ISSN 2304-4756

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ

ВІСНИК
КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 1 (28) 2023

Засновник та видавець –
Харківський національний університет
внутрішніх справ
Виходить 3 рази на рік
Заснований у травні 2012 року

Харків 2023

УДК 343.2(477)(075.8)
ББК 67.9 (4УКР)305
В 45

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 8 від 27 червня 2023 року),
рішенням правління Кримінологічної асоціації України
(протокол № 5 від 21 червня 2023 року)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. М. Бандурка – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України, засл. юрист України, президент Кримінологічної асоціації України (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *головний редактор*; **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *заступник головного редактора*; **Є. О. Гладкова** – д-р юрид. наук, ст. дослідник (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *відповідальний секретар*; **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф., засл. прац. освіти України (Харківська обласна військова адміністрація, м. Харків, Україна); **В. С. Батиргареєва** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **О. М. Джужа** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна); **В. П. Ємельнов** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, проф. (Урядовий уповноважена з питань гендерної політики, м. Київ, Україна); **А. Марковська** – канд. юрид. наук (Університет Англія Раскін, м. Кембридж, Велика Британія); **В. І. Павликівський** – д-р юрид. наук, професор (Харківський університет, м. Харків, Україна); **П. Пойман** – д-р юрид. наук, член Комітету Чеського кримінологічного товариства (Празький інститут досліджень з питань безпеки (PSSI), м. Прага, Чеська Республіка); **Є. Л. Стрельцов** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. діяч науки і техніки України, віце-президент Кримінологічної асоціації України (Південний регіональний науковий центр Національної академії правових наук України, м. Одеса, Україна); **Т. Г. Фоміна –** д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. М. Храмцов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **О. О. Юхно** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **І. С. Яковець** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ, Україна); **А. М. Ященко** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна).

Збірник наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» входить до переліку наукових фахових видань України (юридичні науки, спеціальності – 081, 262), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступені доктора філософії, категорії «Б» (наказ Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 р. № 768).

Статті збірника висвітлюють широке коло наукових кримінологічних і кримінально-правових питань, актуальних проблем боротьби зі злочинністю, вдосконалення національного кримінального законодавства, правового регулювання, інформаційно-аналітичного й організаційно-управлінського забезпечення протидії злочинності в Україні тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів, а також усіх, хто цікавиться проблемами реформування кримінальної юстиції.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі в репозитарії Харківського національного університету внутрішніх справ, а також на офіційному веб-ресурсі видання (http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca).

© Харківський національний університет внутрішніх справ, 2023
© Кримінологічна асоціація України, 2023

UDC 343.2(477)(075.8)
BBC 67.9 (4УКР)305
B 45

Recommended for publishing and distribution through Internet
By the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs
(minutes No. 8 dated from June 27, 2023),
Resolution of the Board of Criminological Association of Ukraine
(minutes No. 5 dated from June 21, 2023)

EDITORIAL BOARD:
O. M. Bandurka – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Criminological Association of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *chief editor*; **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *deputy chief editor;* **Eu. O. Hladkova** – Doctor of Law, senior reserchер (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *executive secretary*; **O. M. Lytvynov** – Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Kharkiv Regional Military Administration) **V. S. Batyrhareieva** – Doctor of Law, senior researcher (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems within the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kharkiv, Ukraine); **H. Valkova** –Prof., JUDr, CSc a cofounder and Vice-Chairperson of the Czech Criminological Society and a member of the European Society of Criminology; **O. M. Dzhuzha** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine); **V. P. Yemelianov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Zhytnyi** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **K. B. Levchenko** – Doctor of Law, Professor (The International Women's Right Center «La Strada – Ukraine», Kyiv, Ukraine); **A. Markovska** – PhD (Anglia Ruskin University, Cambridge, United Kingdom); **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **V. I. PAVLYKIVSKY** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv University, Kharkiv, Ukraine); **P. Pojman** – PhD, Executive Board and founding member of the Czech Society of Criminology (Prague Security Studies Institute (PSSI), Prague, Czech Republic); **Ye. L. Streltsov** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Worker of Science of Ukraine, Vice-President of the Criminological Association of Ukraine (Southern Regional Scientific Center of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Odesa, Ukraine); **T. H. Fomina** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. M. Khramtsov** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Yukhno** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **I. S. Yakovets** – Doctor of Law, senior researcher (Probation Center State Institution, Kyiv, Ukraine); **O. N. Yarmysh** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine (Legislation Institute of the Verkhovna rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **A. M. Yashchenko** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On approval of the Procedure for the formation of the List of scientific and specialized publications of Ukraine" dated January 15, 2018 No. 32, documents confirming compliance with the requirements for assigning the appropriate category were submitted to the Ministry of Education and Culture. On June 20, 2023, by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 768, the journal was assigned the "B" category.

The articles of the collection highlight a wide range of scientific criminological, criminal and legal issues, relevant problems of crime combating, improvement of the national criminal legislation, legal regulation, information and analytical, organizational and administration guaranteeing of counteracting crime in Ukraine, etc.

For scholars, law enforcement officers, practitioners, post-graduate students, seekers of higher educational establishments, cadets, students and everyone interested in reforming criminal justice issues.

The Editorial Board does not always share the authors' opinion.

The authors of publications have responsibility for authenticity of the scientific material, professional formulation, actual data, citation, proper names, geographic names, as well as the disclosure of facts, which are not for open press, etc.

E-copy of the collection is placed free of charge online on the web-site of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine of the national Ukrainian Law Academy in the section «Scientific periodicals Ukraine», as well as on the web–resource of the edition (http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca).

© Kharkiv National University of Internal Affairs, 2023
© Criminological Association of Ukraine, 2023

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович,
ОРЛОВ Юрій Володимирович,
ЯЩЕНКО Андрій Миколайович
ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ОСІБ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: НАУКОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ 11

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

ЄМЕЛЬЯНОВ Вячеслав Павлович, МИТРОФАНОВА Юлія Сергіївна
ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДИТЯЧУ ПОРНОГРАФІЮ.....31

ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна
ДО ПИТАННЯ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ 42

БАНДУРКА Олександр Маркович, ЯЩЕНКО Андрій Миколайович
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕДБАЛЕ СТАВЛЕННЯ ДО ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇЇ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ В ОКРЕМИХ ФОРМАХ.....50

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

АБЛАМСЬКИЙ Сергій Євгенович, ЛУК'ЯНЕНКО Сергій Вікторович
ЗЛОЧИННІСТЬ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ.....64

ГЕРАСИМЕНКО Олександр Валентинович,
ГЛАДКОВА Євгенія Олексіївна,
ОРЛОВ Юрій Володимирович
ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВІД АКТУАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ДО СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ 72

ДЕНИСОВ Сергій Федорович,
ГАРИГА-ГРИХНО Маргарита Михайлівна
ПРОТИДІЯ ДИТЯЧІЙ ПОРНОГРАФІЇ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 87

МАКАРЕНКО Наталія Костянтинівна
КРИМІНАЛЬНА СУБКУЛЬТУРА ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....99

ОРЛОВ Юрій Володимирович
ТЕНДЕНЦІЇ У ЗМІНАХ КРИМІНОГЕННОЇ ОБСТАНОВКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВІД ОРДИНАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ДО КРИМНІАЛЬНОГО РАДИКАЛІЗМУ 108

ЧЕРЕВКО Кирило Олександрович,
ЛУЦЕНКО Ірина Геннадіївна
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....124

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

АВДЄЄВ Олександр Олександрович
ГЕНОЦИД ЯК НАЙТЯЖЧІЙ МІЖНАРОДНИЙ ЗЛОЧИН В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ 134

ВИГАНЯЙЛО Світлана Миколаївна
ВЗАЄМОДІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ СТАТИСТИКИ З ІНФОРМАЦІЙНИМИ СИСТЕМАМИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ 141

ГОНЧАРЕНКО Леся Леонідівна, АБЛАМСЬКА Вікторія Вікторівна
ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ.....147

КРІЦАК Іван Васильович
АКТУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА «КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ (У ПИТАННЯХ ТА ВІДПОВІДЯХ)» ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ ДОКТОРА ЮРИДИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА Ю. В. ОРЛОВА: ІДЕОЛОГІЧНІ/ІДЕЙНІ, ДУХОВНО-СУТНІСНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧЕНИХ ХНУВС..... 158

ПЕРЕДЕРІЙ Олександр Сергійович
ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У

КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)..... 176

ТРИБУНА МОЛОДИХ УЧЕНИХ

ДАНИЛЬЧЕНКО Павло Юрійович
ВИДИ КРИМІНАЛЬНОГО РАДИКАЛІЗМУ: КРИМІНОЛОГО-ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ ПІДХІД.....183

КОЛЕСНИК Марина Олександрівна,
ПРІБИТКОВА Наталія Олександрівна
ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СПЕЦІАЛЬНИХ (ГАЛУЗЕВИХ) ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА 197

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФОКУСІ ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

БОДНАР Сергій Вікторович
ДОСВІД США ЩОДО ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....208

КОЛОБИЛІНА Олександра Олегівна
РІВНІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....217

КОЛОМІЄЦЬ Вадим Іванович
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....226

НИТКА Ярослав Михайлович
ПОСЯГАННЯ ПРОТИ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АНАЛІЗ ОБ'ЄКТИВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ТА ОЗНАК СКЛАДІВ, ЩО ЇХ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ.....234

СЕМЕНОВИХ Ольга Станіславівна
СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 210 КК УКРАЇНИ, ТА ОЗНАКИ СКЛАДУ, ЩО ЇЇ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ.....247

СОКУРЕНКО Віталій Валерійович
ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....259

ГРИБАН Микола Миколайович
СУТНІСТЬ БЕЗПЕКИ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТУ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ).....273

КОЛІСНІЧЕНКО Сергій Юрійович
ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ЗДІЙСНЕННЯ НАГЛЯДУ

ТА КОНТРОЛЮ ЗА ОХОРОНОЮ, ЗАХИСТОМ, ВИКОРИСТАННЯМ ТА ВІДТВОРЕННЯМ ЛІСІВ В УКРАЇНІ……283

МАРТИНЮК Андрій Васильович
ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ НАЦІОНАЛЬНОЮ ГВАРДІЄЮ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ……290

ЗІНКЕВИЧ Владислав Костянтинович
ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЯКЕ РЕГУЛЮЄ ВЗАЄМОДІЮ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ……298

ШЕВЧЕНКО Василь Михайлович
ДО ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ……305

БЕРШОВ Геннадій Євгенович
ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ПРАВОЗАСТОСОВНУ ПРАКТИКУ РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ……316

ІЛЬЄНКОВ Олександр Олегович
ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ ПРОКУРОРОМ В СУДІ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ НОРМАТИВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ……325

ДЕНИЩУК Денис Євгенійович
КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ З ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ В ДЕРЖАВНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНИ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ……337

БОГДАНОВ Роман Ігорович
ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ……347

ЛЕПЕЙ Михайло Васильович
СУТНІСТЬ ВЗАЄМОДІЇ ОКРЕМИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ХУЛІГАНСТВА: НАУКОВІ ДИСПУТИ……355

ОЛЕКСЮК Тарас Ігорович
НАПРЯМКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСЦЕВИМИ ДЕРЖАВНИМИ АДМІНІСТРАЦІЯМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ В УКРАЇНІ……364

НАУМЕНКО Іван Сергійович
ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОКРЕСЛЕННЯ ЗНАЧЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ……374

ТОЛЧІНІНА-БУРУНСЬКА Юлія Юріївна

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ……383

НАКОНЕЧНИЙ Сергій Володимирович
ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА НЕВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС……393

ПРЯДКО Олександр Олександрович
СУБ'ЄКТИ ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ……405

ШАДРІН Олександр Сергійович
ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ……414

ЩЕРБАК Костянтин Володимирович
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОВНОВАЖЕНЬ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДІЗНАННЯ……424

МОРОЗЕНКО Валерій Валерійович
ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПУБЛІЧНОСТІ ЯК ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ……435

БАЛДУХА Олександр Васильович
АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ……444

ПОПОВИЧ Ірина Миколаївна
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСУДДЯ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ……452

МАРОЩАК Григорій Петрович
ОСНОВНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА……461

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

ВИМОГИ
до оформлення наукових статей, що публікуються в збірнику наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України»

1. Загальні вимоги до структури наукових статей

- постановка проблеми в загальному вигляді, визначення мети;
- аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено цю статтю;
- виклад основного матеріалу;
- висновки із цього дослідження або рекомендації щодо поліпшення ситуації, що склалась, чи вирішення існуючої проблеми.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей

- обсяг статті/публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова), як правило, не повинен перевищувати 15 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, кегль 14, поля: верхнє, нижнє, праве, ліве – 2 см);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (ліворуч) – фото, ім'я, по батькові, прізвище автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності) і четвертий рядки (ліворуч) –місце роботи автора (співавторів); науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності);
- нижче (посередині рядка) – назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- коротка (150 слів) анотація українською мовою з ключовими словами (5–7 слів);
- текст статті – через 2 інтервали;
- список використаних джерел з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»;
- коротка анотація (150 слів) та ключові слова (5–7 слів) англійською мовою;
- посилання у тексті здійснюються посторінково (посторінкові виноски) з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015

«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

2. Вимоги до надання матеріалів до редакції

До редакції мають подаватись такі матеріали:

- роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором, із зазначенням дати надання статті до редакції). На час дії воєнного стану ця вимога є факультативною;
- електронний варіант статті;
- довідка про автора (співавторів) із зазначенням П. І. Б. (повністю), наукового ступеня, вченого звання, членства в НАПрН України (за наявності), місця роботи й посади, контактного номера телефону, електронної пошти та поштової адреси з індексом, на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділу наукового збірника (нижче перелічено розділи), в якому доцільніше розмістити статтю;
- фото автора 3.5х4.5 у форматі jpg.

Усі матеріали підлягають обов'язковому рецензуванню членами редакційної колегії.

Усі матеріали мають надсилатися на електронну пошту (kpik.univd@gmail.com).

ТЕРМІНИ ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО РЕДАКЦІЇ:

Вісник КАУ № 1	Вісник КАУ № 2	Вісник КАУ № 3
до 1 квітня	до 1 вересня	До 1 грудня

Відповідальність за достовірність поданої інформації та використаних джерел покладається на авторів. Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Авторів поінформовано про те, що електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на офіційному сайті видання (https://visnikkau.webnode. com.ua).

Розділи збірника наукових праць:

1. Стаття номера.
2. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінального права.
3. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінології.
4. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінально-виконавчого права.
5. Питання кримінальної юстиції.
6. Кримінологічна безпека у міждисциплінарній оптиці.
7. Трибуна молодих дослідників.
8. Інституційні трансформації у фокусі правничих студій.

УДК 343.58 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.01*

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківська обласна військова адміністрація, м. Харків)

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ОСІБ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: НАУКОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ

Стаття присвячена науковому аналізу законопроєктів, якими пропонується внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України з питань кримінальної відповідальності за незаконне (насильницьке) переміщення осіб в умовах збройного конфлікту в Україні. З урахуванням положень міжнародного кримінального, гуманітарного права, практики діяльності міжнародних судів ad hoc, а також вітчизняної доктрини кримінального права здійснено висновки, висловлено критичні судження

щодо окремих положень законопроєктів, сформовано авторські пропозиції у виді альтернативних проєктів законів про кримінальну відповідальність.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, збройний конфлікт, переміщення осіб, депортація, воєнний злочин, злочин проти людяності.*

Постановки проблеми. Триваюча російсько-українська війна характеризується безпрецедентними для XXI століття масштабами порушень прав людини, належна правова реакція на які вимагає забезпечення адекватності не лише міжнародної конвенційної бази, дієвості глобальних інституцій правопорядку, суду, а й національного законодавства, зокрема кримінального. В цьому аспекті слід звернути увагу на проєкти законів України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо насильницького вивезення особи в умовах збройної агресії» (реєстр. № 8326 від 30.12.2022 р.)[1] та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо насильницького переміщення особи за межі території України» (реєстр. № 9204 від 13.04.2023 р.)[2], які слід визнати своєчасними, затребуваним, за задумом й регулятивною спрямованістю, а також такими, що відповідають тим викликам, з якими зіткнулись Українське суспільство, держава, всі цивілізовані народи світу у зв'язку з неспровокованою повномасштабною агресією російської федерації проти України. Такими ж широкомасштабними виявилися і злочини, вчинювані представниками країни-агресора на території нашої держави. Це актуалізувало не тільки задачі бойового штабу з відсічі агресії, а й завдання у сфері правозастосування і правотворчості, адаптації правової системи як до необхідності реагування на екстраординарні правопорушення, так і до ситуації синхронізованої компліментарності із інструментами (правовими джерелами, механізмами правового регулювання) міжнародної кримінальної юстиції.

Метою цієї статті є науковий аналіз наявних законодавчих ініціатив, якими пропонується удосконалити кримінальну відповідальність за різні прояви незаконного переміщення осіб в умовах збройного конфлікту, висловлення зауважень та формування пропозицій щодо усунення виявлених недоліків.

Виклад основного матеріалу. В цілому підтримуючи ініціативи розробників законопроєкту «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо насильницького переміщення особи за межі території України» (реєстр. № 9204) щодо удосконалення національного кримінально-правового механізму реагування на серйозні порушення прав і свобод людини та громадянина в ході міжнародного збройного конфлікту,

[1] Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо насильницького вивезення особи в умовах збройної агресії: проєкт Закону України № 8326 від 30.12.2022 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41094.

[2] Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо насильницького переміщення особи за межі території України: проєкт Закону України № 9204 від 13.04.2023 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41765.

притягнення до відповідальності та забезпечення невідворотності покарання за чинення воєнних злочинів, злочинів проти людяності, тим не менш слід вказати і на деякі вразливі до критики положення проєкту, які здебільшого вбачаються у низькій їх адаптивності до міжнародно конструйованих умов правової діяльності.

Зауважимо, що, формуючи пропозиції щодо національної кримінально-правової заборони на вчинення діянь з числа тих, що ідентифікуються з міжнародними злочинами, окрім аналізу тих проявів їх суспільної небезпечності, що фіксуються в контексті міжнародного збройного конфлікту на території України, варто брати до уваги й так звану міжнародно-правову підставу криміналізації. Остання, в аспекті рецензованого законопроєкту, може бути представлена двома складовими. По-перше, – положеннями норм-заборон у чинних, писаних джерелах міжнародного права – міжнародних договорах (конвенціях), а також статутній базі міжнародних судових органів кримінальної юрисдикції, їх вироках (прецеденти). По-друге, – доктриною міжнародного кримінального права, в тому числі й зокрема наявними напрацюваннями Комісії з міжнародного права, а надто у сфері розробки Проєкту статей про запобігання та покарання за злочини проти людяності[1]. Ґрунтовний аналіз цих складових міжнародно-правової підстави криміналізації насильницького переміщення осіб за межі території України у їх зіставлені як з чинною конструкцією складу злочину порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), так і з пропонованою в проєкті, дає підстави висловити такі ***зауваження та пропозиції***.

Судячи з назви ст. 438 КК України, а також за загальним визнанням у вітчизняній кримінально-правовій доктрині і правозастосовній практиці, порушення законів та звичаїв війни є суть воєнним злочином. Це означає, що всі діяння, поставлені під заборону в цій статті, мають відповідати розумінню сутності та існуючим в міжнародному праві (адже об'єктом цього злочину є міжнародний правопорядок) нормативним ознакам воєнних злочинів (*war crimes*), які з достатньою чіткістю, принаймні на юридико-семантичному рівні, відмежовуються від злочинів проти людяності (*crimes against humanity*). Саме ця обставина змусила законодавця вдатися до використання бланкетного (міжнародно-бланкетного) способу конструювання диспозиції ч. 1 ст. 438 КК України, фактично залишивши обсяг кримінально-правової заборони чітко не визначеним, відсилаючи до вельми розлогої системи джерел міжнародного права («застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом», «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»[2]). Відтак, будь-які зміни і доповнення до ст. 438 КК України мають виходити або з

[1] Draft articles on Prevention and Punishment of Crimes Against Humanity / International Law Commission. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/7_7_2019.pdf.

[2] Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

обґрунтованих вітчизняних юридичних новацій, зважаючи на виявлення деяких нових, не описаних у міжнародно-правові конвенційній базі та звичаєвому міжнародному гуманітарному праві небезпечних (антигуманних, що завдають надмірних, не зумовлених військовою необхідністю, страждань) засобів та методів війни (що навряд чи), або з деталізації в диспозиціях ст. 438 КК України чи інших спеціальних складах воєнних злочинів тих їх ознак, які вже зафіксовані у міжнародно-правових джерелах, але явно не виражені у чинній редакції вказаній статті, дескриптивно наявні й візуалізовані через міжнародно-правову бланкетність.

Допускаючи, що розробник рецензованого законопроєкту рухався саме таким шляхом, маємо припустити і те, що «насильницьке переміщення осіб за межі території України» є воєнним злочином. Однак порівняльно-правовий аналіз релевантності ознак цієї юридико-семантичної конструкції з тими, що вже існують в інших джерелах міжнародного кримінального права дозволяє виявити розбіжності, невідповідності. Свідомо упускаючи аналіз статутної бази міжнародних судових органів *ad hoc* та звичаєвого міжнародного гуманітарного права (узагальнені Міжнародним Комітетом Червоного Хреста норми), звернімося до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Відповідно до п «VII» ч. 2 ст. 8 цього документу воєнним злочином визнається «*незаконна* депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі»[1]. Звертаємо увагу: не насильницьке, а незаконне переміщення. І хоча Римський статут Міжнародного кримінального суду й досі Україною не ратифіковано, цей момент є важливим.

Він же виявляється, якщо звернутися до положень Женевських конвенцій 1949 р. Відповідно до п. «а» ч. 4 ст. 85 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р. забороняється «переміщення окупуючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі на порушення статті 49 Четвертої конвенції»[2]. Згідно ж зі ст. 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. (Четвертої конвенції) забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні[3]. У логіці міжнародного гуманітарного права таке переміщення, переселення, а так само депортація визнаються забороненими методами війни. Акцентуймо, що, на відміну від Римського статуту, в якому йдеться

[1] Римський статут Міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ ООН від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

[2] Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I): Міжнародний документ ООН. Конвенція від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_199.

[3] Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Міжнародний документ ООН. Конвенція від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

про незаконне переміщення як воєнний злочин, Четверта Женевська конвенція містить суттєве уточнення, що під таким переміщенням слід розуміти те, що здійснюється примусово. Звісна річ, що насильство та примус є хоча і спорідненими, проте не тотожними категоріями, їх не можна використовувати як взаємозамінні.

На це ж вказує і та обставина, що саме про насильницьке переміщення осіб йдеться у визначенні злочинів проти людяності, на противагу воєнним злочинам. Так, відповідно до п. «d» ч. 1 ст. 7 Римський статут Міжнародного кримінального суду злочином проти людяності визнається «депортація або насильницьке переміщення населення». П. «d» ч. 2 ст. 7 вказаного документу деталізує, що «депортація або насильницьке переміщення населення» означає насильницьке переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом[1]. Ідентичне визначення зафіксовано й у п. «d» ч. 2 ст. 2 Проєкту статей про запобігання та покарання за злочини проти людяності[2].

Для розмежування переміщення населення як воєнного злочину (який може бути криміналізовано у ст. 438 КК України) та як злочину проти людяності (не може бути визначено у ст. 438 КК України) ключовим є врахування контекстуального елементу. Для воєнного злочину – це ситуація збройного конфлікту та *war nexus* (зв'язок з конфліктом). Але і злочини проти людяності можуть вчинятися в ситуації збройного конфлікту. Тож він не є достатнім критерієм.

Судова практика обох Міжнародних кримінальних трибуналів (по колишній Югославії та по Руанді) сформували первинні обриси значущого контекстуального елементу щодо злочинів проти людяності. В їх статутах та вироках констатовано, що таким є «широкомасштабність» та «систематичність» відповідних дій. Також стверджувалося, що умови «широкого розповсюдження» та «систематичності» є радше розділовими, ніж сполучними вимогами; будь-яка умова може бути виконана для встановлення наявності злочину. Таке тлумачення поширеності / систематичності як ознак злочинів проти людяності також відображено в коментарі Комісії з міжнародного права до проекту Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства 1996 року, де зазначено, що «дія може становити злочин проти людяності, якщо виконується будь-яка з цих умов [масштабу чи систематичності]»[3].

---

[1] Римський статут Міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ ООН від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

[2] Draft articles on Prevention and Punishment of Crimes Against Humanity, with commentaries / Adopted by the International Law Commission at its seventy-first session, in 2019, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/74/10). The report, which also contains commentaries to the draft articles (para. 45), will appear in Yearbook of the International Law Commission, 2019, vol. II, Part Two. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_7_2019.pdf.

[3] The report of the Ad hoc Committee on the Establishment of an International Criminal Court, Official Records of the General Assembly, Fiftieth Session, Supplement No. 22 (A/50/22), p. 17, para. 78 ("elements that should be reflected in the definition of crimes against humanity included ... [that] the crimes usually involved a

У ст. 7(1)(d) Елементів злочинів (додатку до Римського статуту Міжнародного кримінального суду) елементами злочинів проти людяності у виді депортації чи насильницького переміщення визначено такі: (1) виконавець депортував або насильно перемістив без підстав, що допускаються в міжнародному праві, одну або кілька осіб в іншу державу або місцевість шляхом виселення або інших примусових дій; (2) така особа або особи законно перебували в районі, з якого вони були депортовані або переміщені; (3) виконавець усвідомлював фактичні обставини, що свідчили про законність такого перебування; (4) діяння було скоєно у рамках широкомасштабного чи систематичного нападу на громадянське населення; (5) обвинувачений знав, що діяння є частиною широкомасштабного або систематичного нападу на громадянське населення, або мав намір зробити його частиною такого нападу.

В цьому контексті важливо зауважити, що ані широкомасштабність, ані наявність збройного конфлікту не є виключними контекстами для двох аналізованих груп злочинів. Це означає, що як при вчиненні воєнних злочинів, їх широкомасштабність може мати місце (ба більше: відповідно до ст. 8 Римського статуту МКС суд має юрисдикцію стосовно воєнних злочинів, зокрема у випадках, коли їх вчинено в рамках плану чи політики або в рамках широкомасштабного вчинення таких злочинів[1]), так і при вчиненні злочинів проти людяності може мати місце контекст збройного конфлікту. При цьому наголосимо, що систематичність нападів на цивільне населення ані прямо, ані побічно (через ч. 1 ст. 8 Римського статуту МКС) не згадується як контекстуальний елемент воєнних злочинів. Він властивий тільки для злочинів проти людяності. В ситуації ж збройного конфлікту в Україні маємо місце численні докази саме систематичності, зокрема примусового переміщення населення з тимчасово окупованих територій.

Широкомасштабність нападів і дій є ознакою воєнних злочинів (ч. 1 ст. 8 Римського статуту МКС) лише на стільки, на скільки ці злочини підпадають під юрисдикцію МКС. Це не означає, що відсутність широкомасштабності має тягнути за собою й відсутність воєнного злочину. Останній матиме місце, але підпадатиме виключно під національну юрисдикцію. Тож якщо для воєнного злочину ознака широкомасштабності є здебільшого юрисдикційною, яка визначає процедурні аспекти подальшого реагування на його вчинення, то для злочину проти людяності – сутнісною ознакою, яка визначає характер його суспільної небезпечності, а, відтак, й

---

widespread or systematic attack" (emphasis added)); Yearbook … 1995, vol. II (Part Two), p. 25, para. 90 ("the concepts of 'systematic' and 'massive' violations were complementary elements of the crimes concerned"); Yearbook … 1994, vol. II (Part Two), p. 40, para. (14) of the commentary to art. 20 ("the definition of crimes against humanity encompasses inhumane acts of a very serious character involving widespread or systematic violations" (emphasis added)); Yearbook … 1991, vol. II (Part Two), p. 103, para. (3) of the commentary to art. 21 ("Either one of these aspects – systematic or mass-scale – in any of the acts enumerated ... is enough for the offence to have taken place"). URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_7_2019.pdf.

[1] Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Міжнародний документ; Статут від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588.

матеріальні підстави кваліфікації[1].

Враховуючи викладене, а також те, що, як небезпідставно зазначено у Пояснювальній записці до проєкту Закону № 8326 керівництво країни-агресора – російської федерації – з початку повномасштабного вторгнення в Україну проводить політику щодо *системного* переміщення українського населення на територію російської федерації (у цьому процесі вивезення українських дітей стало окремим системним протиправним явищем), пропонована в законопроєкті норма *de lege ferenda* відповідає ознакам злочину проти людяності, а не воєнного злочину. Відтак, реалізацію цієї пропозиції в межах змін і доповнень до ст. 438 КК України видається недостатньо обґрунтованою.

Доцільною видається криміналізація злочинів проти людяності в межах окремої статті, в якій, по аналогії з міжнародно-правовими джерелами, будуть перераховані відповідні альтернативні діяння з необхідними та достатніми юридичними ознаками, що в тому числі вказуватимуть й на контекстуальний елемент. Натомість як воєнний злочин примусове переміщення осіб цілком охоплюється диспозицією ч. 1 ст. 438 КК України (з відсиланням до корпусу міжнародних конвенцій) та гостро не потребує окремого означення. Тому твердження розробників законопроєкту про те, що діяння, пов'язані із насильницьким вивезенням осіб та подальшим перешкоджанням їх поверненню в Україну, не знайшли свого відображення у нормах КК України є недостатньо аргументованими. Хоча, поруч з цим, варто визнати і те, що звуження меж міжнародно-правової бланкетності здатне підвищити рівень визначеності закону та, відтак, полегшити його застосування, здійснення кримінально-правової кваліфікації.

Як засвідчує практика документування та розслідування злочинного переміщення населення України, таке переселення здійснюється не тільки за межі території України, але і в її межах – на інші ділянки тимчасово окупованої, анексованої території, зокрема до Автономної Республіки Крим. Крім того численними є й зафіксовані факти *переміщення цивільного населення держави-агресора на тимчасово окуповану територію України*. ці обставини також варто враховувати, конструюючи обсяг відповідної І кримінально-правової заборони.

Однією з кваліфікуючих ознак порушень законів та звичаїв війни *пропонується* вважати його вчинення щодо *неповнолітньої особи (ч. 2 ст. 438 КК)*. Системний аналіз положень чинного КК, а також ст. 31 та 32 Цивільного кодексу України дозволяє дійти висновку, що неповнолітніми є лише особи віком від 14 до 18 років. Особа, яка не досягла чотирнадцяти років законом визнається малолітньою особою. Отже, таке законодавчо визначене поняття неповнолітньої особи фактично унеможливлює кваліфікацію вчиненого діяння за ч. 2 ст. 438 КК у тому разі, коли

[1] Орлов Ю. В. Злочини проти людяності в контексті збройного конфлікту в Україні: визначення, проблеми розмежування із суміжними складами злочинів. *Право і безпека*. 2023. № 1 (87). С. 109. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.09

потерпілою є малолітня особа. Водночас вчинення таких протиправних дій щодо малолітніх осіб, чисельні випадки яких також зафіксовані правоохоронними органами та правозахисними організаціями України, істотно підвищує суспільну небезпечність цього злочинного посягання, що вочевидь впливає на індивідуалізацію кримінальної відповідальності за його вчинення, зокрема на розмір строку призначення покарання у вигляді позбавлення волі. У зв'язку з цим, вказана обставина могла б знайти своє безпосереднє нормативне визначення або у диспозиції ч. 2.

Не можна не звернути увагу й на те, що санкції частини першої та другої запропонованої авторами законопроєкту редакції ст. 438 КК, певною мірою не відповідають сучасним науковим розробкам теорії пеналізації, а тому містять певні недоліки конструювання. Так, мінімум покарання в кваліфікованому різновиді складу цього злочину («*караються позбавленням волі на строк від* ***восьми*** *до … років*» - ч. 2 ст. 438) є меншим, ніж максимум покарання в його основному складі злочину («*карається позбавленням волі на строк від … до дванадцяти років*» - *ч. 1 ст. 438*). Сучасна доктрина кримінального права щодо правил конструювання санкцій статей Особливої частини КК виходить з того, що максимальна межа санкції за вчинення діяння, ознаки якого визначені в диспозиції основного (простого) складу злочину, повинна бути одночасно мінімальною межею санкції за вчинення того ж діяння, ознаки якого визначені у кваліфікованому складі злочину. Дотримання згаданого доктринального правила сприяло би індивідуалізації кримінальної відповідальності із врахуванням суспільної небезпечності вчинюваного.

Проєктом Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо насильницького вивезення особи в умовах збройної агресії» (реєстр. № 8326), з метою захисту суспільних відносин щодо забезпечення життя, здоров'я та прав і свобод громадян України, зокрема неповнолітніх осіб, протидії і запобігання протиправному захопленню і вивезенню дітей з України, що становить загрозу українському генофонду, а також населенню в Україні загалом унаслідок порушення законів та звичаїв війни передбачається внесення змін доповнень до Кримінального кодексу України (далі – КК) та Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК).

Зауважимо, що, формуючи пропозиції щодо національної кримінально-правової заборони на вчинення діянь з числа тих, що ідентифікуються з міжнародними злочинами, окрім аналізу тих проявів їх суспільної небезпечності, що фіксуються в контексті міжнародного збройного конфлікту на території України, варто брати до уваги й так звану міжнародно-правову підставу криміналізації. Остання, в аспекті рецензованого законопроєкту, може бути представлена двома складовими. По-перше, – положеннями норм-заборон у чинних, писаних джерелах міжнародного права – міжнародних договорах (конвенціях), а також статутній базі міжнародних судових органів кримінальної юрисдикції, їх вироках (прецеденти). По-друге, – доктриною міжнародного кримінального

права, в тому числі й зокрема наявними напрацюваннями Комісії з міжнародного права, а надто у сфері розробки Проєкту статей про запобігання та покарання за злочини проти людяності[1]. Ґрунтовний аналіз цих складових міжнародно-правової підстави криміналізації насильницького переміщення осіб за межі території України у їх зіставлені як з чинною конструкцією складу злочину порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), так і з пропонованою в проєкті, дає підстави висловити такі ***зауваження та пропозиції.***

1. Проєктом пропонується передбачити кримінальну відповідальність за насильницьке вивезення особи в умовах збройної агресії (стаття 438-1 КК проєкту). З цією метою частину першу згаданої статті пропонується викласти у такій редакції: «*Насильницьке вивезення особи за межі території України в умовах збройної агресії*…». У зв'язку з цим, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони ч. 1 ст. 438-1 КК України є обстановка і час вчинення цього злочину - насильницьке вивезення особи за межі території України є кримінально-караним лише *в умовах збройної агресії*.

Термін «збройна агресія» вживається у значенні, наведеному в Законі України «Про оборону України» (п. 24 Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України). Згідно зі ст. 1 згаданого Закону України під збройною агресією розуміється застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Зокрема, збройною агресією проти України вважається будь-яка з таких дій: 1) вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України; 2) блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав; 3) напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України; 4) засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим в абзацах п'ятому-сьомому цієї статті діям, у тому числі значна участь третьої держави у таких діях; дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави, використовувалася цією третьою державою (державами) для вчинення дій, зазначених в абзацах п'ятому - восьмому цієї статті; застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів[2].

[1] Draft articles on Prevention and Punishment of Crimes Against Humanity / International Law Commission. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/7_7_2019.pdf.

[2] Про оборону: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/

Специфікою насильницького вивезення особи за межі території України є те, що такі протиправні дії можуть вчинятися в умовах збройної агресії як до оголошення воєнного стану або взагалі у мирний час, так і в умовах воєнного стану, чисельні випадки якого зафіксовані Національною поліцією, іншими правоохоронними органами та правозахисними організаціями. У зв'язку з цим, насильницьке вивезення особи за межі території України в умовах воєнного стану, у тому числі викликаного збройною агресією, але не виключно, повинно мати самостійне правове значення для кваліфікації цього протиправного діяння. Це можливо забезпечити через використання додаткових техніко-юридичних інструментів диференціації кримінальної відповідальності в межах однієї статті КК, закріпивши у диспозиції частини 1 «*насильницьке вивезення особи за межі території України за відсутності ознак торгівлі людьми*», а «*вчинення діянь, передбачених частиною 1 в умовах воєнного стану*» передбачити як кваліфікуючу ознаку у частині 2.

2. З огляду на викладені в попередньому пункті міркування, очевидним видається висновок про те, що запропонований в ньому підхід вочевидь передбачає опис діянь, заборона вчинення яких не охоплювалась задумом авторів законопроєкту. Останній, зважаючи на зміст пояснювальної записки, своєю метою має протидію і запобігання протиправному захопленню і вивезенню дітей та інших осіб з України, що становить загрозу українському генофонду, а також населенню в Україні загалом *унаслідок порушення законів та звичаїв війни*, полягав у спеціальній криміналізації *воєнного злочину*, тобто створення спеціальної кримінально-правової норми по відношенню до загальної, передбаченої ст. 438 КК України.

Відтак, підтримуючи законотворчу ініціативу, варто, по-перше, структурно, враховуючи відмінні основні безпосередні об'єкти кримінальних правопорушень, розмежувати нормативне закріплення відповідних кримінально-правових норм у різних розділах. Насильницьке вивезення особи за межі України – у ст. 146-2 КК «Насильницьке вивезення людини за межі України» (*de lege ferenda*), а суміжний воєнний злочин – у ст. 438-1 КК України, як те і пропонується аналізованим законопроєктом.

3. Диспозиція пропонованої в законопроєкті ч. 1 ст. 438-1 КК України *de lege ferenda* оперує надто широкою категорією «особа» на позначення потерпілого. Відтак, виходячи з буквального тлумачення, потерпілим від насильницького вивезення (у законопроєктному розумінні) може бути будь-яка особа, включаючи громадян держави-агресора, в тому числі і його військовослужбовців. Їх насильницьке вивезення з території України може відбуватися серед іншого в тому числі і за обставин вчинення щодо них злочину (зокрема й у випадках, передбачених КК України), як, наприклад, при їх відмові діяти зброєю на полі бою, спробі добровільної здачі у полон Збройним Силам України і т. п. Інверсивність правових полів, що створює

show/1932-12.

ситуацію, близьку до параметрів соціальної сингулярності, формує кардинально відмінні правові оцінки і їх джерела у різних сторін протиборства, воєнного конфлікту. З позицій українського законодавства описані діяння військовослужбовців росії слід вважати правомірними та навіть бажаними, на відміну від законодавства рф і практики його застосування. Відтак, притягнення до квазікримінальної відповідальності за правомірні дії слід вважати злочинними за законодавством України. А саме останнє має застосовуватись до подібних ситуацій, зважаючи на зміст територіального принципу чинності закону про кримінальну відповідальності у просторі (ч. 1 ст. 6 КК України). Однак очевидною видається та обставина, що задум авторів аналізованого законопроєкту полягав у іншому: у деталізації інструментів кримінально-правового захисту цивільного населення в умовах війни, зокрема його захисту від насильницького вивезення, що розглядається як воєнний злочин (його різновид чи спеціальний склад). У зв'язку з цим, як видається, ознаки потерпілої особи мають бути уточнені. Для цього можуть бути використані формулювання, якими послуговується міжнародне гуманітарне право в частині ратифікованих Україною міжнародних конвенцій. Нагадаємо, що йдеться, перш за все, про Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни від 12 грудня 1949 р., та Додатковий протокол (Протокол I) до Женевських конвенцій.

Так, відповідно до ст. 85 Додаткового протоколу (Протоколу I) забороняються: а) переміщення державою-окупантом свого цивільного населення на окуповану територію; б) депортації або повні чи часткові переміщення місцевого населення окупованої території[1]. Отже, як бачимо, йдеться про «місцеве населення окупованої території». Крім того, звернімо увагу, суспільно небезпечне діяння виражається не тільки у вивезенні за межі території держави, а й будь-які переміщення. Цій обставині більш пильна увага буде приділена у наступному пункті (п. 2) зауважень. Тут же наголосимо на можливості та доцільності синхронізації, гармонізації вітчизняного кримінального законодавства та міжнародного гуманітарного права і міжнародного кримінального права, в тому числі й з огляду на прагнення і необхідність залучення до розгляду ситуації в Україні механізмів міжнародної кримінальної юстиції. В цьому контексті не зайвим буде вказати і на положення абз. viii) п. «b» ч. 1 ст. 8 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду, в якому злочинними та підсудними Суду визнаються «…депортація або переміщення всього або частини *населення окупованої території* у межах чи за межі цієї території»[2] (*курсив наш*). Тож як в Додатковому протоколі (Протокол I), так і у Римському Статуті йдеться не про *населення окупованої території*. Вважаємо і у тексті

[1] Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I): Міжнародний документ ООН від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

2 Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Міжнародний документ ООН від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588.

КК України також доцільно використати цю ж категорію. Це, по-перше, підкреслить міжнародний характер злочину та слугуватиме аргументом на користь розміщення відповідної норми саме у Розділі XX Особливої частини КК України та, по-друге, дозволить відмежувати воєнні злочини від інших проявів кримінальних проявів, зокрема щодо громадян рф та військовослужбовців рф, які незаконно перебувають на території України, тобто насильницького зникнення (ст. 146-1 КК України) як злочину проти людяності (у категоріях міжнародного права).

4. Пропонована ст. 438-1 КК України *de lege ferenda* передбачає заборону на насильницьке вивезення особи за межі території України в умовах збройної агресії. З цього приводу слід висловити декілька зауваг.

По-перше, чому мова йде тільки про насильницьке вивезення? Так, певна річ, мають місце і численні випадки саме насильницького, проти волі особи, її вивезення. Втім, коли мова йде про дітей, як засвідчує досвід здійснюваного кримінологічного моніторингу (з використанням елементів включеного та невключеного соціологічного спостереження) ситуації в Херсонській області, саме діти вивозились без використання насильства. Радше йшлося про зловживання довірою як спосіб схиляння батьків віддавати дітей під фактичну владу окупаційної адміністрації, переміщувати їх на територію Автономної Республіки Крим, російської федерації під приводом оздоровлення у дитячих таборах. Подібні випадки протиправного переміщення дітей не охоплюються пропонованим проєктом кримінально-правової норми – ст. 438-1 КК України, що потребує змін у формулюванні ознак об'єктивної сторони. Доцільніше вести мову про протиправне переміщення, а не про насильницьке, що забезпечить більшу повноту кримінально-правового захисту.

По-друге, спираючись на результати вказаного вище кримінологічного моніторингу, можна стверджувати, що небезпека від протиправного вивезення дітей, а так само й повнолітніх осіб зберігається і в тих випадках, коли вони вивозяться не за межі території України, а на тимчасово окуповані території України, зокрема на територію Автономної Республіки Крим. Відтак, як видається, зміст кримінально-протиправних діянь доцільно розширити, вказавши на протиправне вивезення осіб за межі території України або на тимчасово окуповану територію України, в їх межах. Цей підхід серед іншого узгоджується й з розумінням змісту аналогічних суспільно небезпечних дій, зафіксованим у тексті Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду. Так, відповідно до абз. vii) п. «a» ч. 1 ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду злочинною визнається *незаконна* депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі; згідно з абз. viii) п. «b» ч. 1 ст. 8 *депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території.*

Отже, роблячи проміжний висновок, зауважимо, що опис об'єктивної сторони пропонованого спеціального складу воєнного злочину варто здійснити через оперування усталених у міжнародному гуманітарному та

кримінальному праві категорій, а саме: протиправне переміщення чи депортація переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території.

5. Викликає додаткову складність для однозначного розуміння оперування в тексті закону про кримінальну відповідальність категорією «умови збройної агресії». Остання, як і категорія «збройна агресія» у чинному законодавстві України не є чітко визначеною. В самому ж КК України йдеться про «агресивну війну» (ст. ст. 436, 437 КК України), «збройну агресію проти України» (ч. 1 ст. 111-1 КК України), «збройну агресію Російської Федерації проти України» (ч. 1 ст. 436-2 КК України), а також про «умови воєнного стану» (частини 4 ст. ст. 185, 186 КК України та ін.), про «використання умов воєнного стану» (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України), про «період збройного конфлікту» (ст. ст. 43-1, 111, 113, 149 КК України), «воєнні дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу», «збройний конфлікт» (ст. 447 КК України), «воєнний конфлікт» (ст. ст. 258, 436, 437 КК України).

Суміжні, системно взаємопов'язані з КК України нормативно-правові та правозастосовні акти характеризуються не меншою термінологічної розмаїтістю. Так, у п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII йдеться про воєнний конфлікт. Останній визначається форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнного конфлікту є *війна* та *збройний конфлікт*. Згідно з п. 7 ч. 1 ст. 1 вказаного Закону України збройний конфлікт – збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт).

Так само категорія «збройний конфлікт» використовується Стратегії воєнної безпеки України (затвердженій Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021). Поруч з цим у тій таки Стратегії використовується і категорія «збройна агресія Російської Федерації» (як синонім збройного конфлікту), яка також зустрічається в Заяві Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» (постанова Верховної Ради України від 21.04.2015 р. № 337-VIII). Аналогічна семантична пара «збройна агресія» – «збройний конфлікт» або як синонімічна, або несинонімічна при визначенні збройної агресії та відсутності визначення збройного конфлікту використовується в Законі України «Про оборону України». Відповідно до ст. 1 цього нормативно-правового акту збройна агресія – застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. У Законі України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» взагалі не згадується про збройний конфлікт, а йдеться виключно про збройну агресію російської федерації.

Отже, відзначаємо термінологічну багатоманітність, бо ж навіть плутанину, що склалася у вітчизняному законодавстві на позначення

ситуації порушення державного суверенітету й територіальної цілісності України іноземною країною з використанням військової сили. І ця плутанина цілком закономірно знайшла своє віддзеркалення й у КК України. При цьому частота використання у вітчизняному законодавстві категорії «збройна агресія» є вищою за використання інших – «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт», «війна», «агресивна війна». Звідси зрозумілою є і обумовленість використання авторами аналізованого законопроєкту саме першої, із зазначеного ряду, категорії. Водночас, не зайвим буде внести ясність щодо їх співвідношення і розмежування.

Агресія – це протиправний акт, що може бути як із застосуванням зброї, так і без (наприклад, блокування портів), набувати одноактного чи триваючого характеру. *Збройний конфлікт* – ситуація, яка може складатися (а може й ні, у випадку однобічних агресивних дій разового характеру – наприклад, одиничний обстріл прикородонних районів), розвиватися, змінюватися в результаті агресії та супроводжується обопільним застосування ворогуючими сторонами воєнних сил та засобів протягом відносно тривалого проміжку часу. Відтак, саме збройні конфлікти (прояв і наслідок), а не збройна агресія (зміст і причина) здатні створювати особливі умови життєдіяльності, в тому числі супроводжуватися окупацією територій.

Також наголосимо, на міжнародно-правовому рівні агресивно-воєнний дискурс має більш чітку визначеність та предметно-галузеву приналежність. Так, *у праві міжнародної відповідальності* використовується категорія *«**агресія (акт агресії)**» як міжнародне протиправне діяння держави*, яке має вельми деталізований опис у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14.12.1974[1]. Паралельно з цим *у міжнародному кримінальному праві* – ***злочин агресії***. Відповідно до ст. 8bis Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду злочином планування, підготовку, ініціювання або виконання особою, яка у змозі ефективно здійснювати контроль або направляти політичні чи військові дії держави, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю і масштабом становить явне порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй. «Акт агресії» означає використання збройних сил державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином всупереч Статуту Організації Об'єднаних Націй[2].

У міжнародному гуманітарному праві використовуються поняття «***війна***» та «***збройний конфлікт***» (Женевські конвенції 1949 р. та додаткові протоколи до них тощо). При цьому, як випливає зі ст. 1 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р., поняття «збройний конфлікт» є ширшим за обсягом за поняття «війна».

Зважаючи на викладені зауваги, є підстави для такого висновку:

[1] Definition of Aggression: United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX), 14.12.1974. URL: https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html.

[2] Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Міжнародний документ ООН від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588.

замість категорії «в умовах збройної агресії» як за текстом КК України в цілому, так і в пропонованому законопроєкті доцільно використовувати категорію «в умовах війни» або «в умовах збройного конфлікту», що *варто врахувати в подальшій законотворчій діяльності*. В той же час, наслідком збройного конфлікту, агресивної війни може бути тимчасова окупація територій з подальшим «заморожуванням» конфлікту, тобто переходом у фазу низької інтенсивності або взагалі імовірним припиненням, а сам збройний конфлікт може відбуватися й без окупації територій. Ця обставина змушує в конкретному випадку криміналізації діянь звернутися до іншого прийому опису об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення: замість вказівки на обстановку («в умовах») зафіксувати *вказівку на місце вчинення злочину (тимчасово окупована територія)*, яке на дескриптивному рівні пов'язується з триваючим збройним конфліктом або з його наслідком.

6. З аналогічних міркувань, обумовлених необхідністю гармонізації національного кримінального законодавства та міжнародного гуманітарного і кримінального права, слід висловитись і за необхідність криміналізації переміщення населення держави-агресора на тимчасово окуповану територію України (ст. 438-2 КК *de lege ferenda*). Суспільна небезпечність таких дій є комплексно та повсякчас виявляється у контурах національної безпеки України через порушення норм міжнародного гуманітарного права. Таке переміщення слід розглядати як планову політику зміни соціально-демографічного складу (типовий приклад – АРК) з метою зміцнення соціокультурної опори держави-агресора серед місцевого населення й створення додаткового мобілізаційного резерву для його залучення до участі у бойових діях. Залишення ж у майбутньому вказаних осіб на деокупованих територіях створюватиме несприятливі суспільно-політичні, культурно-психологічні, криміногенні умови для стабілізації та прогресивного розвитку відповідного регіону, додаткові загрози національній безпеці.

7. Однією з кваліфікуючих ознак насильницького вивезення особи пропонується вважати його вчинення щодо *неповнолітньої особи за відсутності ознак геноциду (ч. 2 ст. 438-1 КК)*. Системний аналіз положень чинного КК, а також ст. 31 та 32 Цивільного кодексу України дозволяє дійти висновку, що неповнолітніми є лише особи віком від 14 до 18 років. Особа, яка не досягла чотирнадцяти років законом визнається малолітньою особою. Отже таке законодавчо визначене поняття неповнолітньої особи фактично унеможливлює кваліфікацію вчиненого діяння за ч. 2 ст. 438-1 КК (ст. 146-2 КК – *de lege ferenda*) у разі насильницького вивезення *малолітньої особи* за межі території України в умовах воєнного стану або збройної агресії. Водночас вчинення таких протиправних дій щодо малолітніх осіб, чисельні випадки яких також зафіксовані правоохоронними органами та правозахисними організаціями України, істотно підвищує суспільну небезпечність цього злочинного посягання, що вочевидь впливає на індивідуалізацію кримінальної відповідальності за його вчинення, зокрема

на розмір строку призначення покарання у вигляді позбавлення волі. У зв'язку з цим, вказана обставина могла би знайти своє безпосереднє нормативне визначення або у диспозиції частини 2, або взагалі - в частині третій цієї статті як самостійній частині цієї статті КК. Це, вочевидь, зумовило б розглядати насильницьке вивезення малолітньої особи за межі території України в умовах воєнного стану або збройного конфлікту агресії як особливо кваліфікуючу ознаку злочину.

8. Не можна не звернути увагу й на те, що санкції частини першої та другої запропонованої авторами статті 438-1 КК, певною мірою не відповідають сучасним науковим розробкам теорії пеналізації, а тому містять певні недоліки конструювання. Так, мінімум покарання в кваліфікованому різновиді складу цього злочину («*караються позбавленням волі на строк від* ***восьми*** *до … років*» - ч. 2 ст. 438-1) є меншим, ніж максимум покарання в його основному складі злочину («*карається позбавленням волі на строк від … до* ***десяти*** *років» - ч. 1 ст. 438-1*). Сучасна доктрина кримінального права щодо правил конструювання санкцій статей Особливої частини КК виходить з того, що максимальна межа санкції за вчинення діяння, ознаки якого визначені в диспозиції основного (простого) складу злочину, повинна бути одночасно мінімальною межею санкції за вчинення того ж діяння, ознаки якого визначені у кваліфікованому складі злочину. Дотримання згаданого доктринального правила сприяло би індивідуалізації кримінальної відповідальності, як у випадку нормативного визначення у диспозиції частини другої статті 438-1 такої кваліфікуючої ознаки як «малолітня особа», так і у разі можливого конструювання диспозиції частини третьої статті 438-1, в якій самостійне особливо кваліфікуюче значення мали б випадки вчинення тих самих протиправних дій щодо малолітньої особи.

Висновки. З урахуванням викладених суджень, обставин пропонуємо викласти проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за протиправне переміщення людей» (реєстр. № 7647 від 09.08.2022 р.) у такій редакції:

«…Верховна Рада України постановляє:

1. Доповнити Кримінальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) статтею 146-2, яку викласти в такій редакції:

«**Стаття 146-2. Насильницьке вивезення людини за межі України**

1. Вивезення людини за межі території України, поєднане із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для її життя і здоров'я потерпілого, або з погрозою його застосування чи з використанням безпорадного стану за відсутністю ознак торгівлі людьми, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

2. Ті самі діяння, вчинені щодо неповнолітнього або щодо двох чи більше осіб, або за попередньою змовою групою осіб, або із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для її життя і здоров'я потерпілого чи погрозою застосування такого насильства, або вчинені в умовах воєнного

стану, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього або організованою групою, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років».

2. Доповнити Кримінальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) статтею 438-1**,** яку викласти в такій редакції:

«Стаття 438-1. Депортація або протиправне переміщення населення тимчасово окупованої території України

1. Депортація або протиправне переміщення всього або частини населення тимчасово окупованої території України у межах цієї території чи за межі території України, вчинене представником держави-агресора, її збройних сил чи окупаційної адміністрації за відсутності ознак геноциду, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

2. Ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього або малолітнього, –

караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Примітка. У цій статті та статті 438-2 під населенням слід розуміти громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах постійно проживали на відповідній території України на момент її тимчасової окупації державою-агресором.

У цій статті під протиправним переміщенням населення слід розуміти насильницьке чи шляхом використанням обману чи зловживання довірою переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

3. Доповнити Кримінальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) статтею 438-2**,** яку викласти в такій редакції:

«Ст. 438-2. Переміщення цивільного населення держави-агресора на тимчасово окуповану територію України

1. Переміщення цивільного населення держави-агресора на тимчасово окуповану територію України, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років

2. Ті самі дії, поєднані з примусовим виселенням населення на тимчасово окупованих територіях України, –

караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років.

Примітка. У цій статті під населенням держави-агресора слід розуміти громадян держави-агресора або іноземців чи осіб без громадянства, які на

момент тимчасової окупації частини території України на законних підставах підставах проживали на території держави-агресора».

4. Доповнити Кримінальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) статтею 438-2**,** яку викласти в такій редакції:

«**Стаття 448. Широкомасштабні або систематичні насильницькі дії проти цивільного населення**

1. Депортація або насильницьке переміщення населення, а так само незаконне позбавлення волі, обернення в рабство, зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства, катування, якщо такі дії вчинювані в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

2. Ті самі дії, якщо вони були вчинені щодо неповнолітньої або малолітньої особи, –

караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п’ятнадцяти років.

3. Дії, передбачені частиною другою або третьою цієї статті, якщо вони поєднані з умисним вбивством, –

караються довічним позбавленням волі

Примітка. Під нападом в цій статті слід розуміти лінію поведінки, що включає багаторазове вчинення діянь, зазначених у частині 1, проти будь-якого цивільного населення в рамках проведення політики держави або організації, спрямованої на вчинення такого нападу, чи з метою сприяння реалізації такої політики».

5. Цей закон набуває чинності з дня, наступного за днем його опублікування».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_199.

2. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

4. Орлов Ю. В. Злочини проти людяності в контексті збройного конфлікту в Україні: визначення, проблеми розмежування із суміжними складами злочинів. *Право і безпека*. 2023. № 1 (87). С. 99–112. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.09.

5. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо насильницького вивезення особи в умовах збройної агресії : проєкт Закону України № 8326 від 30.12.2022 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41094.

6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо насильницького переміщення особи за межі території України : проєкт Закону України № 9204 від 13.04.2023 р. https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41765.

7. Про оборону : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12.

8. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ООН від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

9. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ООН від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

10. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Міжнародний документ ; Статут від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588.

11. Definition of Aggression : United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX), 14.12.1974. URL: https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html.

12. Draft articles on Prevention and Punishment of Crimes Against Humanity / International Law Commission. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/7_7_2019.pdf.

13. The report of the Ad hoc Committee on the Establishment of an International Criminal Court, Official Records of the General Assembly, Fiftieth Session, Supplement No. 22 (A/50/22). URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_7_2019.pdf.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2023

Oleksii M. LYTVYNOV,
Doctor in Law, Professor
(Kharkiv Regional Military Administration, Kharkiv, Ukraine)

Yurii V. ORLOV,
Doctor in Science of Law, Professor
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Andrii M. YASHCHENKO,

Doctor of Law, Professor
(Kharkov National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PROBLEMS OF CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL MOVEMENT OF PERSONS IN THE CONTEXT OF ARMED CONFLICT: A SCIENTIFIC ANALYSIS OF LEGISLATIVE INITIATIVES

The article is devoted to the scientific analysis of draft laws proposing amendments and additions to the Criminal Code of Ukraine on issues of criminal responsibility for the illegal (forcible) movement of persons in the context of the armed conflict in Ukraine. Taking into account the provisions of international criminal and humanitarian law, the practice of international ad hoc courts, as well as the domestic doctrine of criminal law, conclusions were made, critical judgments were expressed regarding individual provisions of draft laws, and author proposals were formed in the form of alternative draft laws on criminal liability.

Key words: *criminal responsibility, armed conflict, displacement of persons, war crime, crime against humanity*.

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

УДК 343.5 DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.02

Вячеслав Павлович ЄМЕЛЬЯНОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Юлія Сергіївна МИТРОФАНОВА,
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДИТЯЧУ ПОРНОГРАФІЮ

Стаття присвячена виявленню суперечливих положень у чинному законі про кримінальну відповідальність за дитячу порнографію, які не відповідають науково визначеним принципам криміналізації діянь, та розробці пропозицій стосовно вдосконалення цих законоположень.

Ключові слова: *захист дитини, дитяча порнографія, принципи криміналізації, суперечливість законодавства, вдосконалення закону.*

Постановка проблеми. Законом України від 12 лютого 2021 року № 1256-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)» до Кримінального кодексу України були внесені такі зміни та доповнення: стаття 155 КК викладена у новій редакції, а також Кодекс був доповнений новими статтями – 156[1] («Домогання дитини для сексуальних цілей»), 301[1] («Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, збут і розповсюдження»), 301[2] («Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи»)[1].

Відповідно до змісту Ланцаротської конвенції внесені Законом України від 12 лютого 2021 року № 1256-IX зміни повинні бути спрямовані на захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Але деякі законодавчі новели не тільки не відповідають змісту цієї Конвенції, але й навіть здоровому глузду та науково визначеним принципам криміналізації діянь. Зокрема, ч. 1 ст. 301[1] КК викладена у такій редакції:

«1. Умисне одержання доступу до дитячої порнографії з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій або умисне її придбання, або умисне зберігання, ввезення в Україну, перевезення чи інше переміщення дитячої порнографії без мети збуту чи розповсюдження –

карається арештом на строк від трьох до шести місяців або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років»[2].

Одразу ж виникають питання: а яким чином передбаченими тут діяннями порушуються права дитини, якщо вони здійснені дорослою особою без залучення до цього неповнолітньої особи та чи доцільно за такі діяння встановлювати покарання у виді позбавлення волі та ще строком аж до *шести* років?

Отже, *наша гіпотеза* полягає у тому, що положення ч. 1 ст. 301[1] КК України не відповідають змісту Ланцаротської конвенції та науково обґрунтованим принципам криміналізації діянь і пояснення складових зазначеної невідповідності та пропозиції щодо вдосконалення кримінального закону є *основною метою* цієї статті. *Додатковою метою* є виявлення та характеристика недоліків, які притаманні іншим знов введеним положенням з цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Питання щодо криміналізації (декриміналізації) суспільно небезпечних діянь докладним чином

[1] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції). Закон України від 12 лютого 2021 року № 1256-IX. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

[2] Кримінальний кодекс України. Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

розроблені сучасною кримінально-правовою наукою, однак, нажаль, не завжди враховуються при розробці та прийнятті певних законів про кримінальну відповідальність, що породжує їх недосконалість та суперечливість. Перш за все будь-яка законодавча новела повинна відповідати науково обґрунтованим принципам криміналізації, тобто цим відправним позиціям, урахування яких необхідне при будь-якій зміні кримінального законодавства. В навчальній та науковій літературі розрізняють зазвичай дві групи принципів криміналізації: 1) соціальні та соціально-психологічні принципи; 2) системно-правові принципи. До першої групи відносять: а) принцип суспільної небезпечності; б) принцип відносної поширеності діяння; в) принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації; г) принцип кримінально-політичної адекватності. Друга група поділяється на загальноправові та кримінально-правові системні принципи. До загальноправових системних принципів відносять: а) принцип конституційної адекватності; б) принцип системно-правової несуперечливості; в) принцип міжнародно-правової необхідності та допустимості; г) принцип процесуальної здійсненності переслідування. До кримінально-правових системних принципів відносять: а) принцип безпрогалинності та ненадмірності заборони; б) принцип визначеності та єдності термінології; в) принцип повноти складу; г) принцип домірності санкцій та економії репресії. При цьому зазначається, що криміналізація діянь провинна здійснюватися у відповідності з усіма зазначеними принципами в їх сукупності, тоді як декриміналізація тих чи інших діянь можлива за наявності встановлення невідповідності певного законоположення хоча б кільком або навіть одному з принципів, наприклад, такому як принцип суспільної небезпечності, принцип системно-правової несуперечливості, принцип ненадмірності заборони[1]. Але саме цим та іншим принципам криміналізації не відповідають положення ч. 1 ст. 301[1] КК.

Перш за все положення ч. 1 ст. 301[1] КК та її санкція з передбаченим покаранням у виді позбавлення волі строком до шести років, що відповідно до ч. 5 ст. 12 КК потребує відносити зазначені діяння до категорії тяжких злочинів, не відповідають *принципу суспільної небезпечності*.

Вже з позиції звичайного здорового глузду цілком зрозуміло, що не настільки значна ступінь суспільної небезпечності передбачених тут діянь, щоб розцінювати їх як тяжкий злочин. Незрозуміло, яка велика небезпека для суспільства в тому, якщо доросла особа таємно у власному будинку на

[1] Див. докладніше: Ємельянов В. П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. С. 12 – 17; Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження: монографія. Харків.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. С. 14 – 35; Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2005. С. 30 – 70; Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2008. С. 28 – 58; Гуренко Д. Ю. Кримінальна відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. С. 63 – 85; Бандурка І. О. Злочини проти моральності у сфері статевих стосунків: монографія. Харків : Золота миля, 2012. С. 67 – 75; Ємельянов М. В. Кримінальна відповідальність за шахрайство: монографія. Харків : Право, 2014. С. 49 – 56.

власному комп'ютері без залучення до цього неповнолітніх осіб дивиться на порнографічні матеріали або здійснює їх придбання та зберігання виключно для власного користування? Яким чином ця доросла особа безпосередньо може посягати саме на захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства? Якщо тут і є якась суспільна небезпека, але явно не така, щоб це розцінювалося як тяжкий злочин. На це ж вказують і положення Ланцаротської конвенції. Зокрема, ст. 20 цієї Конвенції у п. 1 передбачає наступне:

«Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації такої умисної поведінки, учиненої без правових підстав: a) виготовлення дитячої порнографії; b) пропонування або надання доступу до дитячої порнографії; c) розповсюдження або передавання дитячої порнографії; d) придбання дитячої порнографії для себе або іншої особи; e) володіння дитячою порнографією; f) свідоме одержання доступу до дитячої порнографії за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій».

При цьому далі у пункті 3 цієї статті вказується, що кожна Сторона може залишити за собою право не застосовувати цілком або частково підпунктів «a» та «e» пункту 1 цієї статті до виготовлення порнографічної продукції та володіння нею, якщо це здійснено для приватного використання, а у пункті 4 цієї статті вказується, що кожна Сторона може залишити за собою право не застосовувати цілком або частково підпункту «f» пункту 1 цієї статті[1].

Тобто з позиції цієї Конвенції виходить, що передбачені у ч. 1 ст. 301[1] КК України діяння можуть бути і некриміналізованими, а якщо й здійснювати їх криміналізацію, то вже ні на рівні тяжкого злочину, а, як максимум, на рівні кримінального проступку. Таким чином, не відповідаючи принципу суспільної небезпечності, ця законодавча новела одночасно не відповідає і *принципу міжнародно-правової необхідності та допустимості,* оскільки тут не враховані положення пунктів 3 і 4 ст. 20 цієї Конвенції.

Водночас з метою врахування рекомендацій Ланцаротської конвенції Законом України від 22 лютого 2022 року № 2047-IX «Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі»» був уточнений зміст захисту дітей від негативного впливу продукції сексуального та еротичного характеру та перелік діянь, які з метою здійснення цього захисту забороняються[2]. У світлі внесених змін ст. 7 Закону України «Про захист суспільної моралі» має такий зміст:

«Стаття 7. Захист дітей від негативного впливу продукції сексуального чи еротичного характеру

[1] Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Учинено в м. Ланцароте 25 жовтня 2007 року. Ратифіковано Законом України від 20 червня 2012 року № 4988-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

[2] Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі». Закон України від 22 лютого 2022 року № 2047-IX. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

З метою захисту морального та фізичного захисту дітей забороняється:

втягнення дітей у діяльність з виробництва й обігу продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг, а також організації й проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру;

розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг і проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру серед дітей;

використання образів дітей у будь-якій формі в продукції сексуального чи еротичного характеру і проведенні видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру;

створення та розповсюдження візуального запису образу дитини, зробленого у будь-який спосіб, зокрема фотографуванням, записом фільму та/або відеозаписом сексуального чи еротичного характеру;

виготовлення (виробництво), зберігання, реклама, розповсюдження, придбання продукції, що містить дитячу порнографію, ввезення, вивезення, транзит через територію України, поштова пересилка такої продукції;

пропонування або надання доступу до продукції, що містить дитячу порнографію»[1].

Як бачимо, у ст. 7 Закону України «Про захист суспільної моралі» наданий виключний перелік заборонених діянь з метою захисту дітей, де особливу увагу привертає останній абзац про заборону ***пропонування*** *або* ***надання*** *доступу* до продукції, що містить дитячу порнографію, і за змістом цієї статті Закону зрозуміло, що тут маються на увазі дії, спрямовані стосовно дитини. Тоді як у диспозиції ч. 1 ст. 301[1] КК України йдеться про ***одержання*** *доступу* до дитячої порнографії будь-якою особою, однак про таке діяння у ст. 7 Закону України «Про захист суспільної моралі» нічого не згадується. У свою чергу, ознаками ст. 301[1] КК не охоплюються *пропонування або надання дитині доступу* до дитячої порнографії, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій, тоді як такі дії, виходячи с положень ст. 7 Закону України «Про захист суспільної моралі», потребують окремої криміналізації у зв'язку з їх ступенем суспільної небезпечності та негативним впливом на розвиток дитини. Хоча у ст. 301[2] КК і встановлена кримінальна відповідальність за проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій, однак тут криміналізований лише особливий випадок пропонування або надання дитині доступу до дитячої порнографії, а саме такий випадок, який виражається у *публічному показі* у будь-якої формі продукції сексуального характеру. Випадки ж пропонування або надання дитині доступу до дитячої порнографії, у тому

[1] Про захист суспільної моралі. Закон України від 20 листопада 2003 року № 1296-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій, вчинені у звичайних умовах, поки залишаються некриміналізованими. Тобто існує у кримінальному законі спеціальна нора, але відсутня загальна.

Зазначена ситуація свідчить про невідповідність положень ст. 301[1] КК також *принципу безпрогалинності та ненадмірності заборони* і *принципу системно-правової несуперечливості*. Прогалина виявляється у тому, що не криміналізовані такі діяння як пропонування або надання дитині доступу до дитячої порнографії, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій, хоча вони фактично є різновидом розповсюдження дитячої порнографії серед дітей, а надмірність заборони в тому, що криміналізовані діяння, які не заборонені згідно зі ст. 7 Закону України «Про захист суспільної моралі». Саме такою криміналізацією порушується і принцип системно-правової несуперечливості. Цей принцип полягає в необхідності усвідомлення таких двох моментів: 1) чи не суперечить кримінально-правова норма нормам інших галузей законодавства, а також чи не оголошує вона кримінально протиправним таке діяння, котре дозволено як правомірне іншим чинним законом; 2) чи не суперечить криміналізація діяння іншим положенням Кримінального кодексу України[1]. Що стосується першого моменту, то положення ч. 1 ст. 301[1] КК певною мірою суперечать положенням ст. 7 Закону України «Про захист суспільної моралі» та положенням пунктів 3 і 4 ст. 20 Ланцаротської конвенції. Що стосується другого моменту, то суперечливість положень ч. 1 ст. 301[1] КК з іншими положеннями КК України проявляється у наступних випадках.

Перш за все це виявляється при співставленні змісту нової ст. 301[1] зі змістом ст. 301 КК, в диспозиції якої встановлюється відповідальність за ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру *з метою збуту* чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення *з цією самою метою*, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні[2]. Тобто в однотипній статті, яка встановлює відповідальність за схожі діяння, не міститься ознак діянь, подібних тим, що передбачені у ч. 1 ст. 301[1] КК. Більш того, і санкції ст. 301[1] КК, не відповідаючи принципу системно-правової несуперечливості, водночас порушують *принцип домірності санкцій та економії репресії.* Так, згідно з санкцією ч. 1 ст. 301 КК всі ці діяння, причому вчинені *з метою збуту*, караються штрафом від однієї до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років. При цьому санкція ч. 1 ст. 301 КК не містить такого виду покарання як позбавлення волі, тоді як в санкції ч. 1 ст. 301[1] КК за подібні діяння, вчинені

[1] Ємельянов В. П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. С. 16.

[2] Кримінальний кодекс України. Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

навіть *без мети збуту*, передбачено основне покарання у виді позбавлення волі строком від двох до шести років, а в ч. 2 ст. 301[1] КК за такі діяння, вчинені *з метою збуту* – у виді позбавлення волі строком від семи до десяти років, хоча ці діяння фактично мало чим відрізняються від вчинених з метою збуту діянь, передбачених у ч. 1 ст. 301 КК.

Не узгоджуються санкції ст. 301[1] КК і з санкціями ст. 156[1] КК, яка також спрямована на захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства і протидію поширенню дитячої порнографії, до того ж у примітці саме цієї статті міститься й визначення дитячої порнографії: «Під дитячою порнографією у цієї статті та статті 301[1] цього Кодексу слід розуміти зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відкрито сексуальному образі або заподіяної у реальній чи змодельованій відкрито сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини у сексуальних цілях»[1]. У цієї статті, яка встановлює відповідальність за реальне домогання дитини для сексуальних цілей, санкція ч. 1 передбачає основне покарання максимально до трьох років позбавлення волі, ч. 2 – до п'яти років позбавлення волі, ч. 3 – до шести років позбавлення волі, тоді як ст. 301[1] КК вже в санкції ч. 1 встановлює максимальне покарання до шести років позбавлення волі за діяння, що не пов'язані з будь-яким залученням дитини до таких дій.

Таким чином, санкції ст. 301[1] КК виявляються занадто суворими і потребують вдосконалення та узгодження з санкціями статей 156[1] і 301 КК. Безумовно, діяння, передбачені ст. 301[1] КК, є декілька більш суспільно небезпечні, але ж не настільки, щоб санкції за їх вчинення кардинально відрізнялися від санкцій статей, що передбачають покарання за однотипні діяння.

Системно-правова суперечливість та надмірність заборони виявляється у положеннях ч. 1 ст. 301[1] КК також у наступному.

Вже виходячи з назви Закону України від 12 лютого 2021 р. № 1256-IX[2] зрозуміло, що він повинен бути спрямованим саме на *захист* дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. *Дитиною* же відповідно до п. «а» ст. 3 Ланцаротської конвенції[3] та ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III[4] визнається особа віком до *вісімнадцяти* років. Вочевидь тому у згадуваних в Законі України від 12 лютого 2021 р. № 1256-IX статтях 155 та 156[1] КК прямо вказано, а зі змісту ст. 301[2] КК розуміється, що суб'єктом цих злочинів є *повнолітня*

[1] Кримінальний кодекс України. Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

[2] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції). Закон України від 12 лютого 2021 року № 1256-IX. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

[3] Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Учинено в м. Ланцароте 25 жовтня 2007 року. Ратифіковано Законом України від 20 червня 2012 року № 4988-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

[4] Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

особа. Однак суб'єктом злочину, передбаченого ст. 301[1] КК, може бути будь-яка особа, яка має ознаки загального суб'єкта кримінального правопорушення, у тому числі й неповнолітня особа віком від 16 до 18 років. Виходить, що замість захисту дітей положення ст. 301[1] КК обертаються найсуворішою репресією проти дітей, чим порушується ще й такий принцип криміналізації як *принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації*. Суттєво не впливають на таку ситуацію навіть положення ч. 5 ст. 301[1] КК, де вказується: «Не підлягає кримінальній відповідальності неповнолітня особа за виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення дитячої порнографії, якщо такі дії вчинені без мети збуту чи розповсюдження»[1]. При порівнянні цих положень з положеннями ч. 1 ст. 301[1] КК виявляється, що залишилися криміналізованими та суворо караними такі дії *неповнолітніх* осіб як умисне одержання доступу до дитячої порнографії з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій або умисне придбання чи умисне ввезення в Україну дитячої порнографії без мети збуту чи розповсюдження. Усунути таку парадоксальну ситуацію можливо тільки одним шляхом – шляхом декриміналізації діянь, передбачених у ч. 1 ст. 301[1] КК, та виключення положень частини першої з тексту цієї статті.

При цьому слід звернути увагу й на те, що у ч. 5 ст. 301[1] КК йдеться також про декриміналізацію дій неповнолітньої особи, які виражені у виготовленні дитячої порнографії без мети збуту чи розповсюдження, а відповідальність за виготовлення такої продукції передбачена у ч. 3 ст. 301[1] КК, тому при умові декриміналізації положень ч. 1 ст. 301[1] КК потрібно залишити положення, що містяться у ч. 5 стосовно виготовлення.

Висновки. На підставі викладеного та з урахуванням невідповідності положень ч. 1 ст. 301[1] КК науково визначеним принципам криміналізації доходимо до висновку про необхідність декриміналізації передбачених тут діянь та одночасної окремої криміналізації такого діяння як пропонування або надання дитині доступу до дитячої порнографії, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій, а також вдосконалення тексту ст. 301[1] КК і приведення її санкцій у відповідність та узгодженість із санкціями однотипних статей КК. У цьому зв'язку пропонується викласти ст. 301[1] КК України у такій редакції:

«**Стаття 301[1]. Пропонування або надання дитині доступу до дитячої порнографії, придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, збут і розповсюдження дитячої порнографії**

1. Пропонування або надання дитині доступу до дитячої порнографії, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій, ввезення в Україну дитячої порнографії з метою збуту чи розповсюдження або її зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою –

[1] Кримінальний кодекс України. Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

карається штрафом від чотирьох до восьми тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк до чотирьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Виготовлення, розповсюдження, збут дитячої порнографії, або примушування неповнолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії –

карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з отриманням доходу у великому розмірі, або примушування малолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

4. Не підлягає кримінальній відповідальності неповнолітня особа за виготовлення дитячої порнографії, якщо такі дії вчинені без мети збуту чи розповсюдження».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка І. О. Злочини проти моральності у сфері статевих стосунків: монографія. Харків : Золота миля, 2012. 224 с.

2. Гуренко Д. Ю. Кримінальна відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 208 с.

3. Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2005. 189 с.

4. Ємельянов В. П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.

5. Ємельянов М. В. Кримінальна відповідальність за шахрайство: монографія. Харків : Право, 2014. 173 с.

6. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Учинено в м. Ланцароте 25 жовтня 2007 року. Ратифіковано Законом України від 20 червня 2012 року № 4988-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

8. Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2008. 221 с.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 12 лютого 2021 року № 1256-IX. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 12 лютого 2021 року № 1256-IX. URL:http://zakon.rada.gov.ua

11. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листопада 2003 року № 1296-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua

12. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року №2402-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

13. Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження: монографія. Харків.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 145 с.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2023

Viacheslav P. YEMELIANOV,
Doctor in Science of Law, Professor
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Yulia S. MYTROFANOVA,
Senior Lecturer at the Department of Criminal Law and Criminology
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PROBLEMS OF APPLICATION AND WAYS TO IMPROVE THE LAW ON CRIMINAL LIABILITY FOR CHILD PORNOGRAPHY

The article is devoted to identifying contradictory provisions in the current law on criminal liability for child pornography, which do not comply with the scientifically determined principles of criminalization of acts, and to developing proposals for improving these provisions.

First of all, attention is drawn to the fact that the criminalization of acts under Part 1 of Article 301^1 of the Criminal Code of Ukraine is completely unnecessary, as it does not comply with such principles of criminalization as: the principle of social danger, the principle of proportionality of positive and negative consequences of criminalization, the principle of systemic legal consistency, the principle of international legal necessity and admissibility, the principle of prohibition without gaps and excessiveness, the principle of proportionality of sanctions and economy of repression. It is also noted that such a socially dangerous act as offering or providing a child with access to child pornography, including through the use of information and telecommunication systems or

technologies, remains uncriminalized. It is also pointed out that the sanctions of article 301[1] of the Criminal Code are excessively severe compared to the sanctions of articles providing for liability for similar acts.

In order to eliminate the identified shortcomings and bring the provisions of Article 301[1] of the Criminal Code in line with the provisions of the Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (Lanzarote Convention), the Law of Ukraine "On Protection of Public Morality", Articles 156[1] and 301 of the Criminal Code of Ukraine, it is proposed to: decriminalize the acts provided for in Part 1 of Article 301[1] of the Criminal Code and exclude the provisions of Part 1 from the text of this article; establish criminal liability for offering or providing a child with access to child pornography, including through the use of information and telecommunication systems or technologies; bring the sanctions of Article 301[1] of the CC in line with the sanctions of Articles 156[1] and 301 of the Criminal Code; leave in Article 301[1] of the Criminal Code the provision that a minor shall not be subject to criminal liability for the production of child pornography if such actions are committed without the purpose of sale or distribution.

Key words: protection of children, child pornography, principles of criminalization, contradictions in legislation, improvement of the law.

УДК. 351. 75:324:342. 9 (477) *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.03*

Тетяна Анатоліївна ШЕВЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Розглянуто зміни у кримінальному законодавстві України у зв'язку із введенням на її території режиму воєнного стану. Визначено основні вектори змін та доповнень до Кримінального кодексу України, зокрема це стосується таких діянь: колабораційна діяльність; пособництво державі-агресору; несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України; незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги та ін.

Окреслено основні проблеми застосування кримінального законодавства України у зв'язку із змінами, які були внесені до Кримінального кодексу України після 24 лютого 2022 року.

Акцентовано увагу на необхідності дотримання основних принципів законодавчої техніки та недопущення розбалансування системи всього кримінального законодавства України.

Ключові слова: *воєнний стан, Кримінальний кодекс України, принципи, законодавчі зміни, стабільність, динамізм, кримінальне законодавство України.*

Постановка проблеми. Збройна агресія рф на території України створює реальну загрозу національній безпеці та територіальній цілісності нашої держави, забирає мільйони життів українців, завдає непоправної шкоди об'єктам інфраструктури. Як відповідь зі сторони законодавчого органу влади було внесено низку змін та доповнень до цивільного, трудового, кримінального, кримінального процесуального, земельного,

податкового законодавства щодо врегулювання ситуації, яка склалася в рамках правового поля. Зміни торкнулись і Кримінального кодексу України (далі – КК), мова йде про включення як нових норм, так і доповнення вже існуючих. Перш за все, це стосується злочинів проти основ національної безпеки України, зокрема, державна зрада, колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору, диверсія, несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до Законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану та цілий ряд діянь, відповідальність за які передбачена в інших розділах КК. Також було посилено кримінальну відповідальність за вчинення деяких кримінальних правопорушень в умовах воєнного або надзвичайного стану. Крім того, саме під час дії воєнного стану було ухвалено Закони, якими передбачено нові обставини, що виключають протиправність діяння: (КК було доповнено статтею 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України», тощо.

Цілком імовірно, що таке законодавче рішення обумовлене необхідністю захисту охоронюваних законом суспільних відносин, що виникли у зв'язку із відкритим воєнним нападом росії на Україну, однак ефективність цих законодавчих ініціатив поки не є очевидною. Широке коло науковців-правників аналізуючи вказані зміни наголошують на тому, що законодавець допустив помилки, які погіршують кримінально-правовий захист суспільних відносин від суспільно небезпечних діянь.[1]

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема злочинності під час війни і пов'язані з цим трансформації кримінального законодавства набувають першочергового значення в дослідженнях науковців-правників. За останній рік в Україні було ініційовано проведення великої кількості наукових заходів, присвячених аналізу криміногенної обстановки та протидії злочинності в умовах воєнного стану. Назви конференцій самі «говорять» про проблематику, яка на них була піднята: «Сталий розвиток: виклики та загрози в умовах воєнного стану» 06.09.2022 р., м. Полтава; «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану» 16.03.2023 р., м. Хмельницький; «Актуальні проблеми діяльності складових сектору безпеки і оборони України в умовах особливих правових режимів: поточний стан та шляхи вирішення», 30.03.2023 р., м. Харків; «Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану», 25.04.2023 р., м. Чернігів; «Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри», 15.04.2023 р., м. Харків; та цілий ряд інших наукових заходів, присвячених розв'язанню проблемних питань реалізації кримінально-правової та

[1] Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал* 2022. № 6. С. 308–317. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/69.pdf.

кримінологічної політик в умовах воєнного стану.

Наукові доробки окремих фахівців у галузі кримінального права і кримінології також переважно присвячені аналізу злочинності під час війни та практики застосування кримінального законодавства в умовах воєнного конфлікту: Бандурка О.М. «Коли закінчиться війна», Баулін Ю.В. «Особливості кримінально-правового регулювання в Україні під час воєнного стану», Литвинов О.М. «Збройні сили України як суб'єкт протидії злочинності», Лихова С.Я. «Кримінальні правопорушення воєнного часу та шляхи вдосконалення кримінально-правових норм», Макаренко О.Ю. «Окремі питання зміни кримінального законодавства в період воєнного стану», Павлова Т.О. «Роль кримінального закону в умовах надзвичайного або воєнного стану», Стрельцов Є.Л. «Кримінальне право в умовах надзвичайного стану», Храмцов О.М. **«**Щодо вдосконалення норми, передбаченої статтею 435-1 КК України», Ященко А.М. «Кримінальна відповідальність за прояви колабораційної діяльності, передбаченої частиною першою та другою статті 111-1 КК України: поняття, ознаки, форми та ефективність» та ін. Такий високий рівень наукової зацікавленості до означеної проблематики свідчить про її значущість та актуальність, з одного боку, та велике коло не вирішених проблем – з іншого.

Метою статті є науковий аналіз окремих змін кримінального законодавства України в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Правовий режим воєнного стану, який діє в Україні, та пов'язані із цим суспільні перетворення потребують розвитку усіх галузей законодавства, кримінального у тому числі, що викликає необхідність аналізу та тлумачення вже існуючих законодавчих положень та новел у Кримінальному кодексі України.

Після 24 лютого 2022 року станом на 1 травня 2022 року Верховна Рада України ухвалила дванадцять Законів про внесення змін до КК України, якими він був доповнений сімома новими статтями, а до двадцяти його статей внесені зміни. Всі без винятку дванадцять згаданих законів прийняті за скороченою процедурою і мають прикрі вади, помилки. М.І. Хавронюк вказує на факти порушення таких принципів кримінального закону, як: юридичної визначеності, принципу пропорційності принципу законності, принципу рівності перед законом.[1]

Практика свідчить, що на сьогоднішній день існує ціла низка проблемних питань, правозастосування у зв'язку із внесенням змін до КК після 24 лютого 2022 року, зокрема:

- складнощі у застосуванні частини 8 ст. 111-1 КК (Колабораційна діяльність), оскільки законодавець «забув» вказати, які саме діяння повинні спричинити перелічені у ній наслідки (М. Хавронюк);

- ігнорування факту наявності у КК статті, яка вже передбачає кримінальну відповідальність за певне діяння, в результаті чого

[1] Хавронюк М. І. Помилки у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України. 2022. URL: https://uplan.org.ua/pomylky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/.

законодавець знову криміналізує його, застосовуючи ті самі або схожі формулювання і не виокремлюючи ознак, які дали б змогу чітко розмежувати відповідні кримінальні правопорушення (наприклад, передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора (ст. 111-2 КК) та передача матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК) (М. Хавронюк);

- порушення принципу пропорційності має місце стосовно зміненої ч. 4 ст. 68 КК – довічне позбавлення волі може бути застосоване за готування до злочину або замах на злочин, передбачений ст. 114-2 КК (Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану). Але санкції цієї статті не передбачають покарання у виді довічного позбавлення волі навіть за закінчений злочин (М. Хавронюк);

- посилення колізійності кримінального закону та надмірна (надлишкова) криміналізація (у зв'язку із включенням до КК ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» (О. Дудоров, Р. Мовчан);

- складнощі тлумачення і застосування кримінально-правових положень про воєнний та надзвичайний стан, а також пов'язаних з ними обставин, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання (А. Вознюк);

- ускладнення підстав притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння гуманітарною допомогою, благодійними пожертвами або безоплатною допомогою в результаті доповнення КК статтею 201-2 (Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги) (А. Вознюк);

- проблема розмежування понять «зброя» та «озброєння» у ст. 114-2 КК (Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану) (Р. Мовчан);

- занадто стислий перелік кримінальних правопорушень, до складів яких включено кваліфікуючі чи особливо кваліфікуючі ознаки, пов'язані з воєнним або надзвичайним станом (Р. Мовчан)

- внесені законодавцем дві новели щодо обставин, які виключають кримінальне правопорушення в умовах воєнного стану, співвідносяться між собою як загальний (ст. 43-1 КК) і спеціальний (п. 22 ППП) приписи. Своєю чергою, є підстави порушити питання про те, що положення ст. 43-1 КК мають співвідноситися як спеціальні із ще більш загальними положеннями ст. 36 КК, але воно потребує окремого дослідження. При доповненні Кодексу ст. 43-1 КК і п. 22 ППП законодавець припустився низки не лише формальних, а й змістовних неточностей, які, вочевидь, були обумовлені як

поспішністю прийняття відповідних законів, так і загальною надвисоконапруженою ситуацією в країні у цей час. Задля їх виправлення та подальшого удосконалення досліджуваних положень потрібне продовження наукових досліджень проблематики виключення кримінальної відповідальності за шкоду, заподіяну цивільними особами при захисті України (Ю.А. Пономаренко). [1]

- проблема у розробці та прийнятті не завжди якісного законодавства, що, відповідно, сприяло створенню колізій та суперечностей у застосуванні норм КК. Це, зокрема, і складність розмежування правопорушень, склади яких передбачені у диспозиціях різних статей КК, і відсутність єдності термінологічного апарату, і невідповідність встановленого покарання принципу пропорційності призначення покарання, відображеному у ст. 65 КК України (С.Я. Лихова),[2] тощо.

Коло невирішених питань є досить широким. Основну причину цього ми вбачаємо, перш за все, в позиції законодавця вирішувати виникаючі в суспільстві проблеми реакційно на нові обставини, що склались в конкретній ситуації. Наслідком такого підходу може бути порушення основних принципів кримінального права та суттєва зміна первісного змісту КК, який був закладений при його прийнятті у 2001 році.

Звісно, прийнятий 22 роки тому Кримінальний кодекс базувався на концепції національної кримінально-правової політики періоду 1991–2001 років, тобто був розроблений відповідно до завдань правової політики України у сфері боротьби зі злочинністю того часу, а тому окремі норми кримінального закону недостатньо повно відображають потреби суспільства в кримінально-правовому регулюванні.[3] Однак, внесені до нього зміни мають гарантувати забезпечення існуючих демократичних та гуманістичних принципів і стандартів, якими керувався законодавець при його прийнятті. Адже нормативна нечіткість своїм наслідком має пробільність правового регулювання суспільних відносин, що ускладнює правозастосовну практику.

На сьогоднішній день слід констатувати, що законопроектна діяльність Парламенту щодо криміналізації діянь та посилення кримінальної відповідальності у чинних нормах закону у зв'язку із воєнною та збройною агресією рф проти України, характеризується своїм бурхливим та інколи суперечливим характером. Відзначаючи в цілому необхідність реагування на збройну агресію рф у нормах вітчизняного кримінального права, все ж кроки законодавця у законопроєктній діяльності мають бути послідовними,

---

[1] Пономаренко Ю.А. Новелізація положень КК щодо обставин, які виключають кримінальне правопорушення, в умовах воєнного стану. *Вісник асоціації кримінального права України* 2022. № 1 (17). URL: http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/256785.

[2] Лихова С. Я. Кримінальні правопорушення воєнного часу та шляхи вдосконалення кримінально-правових норм // Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія».Одеса, 9 грудня 2022 року. Укладачі: Є.Л. Стрельцов, В.П. Кедик. Відп. редактор Є.Л. Стрельцов. Одеса: ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 09.12.2022. С. 28–31.

[3] Левицька Л. В. Якість кримінального закону України як показник ефективності кодифікації законодавства. *Кримінальне право та кримінальний процес.* 2009. № 2 (15). С. 31–40.

обміркованими та виваженими.[1]

У зв'язку з чим важливо не допустити, щоб намагання удосконалити кримінальне законодавство з впровадженням новел без належного наукового обґрунтування і всебічного обговорення, не обернулось для суспільства не тільки втратою наших традицій, перевірених часом, а і руйнацією кримінально-правових засад правопорядку в Україні. Тільки виважене і розумне сполучення стабільності й динамічності норм закону про кримінальну відповідальність здатне забезпечити високу ефективність його приписів.[2]

Навіть в умовах воєнного стану швидкі зміни до КК не є виправданими, оскільки зроблені законодавцем помилки можуть призвести або й призводять до порушення прав людини, невизначеності правової кваліфікації діянь, гальмування досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень. З прийняттям за пришвидшеною процедурою все нових і нових змін до КК створюється все більше неоднозначності і непередбачуваності.[3]

Висновки. КК України виступає в якості соціального регулятора суспільних відносин між державою і особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, визначаючи і законодавчо закріплюючи ті суспільно небезпечні діяння, які є кримінальними правопорушеннями. А законодавча практика змін до КК України свідчить про дещо «надмірний динамізм», що може сприяти втраті однієї із основних властивостей Закону – системності та, відповідно, здатності охорони суспільних відносин протягом тривалого часу.

Зміни до КК, пеналізація та депеналізація навіть у зв'язку з введенням в Україні правового режиму воєнного стану повинні ґрунтуватися виключно на безсумнівних, та беззаперечних вимогах часу, помилка тут недопустима, рівно як і поспіх, адже подібні дії можуть сприяти порушенню основних принципів кримінального права, вироблених доктриною і конкретизованих в його положеннях.

Підсумовуючи викладене, слід вказати, що запобіжна функція кримінального закону буде реалізована значно ефективніше в комплексі з аналізом чинників соціального, економічного, політичного, морального, культурного характеру, результати якого будуть покладені в основу внесення змін до нього. Кількість не завжди переходить в якість, а ефективність покарання визначає не його суворість, а невідворотність. І

---

[1] Чебан О. М. Аналіз окремих законодавчих змін до кримінального кодексу України у зв'язку із збройною агресією рф. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 321–325. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267745.

[2] Тацій В. Я. Десять років чинності Кримінального кодексу України: здобутки та шляхи вдосконалення // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : Матеріали міжнар. наук.- практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2011. С. 32–35.

[3] Хавронюк М. І. Помилки у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України. 2022. URL: https://uplan.org.ua/pomylky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/.

механічне, безсистемне посилення покарань за окремі злочини може призвести до розбалансування системи всього кримінального закону, що негативно позначиться як на правозастосовній діяльності в цілому, так і на позитивності сприйняття громадянами його основних вимог.

У цьому контексті законодавчий орган влади повинен враховувати вимоги виробленої роками кримінально-правової політики/курсу держави з обов'язковим неухильним дотриманням вимог законодавчої техніки. Будь-яка законодавча ініціатива повинна бути зваженою, ґрунтуватись на потребах захисту суспільних відносин від кримінально-протиправних посягань.

Шлях необґрунтованого розширення сфери дії кримінально-правової заборони може призвести до диспропорції в співвідношенні необхідного і існуючих її обсягів. Для недопущення такої ситуації правовий механізм реалізації основних положень КК повинен піддаватися комплексному системному аналізу щодо визначення ефективності пропонованих змін та доповнень, попереднього встановлення допустимих меж втручання кримінального закону в суспільні, державні, особисті інтереси в разі порушення відповідних прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал* 2022. № 6. С. 308–317. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/69.pdf.

2. Хавронюк М. І. Помилки у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України. 2022. URL: https://uplan.org.ua/pomylky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/ (дата звернення 21.04.2023).

3. Пономаренко Ю.А. Новелізація положень КК щодо обставин, які виключають кримінальне правопорушення, в умовах воєнного стану. *Вісник асоціації кримінального права України* 2022. № 1 (17). URL: http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/256785 (дата звернення 28.04.2023).

4. Лихова С. Я. Кримінальні правопорушення воєнного часу та шляхи вдосконалення кримінально-правових норм // Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія».Одеса, 9 грудня 2022 року. Укладачі: Є.Л. Стрельцов, В.П. Кедик. Відп. редактор Є.Л. Стрельцов. Одеса: ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 09.12.2022. С. 28–31.

5. Левицька Л. В. Якість кримінального закону України як показник ефективності кодифікації законодавства. *Кримінальне право та кримінальний процес.* 2009. № 2 (15). С. 31–40.

6. Чебан О. М. Аналіз окремих законодавчих змін до кримінального кодексу України у зв'язку із збройною агресією рф. *Аналітично-порівняльне*

правознавство. 2022. № 4. С. 321–325. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267745.

7. Тацій В. Я. Десять років чинності Кримінального кодексу України: здобутки та шляхи вдосконалення // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : Матеріали міжнар. наук.- практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2011. С. 32–35.

8. Хавронюк М. І. Помилки у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України. 2022. URL: https://uplan.org.ua/pomylky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2023

Tatiana A. SHEVCHUK,
Ph.D in Law
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ON THE QUESTION OF THE NECESSITY OF CHANGES TO THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE

Changes in the criminal legislation of Ukraine in connection with the introduction of martial law on its territory were considered. The main vectors of changes and additions to the Criminal Code of Ukraine have been determined, in particular, this applies to the following actions: collaborative activity; assistance to the aggressor state; unauthorized distribution of information about the transfer, movement of weapons, armaments and military supplies to Ukraine, the movement, movement or deployment of the Armed Forces of Ukraine; illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free aid, etc.

The main problems of the application of the criminal legislation of Ukraine in connection with the changes made to the Criminal Code of Ukraine after February 24, 2022 are outlined.

Attention is focused on the need to observe the main principles of legislative technique and to prevent the system of the entire criminal legislation of Ukraine from being unbalanced.

Key words: *martial law, Criminal Code of Ukraine, principles, legislative changes, stability, dynamism, criminal legislation of Ukraine.*

УДК 343.58 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.04*

Олександр Маркович БАНДУРКА,
доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕДБАЛЕ СТАВЛЕННЯ ДО ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇЇ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ В ОКРЕМИХ ФОРМАХ

Стаття присвячена виявленню, опису та поясненню теоретично можливих форм потенційної та реальної (негативної або ретроспективної) кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби, оцінці ефективності її індивідуалізації в цих формах, а також виробленню на цій підставі власних узагальнених висновків, які б сприяли розширенню та подальшому розвитку наукового уявлення як про кримінальну відповідальність загалом, так і про кримінальну відповідальність за недбале ставлення до військової служби зокрема.

Ключові слова: *відповідальність, кримінально-правові наслідки, засоби, покарання, звільнення від покарання, судимість, військова служба, форма, потенційний, реальний.*

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) має своїм завданням правове забезпечення охорони найбільш важливих соціальних цінностей і благ від кримінально-правових заборон, вчиненням яких заподіюється або може бути заподіяна шкода, а також запобігання їх вчиненню як окремими нестійкими особами, так і особами, які раніше вже порушували такі заборони та зазнавали державного осуду.

Для здійснення згаданих завдань законом закріплюється перелік тих

потенційно можливих протиправних посягань, які є кримінальними правопорушеннями, та визначається неминучість настання різних за ступенем своєї суворості засобів кримінально-правового характеру, що реалізуються як в межах кримінальної відповідальності, так і поза межами такої відповідальності.

Феномен кримінальної відповідальності полягає в тому, що вона являє собою симбіоз потенційного та реального аспекту свого існування.[1] З огляду на це можна змоделювати різні варіанти зовнішніх форм виразу кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого протиправного діяння, у тому числі й діяння, передбаченого ст. 425 КК України, та оцінити їх ефективність в аспекті нейтралізації бажання вчинити це кримінальне правопорушення при першій нагоді, а також реагування на його вчинення та запобігання вчиненню знову. Доречно зазначити, що протягом 2019–2022 рр. за вчинення злочину, передбаченого ч. 1–4 ст. 425 КК України, було засуджено: 1) з призначенням покарання у вигляді штрафу – 1 особа; 2) з призначенням покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців – 9 осіб; 3) з призначенням покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні – 1 особа; 5) з призначенням покарання у вигляді позбавлення волі – 1 особа; 6) зі звільненням від покарання з випробуванням – 8 осіб; 3) зі звільненням від покарання унаслідок акту амністії – 9 осіб; 4) з призначенням додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльність – 1 особа.[2] Наведена статистична інформація засвідчує різні варіанти можливих форм кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби, але, вочевидь, її індивідуалізація в окремих з них з за великим рахунком навряд чи може сприяти формуванню уявлення про реальну дієвість та ефективність цього найсуворішого засобу державно-владного реагування на прояви цієї кримінально-правової заборони.

У теорії кримінального права проблеми кримінальної відповідальності та її індивідуалізації в окремих формах висвітлювала чимала кількість вітчизняних науковців, зокрема: Ю. В. Баулін, В. И. Борисов, П. С. Берзін, О. О. Горох, В. К. Грищук, О. О. Дудоров, О. В. Козаченко, В. М. Куц, М. І. Панов, Є. О. Письменський, Ю. А. Понамаренко, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов та багато інших вчених. Вочевидь здобутки згаданих дослідників стали вагомим внеском у вивчення проблем кримінальної відповідальності та, безперечно, мають неабияке науково-пізнавальне та прикладне значення. Разом з цим, здійснення подальших наукових розвідок потребує проблематика не лише кримінальної відповідальності як найсуворішого кримінально-правового наслідку порушення будь-якої заборони, але й проблематика кримінальної відповідальності та ефективності її індивідуалізації у певних формах за вчинення окремих військових кримінальних

[1] Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ : «Атіка», 2004. С. 30–35.

[2] Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2019–2022 рр.: форма 6 (річна) // Судова статистика / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

правопорушень, зокрема за недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України). В умовах військової агресії проти України, підло та підступно розпочатої РФ, забезпечення охорони встановленого законом порядку використання влади, повноважень, становища та пов'язаних з цим можливостей військовими службовими особами[1] через своєчасне державне реагування на його порушення вказаними особами саме засобами кримінальної відповідальності набуває надзвичайної актуальності.

Додаткової актуальності дослідження додає й той факт, що безпосередньо під кутом зору існування у кримінальному праві та законодавстві потенційної та реальної (негативної або ретроспективної) кримінальної відповідальності, проблематика кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби певною мірою ще не аналізувалася. Варто також звернути увагу й на те, що проблеми форм кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого забороненого КК України діяння постійно перебувають у стадії активної наукової розробки. Кожна з них є дискусійною і потребує посиленої уваги фахівців, а тому навряд чи колись можна буде поставити крапку у цьому питанні.[2] Вказане, власне, й обумовлює зацікавленість до обраної тематики наукової публікації та її науково-практичне значення.

Метою цієї статті є виявлення, опис та пояснення теоретично можливих форм потенційної (перспективної) та реальної (негативної або ретроспективної) кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби, оцінка ефективності її індивідуалізації в цих формах, а також вироблення на цій підставі власних узагальнених висновків, які б сприяли розширенню та подальшому розвитку наукового уявлення як про кримінальну відповідальність загалом, так і про кримінальну відповідальність за недбале ставлення до військової служби зокрема.

Виклад основного матеріалу. Будучи фундатором концепції існування в кримінальному праві (законодавстві) потенційної та реальної кримінальної відповідальності, Ю. В. Баулін зазначає, що потенційна кримінальна відповідальність, тобто та, що може настати у майбутньому, – це ніщо інше, як санкція кримінально-правової норми або статті Особливої частини КК України. На думку вченого, кримінальну відповідальність як санкцію кримінально-правової норми можна визначити як передбачене Кримінальним кодексом обмеження прав і свобод особи, якому вона може бути піддана у майбутньому у разі вчинення нею протиправного діяння.[3] Інакше кажучи, санкція заборонної кримінально-правової норми або статті Особливої частини КК України як основна форма потенційної кримінальної відповідальності являє собою загрозу застосування визначеного в ній виду

[1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1316.

[2] Правова доктрина України : у 5 т. – Х. : Право, 2013. Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. С. 270.

[3] Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ : «Атіка», 2004. С. 27.

та міри покарання за потенційне або реальне вчинення кримінального правопорушення, ознаки якого передбачені в диспозиції цієї норми або статті КК України.

Доречно зазначити, що потенційну кримінальну відповідальність слід відрізняти від так званої позитивної кримінальної відповідальності, існування якої також обґрунтовується окремими вітчизняними дослідниками. Під останньою розуміється усвідомлене дотримання вимог кримінального закону.[1] З цього приводу нам імпонує твердження Л. В. Багрія-Шахматова, який зазначав, що позитивна кримінальна відповідальність не є правовою відповідальністю у власному значені цього слова. Якщо вона й існує, то на рівні правосвідомості особистості, будучи її структурним елементом. Інакше можна прийти до абсурдного висновку, що, скажімо, особа, яка ще не вчинила протиправне посягання, вже несе правову (кримінальну) відповідальність.[2] Навряд чи можна також погодитися з сучасними прихильниками позитивної кримінальної відповідальності, які у її зміст покладають не лише усвідомлене дотримання вимог закону щодо невчинення кримінального правопорушення, але й дотримання вимог закону щодо вчинення позитивної посткримінальної поведінки.[3] Вочевидь, що у такому разі позитивний аспект є невід'ємним структурним елементом негативного аспекту кримінальної відповідальності. Однак, на наше переконання, якщо вести мову про негативний (реальний або ретроспективний) аспект кримінальної відповідальності, то прояви позитивної посткримінальної поведінки становлять радше передумови для індивідуалізації заохочувальних кримінально-правових засобів, які, знаходячи свій вияв в межах негативної (реальної або ретроспективної) кримінальної відповідальності, все ж таки, не є основними засобами цієї кримінальної відповідальності, а становлять лише засоби, які за своєю суттю є субсидіарними та, виражаючись одночасно з основними засобами такої кримінальної відповідальності, лише доповнюють можливості кримінально-правового реагування на порушення будь-яких заборон. Інша річ потенційна кримінальна, яка, існуючи у формі санкції статті Особливої частини КК України, для конкретної особи є тим явищем, що може стати об'єктивно існуючим в майбутньому. Звідси потенційна кримінальна відповідальність носить прихований характер і звернена до особи, яка ще не вчинила протиправне посягання, у вигляді загрози, яка може бути реалізована в майбутньому щодо неї у разі його вчинення.[4]

---

[1] Грищук В. К. Негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність та її підстава. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 536–544; Письменський Є. Відповідальність кримінальна (види) / Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокуренко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 190–191.

[2] Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Одесса: АО Бахва, 1998. С. 48.

[3] Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. С. 46; Хряпінський П. В. Позитивна кримінальна відповідальність (зміст, форми та реалізація): наук. нарис. Запоріжжя: ТОВ «КСК-Альянс», 2008. 110 с.

[4] Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ : «Атіка», 2004. С. 33.

Ознайомлення зі змістом санкцій ч. 1–4 ст. 425 КК України як форми потенційної кримінальної відповідальності за це посягання засвідчує, що конструювання окремих з них здійснено законодавцем з недотриманням вироблених доктриною кримінального права правил побудови кримінально-правових санкцій, що є неминучим наслідком унеможливлення уніфікації судової практики призначення винним особам покарання у разі реального недбалого ставлення до військової служби. Так, наприклад:

– санкція ч. 2 ст. 425 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від *трьох* до *семи* років;

– санкція ч. 3 цієї статті закону - позбавлення волі на строк від *п'яти* до *семи* років;

– санкція ч. 4 – позбавлення волі на строк від *п'яти* до *восьми* років.

Як видно максимальний розмір покарання у вигляді позбавлення волі за ч. 2 ст. 425 КК України (*сім років*) фактично дорівнює максимальному розміру цього ж виду покарання ч. 3 ст. 425 КК України (*сім років*). В наслідок цього мінімум покарання за ч. 3 ст. 425 КК України (*п'ять років*) є нижчим від максимальної межі покарання, встановленої у ч. 2 ст. 425 КК України (*сім років*). Слід звернути увагу й на те, що мінімальна межа покарання у вигляді позбавлення волі за ч. 4 ст. 425 КК України (*п'ять років*), є рівнозначною з мінімальною межею цього виду покарання за ч. 3 ст. 425 КК України (*п'ять років*), а максимальна межа покарання у вигляді позбавлення волі за ч. 4 ст. 425 КК України перевищує максимальну межу цього ж виду покарання за ч. 3 цієї статті закону лише на 1 (один) рік.

Враховуючи положення ст. 12 КК України, можна дійти висновку, що ступінь суспільної небезпечності недбалого ставлення до військової служби у випадку спричинення тяжких наслідків в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, майже нічим не відрізняється від ступеня суспільної небезпечності недбалого ставлення до військової служби у разі спричинення лише тяжких наслідків. У зв'язку з цим, особа винна у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 435 КК України, не виключено, що з урахуванням тяжкості вчиненого, її характеристик, а також обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, може зазнати однакового покарання з особою, яка вчинила злочинне посягання, передбачене ч. 3 цієї статті закону. Водночас з огляду на те, що ч. 3 ст. 425 КК України є особливо кваліфікуючим різновидом складу недбалого ставлення до військової служби порівняно з ч. 2 ст. 425 КК України, подібні можливі випадки мали б виключатися. Зважаючи на майже однаковий ступінь суспільної небезпечності ч. 3 і 4 ст. 425 КК України, який констатується змістом санкцій відповідних частин цієї статті, подібні випадки не виключені й у разі засудження винних осіб за цими частинами цієї статті закону. Тут спадає на думку вироблене доктриною кримінального права правило конструювання заборонених кримінально-правових санкцій, згідно з яким максимальна межа санкції за вчинення діяння, що входить до основного чи кваліфікованого складу кримінального правопорушення, повинна бути одночасно мінімальною межею санкції за вчинення того ж діяння з

кваліфікуючими або особливо кваліфікуючими ознаками.[1]

Доречно також звернути увагу й на те, що санкцією ч. 1 ст. 425 КК України, до речі, як і санкціями низки інших статей XIX розділу Особливої частини КК України (ч. 1 ст. 414, ч. 1 ст. 426), передбачена можливість призначення покарання у вигляді «службового обмеження». Це означає, що покарання у виді службового обмеження застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби (ст. 58 КК України). Відповідно до ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовцями визнаються особи, які проходять військову службу.[2] І якщо суб'єктом зазнавання покарання у вигляді службового обмеження як кримінально-правового наслідку вчиненого діяння, передбаченого ст. 425 КК України, є виключно військова службова особа (спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення), то, скажімо, у випадку порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ч. 1 ст. 414 КК України), не всі можливі суб'єкти його вчинення можуть зазнавати саме такого різновиду покарання. Зокрема, у випадку вчинення цього злочину військовозобов'язаним під час проходження зборів призначення покарання у вигляді службового обмеження щодо таких осіб виглядає сумнівним.

З приводу існування реальної (негативної або ретроспективної) кримінальної відповідальності хотілося би зазначити таке. Під реальною (ретроспективною або негативною) кримінальною відповідальністю традиційно розуміється вимушене зазнавання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, визначеного в обвинувальному вироку суду державного осуду, а також передбачених кримінальним законом обмежень особистого, майнового або іншого характеру.[3] Окремі вітчизняні дослідники таку відповідальність іноді ототожнюють з покаранням, що обмежує уявлення про її дійсний зміст. Зокрема, Ю. А. Пономаренко вважає, що кримінальна відповідальність – це передбачені кримінальним законом обмеження у реалізації прав і свобод людини, що застосовуються у примусовому порядку за рішенням суду до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з метою її кари.[4]

У своїх більш ранніх публікаціях ми зазначали, що за своєю суттю реальна (ретроспективна або негативна) кримінальна відповідальність являє собою особливий елемент у механізмі кримінально-правового реагування держави стосовно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що зводиться до вимушеного зазнавання нею державного

[1] Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций : монографія. Одесса : Юрид. літ., 2011. С. 584-586.

[2] Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text .

[3] Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 46.

[4] Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. С. 162–166.

осуду, а також примусу у формі різних за ступенем суворості видів покарань та (або) інших заходів кримінально-правового характеру, визначених в обвинувальному вироку суду і покладених на таку особу спеціальними органами держави з моменту набрання ним чинності.[1] Таке розуміння реальної (ретроспективної або негативної) кримінальної відповідальності поділяється й іншими сучасними вітчизняними дослідниками. Зокрема, В. М. Куц зазначає, що негативна кримінальна відповідальність не є явищем, що має відтінок юридичного обов'язку чи помсти або лише обмеженням прав і свобод засудженого за вчинене кримінальне правопорушення. Вона є кримінально-правовим засобом публічного реагування на вчинення злочину і полягає у засудженні особи обвинувальним вироком суду, що набрав чинності, та тягне за собою судимість і зумовлені нею та покаранням обмеження прав і свобод засудженого.[2] Твердження дослідника про те, що судимість є ключової ознакою кримінальної відповідальності, заслуговую на всіляку підтримку, незважаючи на те, що згідно чинного кримінального законодавства України (ч. 3 ст. 88 КК України) воно й спростовується.

У зв'язку з цим, комплекс засобів реальної (ретроспективної або негативної) кримінальної відповідальності, що становить її обов'язковий зміст, сьогодні представлений осудом винної особи та її покаранням, а в перспективі, тим більше, що на це звертається увага й в проекті нового КК України (п. 2 ч. 1 ст. 3.9.2.),[3] має бути ще й доповнений обмеженнями, обтяженнями або заборонами обумовленими судимістю. Останні поки, що одночасно з іншими примусовими або заохочувальними засобами кримінально-правового характеру є субсидіарними засобами, які одночасно з осудом та покаранням лише доповнюють можливості кримінально-правового реагування на порушення будь-яких визначених в Особливій частині КК України заборон.

Вже з огляду на вказані доктринальні позиції можна стверджувати, що реальна кримінальна відповідальність за недбале ставлення до військової служби може зводитися до вимушеного зазнавання військовою службовою особою державного осуду, а також індивідуалізованого судом одного з видів покарання у вигляді штрафу, службового обмеження чи позбавлення волі та (або) інших засобів кримінально-правового характеру, заснованих на примусі або заохоченні позитивної посткримінальної поведінки такої особи, визначених в обвинувальному вироку суду, що набрав законної сили.

Зважаючи на це, а також на наведену на початку цієї публікації статистичну інформацію, можна виокремити наступні варіанти можливих форм реальної (ретроспективної або негативної) відповідальності за недбале ставлення до військової служби.

---

[1] Ященко А. Відповідальність кримінальна / Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокуренко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 187–188.

[2] Куц В. М. Відмова від застосування кримінальної відповідальності (матеріально-правові та процесуальні аспекти) : монографія. Київ : Норма права, 2023. С. 31–32.

[3] Новий Кримінальний кодекс України : проект тексту станом на 22.05.2023 / EUAM: Ukraine: Новий Кримінальний кодекс. URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code.

По-перше, – це засудження винного з обмеженнями його правового статусу**,** у вигляді: а) засудження з призначенням покарання, його реальним відбуванням та зазнаванням зумовлених судимістю обмежень, обтяжень або заборон; б) засудження з призначенням покарання, звільненням від його реального або подальшого відбування, та зазнаванням зумовлених судимістю обмежень, обтяжень або заборон.

Коротко проаналізуємо ці можливі видові орієнтири першого варіанту зовнішнього прояву кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби.

Засудження з призначенням покарання, його реальним відбуванням та зазнаванням зумовлених судимістю обмежень, обтяжень або заборон. Як вже зазначалося військова службова особа, яка вчинила злочин, передбачений ст. 425 КК України, може бути засуджена обвинувальним вирокм з індивідуалізованим призначенням їй покарання у вигляді штрафу, службового обмеження або позбавлення волі.

З урахуванням загальних та спеціальних засад *штраф* (ст. 53 КК України) може бути призначений судом у розмірі від 285 (двохсот вісімдесяти п'яти) до 325 (трьохсот двадцяти п'яти) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Реалізація цього виду основного покарання в межах кримінально-виконавчих відносин за загальним правилом здійснюється протягом місяця з дня набрання чинності обвинувального вироку суду, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 26 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) «… Засуджений зобов'язаний сплатити штраф у *місячний строк* після набрання вироком суду законної сили і повідомити про це кримінально-виконавчій інспекції за місцем проживання шляхом пред'явлення документа про сплату штрафу».

Особи, засуджені за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України, одночасно з призначеним основним покаранням у вигляді штрафу зазнають також комплексу обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю. Тут слід звернути увагу на таке. Положення п. 5 ч. 1 ст. 89 КК України засвідчують, що такі обмеження можуть застосовуватися протягом 1 (одного) року з дня виконання (відбуття) покарання (основного та додаткового у разі його призначення), якщо особа, безумовно, не вчинять нового кримінального правопорушення. Натомість, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 89 КК України особи, засуджені до основного покарання у виді штрафу за нетяжкий злочин, мають зазнавати обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю протягом 3 (трьох) років, з дня виконання (відбуття) покарання (основного та додаткового у разі його призначення), якщо вони не вчинять нового кримінального правопорушення. З приводу цього вища судова інстанція звертає увагу на те, що у випадках, коли національне законодавство припустило неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків осіб, національні органи зобов'язані застосувати найбільш сприятливий для осіб підхід. У зв'язку з цим, у подібних випадках рекомендується використовувати положення п. 5 ч. 1 ст. 89 КК України, оскільки вони покращують правове становище

засудженої особи.[1] Отже, з приводу часових меж зазнавання особою обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю у разі призначення судом покарання у вигляді штрафу за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України, мають застосовуватися положення п. 5 ч. 1 ст. 89 КК України.

Доречно зазначити, що призначення штрафу є доволі дієвим та ефективним способом державно-владного реагування на порушення кримінально-правових заборон. Водночас є певні сумніви щодо дієвості та ефективності його призначення за недбале ставлення до військової служби. Річ у тім, що з огляду на наведену статистичну інформацію вказаний вид покарання, скажімо, протягом 2019–2022 рр. був призначений лише в одному випадку. Це може бути пов'язано з наступним. Вчинення військовою службовою особою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України, можливе лише за умови заподіяння істотної шкоди, якою визнається майнова шкода у розмірі від 250 до 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Протягом 2023 року, наприклад, вона становить суму у розмірі від 335 500 до 671 000 грн. Водночас покарання у вигляді штрафу за спричинення зазначеної суспільно небезпечної шкоди зумовлює для винної службової особи його сплату у розмірі від 4 845 до 5 525 грн. Вочевидь, що у такому разі суворість призначеного винній особі покарання явно не відповідатиме ступеню суспільної небезпечності вчиненого діяння, а тому призначене покарання навряд чи сприятиме нейтралізації бажання вчинити це кримінальне правопорушення знову.

Службові обмеження для військовослужбовців за вчинення недбалого ставлення до військової служби можуть бути призначені судом на строк від шести місяців до двох років. Порядок виконання цього виду покарання передбачений ч. 1–5 ст. 47 КВК України. Особи засуджені за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України, до цього основного виду покарання можуть зазнавати обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю протягом строку відбування цього виду покарання (п. 4 ч. 1 ст. 89 КК України).

Позбавлення волі за недбале ставлення до військової служби (ч. 1–4 ст. 425 КК України) може бути призначено на строк від одного до восьми років. Порядок його виконання передбачений розділом III Особливої частини КВК України. Особи засуджені за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України, до основного покарання у вигляді позбавлення волі можуть зазнавати обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю протягом трьох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового у разі його призначення), якщо вони не вчинять нового кримінального правопорушення (п. 7 ч. 1 ст. 89 КК України). Натомість особи засуджені за вчинення злочину, передбаченого ч. 2–4 ст. 425 КК України, до основного покарання у вигляді позбавлення волі можуть зазнавати обмежень,

[1] Постанова Верховного Суду від 20.09.2019 р. по справі № 759/10001/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83836416 .

обтяжень або заборон обумовлених судимістю протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового у разі його призначення), якщо вони не вчинять нового кримінального правопорушення (п. 8 ч. 1 ст. 89 КК України).

Уявляється, що засудження військової службової особи з призначенням покарання у вигляді службового обмеження та позбавлення волі із зазнаванням нею обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю, є достатньо дієвою та ефективною формою кримінально-правового реагування на різні прояви недбалого ставлення до військової служби, що наразі й засвідчується наявною статистичною інформацією. Ці види покарань дійсно здатні сприяти не лише нейтралізації бажання при першій нагоді вчинити це кримінальне правопорушення, але й бути необхідним й достатнім засобом виправлення винної особи та попередження вчинення нею нового, можливо, такого ж самого злочинного посягання.

Засудження з призначенням покарання, звільненням від його реального або подальшого відбування, та зазнаванням обмежень, обтяжень або заборон зумовлених судимістю. Основним різновидом цієї форми кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби є засудження винного з призначенням покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців або позбавлення волі на строк до п’яти років та звільнення від його відбування з випробуванням на підставі ст. 75 КК України, з покладанням обов’язків, визначених ст. 76 КК України.

Відповідно до ст. 75 КК України військові службові особи, засуджені за вчинення злочину, передбаченого ч. 1–4 ст. 425 КК України, з призначенням вказаних видів покарань, можуть зазнавати обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю протягом іспитового строку (від 1 до 3 років) (ч. 1 ч. 1 ст. 89 КК України). Ефективність цієї форми кримінальної відповідальності за це злочинне посягання сумнівів не викликає, що власне й засвідчено наявною статистичною інформацією.

Ця форма зовнішнього вияву кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби може бути також репрезентована ще й такими різновидами: а) засудженням з призначенням покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців та звільненням від його подальшого відбування на підставі ч. 3 ст. 84 КК України; б) засудженням з призначенням покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців або позбавлення волі та звільненням від його подальшого відбування у зв’язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України; в) засудженням з призначенням покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців або позбавлення волі та достроковим звільненням від його подальшого відбування на підставі ст. 81 КК України; г) засудженням з призначенням покарання у вигляді позбавлення волі та звільненням від покарання у зв’язку з амністією або помилуванням (ст. 85–87 КК України).

У такому разі, скажімо, особи засуджені за вчинення злочину,

передбаченого ч. 1–4 ст. 425 КК України, з призначенням покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців або позбавлення волі можуть зазнавати обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю лише протягом відбування цього виду покарання та після звільнення від покарання або дострокового звільнення від його подальшого відбування визнаються такими, що не мають судимості (ч. 3 ст. 88, п. 4 ч. 1 ст. 89 КК України).

По-друге, – це засудження винного без обмежень його правового статусу. Ця форма може бути репрезентована такими можливими різновидами: а) засудженням без призначення покарання з використанням положень ч. 4 ст. 74 КК України; б) засудженням без призначення покарання з використанням положень ч. 5 ст. 74 КК України.

Засудження без призначення покарання з використанням положень ч. 4 ст. 74 КК України теоретично можливе лише у разі вчинення злочину передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України, за умови якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці військову службову особу, яка його вчинила, на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

Засудження без призначення покарання з використанням положень ч. 5 ст. 74 КК України може бути здійснено судом:

1) у випадках закінчення строків давності притягнення військової службової особи до кримінальної відповідальності, зокрема: а) п’яти років з дня вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України; б) десяти років з дня вчинення злочину, передбаченого ч. 2–4 ст. 425 КК України;

2) за умови, якщо військова службова особа не ухилилася від досудового розслідування або суду та не вчинила будь-якого нового злочину, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років.

І в першому і в другому випадках особа засуджена без призначення покарання з використанням положень ч. 4 або 5 ст. 74 КК України визнається також, що не має судимості, але жодний різновид цієї форми кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військовою служби вкрай рідко знаходить свій вияв у практичній діяльності, що засвідчує, принаймні, проаналізована нами статистична інформація за 2019–2022 рр.

Більш детальний аналіз наведених форм кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби виходить за межі цієї публікації і обов’язково стане предметом наших подальших наукових розвідок.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що кримінальну відповідальність за недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України) слід розглядати в двох аспектах: потенційному та реальному (негативному або ретроспективному). Потенційна кримінальна відповідальність має прихований (пасивний) характер і звернена до військової службової особи, яка ще не вчинила це протиправне діяння. Її змістом є

загроза майбутнього осуду такої особи та зазнавання нею обмежень карального характеру у разі вчинення цього посягання. Формою потенційної кримінальної відповідальності за вчинення цього посягання є відповідні санкції ч. 1–4 ст. 425 КК України. Останні з позиції своєї ефективності у нейтралізації бажання при першій можливій нагоді проявити недбале ставлення до військової служби є дещо сумнівними. Обумовлено це недотриманням під час їх конструювання вироблених доктриною кримінального права правил побудови кримінально-правових санкцій.

Реальна (негативна або ретроспективна) кримінальна відповідальність має об'єктивний (дійсний) характер і звернена до військової службової особи, яка вчинила це протиправне діяння. Її змістом є осуд такої військової особи, її покарання, а також інші примусові чи заохочувальні засоби кримінально-правового характеру, які, будучи субсидіарними засобами одночасно з вказаними обов'язковими, доповнюють можливості кримінально-правового реагування на порушення цієї кримінально-правової заборони. Форми реальної (негативної або ретроспективної) кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби можуть бути репрезентовані: 1) засудженням винного з обмеженнями його правового статусу у вигляді: а) засудження з призначенням покарання, його реальним відбуванням та зазнаванням зумовлених судимістю обмежень, обтяжень або заборон; б) засудженням з призначенням покарання, звільненням від його реального або подальшого відбування, та зазнаванням обмежень, обтяжень або заборон зумовлених судимістю; 2) засудженням без обмежень правового статусу засудженого у вигляді: а) засудження без призначення покарання у зв'язку із втратою винним суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); б) засудження без призначення покарання у зв'язку з закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України).

З огляду на наявну статистичну інформацію ефективність окремих наведених форм реагування на реальні випадки недбалого ставлення до військової служби вкрай низька. Насамперед, це стосується засудження з призначенням покарання у вигляді штрафу та його реальним виконанням. Обумовлено це тим, що суворість такого призначеного винній особі покарання в більшості випадків явно не відповідає ступеню суспільної небезпечності недбалого ставлення до військової служби, а тому його призначення і виконання, навіть за умови зазнавання військовою службовою особою протягом одного року обмежень, обумовлених судимістю, в більшості випадків не сприяє досягненню спеціальної превенції. Подібні аргументи цілком можуть бути використані й при оцінці ефективності такої форми реальної кримінальної відповідальності за це діяння як засудження без призначення покарання у зв'язку із втратою винним суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України). Водночас ефективність таких форм кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби як засудження з призначенням покарання у

вигляді службового обмеження або позбавлення волі, а також засудження з призначенням цих видів покарань та звільненням від їх реального або подальшого відбування, із зазнаванням обмежень, обтяжень або заборон зумовлених судимістю, цілком очевидна, з урахування, безумовно, висловлених зауважень щодо мінімальних і максимальних меж можливого кримінально-правового обтяження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Одесса: АО Бахва, 1998. 191 с.

2. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ : «Атіка», 2004. 296 с.

3. Грищук В. К. Негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність та її підстава. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 536–544.

4. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.

5. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2019–2022 рр.: форма 6 (річна) // Судова статистика / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

6. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.

7. Куц В. М. Відмова від застосування кримінальної відповідальності (матеріально-правові та процесуальні аспекти) : монографія. Київ : Норма права, 2023. 118 с.

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

9. Новий Кримінальний кодекс України : проект тексту станом на 22.05.2023 / EUAM: Ukraine: Новий Кримінальний кодекс. URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code.

10. Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций : монографія. Одесса : Юрид. літ., 2011. 624 с.

11. Письменський Є. Відповідальність кримінальна (види) / Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокуренко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : «Факт», 2021. С. 190–191.

12. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.

13. Постанова Верховного Суду від 20.09.2019 р. по справі № 759/10001/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83836416 .

14. Правова доктрина України : у 5 т. – Х. : Право, 2013. Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 1240 с.

15. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text .

16. Хряпінський П. В. Позитивна кримінальна відповідальність (зміст, форми та реалізація) : наук. нарис. Запоріжжя : ТОВ «КСК-Альянс», 2008. 110 с.

17. Ященко А. Відповідальність кримінальна / Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокуренко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 187–190.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2023

Oleksandr M. BANDURKA,
Doctor in Science of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Andrii M. YASHCHENKO,
Doctor in Science of Law, Professor
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINAL LIABILITY FOR NEGLIGENT ATTITUDE TO MILITARY SERVICE AND THE EFFECTIVENESS OF ITS INDIVIDUALIZATION IN CERTAIN FORMS

The article is devoted to the identification, description and explanation of theoretically possible forms of potential and real (negative or retrospective) criminal liability for negligent attitude to military service, assessment of the effectiveness of its individualization in these forms, and also to the development of the author's own generalized conclusions on this basis, which would contribute to the expansion and further development of scientific understanding of criminal liability in general and criminal liability for negligent attitude to military service in particular.

Keywords: *liability, criminal law consequences, means, punishment, exemption from punishment, criminal record, military service, form, potential, real.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.9
DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.05

Сергій Євгенович АБЛАМСЬКИЙ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Сергій Вікторович ЛУК'ЯНЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Суми)

ЗЛОЧИННІСТЬ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства запропоновано авторське визначення поняття зовнішньоекономічної діяльності. Акцентовано увагу на тому, що зовнішньоекономічна діяльність пов'язана з великим обігом коштів, що в свою чергу зумовлює високі ризики вчинення злочинів у відповідній сфері. Виокремлено ознаки, що характеризують злочинність у зовнішньо-економічній сфері та шляхи зниження рівня зовнішньоекономічної злочинності.

Ключові слова: *злочини, зовнішньоекономічна діяльність, злочинність, законодавство.*

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічна сфера є однією із стратегічно важливих в умовах тісного міжнародного співробітництва України, і особливо зважаючи на значне послаблення вітчизняної економіки через руйнування підприємств державою агресором – росією. Вирішення проблем у відповідній сфері фактично неможливе без переосмислення

низки теоретичних питань, пов'язаних із кримінологічною характеристикою злочинів у зовнішньоекономічній діяльності.

Проблема злочинності у зовнішньоекономічній сфері неодноразово потравляла у поле зору науковців у галузі кримінології, кримінальної права, криміналістики, кримінального процесу. Цьому питанню приділяли увагу Ю.В. Горбач, В.М. Давидюк, О.М. Кубецька, О.М. Литвак, Т.М. Остапенко, Я.С. Палешко, В.В. Поєдинок, А.В. Савченко та багато інших учених. Наголошуючи на комплексному баченні дослідниками досліджуваної проблематики, варто зауважити, що сутність та зміст зовнішньоекономічної діяльності постійно змінюється, що, безумовно, і впливає на зміст злочинів у даній сфері.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити зміст, ознаки злочинності у зовнішньоекономічній сфері як об'єкту кримінологічного аналізу. Досягнення відповідної мети, на наше переконання, можливе за рахунок вирішення наступних *завдань:* з'ясувати сутність зовнішньоекономічної діяльності як сфери здійснення злочинів; розкрити зміст злочинів у зовнішньоекономічній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Наголосимо, що злочини у сфері зовнішньоекономічній діяльності потребують системного наукового дослідження з огляду на їх новітність для сучасної правової доктрини. Адже в умовах радянського режиму, що тривалий час задавав вектор розвитку вітчизняної правової науки, зовнішньоекономічна діяльність була досить вузькоспрямована та виключно покладалася на державу, що значно обмежувало розуміння даної діяльності.

На переконання Ю.В. Орловської, «зовнішньоекономічна діяльність – це форма торговельно-економічної міжнародної діяльності держави, організацій, установ усіх форм власності, пов'язана з експортом та імпортом товарів, послуг, реалізацією спільних проектів, утворенням спільних виробничих, торговельних, транспортних структур за участю міжнародного фінансового капіталу, кредитів, інвестицій. Цей механізм зовнішньоекономічних зв'язків передбачає відкритий характер економіки, інтеграцію її в міжнародні регіональні і торговельні ринки».[1] Відзначимо, що в сучасних умовах глобалізації та цифровізації перед наукою постають різноманітні програми, у тому числі для мікро, малих і середніх підприємств, фізичних осіб-підприємців та окремих фізичних осіб з надання фінансової допомоги на так звані стартапи. Під останніми розуміються програми підтримки молодих та/або розвиваючих підприємців та їх соціально відповідальних бізнес-ідей у тих сферах, що потребують в Україні найбільшого розвитку, є співзвучними з метою та напрямками діяльності тих організацій, що надають грантову допомогу. Проте, як зазначає З. Б. Живко, О. В. Орлова-Курилова, М. В. Петченко та інші, можливість фінансувати інноваційну діяльність із зовнішніх джерел обмежена, оскільки

[1] Орловська Ю. В. Управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2010. 302 с.

Україна має низький інвестиційний рейтинг і довіру серед потенційних інвесторів. На жаль, закони ринку є універсальними та не роблять виключень щодо країн, які потерпають від збройної агресії. Водночас специфічні умови російсько-української війни обумовлюють надзвичайно вразливе становище вітчизняного бізнесу на зовнішньоекономічній арені, що потребує акумуляції зусиль міжнародної спільноти з підтримки українського бізнесу[1].

Ю.В. Лавров вказує, що «зовнішньоекономічна діяльність підприємств - це сфера господарської діяльності, пов'язана з міжнародною виробничою й науково-технічною кооперацією, експортом і імпортом продукції, виходом підприємства на зовнішній ринок»[2]. У контексті аналізу позиції дослідника зазначимо, що в умовах воєнного стану одним із актуальних та важливих питань виступає діяльність, яка здійснюється волонтерами поза межами території держави та спрямована на проведення зборів, у тому числі серед іноземців, на потреби Збройних Сил України, цивільного населення, постраждалих від бойових дій тощо. Очевидно, що така діяльність не може розглядатися як зовнішньоекономічна, адже не має такої принципово важливої ознаки, як отримання прибутку. Проте така діяльність потребує широкого осмислення з метою її нормативно-правового врегулювання, у тому числі на рівні потенційно можливих порушень та зловживань у даній сфері. Адже наразі сумлінність дій того чи іншого волонтера регулюється хіба що рівнем його/її морально-етичної культури. Наразі надзвичайно поширеною є практики збирання окремими волонтерами грошових коштів на власні банківські картки без реєстрації відповідної громадської чи благодійної організації. На жаль, розповсюдженими є й факти збагачення за рахунок незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

До видів зовнішньоекономічної діяльності, що здійснюються в Україні, належать: експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили; надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, у тому числі виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших, що прямо і виключно не заборонені законами України; надання вищезазначених послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України; кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньо-економічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за

[1] Живко З. Б., Орлова-Курилова О. В., Петченко М. В., Сухомлин Л. В., Бачкір І. Г. Основні тенденції сталого розвитку інноваційного підприємництва в умовах управління змінами через пандемію COVID–19 та агресивної зовнішньоекономічної діяльності. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2021. № 9 (244). С. 101.

[2] Лаврова Ю. В. Економіка підприємства та маркетинг : конспект лекцій. Харків, 2012. URL: http://buklib.net/books/37178/

межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України; спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами; підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України; організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній формі законами України[1].

Таким чином, зовнішньоекономічна діяльність - це сукупність взаємовідносин за участі суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності, які включають транзакції з міжнародною торгівлею товарами та послугами, інвестиціями закордоном, міжнародними фінансовими операціями та іншими формами зовнішнього співробітництва. Така діяльність забезпечує можливість країнам співпрацювати між собою задля досягнення спільних економічних цілей та підвищення рівня життя населення. Вона є важливим елементом світової економіки, оскільки може мати значний вплив на економічний, соціальний та політичний розвиток країн. Водночас у сучасних умовах зростає відкритість такої діяльності для широкого кола осіб, у тому числі за рахунок міжнародних програм підтримки соціально відповідальних підприємців.

Аналізуючи найбільш типові корисливі злочини в означеній сфері, варто звернути увагу на слушну думку Л. С. Сміяна та Ю. В. Нікітіна, які до останніх відносять наступні:

– використання при здійсненні ВЕД подвійного комплекту угод;

– декларування товарів на фіктивні фірми з використанням документів прикриття, підробок та інших порушень у сфері оформлення митних документів;

– розкрадання державного майна, зокрема шляхом зрощення суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з посадовими особами державних структур, органами влади та управління;

– ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів шляхом створення фіктивних підприємницьких структур;

– неповернення грошових коштів і приховування валютної виручки за експорт високоліквідної продукції;

[1] Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12/conv#Text.

– контрабандний ввіз в Україну товарів;

– підкуп посадових осіб органів влади та управління у сфері зовнішньоекономічної діяльності.[1]

Аналізуючи наукові позиції дослідників, варто наголосити на тому, що в умовах воєнного стану в сфері зовнішньоекономічної діяльності перед правоохоронними органами постають принципово нові виклики. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності наразі здійснюється доволі динамічно, що створює досить широкий простір для різного роду правопорушень. Для більш комплексного розуміння реалій української економічної діяльності варто навести позицію Л.А. Парфентій, яка зазначає, що «не менш руйнівними для держави є явища, що мають місце в Україні з перших років незалежності: корупція на всіх рівнях державного управління, організована злочинність з її проникненням у сферу економічних відносин, тіньова економіка, а особливо її кримінальна складова»[2]. Слід також відмітити, що в зовнішньоекономічній сфері кримінальна відповідальність застосовується в разі ухилення від повернення виручки в іноземній валюті; незаконного відкриття валютних рахунків або використання поза межами України валютних цінностей, ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів; незаконного виготовлення, збут або використання державного пробірного клейма; незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікаційного зазначення походження товару; порушення законодавства про захист рослин; порушення ветеринарних правил; порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами; незаконного ввезення на територію України відходів і вторинної сировини; ввезення, збут і розповсюдження порнографічних предметів; незаконного придбання, зберігання, перевезення прекурсорів; порушення правил боротьби з епідеміями; порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами; порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю; опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони державного кордону тощо[3].

У зовнішньоекономічній сфері злочини часто характеризуються тим, що злочинці націлені на отримання значних матеріальних цінностей або економічної вигоди, яка може вираховуватися не одним мільйоном гривень. Такі злочини можуть завдати державі значних економічних збитків, особливо якщо їх вчиняють організовані злочинні групи, керівники яких є високопосадовці. Виявлення та протидія таким злочинам значно ускладнена, особливо якщо немає домовленості про правову допомогу з

[1] Сміян Л. С., Нікітіна Ю. В. Кримінологія: підручник. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.

[2] Парфентій Л. А. Правоохоронні органи у сфері економічної безпеки: українські реалії та перспективи. *Право і безпека*. 2020. №4 (79). С. 130.

[3] Зінь Е. А., Дука Н. С. Основи зовнішньоекономічної діяльності: підручник. Київ : Видавництво «Кондор», 2009. С. 112.

іншими державами. Типовими корисливими злочинами в цій сфері є використання подвійного комплекту угод, фіктивні декларації товарів, розкрадання державного майна, ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів, неповернення грошових коштів та приховування валютної виручки, контрабанда товарів та підкуп посадових осіб в сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Переходячи до питання можливих шляхів зменшення рівня зовнішньоекономічної злочинності в реаліях українського сьогодення, вважаємо доречним виокремити позицію О.В. Джафарової, що «одним із засобів забезпечення зовнішньоекономічної діяльності держави є дозвільна діяльність, яка запроваджена передусім із метою захисту життя, здоров'я та майна громадян і навколишнього природного середовища»[1]. Усвідомлюючи нерозривний зв'язок фінансової та зовнішньоекономічної сфери, вважаємо доречним в контексті аналізу питання зменшення рівня зовнішньоекономічної злочинності навести думку О. Гетьманець, яка зазначила, що «з метою уникнення зовнішніх загроз фінансовій системі країни, приведенням її до стандартів європейської побудови, а також стабільного функціонування та розвитку з урахуванням національних інтересів доцільним вважається поновлення роботи над Концепцією національної безпеки у фінансовій сфері».[2]

У ході осмислення проблематики зменшення рівня зовнішньоекономічної злочинності вважаємо важливою позицію М. Чорної, Л. Філіпішиної, С. Ткаченка та ін., які наголошують, що інформаційний простір спрямований на встановлення причинно-наслідкових зв'язків стану економічної та екологічної безпеки промислової організації та дозволяє виявити резерви для підвищення її рівня. Також колектив дослідників окремо виділяє необхідність забезпечення ефективної взаємодії промислової організації з навколишнім середовищем[3]. В свою чергу, М. В. Джафарова, Т. А. Шевчук, Я. О. Калиновська та А. Ю. Стащак розглядають проблему необхідності належного законодавчого закріплення поняття «економічної безпеки держави», під якою дослідники розуміють «умови для розвитку стабільної соціально-економічної системи, які забезпечуються методами нівелювання впливу загроз як у середині держави, так і зовні».[4] Ми також наголошуємо на необхідності впровадження на загальнодержавному рівні широкої просвітницької компанії, спрямованої на поширення можливостей для українських підприємців, грантових програм, програм підтримки стартапів, тренінгів, навчально-просвітницьких курсів, вебінарів та інших можливостей

[1] Джафарова О. В. Зовнішньоекономічна діяльність держави та роль дозвільної системи в її реалізації. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 62.

[2] Гетманець, О. Фінансова безпека як об'єкт правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 3. С. 222.

[3] Chorna M., Filipishyna L., Nord G., Tkachenko S., Velychko K. Analytical support for organizations' economic and environmental safety management. *Journal of Security and Sustainability*. 2019. Issue 8 (3). P. 420.

[4] Dzhafarova M.V, Shevchuk T.A., Kalinovskaya Y.O., Stashchak A. Yu. Economic security of Ukraine: economic and legal aspect. *Financial and credit activity-problems of theory and practice*. 2019. № 3(30). P. 83.

законного і перспективного виходу підприємців на зовнішній ринок.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість до ключових ознак, які характеризують злочини у зовнішньоекономічній сфері, віднести наступні:

- мають міждержавний (транскордонний характер), адже вони можуть бути скоєні на території різних країн, що ускладнює їх розслідування та правове регулювання;

- досліджувані злочини часто пов'язані з високим рівнем технічної та фінансової складності, що робить їх важкими для виявлення та розслідування;

- інтернаціоналізація. Злочинні угруповання, які займаються злочинами у зовнішньоекономічній сфері, можуть мати міжнародний характер та залучати до співпраці злочинців з різних країн;

- форми та спосіб вчинення злочини залежить від того, як чинним законодавством врегульовано ті чи інші правовідносини у зовнішньоекономічній діяльності;

- як правило, мають серйозні фінансові наслідки для країн та бізнес-структур, що їх потерпіли;

- злочинці, які займаються злочинами у зовнішньоекономічній сфері, конкурують між собою за доступ до ринків, контрабанди товари та послуги, зловживати ринковою владою тощо.

Дана група злочинів потребує ретельного наукового осмислення з урахуванням провідних тенденцій сучасності, а також тих викликів, що постають перед державою в умовах воєнного стану.

Зовнішньоекономічні процеси ми розуміємо як найважливіші артерії розвитку держави, тому проблема протидії злочинності в даній сфері має бути предметом розгляду як окремих наукових розвідок, так і круглих столів, конференцій та симпозіумів х метою якнайширшого розгляду досліджуваної проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Орловська Ю. В. Управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2010. 302 с.

2. Живко З. Б., Орлова-Курилова О. В., Петченко М. В., Сухомлин Л. В., Бачкір І.Г. Основні тенденції сталого розвитку інноваційного підприємництва в умовах управління змінами через пандемію COVID–19 та агресивної зовнішньоекономічної діяльності. Формування ринкових відносин в Україні. 2021. № 9 (244). С. 97-105. DOI: https://doi.org /10.5281/zenodo.5704811.

3. Лаврова Ю. В. Економіка підприємства та маркетинг : конспект лекцій. Харків, 2012. URL : http://buklib.net/books/37178/

4. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 № 959-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12/conv#Text.

5. Сміян Л. С., Нікітіна Ю. В. Кримінологія: підручник. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.

6. Парфентій Л. А. Правоохоронні органи у сфері економічної безпеки: українські реалії та перспективи. *Право і безпека*. 2020. № 4(79). С. 130-136.

7. Зінь Е. А., Дука Н. С. Основи зовнішньоекономічної діяльності: підручник. Київ : Видавництво «Кондор», 2009. 432 с.

8. Джафарова О. В. Зовнішньоекономічна діяльність держави та роль дозвільної системи в її реалізації. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 62-66.

9. Гетманець О. Фінансова безпека як об'єкт правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 3. С. 218-223. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.37.

10. Chorna M., Filipishyna L., Nord G., Tkachenko S., Velychko K. Analytical support for organizations' economic and environmental safety management. *Journal of Security and Sustainability*. 2019. Issue 8 (3). Pp. 413-422. DOI: 10.9770/jssi.2019.8.3(10).

11. Dzhafarova M. V, Shevchuk T. A., Kalinovskaya Y. O., Stashchak A. Yu. Economic security of Ukraine: economic and legal aspect. *Financial and credit activity-problems of theory and practice*. 2019. № 3(30). Pp. 78-84. DOI: https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i30.179511.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2023

Serhii Ye. ABLAMSKYI,
Ph.D. in Law, Associate Professor,
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Serhii V. LUKIANENKO,
Ph.D. in Law
(Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy Ukraine)

CRIME IN THE EXTERNAL ECONOMIC SPHERE AS AN OBJECT OF CRIMINOLOGY ANALYSIS

In the article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of the current legislation, the author's definition of the concept of foreign economic activity is proposed. Attention is focused on the fact that foreign economic activity is associated with a large circulation of funds, which in turn determines the high risks of committing crimes in the relevant sphere. The features that characterize crimes in the foreign economic sphere and the ways to reduce the level of foreign economic crime are singled out.

Keywords: *crimes, foreign economic activity, crime, legislation.*

УДК 343.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.06*

Олександр Валентинович ГЕРАСИМЕНКО,
(Управління стратегічних розслідувань в м. Києві Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України, м. Київ)

Євгенія Олексіївна ГЛАДКОВА,
доктор юридичних наук, старший дослідник
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВІД АКТУАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ДО СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу проблем протидії організованій злочинності у національній та глобальній оптиці. Обґрунтовується необхідність у підвищенні ефективності взаємодії між органами Національної поліції України, і зокрема Департаментом стратегічних розслідувань, та територіальними підрозділами Служби безпеки України, її координаційними групами при Антитерористичному центрі, військовими частинами (підрозділами) Збройних сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту. Виявлено переважання проєктного рівня протидії організованій злочинності у міжнародній антикримінальній практиці та очевидний брак стратегічного підходу. Відстоюється позиція про необхідність реформування всієї глобальної архітектури протидії організованій злочинності, яка в перетвореному вигляді має включати фундаментальний компонент – стратегію запобігання міжнародній злочинності.

Ключові слова: *війна, організована злочинність, протидія, правоохоронні органи, Інтерпол, стратегія.*

Постановка проблеми. Початок широкомасштабної агресії російської федерації поставив перед нашою державою, всім Українським народом непересічні виклики щодо збереження права на саме існування. Збройна агресія, тимчасова окупація окремих територій України, супутні їй масові воєнні злочини протягом останнього року сформували осердя загроз національній безпеці. Разом з тим трансформувалися, й на цьому фоні загострилися загрози і від організованої злочинності, що постала додатковим деструктивним фактором як для функціонування державного

апарату, так і всій системі національного супротиву агресорові. Поруч з цим організовані злочинні організації сформували й загрози глобального рівня, що мають бути належним чином осмислені, визначені адекватні заходи реагування, протидії.

Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності в різні часи порушувалися у працях О. М. Бандурки, В. В. Голіни, Л. М. Давиденка, М. І. Даньшина, О. М. Джужи, А. Е. Жалінського, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, В. М. Куца, О. М. Литвинова, О. Ю. Шостко та інших дослідників. Однак, поряд з беззаперечною значущої існуючих напрацювань, не можна не вказати і на те, що питання протидії організованій злочинності в умовах війни, а також, що не менш важливо, з погляду глобальної перспективи, не потрапляли до фокусу уваги дослідників в достатній мірі.

Мета статті – надати стислий опис та узагальнення пріоритетів й досвіду у сфері протидії організованій злочинності в Україні в умовах війни, а також здійснити аналіз стану і проблем протидії глобальним організованим кримінальним загрозам.

Виклад основного матеріалу. Досвід діяльності органів та підрозділів Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України в умовах війни дає можливість зробити декілька узагальнень щодо стану, тенденцій відтворення організованої злочинності й окремих проблем протидії їй. Так, основними завданнями, покладеними на Департамент стратегічних розслідувань, є:

1. Документування протиправної діяльності організованих груп та злочинних організацій, суб'єктів підвищеного злочинного впливу, а також осіб, які звертаються за таким впливом (ст. 255, 255-1, 255-2, 255-3, 257 КК України);

2. Документування транснаціональних та етнічних організованих злочинних груп та злочинних організацій.

3. Протидія злочинам, які набули актуальності у період збройної агресії рф проти України:

- протидія незаконному обігу зброї, проведення обшуків, оперативних закупок, виявлення схронів. Після введення в Україні воєнного стану питання виявлення та протидії незаконному обігу зброї стало ще більш актуальним;

- виявлення та документування фактів колаборaційної діяльності осіб, які підтримують дії рф на території України. В умовах збройної агресії російських військ проти нашої держави та тимчасової окупації окремих територій України одним із ключових завдань Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України є заходи, направлені на виявлення осіб, які є членами диверсійно-розвідувальних груп (або сприяють їх діяльності), колаборантами, коригувальниками ведення вогню противником, осіб, які можуть дестабілізувати ситуацію в регіонах шляхом призиву до так званого «руського миру» тощо;

- виявлення та протидія незаконному переправленню осіб через державний кордон України після початку повномасштабного вторгнення

російської федерації та впровадження воєнного стану на території України 24 лютого 2022 року, оперативне перекриття фігурантів та пунктів перетину кордону;

- виявлення та протидія незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що вчиняються за участю військовослужбовців; проведення оперативних закупок, ліквідація нарколабораторій, наркопритонів, каналів постачання наркотиків військовослужбовцям Збройним Силам України тощо;

- документування фактів створення та участі у непередбачених законами України воєнізованих формуваннях;

- документування фактів шахрайських дій під виглядом допомоги Збройним Силам України та привласнення гуманітарної допомоги (ч.ч. 2, 3, 4 ст. 190, ч.ч. 1, 2, 3 ст. 201-2 КК України);

- документування фактів зловживань службовим становищем та вимагання неправомірної вигоди службовими особами військових комісаріатів, військово-лікарських комісій за сприяння в ухиленні від військової служби тощо;

Як приклад, можна привести проведену в кінці лютого 2022 року Департаментом стратегічних розслідувань, спільно з Головним слідчим управлінням Національної поліції та Офісом Генерального прокурора, безпрецедентної масштабної спеціальної операції з ліквідації діяльності наркокартелю в місті Кривий Ріг Дніпропетровської області. Для проведення заходів було задіяно понад 1200 правоохоронців. За результатами вказаної операції задокументовано діяльність злочинної спільноти «Двадцатівські», яка складалась з трьох злочинних організацій та шести організованих злочинних груп. Проведено понад 200 одночасних обшуків, вилучено понад 8 кг. метамфетаміну, понад 600 пакетів із речовиною рослинного походження та таблетки метадону на загальну суму понад 21 млн гривень, а також 26 годинників на понад 2 млн. доларів США, у тому числі від президента рф, понад 22 млн. гривень готівки у різній валюті, 40 авто загальною вартістю понад 50 млн. гривень, старовинні книги, ікони та вогнепальну зброю і боєприпаси. Затримано 38 активних учасників, зокрема лідерів, представників силового блоку, «хіміків» та збувачів, яким обрано запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою та на теперішній час останні перебувають в умовах слідчого ізолятору. Серед учасників цієї злочинної спільноти є діючі військовослужбовці, які налагодили збут наркотичних засобів військовослужбовцям, які виконують бойові завдання на Донецькому, Луганському та Херсонському напрямках, а також здійснювали незаконне перевезення, зберігання та збут вогнепальної зброї та боєприпасів. Дії учасників злочинної спільноти кваліфіковано за ч.ч. 1, 2 ст. 255, ч. 4 ст. 28 ч. 3 ст. 307 КК України, досудове розслідування триває.

Також, рішенням наради керівництва Національної поліції України від 28.02.2023 р. поставлено такі завдання підпорядкованим органами та підрозділам, зокрема Департаменту стратегічних розслідувань:

- забезпечення моніторингу соціальних мереж та месенджерів з метою

виявлення та невідкладного блокування сторінок, телеграм-каналів, чатів тощо, які пропагують формування та функціонування молодіжних субкультурних рухів типу «ПВК «Редан» або пов'язаних з ними утворень;

- ужиття заходів спільно з регіональними підрозділами Служби безпеки України щодо викриття їх організаторів, кураторів та найбільш активних членів, забезпечення блокування джерел їх фінансування;

- проведення зустрічей з лідерами праворадикальних рухів, представниками футбольних фанатів (т.з. «ультрас») з метою роз'яснення інформації стосовно того, що «ПВК «Редан» є методом інформаційно-психологічної спеціальної операції (ІПСО) спецслужб рф, направленим на дестабілізацію та створення масових заворушень на території України.

Крім того, у взаємодії з підрозділами Служби безпеки України, Національною поліцією України та, зокрема, Департаментом стратегічних розслідувань проводяться координовані антитерористичні (контрдиверсійні) заходи з нейтралізації можливих диверсійно-розвідувальних груп противника в операційних зонах угруповань військ, з метою зниження ризиків диверсійних атак, запобігання порушенню стабільної роботи державних підприємств, установ, організацій, об'єктів критичної інфраструктури, військових об'єктів, транспорту і зв'язку:

- виявлення та нейтралізація терористичних (диверсійних) загроз;

- запобігання проникненню ДРГ та інших осіб, які діють в інтересах противника, на території оперативного (контррозвідувального) забезпечення для вчинення дій терористичного (диверсійного) характеру;

- недопущення захоплення та порушення роботи органів військового управління (комплектування, логістичного забезпечення тощо), державної влади та об'єктів критичної інфраструктури;

- пошуку, виявлення, установлення, затримання осіб, які планують учинити дії терористичного (диверсійного) характеру та діють в інтересах противника (осіб у складі диверсійно-розвідувальних груп та так званих вербувальників, коригувальників, спостерігачів);

- пошуку, виявлення, установлення осіб, які несанкціоновано застосовують БПЛА, технічні, піротехнічні (у т.ч. сигнальні ракети, світлові, лазерні радіомаяки, мітки тощо) та інші засоби;

- проведення посилених перепускних заходів на блокпостах стосовно огляду та пропуску транспортних засобів і вантажів на автомобільних шляхах.

Водночас досить серйозною проблемою, що актуалізується в умовах війни, залишається інертність системи протидії злочинності загалом та організованій злочинності, зокрема. Цей чинник обструкції реформування правоохоронного та безпекового секторів країни у напрямі інтеграцій антикримінальних та політичних практики полягає у певній законсервованості форм, методів, напрямів діяльності суб'єктів протидії злочинності, відносної сталості функціональних та структурних параметрів останньої. Подолання функціональної інертності залежить від трьох основних чинників: а) стану спеціального правового регулювання;

б) виконавської дисципліни, законності в діяльності спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності; в) кадрового складу останніх. У відповідності до цього необхідно організувати наукову та правотворчу роботу у напрямі вироблення правових форм, повноважень, методів діяльності правоохоронних органів щодо їх взаємодії з недержавними політичними акторами, презентованими на рівні органів місцевого самоврядування, а також місцевих осередків політичних партій, громадських організацій. На другому етапі має відбутися розгортання навчання (підвищення кваліфікації, впровадження відповідного матеріалу, вимог в навчальні програми вищих навчальних закладів, в тому числі й зі специфічними умовами навчання тощо) новим напрямам, формам діяльності, її правовим основам; розроблення методик профілактичної роботи із залученням можливостей недержавних політичних акторів тощо. Третій етап пов'язаний з правозастосовною діяльністю правоохоронних органів, її моніторингом, корегуванням.

Принагідно зауважимо, що первинні елементи такого правого регулювання вже закладено в низці нормативно-правових актів. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 88 Закону України «Про Національну поліцію» керівники територіальних органів поліції повинні не менше одного разу на два місяці проводити відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування на рівнях областей, районів, міст та сіл з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням. На таких зустрічах обговорюється діяльність поліції, визначаються поточні проблеми та обираються найефективніші способи їх вирішення[1]. Згідно з ч. 1 ст. 89 цього Закону поліція взаємодіє з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проектів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань[2]. Відтак, впроваджується партнерська модель взаємодії поліції з населенням, що в цілому слід визнати позитивним з точки зору наявності значного кримінально-превентивного потенціалу. Але його розкриття – справа майбутнього, яка залежить в тому числі й від подальшого удосконалення правових основ цієї діяльності.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» з метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад[3]. В той же час зміст, форма, рівні організації заходів щодо виявлення причин та умов правопорушень не розкриваються. Також відсутня інформація про суб'єктів, які мають здійснювати дослідницьку, інформаційно-аналітичну

[1] Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19.

[2] Тем же.

[3] Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII [URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19

роботу кримінологічного (в тому числі й політико-кримінологічного) спрямування, яким чином отримані дані можуть реалізуватися.

Вирішення та правове врегулювання цих питань необхідно здійснювати в межах та у руслі загальної концепції протидії злочинності. У зв'язку з цим звертає на себе увагу положення п. 1 ч. 1 ст. 16 зазначеного вище Закону, в якій йдеться про те, що Міністр внутрішніх справ України забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також надання поліцейських послуг та контролює її реалізацію поліцією[1]. Однак про формування політики у сфері протидії злочинності нічого вказується, не дивлячись на те, що поліція є органом, покликаним серед іншого й протидіяти злочинності, що прямо вказується у ст.ст. 1, 2 вказаного Закону.

Водночас, згідно п. 3 ч. 1 ст. 22 Закону України «Про Національну поліцію» керівник поліції вносить на розгляд Міністра внутрішніх справ України пропозиції щодо забезпечення формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, *протидії злочинності (курсив наш)*, надання поліцейських послуг[2]. З цієї норми випливає два питання: 1) якщо пропозиції щодо формування державної політики у сфері протидії злочинності керівником поліції вносяться Міністру внутрішніх справ, то чому в повноваженнях останнього відсутні положення щодо розгляду, врахування, затвердження цих пропозицій; 2) на чому мають ґрунтуватися такі пропозиції, якщо інформаційно-аналітична, науково-дослідна робота щодо їх формування нормативно не визначена? І якщо перше питання цілком «безболісно» може бути зняте через внесення відповідного доповнення до п. 1 ч. 1 ст. 16 вказаного Закону, то друге – передбачає первинного опрацювання на концептуальному рівні.

Вважаємо за доцільне приділити окремий розділ в Законі України «Про Національну поліцію», присвячений протидії злочинності. Національна поліція, за аналогією з повноваженнями і завданнями Національного агентства з питань запобігання корупції, має забезпечувати формування та реалізацію політики у власній сфері управлінського впливу, зокрема, – протидії злочинності: а) шляхом розроблення проекту Стратегії протидії злочинності (засад державної кримінологічної політики) та спрямованих на її виконання державних програм. Затвердження цієї Стратегії доцільно (також за аналогією з положеннями Закону України «Про запобігання корупції» та затвердженням Антикорупційної стратегії) віднести до сфери повноважень ВРУ, а державні програми на виконання Стратегії протидії злочинності мають вже розроблятися на рівні центрального органу управління поліцією її територіальних підрозділів; б) моніторингу, контролю за виконанням державних програм протидії

[1] Там само.
[2] Там само.

злочинності на галузевому, місцевому рівні. Невід'ємною складовою Стратегії та програм має стати розширення взаємодії з недержавними політичними акторами.

Емпірична база для формування рекомендацій та проєкту Стратегії протидії злочинності цілком може акумулюватися, починаючи з найнижчих рівнів діяльності поліції, що також необхідно передбачити у Законі України «Про Національну поліцію» та відомчих нормативно-правових актах. Результати інформаційно-узагальнюючої роботи різних органів та підрозділів мають централізовано збиратися та опрацьовуватися згідно наукових методик та на підставі кримінологічної теорії детермінації злочинності. В подальшому опрацьована та науково інтерпретована кримінологічна інформація повинна закладатися в процес прийняття управлінських рішень на плановій основі. Доречним також видається залучення до цього процесу науково-дослідних установ МВС, Національної академії правових наук України, вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, громадських організацій з науково-кримінологічним профілем діяльності (перш за все – Кримінологічну асоціацію України).

Разом з тим зауважимо, що проблеми стратегування протидією організованій злочинності є не тільки національними, а й мають свою глобальну проєкцію, у зв'язку з чим не можуть обмежуватись лише локальним, національним, рівнем. В цьому аспекті звертає на себе увагу не відповідна глобальній ситуації діяльність міжнародних організацій антикримінальної спрямованості, зокрема ті візії, якими вони послуговуються, визначаючи власні цільові установки, перспективи. Відтак, не позбавлений інтересу аналіз їх ключових документів на предмет визначення адаптованості до глобальних викликів. При цьому не можна не відмітити фактичну відсутність документів стратегічного характеру, зокрема у діяльності Інтерполу, який здебільшого оперує програмно-проектним рівнем осмислення та реагування на проблеми злочинності у світі. Можна виділити такі програми (проекти), узгоджуючи їх розташування із положеннями *STGs*:

І. Проекти Інтерполу проти організованої злочинності:

- *Project Millennium*[1], метою якого є формування баз даних про лідерів і партнерів російськомовних транснаціональних злочинних угрупувань Євразійської локації, надання інформаційної, організаційної та технічної підтримки щодо припинення та розкриття злочинів, що ними вчиняються: наркоторгівля, торгівля зброєю, людьми, викраденими транспортними засобами, вбивства на замовлення, вимагання, відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом, злочини у фінансовій сфері. Пріоритетний напрям розслідувань – «злодії в законі» («*thieves in law*»);

[1] *Project Millennium.* URL: https://www.interpol.int/Crimes/Organized-crime/Project-Millennium.

- *Project Fortaleza*[1], що фокусується на діяльності організованих злочинних угрупувань Латиноамериканської локації. Основні напрями реалізації проекту: ведення баз даних про бандитські угрупування; здійснення кіберрозвідки; проведення регіонально координованих операцій поліції; надання доступу до широкого спектру кримінальних баз даних та експертизи;

- *Project Asian Organized Crime*[2] – проект спільних дій Інтерполу та Азійсько-Тихоокеанської експертної групи з питань організованої злочинності, спрямований на протидію незаконним азартним іграм, вимаганням, незаконному обігу наркотиків, торгівлі людьми, відмиванню грошей, кримінальному матч-фіксингу, беттінгу.

- *Project S-Print*[3], спрямований на запобігання доступу злочинців до обладнання та матеріалів для друку банкнот та забезпечувальних документів.

- *Project I-CAN – Cooperation Against 'Ndrangheta*[4] – проєкт співпраці з вибраними країнами для боротьби зі зростаючим глобальним впливом італійської мафії. Він координує глобальний підхід правоохоронних органів, використовуючи можливості Інтерполу та аналітичні інструменти для обміну досвідом, розвідувальними даними.

I-CAN базується на трьох основних принципах:

1. Зміст – спираючись на досвід Італії та знання про загрозу, яку представляє «Ндрангета», її структуру та те, як вона працює.

2. Доступ – надання цієї життєво важливої поліцейської інформації цільовим країнам у режимі реального часу, щоб точно визначити закономірності, тенденції та потенційні цілі для правоохоронних органів.

3. Дія – координація спільних розслідувань з національними правоохоронними органами для виявлення втікачів і арешту осіб, які розшукуються у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з «Ндрангетою».

- *Project of combating organized crime, terrorism and firearms trafficking in Moldova* – цільовий проєкт протидії організованій злочинності в Республіці Молдова. Як зазначається у прес-релізі цього проєкту, Молдова стикається з серйозними викликами безпеці, починаючи від шахрайства з проїзними документами та злочинів проти дітей, через торгівлю людьми та вогнепальною зброєю, до контрабанди хімічних, біологічних, радіологічних, ядерних та вибухових матеріалів. Країна також служила транзитним коридором для іноземних бойовиків[5]. Не важко виявити, що географічне

---

[1] *Project Fortaleza.* URL: https://www.interpol.int/Crimes/Organized-crime/Project-Fortaleza.

[2] *Project Asian Organized Crime.* URL: https://www.interpol.int/Crimes/Organized-crime/Asian-organized-crime.

[3] *Project S-Print:* Preventing criminals from accessing the equipment and materials to print banknotes and security documents. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Counterfeit-currency-and-security-documents/Project-S-Print.

[4] Project I-CAN – Cooperation Against 'Ndrangheta. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Organized-crime/INTERPOL-Cooperation-Against-Ndrangheta-I-CAN.

[5] Project of combating organized crime, terrorism and firearms trafficking in Moldova. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Organized-crime/Operational-Assistance-in-Moldova-Initiative.

становище України зумовлює аналогічні криміногенні ризики і для нашої країни.

ІІ. Проекти Інтерполу у взаємодії з Управлінням ООН з питань наркотиків та злочинності (UNODC) щодо протидії екологічній злочинності: проти незаконного вилову риби, інших живих водних біоресурсів та проти дикої природи (браконьєрства), забруднень довкілля, незаконної порубки лісу (наприклад, Глобальна програма боротьби зі злочинами проти дикої природи та незаконної порубки лісу[1]). Примітно, що незаконне видобування корисних копалин не є наразі пріоритетом серед напрямів протидії екологічній злочинності. При цьому відомо, наскільки руйнівним є цей різновид злочинних промислів (*illegal mining*), його організований, транснаціональний характер.

ІІІ. Просвітницькі та фахово-освітні проекти Інтерполу із запобігання злочинам проти людяності, воєнним злочинам, геноциду. Мають в основному тренерський характер, спрямовані на навчання слідчих, розвиток компетентностей з питань міжнародного кримінального права, діяльності Міжнародного кримінального суду, Міжнародних кримінальних, воєнних трибуналів *ad hoc*.

IV. Проекти Інтерполу у взаємодії з UNODC щодо протидії загальнокримінальній та економічній злочинності: незаконному заволодінню транспортними засобами, порушенням авторських прав, торгівлі людьми, незаконному обігу зброї, фінансовим злочинам (шахрайство з платіжними картками, з авіаквитками, відмивання грошей, грінмейл), корупції, а також злочинам проти дітей, проти культурної спадщини, кіберзлочинам[2], піратству.

V. Проекти Інтерполу у взаємодії UNODC, Transparency International, спрямовані на протидію наркозлочинності:

- *Project CRIMJUST*[3], що фокусується на нарощування потенціалу, міжрегіональному співробітництві та розбудові інституційної цілісності в діяльності антинаркотичних підрозділів Аргентини, Болівії, Бразилії, Колумбії, Домініканської Республіки, Еквадору, Панами, Перу, Кабо-Верде, Гани, Гвінеї-Бісау та Нігерії. В його межах здійснюється: а) підтримка розслідувань – полегшення транскордонних розслідувань, забезпечення доступу до захищених каналів зв'язку для обміну інформацією; надання аналітичної підтримки; організація міжнародних зустрічей з метою вивчення прикладних ситуацій та обміну інформацією, що стосується розслідувань; б) оперативна діяльність – організація цільових операцій та вирішення оперативних проблем, з якими стикаються правоохоронні органи; в) проведення навчальних курсів;

[1] The UNODC Global Programme for Combating Wildlife and Forest Crime. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/wildlife-and-forest-crime/global-programme.html.

[2] Global Programme on Cybercrime. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/cybercrime/global-programme-cybercrime.html.

[3] Project CRIMJUST. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Drug-trafficking/Project-CRIMJUST.

- *Project AMEAP*[1], що поєднує оперативну та слідчу підтримку країн для боротьби з транскордонним обігом наркотиків в країнах Африки, Близько-Східному та Азійсько-Тихоокеанському регіонах.

VI. Секторальні та регіональні проекти UNODC (GLOT 63, GLOT 62, GLOS 67, XAFT 40, та ін.) з підтримки ювенального, відновного правосуддя, жертв злочинів і свідків, медіації, забезпечення доступу до кримінального правосуддя, його гендерного балансу, взаємодії правоохоронних органів з приватним сектором, громадянським суспільством, науковою спільнотою тощо.

VII. Антитерористичні проекти Інтерполу та Контртерористичного комітету ООН:

- *Project Trace*[2] – ініціатива щодо посилення контртерористичного потенціалу та досвіду в Асоціації країн Південно-Східної Азії: Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд та В'єтнам. Здебільшого увага зосереджується на навчанні офіцерів національних підрозділів боротьби з тероризмом, служб розвідки та розслідувань з кібер-підрозділів особливостям використання BigData та інших складових глобального кіберпростору в межах антитерористичних розслідувань;

- *Project Sharaka*[3] – ініціатива щодо боротьби з тероризмом на Близькому Сході та Північній Африці, в межах якої об'єднуються зусилля передових агенцій у режимі 24/7 (безпечна глобальна мережа комунікацій INTERPOL), особливо в аеропортах, морських портах та на національних кордонах. Це дозволяє обмінюватися інформацією в режимі реального часу та отримувати доступ до глобальних кримінальних баз даних;

- *Project G5 Sahel*[4] – програма ефективного обміну контр-терористичними даними в режимі реального часу між п'ятьма африканськими державами: Буркіна-Фасо, Чад, Малі, Мавританія та Нігер У межах G5 Sahel об'єднані сили були створені у 2017 р. у відповідь на теракти в Сахелі та Сахарі. Подальша координація на регіональному та національному рівні забезпечується через Платформи співробітництва в галузі безпеки (PCMS, фр. – «Plateformes de Cooperation en Matière de Sécurité»). Project G5 Sahel включає такі компоненти: а) біометричні дані – обмін зображеннями обличь та цифровими даними про осіб, обґрунтовано підозрюваних у терористичній діяльності; б) хімічні речовини та вибухові речовини – удосконалення обміну даними між правоохоронними органами про осіб, які беруть участь у незаконному використанні хімікатів, вибухових речовин та кустарних вибухових пристроїв (Project Watchmaker);

[1] Project AMEAP. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Drug-trafficking/Project-AMEAP.

[2] Project Trace: Training Southeast Asian countries to exploit online data in counter-terrorism investigations. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Terrorism/Counter-terrorism-projects/Project-Trace2.

[3] Project Sharaka: Tackling terrorism in the Middle East and North Africa. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Terrorism/Counter-terrorism-projects/Project-Sharaka.

[4] Project G5 Sahel: INTERPOL supports the countries of the G5 Sahel Joint Force in combating terrorism through the efficient exchange of data in an intense, time-sensitive environment. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Terrorism/Counter-terrorism-projects/Project-G5-Sahel.

в) кримінальний аналіз – розробка інтелектуальних у кожній із країн, що входять до G5 Sahel;

- *Project Hotspot*[1] – програма використання біометричних даних (в тому числі про обличчя та сліди пальців рук) для посилення безпеки кордонів, ускладнення переміщення осіб, підозрюваних у терористичній діяльності.

В цьому контексті варто звернути увагу і на Глобальну контртерористичну стратегію ООН від 08.09.2006 р., переглянуту Генеральною Асамблеєю ООН 02.07.2018 р. Вона містить чотири базові складові: 1) заходи з усунення умов, що сприяють поширенню тероризму; 2) превентивні заходи реагування на тероризм і боротьби з ним; 3) заходи щодо зміцнення конттерористичного потенціалу держав та ролі ООН у боротьбі з тероризмом; 4) Заходи щодо забезпечення загальної поваги прав людини і верховенства права в якості фундаментальної основи для боротьби з тероризмом.

Кожен з цих блоків заходів є важливим. Втім, – переважно у тактичному плані. Кримінолого-стратегічний же характер має перший з них, в якому визначається такий орієнтир в діяльності ООН, держав і народів світу: «*Заохочувати культуру миру*, справедливості і розвитку людини, етнічну, національну і релігійну терпимість і повагу всіх релігій, релігійних цінностей і переконань або культур шляхом створення і заохочення, в залежності від обставин, освітніх програм і інформування громадськості з участю всіх секторів суспільства; налагоджувати міжконфесійний та внутрішньо-конфесійний діалог, а також *діалог цивілізацій*»[2] (*курсив наш*). Фактично ГА ООН використала два важливі концепти – «культура миру» та «діалог цивілізацій», тим самим, по-перше, продемонструвавши глибинне бачення фундаментальних детермінант сучасного тероризму та, по-друге, вийшовши на рівень роботи з фрактальністю світу, з його багатопорядковістю, однак, на жаль, не просунувшись на цьому рівні.

У подальшому Огляді Стратегії сформульований заклик до держави-членів, підрозділів ООН, регіональних і субрегіональних організацій, відповідних суб'єктів розглянути можливість створення механізмів для забезпечення участі молоді в заохоченні культури миру, терпимості і міжкультурного і міжрелігійного діалогу, а також розвивати, в міру необхідності, розуміння поваги людської гідності, плюралізму і різноманітності, в тому числі, в належних випадках, за допомогою освітніх програм, що може сприяти запобіганню участі молоді в терористичних актах і насильницькому екстремізмі, що створює живильне середовище для тероризму, насильства, ксенофобії і всіх форм дискримінації[3]. Втім, у

[1] Project Hotspot: Using biometric data to strengthen border security. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Terrorism/Counter-terrorism-projects/HOTSPOT.

[2] Глобальная контртеррористическая стратегия ООН: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 08.09.2006 г. A/RES/60/288. URL: https://undocs.org/ru/A/RES/60/288.

[3] Обзор Глобальной антитеррористической стратегии ООН: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 26.06.2018 г. A/RES/72/284. URL: https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/ RES/ 72/284&Lang=R.

жодному з документів ООН, її організацій не викладено розширювальних позицій щодо змісту діалогу цивілізацій. Про які цивілізації йдеться? Скільки на Землі сьогодні існує цивілізацій? Які їх якісні та кількісні характеристики (в тому числі й безпекові/небезпекові)? Де і як, по яких матеріях і з якими втратами проходять фронтири цивілізацій? Чи враховані вони в системі міжнародного права і головне – міжнародно-політичних узвичаєнь? Ось далеко не повний перелік питань, які фундують глобальну соцієтальну проблематику й лишаються відкритими.

Таким чином, можна зробити проміжні висновок: діяльність міжнародних організацій щодо реагування, протидії глобальних загрозам, в тому числі й кримінального характеру не підпорядкована єдиній стратегії. Наявні документи здебільшого мають декларативний, проектний чи програмний характер, вирізняються фрагментарністю, відсутністю ефективних інтеграційних зв'язків, в тому числі й зокрема між інститутами протидії злочинності та вирішення інших глобальних проблем. Окремі ж стратегічні документи вирізняються обмеженими візіями, що не відповідають сучасній параметрії глобальних загроз людству, не виходять з бачення цілого, не оперують концептами уселюдства, усе-хронотопії (одночасності багаточасовості). І такий стан справ цілком відповідає пропонованій ООН ідеї сталого розвитку. Як тут не згадати відомий евфемізм про те, що коли не знаєш, в якому напрямку рухатись, будь-який рух видається розвитком.

Тож констатуймо: на рівні міжнародних організацій відсутнє бачення цілого, стратегічний вимір протидії організованій злочинності. Очевидна суперечливість виявляється навіть на семантичному рівні: констатуючи наявність глобальних загроз не розробленим та не функціональним лишається сам концепт глобального, глобальності, уселюдства. У зв'язку з цим відбувається оперування фрагментами, на підставі яких висуваються пропозиції щодо сталого розвитку, яким присвоюється значення стратегічних, в той час, як відповідна діяльність фокусується виключно на симптоматиці. Це також знайшло своє відображення і в кримінологічних дослідженнях. Так, наприклад, С. Редо використовує категорію «стала протидія злочинності», що на його думку корелює із цілями сталого розвитку *SDGs*[1]. З приводу сталості існуючого розвитку ми вже висловлювалися: існуючий стан речей навряд чи можна назвати розвитком (принаймні у триваючій цивілізаційній фазі), наявна гостра й системна еколого-антропогенна, техніко-гуманітарна криза. Сталість розвитку в цих умовах означає лише загострення, інтенсифікація кризових траєкторій. Результатами такого стану речей не в останню чергу стала неможливіть запобігти організованій державній злочинності найвищого рівня небезпеки, що втілилось у розв'язуванні та веденні російською федерацією агресивної

[1] Redo S. The 2030 United Nations Sustainable Development Agenda and Academic Criminology. *International Annals of Criminology. 2*017. № 55. P. 132–146. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/international-annals-of-criminology/article/2030-united-nations-sustainable-development-agenda-and-academic-criminology-1/8EF55284DCD705799591ED51C154586C.

війни проти України. Мислення у категоріях сталості виключало саму можливість війни.

Крім того, саме словосполучення «стала протидія злочинності» видається позбавленою смислу: антикримінальна діяльність завжди адаптивна, є віддзеркаленням стану криміногенної обстановки, сама по собі не може претендувати на сталість чи форсованість, інверсивність тощо. Сталими можуть бути параметри криміногенної обстановки, і не в останню чергу завдяки не сталим, динамічно-проактивним параметрам протидії злочинності.

Водночас вчений небезпідставно зауважує, що з початком розвитку «зеленої кримінології», яка з урахуванням Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку на період до 2030 р. кримінологія не може зберігати свою первісну академічну цінність. Фактично, будь-яка академічна кримінологія не може залишатися аналітичною та інтерпретуючою. Зміни ж в соціальному кліматі можуть бути ще більш тривожними для стійкої протидії злочинності, ніж зміна клімату в атмосфері. Зміна парадигми не за горами[1]. В першу ж чергу, на думку С. Редо, варто звертатися до можливостей налагодження кримінологічних зв'язків між різними цілями стратегічного розвитку (*SDGs*)[2]. І в цьому він правий, але таке налагодження має відбуватися не секторально, не виключно за критеріями кримінологічної таксономії, а за більш високими за рівнем осмислення критеріями, які спираються на концепт «уселюдства» (як поняття не зібраного, складеного, але складного цілого), глобальними загрозами та їх кримінологічної інтерпретації. А це вже справа пред'явлення нових стратегій розвитку у нестійкому світі. Саме такою має бути нова глобальна стратегія ООН, в тому числі екстрапольована на стратегії та програми протидії злочинності, зокрема організованої.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що, зважаючи на стан, в якому перебуває суспільство і держава, з метою тримання в готовності до негайних дій необхідного резерву сил та засобів, виникла гостра необхідність у забезпеченні регламентованої чіткої взаємодії між органами Національної поліції України, і зокрема Департаментом стратегічних розслідувань, та територіальними підрозділами Служби безпеки України, її координаційними групами при Антитерористичному центрі, військовими частинами (підрозділами) Збройних сил України, Національної Гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту.

Здійснене дослідження засвідчило переважання проєктного рівня протидії організованій злочинності на глобальному рівні й очевидний брак стратегічного підходу. Ця обставина істотно знижує проактивний потенціал в діяльності Інтерполу, а також інших міжнародних та національних правоохоронних організацій, органів. Триваюча російсько-українська війна

[1] Там само.
[2] Там само.

ще і більшій мірі актуалізувало потребу у реформування всієї глобальної архітектури протидії організованій злочинності, яка в перетвореному вигляді має включати фундаментальний компонент – стратегію і систему запобігання політичній міжнародній злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19

2. Project Millennium. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Organized-crime/Project-Millennium.

3. Project Fortaleza. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Organized-crime/Project-Fortaleza.

4. Project Asian Organized Crime. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Organized-crime/Asian-organized-crime.

5. Project S-Print : Preventing criminals from accessing the equipment and materials to print banknotes and security documents. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Counterfeit-currency-and-security-documents/Project-S-Print.

6. The UNODC Global Programme for Combating Wildlife and Forest Crime. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/wildlife-and-forest-crime/global-programme.html.

7. Global Programme on Cybercrime. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/cybercrime/global-programme-cybercrime.html.

8. Project AMEAP. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Drug-trafficking/Project-AMEAP

9. Project Trace: Training Southeast Asian countries to exploit online data in counter-terrorism investigations. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Terrorism/Counter-terrorism-projects/Project-Trace2.

10. Project I-CAN – Cooperation Against 'Ndrangheta. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Organized-crime/INTERPOL-Cooperation-Against-Ndrangheta-I-CAN.

11. Project of combating organized crime, terrorism and firearms trafficking in Moldova. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Organized-crime/Operational-Assistance-in-Moldova-Initiative.

12. Project Sharaka: Tackling terrorism in the Middle East and North Africa. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Terrorism/Counter-terrorism-projects/Project-Sharaka.

13. Project G5 Sahel: INTERPOL supports the countries of the G5 Sahel Joint Force in combating terrorism through the efficient exchange of data in an intense, time-sensitive environment. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Terrorism/Counter-terrorism-projects/Project-G5-Sahel.

14. Project Hotspot: Using biometric data to strengthen border security. URL: https://www.interpol.int/Crimes/Terrorism/Counter-terrorism-projects/ HOTSPOT.

15. Глобальная контртеррористическая стратегия ООН : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 08.09.2006 г. A/RES/60/288. URL: https://undocs.org/ru/A/RES/60/288.

16. Обзор Глобальной антитеррористической стратегии ООН: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 26.06.2018 г. A/RES/72/284. URL: https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/72/284&Lang=R.

17. Redo S. The 2030 United Nations Sustainable Development Agenda and Academic Criminology. International Annals of Criminology. 2017. № 55. P. 132–146. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/international-annals-of-criminology/article/2030-united-nations-sustainable-development-agenda-and-academic-criminology-1/8EF55284DCD705799591ED51C154586C.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2022

Oleksandr V. HERASYMENKO
(Office of Strategic Investigations in Kyiv of the Department of Strategic Investigations of the National Police of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

Yevheniya Ol. GLADKOVA,
Doctor of Science in Law, Senior Researcher
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Yurii V. ORLOV,
Doctor of Science in Law, Professor
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PROBLEMS OF COMBATING ORGANIZED CRIME IN THE CONDITIONS OF WAR: FROM CURRENT CHALLENGES TO STRATEGIC MANAGEMENT

The article is devoted to a criminological analysis of the problems of combating organized crime from a national and global perspective. The need to increase the efficiency of interaction between the bodies of the National Police of Ukraine, and in particular the Department of Strategic Investigations, and territorial units of the Security Service of Ukraine, its coordination groups at the Anti-Terrorist Center, military units (units) of the Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine, is substantiated. State special transport service. The predominance of the project level of combating organized crime in international anti-criminal practice and the obvious lack of a strategic approach have been revealed. The position is advocated about the need to reform the entire global architecture of combating organized crime, which, in a transformed form, should include a fundamental component - the strategy of preventing international crime.

Key words: *war, organized crime, countermeasures, law enforcement agencies, Interpol, strategy.*

УДК 343.542.1(061.1ЄС) *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.07*

Сергій Федорович ДЕНИСОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

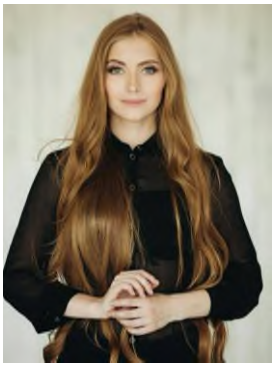

Маргарита Михайлівна ГАРИГА-ГРИХНО
кандидат історичних наук
(Чернігівський інститут інформації, бізнесу і права ЗВО «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая», м. Чернігів)

ПРОТИДІЯ ДИТЯЧІЙ ПОРНОГРАФІЇ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті розглянута законодавча база, а також сучасний стан та перспективи розширення співробітництва між державами-членами Європейського Союзу у протидії найбільш небезпечним злочинам сексуального характеру щодо дітей. Підкреслюється, що захист дітей від сексуальної експлуатації та боротьба з поширенням дитячої порнографії є предметом постійної уваги держав-членів Європейського Союзу, здійснено концептуальний аналіз змісту основоположних міжнародно-правових актів, що регулюють захист дітей від сексуальної експлуатації, сексуального насильства, також акцентовано увагу на актах щодо стримування поширення дитячої порнографії з використанням сучасних інформаційних технологій. Акцентовано увагу на необхідності вдосконалення зазначеної нормативно-правової бази у сфері забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх у мережі Інтернет.

Ключові слова: *Європейський Союз, Рада Європи, Лансаротська конвенція, права дитини, кримінальний проступок, злочин, сексуальна експлуатація дітей, дитяча порнографія, торгівля дітьми, наслідки.*

Постановка проблеми. У часи глобальних мереж сучасна діяльність, що здійснюється в Інтернеті, не обмежена простором і часом, а контент, яким діляться в кіберпросторі, охоплює потенційно необмежену аудиторію. Навіть якщо доступ до певних даних обмежений, то налаштуваннями приватності здебільшого отримати доступ до них не так і складно[1]. Легкість обміну даними й ілюзорне відчуття повної анонімності в Інтернеті сприяють тому, що може здійснюватися обмін мультимедійними матеріалами, які містять заборонений законом вміст. Надзвичайно тривожним і, на жаль, дедалі поширенішим явищем є викладання в мережу Інтернет зображень людей (зокрема дітей), еротичного та порнографічного характеру. Причому ці фотографії поширюють без їх відома та згоди. Європейське кримінальне законодавство усвідомлює значущість окресленої проблеми і передбачає відповідальність за поведінку, пов'язану із записом і публікацією зображень оголених осіб, які займаються сексуальними діями. Однак видається, що категорія цих караних діянь є дуже вузькою, і це потребує більш детального розгляду.

Боротьба із сексуальною експлуатацією дітей і поширенням дитячої порнографії стає дедалі актуальнішою для економічно розвинених країн, і насамперед це стосується європейських держав. Загалом поширеною проблемою у суспільстві стало розповсюдження порнографії серед дітей і підлітків, що можна вважати нав'язливим контентом телекомунікаційних мереж, сексуальна експлуатація дітей, дитяча проституція та інші форми посягання на статеву свободу й недоторканність осіб та моральність, що згубно впливають на несформовану дитячу психіку[2].

У міру розширення обсягу незаконного контенту відбувається і зниження вікового цензу для дітей, які залучені до злочинної діяльності. Так, ще у 2019 р. аналітики міжнародної мережі гарячих ліній з боротьби з нелегальним контентом INHO PE зафіксували зниження середнього віку жертв сексуальної експлуатації дітей – 92 % постраждалих належали до вікової групи до 13 років.

Відповідно до звітів Національного центру зниклих та експлуатованих дітей (CyberTipline), лише у 2020 р. чисельність повідомлень про випадки сексуальної експлуатації дітей зросла на 28 %, якщо порівнювати з попереднім роком. Значною мірою така динаміка була забезпечена погіршенням ситуації в країнах ЄС. Наприклад, у Польщі кількість таких повідомлень збільшилась з 78 000 до 381 000, в Іспанії – з 47 000 до 71 000, у Франції – з 71 000 до 90 000 та в Угорщині – з 58 000 до 66 000. Так, у 2019 р.

[1] INHOPE. URL: https://www.inhope.org/EN/the-facts (last accessed: 06.05.2023).

[2] Денисов С. Ф., Макаров В. О. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти моральності: монографія. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. 328 с.

до Румунії надійшло майже 107 000 повідомлень про сексуальну експлуатацію дітей[1].

Згідно з даними Internet Watch Foundation (IWF) за 2019 р., 9 із 10 URL-адрес, що ведуть до сайтів сексуального насильства над дітьми, були розміщені на серверах європейських країн. У «зоні віртуальної юрисдикції Нідерландів» зберігається майже 71 % матеріалів, знайдених експертами IWF, що містять зображення сексуального насильства над дітьми[2].

Ситуація ускладнюється також активним використанням тими, хто поширює дитячу порнографію, та організаторами сексуальної експлуатації дітей сучасних технологій, покликаних забезпечити конфіденційність обміну інформацією в соціальних мережах. Деякі IT-корпорації недотримуються відповідних обмежень, намагаючись обійти (наприклад, у травні 2019 р. Facebook оголосив про впровадження алгоритму фільтрації контенту в Whats App, що дозволяє ідентифікувати підозрілі зображення), але ці ініціативи зіткнулися з опором з боку користувачів, які мають побоювання за збереження своїх персональних даних[3]. У червні 2020 р. німецьким правоохоронцям вдалося розкрити міжнародну мережу з понад 30 000 користувачів, які здійснювали обмін між собою дитячою порнографією і підбурювали один одного до вчинення сексуальних злочинів проти дітей і підлітків, а також координували між собою відповідні дії. Однак обмеженість технічних ресурсів і недосконалість законодавства дозволили поліції затримати лише 80 членів цієї структури.

Ці обставини безпосередньо визначають високу актуальність заявленої теми. Проте підвищений інтерес до окреслених питань з боку експертного середовища зумовлений також наявністю значних прогалин у його вивченості.

Попри наявність великої чисельності досліджень, присвячених боротьбі з сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією, питання міжнародного співробітництва в цій галузі порівняно малодосліджені в науковій літературі й передусім це стосується країн ЄС. Ця тема досліджена переважно в контексті суміжних питань, зокрема, в межах дослідження імплементації положень Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства[4] в національне законодавство окремих держав або в контексті вивчення міжнародних стандартів боротьби з відповідними злочинами. Таким чином, заявлена тема ще не набула статусу самостійного об'єкта дослідження, що стало причиною фрагментарності ступеня її вивченості.

---

[1] CyberTipline. URL: https://www.missingkids.org/gethelpnow/cybertipline (last accessed: 06.05.2023).

[2] IWF 2019 Annual Report. Zero Tolerance. URL: https://www.iwf.org.uk/report/iwf-2019-annual-report-zero-tolerance (last accessed: 06.05.2023).

[3] The Encryption Debate Is Over-Dead at The Hands of Facebook. URL: https://www.forbes.com/sites/kalevleetaru/ 2019/07/26/the-encryption-debate-is-over-dead-at-the-hands-of-facebook/#48920b215362 (last accessed: 06.05.2023).

[4] Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 06.05.2023).

Питання протидії дитячій порнографії у країнах ЄС нині є недостатньо розробленими. Проте є певні наукові роботи, присвячені цій темі. Зокрема, питання дослідження шляхів і засобів протидії дитячій порнографії присвятили свої праці вітчизняні вчені: А. В. Андрушко, І. О. Бандурка, В. В. Василевич, О.М. Джужа, В. В. Кузнецов, О. О. Соловей[1], А. В. Савченко, П. П. Середюк, О. П. Рябчинська, М.І. Хавронюк, С. С. Яценко та ін. Зазначені науковці зробили вагомий внесок у теорію і практику боротьби з даними злочинами. Водночас у працях зазначених авторів більшість питань запобігання дитячій порнографії розглядаються лише фрагментарно[2].

Мета статті – дослідження та визначення перспектив вивчення та протидії між державами-членами ЄС у боротьбі з найнебезпечнішим злочинам, що мають сексуальний характер, стосовно дітей.

Виклад основного матеріалу. У Конвенції про злочини в галузі комп'ютерної інформації, укладеної в м. Будапешті 23.11.2011 р. загрозливим називають фактор використання електронної інформації для вчинення кримінальних правопорушень (ETS 185)[3].

Будь-яка форма насильства (зокрема й сексуальне) щодо дітей є неприпустимою і водночас – тяжкий злочин. Результатом такого роду протиправних дій є порушення як фізичного, так і психічного здоров'я у підростаючого покоління. Безперечно, злочинні посягання з боку винних підривають і моральні, і етико-правові засади суспільних відносин.

Захист дітей від сексуальної експлуатації та протидія поширенню дитячої порнографії (від грецьких слів «*pornos*» - розпусник і «*grapho*» - пишу) – предмет особливої турботи держав-членів ЄС, які прагнуть створити цивілізоване та прогресивне середовище для гідного існування, культурного обміну, економічного співробітництва та політичної стабільності[4]. На шляху до цієї мети європейські країни мають консолідувати свої зусилля, долаючи можливі відмінності історичного, національно-традиційного та правового характеру.

Співробітництво держав у боротьбі з дитячим сексуальним насильством ґрунтується на значній регіональній європейській та міжнародній нормативно-правовій базі.

У ст. 19 Конвенції про права дитини, схваленій Генеральною Асамблеєю 20.11.1989 р., закріплено право дитини на захист від жорстокого поводження та експлуатації, у тому числі й сексуальне насильство з боку батьків, законних опікунів або будь-якої іншої особи, яка доглядає за дитиною[5].

---

[1] Соловей О. О. Кримінологічна характеристика та запобігання дитячій порнографії в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 19 с.

[2] Csepregi K., Kovacks I. On-line sexual exploitation of children, in particular the crime of child pornography. *Journal of Criminology and Criminal Law*. 2022. Vol. 60. Pp. 7-25.

[3] Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (ETS № 185) від 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 06.05.2023).

[4] Steel C.M.S., Newman E., O'Rourke S., Quayle E. Public Perceptions of Child Pornography and Child Pornography Consumers. *Archives of Sexual Behavior.* 2022. no. 51. Pp. 1173-1185.

[5] Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 06.05.2023).

Згодом Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії був прийнятий резолюцією 54/263 від 25.05.2000 р.

Ратифікуючи Протокол, держави-учасниці висловили крайню стурбованість значною і, на жаль, зростаючою міжнародною контрабандою дітей з метою торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії; продовження практики секс-туризму, що особливо небезпечно для дітей; зростаюча доступність дитячої порнографії в Інтернеті та інших нових технологій (зокрема, міжнародна конференція з дитячої порнографії була проведена у Відні за рік до видання протоколу).

Правове встановлення, що забороняє сексуальне насильство над дітьми, є логічним продовженням і розвитком тієї норми, що міститься у ст. 9 Декларації прав дитини, прийнятої резолюцією 1386 (XIV) на 841-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї 20.11.1959 р. Згідно з цим актом дитина повинна бути захищена від усіх форм зневаги, жорстокості та експлуатації. Заборонена торгівля дітьми в будь-якій формі. Ці положення отримали подальший розвиток також в інших міжнародно-правових актах ООН[1].

У сучасному світі є міжнародні ініціативи, наприклад, Глобальне партнерство з припинення насильства над дітьми, Стокгольмська декларація та Програма дій Першого Всесвітнього конгресу проти комерційної сексуальної експлуатації дітей (1996), Глобальні зобов'язання Йокогами (2001), Декларація Ріо та Заклик до дій щодо запобігання та викорінення сексуальної експлуатації дітей та підлітків (2008), документи, розроблені в Глобальний альянс по боротьбі з сексуальним насильством над дітьми в Інтернеті, Віртуальна глобальна робоча група WePROTECT і т. ін. Ці міжнародні ініціативи, зокрема, вплинули на пошук ефективних способів боротьби з дитячою порнографією, дитячою проституцією і дитячим сексуальним рабством, реалізований у межах ЄС. Одним із таких результатів стало прийняття Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Лансарот, 25.10.2007 (далі – Лансаротська конвенція).

Основними цілями Лансаротської конвенції є: запобігання та боротьба з сексуальною експлуатацією та жорстоким поводженням з дітьми; захист дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та насильства; розвиток національного та міжнародного співробітництва у боротьбі із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством над дітьми (ст. 1)[2].

---

[1] Телійчук В., Жукоцький В. Отримання інформації з відкритих джерел під час виявлення та документування злочинів, пов'язаних із розповсюдженням порнографічних предметів у мережі „Інтернет". *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 1. С. 290-298.

[2] Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (ETS No. 201) (concluded in Lanzarote, Canary Islands on 25.10.2007). URL: https://docs.cntd.ru/document/499039123 (last accessed: 06.05.2023).

Статті 18-23 вказаної Конвенції дають правові визначення сексуальної експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми[1]. Сексуальне насильство над дітьми визначається як вступ у статеві зносини з дитиною, яка за відповідними положеннями національного законодавства ще не досягла віку сексуальної згоди. Термін «сексуальна експлуатація» належить до двох видів злочинів: дитяча проституція і дитяча порнографія.

Держави-члени ЄС виокремлюють важливість дій ООН та Ради Європи в регулюванні питань, пов'язаних із діяльністю проти дитячої порнографії та сексуальної експлуатації дітей, включаючи проституцію та інші форми сексуального насильства над дітьми. Ці акти визначають шляхи формування та вдосконалення національних правових систем, окреслення можливих аспектів співпраці держав (у т. ч. поза ЄС) у протидії спільному соціальному злу, розробка спільних програм та планів дій у цьому напрямку.

На початку XXI ст. стає очевидною стратегія визначена ЄС власного шляху боротьби зі злочинністю будь-якого роду, зокрема такою, що посягає на фундаментальні права дітей і передусім на їхнє життя, моральне й фізичне здоров'я, недоторканність особи в будь-якому розумінні, визнану міжнародним правом[2].

З огляду на це можна сміливо згадати важкоконтрольовані міграційні потоки, що викликані кризою, безробіттям і тотальною бідністю, які охопили багато країн, що розвиваються, і соціально-економічно неблагополучні країни; прибуття до ЄС значної кількості біженців із країн, у яких розгорнулися бойові дії; приїзд молоді з країн з позитивною динамікою розвитку, для здобуття освіти, з метою вигідних інвестицій, розпочати власну справу, знайти роботу тощо.

Бідність, нужденність та елементарна невпорядкованість потоків мігрантів, розчарування умовами життя і праці, з якими стикаються переселенці в країнах ЄС, провокують їх на вчинення правопорушень, у тому числі спрямованих проти сексуальної недоторканності особи (наприклад, у Німеччині кількість скарг на сексуальні домагання і зґвалтування, поданих жінками у правоохоронні органи, налічує кілька тисяч). Жертвами злочинних нападів подібного роду часто стають діти й підлітки[3].

Іншою проблемою, що змушує країни ЄС об'єднувати зусилля для її подолання, є поширення дитячої проституції та інших форм сексуальної експлуатації дітей самими мігрантами (найнебезпечніша форма сексуальної міграції). Особливо це актуально для приїжджих із країн, які позиціонують себе як орієнтовані на європейський менталітет, релігійні та громадські традиції (Україна, Молдова, Болгарія, Албанія та інші). Переважно такі дії

[1] Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (ETS No. 201) (concluded in Lanzarote, Canary Islands on 25.10.2007). URL: https://docs.cntd.ru/document/499039123 (last accessed: 06.05.2023).

[2] Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 15.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення: 06.05.2023).

[3] Денисов С. Ф., Кулик С. Г. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти моральності, монографія / за ред. С. Ф. Денисова, Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів, 2018. 306 с.

супроводжуються викраденням і незаконним вивезенням дітей і підлітків на територію країн ЄС і насильницьким залученням останніх не тільки в проституцію, але й в інші форми асоціальної поведінки (бродяжництво, жебрацтво, крадіжки, вживання наркотичних засобів і психотропних речовин, алкоголю).

Країни ЄС підтвердили свої наміри боротися з викраденнями людей (у тому числі й дітей) з метою сексуальної експлуатації, ратифікувавши Конвенцію проти транснаціональної організованої злочинності, прийняту в Нью-Йорку 15.11.2000 Резолюцією 55/25 на 62-му пленарному засіданні 55-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, особливо жінок і дітей, і покарання за це.

Вироблення спільної для всіх країн-членів ЄС позиції з питання протидії будь-яким посяганням на сексуальну недоторканність дітей, їхнє фізичне й моральне здоров'я як одну з умов ефективності передбачає формування власної нормативно-правової бази, що враховує історичні, демографічні, географічні та інші особливості Союзу.

З метою протидії поширенню дитячої порнографії та сексуальної експлуатації дітей інституціями ЄС прийнято відповідні нормативно-правові акти, у тому числі Рамкове рішення 2004/68/ЮВС Ради ЄС від 22.12.2003 р. про боротьбу із сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією». Керуючись чинним законодавством ЄС у цій сфері, держави-члени ЄС добровільно взяли на себе зобов'язання щодо видалення будь-якої дитячої порнографії, що розміщена на відповідних територіях, а також активно й безперервно співпрацювати з іншими державами, у яких такий контент розміщений на міжнародному рівні[1].

13 грудня 2011 р. Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу ухвалили Директиву 2011/93/ЄС про боротьбу із сексуальним насильством та експлуатацією дітей та дитячою порнографією, замінивши Рамкове рішення 2004/68/ЮВС. Це був перший всеосяжний правовий інструмент ЄС, що частково гармонізував стандарти визначення кримінальних злочинів у сфері сексуальної експлуатації та жорстокого поводження з дітьми, організації запобігання, розслідування, судового переслідування та допомоги жертвам. Відповідно до положень Директиви посилено адміністративне співробітництво між правоохоронними органами країн-членів ЄС. Зокрема, механізм попереднього відбору на посади, пов'язані із взаємодією з дітьми, включав елемент перевірки кандидатів шляхом звернення до даних системи ECRIS – European Criminal Record Database або European Criminal Records Information System.

Серйозною перешкодою для широкого викорінення дитячої порнографії в ЄС і в багатьох інших державах є різні підходи до її оцінки як злочину (немає розбіжностей в питаннях, що стосуються сексуального насильства над дітьми, хоча, наприклад, в Німеччині випадки сексуального насильства над дітьми стали кваліфікуватися як злочини, а не як

[1] Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (ETS No. 201) (concluded in Lanzarote, Canary Islands on 25.10.2007). URL: https://docs.cntd.ru/document/499039123 (last accessed: 06.05.2023).

некримінальні правопорушення, тільки з 1998 р. відповідно до рішень міжнародного конгресу, відбувся у Стокгольмі в 1996 р.). Цей фактор призводить до неузгодженостей у національному законодавстві та сприяє поширенню дитячої порнографії «під прикриттям» дорослої людини[1].

Відмінності полягають в оцінці порнографії як соціально-правового явища. Деякі держави (Угорщина, Данія, Німеччина, Швеція, Польща, Нідерланди) допускають можливість легального обігу порнографії в «допустимих», «розумних», «обмежених» межах, тобто в режимі часткової легалізації. Саме такий підхід позиціонується як оптимальний у ЄС.

У визнанні того, що карається тільки дитяча порнографія і що порнографія поширюється серед дітей (Австрія, Естонія, Данія), а також поділі порнографічної продукції (у контексті кримінальної відповідальності за її поширення) на дві категорії: відносно допустимі («звичайна порнографія») і абсолютно неприйнятні («кваліфікована порнографія»). Останнє включає дитячу порнографію, а також зображення насильницьких і збочених сексуальних актів. Кримінальне законодавство Німеччини, Чехії, Фінляндії, Латвії базується на цій примітці.

На сучасному етапі держави ЄС повинні виробити єдину правову політику з проблеми дитячої порнографії, об'єднавши відповідальність за такі дії на внутрішньому рівні. І вирішення цієї проблеми має ґрунтуватися на визнанні вищої і безперечної цінності прав, законних інтересів, фізичного і морального здоров'я кожної дитини, а не на амбіціях і свободі поглядів законодавця.

Видається, що співробітництво країн ЄС у протидії сексуальній експлуатації дітей та поширенню дитячої порнографії на сучасному етапі зазнає відчутних труднощів і змушене долати правові перешкоди, викликані очевидною неузгодженістю національних кримінально-правових систем. Вирішити такі проблеми можна, якщо розробити єдину стратегію, здатну об'єднати зусилля всіх держав Союзу і направити їх в потрібне русло.

Законодавство України перебуває у постійній трансформації, не винятком є і проблематика незаконного обігу дитячої порнографії. Тривалий час Кримінальний кодекс (далі – КК) України містив лише ст. 301 „Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів", однак, у цій статті не визначалося поняття „дитяча порнографія" та не передбачалася окрема відповідальність за її виготовлення, зберігання та поширення. Таким чином, перший етап розвитку кримінального права України щодо незаконного обігу дитячої порнографії можна охарактеризувати як період формування законодавства в галузі боротьби з порнографією загалом[2].

[1] Directive 2011/93/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/JHA. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32011L0093 (last accessed: 06.05.2023).

[2] Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Кримінологічна характеристика незаконного обігу дитячої порнографії за ст. 301-1 Кримінального кодексу України. *Conferința științifică internațională „OMUL, CRIMINOLOGIA, ȘTIINȚA"*, ediția a II-a Chișinău, 24 martie 2023. Pp. 289-292.

Надалі, у 2003 р. Україною було ратифіковано Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії[1], у 2005 р. – Конвенцію про кіберзлочинність (ст. 9 стосується незаконного обігу дитячої порнографії)[2], у 2012 р. – Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства та деякі інші нормативно-правові акти[3]. Попри те, що ратифікація вказаних вище нормативно-правових актів передбачає внесення змін до кримінального законодавства з метою врегулювання незаконного обігу дитячої порнографії, КК України було доповнено ст. 301-1 лише у 2021 р.[4]. Для прикладу, у сусідній Республіці Молдова Кримінальний кодекс був доповнений ст. 208-1 „Дитяча порнографія" ще у 2007 р.[5].

Висновки. *Напрями консолідації зусиль країн-членів ЄС у протидії сексуальній експлуатації дітей та поширенню дитячої порнографії можна визначити так.*

Визнання та засвідчення на рівні Союзу прав і свобод дітей, закріплених у фундаментальних міжнародних нормативно-правових актах, як орієнтир для правотворчої діяльності та кримінальної політики кожної держави-члена ЄС.

Визнання міжнародного (транскордонного) характеру злочинів проти статевої недоторканності та морального благополуччя дітей і зв'язок цих злочинів із викраденням і торгівлею дітьми та підлітками.

Стверджування про необхідність включення в програми дошкільної (наскільки це можливо), початкової шкільної та середньої шкільної освіти інформацію про небезпеки, пов'язані з сексуальною експлуатацією і сексуальним насильством, а також інформацію про методи самозахисту, адаптовані до віку дітей і умов європейського виховання.

Розгляд внутрішньосоюзних проблем, що сприяють сексуальній експлуатації дітей та поширенню порнографічних матеріалів за участю дітей (насамперед це стосується створення режиму економічної стабільності, підвищення рівня життя людей, протидії дитячій безпритульності та насамперед ліквідації негативних наслідків неконтрольованої міграції та приведення становища біженців у встановлені міжнародним правом).

Об'єднання зусиль для боротьби з усіма формами сексуального

[1] Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: протокол, міжнародний документ від 01.01.2000. Дата оновлення 03.04.2003. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09 (дата звернення: 06.05.2023).

[2] Конвенція про кіберзлочинність: конвенція, міжнародний документ від 23.11.2001. Дата оновлення 07.09.2005. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 06.05.2023).

[3] Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: конвенція, міжнародний документ від 25.10.2007. Дата оновлення 20.06.2012. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 06.05.2023).

[4] Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 №2341-III. Дата звернення 27.01.2023. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

[5] Кримінальний кодекс Республіки Молдова: Закон від 18.04.2002 №985. Дата оновлення: 18.02.2023. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=135678&lang=ru.

рабства при визнанні сексуальної експлуатації дітей однією із найбільш небезпечних форм злочинної поведінки.

Фіксація та розслідування всіх випадків сексуального насильства над дітьми та поширення дитячої порнографії.

Інформаційний обмін щодо діяльності правоохоронних органів і судових рішеннях, прийнятих у справах про злочини цієї групи.

Подолання наявних особливостей криміналізації дитячої порнографії, що відображають національні, культурні, релігійні й інші особливості держав.

Усунення фрагментарності правового регулювання питань, пов'язаних із кримінальною відповідальністю за виготовлення інформаційного продукту порнографічного змісту за участю дітей та розповсюдження дитячої порнографії.

Пошук додаткових засобів і можливостей надання допомоги дітям, які стали жертвами сексуального насильства і рабства (наприклад, в Іспанії та Італії таких дітей віддають на піклування черниць у католицьких монастирях).

Забезпечення на всій території ЄС заборони професійних контактів і залучення до роботи дітей особами, раніше засудженими за сексуальну експлуатацію або сексуальне насильство над дітьми (мінімальна встановлена Лансаротською конвенцією вимога).

Прояв належної поваги до сімейних традицій виховання дітей, але водночас підвищення ролі громадського контролю за добробутом сімей, розширення перспектив не тільки державної, а й іншої допомоги неблагополучним сім'ям (волонтерської, благодійної).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Кримінологічна характеристика незаконного обігу дитячої порнографії за ст. 301-1 Кримінального кодексу України. *Conferința științifică internațională „OMUL, CRIMINOLOGIA, ȘTIINȚA”*, ediția a II-a Chișinău, 24 martie 2023. P. 289–292.

2. Денисов С. Ф., Кулик С. Г. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти моральності, монографія / за ред. С. Ф. Денисова, Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів, 2018. 306 с.

3. Денисов С. Ф., Макаров В. О. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти моральності : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. 328 с.

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 15.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.

5. Конвенція про кіберзлочинність: конвенція, міжнародний документ від 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

6. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

7. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: конвенція, міжнародний документ від 25.10.2007. Дата URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

8. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

9. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (ETS № 185) від 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text.

10. Кримінальний кодекс Республіки Молдова : Закон від 18.04.2002 №985. URL:. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=135678&lang= ru/

11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

12. Соловей О. О. Кримінологічна характеристика та запобігання дитячій порнографії в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 19 с.

13. Телійчук В., Жукоцький В. Отримання інформації з відкритих джерел під час виявлення та документування злочинів, пов'язаних із розповсюдженням порнографічних предметів у мережі „Інтернет". *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 1. С. 290–298.

14. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: протокол, міжнародний документ від 01.01.2000. Дата оновлення 03.04.2003. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09.

15. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (ETS No. 201) (concluded in Lanzarote, Canary Islands on 25.10.2007). URL: https://docs.cntd.ru/document/ 499039123/

16. Csepregi K., Kovacks I. On-line sexual exploitation of children, in particular the crime of child pornography. *Journal of Criminology and Criminal Law*. 2022. Vol. 60. P. 7–25.

17. CyberTipline. URL: https://www.missingkids.org/gethelpnow/ cybertipline.

18. Directive 2011/93/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/JHA. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/ ?uri=CELEX:32011L0093

19. IWF 2019 Annual Report. Zero Tolerance. URL: https://www.iwf.org.uk/report/iwf-2019-annual-report-zero-tolerance.

20. Steel C.M.S., Newman E., O'Rourke S., Quayle E. Public Perceptions of Child Pornography and Child Pornography Consumers. *Archives of Sexual Behavior.* 2022. no. 51. Pp. 1173-1185.

21. The Encryption Debate Is Over-Dead At The Hands Of Facebook. URL: https://www.forbes.com/sites/kalevleetaru/2019/07/26/the-encryptiondebate-is-over-dead-at-the-hands-of-facebook/#48920b215362.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2023

Serhii F. DENYSOV,
Doctor of Law, Professor
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Margarita M. HARIGA-HRYHNO,
candidate of historical sciences
(Chernihiv Institute of Information, Business and Law of the ZVO "International Scientific and Technical University named after Academician Yuriy Bugai", Chernihiv, Ukraine)

COMBATING CHILD PORNGRAPHY IN EU COUNTRIES

The article examines the legislative framework, as well as the current state and prospects for expanding cooperation between the member states of the European Union in combating the most dangerous criminal crimes of a sexual nature against children. It is emphasized that the protection of children from sexual exploitation and the fight against the spread of child pornography are the subject of constant attention of the member states of the European Union, a conceptual analysis of the content of the fundamental international legal acts regulating the protection of children from sexual exploitation and sexual violence was carried out, attention was also focused on the steps on curbing the spread of child pornography using modern information technologies. Attention is focused on the need to improve the specified legal framework in the field of ensuring the information security of minors on the Internet.

Key words: *European Union, Council of Europe, Lanzarote Convention, child rights, sexual exploitation of children, offense against morality, child pornography, child trafficking, electronic information, international cooperation.*

УДК 343.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.08*

Наталія Костянтинівна МАКАРЕНКО,
доктор юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

КРИМІНАЛЬНА СУБКУЛЬТУРА ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядається кримінальна субкультура як соціальне явище, що є антиподом загальної культури. Надано поняття кримінальної субкультури, досліджено її місце в сучасному суспільстві, вплив на професіоналізацію та поширення злочинності, у тому числі її роль у самодетермінації злочинності. Загострено увагу на зв'язках субкультури професійних злочинців із пенітенціарною субкультурою. Охарактеризовано основні ознаки та структурні елементи кримінальної субкультури. Подано пропозиції щодо нейтралізації кримінальної субкультури.

Ключові слова: *культура, субкультура, кримінальна субкультура професійна злочинність, детермінанти, жаргон, традиції, протидія.*

Постановка проблеми. Створення безпекового середовища в Україні неможливе без зниження рівня злочинності, протидії її різним проявам та криміногенному впливу на громадян. Одним з таких небезпечних проявів є кримінальна субкультура, яка проникла в усі сфери суспільства, пустила глибоке коріння і негативно впливає на відтворення і самодетермінацію злочинності загалом і професійної злочинності зокрема. Вивчення кримінальної субкультури має важливий практичний момент, що сприяє протидії сучасній злочинності.

Кримінальна субкультура привертала професійний інтерес юристів, соціологів, психологів, педагогів, мовознавців, фольклористів та інших дослідників. Серед дореволюційних вчених, які вивчали або фрагментарно розглядали елементи кримінальної субкультури, можна назвати М. Алексєєва, який намагався в межах єдиної теорії пояснити співвідношення звичаїв, права, моралі та релігії. В. Єсіпов аналізував співвідношення релігії та права, гріха й злочину, а також вивчав звичаї слов'ян. М. Суворов, розглядаючи сутність, підстави, мету церковних

покарань, звертав увагу на співвідношення гріха та злочину. О. Кістяківський, І. Фойницький, М. Харузін розробили програми для збирання та вивчення народних юридичних звичаїв. П. Чубинський розглядав значення казок, прислів'їв та пісень для криміналіста. Дореволюційну ієрархію злочинного світу, спеціалізацію злодійського «ремесла», життя і побут арештантів і тюрем описав репортер кримінальної хроніки одеських і київських газет Г. Брейтман.

Багатопланове дослідження субкультури професійних злочинців здійснювали учений-етнограф С. Максимов («Сибір і каторга», 1891) та письменник В. Дорошевич («Сахалін», 1907). Вони виявили особливу структуру статусних міжособистісних відносин індивідів у відносно відокремленому кримінальному середовищі, проілюстрували її ієрархічність, розкрили зміст і значення неформальних правил поведінки засуджених («заповідей арештантів»), дослідили тюремний фольклор та інші факти життя професійних злочинців.

На початку XX ст. проблеми кримінальної субкультури продовжували вивчати Л. Білогриць-Котляревський, М. Гродзинський, О. Жижиленко, П. Люблинський, С. Мокринський, Е. Немировський, С. Познишев, М. Сергієвський, М. Таганцев, Є. Тарновський, І. Фойницький, І. Якімов та ін. Звісно, вітчизняні вчені також приділяли увагу дослідженню кримінальної субкультури. Згадаємо, зокрема, наукові роботи В. Батиргареєвої, І. Богатирьова, В. Василевича, Д. Виговського, В. Голіни, Б. Головкіна, Л. Гули, І. Даньшина, Т. Денисової, О. Джужі, В. Дрьоміна, А. Закалюка, А. Зелінського, О. Кваші, О. Колба, О. Костенка, І. Лановенка, О. Литвинова, В. Сокуренка, І. Туркевич, В. Шаблистого, В. Шакуна, В. Чиснікова, О. Ярмиша та ін.

Водночас у вітчизняній кримінології кримінальна субкультура досліджується як щось відокремлене, у кращому випадку – як «фон» злочинності»[1]. Цілісного розуміння у вивченні цього явища досі немає. Це пояснюється складністю систематизації цього явища, його аморфністю та певною міфологізацією виникнення тощо. Певною мірою оцінка впливу кримінальної субкультури на злочинність нерідко недооцінюється.

Виклад основного матеріалу. Складність вивчення кримінальної субкультури обумовлена низкою об'єктивних причин.

По-перше, кримінальна субкультура постійно і відносно швидко змінюється. Злочинний світ у всі часи демонстрував свою адаптивність, здатність пристосовуватися до нових соціальних умов. Він формував власну соціальність, норми поведінки та спілкування, власну систему цінностей, тобто творив культурне середовище, яке прийнято називати кримінальною субкультурою.

По-друге, кримінальна субкультура фактично не залишає матеріальної спадщини: унікальність кримінальної субкультури полягає в її специфіці – вона не має на відміну від культури, будь-яких матеріальних носіїв крім самих злочинців, і передається, як то кажуть – з вуст в уста.

[1] Криминология: приглашение к дискуссии. Авт. кол.: А. В. Баляба и др. Луганск. 2000. С. 92.

По-третє, кримінальна субкультура є своєрідним «таємним поглядом», що пояснюється прагненням злочинців до збереження конспірації та компенсаторними психологічними реакціями: той чи інший індивід, усвідомлюючи, що вибір професійної злочинної кар'єри соціально осудний, вбирає в себе іншу антигромадську систему цінностей. Наслідком створення такої системи цінностей є кримінальна субкультура професійного криміналітету, утворення внутрішньогрупових правил (кодексів) поведінки тощо.

У вітчизняній науці до цих об'єктивних причин, що ускладнюють дослідження кримінальної субкультури, приєдналася свого часу державна ідеологія, яка відносила злочинність до пережитків минулої суспільно-економічної формації, і повністю заперечувала професійну злочинність. Ці обставини не дозволяли всебічно та об'єктивно досліджувати кримінальну субкультуру.

Розпочинаючи дослідження, хочеться зауважити, що цілісної концепції причин і умов виникнення і функціонування кримінальної субкультури досі немає. Першими кримінальну субкультуру стали досліджувати зарубіжні соціологи (Р. Мертон, Т. Селлін, А. Коєн). У 1938 році в «Американському соціологічному огляді» Р. Мертон опублікував статтю «Соціальна структура та аномія», головна ідея якої полягала в тому, що основною причиною злочинності є протиріччя між цінностями, на досягнення яких націлює суспільство, та можливостями їх досягнення за встановленими цим же суспільством правилам. Ця суперечність призводить до того, що людина, яка не змогла отримати ці цінності за встановленими правилами, починає заперечувати ці правила і прагне отримати цінності за всяку ціну.

Одночасно зі статтею Р. Мертона в 1938 році з'явилася робота Т. Селліна «Конфлікт культур та злочинність». Т. Селлін розглядав конфлікт між культурними цінностями різних спільнот як криміногенний чинник. Основою його гіпотези стали результати дослідників Чикаго, які встановили підвищений рівень злочинності в кварталах некорінних американців.

На основі цієї теорії американський соціолог А. Коєн у 1955 році розробив концепцію субкультур. Він розглянув особливості культурних цінностей кримінальних об'єднань (банд, угруповань). У цих мікрогрупах могли формуватися свої мінікультури (погляди, звички, вміння, стереотипи поведінки, норми спілкування, санкційні заходи). Цей феномен отримав назву субкультури. Під поняттям «субкультура» А. Коєн розумів систему суспільної поведінки і цінностей, що існують окремо від пануючої системи поведінки і цінностей, і є частиною цієї центральної системи[1].

Тлумачний словник української мови містить таке визначення субкультури – це культура якого-небудь соціального середовища в історично визначений час; система переконань, цінностей і норм, що їх

[1] Макаренко Н. К .Запобігання професійній злочинності в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с.

розділяє і активно використовує явна меншість людей в межах певної культури[1].

Виходячи з цього, соціальні науки виділяють молодіжну субкультуру, субкультуру певних соціальних прошарків, кримінальну субкультуру[2]. Також фахівцями використовується термін «субкультура злочинного світу» та субкультура «фактотум»[3].

Субкультура є виокремленою частиною у загальній культурі, яка визнається певними групами осіб та має свої цінності, звичаї, традиції, правила тощо. На думку Д. Виговського, субкультура – це відносно самостійна частина у межах домінуючої культури, що визнається певним колом осіб і має власні норми, вірування і цінності[4].

Л. Гула вважає, що кримінальна субкультура являє собою сукупність складових, зокрема духовних і матеріальних цінностей, норм, атрибутів, манер поведінки тощо, притаманних злочинному середовищу, які регламентують і упорядковують діяльність кримінальних співтовариств, що сприяє їхній живучості, згуртованості, кримінальній активності та мобільності, спадкоємності поколінь правопорушників, своєрідний спосіб життєдіяльності осіб, які об'єдналися в кримінальні групи і дотримуються певних законів і традицій[5].

В. Батиргареєва під кримінальною субкультурою розуміє сукупність специфічних духовних і матеріальних цінностей, що не лише регулюють, певним чином упорядковують життєдіяльність злочинної спільноти, пов'язану з її згуртованістю, наступністю поколінь правопорушників, кримінальною активністю, захистом від спроб придушення тощо, а й стрімко поширюються в інформаційному просторі законослухняного суспільства за рахунок широкої соціальної бази її прихильників[6].

Як видається, з таким підходом можна погодитись виходячи з того, що саме з цієї позиції можна говорити про кримінальну субкультуру як невід'ємну частину-антипод загальносуспільної культури.

Дійсно складниками словосполучення «кримінальна субкультура» є слова «субкультура» і «кримінальний». Перший термін походить від спільнокореневого слова «культура» (лат. cultura – «обробіток», «обробляти») – сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил усередині

[1] Тлумачний словник української мови. URL: uktdic.appspot.com

[2] Іванченко Л. І. Молодіжні субкультури в сучасному світі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. № 20 (1). С. 201-210.

[3] Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 2003. С. 960-961.

[4] Виговський Д. Л. Феноменологія кримінальної субкультури. *Університетські наукові записки*. 2008. № 2. С. 193-199.

[5] Гула Л. Кримінальна субкультура як детермінанта злочинності в установах виконання покарання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 884. С. 223-229.

[6] Батиргареєва В. С. Роль кримінальної субкультури у генезисі рецидивної злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 208.

соціуму для його збереження та гармонізації [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Термін «кримінальний» у цьому словосполученні застосовується, щоб позначити зв'язок між цим явищем і злочинністю.

Слід зазначити, що існування кримінальної субкультури є закономірним, як і існування злочинності. Сучасній кримінальній субкультурі характерні такі риси, як романтизація злочинного життя; віра в надприродні сили; авантюризм і жага пригод; поняття «фарту» або везіння, сприйняття життя як гри; «закритість», недоступність субкультури для абсолютної більшості; презирство до решти суспільства, презирство до жінки і до слабкого; повага не старшого, а більш досвідченого; схиляння перед фізичною силою, авторитаризм; сприйняття насильства як буденної практики тощо. Такі ж характерні риси субкультури існували задовго до наших днів. Так, давньогрецькі міфи дають уявлення про злочин відповідно до обставин, малюють образ злочинця-героя (бога або людини – героя по народженню). Це, наприклад, Прометей, який викрадає вогонь з благородних мотивів; Антігона, яка порушила заборону Креонта, але виконала борг; Ясон, який викрадає руно; Одіссей, що карає женихів Пенелопи тощо[1].

Кримінальну субкультуру середньовіччя відрізняє її подвійність. Злочинцем могла бути як дуже бідна людина (наприклад, серед селян було поширено браконьєрство), так і багатий феодал. Саме в цей період з'являється відповідний фольклор. Наприклад, у лицарських баладах злочинець міг настільки спокутувати свою провину, що ставав праведним християнином.

У різні історичні періоди кримінальна субкультура використовує різний культурний код, символіку, по-різному вибудовує ієрархію і внутрішньо групові відносини, володіє різним ступенем самосвідомості і самосприйняття. Однак низку типових рис кримінальна субкультура все ж зберігає незалежно від простору і часу свого існування. Тому сучасна кримінальна субкультура, як одна з найдавніших, архаїчних субкультур, відображає не тільки ставлення і реакцію людей, які вчинили або замишляли злочин, на домінуючу культуру і суспільство, а й страхи, бажання, архетипи, саму природну сутність людини.

Кримінальна субкультура зберігає в собі дві суперечливі тенденції – спробу відійти від усього культурного і прагнення організуватися, тобто знайти власну культурну форму. Належність кримінальної субкультури стверджує статус людини поза суспільством, проте сама субкультура формує закрите, складно структуроване громадське об'єднання – кримінальний соціум.

У науковому обігу іноді вживають термін «контркультура», що визначає таку субкультуру, яка не просто відрізняється від домінуючої культури, а й протистоїть їй, перебуває в конфлікті з пануючими

[1] Макаренко Н. К .Запобігання професійній злочинності в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с.

цінностями. Коли говорять про субкультуру злочинців, мають на увазі саме контркультуру. У ній створюються своя система цінностей, норм, законів, своя мораль, своя мова, специфічна символіка, своя система навчання. Вона протистоїть загальноприйнятим цінностям, морально підтримує та підживлює злочинність.

Кримінальна субкультура займає певне місце в системі людських цінностей, має агресивний характер, потрапляє до офіційної культури, змінюючи її. Так, з початку 1990 років багато злочинних угруповань, придбавши значні матеріальні кошти, отримали реальний шанс досягти політичної влади, а разом з нею можливість визначати політику держави. Завдяки цьому злочинний світ було включено до життя громадянського суспільства. У цій діяльності злочинність намагається спиратися на наявний багаж власної ідеології. Вона склалася з урахуванням субкультури злочинного світу. Таким чином, кримінальна спільнота включилася до легальної соціально-економічної діяльності не лише в особі своїх представників, а й зі своєю кримінальною культурою. Наслідком цього є прогресуюча криміналізація суспільства. У свідомості значної частини населення відбувається розмивання ціннісних орієнтирів в оцінці асоціального способу життя. Окремі елементи кримінальної субкультури (культ насильства, звичаї, азартні ігри, жаргон, татуювання, блатні пісні та ін.) проникають в повсякденне життя осіб, які не мають жодного відношення до злочинного середовища.

Кримінальна субкультура для злочинців завжди виконувала захисну роль, оскільки вони, перебуваючи в середовищі загальної культури, відчувають на собі її ворожість. І роль субкультури в даному випадку важко переоцінити, оскільки вона виконує низку функцій разом з уже згаданою захисною. Це й ідеологічне підживлення, і створення власного сприятливого мікросередовища, і механізми включення в неї нових членів, за допомогою чого відбувається детермінація злочинності[1].

Залучення до кримінальної субкультури відбувається швидко і є своєрідним способом компенсації невдач, які має індивід. Прихильність кримінальній субкультурі, засвоєння її норм та цінностей здійснюється, зазвичай, особою, яка не спромоглася отримати соціального визнання і вирішила зробити це в кримінальному середовищі. Також засвоєння норм і цінностей кримінальної субкультури може здійснюватися особою, яка незадоволена своїм низьким статусом у системі офіційних відносин.

Завдяки наявності в кримінальній субкультурі певних романтичних моментів, таємничості, незвичайності, привабливості, вона порівняно легко засвоюється, особливо молоддю. Важливу роль відіграє те, що кримінальній субкультурі властивий ігровий та емоційний характер.

У кримінальному середовищі кримінальна субкультура як «пиріг». Кожен «шар» у такому «пирозі» представляє субкультуру груп, зайнятих

[1] Можайкіна О. С. Поняття і ознаки кримінальної субкультури як детермінанти злочинності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право.* 2015. Вип. 29. С. 137–141.

конкретною кримінальною діяльністю, зі своїм ступенем організованості та професіоналізму. Тому у рамках кримінальної субкультури загалом можна говорити про субкультуру пенітенціарну, субкультуру повій та наркоманів, сутенерів, кіберзлочинців тощо.

Ще одним аспектом розглядуваного питання є той факт, що інтерес до кримінальної субкультури серед законослухняних громадян найчастіше співпадає з соціальними катаклізмами, з процесами перебудови в структурі державної влади, із змінами соціальних орієнтацій. Це пов'язане, на нашу думку, із тим, що в умовах політичної та економічної нестабільності і інфляції установлених цінностей людина шукає будь-які стабільні ідеали, у тому числі кримінального характеру[1].

Кримінальна субкультура, як особлива соціальна категорія, має структуру, елементи якої взаємопов'язані між собою:

1) кримінальна ідеологія, що обґрунтовує функціонування кримінальної субкультури. Кримінальна ідеологія є системою понять і уявлень, що склалася в груповій свідомості злочинців. Це своєрідна «філософія», яка виправдовує, пояснює та заохочує злочинний спосіб життя, знімає психологічні та моральні бар'єри;

2) багатоступінчаста ієрархічна структура злочинців (стратифікація, поділ на масті). В її основі покладено принципи поділу злочинців на «чужих» і «своїх», боротьби за здобуття певного статусу, за привілейоване існування в кримінальному середовищі;

3) поведінкові норми («закони», традиції, правила поведінки для різних класифікаційних каст), за допомогою яких регулюються взаємини у кримінальному середовищі;

4) наявність системи санкцій щодо осіб, які допускають порушення вищезазначених норм;

5) наявність процедур приймання новачка в свої ряди;

6) комунікаційні елементи (татуювання, прізвиська, жаргон), що виступають як засіб спілкування та взаємодії;

7) незаконне збагачення як спосіб виживання і розвитку кримінальної субкультури та створення «общака», який є матеріальною базою кримінальних спільнот;

8) конкуренція за сфери впливу (збут наркотиків, проституція, надання «послуг» у вигляді «кришування», ринок ритуальних послуг тощо);

9) поширеність азартних ігор «під інтерес», тобто з метою отримання матеріальної або іншої вигоди;

10) тюремна лірика;

11) поширеність фактів як насильницького, так і добровільного гомосексуалізму в місцях несвободи (причому активна форма гомосексуалізму не вважається чимось ганебним, тоді як пасивний партнер завжди опиняється на найнижчому щаблі ієрархічних сходів («скривджені»,

[1] Виговський Д. Л. Феноменологія кримінальної субкультури. *Університетські наукові записки*. 2008. № 2. С. 193-199.

«опущені»).

Історія розвитку кримінальної субкультури свідчить, що вона адаптується до змін в мікросередовищі, тобто нею можна управляти, на неї можна впливати, хоча це дуже складний і тривалий процес. Тому основний напрямок протидії кримінальній субкультурі, на нашу думку, має відбуватися в контексті загальної культурологічної теорії, усіх, не лише позитивних, але й негативних компонентів загальної культури, в контексті закономірностей і особливостей соціально-культурних процесів, що відбуваються в країні.

Як зазначав О. Костенко згідно з концепцією «культура+закон» в суспільстві має розвиватися так звана «антикриміногенна» культура, що є основою безпеки людей в суспільстві»[1]. У зв'язку з цим, необхідна продумана та послідовна робота з формування істинного патріотизму, духовного відродження країни у повоєнний час, пропаганди демократичних цінностей, гідності, зниження гіпертрофованого прагматизму грошей тощо.

Висновки. Кримінальна субкультура – супутниця злочинності та її органічна, невід'ємна частина, яка дає змогу захиститися від «іншого світу». Вона дозволяє сформувати свого роду співтовариство, закрите та відокремлене від інших. Кримінальна субкультура виробила механізми, що захищають світ криміналу від стороннього втручання і при цьому вона є фактором, що стимулює злочинність, дозволяє їй зберігатися, розвиватися, бути відносно самостійною і навіть самодетермінуватися.

Кримінальна субкультура посідає певне негативне місце у культурі суспільства та загальній системі традиційних установок. Це дає кримінології можливість оцінити її інтенсивність криміногенного впливу, а окремі елементи кримінальної субкультури повинні бути постійним об'єктом кримінологічного вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батиргареєва В. С. Роль кримінальної субкультури у генезисі рецидивної злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 205-217.

2. Виговський Д. Л. Феноменологія кримінальної субкультури. *Університетські наукові записки*. 2008. № 2. С. 193-199.

3. Гула Л. Кримінальна субкультура як детермінанта злочинності в установах виконання покарання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 884. С. 223-229.

4. Іванченко Л. І. Молодіжні субкультури в сучасному світі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. № 20 (1). С. 201-210.

5. Костенко О. М. Кримінальний кодекс і доктрина. *Право України*.

[1] Костенко О. М. Кримінальний кодекс і доктрина. *Право України*. 2004. № 7. С. 47.

2004. № 7. С. 43-48.

6. Криминология: приглашение к дискуссии. Авт. кол.: А. В. Баляба и др. Луганск. 2000. 316 с.

7. Макаренко Н. К .Запобігання професійній злочинності в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с.

8. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 2003. 1231 с.

9. Можайкіна О. С. Поняття і ознаки кримінальної субкультури як детермінанти злочинності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право.* 2015. Вип. 29. С. 137–141.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2023

Nataliya K. MAKARENKO,
Doctor of Sciense in Law, Associated Professor
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine)

CRIMINAL SUBCULTURE AS AN OBJECT OF CRIMINOLOGY RESEARCH

The article examines the criminal subculture as a social phenomenon that is the antithesis of general culture. The concept of criminal subculture is given, its place in modern society, its influence on the professionalization and spread of crime, including its role in the self-determination of crime, are investigated. Attention has been sharpened on the connections between the subculture of professional criminals and the penitentiary subculture. The key features and structural elements of the criminal subculture are described. Suggestions for neutralizing the criminal subculture are provided.

Key words: *professional crime; criminal subculture, subculture, determinants, jargon, crime, culture, tattoos, traditions, neutralization of criminal subculture.*

УДК 343.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.09*

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ТЕНДЕНЦІЇ У ЗМІНАХ КРИМІНОГЕННОЇ ОБСТАНОВКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВІД ОРДИНАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ДО КРИМІНАЛЬНОГО РАДИКАЛІЗМУ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу тенденцій у змінах криміногенної обстановки в Україні в умовах війни. Вони фіксуються широкими траєкторіями кількісних та якісних трансформацій у рівні, структурі як ординарної злочинності, так і військово-політичної (злочини агресії, воєнні, військові злочини, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки), а також кримінального радикалізму. Останній як в актуальному, так і перспективному плані пов'язується з активізацією відтворення кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті. Ця проблема загострюватиметься по мірі деокупації територій України, загального повоєнного транзиту, реалізації концепції перехідного правосуддя.

Ключові слова: *війна, криміногенна обстановка, злочинність, кримінальний радикалізм, тенденції.*

Постановка проблеми. Війна у всі часи становила виклик екзистенціального характеру як для ініціатора (агресора), так і для дефендора (жертви). Для першого завжди є прямий, безпосередній чи опосередкований ризик «розвороту багнетів», головно через брак благородної мотивації та більшу кількість жертв серед військовослужбовців (за логікою наступальних дій) зі всіма соціально-політичними наслідками аж до зміни режиму. Для другого – гранична ситуація виживання, збереження ідентичності як у прив'язці до просторової, зокрема й урбаністичної кон'юнктури, інфраструктури, так і до ментальних складників колективної ідентичності, що формує ідею нації. Винятково гострою для дефендора ситуація постає в умовах кризи ідентичності, несформованості (принаймні, стратегічної і публічної не артикульованості)

підстав, засад спільної соціальності, причин та проявів фронтирів, наслідків їх збереження, змін у перспективі, візій майбутнього, заснованих на неутилітарних (а тому й цивілізаційних) мотиваціях і на складніший за проєктний рівень методології конструювання нації, народу, цивілізації. Так, зокрема, стається і у триваючій агресивній війні росії проти України.

Певна річ, кримінолога не може не цікавити суспільно-політична, колективно-психологічна обстановка в країні агресорі. Кожен, хто замислиться над тим, у надрах яких ментально-групових складноутворень залягає коріння вказаної війни, на чому тримається фашистський політичний режим російської федерації, змушений буде схилитись перед неспростовністю твердження про те, що з виходом на міжнародно визнані кордони України станом на 24.08.1991 року війна не припиниться. Лінія фронту буде відсунута, значно розтягнеться. Навість у випадку припинення збройного конфлікту, війна триватиме. Україна, за слушним визначенням Тімоті Снайдера, – *bloodlands*, «криваві землі». Так склалося історично. Так триватиме невизначений проміжок часу. Власне, війна ніколи не закінчувалася. Тактично-діяльнісні успіхи концепту України часів Мазепи, Кирило-Мефодіївського братства, Скоропадського, Директорії, а також проголошення незалежності у 1991 р., українізація культурного простору є, однак, етапами триваючої боротьби за право бути. 2014, 2022 роки – вчергове унаочнили цю боротьбу в атомах заліза й солдатських душах, зруйнованих оселях і ненароджених українцях. Циклічність війни буде тривати доти, доки це історично детерміноване коло не розірвати й не вирватись у позаісторичний простір державотворення та націєтворення, захищений фізично та ментально. І чи не найкращим способом діагностування соціального стану є вивчення злочинності як вельми чуттєвого індикатора глибинних зрушень у суспільній тектоніці. Фіксація, опис, пояснення, прогнозування тенденцій у змінах криміногенної обстановки, що формуються під впливом війни має гіпотетично показовий характер та здатне підсвітити стратегему забезпечення національної безпеки, прокласти розмітку гуманітарної, кримінологічної, правової політики на довготривалу перспективу.

Принагідно зауважимо, що аналіз змін у стані злочинності протягом 2022–2023 рр. з тією чи іншою мірою пізнавальної глибини представлений у працях О. М. Бандурки, В. С. Батиргареєвої, В. В. Голіни, О. М. Литвинова, М. Г. Колодяжного, О. М. Костенка, О. Г. Кулика, В. О. Тулякова й деяких інших кримінологів. Їх внесок у розвиток сучасної української правничої науки важко переоцінити. Та все ж не можна не відмітити і того, що значною мірою сформовані бачення у змінах злочинності мають переважно статистичний обумовлений характер, фіксують поточний стан злочинності без виділення довготривалий тенденцій, заснованих на їх основі кримінологічного прогнозу.

Таким чином, *метою* цієї статті є формування визначення актуального стану та тенденцій у зміні криміногенної обстановки, від ординарної злочинності до кримінального радикалізму.

Виклад основного матеріалу. Первинне уявлення про напрям, окремі ознаки тенденцій змін в криміногенній обстановці можливо сформувати при порівняльному аналізі даних довоєнної та воєнної (в період війни) статистичної звітності про стан злочинності, зареєстрованих кримінальних правопорушень (див. таблицю).

Таблиця

Окремі показники стану злочинності та діяльності правоохоронних органів (2021 – 5 міс. 2023 рр.)

	2021 р.	**2022 р.**	**5 міс. 2023 р.**
Рівень зареєстрованих кримінальних правопорушень	321 443	**362 636**	**217326**
Провадження, направлені до суду з обвинувальним актом	153 109	113 159	57 261
Кількість виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення	98 804	74 314	40 759
Спеціальне досудове розслідування	142	**597**	154
Особливо тяжкі злочини	12 108 **(3,8 %)**	105 559 **(29,2 %)**	53 403 **(24,6 %)**
Тяжкі злочини	111 955 **(35,2 %)**	125 656 **(34,7 %)**	87 869 **(40,6 %)**
Нетяжкі злочини	94 106 **(29,5 %)**	57 064 **(15,8 %)**	29921 **(13,8 %)**
Кримінальні проступки	100 707 **(31,5 %)**	73 543 **(20,3 %)**	45 494 **(21 %)**
Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством *В т.ч. ст. 126-1 «Домашнє насильство»*	4 800 *2 432*	3 360 *1 498*	2 461 *1121*
З використанням зброї *В т.ч. вогнепальної зброї*	**720** ***300***	**7003** ***1929***	**11 266** ***889***
Злочини проти основ національної безпеки	520 (0,16 %)	**17 422 (4,8 %)**	**3 226 (1,5 %)**
Військові кримінальні правопорушення	3 037 (0,9 %)	**13 766 (3,8 %)**	**9 322 (4,3 %)**
Непокора (ст. 402 КК України)	*19*	***1 574*** *(12 %)*	***800*** *(8,5 %)*
Самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України)	*2 028*	***6 183*** *(45 %)*	***5 108*** *(54,8 %)*
Дезертирство (ст. 408 КК України)	*172*	***3214*** *(23,3 %)*	**2 220** *(23,8 %)*
Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	253	**62 128 (17,1 %)**	**30 228 (14 %)**

Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) *В т.ч. ч. 2 ст. 438*	*172* *(0,05 %)* *-*	***60 387*** ***(16,7 %)*** *6 013*	***29 245*** ***(13,5 %)*** *860*
Екоцид (ст. 441 КК України)	*2*	*15*	*1*
Геноцид (ст. 442 КК України)	*3*	*22*	*6*
Кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я	33 657 **(10,5 %)**	43 199 **(11,9 %)**	28 425 **(13,5 %)**
Умисні вбивства (ст. 115)	*3 230*	***22 083***	***15 335***
Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості	930	623	377
Кримінальні правопорушення проти власності	158 729 **(49,4 %)**	113 137 **(31,2 %)**	80 070 **(37 %)**
Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України)	4 067	4 735	2 870
Кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення	29 587 **(9,2 %)**	34 398 **(9,5 %)**	20 155 **(9,5 %)**

Наведені у таблиці дані дають підстави для декількох висновків щодо можливих статистично фіксованих тенденцій у змінах криміногенної обстановки, а саме:

1) зростання рівня злочинності протягом 2022 та 5 місяців 2023 р. у порівнянні з довоєнним (до «великої війни») 2021 р. Коректно перевести абсолютні величини у відносні не видається за можливе через значну похибку, невизначеність у обсягах коливань чисельності населення України. Однак, зважаючи на приблизні оцінки, зроблені як міжнародними установами, так і вітчизняними органами державної влади, за межі України лише протягом 2022 р. виїхало від 6,5 до 8 млн. осіб. Протягом 5 місяців 2023 р. відтік населення продовжився в основному за рахунок неповнолітніх осіб чоловічої статі (після або безпосередньо перед закінченням загальноосвітніх шкіл і прирівняних до них закладів освіти). Також достеменно лишається невідомою кількість осіб, які повернулися до України з-за кордону. Однак є вагомі підстави стверджувати, що відбулось істотне звуження демографічної і територіальної бази статистичного обліку (в тому числі й зокрема за рахунок тимчасової окупації частин території України), у зв'язку з чим індекси кримінальної інтенсивності є ще більш вираженими, вищими, аніж абсолютні показники. Тож загалом можемо

казати про значне погіршення криміногенної обстановки та збереження цієї тенденції щонайменше на короткострокову перспективу;

2) структурні зміни злочинності засвідчили зсув в бік зростання частки особливо тяжких і тяжких злочинів протягом 2022 та 2023 рр. у порівнянні з 2021 р. Так, наприклад, якщо сукупна питома вага тяжких і особливо тяжких злочинів у 2021 р. складала 39 %, то у 2022 р. – 63,9 %, а за 5 місяців 2023 р. – 65,2 %. Причому в основному цей зрушення відбулося за рахунок особливо тяжких злочинів;

3) на цьому фоні на перший погляд контроверсійними виглядають побічні показники ефективності діяльності правоохоронних органів, які демонструють зниження кількості кримінальних проваджень, спрямованих до суду з обвинувальним актом (зі 153109 у 2021 р. до 113 159 у 2022 р., 57 261 – за 5 місяців 2023 р.) та зростання кількості спеціальних досудових розслідувань зі 142 у 2021 р. до 597 у 2022 р. та 154 за 5 місяців 2023 р. Подальший аналіз структурних змін злочинності за видами кримінальних правопорушень дає відповідь на питання про причини такого стану показників ефективності її розкриття;

4) більш ніж десятикратним є приріст кримінальних правопорушень, які вчинені з використанням зброї: зі 720 у 2021 р. до 7003 у 2022 р. та 11266 за 5 місяців 2023 р. Однак, поруч з цим, менш вираженим є приріст тих кримінальних правопорушень, які, по-перше, пов'язані з використанням вогнепальної зброї (300, 1929 та 889 кримінальних правопорушень відповідно), по-друге, передбачені ст. 263 КК України (4067, 4735 та 2870 кримінальних правопорушень відповідно). Це означає, що здебільшого зростання категорія «Кримінальні правопорушення, вчинені з використанням зброї» відбувається за рахунок воєнних злочинів;

5) не дивлячись на сприятливі статистичні показники реєстрації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 263 КК України, кількість незаконно утримуваної вогнепальної зброї на руках у населення залишається високою, на декілька порядків вищої та якісно небезпечнішою (військові зразки зброї, вибухові речовини та вибухові пристрої) за період до початку «великої» війни. Причини цьому – широковідомі: від масового необлікованого озброєння територіальної оборони у ситуації необхідності негайної відсічі збройній агресії й до маси трофейної та іншої необлікованої зброї, що вивозиться із зони бойових дій. Тож маємо зафіксувати стан активної латентизації незаконного обігу вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв. В перспективі ця обставина визначатиме тенденцію до трансформації загроз громадській безпеці за рахунок активізації злочинів, що вчинятимуться з використанням вогнепальної зброї, в тому числі й зокрема бандитизму, кримінального радикалізму у політичній сфері;

6) інтенсифікація кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, зокрема за рахунок: а) зростання кількості посягань на територіальну цілісність і недотороканість України (ст. 110 КК України – 10487 злочинів за 2022 р.), а також державної зради (ст. 111 КК України –

1957 злочинів за 2022 р.); б) криміналізації колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України – 3851 зареєстрований факт у 2022 р.), пособництва державі агресору (ст. 111-2 КК України – 379 зареєстрованих випадків у 2022 р.), несанкціонованого поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 КК України – 202 зареєстрованих випадки у 2022 р.). Водночас після сплеску цієї категорії кримінальних правопорушень у 2022 р. (17422 факти проти 520 у 2021 р.), протягом перших 5 місяців 2023 р. спостерігається очікуване зниження інтенсивності їх відтворення на майже 60 %. На нашу думку, це пов'язано як вже здійсненою кримінальною репресією найактивнішої та проявленої на перших парах війни частини населення України, так і адаптацією до умов тривалої війни, маскуванням підривної діяльності громадян з антидержавницькою позицією;

7) закономірне у зв'язку з повномасштабною агресією суттєве зростання рівня воєнних злочинів, зокрема порушень законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України). Якщо у 2021 р. було зареєстровано 172 злочини цієї категорії (що складало 0,05 % у загальній структурі злочинності), то у 2022 р. – 60387 (16,7 %. З них 6013 – поєднані з умисним вбивством), а за 5 місяців 2023 р. – 29245 (13,5 %. З них 860 – поєднані з умисним вбивством). Перелік конкретних проявів порушень законів та звичаїв війни – вельми широкий, що пов'язано з особливостями конструкції цього складу кримінального правопорушення, міжнародно-правовою бланкетністю диспозицій, значною кількістю джерел міжнародного гуманітарного права, в тому числі (окрім окрім корупсу конвенцій), звичаїв, судових прецедентів. Тому деталізований опис кримінально-правової структури воєнних злочинів є можливим лише на підставі контент-аналізу матеріалів кримінальних проваджень або хоча б масиву ЄРДР, доступ до якого не є відкритим. Але в такого роду аналізі в межах цього дослідження немає потреби. Для встановлення тенденційності змін криміногенної обстановки цілком достатньо статистично зафіксованих показників та розуміння загального контексту відтворення воєнних злочинів, а також тієї обставини, що переважно йдеться про жорстоке поводження з цивільним населенням на застосування заборонених методів війни, зокрема невибіркового застосування зброї, не зумовлені військовою необхідністю атаки на цивільні об'єкти;

8) зростанням загальної кількості кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я, що зумовлено переважно статистичним зростанням кількості зареєстрованих умисних вбивств. Причому різниця показників 2021 р. та 2022, 2023 рр. є колосальною, і саме за рахунок умисних вбивств. Якщо у 2021 р. кримінальних правопорушень, передбачених ст. 115 КК, було зареєстровано 3230, то у 2022 р. – 22083, а за 5 місяців 2023 – 15355. Водночас до оцінок такої статистичної картини варто відноситись з обережністю, адже помилково було б вважати, що весь масив умисних вбивств є ординарними, як і те, що він складається зі смертей, заподіяних в ході ведення бойових дій. Останнє, як відомо, має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 438 КК України за наявності до того підстав. Ординарні ж вбивства не

могли настільки зрости, зважаючи на властивість стійкості злочинності, а надто загальнокримінальної агресивно-насильницької; протягом 1 року приріст більші ніж у 700 % – це нонсенс. Зібрані нами експертні оцінки серед працівників прокуратури засвідчили наявність вже усталеної практики кваліфікації за ч. 1 ст. 115 КК України випадків зникнення безвісти (з відповідною приміткою) військовослужбовців ЗСУ та інших, передбачених законом, воєнізованих формувань, при виконанні бойових завдань, а також (меншою мірою) цивільних осіб в обстановці, коли було достатньо підстав вважати, що вони могли бути вбитими (наприклад, перебували у зоні інтенсивного вогню, після чого їх місцезнаходження стало невідомим), тобто за особливих обставин. Таким чином, про реальне зростання загальнокримінальних умисних вбивств не йдеться. Натомість зростання кількості зниклих безвісти – наявний тренд, який зберігатиметься по мірі збереження гострого збройного протистояння. І це відображатиметься на статистичній картині злочинності;

9) зростання кримінального «супутника» збройного конфлікту – військових кримінальних правопорушень. Якщо у 2021 р. їх кількість становила 3037 (0,9 % в загальній структурі злочинності), то у 2022 р. вже 13766 (3,8 % в загальній структурі злочинності), а за 5 місяців 2023 р. сягнула позначки у 9322 злочини (4,3 % відповідно). Найбільшою мірою вказаний приріст забезпечили так звані бойові злочини – самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України), які в середньому складають біля половини всього масиву кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби. Лише за 5 місяців 2023 о. їх зареєстровано 5108. Для порівняння: за весь 2022 р. – 6183, а за 2021 р. – 2028. Так само зросла й кількість дезертирств (ст. 408 КК України): 2021 р. – 172, 2022 р. – 3214, 5 місяців 2023 р. – 2220. Суттєво почастішали й випадки непокори (ст. 402 КК України): 2021 р. – 172, 2022 р. – 3214, 5 місяців 2023 р. – 2220. Причини зростання цілком зрозумілі: з одного боку – статистична залежність, зумовлена значним зростанням чисельності Збройних Сил України. З іншого ж – чим довше триватиме збройне протистояння, чим більше часу знадобиться для заподіяння військово-політичної поразки російському фашистському режиму, тим інтенсивніше відтворюватимуться військові правопорушення, в тому числі й зокрема через брак кваліфікованих військових начальників нижчої та середньої ланки та, як наслідок, вади в управлінні військами, а також недостатню мотивованість певної частини мобілізованих громадян;

10) тенденція до зростання частоти геноцидальних та екоцидальних проявів (ст.ст. 441, 442 КК України). Незважаючи на всю специфічність цих злочинів, тим не менш тільки за офіційною статистичною звітністю протягом 2022 та 5 місяців 2023 р. зафіксовано 16 фактів екоциду та 28 – геноциду. Водночас самі лише цифри мало про що кажуть. Натомість, незважаючи на всю складність процесу доказування та відсутність однозначної оцінки в міжнародних судових установах, уважний та системний аналіз етіології агресії російської федерації проти України дають

змогу стверджувати, що є достатньо підстав вести мову про здійснюваний росією геноцид Українського народу. Прояви і форми цього злочину дещо відрізняються (є ширшими, варіативними) від традиційного його розуміння, відображеного як у ст. 442 КК України, так і у ст. 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду: «Геноцид означає будь-яке з таких діянь, які вчинено з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: a) вбивство членів такої групи; b) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи; c) умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення; d) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині такої групи; e) насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи»[1]. У ситуації російсько-української війни йдеться радше про деяку гібридну форму геноциду, в якій єднається ***популіцид*** (фізичне винищення населення), ***урбіцид*** (знищення міст, інших населених пунктів як осередків культурних осередків, місць функціонування інститутів соціальної пам'яті, рекреації, охорони здоров'я, життєвих просторів) та ***ідентоцид***.

Власне останнє, ідентоцид, є квінтесенцією агресії росії проти України. Тенденційність у прагненні елімінувати національну ідентичність простежується як у кримінальних фізичних проявах, так і ментальних акціях: а) політична пропаганда з широким використанням сугестивних впливів на чинники колективно-безсвідомого рівня; б) зміна освітніх стандартів, програм з метою ускладнення ретрансляції складників української національної ідентичності на тимчасово окупованих територіях, фальсифікація історії, агресивне невігластво та збочено-мілітарна повсякденність; в) дискримінаційні практики, забезпечені кримінально-законодавчим примусом, що виставляють блоки на шляху до видозміни наративного, дискурсивного символічного просторів легітимації злочину агресії та геноциду тощо. Враховуючи тривалість окупації Автономної Республіки Крим, а також окремих районів Донецької та Луганської областей, що бере свій відлік від 2014 р., з високою часткою вірогідності можна прогнозувати зміцнення існуючих та прокладення нових фронтирів українського суспільства. Цей процес має значний криміногенний потенціал, в тому числі й зокрема в контексті реалізації перехідного правосуддя.

Також варто бути свідомим й того, що у логіку ідентоциду вмонтовані як геноцидальні, так й екоцидальні практики, що активно використовує країна-агресор. Звісно, може здатися, що винищення об'єктів природи, цілих екосистем то є виключно проблема екологічного штибу, нехай навіть і такого масштабу, що має глобальну проєкцію. Однак, якщо сприймати навколишнє природне середовище як фактор ідентичності, як натуральний

[1] Римський статут Міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ ООН. Статут від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588.

ареал відтворення української нації, як чинник консолідації й формування візій спільного майбутнього, то очевидним виявиться і той висновок, що удар по цьому чиннику (зокрема, підрив Каховської ГЕС, регулярне спричинення масштабних пожеж лісових масивів; станом на кінець 2022 знищено біля 2 млн. га лісу[1]. Внаслідок підриву Каховської ГЕС підтоплено орієнтовно 55 тис. га лісів, з яких 47 тис. га – це окуповані території[2]) – це цілеспрямована обструкція можливих засновків для базових майбутніх соціальних конвенцій українства. Тож вважаємо є підстави як для теоретичного виокремлення окремої гносеологічної, кримінологічної категорії «ідентоцид», його теоретичної розробки та впровадження у юридичне поле, визначення поруч з геноцидом одним з різновидів міжнародних злочинів;

11) тенденція до інтенсифікації наркозлочинності. Так, якщо у 2021 р. було зареєстровано 29587 кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення, то у 2022 р. – 34398, а за 5 місяців 2023 р. – 20155. І хоча питома вага наркозлочинності залишається відносно сталою, коливається у межах 9–9,5 % у загальній структурі злочинності, оцінка цього співвідношення має враховувати вже вказані соціально-демографічні зміни, негативне міграційний баланс. Крім того, якісно новим для України напрямом розгортання та відтворення наркотрафіку є «забезпечення» наркотичними засобами, психотропними речовинами зони бойових дій. Підвищений запит серед військовослужбовців на психостимулятори зумовлений зрозумілими стресовими обставинами, перманентними загрозами життю, надвисоким психоемоційним напруженням. Так чи інакше, але факт лишається фактом: попит на наркотичні засоби та психотропні речовини серед військовослужбовців обумовлює відповідну пропозицію та логістичні мережі. Тому у відносних величинах відмічаємо зростання інтенсивності відтворення наркозлочинності, що зберігатиметься як фоновий тренд збройного конфлікту.

Викладений аналіз, однак, дає вельми опосередковане та поверхневе уявлення про дійсний характер впливу війни на соціогенезу, про тенденції відтворення злочинності. Інакша кримінологічна панорама відкривається, якщо приділити дещицю уваги самому феномену війни, хоча б контурно визначити глибину його змісту, ширину меж, актуальних та перспективних проявів. Слід дійти певної згоди про те, що війна – не збройний конфлікт (у міжнародно-правовому розумінні). Або краще так: не тільки збройний конфлікт. Війна починається задовго до безпосереднього збройного конфлікту й продовжується після його завершення. Війна – стан боротьби за

[1] Війна в Україні призвела до знищення 2 мільйонів гектарів лісу. *Стрічка*. 2022. 11 листопада. URL: https://eco.rayon.in.ua/news/553146-viyna-v-ukraini-prizvela-do-znishchennya-2-milyoniv-gektariv-lisu (дата звернення: 11.06.2023)

[2] Блоховець Ю. Підрив Каховської ГЕС: майже 55 тис. гектарів лісів може бути затоплено водою на Херсонщині / Facebook. Блог. 2023. 6 червня. URL: https://www.facebook.com/ profile.php?id= 100010028957829 (дата звернення: 10.06.2023).

життєвий простір і час. У цьому контексті треба визнати таким, що не відповідає реаліям XXI століття, принаймні у розрізі російсько-української протистояння, розуміння війни, запропоноване Ж.-Ж. Руссо. Іменитий філософ вважав, що війна – це відношення не між людьми, але між державами, і люди стають ворогами випадково, радше як солдати, а не як громадяни; не як жителі своєї країни, а як її захисники[1]. У цьому фрагменті Ж.-Ж. Руссо, як видається, розмірковує радше з позиції відстороненого носія «частки суверена», причому суверена знеособленого, аніж реального, включеного учасника війни, що переживає її як подію екзистенціального, трансцендентного значення, а тому й олюднену. Війне є явищем об'єктивно-природним (онтологічним) лише частково; іншою, не менш значущим її виміром є метафічний, конструктивістсько-афективний. Саме у цьому просторі розгортаються найгостріші драми персонального та групового, національного характерів. Але для духу того часу висловлена відомим просвітником позиція є зрозумілою; важко було очікувати на щось більше від мислителя хоча й геніального, але такого, що є сином і втіленням свого часу. Об'єктивно: XVIII ст. – період коли процеси глобалізації ще не набули своїх остаточних рис і впливів, ще не визначилися нації, ще не сформовано остаточно розуміння про так званий Гартленд – «серцевинні землі» й про «браму Європи», функціонал якої припадає на українські землі.

Натомість Дж. Маккіндер, один з батьків геополітики, вже у 1904 р. писав: «Хто править Східною Європою, той панує на Гартлендом. Хто править Гартлендом, той панує над Світовим Островом. Хто править Світовим Островом, той панує над світом». Під Гартлендом Дж. Маккіндер мав на увазі землі вздовж Євразійського степу, а «Світовим Островом» називав весь Євразійський материк. Відколи Європа стала центром світу, майбутні європейські конфлікти, прогнозував Маккіндер, – неминуче набиратимуть характеру світових воєн. Найвищі шанси на воєнну перемогу матимуть держави, котрі встановлять контроль над Гартлендом[2].

Можна по-різному ставитись до ідей Дж. Маккіндера. Однак, хто згадає травматично-жертовну історію українського народу, українських земель, а надто протягом першої половини XX ст. й сьогодення, той мусить покірно схилитись перед неспростовністю тези про статус *bloodlands*, міцно закріплений за Балто-Чорноморським геополітичним простором. Початок XXI ст. недвозначно про це нагадав. І ця обставина змушує подивитися на триваючу російсько-українську війни під іншим кутом зору, відмінним від того, що запропонував Ж.-Ж. Руссо.

З альтернативної постмодерної перспективи вбачається, що агресивна війна – онтологічно-метафізична боротьба за імперативно-домінуюче виключення інакшого, за спрощення, а тому є явищем ентропії за своєю претензійністю (більшою мірою) та функціоналом (меншою мірою). Оборонна ж війна є травмою. «Схлопування» множинності (войовнича

[1] Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. О. Хома. К.: Port-Royal, 2001. С. 72.

[2] Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. К.: Портал, 2021. С. 216–217.

установка на це) стосується соціально-часових локальностей, насичених інакшими наративами, дискурсом, символікою, так чи інакше, але покладених на географічну площину. За формою – це кримінальний акціонізм[1], за змістом – радикалізм. У XXI столітті – це завжди прояв міжчасових конфліктів, агресії календарного минулого на сучасність і майбутнє (чи навпаки), спроба соціально-часового домінування. У випадку російсько-української війни – це продовження соціально-політичного імперського сценарію XVIII–XX ст.ст. (агресія традиціоналістсько-модерного покручу на постмодерну множинність), який, зокрема, не передбачає української нації як такої, себто як «щоденного плебісциду», як спільноти, що заявляє про свою довгу політичну волю на самоврядність, власну державність.

Отже, ще раз наголошуємо, що війна росії проти України – це ідентоцид. Його засновки, спонуки цієї довготриваючої кримінальної діяльності не змінюються від часів формування Російської імперії, тобто приблизно вже 300 років. І тому мало що було б таким хибним, як вважати, що «стратегія 1991», тобто відновлення військовим шляхом державного суверенітету України у міжнародно визнаних кордонах 1991 р. можна буде вважати закінченням війни. Окрім того, що силове відношення територіальної цілісності лише відсуне лінію фронту на кордони України, а не зупинить війни, варто ще зважати й на те, що сьогоднішнє осердя візантійсько-сивушної імперськості може бути описане у термінах сучасного російського фашизму – явища досить складного та інертного, травматичного, «довгограючого».

Найвибуховіша, мабуть, тема триваючої російсько-української війни – щира підтримка мільйонами громадян російської федерації свого керівництва і його агресивних, злочинних дій. І це вже не тільки питання про очільників держави. Це питання набагато глибше – про соціально-психологічні засади сучасного російського фашизму, про те, як його виникнення, консервацію допустило те саме цивілізоване світове товариство, цивілізовані народи світу. І це після катастрофи Другої світової війни, після звірств націонал-соціалізму та комуно-соціалізму, після всього того інтелектуального нашарування, що виникло в світі як реакція на тоталітаризм та гордо іменується філософією Постмодернізму, третьою хвилею лібералізму в державному будівництві, соціально-мережевих організованостях. Що не було зроблено і що варто, можливо зробити із агресивним, архаїчним суспільством і державою, а надто усвідомлюючи, що навряд чи йтиметься про післявоєнну їх окупацію з відповідними можливостями? Як надалі поводитись на міжнародному рівні з таким суб'єктом, який, до того ж, володіє ядерною зброєю? Питань – більш ніж достатньо, а відповіді на них – не лежать на поверхні. Проте ясно, що географічне межування з народом, який має не стільки досить високий

[1] Детальніше про кримінальний акціонізм див. у статті автора: Кримінальний акціонізм: від символічності суб'єкта та суб'єктивізації символу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 49–61.

поріг терпимості до антидемократичного політичного режиму, скільки глибинний ресентиментарний запит на такий режим і пов'язані з ним практики домінування, визначатиме на довготривалу перспективу генеральні загрози національній безпеці України.

Втім, контури цих загроз на залишатимуться незмінними. Навіть сам процес тривання збройного протистояння не залишає агресора незмінним. В результаті агресії абсолютного поглинання ніколи не відбувається, адже соціальні часи не стисненні. Відтак перемога у війні, за слушним зауваженням С. А. Дацюка, – це встановлення нової реальності, стосовно якої обидві сторони або згоді, або не можуть її змінити[1]. Процес війни – процес зміни реальностей, *соціально-часової дифузії*, занурення людей у інакші (у порівнянні з довоєнними) стани. Останні зумовлені, по-перше, широкоформатною травматизацією, фізичною, психічною. По-друге, – формуванням конкуруючої віктимності, ресентименту та практик проявлення ненависті, в тому числі й у кримінальних, дискримінаційних формах; часто – поглибленням фронтирів на цьому фоні. По-третє, звуженням уваги й цементуванням установки на боротьбу, виживання та помсту, що тягне за собою звуження мислення, значне ускладнення стратегування, позаісторичного бачення майбутнього. Таким чином, війна оборонна (позиція України) мислиться як травма. Травма – напад на символічне функціонування й атака на прив'язаність[2]. В умовах інтеграції страху й ненависті травматичні події запускають параноїдально-шизоїдні психічні стани як в окремих осіб, так і в групах[3].

Дещо деталізуючи цю аналітичну схему, за якою можливо описати вплив війни на спільноту, не зайвим також буде наголосити й на тому, що цей вплив є специфічно травматичним, у тому сенсі, що війна, яка сталася з народом один раз або взагалі не минає (як у випадку з конструктом «великої вітчизняної війни» в російській федерації), або принаймні залишається із суспільством тривалий час, визначаючи на відносно значну перспективу генеральні або істотно значущі траєкторії розвитку. І справа тут глибша за вразливість генофонду і демографічні гойдалки. Травматичний досвід, як влучно підкреслюють психоаналітики А. Лема та С. Леві, атакує чи підриває психічно інтегруючу функцію наративу, здатність виразити нашу власну історію словами, розмірковувати про пережите у символічному просторі. Дослідниці розвивають концепцію К. Гарленд й висновують, що здатність символізувати дозволяє людині представляти досвід скоріше ментально, а не конкретно. Наслідки ж трави такі, що

[1] Дацюк С. Повторна війна з Росією – це ще не найстрашніше, що на нас може чекати. *Остров.* 2023. 19 квітня. URL: https://www.ostro.org/articles/sergij-datsyuk-povtorna-vijna-z-rosiyeyu-tse-shhe-ne-najstrashnishe-shho-na-nas-mozhe-chekaty-i415111 (дата звернення: 15.05.2023).

[2] Лема А., Леви С. Влияние травмы на психику: внутренние и внешние процессы // Перверсия утраты: психоаналитический взгляд на травму / Под ред. С. Леви, А. Леммы; пер. с англ. Ю. И. Колчинской, К. М. Хачатуровой, В. И. Слюсаренко и др. Киев: Изд-во Ростислава Бурлаки, 2021. С. 28.

[3] Лема А., Леви С. Вступление // Перверсия утраты: психоаналитический взгляд на травму / Под ред. С. Леви, А. Леммы; пер. с англ. Ю. И. Колчинской, К. М. Хачатуровой, В. И. Слюсаренко и др. Киев: Изд-во Ростислава Бурлаки, 2021. С. 18.

хворобливі й тривожні образи, думки, почуття часто не можуть утримуватись у свідомості таким чином, щоб можна було відрізнити їх від реальної дійсності подій. Вони не можуть зберігатися як спогади. Замість цього ці думки й образи стають конкретними, живими флешбеками, які зазвичай вторгаються у свідомість буквально як повторення пережитого досвіду[1]. Формується той феномен, який в доктрині психоаналізу прийнято називати неврозом нав'язливого стану, що репрезентує відповідну невротичну установку на мстивість, боротьбу, спрямування соціальної енергії на ресентимент. Останній вже напряму пов'язаний з ворожістю, з кримінальними правопорушеннями на ґрунті ненависті, кримінальним радикалізмом.

Так сталося, наголошують А. М. Киридон та С. С. Троян, що минуле – особливо коли воно забарвлене травматичними переживаннями – впливає на майбутнє і викорінює з буття сучасність[2]. Прив'язаність до травматичного минулого ставить нащадків у позицію заручників: фізично не причетні до минулих подій майбутні покоління виявляються до них прив'язаними, а сучасність стає натомість чимось, що не підлягає репрезентації, є невловною[3]. Латентні рани, набуті у минулому, форматують колективну пам'ять, екстраполюючись на сьогодення. Травма створює і маркує розломи та розриви на культурному тілі суспільства (Й. Рюзен). З огляду на факт постійної травматизації викарбовується глибокий слід на колективній (груповій) свідомості та форматуванні пам'яті[4]. І це принципово важливі теоретичні засновки для справи кримінологічного прогнозування: генеральною рисою суспільно-політичного, культурно-психологічного розвитку, буття може стати не повоєнний транзит, а повоєнна консервація, що живитиметься колосальною негативною енергетикою травми, межуватиме з загрозами ліберально-демократичному устрою, спалахами насильницької злочинності на ґрунті ненависті як всередині наративних (соціально-часових, сюжетних) локальностей, так і на їх межах, на фронтирах.

В цьому контексті безумовно слушними є зауваги Дж. Ді Джовані, яка зазначає, що реальність на війні гіперболізована. І це те, в чому Україна зараз живе, відчуваючи і переваги й недоліки цього стану. При цьому війни можуть закінчуватись дуже погано – як у Боснії, Афганістані чи Іраку, коли

---

[1] Лема А., Леви С. Влияние травмы на психику: внутренние и внешние процессы // Перверсия утраты: психоаналитический взгляд на травму / Под ред. С. Леви, А. Леммы; пер. с англ. Ю. И. Колчинской, К. М. Хачатуровой, В. И. Слюсаренко и др. Киев : Изд-во Ростислава Бурлаки, 2021. С. 28, 29–30.

[2] Киридон А. М., Троян С. С. Міжнародний та національний контексти колективної пам'яті // Колективна пам'ять, примирення і міжнародні відносини: колективна монографія / Наук. ред. Ніколя Масловскі, Анджей Шептицький; наук. ред. укр. Видання А. М. Киридон, С. С. Троян; пер. с польськ. В. Ф. Саган. Київ: Ніка-Центр, 2023. С. 14.

[3] Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. К.: Грані-Т, 2013. С. 114.

[4] Киридон А. М., Троян С. С. Міжнародний та національний контексти колективної пам'яті // Колективна пам'ять, примирення і міжнародні відносини: колективна монографія / Наук. ред. Ніколя Масловскі, Анджей Шептицький; наук. ред. укр. Видання А. М. Киридон, С. С. Троян; пер. с польськ. В. Ф. Саган. Київ: Ніка-Центр, 2023. С. 14.

після завершення конфлікту суспільство продовжує руйнуватись. А іноді після війни сторони конфлікту зцілюються – і це хороше закінчення. Бо насправді час після війни не менш важливий, ніж сама війна. Це той час, коли травму, яку пережило суспільство, треба подолати. Якщо цього не зробити, мине 20 чи 30 років, і конфлікт запалає з новою силою[1]. Дослідниця також вказує, що її досвід перебування у столиці Боснії Сараєво через п'ять років після звершення війни на Балканах засвідчили, що місто сильно змінилася, *обстановка помітно радикалізувалася (курсив наш – Ю. О.)*. До війни там жило чимало католиків, мусульман і православних. При цьому саме місто не було релігійним. А після війни повсюдно були жінки у хіджабах і нікабах, коштом Саудівської Аравії будувалися нові мечеті. Було прикро, що інші країни використовували повоєнний стан Боснії і Герцеговини як інструмент для зміни її культури на вигідну для себе. Це історія, в тому числі, про вразливість країн після війни[2].

Викладене у найбільш загальних рисах розуміння війни, її вимірів та наслідків спонукає до широкого погляду на тенденції у змінах криміногенної обстановки в Україні. Цілком зрозуміло, що цей травматичний затяжний процес істотним чином змінює соціальний стан, зокрема і перш за все – соціально-психологічний клімат, глибинні психотичні детермінанти масових соціальних практик, фундованих травмою. Війна, що розпочалася у 2014 р. й набула повномасштабного розмаху, починаючи з 24 лютого 2022 р., запустила глибинний процес, що з великою часткою умовності можна назвати *анігіляційною фіксацією*: травмування з подальшим утримання соціальної тривожності на рівні невротичної установки з широким спектром консервативно-віктимних практик, що накладається на пам'яттєві конфлікти й конкуруючу віктимність у межах внутрішньої фронтирності українського суспільства.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що тенденції у змінах криміногенної обстановки в Україні в умовах війни фіксуються широкими траєкторіями кількісних та якісних трансформацій у рівні, структурі як ординарної злочинності, так і військово-політичної (злочини агресії, воєнні, військові злочини, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки), а також кримінального радикалізму. Останній як в актуальному, так і перспективному плані пов'язується з активізацією відтворення кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті. війна, попри очікування, не послабила, а посилила, закріпила українські фронтири. Імовірно, кількісно популяція носіїв російсько орієнтованих наративів, дискурсу зменшилась. Водночас завдяки фактору конкуруючої віктимності, ресентименту глибина фронтирів, розрив соціальної дистанції зросли. Це становитиме додатковий і вельми істотний чинник ускладнення поствоєнного

[1] Коберник К., Семиженко А. «Війни ведуть двічі: спершу на полі бою, потім у пам'яті. Пам'ять вирішальна». Репортерка Джанін ді Джованні висвітлювала війни понад 30 років і тепер порівнює цей досвід з Україною – інтерв'ю. *Бабель*. 2023. 5 червня. URL: https://babel.ua/texts/94668-viyni-vedut-dvichi-spershu-na-poli-boyu-potim-u-pam-yati-pam-yat-virishalna-reporterka-dzhanin-di-dzhovanni-visvitlyuvala-viyni-ponad-30-rokiv-i-teper-porivnyuye-cey-dosvid-z-ukrajinoyu-interv-yu (дата звернення: 06.06.2023).

[2] Там само.

перехідного правосуддя в Україні, особливо у Східному та Південному регіонах країни. Прогнозування цього чинника, його врахування у розробці вітчизняної концепції перехідного правосуддя – одна з умова запобігання злочинам на ґрунті ненависті за політичною та національною ознаками. Крім того, визначальним фактором збереження кримінальних загроз національній безпеці лишається феномен сучасного російського фашизму, протидія якому – справа всіх цивілізованих народів світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блоховець Ю. Підрив Каховської ГЕС: майже 55 тис. гектарів лісів може бути затоплено водою на Херсонщині / Facebook. Блог. 2023. 6 червня. URL: https://www.facebook.com/profile.php?id=100010028957829 (дата звернення: 10.06.2023).

2. Війна в Україні призвела до знищення 2 мільйонів гектарів лісу. *Стрічка*. 2022. 11 листопада. URL: https://eco.rayon.in.ua/news/553146-viyna-v-ukraini-prizvela-do-znishchennya-2-milyoniv-gektariv-lisu (дата звернення: 11.06.2023).

3. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. К. : Портал, 2021. 432 с.

4. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми : статті та есеї. К. : Грані-Т, 2013. 548 с.

5. Дацюк С. Повторна війна з Росією – це ще не найстрашніше, що на нас може чекати. *Остров.* 2023. 19 квітня. URL: https://www.ostro.org /articles/sergij-datsyuk-povtorna-vijna-z-rosiyeyu-tse-shhe-ne-najstrashnishe-shho-na-nas-mozhe-chekaty-i415111 (дата звернення: 15.05.2023).

6. Киридон А. М., Троян С. С. Міжнародний та національний контексти колективної пам'яті // Колективна пам'ять, примирення і міжнародні відносини : колективна монографія / Наук. ред. Ніколя Масловскі, Анджей Шептицький ; наук. ред. укр. Видання А. М. Киридон, С. С. Троян ; пер. с польськ. В. Ф. Саган. Київ : Ніка-Центр, 2023. С. 7–33.

7. Коберник К., Семиженко А. «Війни ведуть двічі: спершу на полі бою, потім у пам'яті. Пам'ять вирішальна». Репортерка Джанін ді Джованні висвітлювала війни понад 30 років і тепер порівнює цей досвід з Україною – інтерв'ю. *Бабель*. 2023. 5 червня. URL: https://babel.ua/texts/94668-viyni-vedut-dvichi-spershu-na-poli-boyu-potim-u-pam-yati-pam-yat-virishalna-reporterka-dzhanin-di-dzhovanni-visvitlyuvala-viyni-ponad-30-rokiv-i-teper-porivnyuye-cey-dosvid-z-ukrajinoyu-interv-yu (дата звернення: 06.06.2023).

8. Лема А., Леви С. Влияние травмы на психику: внутренние и внешние процессы // Перверсия утраты : психоаналитический взгляд на травму / Под ред. С. Леви, А. Леммы ; пер. с англ. Ю. И. Колчинской, К. М. Хачатуровой, В. И. Слюсаренко и др. Киев : Изд-во Ростислава Бурлаки, 2021. С. 21–53.

9. Лема А., Леви С. Вступление // Перверсия утраты : психоаналитический взгляд на травму / Под ред. С. Леви, А. Леммы ; пер. с

англ. Ю. И. Колчинской, К. М. Хачатуровой, В. И. Слюсаренко и др. Киев : Изд-во Ростислава Бурлаки, 2021. С. 15–20.

10. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ООН. Статут від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/card/995_588 (дата звернення: 11.06.2023).

11. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. О. Хома. К. : Port-Royal, 2001. 349 с.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2023

Yurii V. ORLOV,
Doctor in Science of Law, Professor
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

TENDENCIES IN CHANGES IN THE CRIMINOGENIC SITUATION IN UKRAINE DURING THE CONDITIONS OF WAR: FROM ORDINARY CRIME TO CRIMINAL RADICALISM

The article is devoted to a criminological analysis of trends in changes in the criminogenic situation in Ukraine in wartime conditions. They are recorded by broad trajectories of quantitative and qualitative transformations in the level and structure of both ordinary crime and military-political crime (crimes of aggression, war, war crimes, criminal offenses against the foundations of national security), as well as criminal radicalism. The latter, both in the current and prospective terms, is associated with the intensification of the reproduction of hate crimes. This problem will intensify as the territories of Ukraine are de-occupied, as well as the general post-war transit, implementation of the concept of transitional justice.

Key words: *war, criminogenic situation, crime, criminal radicalism, trends*.

УДК 343.3/.7 DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.10

Кирило Олександрович ЧЕРЕВКО,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Ірина Геннадіївна ЛУЦЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена дослідженню можливостей використання штучного інтелекту в системі протидії злочинності. Перспективними напрямами вбачається адаптація алгоритмів штучного інтелекту до обробки великих масивів даних, автономне формування кримінологічно значущих ознак осіб кримінальних правопорушників, кримінологічне профілювання, здійснення кримінологічного прогнозування. Не менш важливим є напрям кримінального аналізу, версійний процес, мережеве виявлення та фіксація доказів вчинення кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *штучний інтелект, кібербезпека, ChatGPT, правоохоронні органи, протидія злочинності.*

Постановка проблеми. Злочинність є супутником людської цивілізації на протязі всього її існування. Боротьба з нею є запорука нормального існування людей. В Україні, яка є європейською країною, швидко розвивається і не стоїть в стороні перетворень у сфері інформаційних технологій. Штучний інтелект швидко поширюється і в Україні також. Кілька компаній у сфері штучного інтелекту Українського походження вже придбали міжнародні корпорації такі, як Snap, Google, Rakuten, крім того є багато аутсорсингових компаній у сфері штучного інтелекту, програми яких використовуються в різних сферах, перш за все, це

чат-боти, розважальні продукти та інформаційні технології. Головним є те, що більша частина громадян України тим чи іншим чином приймають участь у цій проблемі і розуміють її значущість для розвитку держави та суспільства в руслі діджиталізації.

Певний теоретичний базис для вирішення цих проблем презентовано роботами О. М. Бандурки, О. М. Литвинова, К. В. Юртаєва, Т. А. Шевчук та деяких інших науковців. Проте до остаточної відповіді на питання про штучний інтелект та застосування його в правоохоронній діяльності ще далеко. У дослідженнях не враховано низку динамічних обставин та усталені практики у цій сфері тощо.

Мета статті – надати опис окремих програмних комплексів з властивостями штучного інтелекту, виявити їх можливості для виконання задач протидії злочинності.

У 2019 році було проведено перше офіційне соціологічне дослідження з проблем розуміння та сприйняття штучного інтелекту в Україні. Так, було Всеукраїнське опитування, проведене Інститутом Горшеніна спільно з групою компаній Everest у рамках дослідження «Штучний інтелект: український вимір». Воно проводилось у восьми обласних центрах України. Всього у опитуванні взяли участь близько 1000 респондентів (вік опитуваних від16 років до 65 років).

Під час дослідження розглядалися наступні питання:

- нові технології в житті пересічних громадян;
- як українці розуміють поняття штучний інтелект;
- яким чином штучний інтелект впливає на повсякденне життя українців;
- чи захищені персональні дані українців;
- чи допоможуть українцям персональні роботи;
- у яких сферах життєдіяльності найбільш ефективним є використання штучного інтелекту;
- чи врегульоване на державному рівні питання щодо використання штучного інтелекту.

Результати опитування показали, що більшість респондентів (85%) знають, що таке штучний інтелект, близько 74% зазнали на собі негативний або позитивний вплив штучного інтелекту, 23% опитаних громадян не обізнані з цього питання[1].

Також, у березні 2023 року команда Projector AI Lab провела опитування співробітників українських компаній про те, як саме вони використовують технології штучного інтелекту. Опитування проводилося у 150 компаніях, розміром від 10 до понад 1500 осіб з різних галузей. Опитування показало, що:

- 64% опитаних співробітників вивчають ці сервіси за власної ініціативи.

[1] Штучний інтелект: український вимір. URL: https://lb.ua/society/2018/12/11/414632_institut_gorshenina_everest.html.

- 15% вказали, що їхня компанія виділила по $100 на штучний інтелект.

- 51% з опитаних компаній спробували використовувати штучний інтелект та іноді його використовують.

- 22% компаній використовують такі сервіси широко.

- 20% - або рідко, або не використовують взагалі.

- 15% респондентів використовують штучний інтелект як інструменти власної розробки, а ще 24% планують або на разі працюють над такими сервісами для себе[1].

Серед ризиків роботи із штучного інтелекту називають:

- помилки та неточності у відповідях штучного інтелекту - 20%.

- 11% стурбовані питаннями загальної безпеки використання штучного інтелекту та приватності даних.

- 9% вказують недоліком шаблонні результати та в цілому зниження якості результатів роботи.

- 8% зазначили проблемою ймовірну втрату навички «думати своєю головою».

Розвиток технологій та елементів штучного інтелекту в Україні гарантований державою. Гарантії держави та розуміння цього в суспільстві дало поштовх до виникнення спеціальних структур при владі. З цією метою у 2019 році розпочав свою роботу Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри), основними завданнями якого визнано:

- формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства;

- формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян, встановлення порядку надання електронних адміністративних послуг;

- формування та реалізацію державної політики у сфері відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та Інтер операбельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу[2].

Результатом діяльності Мінцифри було розроблення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні (спільно із Інститутом проблем штучного інтелекту МОН України і Національною академією наук України), яка передбачає:

- підвищення авторитету людських можливостей, та освітнього рівня безпосередніх розробників в області штучного інтелекту, забезпечення належного фінансування в цьому напрямку;

- розширення горизонтів щодо впровадження штучного інтелекту у

[1] Як українські компанії використовують ШІ-сервіси / Projector AI Lab. URL: https://investory.news/doslidzhennya-yak-ukrainski-kompanii-vikoristovuyut-shi-servisi/

[2] Положення про Міністерство цифрової трансформації України : постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-ministerstva-cifrovoyi-t180919.

підприємницьку діяльність;

- всебічний розвиток та використання технологій штучного інтелекту в основних сферах життєдіяльності суспільства та гарантована державна підтримка;

- державне забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина та захист їх в процесі використання технологій штучного інтелекту (вирішення морально – етичних проблем з цим пов'язаних).

Окремо треба згадати й про Інститут проблем штучного інтелекту Національної академії наук України. До 2011 року ця науково-дослідна установа мала назву «Інститут проблем штучного інтелекту НАН і МОН України» та підпорядковувався Державному університету інформатики і штучного інтелекту. В інституті фундаментально-теоретичними та прикладними дослідженнями в галузі штучного інтелекту займаються понад 30 співробітників. Основними напрямками наукової діяльності інституту є: створення інтелектуальних інтерфейсів і комп'ютерів нового покоління; дослідно-конструкторські розробки; створення робототехнічних систем і комп'ютерів нової генерації; вирішення загальнотеоретичних і прикладних проблем штучного інтелекту; комп'ютерна обробка і розпізнавання мовних і зорових образів; створення природномовних інтерфейсів сучасних комп'ютерів та розпізнавання мовних образів; впровадження елементів штучного інтелекту при створенні інтелектуальних роботів; впровадження сучасних комп'ютерних технологій: до медико-біологічних досліджень функціональних можливостей людського мозку; до сфери освіти (створення інтелектуальних інформаційно-навчальних систем і розробка комп'ютерних підручників та навчальних посібників); до сфери психофізіологічних досліджень інтелектуальної діяльності людини (розробка тестів для визначення загального рівня й кількісної оцінки інтелекту)[1].

Особлива увага приділяється можливостям використання штучного інтелекту у оборонній сфері та сфері захисту інформації. У розробці концепції прийняли участь фахівці та науковці найкращих практик у сфері штучного інтелекту, ефективність діяльності яких підтверджена на міжнародному рівні. До обговорення було залучено широке коло експертів. Таким чином, основні принципи та завдання у сфері розвитку технологій штучного інтелекту в Україні визнані на законодавчому рівні пріоритетним напрямком науково – технологічних досліджень[2].

Однією з основних проблем сучасності, є роль цифрових технологій і штучного інтелекту в нашому житті, в науці. Це стосується і науки кримінального права та кримінології[3].

Використання штучного інтелекту у роботі правоохоронних органів,

[1] Інститут проблем штучного інтелекту. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/OSUA/NSOU0000131.

[2] Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text

[3] Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків: Право, 2021. 316 с.

зокрема у напрямку протидії злочинності та розкриттю кримінальних правопорушень, є практично затребуваним та актуальним. Можливості програмного забезпечення в частині підтримання правопорядку дають значну перевагу людському потенціалу щодо фіксації, попередження та завчасного реагування на правопорушення[1]. Автоматизація спрощує процедуру прийняття процесуальних та кваліфікаційних рішень у кримінальних провадженнях, що підвищує ефективність та спрощує процедуру прийняття рішень з погляду процесуальної економії та кримінального права[2].

Українські правоохоронні органи вже сьогодні активно використовують елементи та технології штучного інтелекту у своїй діяльності. Це ідентифікація та нейтралізація кіберзагроз, кібертероризму та кіберекстремізму. Мається на увазі забезпечення своєчасного виявлення та попередження атак на охоронювані об'єкти, також в автоматичному режимі знаходження вірусів та «шкідливих» програм, що значно знижує ризик негативних проявів в означеній сфері. Автоматизація сфери кібербезпеки є дуже перспективною у майбутньому. Це в подальшому надасть можливість оперативніше реагувати на виникаючі загрози та вправно оперувати більш значними обсягами даних, своєчасно та коректна кваліфікувати кримінальні правопорушення в сфері кіберзлочинів.

Правоохоронні органи вже давно використовують програмні комплекси, що дозволяють автоматично розпізнавати обличчя, порівнювати їх з інформацією, яка вже є у базі. При цьому висока точність досягається завдяки застосуванню технологій використання індексу по біометричних параметрах обличчя. Подібного роду можливості стали реальністю і сьогодні активно використовуються в Україні. Зокрема, у столиці Київською міською радою було встановлено більше 6 тисяч камер спостереження із вбудованою в них системою розпізнавання обличь. Важливим фактором при цьому є те, що слідчі органи мають відкритий доступ до відповідних баз даних, що часто відіграє визначальну роль у виявленні, відверненні та послідуючому розслідувані кримінальних правопорушень, встановлення місця знаходження осіб, оголошених у розшук. Аналогічна система працює і у місті Житомир, де вона одержала назву «Прозоре місто»[3].

Наступним видом використання штучного інтелекту правоохоронцями є безпілотники. За їх допомогою, у 2020 році у Дніпропетровській області було виявлено 36 ділянок, де вирощувались коноплі. Такі роботи можуть виявляти незаконні рубки лісу, браконьєрів, знаходити осередки лісових пожеж, фіксувати незаконний видобуток корисних

[1] Шевчук Т. А., Свистун Я. В. Використання штучного інтелекту у протидії злочинності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2021. №2 (25). С. 128–135.

[2] Плахотнік О. В. Практичне застосування штучного інтелекту у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 45–57.

[3] Князєв С. М., Грібов М. Л. Використання можливостей штучного інтелекту в кримінальному провадженні // Використання досягнень сучасної науки й техніки в розкритті злочинів : Матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (25 лют. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 14–17.

копалин, допомагати шукати заблукалих та безвісти зниклих осіб. Дрони моніторять дорожню ситуацію на трасах Дніпропетровської та Київської областей і шукають викрадений транспорт. Національна поліція планує створити спецгрупи аеророзвідки в кожному регіоні України[1].

Фіксація даних правопорушень на дорогах здійснюється за допомогою використання комплексів автоматичної фіксації, спеціальними технічними засобами, які здатні здійснювати фото і відеозапис в автоматичному режимі, що дозволяє здійснювати документування та виявлення фактичних подій, які містять ознаки адміністративних правопорушень або кримінальних правопорушень у зазначеній сфері. Встановлення «стаціонарних технічних засобів» здійснюється на аварійно-небезпечних місцях та місцях концентрації дорожньо-транспортних пригод, автомобільних доріг загального користування, державного та місцевого значення, вулиць і доріг у містах та інших населених пунктах за погодженням із відповідним уповноваженим підрозділом Національної поліції[2].

Активно розробляється єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, яка передбачає впровадження безпаперового діловодства з використанням електронного цифрового підпису та запровадження електронного документообігу шляхом створення особистих кабінетів. Одним із елементів ЄСІТС, який вже сьогодні працює, є «Електронний суд», система, що дозволяє людині самостійно подати позов та пов'язані з ним процесуальні документи, відслідковувати хід справи, оплачувати судові витрати в режимі онлайн[3].

Ще одним видо застосування штучного інтелекту є попередження кримінальних правопорушень. Починаючи з 2021 року міністерство юстиції України офіційно почало використовувати програмне забезпечення з елементами штучного інтелекту – «Касандра», яке аналізує можливість повторного порушення закону злочинцем[4].

Також технологія штучного інтелекту може прогнозувати кримінальні правопорушення. Технології штучного інтелекту дає змогу створення обґрунтованих прогнозів стосовно темпоральних, територіальних і якісних показників злочинності. Вбачається що всі ці прогнози повинні сприяти правоохоронним органам щодо оптимізації використання наявних ресурсів у виконанні поліцейських функцій[5]. штучний інтелект є підґрунтям при

[1] Штучний інтелект і робототехніка на службі поліції. URL: https://matrix-info.com/shtuchnyj-intelekt-i-robototehnika-na-sluzhbi-politsiyi/

[2] Запуск системи автоматичної фіксації порушень Правил дорожнього руху. URL: https://mvs.gov.ua/ministry/avtomaticna-sistema-fotovideofiksaciyi-porusen-pdr/zapusk-sistemi-avtomaticnoyi-fiksaciyi-porusen-pravil-doroznyogo-ruxu.

[3] Каткова Т.Г. Штучний інтелект в Україні: правові аспекти. Право і суспільство. № 6. 2020. С 46-53.

[4] Штучний інтелект допоможе уникнути повторних злочинів: Мінюст запускає «Касандру». URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3098629-stucnij-intelekt-dopomoze-uniknuti-povtornih-zlociniv-minust-zapuskae-kasandru.html

[5] Юртаєва К.В. Використання технологій штучного інтелекту в реалізації стратегій «predictive policing»: можливості, проблеми та перспективи для України. Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності : матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (5 листоп. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 99-104

створенні автоматизованих баз даних, розробці алгоритмів виявлення місць перебування та пошуку злочинців «по гарячих слідах», виявлення можливих жертв кримінальних правопорушень та злочинів і в інших напрямках діяльності правоохоронних органів.

На окрему увагу заслуговує ChatGPT.

«Італія заборонила доступ до ChatGPT через ймовірні порушення конфіденційності». З такими новинами вийшли ЗМІ у березні місяці. За даними відомства, ChatGPT порушив конфіденційність даних розмов користувачів та платіжної інформації людей, які купили платну версію чат-бота. З'ясувалося, що немає жодної правової основи, яка б підтримувала масовий збір та обробку персональних даних для «навчання» алгоритмів, на яких покладається платформа[1].

12 квітня 2023 року близько 30 тисяч науковців, вчених, топ менеджерів, в тому числі Ілон Маск та Стів Возняк підписали листа з вимогою призупинити на 6 місяців розробку та подальше використання штучного інтелекту в повсякденному житті. Так, в ньому сказано, що «системи штучного інтелекту з конкурентоспроможним інтелектом можуть становити серйозні ризики для суспільства та людства, як показали численні дослідження та визнані провідними лабораторіями штучного інтелекту. Як зазначено в широко схвалених Принципах штучного інтелекту Asilomar, розширений штучний інтелект може представляти глибоку зміну в історії життя на Землі, і його слід планувати та керувати з відповідною ретельністю та ресурсами. На жаль, такого рівня планування та управління не існує, навіть незважаючи на те, що останні місяці лабораторії штучного інтелекту вийшли з-під контролю за розробкою та розгортанням все більш потужних цифрових розумів, яких ніхто, навіть їхні творці, не можуть зрозуміти. прогнозувати або надійно контролювати»[2]. Якщо розробники не зроблять паузу, урядовці повинні втрутитися та ввести відповідний мораторій, вважають автори листа. Пауза потрібна для того, щоб розробити й впровадити протоколи безпеки для розробників штучного інтелекту. Ці протоколи мають ретельно перевіряти й контролювати незалежні експерти, тощо.

Нагадаю, що чат-бот ChatGPT був запущений в листопаді 2022 року та став популярним серед людей та вміє створювати тексти, перекладати, вести діалоги, писати вірші й жартувати. Доступність інструменту викликала дискусії щодо академічної доброчесності, дезінформації, кібербезпеки та вчинення злочинів. Так, вже встановлено факт та затримана людина, яка за допомогою штучного інтелекту сгенерувала ключі для активізації операційної системи «Windows». Що є кримінальним правопорушенням і не тільки в Україні. Можна зробити висновок. Ілон Маск і всі, хто долучився до нього, мають рацію, коли говорять про необхідність

[1] Італія заборонила доступ до ChatGPT через ймовірні порушення конфіденційності. *Конкурент*. 2023. 1 квітня. URL: https://konkurent.ua/publication/114234/italiya-zaboronila-dostup-do-chatgpt/

[2] Смінк В. Три стадії штучного інтелекту. Чи може він знищити людство? *BBC News*. Україна. 2023. 31 травня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-65728291.

термінового вироблення базової етики взаємодії з Штучним Інтелектом. Те, що її потрібно не просто розробити, а запровадити – питання організаційне і, до речі, дуже складне, бо без глобального контролю (якого сьогодні немає). запровадити та використовувати цю етику неможливо[1].

Лабораторії штучного інтелекту та незалежні експерти повинні використати цю паузу, щоб спільно розробити та впровадити набір спільних протоколів безпеки для вдосконаленого проектування та розробки штучного інтелекту, які ретельно перевіряються та контролюються незалежними сторонніми експертами. Ці протоколи повинні гарантувати, що системи, які їх дотримуються, є безпечними поза розумним сумнівом. Це не означає призупинення розвитку штучного інтелекту в цілому, а просто відхід від небезпечної гонки до все більших і непередбачуваних моделей чорного ящика з надзвичайними можливостями. Айзек Азімов вже висловив свою думку з цього приводу, в якій робот – це загроза, але ж він – невід'ємна частина існуючого технологічного устрою. Тому три закони робототехніки стали єдиною можливою етикою співіснування між двома фактично розумними видами[2]. На мій погляд, в сучасних умовах, треба розширити класичні закони робототехніки та добавити наступні принципи:

- штучного інтелекту має підтримувати основні та невід'ємні людські цінності та прав;

- взаємодія міжнародних структур для використання та регулювання штучного інтелекту;

- обмін даними та досвідом щодо розвитку штучного інтелекту з громадськістю та залучення зацікавлених сторін, які можуть зробити внесок у розвиток штучного інтелекту.

Ще однією проблемою ChatGPT може бути надавання неправильних відповідей, а на офіційному веб-сайті зазначається, що чат-бот може навіть «видавати шкідливі інструкції або упереджений контент», що може привести до негативних наслідків як людей так і компаній. Привести до смерті або банкрутства. Цікаво, що подібне занепокоєння висловив сам розробник. Повідомляється, що модуль генерував стереотипний вміст (іноді), який деякі можуть вважати расистським і сексистським.

Висновки. На сьогоднішній день в Україні існує багато сфер, де застосовується штучний інтелект. Це не тільки у звичайному житті але і в правоохоронній сфері. Камери в містах з розпізнаванням обличчя, допомога в розкритті кримінальних правопорушень та фіксація доказів. Все це призводить до можливих проблем при його застосуванні. На мій погляд, є необхідність в удосконаленні вітчизняного законодавства в частині використання технологій штучного інтелекту саме у роботі правоохоронних органів. Також, лабораторіям штучного інтелекту та незалежним експертам

[1] Масенко В. Розробники ChatGPT заявили, що підвищують рівень безпеки чат-бота. Як саме. *The Village*. 2023. 10 квітня. URL: https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/337877-rozrobniki-chatgpt-zayavili-scho-pidvischuyut-riven-bezpeki-chat-bota-yak-same.

[2] Маск та інші експерти закликають призупинити розробку штучного інтелекту через ризики для суспільства. Мінфін. 2023. 30 березня. URL: https://minfin.com.ua/ua/2023/03/30/103227618/

потрібно розробити та впровадити набір спільних протоколів безпеки для вдосконаленого проектування та розробки штучного інтелекту, які ретельно перевіряються та контролюються незалежними сторонніми експертами.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2023

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Запуск системи автоматичної фіксації порушень Правил дорожнього руху. URL: https://mvs.gov.ua/ministry/avtomaticna-sistema-fotovideofiksaciyi-porusen-pdr/zapusk-sistemi-avtomaticnoyi-fiksaciyi-porusen-pravil-doroznyogo-ruxu.

2. Інститут проблем штучного інтелекту. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/OSUA/NSOU0000131.

3. Італія заборонила доступ до ChatGPT через ймовірні порушення конфіденційності. *Конкурент*. 2023. 1 квітня. URL: https://konkurent.ua/publication/114234/italiya-zaboronila-dostup-do-chatgpt/

4. Князєв С. М., Грібов М. Л. Використання можливостей штучного інтелекту в кримінальному провадженні // Використання досягнень сучасної науки й техніки в розкритті злочинів : Матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (25 лют. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 14–17.

5. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків: Право, 2021. 316 с.

6. Масенко В. Розробники ChatGPT заявили, що підвищують рівень безпеки чат-бота. Як саме. *The Village*. 2023. 10 квітня. URL: https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/337877-rozrobniki-chatgpt-zayavili-scho-pidvischuyut-riven-bezpeki-chat-bota-yak-same.

7. Маск та інші експерти закликають призупинити розробку штучного інтелекту через ризики для суспільства. Мінфін. 2023. 30 березня. URL: https://minfin.com.ua/ua/2023/03/30/103227618/

8. Плахотнік О. В. Практичне застосування штучного інтелекту у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 45–57.

9. Положення про Міністерство цифрової трансформації України : постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-ministerstva-cifrovoyi-t180919.

10. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text

11. Смінк В. Три стадії штучного інтелекту. Чи може він знищити людство? *BBC News*. Україна. 2023. 31 травня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-65728291.

12. Шевчук Т. А., Свистун Я. В. Використання штучного інтелекту у протидії злочинності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2021. №2 (25). С. 128–135.

13. Штучний інтелект і робототехніка на службі поліції. URL: https://matrix-info.com/shtuchnyj-intelekt-i-robototehnika-na-sluzhbi-politsiyi/

14. Як українські компанії використовують ШІ-сервіси / Projector AI Lab. URL: https://investory.news/doslidzhennya-yak-ukrainski-kompanii-vikoristovuyut-shi-servisi/

Стаття надійшла до редакції 05.06.2023

Kyrylo O. CHEREVKO,
PhD in Law, Associate Professor
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Iryna H. LUTSENKO,
PhD in Law
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS AN TOOL FOR COMBATING CRIME

Crime has been a companion of human civilization throughout its existence. The fight against it is the key to the normal existence of people. In Ukraine, which is a European country, it develops rapidly and does not stand on the side of transformations in the field of information technologies. "Artificial intelligence" is rapidly spreading in Ukraine as well. Several companies in the field of "Artificial Intelligence" of Ukrainian origin have already been acquired by international corporations such as Snap, Google, Rakuten, in addition, there are many outsourcing companies in the field of "Artificial Intelligence", whose programs are used in various fields, first of all, it is chat bots, entertainment products and information technology. The main thing is that the majority of Ukrainian citizens in one way or another take part in this problem and understand its significance for the development of the state and society in the direction of digitalization.

Key words: *Artificial Intelligence, Cyber Security, Internet Security, ChatGPT, AI, Law Enforcement, Criminal Offenses.*

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

УДК 343.9 DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.11

Олександр Олександрович АВДЄЄВ,
кандидат юридичних наук
(Харківській національний університет внутрішніх справ, Харків)

ГЕНОЦИД ЯК НАЙТЯЖЧІЙ МІЖНАРОДНИЙ ЗЛОЧИН В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню проблемам притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення геноциду Українського народу в контексті збройної агресії російської федерації. Проведено розмежування геноциду із суміжними складами кримінальних правопорушень. Досліджено міжнародний досвід визначення та боротьби з цим критично небезпечним явищем. Визначено деякі новітні прояви геноцидальних практи, такі як урбіцид, ідентоцид, популіцид, загроза застосування ядерної зброї..

Ключові слова: *геноцид, міжнародний злочин, злочин проти безпеки людства, кваліфікація, збройна агресія, війна.*

Постановка проблеми. За своїм поняттям геноцидом є діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення.[1]

Конституція України гарантує, що всі люди є рівними у своїй гідності та правах, мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору

[1] Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14.

шкіри, релігійних переконань, етнічного походження.[1]

Основним та безпосереднім об'єктом злочину, зазначеного вище, є безпека існування етнічних, расових, національних та релігійних груп.

Геноцид як злочин має певні особливості щодо осіб - потерпілих від цього злочину. Такими особливостями є достатньо вичерпних перелік таких осіб, серед яких члени етнічної, національної, релігійної чи расової групи. Саме на таких осіб спрямовуються активні дії щодо їх знищення з боку винних осіб. Серед сучасних форм (певного зовнішнього виразу геноциду, та його виду) можна назвати антисемітизм, нетерпимість стосовно етнічної групи людей, расизм, ксенофобія, апартеїд тощо.[2]

Розкриваючи основні поняття тих чи інших груп (спільнот) людей, можна виокремити етнічну групу, релігійну, расову та національну.

Для етнічної групи характерним є певна єдність культури, звичаїв, духовності та побуту. Разом із тим, слід зазначити, що етнічній групі можуть не відповідати певні ознаки, притаманні національній групі (на кшталт євреїв, які досить довгий час не були пов'язані між собою спільним побутом тощо).

До основних характеристик національної групи (нації) можна віднести спільність територій, мови, також побуту і культури.

Для релігійних спільнот притаманним є у першу чергу спільність духовності та віросповідань, певних істот, яким така спільнота людей віддає певне вшанування.

Що ж стосується поняття та спільних ознак расової групи (раси), слід вказати, що єдиною і основною характеристикою є саме спільність зовнішнього вигляду по тій чи іншій ознаці (колір шкір, розріз очей тощо) які дозволять відрізняти такі групи людей від інше лише за своїм зовнішнім виглядом, яким їх наділили природа.

Однак, слід вирізняти та виокремлювати вчинення певних зовні схожих на геноцид дій по відношенню до тих чи інших угрупувань та спільнот людей, об'єднаних певних ознаками, вчинення яких пов'язане, наприклад, з протизаконною діяльністю, порушенням тих чи інших прав та свобод людей тощо. Такі дії зовні схожі на геноцид, однак не можуть містити у собі склад злочину, передбаченого геноцидом саме через ознаку протизаконності та протиправності діяння таких угрупувань.

Розкриваючи об'єктивну сторону злочину геноциду та його форм вчинення, можна виокремити наступні:

- позбавлення життя осіб, які належать до тієї чи іншої групи за відповідною ознакою;
- заподіяння тілесних ушкоджень різної тяжкості;
- умисне запобігання дітонародженню та його скорочення;
- передача дітей із однієї групи суспільства в іншу, без їх волі;

[1] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

[2] Важна К. А. Сутність геноциду відповідно до чинного міжнародного права та міжнародної практики. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 4. С. 193–197.

- штучне створення життєвих умов та умов існування для тієї чи іншої групи населення, спрямованих на їх знищення;

- публічні заклики до вчинення всіх або окремих перелічених дій, а також виготовлення та/або розповсюдження матеріалів, що стимулюють до такого[1].

Характеризуючи суб'єкт та суб'єктивну сторону злочину геноциду, можна зазначити що для складу не має значення, чи належить злочинець до, наприклад, тієї нації чи групи людей, по відношенню до яких і вчиняється злочин. Також, це твердження є актуальним для групи потерпілих, по відношенню до яких вчиняється злочин. Для цього також не має значення, чи відносяться потерпілі до однієї і тієї ж групи, чи ні. Таким чином, можна зробити висновок, що суб'єкт злочину геноциду - загальний.

Що стосується суб'єктивної сторони злочину геноциду, то можна зазначити, що він може бути вчинений тільки із прямим умислом. Найважливішою ознакою суб'єктивної сторони є спеціальна мета вчинення злочину - знищення (повне або часткове) та/або скорочення чисельності будь-якої групи людей (нації, раси, релігійної групи тощо).

Саме це і відрізняє за ознаками будь-які інші дискримінаційні дії, які спрямовані на те чи інше обмеження прав та свобод людей, які не пов'язані з їх знищенням (на кшталт обмеження підприємницької діяльності, права на освіту тощо), від ознак скоєння геноциду як такого, що характеризується обов'язковою метою повного або часткового знищення групи людей за тією чи іншою ознакою. У такому випадку такі дії кваліфікувались би за ст. 161 Кримінального кодексу України. Однак, серед цього є певна форма, яка має у собі виключення, а саме форма вчинення геноциду - виготовлення матеріалів із відповідними закликами до скоєння геноциду. Для такої форми притаманне саме подальша мета у розповсюдженні таких матеріалів (після їх виготовлення).

Слід зауважити, що геноцид визнається міжнародним злочином через надвисоку ступінь суспільної небезпечності, якою такий злочин характеризується. Окрім того, Конвенцією ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів та злочинів проти людства від 26 листопада 1968 року зазначається, що до злочинів на кшталт геноциду (злочини проти людства) строки давності за притягнення до кримінально-правової відповідальності не застосовуються. Зазначене є однією з основних особливостей притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення такого злочину як геноцид, та в черговий раз підкреслює рівень та ступінь суспільної небезпеки такого злочину. Відсутність строків давності за скоєння геноциду зумовлює наявність у службових та посадових осіб, які розслідують такі злочини, не тільки правових та оперативно-технічних знань щодо здійснення розслідування, а й високого рівня загальної освіти, готовності вивчати і досліджувати історичні події,

[1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2019. С. 1336.

виявляти та знаходити винних осіб[1].

Окрім того, слід зазначити, що стаття 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього визначає вичерпний перелік діянь, які підпадають під ознаки геноциду, який складається з п'яти загальних пунктів, однак, на мій погляд, з метою досягнення справедливого та ефективного міжнародного судочинства та міжнародно-правової відповідальності, уникнення подвійного трактування та подвійних стандартів, міжнародне суспільство має якомога детальніше та чіткіше визначити та закріпити у відповідних міжнародних нормативно-правових актах як саме вчиняється геноцид, за допомогою яких засобів та якими способами, які інструменти та механізми є необхідними для вчинення геноциду в реаліях сучасного життя та рівня розвитку технологій, а також визначити (оновити та деталізувати) суб'єктів такого злочину.[2]

Варто погодитись із тими дослідниками, які вважають, що складовими геноцидальних практик російської федерації проти Українського народу є:

1. Популіцид – фізичне знищення українців, тих хто не готовий відмовлятися від власної української ідентичності. Проявами популіциду є масові вбивства цивільного населення в рамках політики держави-агресора.

2. Ідентоцид – стирання національно-культурної ідентичності Українського народу. Проявляється через: а) систематичне, планомірне впровадження стандартів освіти російської федерації в українських закладах освіти на тимчасово окупованих територіях; б) заборону використання української мови та україномовних книг, знищення таких книг, невідкладне запровадження освіти російською мовою та з російським ідеологічним спрямуванням[3]; в) широку політичну пропаганду, політичні переслідування на тимчасово окупованих територіях; г) практику незаконного позбавлення волі, переміщення громадян України, особливо дітей, на територію рф (за даними Обсерваторії конфліктів та Єльської лабораторії гуманітарних досліджень кількість таких дітей сягає більші ніж 6 тисяч[4]),

3. Урбіцид – знищення міст як соціокультурних просторів, осередків виробничих, побутових, культурних відносин. Руйнування міст у перебігу збройних конфліктів чинить значний деструктивний вплив на атаковану спільноту, яка вважає місто своїм. Це унеможливлює або істотно ускладнює відтворення спільноти, підважує сталість її існування[5]. Наочною є ситуація

[1] Радомська Д. І. Відповідальність за геноцид в міжнародному кримінальному праві : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 12.00.08. К., 2020. С.4.

[2] Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього : Конвенція. Документ ООН, прийнятий від 14.12.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_389#Text.

[3] Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» : постанова Верховної Ради України від 14.04.2022 № 2188-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text.

[4] Russia's Systematic Program for the Re-education & Adoption of Ukraine's Children : Report / Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health ; Conflict Observatory with the support of the Bureau of Conflict and Stabilization Operations, United States Department of State. 2023. 14 February. URL : https://hub.conflictobservatory.org/portal/apps/sites/#/home/pages/children-camps-1.

[5] Михайлова О. Урбіцид – стратегія російських окупантів в російсько-українській війні /

урбіциду на прикладі Харкова, коли руйнації піддаються не лише споруди, інфраструктура, а вища школа як така, мистецькі мережі, творчі спільноти, виробничі об'єднання, цілі комунікативні системи, засобами яких формувалася та відтворювалася та сама українська ідентичність. Немає жодних сумнівів у тому, що урбіцид як цілеспрямоване знищення міст є елементом політики геноциду російської федерації проти Українського народу[1].

Окремо слід звернути увагу на той факт, що у зв'язку із тим, що геноцид є міжнародним злочином, він практично не може мати місце без сприяння або прямої участі владних держаних структур та посадових осіб держави найвищого рівня. Тобто, цей злочин, як правило, вчиняється за прямої або опосередкованої участі держави, яка, у свою чергу, має монополію на застосування мілітаризованої (військової) сили та може мати непрацюючу систему стримування та противаги (яка працює у Сполучених Штатах Америки), або ж влада у такій державі може бути узурпована у руках невеликої кількості людей. Усе вказане може значно ускладнити процес виявлення, розслідування, пошуку винних та збирання доказової бази щодо скоєних злочинів геноциду[2].

Висновки. Геноцид, як злочин, є одним з найтяжчих міжнародних злочинів та потребує більш детального визначення у відповідних міжнародно-правових актах згідно з потребами часу, які включають у себе розвиток технологій, біоінженерії, зброї масового ураження тощо. Окрім того достатньо великою проблемою у розслідуванні злочинів геноциду є причетність органів влади та службових осіб найвищого рівня у державі до вчинення таких злочинів, оскільки зі сторони злочинця знаходиться ціла держава, яка має у своєму розпорядженні різного роду потужності (військова сила, підконтрольні правоохоронні органи та органи судової влади тощо), що може значно ускладнити процес збирання доказів та встановлення реальних осіб злочинців[3].

Такий злочин як геноцид у будь-якому випадку викликатиме значний суспільний резонанс, а тому притягнення винних до відповідальності є важливим кроком на шляху до збереження пам'яті постраждалих від геноциду, а також щодо запобігання його вчиненню у майбутньому.

На теренах України у 2022 році сталася повномасштабна військова, збройна агресія Російської Федерації проти України та українців. На мій погляд, дії, які відбувались та досі відбуваються на території України можна

Національний інститут стратегічних досліджень. Коментарі експертів. 06.10.2022 р. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/urbitsyd-stratehiya-rosiyskykh-okupantiv-v-rosiysko-ukrayinskiy-viyni.

[1] Сокуренко В. В. Війна росії проти України – геноцид Українського народу // Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри : зб. тез доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т Авнутр. справ ; Кримінол. асоц. України ; Наук. парк «Наука та безпека». – Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 12–13.

[2] Герасименко М. М. Деякі аспекти притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення геноциду. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* 2020. № 1. С. 130–136.

[3] Герасименко М. М. Особливості розслідування геноциду. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 399–401.

називати геноцидом Українського народу через цілеспрямовані вбивства людей, які об'єднані спільною територією та які є однією нацією. Однією із найбільших проблем у кваліфікації злочинів геноциду, які були вчинені на території України окупантами, є, насамперед, труднощі у збирання та акумулюванні доказової бази, речових доказів, оскільки після проведення жорстких бойових дій, нанесення збитків важкою зброєю, багато доказів втрачаються.

Окрім того, іншою, не менш важливою проблемою притягнення винних осіб до відповідальності за злочини, вчинені на території України з лютого 2022 року, є залишення території України тими злочинцями, які скоювали акти жорсткого вбивства над українцями за їх національну приналежність. Країна агресор, напевно, не буде видавати своїх громадян, які будуть притягуватись в Україні до кримінальної відповідальності за вчинені ними злочини.

Тож ці дві проблеми є одними з найактуальніших у питанні притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення геноциду на території України під час збройної агресії російської федерації. До того ж, залишаються проблемні питання засудження винних осіб вищого командування держави-агресора, які безпосередньо віддавали ті чи інші накази на знищення людей, але це також пов'язано із складнощами видання таких злочинців Україні для правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» : постанова Верховної Ради України від 14.04.2022 № 2188-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text.

2. Russia's Systematic Program for the Re-education & Adoption of Ukraine's Children : Report / Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health ; Conflict Observatory with the support of the Bureau of Conflict and Stabilization Operations, United States Department of State. 2023. 14 February. URL : https://hub.conflictobservatory.org/portal/apps/sites/#/home/pages/children-camps-1.

3. Михайлова О. Урбіцид – стратегія російських окупантів в російсько-українській війні / Національний інститут стратегічних досліджень. Коментарі експертів. 06.10.2022 р. URL : https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/urbitsyd-stratehiya-rosiyskykh-okupantiv-v-rosiysko-ukrayinskiy-viyni.

4. Сокуренко В. В. Війна росії проти України – геноцид Українського народу // Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри : зб. тез доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т Авнутр. справ ; Кримінол. асоц. України ; Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 11–13.

5. Герасименко М. М. Деякі аспекти притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення геноциду. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* 2020. № 1. С. 130–136.

6. Герасименко М. М. Особливості розслідування геноциду. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 399–401.

7. Радомська Д. І. Відповідальність за геноцид в міжнародному кримінальному праві: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 12.00.08. К., 2020. 18 с.

8. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього: Конвенція. Документ ООН, прийнятий від 14.12.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_389#Text

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. С. 1382.

10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14.

11. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

12. Важна К. А. Сутність геноциду відповідно до чинного міжнародного права та міжнародної практики. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 4. С. 193–197.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2023

Oleksandr O. AVDIEIEV,
Phd in Law
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

GENOCIDE AS THE MOST SERIOUS INTERNATIONAL CRIME IN THE CONTEXT OF THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

The article is devoted to the study of the problems of bringing guilty persons to criminal responsibility for committing the genocide of the Ukrainian people in the context of the armed aggression of the Russian Federation. Genocide has been distinguished from related criminal offences. The international experience of identifying and combating this critically dangerous phenomenon was studied. Some of the latest manifestations of genocidal practices are identified, such as urbicide, identocide, populicide, the threat of using nuclear weapons.

Key words: *genocide, international crime, crime against human security, qualification, armed aggression, war.*

УДК 321:316.77 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.12*

Світлана Миколаївна ВИГАНЯЙЛО,
кандидат економічних наук, доцент
(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ)

ВЗАЄМОДІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ СТАТИСТИКИ З ІНФОРМАЦІЙНИМИ СИСТЕМАМИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

У статті проаналізовано законодавчі положення та відомчі нормативно-правові акти у сфері державної статистичної діяльності. Надано визначення інформаційної системи органів державної статистики. Розглянуто принципи взаємодії органів державної статистики та органів державної влади з питань обміну статистичними даними. Визначено сутність взаємодії інформаційної системи органів державної статистики з інформаційними системами органів державної влади. Наголошено на недоліках такої взаємодії та наведено шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *державна статистика, органи державної статистики, Держстат, інформаційна система органів державної статистики, обмін статистичними даними.*

Постановка проблеми. Термін «статистика» походить від латинського «status», що означає положення, стан явища. В сучасному розумінні статистика є методом збирання, зберігання і обробки даних про масові суспільні явища, тобто галузь практичної діяльності, спрямована на одержання, обробку, аналіз і видання масових даних про явища і процеси суспільного життя[1]. Завдяки цьому статистичні методи є невід'ємною складовою державної діяльності. Необхідність вивчення кількісних та якісних показників глобально, в межах всієї держави зумовлює важливість роботи органів державної статистики, які в процесі виконання покладених на них завдань активно використовують інформаційні системи. Проте, варто розуміти, що державний апарат – це сукупність різноманітних

[1] Опря А.Т. Статистика (модульний варіант з програмованою формою контролю знань): навчальний посібник. Київ: «Центр учбової літератури». 2012. С. 5.

відомств та організацій, ефективна діяльність яких можливо виключно у тісній співпраці. Через це отримання найбільш повних та змістовних статистичних даних органами державної статистики вимагає налагодження взаємодію їх інформаційної системи з інформаційними системами інших органів державної влади.

Статистика в розрізі діяльності суб'єктів державного управління є актуальним предметом наукових досліджень. Різноманітні проблеми, пов'язані із даним питанням розглядались такими вченими, як Л.П. Чурсанова, А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко, О.Ю. Оболенський, Ю.Г. Батир, Н.Л. Кузьмінська, В.К. Савчук та іншими. Незважаючи на широкий спектр наукових робіт, поза увагою вчених залишається проблема організації взаємодії інформаційної системи органів державної статистики з інформаційними системами органів державної влади.

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати проблематику взаємодії інформаційної системи органів державної статистики з інформаційними системами органів державної влади. Для досягнення цієї мети необхідним є вирішення таких *завдань*: проаналізувати специфіку та напрями діяльності органів державної статистики; визначити правові та організаційні засади взаємодії інформаційної системи органів державної статистики з інформаційними системами органів державної влади та розробити напрями їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Варто відмітити, що державна статистична діяльність є систематизованою відповідно до Закону України «Про офіційну статистику» від 16.08.2022 №2524-IX та виражена у централізованій системі збирання, збереження, оброблення, аналізу, захисту та поширення офіційної державної статистичної інформації. Дана інформація – це задокументована кількісна та якісна, агрегована та репрезентативна інформація, отримана за результатами державних статистичних спостережень або сформована на основі адміністративних даних, що характеризує масові явища і процеси, які відбуваються в економічній, соціальній, демографічній, екологічній, культурній та інших сферах життя суспільства в Україні та її регіонах[1].

Наразі в умовах російсько-української війни постає нагальна необхідність формування єдиної державної інформаційної політики. На останню як раз і покладається завдання поширення в масштабах країни сформовані органами державної статистики відомості та недопущення їх викривлення або використання проти інтересів національної безпеки України.

Завдання державної статистичної діяльності полягає у своєчасному забезпеченні неупередженою та об'єктивною офіційною державною статистичною інформацією, необхідною для інформування суспільства, формування і моніторингу економічної та соціальної політики, прийняття

[1] Про офіційну статистику: Закон України від 16.08.2022 №2524-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2524-20#Text

обґрунтованих рішень державними органами на підставі результатів державних статистичних спостережень в інтересах забезпечення сталого розвитку, економічного добробуту та прав людини, виконання Україною взятих на себе зобов'язань в рамках чинних міжнародних угод, а також здійснення наукових досліджень[1].

Важко переоцінити потенціал використання державою статистичної інформації у ході забезпечення національної безпеки. Будь-який вислів, виступ, коментар може сприйматися по-різному залежно від контексту, у якому його подати та висвітлити. Статистичні відомості ж за умови їх належного та всебічного аналізу є значно більш об'єктивними, вони не пов'язані з будь-якою партійною приналежністю, релігійними поглядами, корупційною складовою.

Спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері статистики є Державна служба статистики України (далі – Держстат), який бере участь у формуванні державної політики у сфері статистики і забезпечує її реалізацію діяльність котрого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України. Згідно із документами, які визначають правовий статус Держстату, основними завданнями даного органу є: 1) участь у формуванні державної політики у сфері статистики та забезпечення її реалізації; 2) гармонізація системи державної статистики з міжнародними та європейськими нормами і стандартами; 3) збирання, збереження, оброблення, аналіз, захист та поширення офіційної державної статистичної інформації щодо масових явищ і процесів, які відбуваються в економічній, соціальній, демографічній, екологічній, культурній та інших сферах життя суспільства в Україні та її регіонах; 4) забезпечення актуальності, точності і надійності, узгодженості і порівнянності, доступності і ясності офіційної державної статистичної інформації; 5) розроблення, вдосконалення і впровадження статистичної методології, оприлюднення метаданих та інші[2].

Як бачимо, на державному рівні питання статистики виступає одним із базових та системоутворювальних. Водночас в умовах перенасичення Всесвітньої мережі матеріалами журналістів, письменників, громадських організацій, а також блогерів та інших осіб із вказанням певних статистичних даних важливо також розроблювати фундамент для подібних громадських ініціатив та формувати простір для відповідного обговорення, що, на наше глибоке переконання, теж має покладатися на Держстат.

Таким чином, забезпечення накопичення статистичних даних у відповідних інформаційних системах, а також налагодження взаємодії останніх із інформаційними системами органів державної влади є однією ключових цілей роботи Держстату. Для організації виконання вказаного

[1] Про офіційну статистику: Закон України від 16.08.2022 №2524-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2524-20#Text

[2] Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу статистики України» від 23.09.2014 №481. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2014-%D0%BF#Text

завдання в структурі Держстату створено спеціальну інформаційну службу. Згідно з порядком затвердженим Наказом Державної служби статистики України від 27.12.2022 №383 до основних функцій служби належить: 1) участь у розробленні проєктів довгострокової програми розвитку державної статистики, плану державних статистичних спостережень та інших планів, що регламентують роботу Держстату та його самостійних структурних підрозділів; 2) участь у реалізації довгострокових програм розвитку державної статистики, плану державних статистичних спостережень та інших планів, що регламентують роботу Держстату та його самостійних структурних підрозділів; 3) забезпечення відкритого та рівного доступу користувачів до офіційної державної статистичної інформації шляхом оприлюднення її на офіційному вебсайті Держстату, у засобах масової інформації та соціальних мережах, надання на запити користувачів, організації комунікаційних заходів та іншім функції[1].

Аналізуючи дані нормативні положення, ми вважаємо доречним прокоментувати окремі аспекти. Так, вважаємо, що до кола функцій інформаційної служби Держстату доречно також включити просвітницькі та виховні функції, що можуть бути реалізовані за рахунок відповідних лекцій, бесід, тематичних програм для широкої громадськості. Окремо як на окремій перспективній функції наголошуємо на важливості налагодження взаємодії з громадськими ініціативами, спрямованими на оприлюднення статистичної інформації.

В окремих випадках взаємодія органів державної статистики із органами державної влади з питань обміну статистичними даними у інформаційних системах виражається у прийнятті спільних нормативних документів. Прикладом є Наказ Державної служби статистики України та Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії Державної служби статистики України та Міністерства внутрішніх справ України» від 10.06.2021 №112/434.

Як зазначають І.О. Нагорний і Ю.Л. Бєлоусов, сьогодні домінуючим джерелом інформації про рівень розповсюдження наркотизму в Україні є відомча статистика. Так, наприклад, аналіз відомчої статистики Міністерства охорони здоров'я про кількість осіб, які перебувають на обліку у наркологічних установах та осіб, хворих на наркоманію дає картину поширення наркоманії[2]. Проте в контексті нашого дослідження та позиції згаданих дослідників ми наголошуємо на необхідності додержання всіма відомствами єдиної інформаційної політики, а також забезпечення регулюючого впливу Держстату щодо всього комплексу інформаційних повідомлень, аналітичних довідок, інтерв'ю та інших масивів даних, що створюються окремими відомствами.

[1] Порядок створення спеціальної інформаційної служби Державної служби статистики України: наказ від 27.12.2022 №383. Офіційний веб-портал Державної служби статистики. URL: https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2022/383/383_por.pdf

[2] Нагорний І. О., Бєлоусов Ю. Л. Застосування соціологічних досліджень у вивченні латентних процесів незаконного обігу наркотиків. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 21, Ч. 2. С. 158.

Отже, взаємодія інформаційної системи органів державної статистики з інформаційними системами органів державної влади є нормативно-забезпеченою положеннями Закону України «Про офіційну статистику» від 16.08.2022 №2524-IX та відомчими документами в сфері роботи Держстату діяльністю спрямованою на отримання статистичних даних від інших органів державної влади з метою їх подальшої обробки. Незважаючи на це, така взаємодія характеризується рядом важливих недоліків: 1) невизначеністю законодавством в сфері державної статистики єдиної методології ведення та побудови органами державної влади власних інформаційних систем з питань статистики. Фактично, на сьогоднішній день, кожне відомство вільне самостійно вирішувати порядок та особливості збирання та обробки статистичних даних у власних інформаційних системах; 2) відсутністю типового порядку організації електронної взаємодії між органами державної статистики та іншими органами державної влади.

Висновки. На наш погляд, дані недоліки негативно впливають на механізм обміну статистичними даними та потребують вирішення за рахунок: 1) розроблення єдиного загальнообов'язкового порядку взаємодії інформаційної системи органів державної статистики та інформаційних систем органів державної влади; 2) розроблення та затвердження Держстатом єдиної методології ведення власних інформаційних систем з питань статистики органами державної влади, обробки та накопичення інформації в них і подальшої передачі цієї інформації органам державної статистики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Опря А. Т. Статистика (модульний варіант з програмованою формою контролю знань) : навчальний посібник. К. : «Центр учбової літератури». 2012. 446 с.

2. Про офіційну статистику : Закон України від 16.08.2022 №2524-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2524-20#Text.

3. Про затвердження Положення про Державну службу статистики України : постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2014 №481. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2014-%D0%BF#Text.

4. Порядок створення спеціальної інформаційної служби Державної служби статистики України : наказ від 27.12.2022 №383. Офіційний веб-портал Державної служби статистики. URL: https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2022/383/383_por.pdf.

5. Нагорний І. О., Бєлоусов Ю. Л. Застосування соціологічних досліджень у вивченні латентних процесів незаконного обігу наркотиків. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 21. С. 2. С. 158–163.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2023

Svitlana M. VYANAYALO,
PhD in Economics, Associate Professor,
(Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

INTERACTION OF THE INFORMATION SYSTEM OF STATE STATISTICS BODIES WITH THE INFORMATION SYSTEMS OF STATE GOVERNMENT BODIES

The article analyzes legislative provisions and departmental legal acts in the field of state statistical activity. The definition of the information system of state statistics bodies is highlighted. The principles of interaction between state statistics bodies and state authorities on issues of statistical data exchange were considered. The essence of the interaction of the information system of the state statistics bodies with the information systems of the state authorities was determined. The shortcomings of such interaction are emphasized and the ways to solve them are given.

Keywords: *state statistics, state statistics bodies, State Statistics Service, information system of state statistics bodies, exchange of statistical data.*

УДК 341.1(477) *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.13*

Леся Леонідівна ГОНЧАРЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра юридичних дисциплін
(*Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Суми*)

Вікторія Вікторівна АБЛАМСЬКА,
(*Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків*)

ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

У статті доведено, що військово-політичний конфлікт – це зіткнення двох або більше військово-політичних сил чи угруповань, викликане реальними або штучно створеними політичними, соціальними, ідеологічними протиріччями, що виявляється у веденні відкритих бойових дій, політичному тиску, інформаційному психологічному впливі тощо. Наголошується, що транснаціональний бізнес, який відіграє ключову роль у сучасних військово-політичних конфліктах, потребує наукового осмислення з точки зору визначення меж впливу такого бізнесу, у тому числі потенційно можливого впливу на процеси державотворення та міжнародної політики. Зазначається, що не лише реальні протиріччя породжують окремі військово-політичні конфлікти. Важливі й штучні, нав'язані протиріччя, що лежать в основі феномену ресентименту.

Ключові слова: *конфлікт, збройний конфлікт, війна, постмодерн, дезінформація, класифікація, міжнародне гуманітарне право.*

Постановка проблеми. Аналіз останніх воєнно-політичних конфліктів, що мали місце у світі, переконливо свідчить про те, що такі конфлікти з огляду на новітні економічні, соціальні, політичні, цифрові умови існування людства зазнають суттєвої трансформації, частково переходять у кіберпростір та характеризуються оновленням зброї та методів ведення бойових дій. На основі зазначених чинників, ураховуючи принципову важливість даного питання в умовах російсько-української війни, питання теоретичного осмислення поняття та класифікації воєнно-політичних конфліктів потребує якнайширшої уваги в царині української правової доктрини. Адже забезпечення національної безпеки є запорукою розвитку держави та її визнання на міжнародній арені[1].

Осмислюючи сутність гібридної війни, О.Я. Лещенко у своїй статті "Гібридна війна" як науковий конструкт: проблеми пошуку термінологічної та концептуальної сутності» виокремлює широкий спектр воєнних і невоєнних методів тиску (економічних, інформаційних, соціальних, політичних тощо), які ми вважаємо доречно розглянути в тому числі крізь призму специфічних рис філософії постмодерну, що визначає умови сприйняття тих чи інших явищ і процесів. С.В. Кульчицький, редактор збірника наукових статей «Воєнні конфлікти другої половини XX століття» формулює визначення феномену війни, виділяючи форми суперечностей, що лежать в основі конфліктів, основних акторів та засоби, які дослідник зводить виключно до засобів збройного насильства, що ми, в свою чергу, аналізуємо з власної точки зору, розширюючи коло таких засобів. В.П. Бочарніков у статті «Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів» розглядає сучасні війни крізь призму інтересів великого транснаціонального бізнесу, що наштовхує нас на окремі авторські позиції. В.В. Сокуренко у статті «Воєнно-політичні конфлікти сучасності та шляхи їх подолання» заклав та детально дослідив сутність основної для нашого дослідження категорії воєнно-політичного конфлікту.

Авторський колектив у складі А. Носача, І. Остапенко та Є. Жукової формує у вітчизняній правовій доктрині розуміння ролі інформації в контексті воєнно-політичних конфліктів, що наштовхує нас на подальші міркування в царині сучасного цифрового середовища. Не лише вітчизняні науковці, але і зарубіжні дослідники свої праці присвячують розумінню сутності галузевих принципів кримінального права. Так, Денакпон Чобо у своїй статті «Потенційні міжнародні злочини в Україні: чи кваліфікувати звірства в Бучі як геноцид, воєнні злочини чи злочини проти людства?» детально аналізує реалії російсько-української війни крізь призму норм міжнародного гуманітарного права, що допомагає нам в подальшому при класифікації воєнно-політичних конфліктів врахувати їх новітні особливості.

Мета цієї статті полягає у тому, щоб на основі проведеного аналізу,

[1] Komziuk, V. T., Zahumenna, Y. O., Borko, A. L., Bortnyk, S. (2023). Promising directions for ensuring national security under martial law. *Lex Humana*, *1*(15), 509.

ретельного вивчення позицій науковців у галузі та з урахуванням новітніх викликів, у тому числі російсько-української війни, надати авторське визначення поняттю воєнно-політичний конфлікт, класифікацію останніх.

Для досягнення мети були поставлені такі *завдання:*

1. Проаналізувати роль та значення застосування воєнної сили, цифрових технологій, кіберпростору в ході осмислення сутності воєнно-політичних конфліктів.

2. Охарактеризувати місце транснаціонального бізнесу в сучасних воєнно-політичних конфліктах.

3. Продемонструвати, що воєнно-політичні конфлікти руйнують саму систему цінностей людства, позначаються на викривленні світосприйняття.

4. Проаналізувати роль штучних, нав'язаних протиріч (ресентименту) у розв'язуванні воєнно-політичних конфліктів.

5. Запропонувати авторський підхід до класифікації воєнних конфліктів залежно від їх наслідків з урахуванням умов російсько-української війни,

Для досягнення мети статті та виконання поставлених завдань використовувалися загальнонаукові методи пізнання. Звернення до діалектичного методу забезпечило вивчення розвитку явищ і процесів у взаємозв'язку і взаємозалежності, що дозволило розкрити сутність воєнно-політичних конфліктів як таких, окреслити їх ознаки та виокремити окремі підходи до їх класифікації, у тому числі запропонувати авторський підхід до їх класифікації. За допомогою системного методу воєнно-політичні конфлікти розглядалися як цілісна система, що дозволило виокремити авторський підхід до їх класифікації з урахуванням їх новітніх рис, що мають місце в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних завдань демократичної, правової, соціальної та суверенної держави є гарантування та забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини[1]. Трансформація механізмів такого захисту в умовах воєнно-політичних конфліктів є настільки глибокою, що породжує нівелювання цінності життя людини як базового принципу сучасного суспільства.

Початок XXI століття характеризується активізацією воєнно-політичних конфліктів, які відрізняються від своєї, так би мовити «традиційної» форми, – класичної тотальної війни. О. Я. Лещенко зазначає, що «різноманітність форм і методів ведення цих конфліктів, використання при цьому широкого спектру невоєнних методів тиску (економічних, інформаційних, соціальних, політичних тощо), поступове стирання чіткої межі між локальним воєнно-політичним конфліктом і «великою» війною поставили проблему нового розуміння сучасного воєнно-політичного

[1] Bershov H.Y., Hrytenko O.A., Khashev V.H., Fialka M.I. Assessing and evaluating the general legal characteristics of war crimes: a basic necessity or a confused platform. *Humani. Law Journal.* 2022. № 1(11). P. 45. DOI: https://doi.org/10.31207/ih.v11i1.295

конфлікту «гібридного характеру»[1].

Багато в чому такому широкому розумінню сутності воєнно-політичного конфлікту сприяє і специфіка філософії постмодерну, що визначає умови сприйняття тих чи інших явищ і процесів людством. Ми не можемо не звернути увагу на механізми сприйняття, осмислення, адже вони закладають розуміння того, як впливати на даному етапі на людське суспільство. А будь-який воєнний конфлікт має своєю головною метою вплив за допомогою крайніх форм: агресії, ненависті, зброї та інформації, яка може втілювати в собі всі вищевказані форми.

У Воєнній доктрині України під воєнним конфліктом розуміється «форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнних конфліктів є війна та збройний конфлікт»[2]. У цілому, погоджуючись із запропонованим підходом, ми вважаємо доцільним акцентувати увагу на тому, що, на наше глибоке переконання, у ході воєнно-політичного конфлікту в сучасному розумінні має місце не лише застосування воєнної сили, але і цифрових технологій, кіберпростору, що зумовлюють виникнення так званих інформаційних (інформаційно-психологічних) війн у віртуальному просторі. Водночас воєнно-політичні конфлікти можуть бути породжені чи супроводжуватися політичними рішеннями, соціальними протестами та зростанням етнонаціональної, релігійної напруженості.

С. В. Кульчицький зазначає, що «війна – це соціально-політичне явище, що є найбільш гострою формою розв'язання суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, національних, релігійних, територіальних та інших суперечностей між державами, народами, націями, класами і соціальними групами засобами збройного насильства»[3]. Зазначимо, що сучасне розуміння війни доречно доповнити, окрім згаданих дослідником засобів збройного насильства, також інформаційним, зовнішньополітичним, економічним тиском. Окремо можна зазначити, що будь-яка війна протягом усієї історії людства супроводжувалася попереднім вибудовуванням її ідеологічних основ. Це і захист християнського світу від «язичників» під час хрестових походів, і верховенство нації над цілим світом у випадку німецького нацизму, і захист братніх народів, що лунає вже від сучасних ідеологів російського рашизму.

В. П. Бочарніков вказує, що «сучасні війни ведуться через підпорядкованих сателітів (проксівійни) з акцентом на дезорієнтацію населення противника за рахунок множини узгоджених впливів різної природи (мережеві війни). Основні зміни торкнулися витіснення держави як суб'єкта війни й заміни її інтересів інтересами великого

[1] Лещенко О. Я. "Гібридна війна" як науковий конструкт: проблеми пошуку термінологічної та концептуальної сутності. *Гілея: науковий вісник,* 2017. № 117. С. 262-267.

[2] Пилипенко Я. С. Демаркація понять «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт» та «війна». *Вісник НТУУ «КПІ».* 2017. № 1/2(33/34). С. 143–146.

[3] Кульчицький С. В. (ред.). Воєнні конфлікти другої половини XX століття: зб. наук. Статей. Київ: Ін-т історії Укр., 2004. С. 10.

транснаціонального бізнесу»[1].

Розмірковуючи на дану тему, ми вважаємо, що транснаціональний бізнес, який відіграє ключову роль у сучасних воєнно-політичних конфліктах, потребує наукового осмислення з точки зору визначення меж впливу такого бізнесу, в тому числі потенційно можливого впливу на процеси державотворення та міжнародну політику. Дана позиція потребує осмислення на міжнародному рівні за участю провідних міжнародних інституцій задля врахування основних гравців у сучасному глобалізованому світі.

Л. В. Чупрій вказує, що «війна, як і будь-які воєнні конфлікти – це різні ступені вираження організованої збройної боротьби, неминуче позначені масовим кровопролиттям. У них – гігантський потенціал знищення і руйнування, вони здатні вбити людство, життя на Землі, роздробити саму планету»[2]. Погоджуючись з позицією дослідника, ми також хочемо додати, що воєнно-політичні конфлікти руйнують саму систему цінностей людства, позначаються на викривленні світосприйняття, зокрема на сприйнятті непорушності норм міжнародного гуманітарного права. Дані аспекти допомагають усвідомити воєнний конфлікт не лише як поточне явище, що супроводжує масові людські жертви цивільного населення та руйнування, а як серйозну загрозу майбутнього всього людства.

С. І. Денисенко акцентує увагу на тому, що «поняття «конфлікт» вживається в міжнародному праві неоднозначно через відсутність його чіткого визначення, його міждисциплінарного використання, а також наявності в міжнародно-правових актах безлічі інших термінів (міжнародний спір, спірна ситуація, криза, війна). Вживання терміну «конфлікт» в міжнародному праві має слідувати його загальним визначенням - ситуації граничного загострення існуючих протиріч, що проявляються в поведінці сторін. Поняття «міжнародний спір» і «спірна ситуація» не є видами конфлікту, перетворення їх на конфлікт залежить від ступеня інтенсифікації протиріч і поведінки сторін» [8][3]. Ми ж більше схиляємося до доречності використання саме категорії «воєнно-політичний конфлікт» з огляду на принципову роль вищого політичного керівництва в підготовці та проведенні таких конфліктів, їх ідеологічному обґрунтуванні на рівні виступів та звернень, а також особисту відповідальність вищого політичного керівництва за дії військового командування.

В. Б. Толубко, Ю. І. Бут та В. О. Косевцов зазначають, що «воєнний конфлікт – досить поширене поняття, яке використовується як у

[1] Бочарніков В. П. Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів. *Наука і оборона.* 2017. № 1. С. 3-8.

[2] Чупрій Л. В. Теоретико-методологічні підходи до дослідження воєнних конфліктів в сучасних глобалізаційних реаліях. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2018. № 3. С. 10-15.

[3] Денисенко С. І. Теоретичні і практичні аспекти розвитку правового регулювання митних процедур на міжнародному і національному рівнях. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2009. № 5(46). С. 135–140.

повсякденні, так і в офіційних документах, наукових працях, публіцистичній літературі. Воно вживається разом з різними предикатами: «обмежений», «локальний», «регіональний», «етнічний», «територіальний», «релігійний», «ракетно-ядерний» тощо. В широкому розумінні воєнний конфлікт є гострою формою зіткнення сторін щодо розв'язання суттєвих протиріч в процесі соціальної взаємодії із застосуванням збройної сили»[1]. Проте ми хотіли б додати, що сторони у сучасному розумінні збройного конфлікту можуть бути не так очевидні, як здається на перший погляд, зокрема за окремими терористичними групами, екстремістськими організаціями можуть стояти представники транснаціонального бізнесу чи інших держав, що зацікавлені у дестабілізації ситуації на певній території чи мають інші, зокрема економічні, політичні інтереси, пов'язані з перебігом даних конфліктів.

Воєнний конфлікт, за визначенням П. Є. Трофименко, Ю. І. Пушкарьова та С. П. Латіна, це форма розв'язання (вирішення) політичних, соціальних, територіальних, економічних, етнічних, релігійних (конфесійних) та інших протиріч між конфліктуючими сторонами із застосуванням воєнної сили з різними політичними цілями та масштабами воєнних (бойових) дій[2]. Як бачимо, дані дослідники поклали в основу осмислення сутності воєнного конфлікту саме протиріччя різного рівня. Дійсно, протиріччя лежать в основі етимологічного розуміння конфлікту як такого. Проте, ми глибоко переконані, що не лише реальні протиріччя зумовлюють окремі воєнно-політичні конфлікти. Варто також бути свідомими щодо так званих штучних, нав'язаних протиріч, які лежать в основі феномену ресентименту, заснованого на складних та багатогранних механізмах формування серед населення ненависті до визначеного об'єкту.

В. В. Сокуренко наголошує, що більшість воєнно-політичних конфліктів останнього десятиріччя, що виникли в євроатлантичному регіоні, відбувалися на територіях, що раніше вважалися неконфліктними. Ще декілька років тому ні про жодні воєнні дії, кровопролиття й насильство в цих районах навіть не йшлося[3]. Погоджуючись зі слушною позицією провідного дослідника, ми пропонуємо враховувати регіональний критерій у ході осмислення феномену воєнно-політичних конфліктів. Так, усвідомлення тих чи інших регіонів як потенційно напружених може знаходити свій вияв у стратегіях на рівні європейського співтовариства, а також окремих держав щодо комплексної розбудови системи національної безпеки, а також довгострокового переосмислення економічних, соціальних аспектів державного управління.

Вагому роль у стратегічній розбудові системи національної безпеки відіграє і захист інформаційного простору. Так, авторський колектив у

[1] Толубко В. Б., Бут Ю. І., Косевцов В. О. Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів : навчальний посібник. Київ: НАОУ, 2002. С. 6-7.

[2] Трофименко П. Є., Пушкарьов Ю. І., Латін С. П. та ін. Тактична підготовка артилерійських підрозділів: підручник. Суми: Сумський державний університет, 2012.

[3] Сокуренко В. В. Воєнно-політичні конфлікти сучасності та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ.* 2010. № 4. С. 221.

складі А. Носача, І. Остапенко та Є. Жукової, осмислюючи дане питання, констатує, що держава в особі її уповноважених органів і посадових осіб проводить масштабну роботу з формування надійного інформаційного простору. Проводиться робота з інформування населення у великих масштабах про хід війни, протидії поширенню фейкових новин і встановлення надійних каналів для постачання інформації[1]. Ми повністю поділяємо позицію авторів щодо розуміння стратегічного значення інформаційного середовища в умовах воєнно-політичних конфліктів. Так, механізми дезінформації постійно трансформуються, перебудовуються під новітні технології та адаптуються до змін у самому мисленні людини в умовах цифровізації. Так, наразі ми можемо говорити про кліпове мислення, що особливо яскраво проявляється у сучасних дітях, коли світ сприймається через призму зображень, відео, коротких повідомлень. Вважаємо, що в сучасних умовах ми можемо говорити і про мемізацію мислення та навіть історії на рівні спеціально створених образів. І в ці нові площини побудови мислення сучасної людини можуть вплітатися за допомогою широкого кола інструментів пропаганди специфічні наративи країни-агресора.

Ефективним засобом боротьби з таким інформаційним впливом вважаємо творчість та мистецтво. У творах сучасної української літератури відбувається глибоке переосмислення війни, яка несе потенційну загрозу не лише окремій країні та її жителям, а людству взагалі[2].

Таким чином, воєнно-політичний конфлікт - це зіткнення між двома або більше воєнно-політичними силами чи групами, зумовлене реальними або штучно створеними політичними, соціальними, ідеологічними протиріччями, що знаходить свій вияв у веденні відкритих бойових дій, політичному тиску, інформаційно-психологічному впливі тощо.

Щодо відповідальності за розв'язання воєнно-політичних конфліктів у контексті російсько-української війни, Денакпон Чобо зазначає, що Путін може бути притягнутий до відповідальності за ланцюгом прийняття рішень командирів та начальників на тій підставі, що він не вжив усіх необхідних і розумних заходів у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення цих злочинів. Крім того, ці злочини, вчинені в Україні, також можуть потенційно становити злочини проти людяності, що є широкомасштабним або систематичним нападом на цивільне населення[3].

На наш погляд, ґрунтовну класифікацію воєнно-політичних конфліктів на підставі сукупності найістотніших показників, що визначають їх характер, здійснив Г. Костенко. За його методологією показники класифікації формуються з урахуванням спільності їх однорідних істотних

[1] Nosach A. Ostapenko I.O., Zhukova Y.O. Public administration of strategic communications: rethinking the issue in the context of the armed conflict. *Lex Humana.* 2022. № 2(14). С. 424.

[2] Kobylko N., Honcharuk O., Horbolis L., Antonovych S. Features of Modern Ukrainian Military Prose (on the example of Bohdan Zholdak's film story "Ukry" and Yevhen Polozhii's novel "Ilovaisk"). *Amazonia Investiga.* 2022. № 11(53). P. 93. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2022.53.05.9

[3] Tchobo D. L. R. Potential international crimes in Ukraine: should atrocities in Bucha be classified as genocide, war crimes, or crimes against humanity? *Law and Safety*. 2022. № 2(85). P. 19. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.01

ознак – правових, культурних, соціально-політичних, стратегічних та якісних[1]. Поділяючи підхід дослідника до наведеної класифікації, хочемо зауважити, що окремим критерієм до класифікації воєнних конфліктів може виступати цифрова площина або віртуальний простір. Так, залежно від того інструментарію, який застосовується у таких конфліктах з метою впливу на масову свідомість, можемо поділити воєнні конфлікти на ті, що: а) супроводжуються зламом баз даних чи офіційних сайтів державних установ; б) пов'язані з використанням інструментів дезінформації; в) насаджують окремі наративи на рівні мемів, символів тощо.

Ю. Бадах вказує, що в основу класифікації сучасних війн і збройних конфліктів можуть бути покладені й кількісні показники: розмах і тривалість воєнних (бойових) дій; площа території, на котрій розгортається конфлікт; кількість втягнених у війну держав; залучених військ (сил) тощо. Деякі історики пропонують трохи розширити типологічні рамки воєнного конфлікту і внести в них війни на захист порушених громадянських прав. Класифікуючи війни за характером політичних цілей, вони пропонують доповнити їх таким рівнем, як ступінь підтримки світових співтовариств - безумовна, часткова, несхвалення, застосування міжнародних санкцій[2]. На нашу думку, досить неоднозначною виглядає позиція поділу воєнних конфліктів за ступенем підтримки світових співтовариств. Ми стоїмо на тому, що воєнний конфлікт у жодному разі не може бути підтриманий. Держави чи їх об'єднання, які підтримують такі конфлікти, мають засуджуватися міжнародним співтовариством. З іншого боку, на наше глибоке переконання, можлива та навіть бажана підтримка однієї зі сторін конфлікту, яка задля захисту власної державності, демократичного вектору розвитку тощо вимушена оборонятися, стримуючи воєнну агресію супротивника. Однак підтримка країни-агресора чи окремого екстремістського, терористичного руху та схвалення ведення ними воєнного конфлікту є абсолютно неприйнятною та вимагає відповідної реакції з боку міжнародної спільноти.

Також у ході здійснення класифікації воєнно-політичних конфліктів вважаємо доречним враховувати їх наслідки. Умови російсько-української війни дозволяють досить широко поглянути на сутність наслідків воєнно-політичного конфлікту. А виокремлення останніх є доволі важливим з огляду на подальшу розбудову на основі такої класифікації дієвої системи національної безпеки та оборони. У тому числі це можливість для іноземних дослідників осмислити сутність масштабного воєнного конфлікту в сучасних умовах, ті виклики, які постають перед військовими та цивільним населенням у таких умовах.

Так, за наслідками можемо поділити воєнно-політичні конфлікти на наступні групи:

---

[1] Костенко Г. Ф. Типи, види воєнних конфліктів та їх класифікація. *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* 1999. №2. С. 48-57.

[2] Бадах Ю. Причини виникнення та класифікація воєнних конфліктів. *Воєнна історія.* 2004. № 3–4. С. 84–88.

1) за руйнуванням базових систем життєзабезпечення населення: а) з пошкодженням транспортної інфраструктури; б) з руйнуванням енергосистеми (знаходить свій вияв в ускладненні функціонування системи водопостачання); в) з пошкодженням теплових мереж тощо;

2) за руйнуванням типів цивільної інфраструктури: а) з руйнуванням адміністративних будівель, у тому числі районних чи обласних адміністрацій; б) з руйнуванням культурних споруд, пам'яток архітектури та мистецтва, які пов'язані з важливими віхами державотворення чи провідними національними мислителями чи діячами; в) з руйнуванням базових систем життєзабезпечення населення тощо;

3) за масштабом наслідків застосування окремого виду озброєння: а) загальносвітові (умисне знищення гідроелектростанцій, атомних електростанцій, застосування стратегічної ядерної зброї); б) міждержавні (руйнування системи електрозабезпечення, мінування водних артерій, що може мати наслідки для декількох держав); в) загальнодержавні (застосування тактичної ядерної зброї, руйнування важливих транспортних систем загальнодержавного значення, масовані одночасні ракетні удари по об'єктам енергосистеми держави; г) регіональні (ракетні удари по регіональним енергосистемам, пошкодження теплових мереж регіону).

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зазначити, що розумінню сутності воєнно-політичного конфлікту сприяє специфіка філософії постмодерну, що визначає умови сприйняття тих чи інших явищ і процесів людством. Тому в ході воєнно-політичного конфлікту в сучасному розумінні має місце не лише застосування воєнної сили, але і цифрових технологій, кіберпростору, що зумовлюють виникнення так званих інформаційних(інформаційно-психологічних) війн у віртуальному просторі.

Транснаціональний бізнес, який відіграє ключову роль у сучасних воєнно-політичних конфліктах, потребує наукового осмислення з точки зору визначення меж впливу такого бізнесу, у тому числі потенційно можливого впливу, на процеси державотворення та міжнародну політику.

Воєнно-політичні конфлікти руйнують саму систему цінностей людства, позначаються на викривленні світосприйняття, зокрема на сприйнятті непорушності норм міжнародного гуманітарного права. Не лише реальні протиріччя зумовлюють окремі воєнно-політичні конфлікти. Варто бути свідомими і так званих штучних, нав'язаних протиріч, які лежать в основі феномену ресентименту, заснованого на складних та багатогранних механізмах формування серед населення ненависті до визначеного об'єкту.

Воєнний конфлікт у жодному разі не може бути підтриманий. З іншого боку можлива та навіть бажана підтримка однієї зі сторін конфлікту, яка задля захисту власної державності, демократичного вектору розвитку тощо вимушена оборонятися, стримуючи воєнну агресію супротивника. Умови російсько-української війни дозволяють досить широко поглянути на питання класифікації воєнно-політичних конфліктів залежно від їх наслідків, що є доволі важливим з огляду на подальшу розбудову на основі

такої класифікації дієвої системи національної безпеки та оборони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Komziuk V. T., Zahumenna Y. O., Borko A. L., Bortnyk S. Promising directions for ensuring national security under martial law. *Lex Humana*, 2023. № 1(15). Pp. 509–520.

2. Bershov H.Y., Hrytenko O.A., Khashev V.H., Fialka M.I. Assessing and evaluating the general legal characteristics of war crimes: a basic necessity or a confused platform. *Humani. Law Journal.* 2022. № 1(11). Pp. 43-60. DOI: https://doi.org/10.31207/ih.v11i1.295

3. Лещенко О. Я. "Гібридна війна" як науковий конструкт: проблеми пошуку термінологічної та концептуальної сутності. *Гілея: науковий вісник,* 2017. № 117. С. 262-267.

4. Пилипенко Я. С. Демаркація понять «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт» та «війна». *Вісник НТУУ «КПІ».* 2017. № 1/2(33/34). С. 143–146.

5. Кульчицький С. В. (ред.). Воєнні конфлікти другої половини XX століття: зб. наук. Статей. Київ: Ін-т історії Укр., 2004, 100 с.

6. Бочарніков В. П. Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів. *Наука і оборона.* 2017. № 1. С. 3-8.

7. Чупрій Л. В. Теоретико-методологічні підходи до дослідження воєнних конфліктів в сучасних глобалізаційних реаліях*. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2018. № 3. С. 10-15.

8. Денисенко С. І. Теоретичні і практичні аспекти розвитку правового регулювання митних процедур на міжнародному і національному рівнях. *Зовнішня торгівля: право та економіка.* 2009. № 5(46). С. 135–140.

9. Толубко В. Б., Бут Ю. І., Косевцов В. О. Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів : навчальний посібник. Київ: НАОУ, 2002. 68 с.

10. Трофименко П. Є., Пушкарьов Ю. І., Латін С. П. та ін. Тактична підготовка артилерійських підрозділів: підручник. Суми: Сумський державний університет, 2012, 776 с.

11. Сокуренко В. В. Воєнно-політичні конфлікти сучасності та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ.* 2010. №4. С. 219-224.

12. Nosach, A. Ostapenko I.O., Zhukova Y.O. Public administration of strategic communications: rethinking the issue in the context of the armed conflict. *Lex Humana.* 2022. № 2(14). Pp. 412-426.

13. Kobylko N., Honcharuk O., Horbolis L., Antonovych S. Features of Modern Ukrainian Military Prose (on the example of Bohdan Zholdak's film story "Ukry" and Yevhen Polozhii's novel "Ilovaisk"). *Amazonia Investiga.* 2022. № 11(53). Pp. 92-100. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2022.53.05.9

14. Tchobo D. L. R. Potential international crimes in Ukraine: should atrocities in Bucha be classified as genocide, war crimes, or crimes against

humanity? *Law and Safety.* 2022. № 2(85). Pp. 13-20. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.01

15. Костенко Г. Ф. Типи, види воєнних конфліктів та їх класифікація. *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* 1999. № 2. С. 48-57.

16. Бадах Ю. Причини виникнення та класифікація воєнних конфліктів. *Воєнна історія.* 2004. № 3–4. С. 84–88.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2023

Lesya L. HONCHARENKO,
PhD in Historical Sciences, Associate Professor
(Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Victoria V. ABLAMSKA,
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE QUESTION OF THE ESSENCE AND CLASSIFICATION OF MILITARY-POLITICAL CONFLICTS

It is proven that a military-political conflict is a clash between two or more military-political forces or groups, caused by real or artificially created political, social, ideological contradictions, which manifests itself in the conduct of open hostilities, political pressure, informational and psychological influence etc. It is emphasized that transnational business, which plays a key role in modern military and political conflicts, needs a scientific understanding from the point of view of determining the limits of the influence of such business, including the potentially possible influence on the processes of state formation and international politics. It is noted that not only real contradictions cause individual military and political conflicts. It is also worth being aware of the so-called artificial, imposed contradictions that underlie the phenomenon of resentment, based on complex and multifaceted mechanisms of formation of hatred for a certain object among the population.

Key words: *conflict, military conflict, war, postmodern, disinformation, classification, international humanitarian law.*

УДК 343.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.14*

Іван Васильович КРІЦАК,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

АКТУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА «КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ (У ПИТАННЯХ ТА ВІДПОВІДЯХ)» ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ ДОКТОРА ЮРИДИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА Ю. В. ОРЛОВА[1]: ІДЕОЛОГІЧНІ/ІДЕЙНІ, ДУХОВНО-СУТНІСНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧЕНИХ ХНУВС

Стаття присвячена комплексному, доктринально-організаційному, педагогіко-ціннісному аналізу навчального посібника «Кримінальне право Ккраїни (у питаннях та відповідях)» за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора Ю. В. Орлова (2023). Акцентовано увагу на окремих, найбільш значущих з точки зору автора, положеннях Загальної частини, що визначають ціннісні установки, мотиваційні засновки мислення та наукової творчості колективу авторів посібника, які є особливо значущими для фомування особистості поліцейського, правника в умовах триваючої російсько-української війни.

Ключові слова: *посібник, цінність, духовність, кримінальне право, наука, навчальна дисципліна.*

«Нам треба жити кожним днем. Не ждать омріяної дати. Горіть сьогоднішнім вогнем, Бо «потім» може й не настати».
Ліна Костенко.

Треба спішити жити, творити, працювати як для Господа, господаря нашого. Тоді неодмінно і державне життя буде процвітати. «Не працюйте лише про людське око, немов чоловікоугодники, а як раби Христові, чиніть від душі волю Божу, служіть із доброзичливістю, немов Господеві, а не людям», «Не предъ очи́ма то́чію рабо́тающе я́ко человѣкоуго́дницы, но я́коже

[1] Кримінальне право України (у питаннях та відповідях): навч. посіб. / [О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2023. 520 с.

рабѝ Христо́вы, творя́ще во́лю Бо́жію от душѝ, со благоразу́міемъ служа́ще я́коже Го́споду, а не [я́ко] человѣ́комъ» (Еф.6:6-7).

Багато внутрішньодуховних станів, подвигів стоянь і протистоянь сприяють тому, що університетська спільнота є одним монолітним колективом завдяки багатьом добрим справам, а головне – щоденній молитві за усіх тих, хто навчає і навчається. Безперечно, високим/неоціненним досягненням є побудова спільного університетського Храму, в тому числі і Храму науки, де кожен відіграє свою роль і значення. За таких умов важливим є, щоб священнослужитель щодня звершував Божественну Літургію за увесь університетський колектив, цілий світ, про мир у ньому і щоб уже ніколи не було війни, незважаючи на боротьбу та протистояння людських умів. За словами святих отців, якщо б на одну чашу терезів поставити усі коштовності/дорогоцінності світу цього, а на іншу - Божественну Літургію, тоді чаша терезів би переважила/перевершила з останньою. Така її велика сила, коли божественна енергія/Благодать Божа, яка невидимим чином роздається/розповсюджується/розливається на усі усюди, могла б бути прирівняною до вибуху атомної бомби/у найбільш важливий момент Богослужіння, енергія якої має не руйнівну силу і дію, а об'єднувальну, таку, яка будує, животворить на краще, але ніяк не руйнує. Саме тому наші предки добре усвідомлювали, що освіта і наука розпочинається з монастирів, «соборів душ людських», «соборів душ» за словами великого Олеся Гончара.

Ми наглядно бачимо, що людство переосмислило цінності в житті. Сьогодні, розпочинаючи із самої верхівки державної влади, усі активно заговорили не про права людини, як це було раніше, а саме про цінності. Те, що є найбільш дорогоцінним/найціннішим/дороговказом для кожного із нас. Це, насамперед, досягнення стану миру, добра, справедливості, співмірної/пропорційної відплати, коли не завжди усі можуть дочекатися справедливого Суду Божого, Судного Дня. Саме духовно-ціннісна концепція праворозуміння неодмінно займе передові рубежі/щаблі прогресивного/високодуховного розвитку нашої держави.

Постановка проблеми. Кафедра кримінального права і кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ не втрачає своїх передових рубежів. Багато років поспіль науковий гурток з кримінального права та кримінології під керівництвом спочатку А. В. Байлова, а згодом й професора А. М. Ященка займав й продовжує займати безперечну першість у багатьох заходах. Цим самим курсантські та студентські колективи хотіли/бажали глибше пізнати дану галузь знань, яка часами була і залишається досить складною для вивчення. Однак, як відомо, усі учні найкращі лише тоді, коли вони потрапляють до справжніх професіоналів, знавців своєї справи, які воістину вміють пояснити/донести свій предмет/навчальну дисципліну найкращим чином. І ось саме Харківська юридична школа завжди славилась такими викладачами, доцентами і професорами. Тут відображається харизма, бойовий/незламний дух,

витонченість знання, усвідомлення його найдрібніших/найтонших деталей із бажанням заповнення відповідних лакун теорії і практики, а також вміння аналітично мислити та багато інших важливих аспектів/моментів професіоналізму. Саме тому молодь у всі часи якщо й бажала пов'язати своє життя з юриспруденцією, то обирала саме м. Харків, завдяки знавцям, спеціалістам своєї справи, які дивним/своєрідним чином можуть донести найбільш важливі аспекти навчального та наукового знання/матеріалу.

Однак у науковій/навчальній ниві, як і в житті, бувають різні моменти становлення/перезавантаження професійних колективів. Як відомо, це справа не одного дня, а часами і десятиліття потрібні/необхідні, щоб підготувати фахівця, підтримати його у складних обставинах життя. Тут повинно бути присутнім і відповідне нездоланне прагнення постійного досягнення/осягнення висот. Тому на кафедрі бувають як моменти торжества професіоналізму колективу, так і в силу різних причин і обставин його послаблення. І це закономірний процес, адже найбільш сильні особистості займають високі посади/пости в управлінській царині, державно-політичному житті нашої держави. Чи в силу тих чи інших обставин професіонали покидають свої колективи через особисті потреби і мотивацію. Так і сьогодні війна внесла свої корективи. Однак моноліт кафедри зберігає своє існування. Поступово долучаються нові особистості, які й допоможуть виводити навчання та науку на передові рубежі. Підтвердження цьому – вихід у світ навчального посібника «Кримінальне право України (у питаннях і відповідях)»

Виклад основного матеріалу. За таких умов по праву можна пишатися безперечним авторитетом лідерства сьогоднішнього завідувача кафедри, молодого фахівця високого масштабу, спеціаліста своєї справи, який найкраще розібрався у високих смислах кримінології та кримінального права – Ю. В. Орлова. Більшість курсантів та магістрів, слухачів та студентів, ад'юнктів та докторантів, практичних працівників кажуть/наголошують, що найбільш яскравими і такими, що особливо запам'яталися, є лекції/практичні/семінарські заняття/ тренінги Юрія Володимировича. Також особливо відрадно тим, що у нашому університеті працюють такі знані професори, як заслужений працівник освіти України, директор Департаменту науки і освіти Харківської обласної військової адміністрації О. М. Литвинов, славнозвісний професор В. П. Ємельянов, професори С. Ф. Денисов, А. М. Ященко та багато інших високоповажних особистостей. Безперечно, це хороший показник, який стимулює інший викладацький склад, колективи слухачів до самовдосконалення, здобуття високих рівнів педагогічної майстерності, професіоналізму і людяності в людині. Віримо, що така висока міра буде постійно зростати у спрямованості доброго, вічного. Створення атмосфери розумної, доброзичливої конкуренції в Університеті, коли навіть останні стають першими, є великою місією і завданням вдосконалення.

Як відомо, вчені-класики кримінальне право ще називають «математикою юриспруденції». Можливо, саме ідеологічна складова у його

вивченні здатна особливо мотивувати курсанта, студента, слухача до більш детального/конкретного/точного вивчення його основ. У цьому аспекті велику роль і мотиваційну основу становить кримінологія. Тому, можливо, варто міркувати в ключі того, що окремі її аспекти у виді факультативних/семінарських/практичних занять, відкритих лекцій/тренінгів можуть бути прочитаними вже на першому курсі чи навіть у школі поліцейських кадетів, щоб заохотити молодь вступати до правоохоронних лав нашої держави. За словами видатного науковця професора Н. С. Кузнєцової право слід вивчати із дитячого садочка, щоб здобути високі рівні правової свідомості та правової культури серед громадськості нашої держави. Безперечно, така основа і парадигма повинна бути узгодженою із високопрофесійними спеціалістами-викладачами, кримінологами, психологами, щоб добре усвідомити, до якої інформації готове світосприйняття молодої людини у тому чи іншому віці, а саме те, що стосується знання кримінально-правових смислів.

Авторський колектив неодмінно працюватиме над віднайденням/відшуковуванням живих/простих прикладів кримінального права із життя, повсякденної дійсності, щоб максимально спростити, донести вивчення досить складної галузі юриспруденції – кримінального права з метою максимальної обізнаності у хитросплетіннях вирішення складних задач на зрізі кримінального/адміністративного/цивільного, з широким спектром врахування фундаментальних основ галузевого правового знання, всього спектру соціального життя. За словами академіка О. О. Погрібного, теорія держави і права – це наука і навчальна дисципліна, яку треба «розжувати» курсанту-першокурснику, максимально спростити і донести високі ази юриспруденції у найбільш спрощеному виді/вигляді. Напевне, ці слова стосуються кожної із галузей права, а особливо коли йдеться про курсантські/студентські колективи, вчорашніх учнів шкіл, які не завжди можуть належним чином увійти у колію високих смислів та азів юриспруденції, всього кримінально-правового.

Предметом же нашої уваги цього разу став навчальний посібник «Кримінальне право України (у питаннях та відповідях)» за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора Ю. В. Орлова (2023). Загалом у навчальному посібнику висвітлені відповіді на 221 питання, які неодмінно будуть корисними для широкого загалу, усіх тих, хто бажає/прагне оволодіти базою знання з кримінального права. Взірцевими в ідеологічному, духовно-ціннісному та педагогічному ключі є висвітлення авторами низки питань, на деяких з яких (із Загальної частини), на нашу думку, варто акцентувати увагу у силу їх визначального для доктрини значення.

С. 18. ВСТУП. Кримінальне право як галузь права завжди перебувало й перебуває на передньому плані протидії злочинності. Саме у надрах кримінально-правової політики, що так чи інакше реалізується у практиках криміналізації, втілюється у нормах Кримінального кодексу України та правозастосовній практиці, формуються юридична архітектура і

злочинності як соціально-правового феномена конструктивістської природи, і превентивно-репресивної державної машинерії, спрямованої на притягнення винних до кримінальної відповідальності, застосування інших заходів кримінально-правового характеру. Однак не тільки. Кримінальне право водночас є свого роду негативною Конституцією, частиною суспільного договору, в якій найбільш фактурно відбиваються ті соціальні блага, цінності, які є найбільш значущими для суспільства і посягання на які ставиться під найсуворішу заборону. Тому вивчення кримінального права – це не тільки про специфічні правовідносини, а й про Україну загалом, про українське суспільство, про ідентичність, виражену у правових конвенціях щодо неприпустимого.

У цьому ж контексті не можна не вказати і на те, що війна росії проти України, розпочата у 2014 р., поставила перед нашою країною низку неординарних викликів як у сфері виконання позитивних зобов'язань щодо забезпечення основоположних прав і свобод (на життя, особисту недоторканність, власність, освіту тощо) наших громадян, так і у сфері збереження державності як такої. У такій ситуації закономірним є питання про формування та реалізацію стратегії захисту від системних загроз воєнно-політичного і пов'язаного з ним характеру. Чільне місце в такій стратегії посідає кримінально-правова політика, покликана визначати, підсвічувати сигнальну систему морально-правових орієнтирів, приводити у рух механізми примусового підтримання правопорядку, гарантування охорони й захисту життєво важливих благ, прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави, людства загалом від суспільно небезпечних посягань, пов'язаних із війною. І цілком зрозуміло, що конструювання та успішна реалізація згаданої стратегії повністю залежать від носіїв розвиненої правосвідомості, юристів, правоохоронців, що є обізнаними з основних питань кримінального права.

С. 44-45. ПИТАННЯ 10 КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ Класифікація кримінальних правопорушень означає поділ їх на види (групи, категорії) залежно від того чи іншого критерію. Стаття 12 КК, яка так і називається – «Класифікація кримінальних правопорушень», здійснює їх поділ за таким критерієм, як ступень тяжкості. Залежно від цього критерію ст. 12 КК поділяє кримінальні правопорушення на такі категорії: кримінальні проступки і злочини. Останні, у свою чергу, поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини. Кримінальним проступком є передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу у розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Нетяжким злочином є передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу у розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Тяжким злочином є передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у

виді штрафу у розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років. Особливо тяжким злочином є передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу у розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі. Відповідно до ч. 7 ст. 12 КК ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин. Залежно від особливостей зв'язку їх структурних елементів кримінальні правопорушення поділяються на прості та складні (ускладнені). Прості кримінальні правопорушення поділяються на дві категорії: 1) кримінальне правопорушення, яке складається з однієї дії чи бездіяльності та одного наслідку. Наприклад, вбивство через необережність (ст. 119 КК), крадіжка (ст. 185 КК); 2) кримінальне правопорушення, яке складається з однієї дії чи бездіяльності та двох або більше наслідків. Наприклад, такий злочин, як умисне знищення або пошкодження чужого майна, що спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 194 КК). Складні (ускладнені) кримінальні правопорушення поділяються на три категорії: триваючі, продовжувані та складені. Триваюче кримінальне правопорушення – це таке діяння, яке, розпочавшись дією або бездіяльністю, далі здійснюється безперервно протягом певного тривалого часу. Наприклад, незаконне позбавлення людини волі (ст. 146 КК), участь у банді (ст. 257 КК), недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК). Продовжуване кримінальне правопорушення – це таке діяння, яке складається із декількох тотожних діянь, які спрямовані до загальної мети та утворюють в цілому єдине діяння. Наприклад, одержання або давання обумовленої суми неправомірної вигоди частинами, крадіжка в кілька прийомів частин певного механізму. Складене кримінальне правопорушення – це таке діяння, яке складається з двох або більше різних діянь, які утворюють одне діяння. Наприклад, захоплення заручників складається з насильства над особою та певних вимог до відповідних осіб, зацікавлених у звільненні заручників (ст. 147 КК), хуліганство, пов'язане з опором представникові влади, складається з власне хуліганства та опору (ч. 3 ст. 296 КК). У спеціальній літературі здійснюють класифікацію кримінальних правопорушень також за іншими критеріями. Так, залежно від форми вини їх поділяють на умисні та необережні, залежно від ступеня завершеності – на закінчені та незакінчені, залежно від мотивації – на корисливі та некорисливі тощо *(д-р юрид. наук, професор В. П. Ємельянов).*

С. 55-59. ПИТАННЯ 14. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ. ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЙОГО МІСЦЕ В СТРУКТУРІ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ Об'єкт кримінального правопорушення – це поставлені під охорону закону про кримінальну соціальні блага, яким у

результаті вчинення кримінального правопорушення спричинюється істотна шкода або створюється загроза її спричинення. У загальному значенні благо є бажаний стан (фізичний, психічний, духовний) людини та складових оточуючого її середовища (соціального, природного), який передбачає, зумовлює її безпечне, позбавлене страждань життя та/або вільний і відповідальний розвиток. У працях Аристотеля, Платона ідея блага пов'язується із такими властивостями і станами, як доброчесність, справедливість, матеріальний добробут. З часом, зберігаючи свою наукову й філософську автономність, концепт «благо» трансформувався в концепцію соціального блага (з англ. common good або public good). Під соціальним благом слід розуміти конвенційно бажану складову (процес, явище) суспільного життя, яка виражає і зумовлює можливість безпечного і вільного індивідуального та колективного (групового) розвитку.

Конвенційність означає інтерсуб'єктність (а тому й об'єктивність), що ґрунтується на соціальному договорі. Тому на роль соціальних благ можуть претендувати тільки ті процеси і явища життя, щодо позитивної значущості яких у конкретному суспільстві є згода всіх або більшості. Серед іншого така згода виражається у положеннях основних та кримінальних законів держав – зокрема, в Конституції України та Кримінальному кодексі (як «негативної» Конституції) України – двох ключових актах суспільного договору. Приклади соціальних благ: життя, здоров'я людини, власність, безпечне довкілля, окремі соціальні системи та інститути, їх елементи, порядки (відбування покарань, несення військової служби і т. ін.) тощо. Вони можуть бути відчужуваними або не відчужуваними від людини, мати корисну або безкорисну цінність (самоцінність) як властивість. Об'єкти кримінальних правопорушень класифікують двома основними способами: по вертикалі та по горизонталі. Вертикальна видова диференціація побудована на логічному підпорядкуванні та діалектичному співвідношенні загального, особливого та окремого. На цій підставі в теорії кримінального права виділяється загальний, родовий та безпосередній об'єкти кримінальних правопорушень. Під загальним об'єктом слід розуміти всі соціальні блага, які поставлені під охорону КК і яким при вчиненні кримінальних правопорушень заподіюється шкода чи створюється загроза її заподіяння. Уявлення про зміст цього об'єкта можливо сформувати, звернувшись до ст. 1 КК, відповідно до якої Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Конкретизується загальний об'єкт кримінального правопорушення через каскад родових, що формують його структуру, певним чином репрезентують відображену у системі Особливої частини КК ієрархію соціальних благ.

Відтак родовий об'єкт кримінального правопорушення – група однорідних соціальних благ, яким кримінальним правопорушенням

спричиняється істотна шкода або створюється загроза її спричинення. Родові об'єкти кримінальних правопорушень логічно виводяться з розділів Особливої частини КК, їх назв, змісту норм: основи національної безпеки, життя і здоров'я, воля, честь і гідність особи і т. ін. З огляду на видове розмаїття соціальних благ, навіть умовно однорідних, тих, що згруповані в одному розділі Особливої частини КК, обґрунтованою є позиція щодо виділення видових об'єктів кримінальних правопорушень у структурі родового. Вони виявляють більші дрібні за обсягом й специфічні за змістом групи соціальних благ. Наприклад, у межах родового об'єкта розділу II Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» видовими є два об'єкти: з одного боку – життя, з іншого – здоров'я особи. Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – визначене соціальне благо (блага), якому (яким) спричиняється шкода або створюється загроза її спричинення конкретним кримінальним правопорушенням. Цей об'єкт виявляється в кожному окремому випадку вчинення кримінального правопорушення. В ньому відображаються ознаки як загального, так і родового (в низці випадків й видового) об'єктів кримінальних правопорушень, які специфікуються до визначеного акту кримінально протиправної поведінки, юридичні ознаки якої зафіксовані в окремій статті Особливої частини КК.

На рівні безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення здійснюється класифікація об'єктів по горизонталі. Виділяються такі види безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення: основний, додатковий обов'язковий та додатковий факультативний. Основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – соціальне благо, якому кримінальним правопорушенням безпосередньо спричиняється шкода або створюється загроза такого спричинення і заради правового захисту (охорони) якого відбулась кримінально-правова заборона. Додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – соціальне благо, якому обов'язково спричиняється кримінальним правопорушенням істотна шкода (або створюється загроза спричинення такої шкоди), попутно з основним безпосереднім. Воно не є основним, таким, що виражає характер, зміст суспільної небезпечності кримінального правопорушення.

Однак через те, що заподіяти шкоду основному безпосередньому об'єкту без заподіяння шкоди й додатковому неможливо, блага додаткового об'єкта також ставляться законом про кримінальну відповідальність під охорону в межах однієї і тієї ж кримінальноправової норми. Наприклад, при вчиненні розбою (ч. 1 ст. 187 КК) основним безпосереднім об'єктом є власність, а додатковим обов'язковим – здоров'я потерпілого. Додатковий факультативний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – соціальне благо, якому при посяганні на основний об'єкт шкода може спричинятися, а може й ні, тобто заподіяння шкоди є факультативним. Такий об'єкт не є конструктивною ознакою складу відповідного кримінального правопорушення. Проте його встановлення має значення

для індивідуалізації кримінальної відповідальності, призначення покарання. Наприклад, основним безпосереднім об'єктом погрози або насильства щодо працівника правоохоронних органів (ст. 345 КК) є авторитет правоохоронних органів. Додатковим обов'язковим – здоров'я працівника правоохоронного органу. Додатковим факультативним – його честь, гідність, які залежно від конкретних семантичних і стилістичних форм і засобів висловлення погроз можуть страждати, а можуть і ні. Предмет кримінального правопорушення – речі матеріального світу, через посягання на які вчиняється кримінальне правопорушення, або з особливими властивостями яких пов'язується суспільна небезпечність діяння щодо неконтрольованого поводження з ними, а також у визначених кримінальним законом випадках – інформація. За загальним правилом, предмет є складовою об'єкта кримінального правопорушення, фактором матеріалізації соціального блага.

Однак у низці випадків (але не в усіх) ознаки предмета набувають відносно самостійної юридичної значущості та у зв'язку з цим закріплюються в диспозиції статті Особливої частини КК як ознака складу кримінального правопорушення. Предмет кримінального правопорушення є, як правило, факультативною ознакою складу кримінального правопорушення. Він набуває значення обов'язкової лише в тих випадках, коли прямо передбачений у диспозиції статті Особливої частини КК або випливає з її логіко-семантичної структури. При вчиненні кримінального правопорушення його предмета шкода може завдаватися (як при умисному знищенні або пошкодженні майна – ст. 194 КК), а може й ні (при крадіжці, грабежі). В окремих випадках може йтися про створення предмета кримінального правопорушення, як-от при незаконному виробництві чи виготовленні наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст.ст. 307, 309 КК), вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК) тощо. Окремим різновидом предмета кримінального правопорушення є інформація, з особливими властивостями якої законодавець у низці випадків пов'язує наявність складу кримінального правопорушення. Наприклад, інформація (відомості), яка визнана у встановленому порядку державною таємницею, є предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 328 КК (розголошення державної таємниці); лікарська таємниця є предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 145 КК (незаконне розголошення лікарської таємниці). Поряд із предметом кримінального правопорушення факультативною ознакою його складу, що безпосередньо випливає зі структури об'єкта, є потерпілий. У низці випадків соціальне благо є суто особистісним, невідчужуваним від людини. Такими, наприклад, є життя, здоров'я людини, її статева свобода та статева недоторканість. У цих випадках (наприклад, при вбивстві (ст. 115 КК) чи зґвалтуванні (ст. 152 КК)) потерпілий постає обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення. Наголосимо, що лише в тих випадках, коли потерпілий прямо вказаний у диспозиції статті Особливої частини КК, він набуває значення обов'язкової об'єктивної ознаки складу кримінального

правопорушення. В інших випадках – ця ознака є факультативною *(д-р юрид. наук, професор Ю. В. Орлов).*

С. 74. ПИТАННЯ 20 ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ. ВИДИ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ Суб'єкт кримінального правопорушення – це фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК). Суб'єкт кримінального правопорушення як елемент складу кримінального правопорушення характеризується такими обов'язковими ознаками: – фізичність (кримінальній відповідальності підлягає лише людина – фізична особа); – осудність (такий психічний стан особи, що характеризується здатністю особи під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними) (ч. 1 ст. 19 КК); – досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність (16 років – загальний вік (ч. 1 ст. 22 КК), 14 років – знижений вік (ч. 2 ст. 22 КК), а у деяких випадках кримінальна відповідальність можлива лише за умови досягнення 18 років – підвищений вік (наприклад, за втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст. 304 КК), ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335 КК) тощо). Види суб'єктів кримінального правопорушення: – загальний суб'єкт (ч. 1 ст. 18 КК); – спеціальний суб'єкт (фізична, осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа (ч. 2 ст. 18 КК). Спеціальний суб'єкт, крім обов'язкових загальних ознак (фізична, осудна особа, що досягла певного віку), має додаткові спеціальні (особливі) ознаки, передбачені в конкретній статті Особливої частини КК. Такі спеціальні ознаки можуть бути різними, наприклад родинні стосунки – біологічна матір новонародженої дитини (ст. 117 КК), фах – медичний працівник (ст. 139 КК), певна діяльність – керівник підприємства або підприємець (ст. 175 КК), службове становище – службова особа (ст. 364 КК) тощо *(канд. юрид. наук, доцент Д. Ю. Кондратов).*

С. 75-76. ПИТАННЯ 21 ПОНЯТТЯ ОСУДНОСТІ ТА ОБМЕЖЕНОЇ ОСУДНОСТІ, ЇХ КРИТЕРІЇ. Осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч. 1 ст. 19 КК). Формула осудності будується на підставі двох критеріїв: юридичного (психологічного або психофізіологічного) та медичного (біологічного). Юридичний (психологічний або психофізіологічний) критерій осудності характеризує зміст осудності як здатності людини усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку діяння і здатність керувати ним під час його вчинення. Юридичний (психологічний або психофізіологічний) критерій осудності характеризується двома ознаками: інтелектуальною та вольовою. Інтелектуальна ознака психологічного критерію осудності відображає здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення

усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своїх дій (бездіяльності) та їх наслідків. Вольова ознака психологічного критерію осудності – здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення керувати своїми діями (бездіяльністю). Медичний (біологічний) критерій осудності характеризує психічне здоров'я суб'єкта під час вчинення ним кримінального правопорушення, рівень розвитку його психічних функцій, що обумовлюють здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Видом осудності є обмежена осудність. Обмежено осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Формула обмеженої осудності, як і у випадку осудності, будується на підставі двох критеріїв: юридичного (психологічного або психофізіологічного) та медичного (біологічного). Юридичний (психологічний або психофізіологічний) критерій характеризує такий вплив психічного розладу на здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними, який істотно обмежує зазначені здатності. Медичний (біологічний) критерій обмеженої осудності «психічний розлад» вказує на наявність певного розладу психічної діяльності або психічної хвороби, що виступає причиною істотного обмеження здатності особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. До таких психічних розладів та хвороб, як правило, відносять органічний розлад особистості внаслідок епілепсії, шизофренію в стані ремісії, легку розумову відсталість і деякі інші. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку *(канд. юрид. наук, доцент Д. Ю. Кондратов).*

С. 109-110. ПИТАННЯ 39 ДІЙОВЕ КАЯТТЯ. ВІДМІННІСТЬ ДІЙОВОГО КАЯТТЯ ВІД ДОБРОВІЛЬНОЇ ВІДМОВИ Дійове каяття – це активна поведінка винного, яка свідчить про осуд вчиненого ним кримінального правопорушення та про прагнення усунути або загладити суспільно небезпечні наслідки цього кримінального правопорушення. Об'єктивною ознакою діяльного каяття є певна активна поведінка особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а суб'єктивною ознакою – осуд винним своїх дій (тому ці дії і мають таку назву). Дійове каяття може проявитися в різних видах, а саме: – у запобіганні настанню суспільно небезпечних наслідків вчиненого кримінального правопорушення; – у відшкодуванні заподіяного збитку або усуненні заподіяної шкоди; – у сприянні розкриттю кримінального правопорушення; – у з'явленні із зізнанням; – в інших подібних діях, що лише пом'якшують наслідки вчиненого кримінального правопорушення і відповідальність за нього. Добровільна відмова відрізняється від дійового каяття за наступними ознаками: – якщо добровільна відмова є можливою лише на стадіях готування та замаху, то дійове каяття трапляється і в разі закінченого кримінального

правопорушення; – добровільна відмова може проявлятися у бездіяльності, у простому (чистому) утриманні від подальшого вчинення кримінального правопорушення, а дійове каяття – це завжди активна поведінка; – добровільно відмовитися можна лише від кримінальних правопорушень, вчинених з прямим умислом, тоді як дійове каяття може проявлятись як в умисних (у тому числі вчинених із непрямим умислом), так і в необережних кримінальних правопорушеннях; – у разі добровільної відмови кримінально-протиправна діяльність припиняється лише за волею самого суб'єкта, чим і відвертається настання суспільно небезпечних наслідків, а дійове каяття відбувається, як правило, якщо кримінальне правопорушення доводиться до кінця або ж припиняється з причин, що не залежать від волі винного; – за загальним правилом, у разі добровільної відмови особа не підлягає кримінальній відповідальності внаслідок відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця, що свідчить про відсутність в її діянні складу закінченого кримінального правопорушення, а в разі дійового каяття склад кримінального правопорушення існує, і тому воно, як правило, розглядається лише як обставина, що пом'якшує покарання (ст. 66 КК); однак у деяких випадках у разі дійового каяття особа звільняється від кримінальної відповідальності (наприклад, на підставі ст. 45 КК) *(канд. юрид. наук, доцент Д. Ю. Кондратов).*

С. 124-126. ПИТАННЯ 46 ПОСОБНИК КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВИДИ ПОСОБНИЦЬКИХ ДІЙ. ВІДМІННІСТЬ ПОСОБНИЦТВА ВІД ПІДБУРЮВАННЯ. Пособник кримінального правопорушення – особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення (ч. 5 ст. 27 КК). Пособник кримінального правопорушення є його співучасником, а тому пособницькій діяльності властиві всі ознаки співучасті, що випливають зі змісту ст. 26 КК, а саме: а) вона повинна бути лише умисною; б) може мати місце лише при вчиненні умисного кримінального правопорушення; в) характеризується спільністю участі пособника у вчиненні єдиного для всіх (двох і більше) співучасників кримінального правопорушення, що має як об'єктивний (пособницькі дії сприяють настанню суспільно небезпечних наслідків у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом або на вчинення лише суспільно небезпечних дій – у кримінальних правопорушеннях з формальним складом), так і суб'єктивний вираз (пособник усвідомлює спільність своїх дій з іншими співучасниками, хоча б і без персональної конкретизації останніх).

Види пособницьких дій: – надання порад – дії, що полягають в інформуванні (усно, письмово чи у формі конклюдентних дій) інших

співучасників кримінального правопорушення щодо найбільш виважених, необхідних, на думку пособника, засобів, знарядь, заходів, спрямованих на сприяння у готуванні та безпосередньому вчиненні кримінального правопорушення. – вказівки – наполегливі вимоги, адресовані пособником іншим співучасникам, щодо вчинення певних дії, спрямованих на сприяння у готуванні чи безпосередньому вчиненні кримінального правопорушення; – надання засобів чи знарядь вчинення кримінального правопорушення – дії, які полягають у передачі (тимчасовій чи остаточній, оплатній чи безоплатній) пособником у користування (або ж у власність) речей матеріального світу, властивості яких дозволяють їх використати для вчинення конкретного кримінального правопорушення як знаряддя чи засіб; – усунення перешкод – дії технічного, організаційного та іншого характеру, спрямовані на нейтралізацію факторів, що можуть завадити вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками кримінального правопорушення. До них, наприклад, може відноситись відімкнення сигналізації, відволікання уваги власника житла, щоб завадити йому потрапити до нього в той час, коли інші співучасники вчиняють крадіжку, поєднану з проникненням в це житло тощо; – надання заздалегідь обіцянки переховувати кримінального правопорушника – завчасне, тобто до початку вчинення кримінального правопорушення, надання іншим співучасникам обіцянки щодо переховування у майбутньому, тобто після вчинення кримінального правопорушення, особи (осіб), яка (які) його вчинять.

Сама обіцянка полягає у наданні усного чи письмового зобов'язання пособника вчинити зазначені дії. Подальше переховування може полягати у наданні приміщень, транспортних засобів для зникнення кримінального правопорушника, доступу до схованок тощо; – надання заздалегідь обіцянки переховувати знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення – завчасне, тобто до початку вчинення кримінального правопорушення, надання іншим співучасникам обіцянки щодо переховування у майбутньому, тобто після вчинення кримінального правопорушення, знарядь та/або засобів, що використовувалися для його вчинення.

Подальше переховування може полягати у їх триманні в спеціально відведених місцях: приміщеннях, схованках, тайниках, сейфах тощо; – надання заздалегідь обіцянки переховувати сліди кримінального правопорушення – завчасне, тобто до початку вчинення кримінального правопорушення, надання іншим співучасникам обіцянки щодо переховування у майбутньому, тобто після вчинення кримінального правопорушення, його слідів. Така обіцянка може виражатися, наприклад, у зобов'язанні після вчинення кримінального правопорушення здійснити прибирання місця вчинення кримінального правопорушення з усуненням його слідів (трупа людини, слідів боротьби, предметів, часток речовини, що можуть бути використані як речові докази тощо), або тимчасове чи постійне утримання зазначених слідів у визначеному місці; – надання заздалегідь

обіцянки переховувати предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом – завчасне, тобто до початку вчинення кримінального правопорушення, надання іншим співучасникам обіцянки щодо переховування у майбутньому, тобто після вчинення кримінального правопорушення речей матеріального світу, що здобуті в результаті його вчинення (гроші, майно і т. ін.); – надання заздалегідь обіцянки придбати чи збути предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом – завчасне, тобто до початку вчинення кримінального правопорушення, надання іншим співучасникам обіцянки щодо придбання чи збуту в майбутньому, тобто після вчинення кримінального правопорушення, речей матеріального світу, що здобуті в результаті його вчинення (гроші, майно і т. ін.); – надання заздалегідь обіцянки іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення – завчасне, тобто до початку вчинення кримінального правопорушення, надання іншим співучасникам обіцянки вчинити будь-які інші дії, які не охоплюються змістом попередніх видів пособницьких дій, спрямованих на сприяння у вчиненні кримінального правопорушення.

Відмінність пособництва від підбурювання полягає в тому, що пособництво спрямоване на сприяння у вчиненні кримінального правопорушення, а підбурювання – лише на те, щоб у той чи інший спосіб викликати бажання (переконаність у необхідності, вигідності і т. ін.) вчинити кримінальне правопорушення без сприяння у ньому. На відміну від підбурювання, пособництво характеризується певною корисністю для інших співучасників, тобто має корисні властивості (фізичні чи інтелектуальні – залежно від конкретних пособницьких дій), що полегшують тією чи іншою мірою вчинення кримінального правопорушення, або ж роблять його принципово можливим *(д-р юрид. наук, професор, заслужений працівник освіти України О. М. Литвинов).*

С. 180-183. ПИТАННЯ 76 МЕТА ПОКАРАННЯ ТА ЇЇ ЕЛЕМЕНТИ Цілі покарання – це кінцеві соціальні результати, що досягаються передбаченням різних видів покарань у кримінальному законі. До питань дослідження цілей покарання зверталось багато учених, причому не лише юристи, але і філософи, психологи, соціологи. Сучасні уявлення про цілі покарання багато в чому є переосмисленням тих, що існували раніше і дуже численних теорій покарання. Проте серед їх множини можна виділити дві основні групи: а) абсолютні теорії покарання (теорії відплати); б) відносні теорії покарання (теорії досягнення корисних цілей). Представники абсолютних теорій (Кант, Гегель та їх послідовники) не бачили в покаранні ніякого іншого змісту, крім єдиної абсолютної ідеї – мети відплати за вчинене кримінальне правопорушення. Як практичну реалізацію прихильники цих теорій відстоювали необхідність законодавчого закріплення різних систем пропорційності кримінального правопорушення і покарання, відплати рівним злом за заподіяне винним зло.

Наприклад, за вбивство – смертна кара, за статеві кримінальні правопорушення – кастрація, за майнові кримінальні правопорушення – каторга, за образу – застосування заходів, що ганьблять винного, тощо.

Прихильників відносних теорій об'єднувало те, що вони бачили сенс і корисність покарання в досягненні якоїсь конкретної мети. Наприклад, прибічники теорії залякування (Бентам та ін.) і теорії психологічного примусу (А. Фейєрбах) вважали, що покарання повинно стримувати інших осіб від вчинення кримінальних правопорушень, тобто виконувати мету загального запобігання. На думку А. Фейєрбаха, воно має завдати винному більше невдоволення, ніж те задоволення, яке він одержує від вчинення кримінального правопорушення. Отже, застосовуване покарання психологічно впливає на інших осіб, утримуючи їх від учинення кримінальних правопорушень. Представники теорії спеціального запобігання обстоювали ідею застосування покарання виключно для того, щоб сам винний не вчинив нового кримінального правопорушення. Подібні ідеї обстоювали і прихильники теорій виправлення, на думку яких, покарання має забезпечити виправлення винного, тобто невчинення ним нових кримінальних правопорушень. Однобічність цих теорій не могла задовольнити практиків. Тому в середині XIX ст. з'являються так звані змішані теорії покарання. Загальним для них є об'єднання ідей декількох абсолютних і відносних теорій про мету покарання. Їх прихильники у різноманітних варіаціях визнають цілями покарання: залякування, відплату, відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням моральної шкоди, виправлення, загальне і спеціальне запобігання. Ці теорії відрізняються не тільки поєднанням цілей, а і їх значущістю. У чинному КК питання про мету покарання вирішене в ч. 2 ст. 50, де зазначено, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

Наведене свідчить про те, що закон виходить зі змішаних теорій, оскільки називає метою покарання: – кару як відплату за вчинене; – виправлення засудженого; – запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень самим засудженим (спеціальне запобігання); – запобігання вчиненню кримінальних правопорушень з боку інших осіб (загальне запобігання). Кара як мета покарання – це примушування особи з боку держави до покори (закону) відповідно до виду та розміру призначеного покарання за вчинене кримінальне правопорушення, з одного боку, та спокута засудженого перед окремими людьми, суспільством та державою і його розплата за вчинене своїми особистими благами та правами – з іншого. Застосовуючи покарання, суд має на меті покарати винного, що необхідно і для захисту суспільства, і для задоволення почуття обурення і справедливості потерпілого та суспільства в цілому. Визнання кари метою покарання не зменшує визнання кари сутністю покарання, що, як уже зазначалося, є його істотною ознакою. Кара як мета покарання має найдавніше походження і виникає разом із зародженням та формуванням кримінального права як такого. Кримінальне правопорушення первісно розглядалося як «шкода», завдана майну чи здоров'ю особи, а встановлення кари за таку шкоду – реалізація принципу таліону («око за око, зуб за зуб»).

Особа, завдавши каліцтва чи пошкодивши майно, сама мала зазнати подібних позбавлень чи обмежень особистого, майнового тощо характеру – вважалось, що таким чином буде відновлено справедливість. Дійсно, застосовуючи покарання, суд має на меті покарання винного, проте це не зменшує визнання кари сутністю покарання.

Порушення права завжди вважається порушенням справедливості, тому кримінальне правопорушення є найвище порушення справедливості в праві. Соціальна справедливість – це еталон моральності держави і суспільства. Вона може висвітлювати інтереси потерпілого, правопорушника, суспільства і держави, хоча їхні інтереси можуть і не збігатися. На особливу увагу, на наш погляд, заслуговує розуміння соціальної справедливості державою, яка стоїть поза емоціями та інтересами окремих громадян або соціальних груп. Держава одночасно є і незалежним арбітром у конфлікті інтересів потерпілого і правопорушника та здійснює правосуддя, і гарантом забезпечення соціальної справедливості в суспільстві. Караючи правопорушника, держава «мститься» правопорушнику від імені громадян, які потерпіли від кримінального правопорушення, таким чином відновлюючи соціальну справедливість. Мета виправлення припускає усунення суспільної небезпечності особи, тобто такий вплив покарання, в результаті якого засуджений під час і після його відбування не вчинить нового кримінального правопорушення.

Виправлення полягає в тому, щоб шляхом активного примусового впливу на свідомість засудженого внести корективи в його соціально-психологічні властивості, нейтралізувати негативні, криміногенні настанови, змусити додержуватися положень кримінального закону або, ще краще, прищепити, нехай навіть під страхом покарання, повагу до закону. Досягнення мети виправлення багато в чому забезпечується самим призначенням покарання, режимом його відбування, залученням до праці, організацією навчання професії, переконанням, роз'ясненням кримінального законодавства, заходами виховного характеру та іншою освітньою роботою із засудженим. Однак, крім цих суттєвих обставин зовнішнього впливу, важливу роль у досягненні цієї мети відіграє внутрішнє бажання засудженого виправитися. Спеціальна превенція – це запобігання можливості вчинення нових кримінальних правопорушень особою, яку було засуджено за скоєння кримінального правопорушення. Ця мета покарання може досягатися різними способами, наприклад шляхом створення для засуджених таких умов, які виключають або значно обмежують можливість кримінально протиправної діяльності, що й утримує засуджених від учинення нових кримінальних правопорушень. Так, при позбавленні засудженого волі режим виконання покарання, обмеження контактів з навколишнім світом, постійний контроль за поведінкою засудженого тощо фізично позбавляють його можливості вчиняти багато кримінальних правопорушень. Досягненню цієї мети сприяють і положення закону, що посилюють покарання за вчинення нового кримінального правопорушення (визнання його обставиною, що обтяжує покарання (ст. 67

КК); більш суворі правила і межі призначення покарання (ст. 71 КК).

Окрім того, застосування до правопорушника заходів відплати спрямоване на створення у нього страху перед можливим покаранням у разі вчинення нового кримінального правопорушення. Мета загального попередження (загальна превенція) припускає такий вплив покарання, що забезпечує попередження вчинення кримінального правопорушення з боку інших осіб. Ця мета покарання звернена, насамперед, до осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень. Переважна частина громадян не вчиняють протиправних дій не під загрозою покарання, а внаслідок своїх моральних властивостей, звичок, громадських, релігійних настанов та переконань. Щодо таких громадян кримінальне покарання також впливає позитивно, підвищує правову культуру, виховує нетерпиме ставлення до правопорушників, формує відповідний рівень правосвідомості. Досягнення мети загального попередження забезпечується самим оприлюдненням законів, санкції яких попереджають про покарання кожного, хто порушить ці закони, засудженням винного, призначенням покарання та його виконанням. Загроза невідворотності покарання і його реалізації є засобом стримування осіб, що схильні вчиняти кримінальні правопорушення. Найчастіше саме залякування, страх покарання, загроза його неминучості стримують багатьох із них від учинення кримінального правопорушення. Причому більшою мірою такий вплив справляє невідворотність покарання, а не його суворість. Також треба зауважити, що, відповідно до ч. 3 ст. 50 КК, покарання не має на меті завдання фізичних страждань або приниження людської гідності *(канд. юрид. наук, доцент Д. С. Казначеєва).*

Висновки. Віримо у світле майбутнє України. У могутність і велич українського багатостраждального народу. Слава Господу Богу! Слава Україні! Слава нашим Героям, які жертвують найдорожчим, найціннішим, що є в кожного із нас, – здоров'ям, і віддають свої життя задля спільної, великої Перемоги і досягнення довгоочікуваного миру в державі нашій незламній – Україні, усіх куточках Землі, де живе людина в ім'я торжества Справедливості.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2023

Ivan V. KRITSAK,
PhD in Law
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkov, Ukraine)

UPDATE OF TRAINING MANUAL "CRIMINAL LAW OF UKRAINE (IN QUESTIONS AND ANSWERS)" EDITED BY DOCTOR OF LEGAL SCIENCES, PROFESSOR Y. V. ORLOV: IDEOLOGICAL/IDEAL, SPIRITUAL AND ESSENTIAL ASPECTS OF KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS SCIENTIST`S PROFESSIONALISM

The article is devoted to a comprehensive, doctrinal-organizational, pedagogical-value analysis of the textbook «Criminal Law of Ukraine (in questions and answers)»» edited by Doctor of Laws, Professor Yu. V. Orlov (2023). Attention

is focused on individual, most significant from the author's point of view, provisions of the General Part, which determine the value attitudes, motivational foundations of thinking and scientific creativity of the team of authors of the manual, which are particularly significant for the formation of the personality of a policeman, a lawyer in the conditions of the ongoing Russian-Ukrainian war.
Key words: *manual, value, spirituality, criminal law, science, educational discipline.*

УДК 340.1 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.15*

Олександр Сергійович ПЕРЕДЕРІЙ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків)

ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

У статті з позицій загальнотеоретичного аналізу висвітлюються основні напрями діяльності складових сектору безпеки і оборони України, які відповідають гарантуванню повноцінної реалізації прав внутрішньо переміщених осіб. На основі аналізу положень чинного законодавства про національну безпеку визначено п'ять концептуальних засад діяльності органів забезпечення національної безпеки, спрямованих на забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: забезпечення контрольних функцій Верховної Ради України за діяльністю органів охорони правопорядку задля гарантування неухильного і безумовного дотримання ними вимог чинного законодавства, здійснення превентивних захисних заходів з гарантування здійснення прав внутрішньо переміщеними особами, здійснення консультацій керівниками органів забезпечення національної безпеки з місцевими органами влади і місцевого самоврядування з питань забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, налагодження взаємодії органів забезпечення національної безпеки з органами військового управління під час планування та проведення спеціальних силових, залучення органів влади до розробки державних цільових стратегічних документів у сфері національної безпеки і оборони з урахуванням гарантій реалізації прав і інтересів, які передбачені законодавством для внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, права внутрішньо переміщених осіб, гарантії, органи державної влади, національна безпека України, територіальна цілісність.*

Постановка проблеми. Починаючи з 2014 р., на тлі розпочатої росією неоголошеної війни в східних регіонах Україні, держава зіштовхнулася з

небаченим раніше негативним соціальним явищем – виникненням особливої категорії громадян, які змушені були через бойові дії покинути власне місце проживання і переселитися в іншу місцевість або регіон. Наприкінці 2014 р. у відповідності до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII (далі – Закон про внутрішньо переміщених осіб) такі громадяни одержали особливий статус – «внутрішньо переміщена особа»[1]. З цього моменту, держава взяла на себе зобов'язання реалізовувати окремий напрям внутрішньої політики, який зводиться до гарантування забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб.

За офіційними даними Міністерства соціальної політики України у 2022 р. після повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави кількість внутрішньо переміщених осіб склала понад 2,3 млн осіб[2]. За національними і міжнародними параметрами зазначена кількість є вражаючою. Для порівняння, кількість внутрішньо перемінених осіб в Україні майже у два рази перевищує населення Естонії, приблизно дорівнює кількості населення Литви і становить майже половину населення Данії. З урахуванням тієї обставини, що значна кількість внутрішньо переміщених осіб є соціально вразливими категоріями громадян (діти, люди похилого віку, особи з обмеженими фізичними можливостями) захист їх життєвих інтересів стало питанням національної безпеки держави. Відповідно, метою статті є висвітлення сутності заходів гарантування прав внутрішньо переміщених осіб як складової забезпечення національної безпеки України. Теоретичним підґрунтям статті стали публікації вітчизняних науковців, які досліджували окремі аспекти реалізації правового статусу внутрішньо переміщених осіб (В. Завальний, А. Блащак, Т. Цимбалістий).

Виклад основного матеріалу. У відповідності до чинного Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII національною безпекою України є стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз[3]. У свою чергу, до національних інтересів України належать життєво важливі інтереси людини, а державна політика у сфері національної безпеки спрямована на захист життя і гідності громадян, забезпечення гарантування їх конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності, добробуту та умов для сталого розвитку.

У відповідності до положень чинного законодавства України, особи, які були змушені залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень

[1] Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

[2] Внутрішньо переміщені особи. *Офіційний інтернет-сайт Міністерства соціальної політики України.* Режим доступу: URL: https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html.

[3] Про національну безпеку України: Закон України від 18.06.2018 р. № № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру користуються усім спектром прав, передбачених Конституцією України та актами міжнародного права, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Поряд із цим, у відповідності до згаданого Закону про внутрішньо переміщених осіб, зазначеній категорії громадян держава надає додаткові організаційно-правові гарантії здійснення прав. Зокрема, це:

– розробка і реалізація заходів, спрямованих на запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення осіб;

– здійснення захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб;

– створення організаційних умов для добровільного повернення внутрішньо переміщених осіб до покинутого місця проживання;

– створення умов для інтеграції внутрішньо переміщених осіб за новим місцем проживання в Україні;

– захист від примусового повернення на покинуте місце проживання;

– вжиття всіх можливих заходів, спрямованих на розв'язання проблем, пов'язаних із соціальним захистом, зокрема відновленням усіх соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам;

– гарантування забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб;

– сприяння органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування у пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення;

– гарантування безпечних умов життя та здоров'я та ін.

Зазначені організаційно-правові гарантії є, здебільшого, соціальними за своїм предметним характером. Їх встановлення, як зауважує В. Завальний, є індикатором того, що держава навіть під час гострого періоду період суспільно-правової аномії, намагається убезпечити від негативних наслідків воєнних власних громадян[1].

Зауважимо, що сприяння у реалізації гарантій здійснення прав внутрішньо переміщеними особами здійснюється цілим інституційним механізмом органів державної влади та підпорядкованих їм державних установ різної спеціалізації. Це, зокрема, органи соціального захисту населення, органи і установи дошкільної, середньої та вищої освіти, Державна міграційна служба України, Пенсійний фонд України. Поряд із цим, важливу роль у гарантуванні здійснення прав внутрішньо переміщених осіб відіграють органи, що входять до сектору безпеки і оборони України (ст. 12 Закону про національну безпеку) і спеціально призначені для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру.

[1] Завальний В. Загальнотеоретичні особливості правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 213

Відзначимо, що враховуючи інституційну різноманітність сектору безпеки і оборони України, значний обсяг навантаження у гарантуванні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб покладається на органи, що здійснюють загальне керівництво сектором безпеки і оборони та органи охорони правопорядку. Загальний предмет відання органів охорони правопорядку, який визначено у чинному законодавстві, системно не передбачає спеціальні заходи, які спрямовані на гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Разом із тим, в Законі України «Про національну безпеку України» регламентовано деякі концептуальні засади такої діяльності, яку проводять суб'єкти забезпечення національної безпеки. Зокрема:

1) в Україні засновується комітет Верховної Ради з питань національної безпеки, оборони та розвідки. До предмету відання комітету належать питання щодо забезпечення правового режиму воєнного та надзвичайного стану[1]. Різке збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб у 2022-2023 роках відбувалось за умови дії в Україні правового режиму воєнного стану. Постійна внутрішня міграція громадян та різке збільшення населення у населених пунктах одних регіонів за рахунок зменшення в інших вимагало і вимагає від правоохоронних органів пильності і особливих умов роботи задля профілактики і припинення можливих правопорушень, усунення соціальної напруги, оперативного реагування на інформацію про факти порушення прав внутрішньо переміщених осіб. До повноважень комітету належить забезпечення контрольних функцій Верховної Ради України за діяльністю органів охорони правопорядку задля гарантування неухильного і безумовного дотримання ними вимог чинного законодавства. У процесі розробки законопроектів з різних аспектів забезпечення національної безпеки комітет має прораховувати ймовірні ризики у змісті законопроектів, предмет правового регулювання яких стосується гарантування прав внутрішньо переміщених осіб;

2) суб'єкти забезпечення національної безпеки у своїй більшості становлять органи державної влади, які мають зброю і уповноважені застосовувати державний примус. Вони наділені для цього системою спеціальних повноважень. У процесі їх реалізації здійснюється і реалізуються превентивні захисні заходи гарантування здійснення прав внутрішньо переміщеними особами (забезпечення громадського порядку і тиші, нагляд за законністю надання соціальних послуг, перевірка інформації про протиправну діяльність щодо внутрішньо переміщених осіб, що вчинена на ґрунті зміни місця проживання, нагляд за своєчасним наданням гарантованих державою пільг);

3) керівники органів забезпечення національної безпеки можуть здійснювати взаємодію з місцевими органами влади і місцевого самоврядування з питань, що належать до їх компетенції. Залежно від

[1] Предмет відання комітету. *Інтернет-сайт Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки*.

ситуації, дотичною проблематикою таких питань можуть бути аспекти, що стосуються гарантування повноправності внутрішньо переміщених осіб на відповідній території, виконання вимог законодавства щодо дотримання органами державної влади і місцевого самоврядування прав внутрішньо переміщених осіб;

4) суб'єкти забезпечення національної безпеки можуть налагоджувати взаємодію з органами військового управління під час планування та проведення спеціальних силових заходів за участю особового складу Збройних Сил України, інших військових формувань з урахуванням необхідності гарантування дотримання особистих, соціально-економічних, прав і свобод осіб, які є внутрішньо переміщеними і проживають на території певної громади;

5) органи влади можуть залучатися до розробки державних цільових стратегічних документів у сфері національної безпеки і оборони з урахуванням гарантій реалізації прав і інтересів, які передбачені законодавством для внутрішньо переміщених осіб.

Очевидним є те, що практичне застосування наявних правових конструкцій гарантування реалізації прав внутрішньо переміщених осіб складовими сектора національної безпеки і оборони являє собою складний і поліаспектний порядок управлінських дій. Такі дії мають суміжний характер стосовно планування і реалізації спеціальних (у тому числі й силових) заходів, спрямованих на відвернення загроз національній безпеці. Відповідно, керуючись конституційним принципом абсолютної пріоритетності прав і свобод особи, пропонуємо чинне законодавство про національну безпеку доповнити нормами про первинну пріоритетність дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб при плануванні і реалізації спеціальних заходів із забезпечення національної безпеки і обороноздатності на території компактного проживання внутрішньо переміщених осіб. Така пропозиція є особливо значущою на тлі того, що, як зауважують вітчизняні дослідники соціально-правового становища прав внутрішньо переміщених осіб, зазначена категорія зіштовхується з системними соціальними труднощами: відмови в нарахуванні соціальних виплат, бюрократичність процедур перевірки, проблеми з відновлення документів (паспортів, документів про освіту, правовстановлювальних документів на майно, інші), отриманням субсидій тощо[1].

Висновки. Узагальнюючи наведене вище, зауважимо, що чинне законодавство України про національну безпеку передбачає первинні правові конструкції, практична реалізація яких сприяє гарантуванню повноцінній реалізації прав внутрішньо переміщених осіб. Більшість із таких засад за змістом відповідають політико-правовим цілям забезпечення національної безпеки і територіальної цілісності держави, мінімізацію ризиків відкритої збройної агресії проти України, забезпечення законності і

[1] Цимаблістий Т., Блащак А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. №. 4 (20). С. 129.

правопорядку у суспільстві взагалі. Разом із тим, існує доцільність удосконалення законодавчих засад гарантування прав внутрішньо переміщених осіб на рівні спеціального законодавства про національну безпеку України. Так, вважаємо виправданим ввести у законодавство про національну безпеку норми щодо обов'язковості і пріоритетності врахування інституціями сектору безпеки і оборони держави громадянських прав і свобод внутрішньо переміщених осіб при плануванні і реалізації спеціальних заходів із забезпечення національної безпеки і оборони України, реалізації інших заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Внутрішньо переміщені особи. *Офіційний інтернет-сайт Міністерства соціальної політики України.* Режим доступу: URL: https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html.

2. Завальний В. Загальнотеоретичні особливості правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 213–217. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273743.

3. Предмет відання комітету. *Інтернет-сайт Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки*. Режим доступу: URL: https://web.archive.org/we.b./20190921062845/http://komnbo.rada.gov.ua/news/Pro_komitet/73148.htm

4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

5. Про національну безпеку України: Закон України від 18.06.2018 р. №2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

6. Цимаблістий Т., Блащак А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. №. 4 (20). С. 126–130.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2023

Oleksandr S. PEREDERII,
PhD in Law, Associate Professor,
(Kharkiv National University V. N. Karazin, Kharkiv, Ukraine)

GUARANTEEING THE RIGHTS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN THE CONTEXT OF ENSURING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE (THEORETICAL AND LEGAL ASPECT)

The article highlights the main areas of activity of the components of the security and defense sector of Ukraine, which correspond to guaranteeing the full implementation of the rights of internally displaced persons, from the standpoint of a general theoretical analysis. On the basis of the analysis of the provisions of

the current legislation on national security, five conceptual bases of the activities of national security agencies aimed at ensuring the rights of internally displaced persons have been determined: ensuring the control functions of the Verkhovna Rada of Ukraine over the activities of law enforcement agencies in order to guarantee their unwavering and unconditional compliance with the requirements of the current legislation , the implementation of preventive protective measures to guarantee the exercise of rights by internally displaced persons, the implementation of consultations by the heads of national security bodies with local authorities and local self-governments on the issues of ensuring the rights of internally displaced persons, the establishment of interaction between national security bodies and military administration bodies during planning and implementation special forces, the involvement of authorities in the development of state-targeted strategic documents in the field of national security and defense, taking into account guarantees of the realization of rights and interests provided for by legislation for internally displaced persons.

Key words: *internally displaced persons, rights of internally displaced persons, guarantees, state authorities, national security of Ukraine, territorial integrity.*

ТРИБУНА МОЛОДИХ УЧЕНИХ

УДК 343.9

DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.16

Павло Юрійович ДАНИЛЬЧЕНКО,
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ВИДИ КРИМІНАЛЬНОГО РАДИКАЛІЗМУ: КРИМІНОЛОГО-ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ ПІДХІД

Стаття присвячена розкриттю кримінолого-екзтистенціального підходу до видової диференціації кримінального радикалізму. Встановлено, що останній є вельми різнобічним. Лише зовнішні його прояви характеризуються операційною, атрибутивною (за ознаками складів кримінальних правопорушень) одноманітністю. Внутрішні ж, психологічні, екзистенціальні грані кримінального радикалізму є варіативними. Проведене дослідження дозволило виділити 8 його видів: самоактуалізаційний, мегалотимний, ізотимний, солідаризаційний, танатофобний, ресентиментарний, свободо-центруючий та свободо-елімінуючий. Надано їх характеристику.

Ключові слова: *кримінальний радикалізм, злочин, екзистенція, визнання, ресентимент, свобода.*

Постановка проблеми. Російсько-українська війна актуалізувала проблему поширення кримінального радикалізму. Перші дні і тижні повномасштабної агресії продемонстрували те, яку «ставку» робила країна-агресор на дестабілізацію середовища засуджених й спроби радикалізувати суспільноп-політичну ситуацію за рахунок активних дій криміналітету, професійно-злочинного середовища. Водночас не тільки цей аспект становить загрозу національній безпеці України. Не менш значущими є й ті

прояви кримінального радикалізму, які можуть бути пов'язані з травмою війни, деокупацією територій, їх повоєнною відбудовою та реінтеграцією населення. Цей процес на думку дослідників буде насичений криміногенними процесами на ґрунті ненависті. Ба більше: вже зараз, на жаль, є колосальний емпіричний матеріал (трагедії у Бучі, Ірпені, Гостомелі, Ізюмі і інших містах), який ставить перед дослідником важку задачу щодо пояснення настільки радикальних проявів ненависті з боку окупантів. І в цій справі, як не дивно, здатен допомоги російський письменник Ф. М. Достоєвський, який досить яскраво та влучно виявив та описав не тільки загальнолюдські ментальні «почісування», а й такі особливості російського національного характеру, що представляють безпосередній науковий інтерес для кримінолога. Недарма Ч. Ломброзо вбачав у Ф. М. Достоєвському неабиякий кримінологічний хист, здатність заглянути у нетрі душі злочинців. Тому автор перепрошує за контекстуально контроверсійне (контекст війни) звернення до окремих ідей, цитат вказаного митця. Ми стоїмо на позиції того, що його твори є надбанням людства, а сучасний російський фашизм, його колективно-ментальні відгалуження не мають до них жодного позитивного відношення, хоча й у риториці послуговуються прізвищем митця, привласнюючи його здобутки. Агресивна імперія не вперше привласнює не властиві для неї атрибути культури й цивілізації, демонструючи прихильність до культу карго. Натомість було б помилкою для вітчизняної науки і культури відхреститися від вивчення і використання ідей геніїв людської цивілізації. Тож не будемо і ми цього робити.

Вказані обставини диктує необхідність глибинного пізнання проявів кримінального радикалізму через його видову диференціацію, спираючись на кримінолого-екзистенціальний підхід.

Принагідно зауважимо, що кримінальний радикалізм загалом та в установах виконання покарань не один раз потрапляв до фокусу уваги таких вчених як О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараша, В. С. Батиргареєва, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, В. В. Голіна, В. К. Грищук, О. І. Гуров, Т. А. Денисова, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. Г. Колб, О. М. Литвинов, Н. Г. Маслова, Ю. В. Орлов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, О. Ю. Шостко, І. С. Яковець та ін. Проте, не дивлячись на теоретико-прикладну значущість наявних напрацювань, лишається чимало вільних зон наукового пошуку. Не розкритим зостається видове розмаїття кримінального радикалізму, через аналіз якого можливо поглибити наукове розуміння цього феномену, підвищити ефективність запобіжних заходів відповідного спрямування.

Метою наукової статті є виділення, опис і пояснення видів кримінального радикалізму, оперуючи кримінолого-екзистенціальним підходом.

Виклад основного матеріалу. Використовуючи вказаних підхід, тобто спираючись на аналіз домінуючої в радикалогенезі екзистенції, можемо виділити такі видові варіації кримінального радикалізму:

1. Радикальна самоактуалізація (самоактуалізаційний радикалізм), яка виражає прагнення за рахунок соціально значущої радикальної діяльності домогтися здобуття прийнятного для себе (більш високого ніж колишній, поточний) соціального статусу за рахунок зміни контексту рольової конфігурації. Такий радикалізм є виключно або переважно справою приватною й зорієнтований на особистісне задоволення без урахування позицій інших суб'єктів діалогічної системи. Важливим лише виявляється соціальний контекст, параметрію якого й прагне змінити радикал.

В цьому контексті звертає на себе увагу позиція деяких дослідників (наприклад, В. О. Бачиніна), що злочин може виступати як засіб екзистенціального самопізнання особистості, як спосіб осягнення нею граничних життєвих смислів, інакше недоступних розумінню. Якщо людину долає спокуса зазирнути за межу дозволеного, за границю правомірного і тим самим прояснити для себе деякі значимі смисли, то цю кримінальну мотивацію слід віднести до її трасгресивно-екзистенціального різновиду. Кидається в око римування із ключовою лінією переживань Р. Роскольнікова – відомого персонажу роману Ф. М. Достоєвського «Злочин і покарання». Водночас, для цього персонажу, що, безумовно, є збиральним образом, який з найтоншими відтінками віддзеркалює (завдяки непересічній майстерності генія Достоєвського зачіпати найчуттєвіші струни людської душі, проливати світло на найпотаємніші і не завжди приємні для визнання її глибини, її «підпілля», сповнене «бісами») психологізм буденності й екстраординарності, властивим є не тільки і не стільки з'ясування власних спроможностей як таких, а через особливого роду експериментування з ними – доходження і до власного визнання, самоствердження. Його діалогічне оповідання в особливий спосіб увінчане постійною присутністю (співприсутністю) Его.

На цьому ж наголошуть В. І. Поклад та О. С. Звонок, зазначаючи, що роман «Злочин і покарання» являє собою художнє моделювання кримінальної реальності, опис соціального експерименту Р. Раскольникова на предмет виявлення в собі *статусних ознак еліти свого часу*, до яких герой Ф. М. Достоєвського відносив право переступати елементарні моральні закони і норми[1]. Тому перш за все – самоактуалізація, самоствердження як мета, і вже потім – граничні здібності як засіб виділяють експеримент Р. Раскольнікова та роблять його ілюстративним для пояснення змісту відповідної спонуки та особливостей самоактуалізаційного радикалізму. Зрозуміло, що ця спонука є універсальною. Тим то вона і властива радикалізму. Тим то вона і не є для нього специфічною. Однак вимога повноти дослідження диктує нам необхідність вичленування його виду з-поміж інших, нехай виду і не особливого, однак, менше з тим, виду.

При цьому екзистенцію самоактуалізацію (самоповаги, самовизнання)

[1] Поклад В. І., Звонок О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології: монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Сєвєродонецьк: РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. С. 63.

слід відмежовувати від екзистенції визнання (поваги з боку інших), яка виявляє заточеність на зміну позицій інших суб'єктів діалогічної системи щодо радикала. Саме такі спонуки, як зауважує Ф. Фукуяма, лежать в основі тверджень підлітка про те, що до вчинення злочину його змусило суспільство, або коли жінка думає, що гендерно структурноване і сексистське суспільство обмежує її потенціал. У більшому масштабі такий погляд висловлюється в незадоволенні Володимира Путіна, який вважає, що світові гравці на чолі зі США незаслужено не поважають Росію, і тому намагається повалити нинішній світовий порядок. Хоч і минулому мислителі часом критикували деякі аспекти соціальних правил і традицій, мало хто з них твердив, що нинішнє суспільство з його правила потрібно повністю ліквідувати і створити замість нього щось краще. Це врешті-решт пов'язує Руссо з революційними подіями у Франції 1789 року, у Російській імперії 1917 року або в Китаї 1949 року[1].

Водночас екзистенція визнання не є монохромною. Вона виявляє свою внутрішню множинність, функціональну плюральність, варіативність, яка здатна істотно змінювати характер, механізм, наслідки вияву цієї екзистенції. Йдеться про два види визнання – мегалотимія та ізотимія. Звідси виводяться два наступні види радикалізму: магалотимний та ізотимний.

2. Мегалотимний радикалізм, що є втіленням боротьби за домінацію через радикальну зміну засновків суспільного співжиття. Назва цього різновиду радикалізму семантично пов'язується із вченням Сократа про тимос – частку душі, що вимагає визнання суб'єкту з боку інших осіб. За понад два тисячоліття до початку сучасної економіки – пише Ф. Фукуяма – Сократ із Главконом зрозуміли те, що для неї залишилося непоміченим. Бажання і розум – складові частини людської психіки (душі), але третій складник, тимос, діє цілком незалежно від них. Тимос – осередок суджень про гідність; люди прагнуть позитивної оцінки їньої значущості або гідності[2]. Мегалотимія, як складова тимосу, є бажанням здобути визнання власної вищості. Ізотимія – рівності. Становлення сучасної демократії – це історія про те, яяк мегалотимію витісняла ізотимія[3]. Тож мегалотимний радикалізм являє установку антидемократію, тиранію, автократію на будь-якому рівні, у будь-якому масштабі і сфері відтворення, сприйняття. Особистісне визнання як частина групової ідентичності досягається через відповідну зміну (прагнення до змін) засад соціальної організації у антидемократичному руслі, з позицій домінування. Діалог, таким чином, пропонується, розгортається радикалом заради наступного утвердження монологічного адміністрування. Так досягається визнання переважаючого становища радикала.

3. Ізотимний радикалізм (від ізотимії), що спрямований на визнання

[1] Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / Пер. з англ. Т. Сахно. К. : Наш Формат, 2020. С. 42.

[2] Там само. С. 30.

[3] Там само. С. 33.

не домінантного, а рівного становища. Це бунт за рівність, за рівні права, свободи, за рівне соціальне становище й необхідні для цього зміни.

Як ізотимний, так і мегалотимний види радикалізму спрямовані на отримання визнання й утвердження власної гідності. І якщо перший виявляється у боротьбі за гідність у рівності цінностей і можливостей людей (наприклад, радикальний рух, що увійшов в історію під симптоматичною назвою Революція Гідності), то другий – за визнання гідності господаря, тобто у пануванні над кимось, силове підкорення відповідних соціальних груп. Війна РФ проти України є явним виразом мегалотимного радикалізму. Імперська установка за визначенням є мегалотимією, таке собі прагнення до тримання статусу альфа-самця (і, до речі, супутнє підняття рівня серотоніну). В цьому контексті правим, на нашу думку, є Ю. В. Орлов, який стверджує, що тотальність негативної маніфестації «Я маю» можна побачити у триваючому агресивно-злочинному воєнно-насильницькому драйві (навіть поза територією України) Російської Федерації проти України: установка та маніфестація «Я маю» як покруч «Я є» виявляється спроєктованою на український соціокультурний, політико-правовий простір спробою його привласнення через докорінне його ж заперечення та руйнацію, через руйнацію України як екзистенції, утвердження домінуючої позиції[1].

Фантомний біль як біль від неіснуючого (Україна як втрачена частина імперії – прим. авт.) передбачає переживання неіснування, ідеальне заперечення існування того, що спричиняє біль, хоча чуттєвий рівень дисонує із цим запереченням. Звідси – породження ненависті у спайці з дегуманізацією (неіснуюче для суб'єкту не може бути олюднене), що обумовлює абсолютно ірраціональне мотиваційне підґрунтя воєнних злочинів, злочинів проти людяності, що вчиняються на території України масово від початку повномасштабної, багатофронтової російської агресії, а, можливо, і початку цієї агресії загалом. Тому не безсила заздрість, а сильна ненависть та маніфестація існування через привласнення й домінування на фоні дисонансу (біль від неіснуючого) переважають у екзистенціях агресора[2].

Автор перепрошує за таке об'ємне цитування, яке, певна річ, не прийнято роботи у дисертаційних дослідженнях. Тим не менш, гадаємо, тут такий крок виправданим, що обумовлюється точністю розстановки акцентів та позначенням найбільш чутливих «больових точок» українсько-російських взаємин. І хоча діагностика причин війни РФ проти України не входить до безпосередніх задач нашої роботи, ми не можемо хоча б точково не позначити окремі суттєві їх компоненти, принаймні ті з них, які є дотичними до проблематики кримінального радикалізму. Як засвідчує здійснений нами аналіз, агресії РФ цілком можна іденифікувати із проявом кримінального радикалізму й його мегалотимному різновиді. Прагнення до

[1] Орлов Ю. В. Кримінальний акціонізм : від символічності суб'єкта та суб'єктивізації символу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 58.

[2] Там само. С. 58.

утвердження колективної гідності «російського народу»* (огидно-збочена, параноїдально-месіанська версія артикуляція якої монополізована політичною елітою, що спирається на силовий блок та маніпулятивно-пропагандистську мережу конструювання суспільної думки) через ідею духовної й культурної «величі» (щоправда, яка спирається на артефакти сторічної давнини й давніші; це те саме, що й стверджувати буцімто Греція є центром сучасної філософії тільки тому, що Аристотель, Платон, Сократ були греками) a priori передбачає домінантну позицію по відношенню до партнера у системі визнання. До того ж ця позиція підкріплюється жертовною прентензійністю, є по суті ресентиментарною.

4. Радикальна солідаризація (солідаризаційний радикалізм) як втеча від самотності, як прагнення до припинення стану усамітненні. Ґрунтується на екзистенції самотності, що, безумовно, є засадничим переживанням страждання. Ю. В. Орлов влучно акцентує на тому, що екзистенція самотності походить з вищої нервової функції самоусвідомлення, вичленування себе з єдиного універсуму, а також невідчужуваності життя[1]. Людське життя саме у силу своєї невідчужуваності по суті є самотність, первинна самотність[2]. Вона має властивість загострюватись при розриві суспільних зв'язків, стигматизації, соціально-психологічному відчуженні[3].

Розрив суспільних зв'язків зачіпає і більш глибинні рівні організації особистості, які в тому числі сягають й лібідозних сфер. Так, зокрема, З. Фройд наголошував на формуванні ідентичності й групової приналежності, виходячи з лібідозної структури маси. Відтак, страх, викликається у індивіда припиненням емоційного зв'язку лібідозної рарядженості. Останнє є випадком невротичного страху[4]. Такий страх є потужним фактором до зміни засадничих правил гри та перезаснування соціальної групи з необхідною якістю, кількістю та силою зв'язків. Не в останню чергу це досягається радикальною активністю.

Вище ми вже згадували про значення солідаризації у радикалогенезі. Тут же наголосимо, що солідаризація в розгортання радикалізму може мати не тільки супутню функцію, яка полегшує організацію процесу та підвищує шанси на досягнення успіху у справі зміни засновків системи соціальної діяльності, а й набувати цілком самостійного, сенсоутворюючого значення в етіології радикалізму. Сама зміна вказаних засновків може бути пов'язана із потребою в асоціації, у входженні до нових, раніше не функціонуючих соціальних кластерів, чарунок, груп. Таким чином реалізується потреба в

---

* Використання нами лапок у цьому випадку пояснюється проблематизацією суб'єктності російського народу, що є неочевидною в умовах недемократичного політичного режиму.

[1] Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності : матриця кримінолого-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 92.

[2] Ортега-и-Гассет Х. «Дегуманизация искусства» и другие работы. Эссе о литературе и искусстве / Сост.: И. Тертерян, Н. Матяш; Пер. с исп.: С. Васильевой, В. Симонова, И. Тертерян, Н. Кротовский, Н. Снетковой, Н. Трауберг, Н. Матяш. М.: Радуга, 1991. С. 262.

[3] Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності : матриця кримінолого-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 92.

[4] Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / Пер. с нем. Я. М. Когана, И. Д. Ермакова. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2020. С. 44.

приналежності (а заразом з нею й у безпеці), з якою резонує переживання солідарності як відповіді на екзистенцію самотності.

5. Танатофобний радикалізм, що є відлунням екзистенції смертності як відчування принципової кінцевості власного існування. Дуже ґрунтовно розгорнув цю екзистенцію Е. Фромм у його широковідомій праці «Анатомія людської деструктивності» (1973 р.)[1] та показав, що саме вона, ця екзистенція фундує злоякісну агресії у її, так би мовити, нормальному, тобто не патологічному (садизм і т. д.) стані. Логіко-семантичні ланцюги, що вибудовується від жаху смертності до агресії, пролягають через переживання фізичної та психічної атомізації, відчуженості, відчуття закинутості у Всесвіті. Зрештою формується тривожність як перманентна екзистенційна нерівновага, що зумовлена самою будовою центральної нервової системи людини та здатністю до самоусвідомлення (а тому й вичленування себе із зовнішнього світу). Ця екзистенційна нерівноважність, за Е. Фроммом, і є джерелом злоякісної агресії, чистої деструкції.

Ця аналітична схема є відомою й достатньо стійкою, методологічної виваженою, маловразливою до критики, що дозволяє і нам нею скористатися в межах цієї дисертації. Свідомо опускаючи методичні деталі її проєктування на предмет нашого дослідження (адже їх виклад займе невиправдано значний обсяг роботи), зауважимо, що радикалізм, проявляючись в акті агресії, агресивному драйві (у термінології К. Лоренца), агресивності, має в своїй основі в тому числі й ту тривожність, що породжується танатофобією, мучительним переживанням невідворотності смерті як об'єктивно необхідного та неминучого фіналу. Зрозуміла річ (і це доводить Е. Фромм), що життєдайні стратегії, утвердження соціально-конструктивних установок і їх реалізації за активної фази переживання вказаної екзистенційної нерівноваги абсолютно виключається. Задля блокування цього нестерпного стану психологічного страждання (арзамаський жах) та за принципової неможливості позбутися своєї тілесності й психічності, єдиним виходом лишається активне, щільне включення у матерію соціальності, обростання соціальними зв'язками, статусами, ролями, жонглювання ними. При тому таке жонглювання, ротації мають бути постійними: застій (спокій) загострює ці відчуття, що явно проявляється у кризі середнього віку, коли об'єктивно зумовлені певні соціальні здобутки, що досягаються приблизно у 40 р. певним чином врівноважують, заспокоюють активність, формують фон постійності, стабільності, який надто довго винести неможливо. З'являється потреба у зміні або власної особистості, або соціального середовища. У контурах останнього і створюється низка передумов для радикалізму. Тож *танатофобний радикалізм – це радикалізм середнього (кризового) віку*, який фактично маніфестує прагнення до безсмертя, принйамні в історії, у пам'яті своїх друзів і ворогів. Адже вчинення соціального потрясіння того чи іншого

[1] Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Пер. с нем. А. С. Гуревич. М.: АСТ, Хранитель, Мидгард, 2007. 624 с.

масштабу гарантує безсмертя. Це і є відповідь на страх смертності.

6. Ресентиментарний радикалізм, в основі якого знаходиться нарцистичний комплекс жертовності-величі, що зумовлює претензійність на домінантну роль в соціальній групі, суспільстві, державі, у міждержавному просторі. Цей вид радикалізму дуже близький до мегалотимного. Однак ключовою відмінністю між ними є те, що ресентимент народжується там, де претензії на визнання переважаючого статусу не знаходять свого практичного підтвердження, адекватного (у сенсі очікуваного) відгуку.

Така закономірність пояснюється механізмами гіперкомпенсації, наукова розробка яких пов'язується з іменем А. Адлера[1]. З його розробок, які серед іншого спираються на теорію травми (Й. Брейєер, З. Фройд) відомо, що наявність травматичного досвіду детермінує прагнення до дискримінації: спочатку позитивної, від визнання жертовного становища й до отримання компенсацій, а згодом й до негативної – визнання виключності та отримання привілеїв, що означає контекстуальне зниження статусу інших суб'єктів соціальної взаємодії. За такою логікою розгортається мегалотимія, що є прямими наслідком травм й утворених від них комплексів. Коли ж вказаної вище дискримінації у практиці не відбувається – формується стан депривації, що сам по собі постає джерелом тривожності й агресії, а також, що найголовніше, – закріплення агресивно-ворожої установки. Реалізація останньої вже спрямована не стільки на отримання визнання й дискримінації, скільки на помсту й руйнацію. І оскільки йдеться про установку, вона є самодостатнім детермінуючим фактором та мало залежить від результативності спричинення страждань дійсним чи уявним джерелам (суб'єктам) загроз. Мало залежить і від приводів, що використовуються для агресивної розрядки. Влучними в цьому аспекті видаються слова У. Шекспіра: «…Насправді той великий, хто не мусить / Знайти якусь іде, щоб умерти, / Для нього жмут соломи теж достатня / Підстава для війни. Бо привід – честь…»[2]. За такою логікою і народжується той феномен, який спочатку у філософії, а згодом й в сучасній кримінологічній науці названий ресентиментом.

Ще раз підкреслимо: мегалотимія є лише початковим етапом формування та розгортання ресентименту. Останній набуває своїх сутнісно, функціонально завершених рис як результат депривації, затяжної відсутності визнання підкореного стану (та, відповідно, домінації ресентиментала) з боку бажаного суб'єкта. Саме тоді викристалізовується чиста ненависть як детермінація злочинів ненависті. І це дуже важливо розуміти в тому числі для дослідження кримінального радикалізму серед засуджених та ширше – кримінального радикалізму загалом, в тому числі й того, що проявляється на міжнародному рівні, у розв'язуванні агресивних

[1] Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / Пер. с англ. А. Боковикова. М.: Академический проспект, Гаудеамус, 2015. 240 с.

[2] Шекспір В. Гамлет, принц данський / Пер. з англ. Ю. Андруховича. Львів : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2020. С. 59.

воєн. Згадаймо лише слова одного з «клінічних» ресентименталів та за сумісництвом очільника однієї із сусідніх нам держав: «Навіщо нам такий світ, якщо там не буде Росії?!» та «Ми як мученики потрапимо в рай, а вони просто здохнуть»[1]. Примітно, що діагностування ресентиментальної зараженості президента РФ безпомилково здійснив і Ф. Фукуяма ще за два роки до початку повномасштабої війни РФ проти України[2]. Водночас, воєнно-кримінальний радикалізм – тема окремого монографічного дослідження, що, гадаємо, значно актуалізувалась від 24.02.2022 р. Ми ж дещо змістимо акценти нашого наукового пошуку, повернувшись ближче до основної предметної лінії.

У своїй монографії професори О. М. Литвинов та Ю. В. Орлов розгорнули проблематику ресентименту як індивідуального та колективного психологічного феномену, що детермінує агресивно-насильницьку злочинність найбільш широкого спектру, але головно – політичного, а також так звані злочини ненависті. Зазначається, що ресентимент є соціально-психологічним феноменом, який полягає у генерації, підтриманні наративів і дискурсу ідентичності у повністю або частково сфальсифікованих умовах протистояння загрозам існування групи, що супроводжується агресивними практиками опозиційно-консолідуючого значення. Політика ресентменту – кероване та аморальне використання почуття страху перед штучно створюваними та/або інтерпретованими загрозами соціальної смерті групи (заборона використання рідної мови, відправлення релігійних обрядів, вигнання з територій і т.п.). Оперування такою технологією відкриває широкі можливості для зловживання з боку політичного істеблішменту, маскування своєї злочинної діяльності, легітимуючи, прикриваючи її «народною підтримкою» і таким же «народним гнівом»[3]. Водночас важливо і те, що, маскуючи свою злочинну діяльність, легітимізуючи її в очах публіки, політична еліта, використовуючи політику ресентименту, по-перше, сама не є вільною від ресентиментарних спонук (тому часто дивуються, що винахідники червого соціального міфу самі згодом починають в нього щиро вірити) і, по-друге, закладається і підживлюється тривало граюча установка доксичного мислення на боротьбу, що є джерелом радикалізму у найширших його проявів: від зміни влади (дай тільки наказ) й до підтримки агресивної війни, яка, певна річ, буде упакована у привабливими для ресентимента конотаціями справедливості, відплати та порятунку.

Таким чином, ресентиментарний радикалізм є закономірною реакцією на двоблокову психічну зв'язку жертовності-величі в умовах депривації в сконструйованому ворожому контексті, що проявляється у своєрідному русі агресивного відмежування, що неодмінно супроводжується

[1] Сколько ядерного оружия у России, и может ли Путин начать ядерную войну ? PP Belsat.eu: Аналитика. 22.03.2022. URL: https://belsat.eu/ru/news/22-03-2022-skolko-yadernogo-oruzhiya-u-rossii-i-mozhet-li-putin-nachat-yadernuyu-vojnu/

[2] Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / Пер. з англ. Т. Сахно. К. : Наш Формат, 2020. С. 10, 19, 78.

[3] Литвинов О. М. Орлов Ю. В. Антипостмодерн : кримінологічні етюди. Х.: Право, 2019. С. 121.

маніфестуючими практиками ворожнечі й ненависті. Тож варто погодитись із О. М. Литвиновим та Ю. В. Орловим також і й тому, що ресентимент постає технологією конструювання ідентичності через опозиційну ворожість. При цьому політика гідності, якщо вона є елементом політики ідентичності, неодмінно призводить до ресентименту, обтяженого жертовністю, конкурентною віктимністю, позитивною, а за нею – й негативною, суспільно небезпечною, кримінальною дискримінацією, ненавистю, соціальною дезінтеграцією[1]. Однак додати, що радикальний прояв ресентименту є найбільш небезпечним з можливих, адже націлений фактично на знищення опонента – соціального суб'єкта, на якого покладається провина (засобами соціального конструювання, пропаганди, сучасних форм масового інформаційно-мережевого психічного насильства) за стан депривації – тривалої неможливості отримання визнання зверхнього, домінуючого (на підставі) становища.

7. Свободо-центруючий радикалізм, який є виразом екзистенції свободи, тобто переживання особливого стану незв'язаності з нормативними вимогами чи обмеженнями фактичних соціальних обставин. Звісно, ми не можемо тут не вказати на крайню складність та остаточну невирішеність у філософії й гуманітаристиці проблеми змісту, сутності свободи як такої. Тому, свідомо уникаючи дискусії з цього питання, зазначимо, що в нашій роботі ми воліємо оперувати розумінням свободи, запропонованим С. К'єркегором, і яке зводиться до її визначення як бажання свободи (свобода як бажання свободи)[2]. Воно є близьким до гегелівського концепту свободи як усвідомленої необхідності свободи.

Виходячи з цього, свободо-центруючий радикалізм проявляться тоді, коли для суб'єкта важливим стає проявлення самого лише прагнення до свободи як відмови підкорятися наявним правилам гри, офіційним чи фактично усталеним нормам поведінки, ціннісним орієнтаціям. Зміст останніх принципово не важливим. Важливим є прояв свободи як свавілля у буквальному значенні, себто «своєї» волі. І питання не в тому, чим детермінована так звана «своя» воля. Питання в тому аби вона була контраверсією соціальним очікуванням, інституціоналізованим правилам. Бунт заради самого лише бунту як функціонально самодостатнє занепокоєння.

Цей різновид занепокоєння й актуалізацію власного «Я», що уособлює свободу дуже тонко й влучно проілюстрував Ф. М. Достоєвський, вкладаючи у вуста «підпільної людини» слова, які у художньо-філософському плані стали, як видається, маніфестом особистісно запаленого свавілля, та, до речі, яскраво проявленого в огидно-агресивній, фашизоїдно-ресентиментарній політиці російської федерації щодо України та всього цивілізованого світу (мовою оригіналу): «Если бы мне предложили

[1] Литвинов О. М. Орлов Ю. В. Антипостмодерн : кримінологічні етюди. Х.: Право, 2019. С. 123.

[2] Кьеркегор С. Или-или. Фрагмент из жизни : в 2-х ч. / Пер. с дат., вступ. ст., коммент., примеч. Н. Исаевой и С. Исаева. СПб.: Издательство Русской Христианской Гуманитарной Академии: Амфора. ТИ Д Амфора, 2011. С. 622, 715.

выбирать, всему миру провалиться, или мне чай пить, я бы ответил, что лучше всему миру провалиться, а мне чтобы чай пить»[1]. Причину цього виклику всьому світові він вбачає саме у свободі як феномену нераціональному (мовою оригіналу): «Есть только один случай, только один, когда человек может нарочно, сознательно пожелать себе даже вредного, глупого, даже глупейшего, а именно: чтобы иметь право пожелать себе даже и глупейшего и не быть связанным обязанностью желать себе одного только умного. Ведь это глупейшее, ведь это свой каприз, и в самом деле может быть всего выгоднее для нашего брата из всего, что есть на земле, особенно в иных случаях… Потому что во всяком случае сохраняет нам самое главное и самое дорогое, то есть нашу личность и нашу индивидуальность»[2]. В іншому творі письменник розвинув цю ідею до рівня патологічного соціопата, девіантна поведінка з боку якого сягає рівня насолоди (мовою оригіналу): «…Этот не просто… уверовал в разврат. Этот не простодушно подл, а с любовью, он в подлость привнёс своего. Он понимает, что разврат – это разврат; но разврат он полюбил сознательно, а честь презирает»[3]. Як же влучно ці роздуми лягають на масові безчинства, вбивства, воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинювані окупантами на території України! Як же тонко Ф. М. Достоєвський описав те, що не повною мірою пояснюється раціонально, логічно і те, чим так недалекоглядну хизуються адепти «руського міра» і що зрештою виливається у звірства!

Не є виключенням і ординарний радикалізм, що увібрав у себе численні людські спонуки та прояви, як універсальна форма для поміщення устремлінь найбільш різноманітних, а надто тих, що виражаються у виклику соціальності, у розрізанні контексту, у бунті. Цілком зрозуміло, що в основі свободо-центруючого радикалізму можуть знаходитись відмінні потреби: від самоактуалізації й до приналежності. Однак сам по собі феномен свободи як прагнення, бажання свободи, в якому знаходить свій вияв існування особистості, екзистенція у власному розумінні цього терміну, здатен детермінувати радикальні реакції-опозиції, що результують соціальні девіації, виключно в яких свобода і проявляється. Дещо забігаючи наперед, можемо вже зараз стверджувати, що саме у категоріях свободо-центруючого радикалізму можна пояснити численні випадки бунтарської поведінки так званих «заперечувальників» (рос. «отрицалово») – осіб з числа засуджених, що не визнають авторитетів навіть у кримінально-субкультурному середовищі і які при цьому асоціюють себе з ревними носіями цієї субкультури.

8. Свободо-елімінуючий радикалізм, що ґрунтується на виділеній Ю. В. Орловим екзистенції агресивної несвободи[4]. Специфічність цього

[1] Достоевский Ф. М. Записки из подполья: повесть. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2020. С. 78.

[2] Достоевский Ф. М. Записки из подполья: повесть. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2020. С. 71, 72; Орлов Ю. В. Кримінальний акціонізм : від символічності суб'єкта та суб'єктивізації символу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 58.

[3] Достоевский Ф. М. Слезинка ребёнка. Дневник писателя. М.: АСТ, 2015. С. 200.

[4] Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності : матриця кримінолого-екзистенціального аналізу. *Вісник*

різновиду радикалізму пояснюється блискуче описаним Е. Фроммом страхом перед свободою, що поєднана з особистою відповідальністю та зниженням ступеня цієї відповідальності засобами входження у деякі ієрархічні спільноти, делегуванням повноважень, відповідальності за прийняття рішень. У всесвітньовідомій праці «Втеча від свободи» (1941 р.) філософ переконливо доводить, що людина повинна мати змогу віднести себе до якої небудь системи, яка б спрямовувала її життя, надавала йому сенс, *блокувала почуття нікчемності*[1] (*курсив наш – П. Д.*).

Примітно, що ще до Е. Фромма зв'язок між свободою та страхом відповідальності фіксували численні мислителі. Так, С. К'єркегор зауважував, що чим більша свобода, тим більше вина (як передумова відповідальності – прим. авт.), у цьому полягає таємниця вічного блаженства; і не бажати каятися у вині предків – це якщо і не пряме боягузтво, то принаймні неглибокість душі, якщо не нікчемність, то, принаймні, дріб'язковість і брак великодушності[2].

Виділення нами курсивом фрагмент цитати Е. Фромма покликано звернути увагу читача на ту обставину, що прагнення до елімінації свободи щільно пов'язане з почуттям несамоактуалізованості, гострою потребою реалізувати цю потребу через приналежність до групи, що на думку «утікача» володіє достатнім ресурсом *гідності*. Тобто до гідності висуваються особливі вимоги, які, зазвичай, пов'язується з домінуючим, тобто мегалотимним, фактором, визнанням переважаючого становища. Тож свободо-елімінуючий радикалізм виявляється щільно пов'язаний з мегалотимним, може з ним утворювати складні комплекси гіперкомпенсації, розгортання яких підвищує агресивність суб'єкту, а надто при його входженні до того чи іншого виду соціальних мас. При тому такі індивідууми характеризуються підвищеним ступенем психологічної зараження, сугестивної піддатливості, переважанням емоційності над раціональністю, зниженою здатністю до критичного мислення, схильністю до інтеграції у міфологічні системи світобудови. Маса таких індивідуумів – соціальна база автократичних, тоталітарних політичних режимів і їх лідерів. Відтак, з огляду на особливості функціонування останніх, свободо-елімінуючий радикалізм втілюється у агресивних практиках антидемократичного штибу (що підсилюється відповідною символікою, дискурсом), аж до активної участі в агресивні війні, у бойових діях.

Висновки. Кримінальний радикалізм є вельми різнобічним. Лише зовнішні його прояви характеризуються операційною, атрибутивною (за ознаками складів кримінальних правпорушень) одноманітністю. Внутрішні ж, психологічні, екзистенціальні грані кримінального радикалізму є варіативними. Проведене дослідження дозволило виділити 8 його видів:

Кримінологічної асоціації України. 2021. № 1 (24). С. 99.

[1] Фромм Э. Бегство от свободы / Пер. с нем. М.: Прогресс, 2012. С. 22.

[2] Кьеркегор С. Или-или. Фрагмент из жизни : в 2-х ч. / Пер. с дат., вступ. ст., коммент., примеч. Н. Исаевой и С. Исаева. СПб.: Издательство Русской Христианской Гуманитарной Академии: Амфора. ТИ Д Амфора, 2011. С. 694.

самоактуалізаційний, мегалотимний, ізотимний, солідаризаційний, танатофобний, ресентиментарний, свободо-центруючий та свободо-елімінуючий. Кожен з них заслуговує на окрему увагу, що й буде предметом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поклад В. І., Звонок О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. 202 с.

2. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / Пер. з англ. Т. Сахно. К. : Наш Формат, 2020. 192 с.

3. Орлов Ю. В. Кримінальний акціонізм : від символічності суб'єкта та суб'єктивізації символу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 49–61.

4. Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності : матриця кримінолого-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 85–105.

5. Ортега-и-Гассет Х. «Дегуманизация искусства» и другие работы. Эссе о литературе и искусстве / Сост.: И. Тертерян, Н. Матяш ; Пер. с исп. : С. Васильевой, В. Симонова, И. Тертерян, Н. Кротовский, Н. Снетковой, Н. Трауберг, Н. Матяш. М. : Радуга, 1991. 639 с.

6. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / Пер. с нем. Я. М. Когана, И. Д. Ермакова. СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2020. 192 с.

7. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Пер. с нем. А. С. Гуревич. М. : АСТ, Хранитель, Мидгард, 2007. 624 с.

8. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / Пер. с англ. А. Боковикова. М. : Академический проспект, Гаудеамус, 2015. 240 с.

9. Шекспір В. Гамлет, принц данський / Пер. з англ. Ю. Андруховича. Львів : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2020. 240 с.

10. Сколько ядерного оружия у России, и может ли Путин начать ядерную войну ? РР Belsat.eu : Аналитика. 22.03.2022. URL : https://belsat.eu/ru/news/22-03-2022-skolko-yadernogo-oruzhiya-u-rossii-i-mozhet-li-putin-nachat-yadernuyu-vojnu/

11. Литвинов О. М. Орлов Ю. В. Антипостмодерн : кримінологічні етюди. Х. : Право, 2019. 280 с.

12. Кьеркегор С. Или-или. Фрагмент из жизни : в 2-х ч. / Пер. с дат., вступ. ст., коммент., примеч. Н. Исаевой и С. Исаева. СПб. : Издательство Русской Христианской Гуманитарной Академии : Амфора. ТИ Д Амфора, 2011. 823 с.

13. Достоевский Ф. М. Слезинка ребёнка. Дневник писателя. М. : АСТ, 2015. 352 с.

14. Фромм Э. Бегство от свободы / Пер. с нем. М. : Прогресс, 2012. 212 с.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2023

Pavlo Yu. DANILCHENKO,
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

TYPES OF CRIMINAL RADICALISM: CRIMINOLOGY-EXISTENTIAL APPROACH

The article is devoted to the disclosure of the criminological-existential approach to the species differentiation of criminal radicalism. It has been established that the latter is very versatile. Only its external manifestations are characterized by operational, attributive (according to the characteristics of the composition of criminal offenses) uniformity. Internal, psychological, existential aspects of criminal radicalism are variable. The conducted research made it possible to distinguish 8 of its types: self-actualizing, megalothymic, isothymic, solidarizing, thanatophobic, resentful, freedom-centered, and freedom-eliminating. Their characteristics are given.

Key words: *criminal radicalism, crime, existence, recognition, resentment, freedom.*

УДК 343.2(477) *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.17*

Марина Олександрівна КОЛЕСНИК,
(*Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Суми*)

Наталія Олександрівна ПРІБИТКОВА,
(*Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків*)

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СПЕЦІАЛЬНИХ (ГАЛУЗЕВИХ) ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

З'ясовано, що принципи кримінального права – це ключові, фундаментальні, вихідні принципи, ідеї, які лежать в основі функціонування відповідної галузі права. Зазначається, що принципи становлять не лише ідеологічну основу кримінального права, вони безпосередньо залежать від напрямків розвитку цієї галузі права, а також функціонування правовідносин, регулювання та впорядкування яких спрямоване на ді. норм досліджуваної галузі права. Підкреслено важливість урахування в подальших дослідженнях взаємозв'язку динаміки принципів залежно від процесів, що відбуваються в суспільстві, та їх збалансованості? узгодженості. Найменші зміни в суспільстві повинні відображатися в перебудові сутності заснованих на них принципів.

Ключові слова: *принципи права, принципи кримінального права, класифікація, загальні правові принципи, спеціальні принципи.*

Постановка проблеми. Кримінальне право, як і будь-яка інша галузь права будується на основі відправних начал, вихідних ідей, які прийнято

називати принципами. Останні формують не тільки ідейну основу відповідної галузі праві, а й визначають вектори її розвитку. Вказані принципи є різноманітними за своєю природою та змістом, втім, у науковій літературі їх, як правило, поділяють на дві групи загальні та спеціальні. Так, якщо зміст загальноправових принципів досить змістовно розкривається у науковій літературі, то проблематика визначення спеціальних принципів кримінального права є досить актуальною.

Окремі теоретичні аспекти, пов'язані з принципами кримінального права, знаходили своє втілення у наукових працях провідних вітчизняних дослідників. У своїй статті «Характеристика галузевих принципів кримінального права України» В. В. Лактіонова та І. О. Таран формулюють засадниче для нашого дослідження твердження про те, що основою галузі права виступають принципи. При чому дослідники розглядають принципи як соціальні явища. Ми ж вважаємо, що потребує подальшого осмислення розуміння принципів як комплексів соціальних явищ.

У навчальному посібнику «Правознавство» В. В. Молдован замислився над сутністю принципів права як таких крізь призму правового позитивізму, що дає нам змогу осмислити сутнісне бачення принципів у загальній теорії права, доповнивши його окремими власними судженнями, зокрема щодо необхідності більш широкого погляду на їх сутність.

А. М. Колодій у своїй монографії «Принципи права України» аналізує ознаки принципів права як певні вектори їх розвитку, які у своїй сукупності дозволяють нам суттєво розширити бачення сутності принципів права та сформувати на основі цього окремі позиції в контексті досліджуваної проблематики.

Є. М. Вечерова у своїй статті «Принципи кримінального права: нормативний вимір» розглядає вже сутність принципів кримінального права, у тому числі осмислюючи роль останніх у процесі протидії злочинності, що наштовхує нас на окремі думки з цього приводу.

Окремі ознаки даних принципів можливо розглянути більш глибоко з урахуванням провідних тенденцій вітчизняної правової науки. Зокрема, В. О. Самотієвич у своїй статті «До питання обмеження суддівського розсуду під час призначення покарання», а також О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк у навчальному посібнику «Кримінальне право» досліджують сутність окремих спеціальних (галузевих) принципів, закладаючи тим самим основу для подальшого осмислення нами на основі їх позицій окремих інших принципів та їх ознак. Не лише вітчизняні науковці, але і зарубіжні дослідники свої праці присвячують розумінню сутності галузевих принципів кримінального права.

М. Горунеску виділяє окремі категорії принципів, які є доволі інноваційними для вітчизняної доктрини кримінального права та наштовхують авторів на окремі судження.

Мета цієї статті полягає у тому, щоб на основі ґрунтовного аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства з огляду на стрімкий науково-технічний розвиток людства, а також перебудову норм

кримінального права під реалії правового режиму воєнного стану встановити коло та розкрити сутність та зміст спеціальних (галузевих) принципів кримінального права.

Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні **завдання**.

1. З'ясувати місце спеціальних принципів кримінального права у ході змістовної та якісної характеристики сутності та змісту відповідної галузі права.

2. З'ясувати сутність принципів права взагалі та кримінального права зокрема.

3. З'ясувати, яку роль відіграють спеціальні принципи кримінального права у ході формування ідейної основи кримінального права, розвитку цієї галузі права, а також й функціонування правовідносин, на врегулювання та упорядкування яких спрямована дія норм досліджуваної галузі права.

4. Навести рекомендації для наукової спільноти у ході подальшого осмислення проблемних питань, пов'язаних із спеціальними принципами кримінального права.

5. Виокремити та надати характеристику ключовим спеціальним принципам кримінального права.

Для досягнення мети статті та виконання поставлених завдань використовувалися загальнонаукові методи пізнання. Звернення до діалектичного методу забезпечило вивчення розвитку явищ і процесів у взаємозв'язку і взаємозалежності, що дозволило розкрити сутність принципів права як таких, сформувати розуміння спеціальних (галузевих) принципів кримінального права, окреслити їх ознаки та види. За допомогою системного методу спеціальні (галузеві) принципи кримінального права розглядалися як цілісна система, кожен з елементів якої має свої характерні особливості.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо наше дослідження з осмислення сутності принципу права як такого.

В. В. Лактіонова та І. О. Таран зазначають, що «основою різних галузей права є принципи, які становлять собою основне вихідне положення, те, на базі чого взагалі побудована та чи інша галузь права. Вони є первинними інструментами, що конкретизують та уточнюють застосування правових засобів організації суспільних відносин»[1]. Досить цікавою є позиція дослідниці щодо розгляду принципів як соціальних явищ. Проте ми стоїмо на тому, що принцип має у своїй основі цілісні та стійкі комплекси соціальних явищ, які позначаються на життєдіяльності людини, формуючи у своїй сукупності певні базові умови, закладаючи основи здійснення кожного окремої соціальної взаємодії.

Аналізуючи загальну сутність принципів права варто згадати комплексний погляд на дану проблематику О. Ф. Скакун, що розуміє під

[1] Лактіонова В.В., Таран І.О. Характеристика галузевих принципів кримінального права України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 3. С. 214–216.

принципами права «об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин з метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Іншими словами, це є своєрідна система координат, у рамках якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрямок його розвитку»[1]. Дана позиція наштовхує нас на роздуми про те, що принципи права постійно перебувають у русі, трансформуючись, перебудовуючись під мінливі вимоги даної системи координат. Процеси цифровізації, мемізації, кліпового мислення, окремі світоглядні особливості філософії постмодерну, поява нових джерел комунікації, науково-технічний прогрес, що знаходить наразі свій вияв у зародженні штучного інтелекту – усі ці чинники і ще сотні інших об’єктивно трансформують кожен окремий принцип права, а також їх сукупність, позначаючи ту реальність, дослідження якої і покладається на наукове середовище.

В. В. Молдован переконливо доводить, що «принципи права - це основні ідеї, вихідні положення, які закріплені в законі, мають загальну значущість, вищу імперативність (веління) і відображають суттєві положення права. Вони впливають на весь процес підготовки нормативно-правових актів, їх видання, встановлення гарантій дотримання правових вимог»[2]. У цілому погоджуючись з позицією дослідника, ми також вважаємо доволі суперечливим твердження щодо обов’язкового закріплення принципів права в законі. Так, на наше глибоке переконання, на рівні нормативно-правових актів мають закріплюватися найважливіші принципи, що регулюють окрему сферу. Такі принципи закладають вектор діяльності, формують основу, що знаходить своє відображення у напрямках діяльності, завданнях, обов’язках, повноваженнях. У той же час коло принципів є значно ширшим та не може зводитись до положень окремого нормативно-правового акту. Саме це відкриває простір для наукової думки в даному напрямку.

Відповідно до позиції А. М. Колодія «ознаками принципів права є: регулятивність; внутрішня єдність, що простежується в їх системно-структурній внутрішній збалансованості, несуперечності, інтегрованості і водночас диференційованості на певні види; їх об’єктивна обумовленість, тобто їх відповідність характеру суспільних відносин, економічних, політичних, ідеологічних процесів, що відбуваються у суспільстві; матеріалізація їх у праві шляхом безпосереднього формулювання у нормах права (текстуального закріплення) або виведення принципів права із змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення); їх історичність»[3]. Зауважимо, що дослідник піднімає архіважливу в даному контексті проблему – співвідношення динамічності принципів залежно від тих

[1] Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум: Ун-т внутр. справ, 2000. С. 221.

[2] Молдован В. В., Чулінда Л. І. Правознавство : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2010.

[3] Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. С. 165.

процесів, що відбуваються в суспільстві, та їх збалансованості та узгодженості. Це означає, що навіть найменші зміни в суспільстві мають знаходити своє відображення у перебудові на їх основі сутності принципів. При цьому принципи не мають суперечити закону, а лише доповнювати його положення, органічно із нього випливати. Ця відповідальна задача покладається, у першу чергу, на наукову спільноту і вимагає ґрунтовного підходу до даного питання через призму реалізації кожного окремого принципу в конкретних суспільних відносинах.

О. В. Сачко, В. М. Тертишник та О. Г. Кошовий вказують, що «сутність та зміст принципів права напряму залежать від того, нормами якої галузі права суспільні відносини регулюються. Принципи права – сформовані в процесі розвитку правосвідомості та природного права та закріплені в законах, міжнародних правових актах і правових позиціях Європейського суду з прав людини, основоположні морально-правові фундаментальні ідеї, які в силу свого змісту і цінності є фундаментом правничої стратегії, визначають доктринальну цінність правової системи, гармонізують всю систему правових норм, виступають першоджерелом окремих інститутів і норм права (є генетичною підвалиною, хромосомним набором системи права), надають глибокої єдності регулятивним механізмам права, визначають особливості й доктринальні якості галузі права, дають юридичну базу для тлумачення конкретних норм та вирішення суперечливих питань, сприяють правильному пізнанню та застосуванню норм права, служать основою й вихідним положенням для подальшого розвитку правничої доктрини та законодавчих актів»[1]. Слід відмітити ґрунтовний підхід дослідників, проте доволі неоднозначною, на нашу думку, є позиція про те, що принципи є виключно морально-правовими ідеями. Дійсно, морально-етична складова є базовою для окремих принципів, зокрема верховенства права, поваги до честі та гідності, проте принцип законності, наприклад, зводиться не до морального вибору, а до суворого, однозначного дотримання вимог законів та інших нормативно-правових актів, що регулюють певну діяльність. З огляду на це доречніше, на нашу думку, вести мову саме про фундаментальність принципу без акцентування уваги на моральній складовій.

П. Л. Фріс обґрунтовує, що принципи кримінального права – це фундаментальні ідеї, які лежать в основі побудови кримінального права, визначають його систему та методи реалізації[2].

Принципи кримінального права мають особливе значення. Формування кримінальної політики, процес законодавчої діяльності, правозастосовна практика мають відтворювати основний зміст та сутність керівних ідей, принципів кримінального права, відповідати їм. Принципи не

[1] Сачко О.В., Тертишник В.М., Кошовий О.Г. Принципи права в інтеграційній доктрині вдосконалення кримінального законодавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2018. № 3. С. 66-70.

[2] Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання, доповнене і перероблене. Київ : Атіка, 2009. С. 13.

лише вказують шляхи розвитку законодавства, але й стримують його в певних межах, забезпечують стабільність, послідовність, єдність правових приписів. Суди мають орієнтуватися на принципи у своїй правозастосовній діяльності, приймати рішення відповідно до «духу» вимог кримінально-правової політики[1]. Так, у цілому поділяючи погляд дослідника, зазначимо, що в контексті кримінального права спеціальні принципи також важливі і для розвитку кримінального процесу, криміналістики, кримінології, адже формують розуміння тих загальних положень, що суттєво впливають і на розвиток вказаних дисциплін.

Є. М. Вечерова дійшла до висновку, що принципи кримінального права – це керівні ідеї, які носять об'єктивно-суб'єктивний характер, відзеркалюють найкращі надбання суспільства в правовій сфері, ґрунтуються на соціальній справедливості і визначають квінтесенцію протидії злочинності засобами кримінального права. Будучи структурним елементом кримінального права, принципи кримінального права у своїй сукупності акумулюють нормативність кримінального права як найсуттєвішу його властивість і тим самим відображають закономірності, що притаманні кримінальному праву[2]. Акцентуючи увагу на широті погляду дослідниці, ми вважаємо доречним зауважити, що самі по собі принципи кримінального права, на нашу думку, не можуть виступати квінтесенцією протидії злочинності. У цьому аспекті доречніше говорити про міжгалузеві принципи, характерні для кримінального права, кримінології, кримінального процесу та криміналістики, які у своїй сукупності та єдності як раз і складають основу протидії злочинності.

Таким чином, можна зазначити, що принципи кримінального права – це ключові, основоположні, вихідні засади, ідеї, які лежать в основі функціонування відповідної галузі права. Варто звернути й увагу на те, що принципи формують не тільки ідейну основу кримінального права, від них також напряму залежать напрямки розвитку цієї галузі права, а також й функціонування правовідносин, на врегулювання та упорядкування яких спрямована дія норм досліджуваної галузі права.

Осмислюючи питання багатоманітності принципів кримінального права, румунський дослідник М. Горунеску виділяє три категорії принципів: принципи, що випливають з основоположних принципів права, принципи, що випливають з політики кримінального права, і основні принципи кримінального права[3].

Вказані принципи є багатоманітними за своєю природою, сутністю та змістом, а тому їх традиційно у вітчизняній правовій думці поділяють на три великі групи: загальноправові, міжгалузеві та спеціальні (галузеві). Так,

---

[1] Меркулова О.В., Конопельський В.Я. (ред.). Кримінальне право України: Загальна частина: підручник . Одеса, 2017. С. 30.

[2] Вечерова Є.М. Принципи кримінального права: нормативний вимір. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2018. № 14. С. 134-140.

[3] Gorunescu M. Criminal Law Principles. International Conference on New Criminal Legislatioin - Important Phase in the Development of Romanian Law. Bucharest, 21 March. Bucharest : Nicolae Titulescu Univ. 2014. P. 23.

загальноправові принципи властиві для будь-якої галузі права (зокрема, це засади верховенства права, законності, гуманізму, доцільності, рівності, справедливості). Що ж стосується міжгалузевих принципів, то вони властиві лише для окремих галузей права, наприклад: адміністративного та кримінального, у той час як спеціальні (галузеві) принципи характерні виключно для галузі кримінального права, відображаючи її сутність та зміст. До останніх відносяться:

- принцип персоніфікованості (індивідуалізації) кримінальної відповідальності та покарання визначає, що кримінальна відповідальність і покарання повинні бути чітко конкретизованими, індивідуалізованими з огляду на конкретні обставини вчиненого кримінального правопорушення з урахуванням особи винного[1]. Тому виправний, виховний зміст сутності покарання потребує детального розгляду на рівні інституціонального та організаційного втілення в установах виконання покарань. У ході осмислення даного принципу важливою є також проблема скорочення сфери суддівського розсуду, суттєво обмежити який, на думку В. О. Самотієвич, можливо шляхом розроблення концепції конкретизації обставин що пом'якшують та обтяжують покарання[2].

- принцип суб'єктивної осудності. Кримінальна відповідальність ґрунтується лише на суб'єктивній осудності. Об'єктивна осудність відхиляється, оскільки вона не враховує, не припускає участі в діях свідомості та волі. Крім того, винна особа має усвідомлювати всі ознаки складу злочину[3].

- принципи пропорційності та необхідності покарання за вчинення злочину. Вказана засада передбачає, що покарання, яке застосовується до особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, має бути пропорційним до суспільної небезпеки, яку вона становить, та має бути необхідним для досягнення мети покарання. Окрім того, покарання повинно бути належним чином збалансованим та адаптованим до конкретних обставин справи та особистих характеристик засудженого. При визначенні розміру покарання необхідно враховувати такі фактори, як вік, стать, стан здоров'я, раніше судимість та інші обставини.

- принцип «NON BIS IN IDEM» (не двічі за те саме). Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ч. 1 ст. 61 Конституції, ч. 2 ст. 7 КК). Цей принцип випливає із п. 7 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, де зазначено, що ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або

[1] Музика А. А., Горох О. П. Інститут призначення покарання: поняття і загальна характеристика. *Право України.* 2011. № 9. С. 176.

[2] Самотієвич В. О. (). До питання обмеження суддівського розсуду під час призначення покарання. *Європейські перспективи.* 2019. № 3. С. 76.

[3] Кузнецов В. В., Савченко А. В. Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів: навч. посіб. 2-ге доп. та перероб. вид. Київ: Центр учбової літератури, 2011.

виправданий відповідно до закону[1]. Особливе значення врахування цього принципу має значення під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, наприклад, домашнього насильства (ст. 126-1 КК України). Зокрема, С.Є. Абламський, Ю.В. Лук'яненко та О.С. Бакумов зазначили: «якщо особу раніше притягували до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, то це не виключає можливості притягнення такої особи до кримінальної відповідності за ст. 126-1 КК України. У такому випадку вчинення правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, буде враховуватися для визначення систематичності домашнього насильства, відповідно не буде вважатися порушенням принципу *non bis in idem* при розслідуванні зазначеної категорії кримінального провадження. При цьому в разі, якщо особа вчинила кілька разів домашнє насильство і за кожне таке діяння була притягнута до адміністративної відповідальності, то притягнення за ці діяння до кримінальної відповідальності є порушенням принципу *non bis in idem*. Таким чином, не буде порушенням принципу *non bis in idem* під час розслідування домашнього насильства, коли особу було притягнуто до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП, натомість воно буде враховане для ідентифікації систематичності вчинення домашнього насильства»[2];

- принцип превентивності. Вказаний принцип передбачає, що система кримінального правосуддя повинна передбачати запобігання злочинам та захист громадської безпеки.

- принцип повного відшкодування заподіяної шкоди. Вказаний принцип є здійсненням, частковою реалізацією нової концепції кримінального закону - концепції захисту, заміни караючої функції кримінального закону функцією захисту, функцією поновлення порушених прав, інтересів особи. Кара за злочин може і повинна бути лише засобом захисту, а не тільки покарання, як це витікає із змісту ст. 50 КК. Карати - щоб захистити, а не карати - щоб покарати[3]. У ході осмислення даного принципу ми також приходимо до висновку про те, що не лише покарання, але й примирення винного з потерпілим, винного з суспільством, винного з державою має стати одним із основних моментів, які потребують детального наукового осмислення.

Окремо також можемо виділити окремі принципи, що характерні для науки кримінального права та що органічно випливають із вищевказаних спеціальних (галузевих) принципів:

- принцип широкої участі громадськості в обговоренні актуальних

[1] Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. С. 944.

[2] Абламський, С. Є., Лук'яненко Ю. В. Особливості початку досудового розслідування домашнього насильства (ст. 126-1 КК України). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2022. № 4(99). С. 244-245; Абламський, С. Є., Бакумов, О. С. Застосування принципу Non Bis In Idem під час розслідування домашнього насильства. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2023. № 1. С. 45-46.

[3] Кузнецов В. В., Савченко А. В. Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів: навч. посіб. 2-ге доп. та перероб. вид. Київ: Центр учбової літератури, 2011.

проблем кримінального права. Подібна участь може здійснюватися безпосередньо або через законні посередницькі установи, неурядову організацію чи громаду представників[1];

- принцип врахування у кримінально-правових дослідженнях новітніх аспектів науково-технічного розвитку людства. Так, у ході осмислення сутності кримінальних правопорушень проти громадської безпеки важливо враховувати розробку і вдосконалення методів ідентифікації осіб, які знаходяться в людних місцях (у натовпі) на основі відеозаписів[2]. Також у подібних дослідженнях необхідно враховувати радикальні зміни в національній політиці щодо ставлення держави до традиційних видів і способів ведення управлінської діяльності, а також оптимізацію цих заходів до високих світових стандартів[3].

- принцип першочерговості наукових пошуків у царині кримінального права, спрямованих на оновлення діяльності існуючих суб'єктів забезпечення національної безпеки, зміну («переформатування», «перезавантаження») національного сектора безпеки відповідно до існуючих соціальних потреб[4].

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні загальні висновки:

1. Спеціальні принципи кримінального права найбільш змістовно та якісно характеризують сутність та зміст відповідної галузі права.

2. Принципи кримінального права – це ключові, основоположні, вихідні засади, ідеї, які лежать в основі функціонування відповідної галузі права.

3. Принципи формують не тільки ідейну основу кримінального права, від них також напряму залежать напрямки розвитку цієї галузі права, а також й функціонування правовідносин, на врегулювання та упорядкування яких спрямована дія норм досліджуваної галузі права. Наголошено, на важливості врахування у подальших дослідженнях співвідношення динамічності принципів залежно від тих процесів, що відбуваються в суспільстві, та їх збалансованості та узгодженості.

Акцентовано увагу на тому, що саме окреслені у статті принципи найбільш змістовно та якісно характеризують сутність та зміст відповідної галузі права. З метою покращення якості та ефективності функціонування кримінальної галузі права важливим завданнями вітчизняних науковців та українського законодавця є розширення переліку, а також змісту спеціальних принципів кримінального права.

---

[1] Herasymiuk K., Martselyak O.V., Kirichenko Y.N., Zhmur N.V., Shmalenko I.I. Principles of integrity and good governance in public administration. *International Journal of Management*. 2020. № 4(11). P. 547.

[2] Kryvoruchko L., Kucher O., Husieva V., Timush I., Timush D. (). Legal and organizational principles of person identification by appearance during the investigation of criminal offenses in Ukraine. *Amazonia Investiga.* 2022. № 11(56). P. 84.

[3] Salmanova O., Popovich E., Nikitin A., Tesliuk I. Administrative and Legal Principles of the Digitization of Public relations. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9(25). P 420.

[4] Zahumenna Yu. Conceptual principles of legal reform in the field of national security of Ukraine. Reality of Politics. *Estimates – Comments – Forecasts*. 2022. P. 420.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лактіонова В.В., Таран І.О. Характеристика галузевих принципів кримінального права України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 3. С. 214–216.

2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум: Ун-т внутр. справ, 2000. 704 с.

3. Молдован В. В., Чулінда, Л. І. Правознавство : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 184 с.

4. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

5. Сачко О.В., Тертишник В.М., Кошови, О.Г. Принципи права в інтеграційній доктрині вдосконалення кримінального законодавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2018. № 3. С. 66–70.

6. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання, доповнене і перероблене. Київ : Атіка, 2009. 512 с.

7. Меркулова О. В., Конопельський В. Я. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. Одеса, 2017. 430 с.

8. Вечерова Є.М. Принципи кримінального права: нормативний вимір. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2018. № 14. С. 134–140.

9. Gorunescu M. Criminal Law Principles. International Conference on New Criminal Legislatioin - Important Phase in the Development of Romanian Law. Bucharest, 21 March 2014. Bucharest : Nicolae Titulescu Univ.

10. Музика А. А., Горох О. П. Інститут призначення покарання: поняття і загальна характеристика*. Право України.* 2011. № 9. С. 174–184.

11. Самотієвич В. О. До питання обмеження суддівського розсуду під час призначення покарання. *Європейські перспективи.* 2019. № 3. С. 71–77.

12. Кузнецов В. В., Савченко А. В. Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів: навч. посіб. 2-ге доп. та перероб. вид. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 392 с.

13. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

14. Абламський С. Є., Лук'яненко Ю. В. Особливості початку досудового розслідування домашнього насильства (ст. 126-1 КК України). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2022. №4 (99). С. 234–249. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2022.4.20.

15. Абламський С. Є., Бакумов О. С. Застосування принципу Non Bis In Idem під час розслідування домашнього насильства. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2023. № 1. С. 42-47. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.7.

16. Herasymiuk K., Martselyak O.V., Kirichenko Y.N., Zhmur N.V., Shmalenko I.I. Principles of integrity and good governance in public administration. *International Journal of Management*. 2020. № 4 (11). P. 545–555.

17. Kryvoruchko L., Kucher O., Husieva V., Timush I., Timush D. Legal and organizational principles of person identification by appearance during the investigation of criminal offenses in Ukraine. *Amazonia Investiga.* 2022. Vol. 11 No. 56. Pp. 82–90. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2022.56.08.9.

18. Salmanova O., Popovich E., Nikitin A., Tesliuk I. Administrative and Legal Principles of the Digitization of Public relations. *Amazonia Investiga.* 2020. Vol. 9 No. 25. P. 418–422.

19. Zahumenna Yu. Conceptual principles of legal reform in the field of national security of Ukraine. Reality of Politics. *Estimates – Comments – Forecasts.* 2022. №4. p. 112–125.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2023

Maryna O. KOLESNYK,
(Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Natalia O. PRIBYTKOVA,
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE ISSUE OF THE CHARACTERISTICS OF SPECIAL (BRANCH) PRINCIPLES OF CRIMINAL LAW

It was found that the principles of criminal law are the key, fundamental, starting principles, ideas that underlie the functioning of the relevant branch of law. It is noted that the principles form not only the ideological basis of criminal law, they also directly depend on the directions of development of this branch of law, as well as the functioning of legal relations, the regulation and ordering of which is aimed at the action of the norms of the studied branch of law. It is emphasized the importance of taking into account in further research the relationship between the dynamics of principles depending on the processes taking place in society and their balance and coherence. This means that even the smallest changes in society should be reflected in the restructuring of the essence of principles based on them.

Keywords: *principles of law, principles of criminal law, classification, general legal principles, special principles.*

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФОКУСІ ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

УДК 342.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.18*

Сергій Вікторович БОДНАР, *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.18*
кандидат юридичних наук, доцент
(Вінницький фінансово-економічний університет, м. Вінниця)

ДОСВІД США ЩОДО ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

У статті наголошено, що система вищої освіти в Сполучених Штатах Америки визначається високим рівнем дослідницької активності та інноваційністю. Університети та коледжі активно фінансують важливі наукові проекти, сприяючи науковим відкриттям та технологічним розробкам. Це в свою чергу сприяє розвитку сучасних рішень для різних проблем, а також стимулює міждисциплінарні дослідження. А, відтак, наголошено, що міждисциплінарність є важливим аспектом системи освіти, оскільки вона сприяє обміну ідеями між різними галузями суспільного життя. Констатовано, що у Сполучених Штатах Америки сформовано досить ефективну та дієву систему державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти, про що яскраво свідчить практика, а також той факт, що система ЗВО у даній країні є однією із найпрестижніших у світі. Аргументовано, що найбільш позитивним досвідом США, який слід використати вітчизняному законодавцю в рамках покращення відповідного партнерства є наступний: 1) активне залучення коштів від приватного сектору, які використовуються для забезпечення функціонування закладу вищої освіти, що дозволяє зменшити навантаження на державний бюджет; 2) коледжі та університети США активно обмінюються технологіями та досвідом з приватними партнерами, що в свою чергу дає можливість розвивати не тільки науку, але й певну галузь виробництва; 3) сторони партнерства створюють можливості для студентів та викладачів брати участь в передових проектах, тим самим отримуючи необхідний практичний досвід; 4) трансфер технологій, що передбачає передачу технологій та знань, сприяючи інноваціям і економічному зростанню; 5) приватні підприємства, особливо мультинаціональні корпорації, можуть сприяти глобалізації вищої освіти, сприяючи міжнародним співпрацям, обмінним програмам та спільним дослідницьким ініціативам; 6) державно-приватне партнерство прямо впливає на гнучкість системи освіти, яка адаптується під ринок праці, а також соціально-економічні вимоги.

Ключові слова: *зарубіжний досвід, США, законодавство, вища освіта, державно-приватне партнерство.*

Постановка проблеми. Ідея партнерства держави і бізнесу виникла з загального усвідомлення урядами багатьох держав необхідності делегування відповідальності щодо прийняття управлінських рішень та управління пов'язаних з цим ресурсами професійним менеджерам. Таке делегування у багатьох країнах починалося зі створення спеціальних інститутів, організаційно відокремлених від держави. Подібні інститути залежно від законодавства різних країн існують в різних формах: агентства (наприклад, в США, Швейцарії, Нідерландах, Великобританії); державні підприємства (особливо велике їх значення в скандинавських країнах, наприклад у Швеції); акціоновані організації або державні корпорації (Італія, Нова Зеландія). У Великобританії понад 2/3 державних службовців працює в агентствах[1]. Особливого значення та розвитку інститут державно-приватного партнерства набув у галузі вищої освіти, що в свою чергу обумовлює важливість та необхідність вивчення зарубіжного досвіду у відповідній сфері. Особливо цікавим є досвід США, де, власне, вказаний інституту і виник.

Окремі проблемні аспекти, пов’язані із зарубіжним досвідом функціонування інституту державно-приватного партнерства, у своїх наукових працях розглядали: А.Ю. Архіпов, С.Д. Данасарова, О.В. Джафарова, В.М. Іванова, В.С. Іванов, М.В. Корнієнко, В.А. Міхєєва, Л.В. Підвашецька, М. С. Сандул, О. В. Тарасова, Р.В. Хусаінов, Є.В. Шевчук та багато інших. Втім, незважаючи на значні теоретичні здобутки, в науковій літературі відсутні комплексні теоретичні дослідження, присвячені опрацювання досвіду США щодо державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти.

Мета статті полягає у тому, щоб узагальнити досвід США щодо державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти та опрацювати можливості його використання в Україні. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз чинного законодавства США у досліджуваній сфері; розкрити наукові погляди вчених, які займались вивченням зарубіжного досвіду у відповідній сфері.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в статті вперше дістав комплексного опрацювання досвід сполучених штатів Америки щодо державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти та опрацьовано можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Університети США відіграють провідну роль у міжнародній академічній спільноті. Унікальність системи вищої освіти цієї країни, передусім, полягає у її різноманітті, жорсткій та інтенсивній конкуренції працівників, студентів, а також високим рівнем фінансування та розвинутою системою дослідницьких грантів. Тож, пряме

[1] Узунов Ф. В. Зарубіжний досвід формування та розвитку державно-приватного партнерства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 14. С. 125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_14_31.

копіювання досвіду США із формування потужних дослідницьких університетів іншими країнами, як правило, неефективне у першу чергу через особливості американського академічного середовища, до якого ідеально пристосовані провідні ЗВО США. Тим не менш саме ці ЗВО у співпраці з бізнесом створюють більшу частку освітніх інновацій (таких як інновації в освітніх технологіях, дистанційному навчанні, методах взаємодії викладача і студента, організаційних формах ЗВО, тощо) і фактично генерують ті тенденції, котрі поширюються на міжнародну наукову й освітню спільноту[1].

ЗВО у США поділяються на приватні і державні. Перші відрізняються невеликим розміром, найвищими стандартами освіти і ціною навчання. Окрім спонсорських пожертвувань, ціна за навчання є одним з основних джерел доходу приватних університетів. Державні ЗВО фінансуються за рахунок штату, в якому вони знаходяться. Вартість навчання в них є значно нижчою, ніж у приватних. Крім цього, навчання для громадян даного штату коштує дешевше, ніж для інших американців та іноземних студентів. Навчання починається на початку осені, але перед цим абітурієнт і студент кожного курсу навчання повинен пройти курси орієнтації або ознайомлення з університетом протягом одного місяця і вибором предметів навчання (orientation course). Кожен університет вибирає абітурієнта за кількістю встановлених для цього університету балів у сертифікаті вищої школи. В середньому у семестр студенти вивчають 5-6 предметів, тобто має місце термін «вузькоспеціалізована вища освіта». Окрему увагу приділяють вивченню комп'ютерних програм[2].

Коледжі та університети в США також різняться з точки зору цілей: деякі з них можуть зробити акцент на професійну, ділову, інженерну чи технічну навчальні плани (наприклад, політехнічні та ленд-грант університети), тоді як інші можуть надати перевагу навчальним планам гуманітарних наук. Багато університетів поєднують частину або все перераховане вище і стають універсальним університетом. У США термін «коледж» відносять до одного з трьох типів навчальних закладів: автономного вищого навчального закладу вищої освіти, який не є складовим університету, в тому числі 1) громадські коледжі, 2) коледжі вільних мистецтв (Liberal Arts Colleges), 3) коледж в університеті, в основному студентський інститут університету. На відміну від коледжів та університетів інших частин світу, автономний коледж є справді автономним, не є частиною університету, а також не є філією університету[3].

Вартість навчання в американських університетах, перш за все,

[1] Сандул М. С. Конкурентні переваги системи вищої освіти США на міжнародній арені. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2015. Вип. 4. С. 161–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2015_4_40

[2] Тарасова О. В. Вища освіта в США: сучасний стан та пріоритети розвитку. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України.* 2011. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_3_9.

[3] Гаврилюк Н. Система вищої освіти США: теоретико-методологічні аспекти. *Молодь і ринок*. 2017. № 11. С. 40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2017_11_9

залежить від рейтингу навчального закладу, спеціальності та програми навчання. Вища освіта в США безкоштовно не пропонується, за певними виключеннями. Середня вартість навчання на рік на програмі бакалавра становить від 18 до 35 тисяч доларів США. Багато університетів пропонують знижки на навчання для іноземних студентів. Слід врахувати і той факт, що під час навчання в американському університеті студенти можуть підробляти на кампусі. Це дозволяє заробити додаткові кошти на проживання та харчування. Вартість навчання на магістратурі в США зазвичай становить від 20 тисяч[1]. Вартість навчання в престижних університетах таких як, Гарвард, МІТ, Йєль, Прінстон, Стенфорд набагато вища і становить приблизно 30 - 60 тисяч доларів США в рік. Вартість навчання в коледжах (community colleges) набагато дешевша - від 10 000 доларів на рік. Тому, багато студентів спочатку вчаться два роки в коледжі, отримують диплом Associate Degree, після чого переводяться в університет на програму бакалавра[2].

Таким чином, система вищої освіти в Сполучених Штатах Америки відзначається високим рівнем дослідницької активності та інноваційністю. Університети та коледжі активно фінансують важливі наукові проекти, сприяючи науковим відкриттям та технологічним розробкам. Це в свою чергу сприяє розвитку сучасних рішень для різних проблем, а також стимулює міждисциплінарні дослідження. А відтак, цілком справедливим буде говорити про те, що міждисциплінарність є важливим аспектом системи освіти, оскільки вона сприяє обміну ідеями між різними галузями. Гнучкість вибору програм та предметів дозволяє студентам більш ефективно функціонувати у середовищі яке постійно змінюється, адаптуючи свою освітню програму відповідно до індивідуальних інтересів та майбутніх кар'єрних цілей. Загалом, система вищої освіти в США вражає своєю динамікою та високим стандартом досліджень, але для поліпшення необхідно уважно враховувати принципи доступності та соціальної справедливості.

Варто також зауважити, що однією із сильних сторін системи вищої освіти в США є міжнародний статус багатьох університетів. Вони є визнаними на міжнародному рівні та привертають увагу студентів та вчених з усього світу. Це сприяє культурному обміну та різноманітності в академічному середовищі. Проте, серед викликів слід визначити високу вартість навчання та нерівномірний доступ до вищої освіти. Вартість навчання може втручатися у доступність для різних соціальних груп та створювати перешкоди для бажаючих отримати вищу освіту. З огляду на зазначене вище, державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти США набуває особливого значення.

Дана інституція виникла саме у США, і з початку 1960-років означала

[1] Вища освіта в США. URL: https://edusteps.com.ua/posts/us/1770-vischa-osvita-v-ssha.html#:~:text=Американська%20вища%20освіта%20вважається%20одною,в%20американському%20університеті%20або%20коледжі.

[2] Там само.

співпрацю партнерів із державного і приватного секторів у процесі оновлення міст, розвитку інфраструктури територій та надання соціальних послуг[1]. У 1985 р. у США була створена Національна Рада з ДПП (National Council for PPP) — некомерційна організація для обміну інноваційними ідеями у сфері партнерства. Членами Ради є державні і приватні організації. Членство, пропоноване Асоціацією, може мати різний характер: індивідуальне, основне, спонсорське тощо. Місія Ради полягає в підтримці і спрощенні формування державно-приватних партнерств на федеральному, локальному рівнях, а також на рівні штату. Діяльність Ради спрямована на надання повної, актуальної інформації по ДПП, спрощення комунікацій між державним і приватним сектором з питань реалізації ДПП, проведення освітніх заходів і тренінгів по ДПП, усунення перешкод для реалізації ДПП, здійснення міжнародного діалогу з питань ДПП. Іншими організаціями США, стимулюючими розвиток ДПП, є Федеральна адміністрація магістралей (Federal Highway Administration (FHWA)) і Офіс Генерального секретаря США по глобальних партнерствах (Secretary's Office of Global Partnerships)[2].

На сьогодні тисячі проектів ДПП впроваджуються в сферах водопостачання, каналізації, транспорту, міського розвитку і надання соціальних послуг. Сьогодні середнє американське місто працює з приватними партнерами в рамках 23 з 65 основних муніципальних послуг, використання партнерських контрактів збільшується. ДПП дозволяє досягти максимальної ефективності від кожної людини задіяної у проекті, оскільки приватні компанії які залучаються до партнерства витрачають в 2,5 рази більше коштів на навчання і підвищення кваліфікації персоналу[3]. Досить ефективно система державно-приватного партнерства в США функціонує у галузі вищої освіти.

У Сполучених Штатах Америки публічно приватне партнерство у галузі вищої освіти має назву – Р3. Згідно з нещодавнім опитуванням Chronicle of Higher Education і Р3-EDU, сімдесят один відсоток керівників університетів стверджують, що вони зацікавлені в розширенні державно-приватного партнерства на території підпорядкованого йому закладу освіти. У дослідженні взяли участь 350 керівників університетів, і його було оприлюднено напередодні конференції Р3-EDU. Опитування показало, що університети найбільше зацікавлені в пропонуванні послуг телемедицини та психічного здоров'я. Але є також зацікавленість до широкого спектру нових або розширених послуг, включаючи розвиток кампусу та розширення онлайн-програм. Також розвиваються партнерства в галузі досліджень і

[1] Yescombe E. R. Public-Private Partnerships: Principles of Policyand Finance. London : Yescombe Consulting Ltd, 2007. 368 p.; Губанова Т. Державно-приватне партнерство у сфері освіти і науки в Україні: нормативноправова характеристика. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. URL: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.40.

[2] Слободянюк Н. О. Зарубіжний досвід стратегічного державно-приватного партнерства в інвестиційній сфері. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 13. С. 52.

[3] Брікман Т. О. Досвід США в сфері державно-приватного партнерства: перспективи адаптації в Україні. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2015. № 4. С. 34–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSUNU_2015_4_7.

розробок.

Наприклад, Університет Каліфорнії (UC) у Девісі уклав партнерство для розвитку на 280 мільйонів доларів США (Вест-Віллідж) із прямими інвестиціями лише 17 мільйонів доларів. Іншим прикладом є угода про державно-приватне партнерство університетської системи Джорджії, яка була поза балансом, що означало, що вона не вплине на кредитний рейтинг університету. Подібним чином проєкт гуртожитку Каліфорнійського університету в Девісі був стимульований позабалансовим фінансуванням, а житловий проект Vista Del Norte Каліфорнійського університету в Ірвайні мав на меті не впливати на його боргову здатність. Хоча вартість приватного капіталу може бути більшою в порівнянні з державним фінансуванням (і боргом), він також може включати нижчі витрати з точки зору обслуговування, а також ризики (якщо приватна сторона несе відповідальність за них). Це є одними з важливих факторів використання ДПП у цих проектах. Численні університети на національному рівні, включно з кількома з «Великої десятки», як-от Університет Айови, Університет штату Огайо та Університет Меріленда також звернули увагу на модель РЗ, щоб вибрати приватних концесіонерів для оновлення своїх комунальних систем.

11 березня 2020 року Університет Айови офіційно передав управління своєю комунальною системою глобальному постачальнику електроенергії ENGIE North America та інвестиційній компанії Meridiam. На додаток до отримання переваг від досвіду та інвестицій своїх приватних партнерів, включаючи досягнення мети університету відмовитися від вугілля до 2025 року. Партнерство UI демонструє, як комунальний проект РЗ вписується в загальний стратегічний план і місію вищого навчального закладу. У рамках угоди університет отримав понад 1 мільярд доларів фінансування, з яких 15 мільйонів доларів щорічно використовуватимуться для підтримки навчання, досліджень і стипендій. Нещодавно Рада РЗ університету присудила вісім проектів із використанням свого фонду в 15 мільйонів доларів США, включаючи міждисциплінарний проект із розробки нового гранту Національного інституту раку на лікування раку легенів на ранніх стадіях та клінічне випробування для вивчення впливу певних інноваційних методів лікування. Проекти РЗ Університету Айови, а також безліч подібних комунальних програм РЗ для вищої освіти, що відбуваються по всій країні, ілюструють гнучкість моделі РЗ, щоб пропонувати цілісні рішення, які стосуються не лише критично важливих комунальних систем, а й відповідають поточним і майбутнім потребам закладів, а також підтримувати програми для всього кампусу та навіть створювати нові джерела доходів. Крім того, вищі навчальні заклади стають чудовими партнерами завдяки своїй довгостроковій економічній стабільності. У результаті приватні партнери також отримують фінансову вигоду від експлуатації зазначених комунальних систем, а також від збору інших пов’язаних зборів і витрат.

Іншим прикладом успішного функціонування державно-приватного

партнерства є організація консорціуму у графсві Грінвіль, Південна Кароліна, США. У цьому регіоні, починаючи з 1950-х років XX століття, у відповідь на тривалий занепад сільського господарства та текстильної промисловості, місцевий бізнес та державні чиновники розпочали пошук шляхів залучення іноземних інвестицій у високотехнологічні галузі. Визнаючи, що поодинокі податкові пільги будуть недостатніми для залучення прямих іноземних інвестицій, громадські та бізнеслідери на місцевому та державному рівні погодились інвестувати значні кошти в післясередню технічну освіту. Грінвільський технічний коледж став рушієм стратегії економічного розвитку регіону. Консорціум (який включав Грінвільський технічний коледж, компанії регіону, керівників сфери освіти, регіональну раду з питань розвитку робочої сили) працював над розробленням освітніх програм з урахуванням потреб ринку. Проте, замість того, щоб просто надавати спеціалізовані освітні послуги для певних компаній, коледж перетворює нові технічні курси в галузеві освітні програми, які можуть обслуговувати кілька компаній однієї галузі. Така модель взаємодії в рамках ППП була пізніше екстрапольована на рівень держави. Чинниками успіху моделі вважається те, що коледж (або інший заклад професійної освіти) стає стрижнем співпраці бізнесу, влади та освіти; кілька компаній співпрацюють з урядом з метою посилення економічного розвитку регіону; конкуренція з іншими регіонами сприяє розвитку співпраці на місцевому, регіональному та федеральному рівнях[1].

Висновок. Отже, проведений аналіз дає змогу констатувати, що у Сполучених Штатах Америки сформовано досить ефективну та дієву систему державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти, про що яскраво свідчить практика, а також той факт, що система ЗВО у даній країні є однією із найпрестижніших у світі. Таким чином, найбільш позитивним досвідом, який слід використати вітчизняному законодавцю в рамках покращення відповідного партнерства, як вбачається, є наступний:

- активне залучення коштів від приватного сектору, які використовуються для забезпечення функціонування закладу вищої освіти, що дозволяє зменшити навантаження на державний бюджет;

- коледже та університети США активно обмінюються технологіями та досвідом з приватними партнерами, що в свою чергу дає можливість розвивати не тільки науку, але й певну галузь виробництва;

- сторони партнерства створюють можливості для студентів та викладачів брати участь в передових проектах, тим самим отримуючи необхідний практичний досвід;

- трансфер технологій, що передбачає передачу технологій та знань, сприяючи інноваціям і економічному зростанню;

- приватні підприємства, особливо мультинаціональні корпорації, можуть сприяти глобалізації вищої освіти, сприяючи міжнародним

[1] Бородієнко О. В., Зленко А. М. Публічно-приватне партнерство закладів професійної освіти : навчально-методичний посібник. Переяслав : ФОП Домбровська Я.М., 2023. 212 с.

співпрацям, обмінним програмам та спільним дослідницьким ініціативам;

- державно-приватне партнерство прямо впливає на гнучкість системи освіти, яка адаптується під ринок праці, а також соціально-економічні вимоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Узунов Ф. В. Зарубіжний досвід формування та розвитку державно-приватного партнерства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 14. С. 124–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_14_31.

2. Сандул М. С. Конкурентні переваги системи вищої освіти США на міжнародній арені. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2015. Вип. 4. С. 161–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2015_4_40.

3. Тарасова О. В. Вища освіта в США: сучасний стан та пріоритети розвитку. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України.* 2011. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_3_9.

4. Гаврилюк Н. Система вищої освіти США: теоретико-методологічні аспекти. *Молодь і ринок*. 2017. № 11. С. 36–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2017_11_9

5. Вища освіта в США. URL: https://edusteps.com.ua/posts/us/1770-vischa-osvita-v-ssha.html#:~:text=Американська%20вища%20освіта%20вважається%20одною,в%20американському%20університеті%20або%20коледжі.

6. Yescombe E. R. Public-Private Partnerships: Principles of Policyand Finance. London : Yescombe Consulting Ltd, 2007. 368 p.

7. Губанова Т. Державно-приватне партнерство у сфері освіти і науки в Україні: нормативноправова характеристика. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. URL: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.40.

8. Слободянюк Н. О. Зарубіжний досвід стратегічного державно-приватного партнерства в інвестиційній сфері. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 13. С. 49–53.

9. Брікман Т. О. Досвід США в сфері державно-приватного партнерства: перспективи адаптації в Україні. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2015. № 4. С. 34–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSUNU_2015_4_7.

10. Бородієнко О. В., Зленко А. М. Публічно-приватне партнерство закладів професійної освіти : навчально-методичний посібник. Переяслав : ФОП Домбровська Я.М., 2023. 212 с.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2023

Serhiy V. BODNAR,

PhD in Law, associate professor
(Vinnytsia University of Finance and Economics, Vinnytsia, Ukraine)

US EXPERIENCE REGARDING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE SPHERE OF HIGHER EDUCATION AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN UKRAINE

It is emphasized that the system of higher education in the United States of America is determined by a high level of research activity and innovation. Universities and colleges actively fund important scientific projects, promoting scientific discoveries and technological developments. This, in turn, contributes to the development of modern solutions for various problems, and also stimulates interdisciplinary research. And, therefore, it is emphasized that interdisciplinarity is an important aspect of the education system, as it promotes the exchange of ideas between different branches of social life.

It has been established that the United States of America has formed a fairly efficient and effective system of public-private partnership in the field of higher education, which is clearly evidenced by practice, as well as the fact that the higher education system in this country is one of the most prestigious in the world.

It is argued that the most positive experience of the USA, which should be used by the domestic legislator in the framework of improving the relevant partnership, is the following: 1) active attraction of funds from the private sector, which are used to ensure the functioning of the institution of higher education, which allows to reduce the burden on the state budget; 2) US colleges and universities actively exchange technology and experience with private partners, which in turn makes it possible to develop not only science, but also a certain branch of production; 3) the parties to the partnership create opportunities for students and teachers to participate in advanced projects, thereby gaining the necessary practical experience; 4) technology transfer, which involves the transfer of technologies and knowledge, promoting innovation and economic growth; 5) private enterprises, especially multinational corporations, can contribute to the globalization of higher education by promoting international cooperation, exchange programs and joint research initiatives; 6) public-private partnership directly affects the flexibility of the education system, which adapts to the labor market, as well as socio-economic requirements.

Keywords: *foreign experience, USA, legislation, higher education, public-private partnership.*

УДК 342.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.19*

Олександра Олегівна КОЛОБИЛІНА
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

РІВНІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виокремлено три ключові рівні кадрового забезпечення Державної митної служби України. Акцентовано увагу на тому, що для ефективного кадрового забезпечення досліджуваного відомства, всі суб'єкти на різних рівнях повинні постійно взаємодіяти один з одним.

Ключові слова: *рівні, кадрове забезпечення, Державна митна служба України, правове регулювання.*

Постановка проблеми. Кадрове забезпечення Державної митної служби України є складним та багатоаспектним процесом, який реалізується на різних рівнях. При цьому варто відзначити, що рівні кадрового забезпечення напряму обумовлені ієрархічною побудовою Держмитслужби, як центрального органу виконавчої влади з вертикально побудованою ієрархічною структурою. Вивчення останніх, на нашу думку, має важливе значення, оскільки чітке окреслення рівнів дозволяє оптимізувати процеси розподілу кадрів, а також покращити процеси стратегічного планування у даному напрямку діяльності досліджуваного відомства.

Варто відзначити, що окремі проблемні питання, пов'язані із кадровим забезпечення Держмитслужби, досліджувались у наукових працях: О.М. Бандурки, О.І. Безпалової, С.М. Гусарова, М.М. Дивака, М. В. Корнієнка, О. М. Музичука, В. В. Сокуренка та багатьох інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в юридичній літературі фактично недослідженим є питання рівнів кадрового забезпечення Державної митної служби України, що є суттєвою прогалиною на теоретичному та практичному рівнях.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити рівні кадрового забезпечення Державної митної служби України. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз норм чинного законодавства, норми якого спрямовані на регулювання кадрового забезпечення Держмитслужби; виділити рівні кадрового забезпечення даного відомства та надати їм характеристику.

Наукова новизна статті полягає тому, що у роботі виділено та охарактеризовано ключові рівні кадрового забезпечення Державної митної служби України.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про рівні кадрового забезпечення Державної митної служби в України, необхідно відмітити, що

єдиного наукового підходу та законодавчого закріплення даного питання на сьогоднішній день не існує. На наш погляд, якщо враховувати запропоновану модель виділення рівнів на основі управлінської структури Держмитслужби, то об'єктивно можна виділити три рівні кадрового забезпечення Держмитслужби.

Перший – це найвищий рівень, на якому ключове значення має діяльність органів координації та управління Державною митною службою України, а саме Кабінету Міністрів України та Міністерства фінансів України. В рамках зазначеного рівня забезпечується:

1) формування загальної державної кадрової політики в сфері державної служби органів влади в цілому та Держмитслужби зокрема. Відповідно до точки зору А.М. Стадник, державна кадрова політика є системою вихідних, наріжних позицій і провідних ідей, що розкривають основні підходи держави до вирішення кадрових проблем у сучасних умовах і на перспективу, цілі, завдання і пріоритетні напрями формування, розвитку і раціонального використання кадрового потенціалу. Вона визначає критерії добору, оцінки і ротації кадрів, шляхи вдосконалювання підготовки і підвищення кваліфікації персоналу, форми і методи стимулювання працівників до ефективної діяльності. Предметом кадрової політики є кадри, їхні окремі категорії і групи, кадрові відносини, кадрові процеси і механізм управління ними, зокрема: а) структура кадрового потенціалу і його динаміка; б) система добору кадрів і оцінки їхньої діяльності; в) професійне зростання і система підвищення кваліфікації персоналу; г) методи і засоби забезпечення мотивації праці працівників, соціальних гарантій і соціального захисту; ґ) організація кадрової служби[1].

З викладеного можна зробити висновок, що державна кадрова політика є системою загальнонаціональних орієнтирів та вимог щодо роботи із кадрами підприємств, установ та організацій, спрямованої на їх раціональне використання у відповідних сферах суспільної діяльності. На відміну від внутрішньо-організаційних векторів побудови та здійснення кадрової роботи, державна кадрова політика нормативно-визначена. Так, окремими нормативними документами встановлено засади кадрової політики в сфері державної служби органів влади в цілому та Держмитслужби зокрема, переважна більшість з яких є стратегічно-орієнтованими документами, котрі окреслюють послідовні кроки, які спрямовані на вдосконалення роботи із персоналом. Наприклад, Постанова КМУ «Про затвердження Державної цільової програми розвитку державної служби на період до 2016 року» від 13.05.2013 №350 закріплювала необхідність удосконалення організаційних засад державної служби з урахуванням компетентнісного підходу та формування висококваліфікованого кадрового складу державної служби. В документі йшла мова про те, що головними проблемами створення професійної,

[1] Стадник А. М. Державне управління системою загальної середньої освіти на регіональному рівні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / Донецький державний університет управління. Донецьк, 2009. С. 89.

політично неупередженої та ефективної державної служби є недостатній рівень застосування сучасних технологій управління людськими ресурсами на державній службі, відсутність цілісної та ефективної процедури управління державною службою в усіх державних органах, органах влади Автономної Республіки Крим та їх апараті[1]. Завдання і заходи Програми спрямовувались на розв'язання проблем розвитку державної служби, удосконалення технологій управління людськими ресурсами на державній службі шляхом: «1) впровадження механізму, стандартів та процедури управління людськими ресурсами на державній службі, зокрема: а) впровадження профілів професійної компетентності посад державної служби та механізму їх використання під час проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державної служби, оцінювання результатів службової діяльності та просування по службі державних службовців; б) забезпечення зв'язку між результатами оцінювання службової діяльності державних службовців та подальшим проходженням державної служби; в) оновлення змісту діяльності служб персоналу державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим та їх апарату, посилення їх стратегічної ролі; 2) посилення інституціональної спроможності у системі державної служби, зокрема: а) наукового забезпечення розвитку системи державної служби, визначення методів і механізму модернізації державної служби відповідно до принципів роботи Європейського Союзу; б) посилення інституціональної спроможності служб персоналу державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим та їх апарату; в) надання правової, консультаційної, методичної, організаційної та іншої допомоги державним органам, органам влади Автономної Республіки Крим та їх апарату з питань модернізації державної служби та визначення засад управління людськими ресурсами на державній службі з урахуванням міжнародного досвіду»[2].

Іншим, більш сучасним прикладом закріплення стратегії кадрового розвитку органів державної влади є Розпорядження КМУ «Деякі питання реформування державного управління України» від 21.07.2021 №831-р. Документ затверджує Стратегію реформування державного управління України на 2022-2025 роки завданнями якої є: «забезпечення надання послуг високої якості та формування зручної адміністративної процедури для громадян і бізнесу; формування системи професійної та політично нейтральної публічної служби, орієнтованої на захист інтересів громадян; розбудова ефективних і підзвітних громадянам державних інституцій, які формують державну політику та успішно її реалізують для сталого розвитку держави»[3]. «Удосконалення публічної служби згідно із документом,

[1] Про затвердження Державної цільової програми розвитку державної служби на період до 2016 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.2013 № 350. *Офіційний вісник України*. 2013. № 29. Ст. 1367.

[2] Про затвердження Державної цільової програми розвитку державної служби на період до 2016 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.2013 № 350. *Офіційний вісник України*. 2013. № 29. Ст. 1367.

[3] Деякі питання реформування державного управління України : Розпорядження Кабінету

передбачає продовження розбудови професійної, доброчесної, політично нейтральної державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, діяльність якої спрямована на захист інтересів громадян. Наголошуєтеся на необхідності підвищення престижу держави, як роботодавця, за рахунок проведення реформи системи оплати праці державних службовців. Однією з основних умов для цього є стале фінансове забезпечення. Питання реформування системи оплати праці державних службовців вирішуватиметься разом з питанням щодо визначення додаткових джерел фінансування. Витрати на проведення зазначеної реформи можуть покриватися, зокрема, шляхом підвищення ефективності державного управління та оптимізації чисельності працівників органів виконавчої влади та ліквідації вакантних посад»[1].

Окрім того Стратегія передбачає, що однією з основних умов для успішного розвитку державної служби є забезпечення доброчесності державних службовців. Передбачається продовжувати розроблення і впровадження сучасних інструментів, які допомагають мінімізувати ризики, що пов'язані з неетичною поведінкою державних службовців і зловживанням службовим становищем, і включають такі компоненти: «надання державним службовцям можливості отримання консультацій у складних етичних ситуаціях та подання скарг у разі виявлення фактів недоброчесної поведінки; проведення навчання щодо практичних аспектів доброчесності та включення питань, які стосуються етичної поведінки державних службовців, у програми професійного розвитку; проведення тестувань та опитувань щодо проявів недоброчесної поведінки серед державних службовців; декларування інтересів державного службовця, що засвідчує відсутність конфлікту між особистими інтересами державного службовця, членів його родини та його повноваженнями на посаді державної служби (особливо щодо посад державної служби категорії «А»). Невід'ємним компонентом модернізації державного управління є підвищення якості професійного навчання державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування»[2];

2) видання ключових підзаконних нормативно-правових актів на виконання митного законодавства України, яким затверджується митна політика, основи митної справи та роботи органів виконавчої влади, які уповноважені реалізовувати діяльність у відповідному напрямку. Тобто, саме на даному рівні визначаються основи механізму кадрового забезпечення Держмитслужби, знаходять упорядкування та формалізацію кадрові процедури. При цьому, багато правових засад на даному рівні мають універсальний характер, адже затверджують кадрові процеси притаманні не тільки в роботі Держмитслужби, як приклад, Постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які

Міністрів України від 21.07.2021 №831-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 61. Ст. 3842.

[1] Там само.

[2] Деякі питання реформування державного управління України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 №831-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 61. Ст. 3842

претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризиком, і внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 25.03.2015 №171, положення якої застосовуються до всіх кандидатів на державну службу із відповідними обов'язками та ризиками;

3) побудовою найвищої керівної ланки Державної митної служби України. Саме на даному рівні відбувається призначення ключового керівника в системі Держмитслужби – Голови, який призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства про державну службу[1]. Варто відмітити, що саме на Голову покладається вагома роль в сфері кадрового забезпечення органу, адже, володіючи найширшим колом управлінсько-організаційних повноважень, дана посадова особа організовує та координує кадрову роботу в усій структурі відомства.

Другий рівень кадрового забезпечення Державної митної служби України реалізується посадовими особами безпосередньо Державної митної служби, з метою закріплення правових та організаційних засад кадрового забезпечення Державної митної служби. На даному рівні здійснюється:

1) визначення та реалізація стратегії кадрової роботи із персоналом Державної митної служби. Відповідно до загального значення стратегія – це сукупність узагальнених дій, необхідних для досягнення поставлених цілей шляхом координування і розподілу ресурсів організації; розробка стратегії полягає в розробленні планів досягнення цілей, в якому передбачені можливості організації[2]. В управлінні стратегія характеризується особливостям, які полягають в: 1) загальносвітових умовах науково-технічного прогресу, що прискорюється, швидких змін попиту та пропозиції, зростання невизначеності економічної й фінансової ситуації цей тип управління, заснований на оцінці тенденцій турбулентності, нестабільності та випадковості багатьох факторів, цілком орієнтований на формування тривалих конкурентних переваг, запобігання загрозам ззовні й визначення шляхів адаптації до ситуацій, які виникають; 2) пристосуванні внутрішніх базових елементів (структури, функцій, методів, технологій, персоналу) до зовнішніх змін, щоб «амортизувати» й мінімізувати вплив негативних чинників[3].

Виходячи з викладено, стратегія кадрової забезпечення Державної митної служби – це перелік дій та процедур роботи із персоналом Державної митної служби запланованих до реалізації протягом відповідного часового відрізку в майбутньому, визначених із врахуванням поточних практичних

[1] Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 №227. *Офіційний вісник України*. 2019. № 26. Ст. 900.

[2] Дикань Н. В., Борисенко І. І. Менеджмент : навч. росіб. К. : Знання, 2008. 389 с.

[3] Балашов А. М. Формування механізмів державного управління сталим розвитком регіонів України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2010. С. 90–91.

викликів діяльності органу та перспектив розвитку Держмитслужби, зумовлених показниками функціонування відомства та кожного окремого працівника. Наприклад, на сьогоднішній день, розроблено принципово нову кадрову стратегію Державної митної служби. За допомогою неї передбачається забезпечення протягом 2021 –2024 років системного підходу до роботи в галузі управління персоналом Держмитслужби, виконання цілей та завдань, які призведуть до трансформації кадрових підрозділів Держмитслужби в HR-служби із відповідним функціоналом, ресурсами, навичками, інструментами та кваліфікацією. Розроблення та впровадження стратегії основується на детальному дослідженні зарубіжного досвіду з аналогічних питань[1];

2) встановлення порядку та вимог до кадрових процедур, що здійснюються в органах та підрозділах Державної митної служби України. Наприклад, кожен рік Наказом Державної митної служби України затверджується Перелік пріоритетних напрямів (тем) для підвищення кваліфікації посадових осіб митних органів за спеціальними професійними (сертифікатними) та короткостроковими програмами, який узагальнює саме ті проблемні питання, поглиблення знань з приводу вирішення яких працівників Держмитслужби потребують найбільше. З урахування цих тем будується процес професійного навчання та виховання[2];

3) удосконалення кадрового забезпечення Державної митної служби України. Сутність вказаного напрямку другого рівня, полягає в тому, що саме на досліджуваному рівні сконцентровано найбільшу управлінську владу в рамках всієї структури Держмитслужби, що дозволяє реалізовувати заходи спрямовані на розвиток роботи з персоналом, наприклад, шляхом запровадження нових, ефективних практик. Зокрема, з початком повномасштабного вторгнення Україну та введенням воєнного стану в країні перед Держмитслужбою постав комплекс проблем, який ускладнював виконання митними органами покладених на них завдань та вимагав нових ефективних рішень щодо зміцнення кадрового потенціалу. Це зумовило пошук нових та актуалізацію наявних підходів до формування кадрового потенціалу Держмитслужби та її територіальних органів. Ключовими стали заходи з оновлення особового складу митних органів, які спрямовані на залучення випускників профільних вищих навчальних закладів, а також добір за «компетенційним» підходом. В цьому ж аспекті актуальним та необхідним стало вивчення зарубіжного досвіду кадрового забезпечення митних органів, що дозволяє перейняти доцільні та ефективні управлінські

[1] Державна митна служба України впроваджує нову HR-стратегію: стаття. Офіційний веб-портал Державної митної служби України. URL: https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/derzhavna-mitna-sluzhba-ukrayini-vprovadzhuie-novu-hr-strategiiu-622.

[2] Перелік пріоритетних напрямів (тем) для підвищення кваліфікації посадових осіб митних органів за спеціальними професійними (сертифікатними) та короткостроковими програмами у 2022 році: наказ від 25.11.2021 №939. Офіційний веб-портал Державної митної служби України. URL: https://customs.gov.ua/documents/pro-zatverdzhennia-pereliku-prioritetnikh-napriamiv-tem-dlia-pidvishchennia-kvalifikatsiyi-252

інституту котрі найбільше підходять у національних реаліях[1];

4) закріплення порядку відбору на посади в органи та підрозділи Державної митної служби України. В рамках даного рівня кадрового забезпечення Держмитслужби відбувається поповнення особовим складом її органів та підрозділів. Основою цієї процедури є накази Голови органу про проведення конкурсів на зайняття вакантних посад державної служби у відповідних підрозділах.

Останній, третій рівень кадрового забезпечення Державної митної служби України, полягає у роботі територіальних підрозділів даного відомства. В рамках цього рівня відбувається: безпосередня реалізація кадрової політики та Стратегії; виконання вимог нормативно-правових актів Голови Держмитслужби та інших компетентних суб'єктів кадрового забезпечення цього органу; виховання та професійне навчання персоналу; забезпечення проходження ним служби; реалізація кожним його представником своїх прав, свобод та інтересів; контроль законності діяльності кадрових підрозділів.

Висновки. Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що кадрове забезпечення Державної митної служби України відбувається на трьох ключових рівнях, кожен із яких характеризується власною специфікою. Разом із тим, необхідно зауважити, що для ефективного кадрового забезпечення досліджуваного відомства, всі суб'єкти на різних рівнях повинні постійно взаємодіяти один з одним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 №227. *Офіційний вісник України*. 2019. № 26. Ст. 900.

2. Стадник А. М. Державне управління системою загальної середньої освіти на регіональному рівні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / Донецький державний університет управління. Донецьк, 2009. 178 с.

3. Про затвердження Державної цільової програми розвитку державної служби на період до 2016 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.2013 № 350. *Офіційний вісник України*. 2013. № 29. Ст. 1367.

4. Деякі питання реформування державного управління України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 №831-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 61. Ст. 3842.

5. Дикань Н. В., Борисенко І. І. Менеджмент : навч. посіб. К. : Знання, 2008. 389 с.

[1] Держмитслужба є одним з лідерів у реалізації кращих практик управління персоналом на державній службі: стаття. Офіційний веб-портал Державної митної служби України. URL: https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/derzhmitsluzhba-ie-odnim-z-lideriv-u-realizatsiyi-krashchikh-praktik-upravlinnia-personalom-na-derzhavnii-sluzhbi-1426.

6. Балашов А. М. Формування механізмів державного управління сталим розвитком регіонів України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2010. 315 с.

7. Державна митна служба України впроваджує нову HR-стратегію: стаття. Офіційний веб-портал Державної митної служби України. URL: https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/derzhavna-mitna-sluzhba-ukrayini-vprovadzhuie-novu-hr-strategiiu-622.

8. Перелік пріоритетних напрямів (тем) для підвищення кваліфікації посадових осіб митних органів за спеціальними професійними (сертифікатними) та короткостроковими програмами у 2022 році: наказ від 25.11.2021 №939. Офіційний веб-портал Державної митної служби України. URL: https://customs.gov.ua/documents/pro-zatverdzhennia-pereliku-prioritetnikh-napriamiv-tem-dlia-pidvishchennia-kvalifikatsiyi-252.

9. Держмитслужба є одним з лідерів у реалізації кращих практик управління персоналом на державній службі: стаття. Офіційний веб-портал Державної митної служби України. URL: https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/derzhmitsluzhba-ie-odnim-z-lideriv-u-realizatsiyi-krashchikh-praktik-upravlinnia-personalom-na-derzhavnii-sluzhbi-1426.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2023

Oleksandra O. KOLOBYLINA
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

STAFFING LEVELS OF THE STATE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE

Three levels of personnel support of the State Customs Service are distinguished. The first is the highest level, at which the activities of the coordination and management bodies of the State Customs Service of Ukraine, namely the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Ministry of Finance of Ukraine, are of key importance. Within the framework of the specified level, the following is ensured: 1) formation of the general state personnel policy in the field of public service of authorities in general and the State Customs Service in particular; 2) issuance of key subordinate regulatory legal acts for the implementation of the customs legislation of Ukraine, which approve the customs policy, the basics of customs affairs and the work of executive authorities, which are authorized to implement activities in the relevant direction; 3) building the highest management level of the State Customs Service of Ukraine.

The second level of staffing of the State Customs Service of Ukraine is implemented by officials of the State Customs Service directly, with the aim of consolidating the legal and organizational foundations of staffing of the State Customs Service. At this level, the following is carried out: 1) definition and implementation of the HR strategy with the personnel of the State Customs Service; 2) establishment of procedures and requirements for personnel

procedures carried out in bodies and units of the State Customs Service of Ukraine; 3) improvement of staffing of the State Customs Service of Ukraine; 4) consolidation of the selection procedure for positions in bodies and divisions of the State Customs Service of Ukraine

The last, the third level of personnel support of the State Customs Service of Ukraine, consists in the work of the territorial divisions of this department. This level includes: direct implementation of HR policy and Strategy; fulfillment of the requirements of the regulatory legal acts of the Head of the State Customs Service and other competent subjects of personnel support of this body; education and professional training of personnel; ensuring his service; realization by each of its representatives of their rights, freedoms and interests; control of the legality of activities of personnel units.

Key words: *levels, staff support, State Customs Service of Ukraine, legal regulation*.

УДК 342.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.20*

Вадим Іванович КОЛОМІЄЦЬ
(Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, узагальнено досвід США, Франції та Німеччини у сфері забезпечення взаємодії органів досудового розслідування. Запропоновано авторське бачення стосовно того, який саме позитивний зарубіжний досвід найбільш доцільно запровадити в українські реалії. Відзначено, що в системі досудового розслідування США взаємодія різних органів відіграє ключову роль у забезпеченні ефективності та успішності правосудних процесів. Досудове розслідування може розпочатися з ініціативи поліції, яка виявляє можливі порушення закону, або від федеральних агентств, які надають інформацію про ймовірні злочини. Наприклад, Федеральне бюро розслідувань (FBI) може отримати від Агентства з контролю за алкоголем, тютюном, вогнепальною та вибуховою продукцією (ATF) інформацію щодо можливих порушень закону. Органи розслідування активно обмінюються інформацією, сприяючи ефективному аналізу та виявленню фактів вчинення злочинів. Узагальнено, що на сьогоднішній день в провідних державах Європи та Світу сформувались досить різноманітні підходи щодо організації діяльності органів досудового розслідування взагалі, та забезпечення їх спільної діяльності, зокрема.

Ключові слова: *зарубіжний досвід, правове регулювання, взаємодія, досудове розслідування, правоохоронні органи.*

Постановка проблеми. Створення належних правових та організаційних умов для ефективної взаємодії між органами досудового розслідування вимагає проведення комплексних теоретичних досліджень, зокрема присвячених вивченню позитивного зарубіжного досвіду у відповідній сфері суспільного життя. Як вбачається, вивчення зарубіжного досвіду, незалежно від сфери суспільного життя, має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки дозволяє виявити недоліки у національній правовій системі, а також адаптувати позитивний зарубіжний досвід до умов вітчизняних реалій. З огляду на зазначене, важливість вивчення зарубіжного досвіду взаємодії між органами досудового розслідування та можливостей його використання в Україні не викликає жодних сумнівів.

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із проблемами взаємодії органів досудового розслідування, у своїх наукових працях розглядали: С.Є. Абламський, А.Є. Голубов, Ю.В. Гуцуляк, І.А. Когут, Т.В. Кордіяка, А.М. Михайлюк, О.М. Музичук, В.В. Топчій, Р.М. Яковлєв та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, в науковій літературі відсутні сучасні комплексні наукові опрацювання позитивного зарубіжного досвіду взаємодії органів досудового розслідування.

Мета статті полягає у тому, щоб узагальнити зарубіжний досвід взаємодії між органами досудового розслідування та опрацювати можливості його використання в Україні. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити

наступні завдання: здійснити аналіз наукових поглядів вчених, які у своїх працях вивчали позитивний досвід різних країн світу; розкрити позитивні аспекти досвіду таких держав, як: США, Німеччина та Франція; обґрунтувати можливість використання відповідного досвіду в українських реаліях.

Наукова новизна статті полягає у тому, що у роботі було опрацьовано можливості запровадження в Україні позитивного зарубіжного досвіду взаємодії між органами досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Почати аналіз досвіду конкретних держав у досліджуваній сфері необхідно зі Сполучених Штатів Америки, адже у вказаній країні сформовано досить ефективну систему правоохоронних органів, які, в тому числі, здійснюють діяльність спрямовану на проведення досудових розслідувань. У США функціонує досить розгалужена система суб'єктів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування, з якими паралельно свою діяльність здійснюють приватні детективні агентства, які за плату здійснюють розшук на користь замовника. Агенти розшукових бюро часто виступають у суді як свідки обвинувачення, і на їхніх показаннях ґрунтуються вироки. У більшості випадків кримінальне переслідування порушується й ведеться поліцією, федеральним бюро розслідування (ФБР) й органами атторнейської служби. До складу поліції входять численні установи, які створюються різними гілками влади. Розрізняють поліцію федеральну, поліцію штатів та місцеву поліцію. Федеральна поліція включає ФБР, яке підпорядковується міністру юстиції (генерал-атторнею) США та розслідує найнебезпечніші злочини, що переслідуються за федеральним законом і законами штатів. Діяльність інших федеральних органів розслідування в межах поліції визначена федеральним законодавством з урахуванням їхньої належності до тієї чи іншої гілки виконавчої влади. Начальник поліції підпорядковується губернатору. Не існує чіткого розмежування компетенції федеральних органів розслідування й відповідних органів у штатах, оскільки відповідальність за деякі злочини може бути передбачена й федеральним законом, і законом штату. Місцева поліція являє собою різні за структурою поліцейські сили[1].

Тож, проведений аналіз дає змогу виділити наступні загальні особливості проведення досудового розслідування в Сполучених Штатах Америки: 1) наявність ефективної системи розподілу повноважень між федеральними та місцевими органами, що уповноважені здійснювати досудове розслідування. Так, у США існує дворівнева система правоохоронних органів: федеральні та місцеві органи. Федеральні відомства відповідають за розслідування злочинів, що мають транскордонний характер або становлять загрозу для національної безпеки США. В свою чергу місцеві правоохоронні інституції відповідають за розслідування злочинів, що вчиняються на території певного штату або округу; 2) для розслідування особливо складних або резонансних злочинів часто створюються спільні слідчі групи, до складу яких входять представники федеральних та місцевих органів; 3) слідчі у США мають широкі повноваження, в тому числі право на обшук, затримання та допит підозрюваних; 4) досудове розслідування у США здійснюється відповідно до Кримінального кодексу США. Цей кодекс визначає правові засади досудового розслідування, зокрема, порядок його проведення, повноваження слідчих та права підозрюваних.

[1] Джурканин Т.Д., Негодченко О.В., В.А. Сергевнин. Кадровое обеспечение полиции США: монография. Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. Дел, 2003. 360 с.; Галунько В.М. Органи слідства в державах різних правових системта в Україні: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2016. № 6 (2). С. 50–52.

Тож, із виділених вище особливостей слідує, що в системі досудового розслідування США взаємодія різних органів відіграє ключову роль у забезпеченні ефективності та успішності правосудних процесів. Досудове розслідування може розпочатися з ініціативи поліції, яка виявляє можливі порушення закону, або від федеральних агентств, які надають інформацію про ймовірні злочини. Наприклад, Федеральне бюро розслідувань (FBI) може отримати від Агентства з контролю за алкоголем, тютюном, вогнепальною та вибуховою продукцією (ATF) інформацію щодо можливих порушень закону. Органи розслідування активно обмінюються інформацією, сприяючи ефективному аналізу та виявленню фактів вчинення злочинів. Це включає обмін даними, свідченнями та іншою інформацією, що допомагає в утворенні повноцінної картини подій. Крім того, координація дій між агентствами грає важливу роль у впорядкуванні та оптимізації розслідування. Різні агентства можуть взяти на себе певні аспекти розслідування, враховуючи свою спеціалізацію та компетенцію. Під час судового процесу фактично всі Агентства співпрацюють з Прокуратурою США, об'єднуючи зусилля для представлення доказів та забезпечення успішного вирішення справи у суді. Це може включати спільні дії щодо підготовки свідків та представлення необхідних доказів. У великих та складних справах об'єднання ресурсів різних агентств стає критичним для ефективного розслідування. Кожне агентство вносить свою експертизу та ресурси для вирішення конкретних завдань.

З огляду на зазначене вище, цілком справедливим буде підкреслити, що у США ефективність роботи суб’єктів досудового розслідування напряму залежить від якості взаємодії відповідних органів державної влади. Підтвердженням цього є і правозастосовна практика. Так, у 2023 році для розслідування терористичного акту, який стався в Нью-Йорку, була створена спільна слідча група, до складу якої входили представники ФБР, поліції Нью-Йорка та інших місцевих органів ОДР. У 2022 році для розслідування діяльності організованої злочинної групи, яка займалася контрабандою наркотиків, була створена спільна слідча група, до складу якої входили представники ФБР, DEA та інших федеральних органів ОДР.

Далі в розрізі представленої проблематики слід звернути увагу на досвід Європейських країн. Так, у Великобританії суттєво відрізняється процесуальне положення органів передсудового розслідування від судочинства західноєвропейського континентального порядку. Особливістю англійського кримінального процесу завжди було відсутність чіткого розділу на передсудове розслідування і судовий розгляд. Передсудове розслідування в англійській системі не включає такі етапи, як дізнання та попереднє слідство. Це пояснюється історичним розвитком суспільства та права, де інквізиційний тип кримінального процесу практично відсутній в історії Англії. За англійською моделлю кримінальне судочинство розглядається як конфлікт між рівноправними сторонами, і характерною рисою є змагальність, що присутня навіть на передсудових етапах[1].

У Великобританії та Північній Ірландії поліція має повноваження проводити досудове розслідування, включаючи виявлення, припинення та розкриття злочинів. Відповідальність за ці завдання покладається на спеціальних посадових осіб поліції, а саме констеблів. Загальне керівництво поліцією покладено на міністра внутрішніх справ. Поліція збирає докази, які передаються адвокатові, а потім, в подальшому, представляє їх у суді. У випадку, якщо суд визнає докази

[1] Бурлака Я.А. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 черв. 2020 р.). Харків: НДІ ППСН, 2020. С. 132–134.

достатніми і вагомими, обвинувачення пред'являється підозрюваній особі, і починається судовий процес. Місцевий суд виступає органом попереднього провадження, контролюючи роботу органів розслідування. Саме суд має право визнавати докази, представлені поліцією, і поліції надано повноваження збирати докази лише за розпорядженням судді[1]. Функцію досудового розслідування або кримінального переслідування, у Великобританії здійснюється окремим та незалежним від поліції органом, - Королівською службою переслідування (Королівська служба звинувачення).

Закон про переслідування правопорушень 1985 року було введено в дію відповідно до рекомендацій Королівської комісії щодо створення єдиної об'єднаної Королівської прокуратури, відповідальної за всі державні переслідування в Англії та Уельсі. Це призвело до злиття департаменту DPP з існуючим відділом прокуратури, який, у свою чергу, створив CPS під керівництвом DPP[2]. Як головний орган прокуратури в Англії та Уельсі, CPS відповідає за кримінальні справи поза стадією поліцейського розслідування. Зокрема, в межах своєї компетенції CPS: розглядає справи, подані поліцією; вирішує, які справи підлягають притягненню до кримінальної відповідальності; визначає будь-які звинувачення у всіх випадках, крім незначних; консультує поліцію на ранніх стадіях розслідування; готує справи до суду та представляє їх як у магістратських судах, так і в Суді Корони; надає інформацію, допомогу та підтримку потерпілим і свідкам обвинувачення. В процесі здійснення своєї діяльності CPS розглядає докази, зібрані поліцією, і надаватиме вказівки. Під час попередніх процедур, а також в процесі проведення розслідування, CPS може допомагати поліції, пояснюючи, яка додаткова робота чи докази можуть підняти справу до «життєздатного стандарту» обвинувачення, таким чином виправляючи будь-які доказові недоліки. Незважаючи на те, що CPS тісно співпрацює з поліцією, вона не залежить від неї, і, за винятком дуже незначних випадків, рішення про переслідування справи залишається за CPS. Незалежність КПС має фундаментальне конституційне значення. Рішення щодо розгляду справ повинні ухвалюватися прокурорами з справедливістю, неупередженістю та чесністю, щоб допомогти відновити правосуддя для жертв, свідків, підсудних і громадськості.

Окрім того, в рамках представленої проблематики необхідно зауважити, що для забезпечення ефективної взаємодії між центральними та місцевими органами існує ряд механізмів, зокрема: 1) створення спільних слідчих груп (Joint Investigative Teams), які створюються для розслідування особливо складних або резонансних злочинів. До таких груп входять представники центральних та місцевих органів; 2) створення координаційних груп (Coordination Groups). Координаційні групи створюються для координації розслідування злочинів, що мають транскордонний характер. До таких груп входять представники центральних органів ОДР, а також представники органів ОДР інших країн; 3) інформаційне забезпечення та оперативний обмін інформацією. Центральні та місцеві органи ОДР обмінюються

[1] Бусол О.К. Міжнародний досвід побудови та функціонування спеціалізованих органів з протидії високопосадовій злочинності (у контексті незалежності Державного бюро розслідувань в Україні). URL: http://nbuviap.gov.ua/index. php?option=com_content&view=article&id=2270:mizhnarod nij-dosvid-pobudovi-ta-funktsionuvannya-spetsializovanikh-organiv-z-protidiji-visokoposadovij-zlochinnosti-2&catid=71 &Itemid=382; Галаван З.С. Функціонування системи досудового слідства у державах членах Європейського Союзу. *Публічне право*. 2012. № 3 (7). С. 218–225

[2] The Crown Prosecution Service. URL: https://www.claims.co.uk/knowledge-base/legal-system/the-cps.

інформацією про злочини, розшукувані особи та предмети, а також про зброю і наркотики.

Взаємодія між органами ОДР у Великобританії є ефективною завдяки наявності чітко визначених процедур та механізмів. Ця взаємодія сприяє розслідуванню злочинів і забезпеченню правопорядку у Великобританії. Яскравим прикладом взаємодії між органами ОДР у Великобританії є те, що у 2023 році для розслідування терористичного акту, який стався в Лондоні ще у 2017 році, була створена спільна слідча група, до складу якої входили представники поліції Шотландії, поліції Лондона та інших центральних органів ОДР.

Наступна Європейська країна, яка володіє досить цікавим досвідом у сфері функціонування органів досудового розслідування взагалі, та їх взаємодії, зокрема, є Німеччина. Так, у цій країні до 1975 року розслідування проводилося як у формі поліцейського дізнання, так і попереднього слідства. Проте для максимальної раціоналізації провадження та через дублювання дій поліції й прокурора попереднє слідство було скасоване. Нині розслідування під керівництвом прокурора проводить поліція, а судовий слідчий бере у цьому епізодичну участь, що полягає в ухваленні найсуттєвіших рішень у справі. Складені поліцією протоколи не можуть бути оголошені в судовому розгляді. Тільки допит у суді поліцейського як свідка є одним зі способів легалізації даних розслідування. Поліція у разі потреби у легалізації даних попереднього розслідування звертається в дільничний суд до судді-дізнавача. Поліція вживає всіх належних заходів щодо виявлення і вивчення обставин злочину та гарантування збереження даних, які вона отримує. Крім того, варто зауважити, що не має докладно регламентованої процесуальної форми проведене поліцією розслідування у формі дізнання[1].

В Німеччині кримінальному розслідуванню передує дізнання і воно проводиться прокуратурою спільно з участю суддів. У випадках тяжких злочинів, таких як вбивства, суддя має обов'язок вести слідчі (розшукові) дії. У випадках невідкладності суддя може проводити такі дії без клопотання прокуратури. Суддя також вирішує питання про арешт затриманої особи, під час чого здійснює допит цієї особи. Згідно з законодавством Німеччини важливо відзначити, що прокурор (Staatsanwalt) активно бере участь у розслідуванні кримінальних справ, проводячи дослідження або видаючи наказ поліції щодо розслідування. Прокурор висуває обвинувачення та вимагає покарання. Після того, як вирок набуває законної сили, прокурор відповідає за його виконання. Важливо відзначити, що прокуратура не підпорядковується жорсткій вертикалі. Прокурори працюють у судах та організаційно підпорядковані управлінням юстиції земель[2].

Взаємодія між органами досудового розслідування (ОДР) у Німеччині регулюється Кримінально-процесуальним кодексом Німеччини (StPO). Відповідно до цього Кодексу, ОДР здійснюють федеральні органи ОДР (Bundeskriminalamt, BKA) та земельні органи ОДР (Landeskriminalämter, LKA). Федеральні органи ОДР відповідають за розслідування злочинів, що мають транскордонний характер, а також за розслідування злочинів, що становлять загрозу для безпеки Федеративної

[1] Глобенко Г.І. Зарубіжний досвід та положення законодавства України щодо дізнання: порівняльно-правовий аналіз. Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 22 травня 2019 р.). Маріуполь, 2019. С. 294–296; Габорак О. М. Досудове розслідування крізь призму зарубіжного досвіду. *Молодий вчений*. 2020. № 10 (1). С. 74–77.

[2] Теремецький В. І. Досудове розслідування: зарубіжний досвід та практика застосування в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 69. С. 24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2019_69_5.

Республіки Німеччина. До федеральних органів ОДР належать: 1) Федеральне бюро кримінальної поліції (BKA); 2) Федеральне агентство з охорони кордонів (BPOL); 3) Федеральне агентство з розслідування економічних злочинів (BAFIN). Земельні органи ОДР відповідають за розслідування злочинів, що вчиняються на території відповідної німецької землі.

В рамках представленої проблематики варто відзначити, що у Федеративній Республіці Німеччина прокуратура відповідає за координацію досудового розслідування. Після того, як розпочинається кримінальне провадження, подальше розслідування здійснюється поліцією. Важливо зауважити, що роль прокурора обмежується вирішенням подальшої долі справи, такою як направлення на розслідування, припинення кримінального переслідування або передача справи до суду. Цікаво, що при досудовому розслідуванні в найбільш важливих і складних справах прокурор виконує його особисто, а поліція зобов'язана виконувати його вказівки щодо процесуальних та інших дій. Органи поліції в Німеччині мають чітко регламентовану структуру на трьох адміністративних рівнях, включаючи внутрішній поділ на загальну і кримінальну поліцію. Загальна поліція займається розслідуванням невеликих (непомітних) злочинів, тоді як кримінальна поліція розслідує серйозні злочини. На федеральному рівні існує федеральне управління кримінальної поліції, яке в основному виконує координуючу та підтримуючу функції для місцевих підрозділів. Це управління може займатися обмеженим числом категорій кримінальних справ, особливо небезпечних, таких як фальшивомонетництво, тероризм і інші[1].

Взаємодія між федеральними та земельними органами досудового розслідування здійснюється на основі поєднання принципів централізації та децентралізації. Відповідно до принципу централізації, федеральні органи мають пріоритет у розслідуванні злочинів, що мають транскордонний характер або становлять загрозу для безпеки Федеративної Республіки Німеччина. Відповідно до принципу децентралізації, земельні органи ОДР мають пріоритет у розслідуванні злочинів, що вчиняються на території відповідної німецької землі.

Висновки. У підсумку представленого наукового дослідження слід узагальнити, що на сьогоднішній день в провідних державах Європи та Світу сформувались досить різноманітні підходи щодо організації діяльності органів досудового розслідування взагалі, та забезпечення їх спільної діяльності, зокрема. Тож, найбільш цікавим для імплементацій є наступний позитивний досвід:

- по-перше, створити умови, за яких різні правоохоронні органи в процесі вирішення складних справ зможуть самостійно об’єднувати свої ресурси, зокрема: економічні, людські, технологічні;

- по-друге, на прикладі Німеччини, в Україні слід виділити окремий координаційний центр здійснення досудового розслідування, який в тому числі буде нести відповідальність за процес проведення розслідування, а також його «подальшу долю» (наприклад закриття, або ж передачу для розгляду іншому відомству);

- по-третє, розробити єдину інформаційну систему, яка об'єднає інформацію про злочини, розшукувані особи та предмети, а також про зброю і наркотики. Ця система може бути створена на базі вже існуючих інформаційних систем, таких як

[1] Кісліцина І. О. Порівняльно-правовий аналіз Державного бюро розслідувань в Україні та органів, що здійснюють досудове розслідування, у США, ФРН та Великобританії / І. О. Кісліцина // Державне бюро розслідувань: досвід становлення : матер. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 черв. 2019 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова), Н. М. Бакаянова. Одеса : Юридична література, 2019. С. 413.

Єдиний реєстр досудових розслідувань та Єдина інформаційна система органів внутрішніх справ;

- по-четверте, створювати спільні слідчі групи для розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією, організованою злочинністю, тероризмом та іншими небезпечними видами злочинності;

по-п'яте, розробити ефективну систему розподілу компетенції між різними суб'єктами взаємодії досудового розслідування, яка має будуватись з урахуванням специфіки рівнів відповідної спільної діяльності;

- по-шосте, необхідним та важливим кроком має бути розширення самостійності та незалежності органів досудового розслідування, в тому числі й у контексті їхньої співпраці одне з одним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Джурканин Т.Д., Негодченко О.В., В.А. Сергевнин. Кадровое обеспечение полиции США: монография. Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. Дел, 2003. 360 с
2. Галунько В.М. Органи слідства в державах різних правових системта в Україні: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2016. № 6 (2). С. 50–52.
3. Бурлака Я.А. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 черв. 2020 р.). Харків: НДІ ППСН, 2020. С. 132–134.
4. Бусол О.К. Міжнародний досвід побудови та функціонування спеціалізованих органів з протидії високопосадовій злочинності (у контексті незалежності Державного бюро розслідувань в Україні). URL: http://nbuviap.gov.ua/index. php?option=com_content&view=article&id=2270:mizhnarod nij-dosvid-pobudovi-ta-funktsionuvannya-spetsializovanikh-organiv-z-protidiji-visokoposadovij-zlochinnosti-2&catid=71 &Itemid=382.
5. Галаван З.С. Функціонування системи досудового слідства у державах членах Європейського Союзу. *Публічне право*. 2012. № 3 (7). С. 218–225.
6. The Crown Prosecution Service. URL: https://www.claims.co.uk/knowledge-base/legal-system/the-cps
7. Глобенко Г.І. Зарубіжний досвід та положення законодавства України щодо дізнання: порівняльно-правовий аналіз. Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 22 травня 2019 р.). Маріуполь, 2019. С. 294–296.
8. Габорак О. М. Досудове розслідування крізь призму зарубіжного досвіду. *Молодий вчений*. 2020. № 10 (1). С. 74–77.
9. Теремецький В. І. Досудове розслідування: зарубіжний досвід та практика застосування в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 69. С. 20-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2019_69_5.
10. Кісліцина І. О. Порівняльно-правовий аналіз Державного бюро розслідувань в Україні та органів, що здійснюють досудове розслідування, у США, ФРН та Великобританії / І. О. Кісліцина // Державне бюро розслідувань: досвід становлення : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 черв. 2019 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова), Н. М. Бакаянова. Одеса : Юридична література, 2019. С. 411–415.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2023

Vadim I. KOLOMIETS
(The Scientific Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine)

FOREIGN EXPERIENCE OF INTERACTION BETWEEN PRE-JUDICIAL INVESTIGATION BODIES AND POSSIBILITIES OF ITS USE IN UKRAINE

It was noted that in the US pre-trial investigation system, the interaction of various bodies plays a key role in ensuring the effectiveness and success of judicial processes. A pretrial investigation may be initiated by the police who discover possible violations of the law, or by federal agencies that provide information about alleged crimes. For example, the Federal Bureau of Investigation (FBI) may receive information from the Alcohol, Tobacco, Firearms and Explosives Control Agency (ATF) about possible violations of the law. Investigative bodies actively exchange information, contributing to effective analysis and detection of facts of crimes. It is summarized that today in the leading countries of Europe and the world quite diverse approaches have been formed regarding the organization of the activities of pre-trial investigation bodies in general, and ensuring their joint activities, in particular.

Keywords: *foreign experience, legal regulation, interaction, pretrial investigation, law enforcement agencies*.

УДК 343.412 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.21*

Ярослав Михайлович НИТКА
(ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород)

ПОСЯГАННЯ ПРОТИ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АНАЛІЗ ОБ'ЄКТИВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ТА ОЗНАК СКЛАДІВ, ЩО ЇХ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ

Стаття присвячена аналізу об'єктивних елементів основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності (статті 197, 342, 343, 345, 347, 348, 367, 380, 381, 387, 396 КК України) та ознак складів, що їх характеризують з урахуванням положень чинного кримінального законодавства України, а також наявних доктринальних позицій з цього приводу.

Ключові слова: *охоронна діяльність, кримінальні правопорушення, об'єкт, об'єктивна сторона, склад кримінального правопорушення, суспільно небезпечні наслідки, тяжкі наслідки, безпека осіб, взятих під захист.*

Постановка проблеми. Частиною першою статті 1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) проголошено, що завданням кримінального законодавства є правове забезпечення охорони найбільш важливих сфер життєдіяльності людини від протиправних посягань, а також запобігання на національному та міжнародному рівнях як потенційно можливим, так і вже наявним проявам девіантної поведінки особи (ч. 1 ст. 1 КК).

Однією з таких важливих сфер життєдіяльності людини, що потребує захисту від протиправних посягань, є сфера охоронної діяльності. З огляду на це, в Особливій частині КК України наявна група тих кримінальних правопорушень, що фактично розташовані в різних її розділах, вчиненням яких заподіюється шкода інтересам приватної або державної охоронної діяльності, та як наслідок визначаються каральні заходи державного

реагування на зазначені випадки протиправної поведінки винних осіб. До таких протиправних посягань належать кримінальні правопорушення, передбачені статтями 197, 380, 342, 343, 345, 347, 348, 367, 381, 387, 396 КК України.

Наявність цих основних (базових) кримінальних правопорушень в Особливій частині КК України зумовлює їх вивчення з позиції потенційно можливих проблемних питань, що можуть виникати у суб'єктів правозастосовної діяльності під час кваліфікації вказаних протиправних посягань. Однак, таке вивчення, за справедливим зауваженням окремих вітчизняних дослідників, слід здійснювати з двох взаємопов'язаних позицій: з позиції розгляду їх як реально вчинюваних в суспільному житті явищ (вольових вчинків фізичної особи) та з позиції наявності ознак цього явища у кримінальному законі. Ми вже звертали увагу на це у попередніх своїх наукових публікаціях.[1] У зв'язку з цим, важливого значення набуває питання, пов'язане з аналізом об'єктивних елементів кримінальних правопорушень та ознак складів, що їх характеризують. Дослідження саме цього питання і буде предметом цієї наукової публікації.

Проблематика дослідження об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, більшою або меншою мірою знаходилася у фокусі уваги низки вітчизняних дослідників, зокрема: А. А. Вознюка, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, В. М. Куца, М. І. Панова, А. А. Музики, В. І. Павликівського, М. В. Сийплокі, М. І. Хавронюка, та багатьох інших вчених. Враховуючи безсумнівну теоретичну і практичну значущість проведених досліджень згаданих авторів, і, насамперед М. В. Сийплокі, слід зазначити, що питання, пов'язане з аналізом об'єктивних елементів основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності як явищ реальної дійсності та юридичних ознак складів, що їх характеризують, було поза межами наукових розвідок вказаних дослідників. Інакше кажучи, основні (базові) кримінальні правопорушення проти охоронної діяльності з двох взаємопов'язаних позицій: з позиції розгляду їх як реально вчинюваних в суспільному житті явищ (вольових вчинків фізичної особи) та з позиції наявності ознак цього явища у кримінальному законі, ще не досліджувалися.

Метою цієї статті є аналіз об'єктивних елементів основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності (статті 197, 342, 343, 345, 347, 348, 367, 380, 381, 387, 396 КК України) та ознак складів, що їх характеризують з урахуванням положень чинного кримінального законодавства України, а також наявних доктринальних позицій з цього приводу.

Виклад основного матеріалу. На початку цієї публікації нами

[1] Нитка Я. М. Протиправні діяння проти охоронної діяльності як кримінальні правопорушення та як склади кримінальних правопорушень // Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри : зб. тез доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України ; Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 165–167.

зазначалось, що у своїх попередніх наукових публікаціях, посилаючись на окремих вітчизняних дослідників (В. П. Ємельянова, О. А. Івахненка), ми звертали увагу на те, що склад будь-якого кримінального правопорушення за своєю суттю є науковою абстракцією, яка охоплює ключові ознаки протиправних діянь, визнаних кримінальними правопорушеннями в Особливій частині КК України. При цьому, ці ознаки, насправді, характеризують не елементи складу кримінального правопорушення, що є традиційним, а елементи кримінального правопорушення як явища реальної дійсності. У зв'язку з цим, виділяють: 1) обов'язкові та факультативні ознаки складу, що характеризують об'єктивні елементи кримінального правопорушення (об'єкт, об'єктивну сторону); 2) обов'язкові та факультативні ознаки складу, що характеризують суб'єктивні елементи кримінального правопорушення (суб'єктивну сторону, суб'єкта)[1].

Зважаючи на це, дослідження об'єктивних елементів основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності та ознак складу, що їх характеризують (ст. 197, 342, 343, 345, 347, 348, 367, 380, 381, 387, 396 КК України), зумовлює проведення аналізу об'єкта та об'єктивної сторони загаданих кримінальних правопорушень та обов'язкових і факультативних ознак складів, що характеризують об'єкт та об'єктивну сторону цих кримінальних правопорушень.

Розглянемо далі основні положення, що обумовлюють межі можливих аспектів аналізу об'єктивних елементів основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності та ознак складу, що їх характеризують.

Щодо об'єкта основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності. Системний аналіз навчальної та наукової літератури засвідчує, що серед переважної більшості фахівців з кримінального права наявна єдина позиція, згідно з якою об'єкт кримінального правопорушення – це те, на що протиправне діяння посягає та чому спричиняється шкода або створюється загроза її спричинення. Однак, на, що конкретно посягає протиправне діяння і чому або кому власне спричиняється шкода або створюється загроза її спричинення, єдності думок немає. Саме тому доктрина кримінального права вже протягом тривалого часу сповнена розмаїттям поглядів на сутнісне розуміння того, що ж являє собою об'єкт кримінально-правової охорони. Найвідоміші варіанти розуміння об'єкта кримінального правопорушення, що певною мірою претендують на універсальність, можуть бути представлені у такому вигляді: об'єкт кримінального правопорушення – це охоронювані кримінальним законом суспільні відносини або порядок суспільних відносин[2]; об'єкт кримінального правопорушення – це соціальні цінності

[1] Нитка Я. М. Протиправні діяння проти охоронної діяльності як кримінальні правопорушення та як склади кримінальних правопорушень // Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри : зб. тез доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України ; Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 165–167.

[2] Бандурка І. О. Об'єкт злочину як кримінально-правова категорія. *Право.ua*. 2015. № 2. С. 71;

або блага, що охороняються кримінальним законом[1].

Однак, нам більше імпонує позиція об'єкт кримінальних протиправних посягань розуміти не у зв'язку зі згаданими вище виключно конкретними категоріями, а у зв'язку з різними за своєю суттю явищами реальної дійсності. За справедливим зауваженням автора цієї концепції В. П. Ємельянова, як суспільні відносини, так і блага, цінності, люди, сфери життєдіяльності людей, права, свободи, інтереси тощо повністю охоплюються таким універсальним поняттям як «явища реальної дійсності (реалії життя, життєві реалії). У зв'язку з цим, в універсальне розуміння поняття об'єкта кримінальних правопорушень слід покладати саме явища реальної дійсності, що охороняються кримінальним законом[2].

Приблизний перелік таких явищ визначений у ч. 1 ст. 1 КК України, тому об'єктом кримінального правопорушення, що вчиняється у реальному житті, є конкретне явище реальної дійсності (життя чи здоров'я особи, права, свободи, інтереси, довкілля, громадська безпека, громадський порядок, мир та безпека людства тощо), на яке здійснюється протиправне посягання і якому таке посягання спричиняє істотну шкоду або створює загрозу її спричинення[3].

Тут варто зазначити, що в реальній дійсності не існує ніякого іншого об'єкта кримінального правопорушення, крім безпосереднього основного, а тому всім відомий поділ об'єкта кримінально-правової охорони на види по «вертикалі» (загальний, родовий, видовий) та по «горизонталі» (безпосередній додатковий, який може бути обов'язковим, альтернативним або факультативним), можливий лише на рівні аналізу ознак складу, що характеризують об'єкт кримінального правопорушення. За справедливим зауваженням В. П. Ємельянова, вчиняючи діяння в реальній дійсності, винна особа навіть фактично посягаючи на два чи більше об'єкти у власному уявленні ніяким чином їх не класифікує, бо на той момент вони всі для неї є рівнозначними і зазвичай ця особа також не має уявлення про те, яким чином ознаки цих об'єктів визначені у статтях Особливої частини кодексу тієї чи іншої держави[4].

Аналіз спеціальної літератури, а також урахування вищезазначеного універсального розуміння об'єкта кримінально-правової охорони та специфіки кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності, дозволяє засвідчити, що основним безпосереднім об'єктом базових

Пинаев А.А. Курс лекций по Общей части уголовного права: книга первая «О преступлении». Харьков : Харьков юридический, 2001. С. 56.

[1] Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений. *Право и политика*. 2000. № 11. С. 4–14; Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. Київ : А.С.К., 2001. С. 64; Фесенко Є. В. Об'єкт злочину під кутом зору теорії цінностей, а також опонентів цієї концепції. *Адвокат*. 2003. № 6. С. 9–12.

[2] Ємельянов В. П., Коростиленко А. В. Дискусійні питання щодо загального поняття об'єкта злочинів. *Часопис Київського університету права.* 2016. № 1. С. 259.

[3] Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. С. 89.

[4] Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. С. 90, 93–95.

кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності як явищ реальної дійсності, є: 1) кримінального правопорушення, передбаченого ст. 197 КК України, – порядок виконання працівниками обов'язків щодо зберігання та охорони чужого майна, який забезпечує право власності; 2) кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 342, 343, 345, 347, 348 КК України, – нормальна діяльність правоохоронних органів та інших органів державної влади, громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, що забезпечує авторитет зазначеним органам державної влади та об'єднань громадян; 3) кримінального правопорушення, передбаченого ст. 367 КК України, – порядок виконання службовою особою службових обов'язків щодо зберігання та охорони чужого майна або життя осіб, який забезпечує нормальну службову діяльність в окремих ланках апарату управління органів державного влади, місцевого самоврядування, в окремих юридичних особах публічного чи приватного права, а також нормальне здійснення тих конкретних видів професійної діяльності, які пов'язані з наданням публічних послуг; 4) кримінального правопорушення, передбаченого ст. 380 КК України, – порядок виконання обов'язків щодо охорони життя та майна працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, членів їхніх сімей та їхніх близьких родичів, який забезпечує безпеку вказаних осіб під час здійснення кримінального провадження та розгляду його у суді; 5) кримінального правопорушення, передбаченого ст. 381 КК України, – порядок виконання обов'язків щодо охорони життя та майна осіб, взятих під захист, який забезпечує безпеку таких осіб; 6) кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 387 КК України, – порядок виконання обов'язків, пов'язаних із забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона, під час здійснення провадження оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування кримінальних правопорушень; 7) кримінального правопорушення, передбаченого ст. 396 КК України, – порядок виконання обов'язків щодо охорони життя та майна особи, яка вчинила тяжкий чи особливо тяжкий злочин, який забезпечує своєчасне їх виявлення, припинення та розкриття[1].

Щодо ознак складу, що характеризує об'єкт основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності. Цю частину наукової публікації хотілося би розпочати з аналізу можливого поділу об'єкта складу основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності на види: по «вертикалі» (родовий та видовий) та по «горизонталі» (безпосередній додатковий обов'язковий, факультативний або альтернативний), адже саме такий поділ, як ми вже зазначали, можливий на рівні аналізу ознак складу кримінальних правопорушень

[1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 613, 1057–1070, 1209–1224, 1244; Кримінальний кодекс України. науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид.. допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. С. 783.

проти охоронної діяльності, а не явищ реальної дійсності.

У зв'язку з цим, з огляду на систему Особливої частини КК України, можна запропонувати таку класифікацію ознак складів, що характеризують родовий та видовий об'єкт кримінальних правопорушень, що розглядаються: 1) родовим об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 197 КК України, є явище реальної дійсності – право власності, а його видовим об'єктом – право власності, істотна шкода якому заподіюється за відсутності корисливого мотиву; 2) родовим об'єктом складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 342, 343, 345, 347, 348 КК України, є явище реальної дійсності – авторитет органів державної влади або об'єднань громадян, а видовим – безпека представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань; 3) родовим об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 367 КК України, є явище реальної дійсності – сфера службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а видовим – службова діяльність, що здійснюється в юридичних особах публічного і приватного права; 4) родовим об'єктом складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 380, 387, 396 КК України, є явище реальної дійсності – інтереси правосуддя, а видовим – своєчасне розкриття та припинення вказаних кримінальних правопорушень.

Водночас, оскільки кримінальні правопорушення проти охоронної діяльності належать до особливих різновидів кримінальних правопорушень та відповідних ним родових складів кримінальних правопорушень наскрізного характеру, то, вочевидь, що родовий об'єкт вказаних складів кримінальних правопорушень має свою специфіку. Вона полягає у тому, що таким наскрізним родовим об'єктом є сфера охоронної діяльності, в межах якої порядок виконання обов'язків з охорони майна, життя громадян або окремих державних об'єктів забезпечує право власності, авторитет органів державної влади, правоохоронних органів та об'єднань громадян, нормальну службову діяльність в окремих юридичних особах публічного чи приватного права, а також безпеку життя або майна осіб під час досудового розслідування або здійснення правосуддя.

З огляду на ознаки складів, що характеризують об'єктивну, суб'єктивну сторону та суб'єкта основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності, можна викоремити безпосередній додатковий об'єкт цих кримінальних правопорушень.

В навчальній літературі зазначається, що ознаки додаткових безпосередніх об'єктів залежно від конструкції того чи іншого складу кримінального правопорушення поділяються у кримінально-правовій науці на додаткові обов'язкові та додаткові факультативні. Натомість окремі дослідники виділяють не лише додаткові обов'язкові та додаткові факультативні, але й додаткові альтернативні об'єкти. Наприклад, А. О. Пінаєв зазначає, що про додатковий альтеративний об'єкт йдеться тоді, коли в законі одночасно з основним безпосереднім об'єктом, вказуються

декілька додаткових об'єктів, одному з яких у разі вчинення кримінального правопорушення має бути заподіяна шкода[1].

Опрацювання спеціальної юридичній літературі дозволяє зазначити, що додатковим обов'язковим об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 380 КК України, може бути життя, здоров'я, майнові блага особи[2].

Додатковим обов'язковим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 381 КК України, здоров'я особи, а додатковим факультативним об'єктом можуть бути життя особи, майнові чи інші блага.[3]

На наше переконання безпосередній додатковий об'єкт складу основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності може бути представлений такими своїми проявами: 1) у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 197 КК України, – додатковим *факультативним* об'єктом, яким може бути здоров'я, честь та гідність особи; 2) у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 342 КК України, – додатковим *обов'язковим* об'єктом є особиста недоторканість особи; 3) у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 343, 345 КК України, – додатковим *обов'язковим* є здоров'я, психічна недоторканість особи; 4) у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 347 КК України, – додатковим *обов'язковим* його об'єктом є право власності, а *факультативним* може виступати громадський порядок, екологічна безпека, життя та здоров'я людини; 5) у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 348 КК України,– додатковим *обов'язковим* об'єктом є життя людини; 6) у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 367 КК України, – додатковим *обов'язковим* є право власності, а додатковим *факультативним* – життя та здоров'я; 7) у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 380 КК України, – додатковим *обов'язковим альтернативним* об'єктом, яким окремо або одночасно може бути життя, здоров'я, майнові блага чи інші права і законні інтереси потерпілої особи; 8) у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 381 КК України, – додатковим *обов'язковим* об'єктом, яким є здоров'я особи; у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 381 КК України,– додатковим *альтернативним* об'єктом, яким є життя, здоров'я, воля особи або право власності; 9) у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 387 КК України,– додатковим *обов'язковим* об'єктом, яким є честь і гідність особи[4].

До ознак складів, що характеризують об'єкт основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності, у сукупності або окремо також належать *предмет* окремих з цих кримінальних

[1] Пинаев А. А. Курс лекций по Общей части уголовного права : книга первая - О преступлении. Харьков : Харков юридический, 2001. С. 69–70.

[2] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1209.

[3] Там само. С. 1210.

[4] Там само. С. 1224.

правопорушень та *потерпілий* від їх вчинення.

Зважаючи на це зазначимо, що предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 197 КК України, виступає чуже маймо, зберігання чи охорона якого були доручені винній особі, а потерпілим будь-яка фізична або юридична особа (ст. 55 КПК України).

Потерпілим: 1) від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 342 і 348, КК України, є працівник правоохоронного органу (службова особа органів охорони державного кордону); член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону; військовослужбовець; 2) від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 345 і 347 КК України, – працівник правоохоронного органу та його близькі родичі;

Потерпілими від злочину, передбаченого ст. 380 КК України, виступають працівники суду, правоохоронних органів або особи, які беруть участь у кримінальному провадженні, члени їхніх сімей та їхні близькі родичі[1].

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 347 КК України, є рухоме або нерухоме майно. Предметом кримінального правопорушення, передбаченого 381 КК України, є відомості про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист. Це може бути інформація про особисту охорону, охорону житла і майна особи, взятої під захист, про зміну її місця роботи або навчання, про переселення в інше місце проживання, про зміну прізвища чи інших конфіденційних відомостей про цю особу тощо. Закон передбачає забезпечення конфіденційності даних про осіб, взятих під захист. Потерпілими від кримінального правопорушення можуть бути особа, взята під захист, а також інші особи (зокрема особи, які здійснюють відповідні заходи захисту). Предметом кримінального правопорушення, передбаченого 381 КК України, є відомості (інформація) оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування щодо безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона[2].

Щодо об'єктивної сторони основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення як скоєного в реальній дійсності вольового вчинку людини – це зовнішній бік (зовнішній вияв) протиправного посягання. Цей зовнішній вияв проявляється у суспільстві через такі притаманні йому складові компоненти, як: суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками. Ці компоненти притаманні будь-якому кримінальному правопорушенні як явищу реальної дійсності. Без них кримінального правопорушення бути не може, а тому вони мають місце завжди, в усіх випадках, коли вчиняється будь-яке протиправне посягання[3].

---

[1] Там само. С. 1209, 1066.

[2] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1210.

[3] Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про

У зв'язку з цим, об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 197, 342, 343, 345, 347, 348, 380, 381, 387, 396 КК України, як явищ реальної дійсності завжди характеризується наявністю визначених у диспозиціях відповідних статей різних проявів суспільно небезпечних діянь, наслідків (істотної шкоди), що настають в результаті їх вчинення та необхідним причинним зв'язком між цими діяннями та наслідками, що настали.

Щодо ознак складів, що характеризують об'єктивну сторону основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності. Ознаки складу, що характеризують об'єктивну сторону кримінального правопорушення з точки зору їх передбачення в диспозиціях статей Особливої частини КК традиційно поділяють обов'язкові (необхідні) та факультативні. До обов'язкових ознак складу, що характеризує об'єктивну сторону кримінального правопорушення, відносять ознаки діяння у формі дії або бездіяльності, а до факультативних – ознаки наслідків, причинного зв'язку між діянням та наслідками, місця, часу, способу, обстановки, засобів вчинення кримінального правопорушення. Але, якщо та чи інша факультативна ознака складу, що характеризує об'єктивну сторону кримінального правопорушення, (наприклад, наслідки, місце, час, спосіб, обстановка чи засоби) прямо вказується у конкретній статті Особливої частини КК, то така факультативна ознака одразу ж стає обов'язковою ознакою складу, що характеризує об'єктивну сторону кримінального правопорушення[1]. Саме особливості законодавчої конструкції ознак складу, що характеризують об'єктивну сторону кримінального правопорушення, дозволяють виділяти так звані матеріальні та формальні склади кримінальних правопорушень.

Системний аналіз ознак складів, що характеризують об'єктивну сторону основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності, також дозволяє серед них виділяти як матеріальні, так і формальні склади кримінальних правопорушень.

До матеріальних складів належать склади кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 197, ч. 3 ст. 342, ч. 2 і 3 ст. 345, 347, 348, 367, 380, 381, ч. 3 ст. 387 КК України.

Суспільно небезпечні діяння в окремих зі вказаних складів кримінальних правопорушень постає у формі: 1) у ст. 197 КК України – невиконання або неналежного виконання особою, якій доручено зберігання чи охорона чужого майна, своїх обов'язків. Діяння полягає у невиконанні або у неналежному виконанні особою обов'язків, які покладались на неї у встановленому порядку, не виходили за межі її компетенції і належне виконання яких покликане було забезпечити зберігання й охорону чужого майна. У цьому зв'язку в кожному випадку вчинення такого діяння має бути

злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. С. 98–99; Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2010. С. 110.

[1] Там само. С. 98.

встановлено, які саме обов'язки покладались на дану особу і які з цих обов'язків не виконані або виконані неналежним чином, а також які конкретні нормативні акти порушено винним; 2) у ст. 380 КК України – у загальному вигляді тут йдеться про невиконання або неналежне виконання обов'язків із забезпечення безпеки щодо осіб, взятих під захист. Проте конкретно про: а) неприйняття або б) несвоєчасне прийнятті, або в) прийнятті недостатньо обґрунтованих рішень; г) невжиття або ґ) несвоєчасне вжитті достатніх заходів для безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, членів їхніх сімей та їхніх близьких родичів. Види спеціальних заходів забезпечення безпеки вказаних осіб, підстави і приводи для вжиття заходів забезпечення безпеки, порядок прийняття рішення про їх застосування, а також обов'язки щодо виконання рішень про забезпечення безпеки, передбачені спеціальними законами; 3) у ст. 381 КК України – розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист; 4) у ч. 3 ст. 387 КК України – у розголошенні даних оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування: 1) без письмового дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані (ч. 1 ст. 387); 2) працівником оперативно-розшукового органу, незалежно від того, чи приймала ця особа безпосередньо участь в оперативно-розшуковій діяльності, досудовому розслідуванні (ч. 2 ст. 387).[1]

Суспільно небезпечні наслідки представлені у вигляді: 1) у ст. 197 КК України – тяжких наслідків для власника майна. Тяжкі наслідки у цій статті – оціночна категорія, яка підлягає встановленню у кожному конкретному випадку з урахуванням всіх обставин справи. Судова практика такими наслідками визнає неправомірне вилучення у власника, знищення чи пошкодження майна у великих розмірах, у великій кількості чи майна, яке мало надзвичайно важливе значення для виробничої діяльності їх власника чи було сімейною реліквією тощо; 2) у ст. 380 КК України – тяжких наслідків. До тяжких наслідків можуть бути віднесені загибель особи, взятої під захист або яка мала бути взята під захист, заподіяння такій особі тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, спричинення великої майнової шкоди тощо; 3) у ст. 381 КК України: а) ч. 1 ст. 380 – шкоди здоров'ю особи, взятої під захист, що передбачає завдання потерпілому тілесних ушкоджень або спричинення іншої фізичної шкоди; б) ч. 2 ст. 380 – смерті або інших тяжких наслідків. Іншими тяжкими наслідками слід визнавати спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, його викрадення і тривале позбавлення волі, заподіяння великої майнової шкоди; 4) у ч. 3 ст. 387 КК України – моральної шкоди, проявом якої є ганьба людини, приниження її честі і гідності. Це можуть бути дані про інтимне життя особи, її

[1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 613–614, 1209–1210, 1224, 1244–1245.

захворювання, непорядні вчинки тощо[1].

Між вказаними протиправними діяннями та суспільно небезпечними наслідками, що настають в результаті їх вчинення завжди присутній необхідний причинний зв'язок.

Формальні склади основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності представлені ч. 1 і 2 ст. 342, ст. 343, ч. 1 ст. 345, ч. 1 і 2 ст. 387 і ст. 396 КК України. Суспільно небезпечні діяння в окремих з цих у цих складів кримінальних правопорушень постають у формі: 1) у ч. 1 ст. 387 КК України – розголошення даних оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування без письмового дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані; 2) у ч. 2 ст. 387 КК України – розголошення даних оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування працівником оперативно-розшукового органу, який виконує обов'язки з охорони певних об'єктів, незалежно від того, чи приймала ця особа безпосередньо участь в оперативно-розшуковій діяльності; 2) у ст. 396 КК України – заздалегідь не обіцяному приховуванні тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Таке приховування передбачає приховування злочинця, слідів злочину, засобів та знарядь вчинення злочину, факту придбання або збуту майна, здобутого в результаті його вчинення, легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом. Способами приховування можуть, зокрема, бути: надання злочинцю сховища, транспортних засобів, знищення слідів злочину, перенесення знарядь злочину в інше місце, зміна зовнішнього вигляду злочинця, забезпечення злочинця підробленими документами[2].

Висновки. Системний аналіз об'єктивних елементів основних (базових) кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності (статті 197, 342, 343, 345, 347, 348, 367, 380, 381, 387, 396 КК України) як явищ реальної дійсності та ознак складів, що їх характеризують, дозволяє виявити специфіку родового, видового та безпосередніх об'єктів складів вказаних кримінальних правопорушень. Скажімо специфіка родового об'єкта цих складів кримінальних правопорушень полягає у тому, що таким родовим об'єктом є сфера охоронної діяльності, в межах якої порядок виконання обов'язків з охорони майна або життя громадян забезпечує право власності, авторитет органів державної влади, правоохоронних органів та об'єднань громадян, нормальну службову діяльність в окремих юридичних особах публічного чи приватного права, а також безпеку життя або майна осіб під час досудового розслідування або здійснення правосуддя. Висловлені міркування з приводу розуміння безпосереднього об'єкта цих кримінальних правопорушень та відповідних його різновидів, виокремлення яких можливе лише на підставі аналізу ознак складу цих

[1] Там само. С. 614, 1209–1210, 1224, 1244–1245.

[2] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1224, 1244–1245.

кримінальних правопорушень, засвідчує багатооб'єктність цих кримінальних правопорушень. Це не може не впливати на їх кваліфікацію, оскільки від того, на які безпосередні об'єкти, що містяться в окремих з цих складів кримінальних правопорушень, посягає особа, оцінка вчиненого може бути здійснення як за сукупністю складів кримінального правопорушення, так і за будь-яким одиничним таким складом кримінального правопорушення. Сподіваємося, що висловлені у цій публікації міркування лише сприятимуть правильній кваліфікації цих особливих різновидів складів кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка І. О. Об'єкт злочину як кримінально-правова категорія. *Право.ua*. 2015. № 2. С. 70–75.

2. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений. *Право и политика*. 2000. № 11. С. 4–14.

3. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.

4. Ємельянов В. П., Коростиленко А. В. Дискусійні питання щодо загального поняття об'єкта злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 255–259.

5. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

6. Кримінальний кодекс України. науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид.. допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

7. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина / підруч. для студ. юрид. вузів і фак. Київ : А.С.К., 2001. С. 352 с.;

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

9. Нитка Я. М. Протиправні діяння проти охоронної діяльності як кримінальні правопорушення та як склади кримінальних правопорушень // Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри : зб. тез доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України ; Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 165–167.

10. Пинаев А. А. Курс лекций по Общей части уголовного права: книга первая «О преступлении». Харьков : Харьков юридический, 2001. 290 с.

11. Фесенко Є. В. Об'єкт злочину під кутом зору теорії цінностей, а також опонентів цієї концепції. Адвокат. 2003. № 6. С. 9–12.

Стаття надійшла до редакції 08.06.2023

Yaroslav M. NYTKA
(Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine)

OFFENCES AGAINST SECURITY ACTIVITIES: ANALYSIS OF OBJECTIVE ELEMENTS OF CRIMINAL OFFENCES AND SIGNS OF CORPUS DELICTI THAT CHARACTERISE THEM

The scientific publication is devoted to the analysis of objective elements of the main (basic) criminal offences against security activities (Articles 197, 342, 343, 345, 347, 348, 367, 380, 381, 387, 396 of the Criminal Code of Ukraine) and the signs of corpus delicti which characterise them, taking into account the provisions of the current criminal legislation of Ukraine, as well as the existing doctrinal positions on this issue. It is noted that a systematic analysis of the objective elements of the main (basic) criminal offences against security activities (Articles 197, 342, 343, 345, 347, 348, 367, 380, 381, 387, 396 of the Criminal Code of Ukraine) as phenomena of real reality and the signs of corpus delicti which characterize them allows to identify the specifics of generic, specific and direct objects of corpus delicti of these criminal offences. For example, the specificity of the generic object of these criminal offences is that such a generic object is the sphere of security activities, within which the procedure for performing duties to protect property or life of citizens ensures the right to property, authority of public authorities, law enforcement agencies and associations of citizens, normal official activities in certain legal entities of public or private law, as well as the safety of life or property of persons during pre-trial investigation or administration of justice.

The author proves that a specific feature of certain types of these criminal offences is their multi-objective nature. This cannot but affect the qualification, since depending on which direct objects contained in some of these criminal offences are encroached upon by a person, the assessment of the act may be carried out both by a set of criminal offences and by any single such criminal offence. In this regard, the analysis of corpus delicti that characterize the objects of some of these criminal offences is of great importance in law enforcement.

Keywords: *security activities, criminal offences, object, objective side, corpus delicti of a criminal offence, socially dangerous consequences, grave consequences, safety of persons taken under protection*.

УДК 343.373 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.22*

Ольга Станіславівна СЕМЕНОВИХ
(Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків)

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 210 КК УКРАЇНИ, ТА ОЗНАКИ СКЛАДУ, ЩО ЇЇ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК України. На підставі аналізу доктринальних позицій та сучасної судової практики виявляються, описуються та пояснюються ознаки складу, що характеризують суб'єктивну сторону нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням та на цій підставі формуються узагальнюючі висновки, які би сприяли більш ефективному державному реагуванню на протиправні прояви цього суспільно небезпечного діяння.

Ключові слова: *суб'єктивна сторона, склад кримінального правопорушення, форма, види, вина, прямий та непрямий умисел, мотив, мета, емоційний стан*.

Постановка проблеми. У Кримінальному кодексі України (далі – КК України) відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням передбачена статтею 210. Суспільна небезпечність, визначених у диспозиціях ч. 1 і 2 цієї статті протиправних посягань, полягає в тому, що внаслідок вчинення таких діянь безпідставно знижується рівень фінансування суспільних потреб. Як наслідок не забезпечуються на належному рівні бюджетне фінансування обороноздатності, внутрішньої та екологічної безпеки, охорони здоров'я,

освіти, культури тощо[1].

Аналіз практики застосування ст. 210 КК України свідчить про те, що випадки нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень, не вражають своєю чисельністю порівняно з іншими кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності. З урахуванням попередніх своїх наукових розвідок[2], зазначимо, що протягом 2010–2022 рр. судами України за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 210 КК України, було засуджено лише 15 осіб, а за ч. 2 ст. 210 КК України – 9 осіб. При цьому три особи було виправдано. Однак це ні в якому разі не свідчать про те, що передбачена ст. 210 КК України кримінально-правова норма, є не достатньо дійовою заборонною нормою. Навпаки, її законодавча регламентація в Особливій частині КК України, з одного боку, свідчить про можливість застосування різних заходів протидії цьому протиправному явищу, що не вичерпується лише покаранням, а представлені ще й альтернативними покаранню іншими заходами кримінально-правового характеру. Аналіз статистичної інформації засвідчує, що протягом зазначеного періоду за різними альтернативними покаранню правовими підставами було закрито 17 кримінальних проваджень, облікованих за різними частинами ст. 210 КК України. З іншого боку, аналіз статистичної інформації щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень засвідчує, що навіть протягом 2013–2022 рр. за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК України, обліковано 153 провадження, в яких проводилося досудове розслідування[3]. У зв'язку з цим, не аби яке значення для суб'єктів правозастосовної діяльності має правильна оцінка юридичних ознак цього протиправного посягання, особливо ознак, що характеризують суб'єктивну сторону нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень, а саме: різновиду умисної форми вини, ролі мотиву та мети під час кваліфікації цього протиправного посягання, що власне й обумовлює актуальність означеного дослідження та його науково-прикладне значення.

На високому теоретичному рівні проблеми юридичної оцінки об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень

[1] Кримінальний кодекс України. науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид.. допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. С. 298.

[2] Семенових О. С. Деякі міркування з приводу системи засобів кримінально-правового реагування на випадки вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК України // Український дослідницький простір в умовах війни: адаптація й перезавантаження технічних і юридичних наук: збірник матеріалів доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції. (Харків-Рига, 31 травня 2022 р.). Харків, 2022. С. 190–192.

[3] Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2010–2022 рр.: форма 6 // Судова статистика / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ ; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013–2022 рр. : загальні відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та результатів їх досудового розслідування // Статистика / Генеральна прокуратура України. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html .

знаходилася у сфері уваги низки вітчизняних дослідників, зокрема Р. В. Вереші, В. К. Грищука, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, М. Й. Коржанського, А. А. Пінаєва, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка та багатьох інших вчених. Здобутки згаданих науковців, безперечно, мають важливе науково-пізнавальне та прикладне значення. Вони власне й стали загальнотеоретичним підґрунтям для виявлення, описання та пояснення юридичних ознак, що характеризують суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК України.

На дисертаційному рівні проблеми оцінки правових ознак складу цього кримінального правопорушення, у тому числі безпосередньо й ознак складу, що характеризують його суб'єктивну сторону, також аналізувалися О. Ю. Шиян, проте, незважаючи на їх очевидну теоретичну і практичну значимість, висновки і рекомендації, до яких дійшла дослідниця є неоднозначними та такими, що становлять привід для наукової дискусії.

Метою цієї статті є виявлення, опис та пояснення ознак складу, що характеризують суб'єктивну сторону нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням та формулювання на цій підставі власних узагальнюючих висновків, які би сприяли більш ефективному державному реагуванню на протиправні прояви цього суспільно небезпечного діяння.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення належить до розряду найбільш значимих і разом з тим найбільш складних гносеологічних категорій, адже являє собою надскладний комплекс нейрофізіологічних, психоемоційних та інтелектуальних характеристик людської діяльності, які, врешті-решт, у динамічному зрізі формують соціально-правові ознаки протиправної поведінки особи[1].

У навчальній літературі з кримінального права під суб'єктивною стороною традиційно розуміється внутрішня сторона кримінального правопорушення, яка відображає психічні процеси, що відбуваються у свідомості суб'єкта з приводу вчиненого ним діяння.[2] Її змістом як вчинюваного в реальній дійсності кримінального правопорушення охоплюються, як вина у формі умислу або необережності, так і мотив, мета та інші компоненти психічної діяльності (емоційний стан). Натомість зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення характеризується тим, що вина є обов'язковою ознакою будь-якого складу кримінального правопорушення, а мотив, мета та інші компоненти психічної діяльності – факультативними ознаками будь-якого складу кримінального правопорушення[3].

---

[1] Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 139.

[2] Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С. 184–185.

[3] Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про

У зв'язку з цим, коли в навчальній літературі йдеться про те, що суб'єктивна сторона складається з певних ознак, які поділяються на обов'язкові (вина) та факультативні (мотив, мета, емоційний стан),[1] йдеться саме про ознаки складу, що характеризують суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, а не про суб'єктивну сторону реально вчиненого кримінального правопорушення.

Відповідно до ст. 23 КК України вина характеризується такими ознаками, як зміст і форма. Зміст вини як обов'язкової ознаки складу, що характеризують суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, складають інтелектуальний та вольовий моменти. Стосовно різних об'єктивних обставин інтелектуальне ставлення суб'єкта може бути різним (чітким, приблизним або помилковим). Вольовий момент змісту вини означає усвідомлене спрямування розумових і фізичних зусиль на досягнення певної мети чи на утримання від дій. Вольовий момент обох видів умислу полягає у позитивному (у формі бажання або свідомого припущення) ставленні до суспільно небезпечних наслідків, а вольовий момент обох видів необережності – у негативному ставленні до суспільно небезпечних наслідків, настання яких винний намагається уникнути або взагалі не передбачає[2].

Значення ознак складу, що характеризують суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, безпосередньо передбаченого ч. 1 і 2 ст. 210 КК України, важко переоцінити, оскільки ці ознаки виконують роль критерію, за яким необхідно розрізняти схожі форми протиправної поведінки, що містять ознаки складів кримінальних правопорушень, розташованих в різних інших розділах Особливої частини КК України. Так, у спеціальній юридичній літературі зазначається, що, наприклад: а) порушення вимог бюджетного законодавства вчинене через необережність за наявності підстав слід кваліфікувати за ст. 367 КК України, а не за ч. 1 або 2 ст. 210 КК України[3]; 2) із суб'єктивної сторони зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) передбачає наявність спеціальних мотивів (корисливого мотиву, інших особистісних інтересів або інтересів третіх осіб), а мотиви вчинення посягання, передбаченого ст. 210 КК України можуть бути різними (соціально корисними, нейтральними чи шкідливими) і на кваліфікацію не впливають[4], але обов'язково

злочин : наук.-практ. посіб. / В. П. Ємельянов. Харків : Право, 2018. С. 114.

[1] Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. С. 184–185.

[2] Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. С. 187–188.

[3] Науково-практичний кооментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. С. 630; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2017. С. 487.

[4] Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., переробл. та лоп.) / За заг. ред.. П.П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ : Дакор, 2008 С. 680; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / За ред. С. С. Яценка. Київ : А.С.К., 2002. С. 446.

враховуються судом під час індивідуалізації кримінально-правового впливу. Вочевидь ступінь суворості покарання за порушення бюджетного законодавства зі шкідливих мотивів має бути вищим, ніж ступінь суворості такого покарання за наявності соціально корисних мотивів.

Аналіз наявної наукової літератури дає підстави дійти висновку, що нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням, тягне кримінальну відповідальність або настання інших кримінально-правових заходів за наявності умисної форми вини у вигляді виключно прямого умислу. Так, в одному з науково-практичних коментарів КК України зазначається, що суб'єктивна сторона цього протиправного посягання характеризується прямим умислом, при якому особа усвідомлює суспільну небезпечність вчинюваного нею нецільового використання бюджетних коштів або здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень, або з їх перевищенням всупереч Бюджетному кодексу України чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік та бажає вчинити такі дії[1]. Твердження про те, що суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, зустрічається і в навчальній літературі[2].

На думку О. Ю. Шиян, злочин, передбачений ч. 1 ст. 210 КК України, є злочином з формальним складом, а тому має характеризуватися виною виключно у формі прямого умислу. Дослідницею сформульовано поняття такого прямого умислу за запропонованою оновленою редакцією диспозиції ст. 210 КК України – особа повинна усвідомлювати суспільно небезпечний характер своєї дії у вигляді нецільового використання коштів, іншого здійснення витрат державного або місцевих бюджетів чи державних або місцевих позабюджетних фондів чи здійснення міжбюджетного трансферту, вчинені всупереч законодавству чи паспорту бюджетної програми або розпису бюджету чи порядку або плану використання коштів чи кошторису, якщо предметом таких діянь були кошти у великих розмірах, та бажати вчинити такі дії[3].

На нашу думку, з таким підходом погодитися навряд чи можна. Він є неприйнятним, оскільки не відповідає чинним положенням кримінального закону, адже бажання або припущення в умисній формі законодавець відносить виключно до наслідків, а не до самих дій.

У зв'язку з цим, викликає інтерес висловлена в літературі думка, згідно з якою законодавчі визначення вини та її форм, будучи

---

[1] Кримінальний кодекс України. науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид.. допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. С. 302.

[2] Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. Луганськ : видавництво «Елтон – 2», 2012. С. 547.

[3] Шиян О. Ю. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням : дис. … канд. юрид. наук (докт. філософ.) : 08 – Право / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2017. С. 128.

«прив'язаними» до суспільно небезпечних наслідків, прийнятні для кримінальних правопорушень виключно з матеріальним складом. Щодо визначення змісту вини у кримінальних правопорушеннях із формальним складом, то у науці з цього питання існують, принаймні, чотири різні підходи, згідно з якими вони можуть бути вчинені:

1) лише з прямим умислом або через недбалість. У межах цього підходу встановлювати психічне ставлення до суспільно небезпечних наслідків не потрібно. Психічне ставлення суб'єкта тут переноситься на саме діяння, з моменту вчинення якого кримінальне правопорушення вважається закінченим, а вина формулюється як психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності. Вважається, що інтелектуальна ознака умислу у цьому разі включає лише усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння, а ставлення до наслідків не виникає та й виникнути не може. Саме такий підхід, власне, і вбачається з вищенаведених доктринальних позицій;

2) лише з прямим умислом;

3) умисно або необережно, але встановити форму і вид вини у цьому разі неможливо. Зокрема, на думку А. О. Данилевського, визначення виду умислу у посяганнях з формальним складом є неможливим і некоректним. Відтак зміст вини для таких складів протиправних діянь вичерпується лише інтелектуальною ознакою (усвідомлювала особа суспільно небезпечний характер своїх дій чи не усвідомлювала)[1];

4) кримінальних правопорушень із формальним складом не існує[2].

Окремої увагу заслуговує й позиція судової гілки влади, згідно з якою при вирішенні питання доведеності винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 або 2 ст. 210 КК України, а також щодо наявності або відсутності в його діях складу кримінального правопорушення особливу увагу слід приділяти стандарту доведення поза розумним сумнівом. Стандарт доведення поза розумним сумнівом означає, що встановлена судом під час судового розгляду сукупність обставин справи виключає будь-яке інше розумне пояснення події, що є предметом судового розгляду, крім того, що інкриміноване кримінальне правопорушення було вчинено і обвинувачений є винним у його вчиненні. Зокрема в конкретному кримінальному провадженні, за таких обставин, з урахуванням стандарту доведення поза розумним сумнівом Вищий Антикорупційний Суду дійшов висновку, що: 1) стороною обвинувачення не доведено, що обвинуваченим було вчинене кримінальне правопорушення, передбачене частиною 2 статті 210 КК України, але доведено вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення, передбаченого частиною 1 статті 210 КК України[3].

[1] Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / За ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ : Істина, 2011. С. 373–374.

[2] Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С. 189–190.

[3] Вирок Вищого Антикорупційного Суду України від 09.01.2023 року по справі № 991/2899/22 //

Висловлюючи своє ставлення до наведених доктринальних позицій зазначимо, що нам імпонує думка, згідно з якою у питанні встановлення вини як обов'язкової ознаки складу, що характеризує суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 і 2 ст. 210 КК України, слід виходити з того, що будь-яке кримінальне правопорушення як явище реальної дійсності є матеріальним, оскільки воно завжди заподіює істотну шкоду об'єкту кримінально-правової охорони або створює загрозу заподіяння такої шкоди (ч. 2 ст. 11 КК України). Звідси всім відомий розподіл складів кримінальних правопорушень на «формальні» і «матеріальні» є доволі умовним. Такий розподіл, на наше переконання, лише впливає на вирішення питання про констатацію моменту вчинення кримінального правопорушення в межах вчення про стадії кримінально-протиправної поведінки. У зв'язку з цим, незважаючи на те, що суспільно небезпечні наслідки у формальних складах перебувають за межами складу кримінальних правопорушень, це не означає, що при встановленні форми і виду вини ці наслідки не настають та їх не слід врахувати. Навпаки, з огляду на те, що їх врахування є обов'язковим для індивідуалізації кримінально-правового впливу, вони мають бути встановлені у будь-якому кримінальному провадженні. Ба більше, лише на підставі психічного ставлення винного до них, з урахуванням спрямованості волі винного на заподіяння цих наслідків, можна встановити форму і вид вини чи визнати особу невинною. З огляду на це, справедливим є твердження, згідно з яким низка кримінальних правопорушень з формальним складом можуть вчинятися як з прямим, так і не з непрямим умислом[1].

Вказана доктринальна позиція, на наше переконання, яскраво підтверджується вищезгаданим прикладом судової практики, який орієнтує суб'єктів правозастосування під час вирішенні питання щодо доведеності винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінальних правопорушень, склад яких належить до формальних, особливу увагу приділяти стандарту доведення поза розумним сумнівом, дотримання якого дозволяє дійти висновку про те, що інкримінований кримінальне правопорушення було вчинено і обвинувачений є винним у його вчиненні за наявності умисної вини у вигляді як прямого, так і непрямого умислу. З огляду на це суб'єкт цього протиправного посягання усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння та передбачає настання його суспільно небезпечних наслідків (інтелектуальний момент) і бажає вчинити таке діяння (вольовий момент) або хоча й не бажає, але свідомо припускає їх настання.

Окрім вини ознаками суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК України, є мотив та мета. У теорії кримінального права загальновизнаним є положення про те, що мета

Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108333060.

[1] Коржанський М. Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини : монограф. Київ : Атіка, 2004. С. 102–108.

кримінального правопорушення – це уявний бажаний кінцевий результат, до якого прагне особа, його вчиняючи, а мотив – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку. Мотив і мета є тісно пов'язаними між собою. Формування мотиву означає постановку певної мети. Мотив відповідає на питання, чому особа вчинила кримінальне правопорушення, а мета – до чого вона прагнула. Як правильно зазначається в літературі, мотив і мета є характерними для будь-якої свідомої та вольової поведінки людини[1].

О. Ю. Шиян, посилаючись на інших науковців, зазначає, що мета відіграє важливе значення для вирішення питань кримінальної відповідальності. Водночас мету злочину не передбачено диспозицією ст. 210 КК, тому вона не є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього злочину та не впливає на кваліфікацію цього діяння. На думку дослідниці, мотиви та цілі досліджуваного злочину можуть бути різними: користь, небажання витрачати сили й час на належне оформлення правомірного використання бюджетних коштів, прагнення поліпшити роботу бюджетної установи або суб'єкта господарювання – одержувача бюджетних коштів, особиста зацікавленість, вчинення в інтересах третіх осіб тощо. вони також не впливають на кваліфікацію[2].

Водночас не зважаючи на те, що мотиви цього кримінального правопорушення і не впливають на його кваліфікацію, вони все ж таки з урахуванням інших ознак складу кримінального правопорушення дозволяють здійснювати розмежування власне цього кримінального правопорушення від інших суміжних кримінальних правопорушень, а також, як ми вже зазначали, враховуватися судом під час індивідуалізації кримінально-правового впливу. Крім того, останнім часом у юридичній літературі звертається увага на те, що кваліфікованим видом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 210 КК України, доцільно визнати вчинення його з корисливих мотивів. Така диференціація кримінальної відповідальності, крім часткового узгодження ст. 210 зі ст. 17 Конвенції ООН проти корупції, дозволить врахувати позицію судової практики: фактична караність злочину, передбаченого ст. 210, залежить, зокрема, від мотиву дій винуватої особи[3].

Емоційний стан (емоції) суб'єкта кримінального правопорушення характеризується певними психічними переживаннями, за наявності яких особа його вчиняє. У правовій літературі емоційний стан, як правило,

[1] Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 150; Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. / Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Одеса : Фенікс, 2015. С. 214–215; Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / підготовлено колективом авторів; за заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. С. 167–170.

[2] Шиян О. Ю. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням : дис. … канд. юрид. наук (докт. філософ.) : 08 – Право / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2017. С. 131–132.

[3] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 702.

обмежується питаннями сильного душевного хвилювання й афекту. За КК України вчинення посягання в стані сильного душевного хвилювання, викликаного аморальними або неправомірними діями потерпілого, є обставиною, яка пом'якшує покарання (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України)[1]. Аналіз наявної судової практики засвідчує, що емоційний стан суб'єкта серед обов'язкових або факультативних ознак складу, що характеризують суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 і 2 ст. 210 КК України, не виявлено.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що ознаки складу, що характеризують суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 і 2 ст. 210 КК України, характеризується тим, що вина у формі умислу є обов'язковою ознакою основного та кваліфікованого складу цього кримінального правопорушення, а мотив та мета – їх факультативними ознаками. Ці ознаки виконують роль критерію, за яким необхідно розрізняти склади кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 і 2 ст. 210 КК України, від ознак складів, що характеризують суб'єктивну сторону суміжних кримінальних правопорушень (ст. ст. 364, 367 КК України). Так, порушення вимог бюджетного законодавства вчинене через необережність за наявності підстав слід кваліфікувати за ст. 367 КК України, а не за ч. 1 або 2 ст. 210 КК України. Із суб'єктивної сторони зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) передбачає обов'язкову наявність спеціальних мотивів (корисливого мотиву, інших особистісних інтересів або інтересів третіх осіб). Натомість мотиви вчинення посягання, передбаченого ч. 1 і 2 ст. 210 КК України, можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають, хоча й враховуються судом під час індивідуалізації кримінально-правового впливу. Водночас слід підтримати наявну у науковій літературі пропозицію на законодавчому рівні або, принаймні, в правозастосовній діяльності кваліфікованим різновидом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 210 КК України, визнавати вчинення його з корисливих мотивів.

Нарешті, під час вирішенні питання щодо доведеності винуватості обвинуваченого у вчиненні цього кримінального правопорушення особливу увагу слід приділяти стандарту доведення поза розумним сумнівом, дотримання якого дозволить дійти висновку, що інкримінуване кримінальне правопорушення було вчинено і обвинувачений є винним у його вчиненні за наявності умисної вини у вигляді як прямого, так і непрямого умислу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 151.

1. Вирок Вищого Антикорупційного Суду України від 09.01.2023 року по справі № 991/2899/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108333060.

2. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013–2022 рр. : загальні відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та результатів їх досудового розслідування // Статистика / Генеральна прокуратура України. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html .

4. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. / В. П. Ємельянов. Харків : Право, 2018. 142 с.

5. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2010–2022 рр.: форма 6 // Судова статистика / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ .

6. Коржанський М. Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини : монограф. Київ : Атіка, 2004. 216 с.

7. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. Луганськ : видавництво «Елтон – 2», 2012. 780 с.

8. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.

9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / підготовлено колективом авторів; за заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.

10. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / За ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ : Істина, 2011. 1112 с.

11. Кримінальний кодекс України. науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид.. допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

12. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. / Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.

13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., переробл. та доп.) / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.

14. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / За ред. С. С. Яценка. Київ : А.С.К., 2002. 936 с.

15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.

16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

17. Науково-практичний кооментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.

18. Семенових О. С. Деякі міркування з приводу системи засобів кримінально-правового реагування на випадки вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК України // Український дослідницький простір в умовах війни: адаптація й перезавантаження технічних і юридичних наук: збірник матеріалів доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції. (Харків-Рига, 31 травня 2022 р.). Харків, 2022. С. 190–192.

19. Шиян О. Ю. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням : дис. … канд. юрид. наук (докт. філософ.) : 08 – Право / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2017. 279 с.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2024

Olga S. SEMENOVYKH

(National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine)

THE SUBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENCE UNDER ARTICLE 210 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND THE ELEMENTS OF CORPUS DELICTI WHICH CHARACTERISE IT: THEORETICAL AND APPLIED ASPECT

Based on the analysis of doctrinal positions and modern case law, the author identifies, describes and explains the elements of corpus delicti which characterise the subjective side of misuse of budgetary funds, budget expenditures or provision of budgetary loans without the established budgetary allocations or with their excess. It is noted that the elements of corpus delicti which characterise the subjective side of a criminal offence under Parts 1 and 2 of Article 210 of the Criminal Code of Ukraine are characterised by the fact that guilt in the form of intent is a mandatory element of the basic and qualified elements of this criminal offence, and the motive and purpose are their optional elements. These features serve as a criterion by which it is necessary to distinguish the corpus delicti of the criminal offence under Part 1 and 2 of Article 210 of the CC of Ukraine from the features of corpus delicti characterising the subjective side of related criminal offences (Articles 364, 367 of the CC of Ukraine). It is established that when deciding on the issue of proving the accused's guilt in committing this

criminal offence, special attention should be paid to the standard of proof beyond reasonable doubt, compliance with which will allow to conclude that the charged criminal offence was committed and the accused is guilty of its commission in the presence of intentional guilt in the form of both direct and indirect intent.

Keywords: *subjective side, criminal offence, form, types, guilt, direct and indirect intent, motive, purpose, emotional state*.

УДК 343.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.23*

Віталій Валерійович СОКУРЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, Україна, м. Одеса)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена характеристиці окремих груп детермінант планування, розв'язування та ведення агресивної війни. Виділено, надано опис та пояснення таким культурно-психологічним детермінантам: сучасний російський фашизм як комплексний культурно-психологічний феномен, відсутність історичної рефлексії на рівні масових соціальних практик, збереження імперської комеморації, патерналізму, практик ресентименту; стан соціального неадеквату як відірваності мислення від дійсності та діяльності; примус до збереження й поглиблення утопічно-ідеологічного неадеквату при реальній дегуманізації, поширених практик знелюднення, у поєднанні з колективної політравмою; підживлювання оборонної свідомості населення; інституціоналізація перевизначення зла та атаки на західну цивілізацію. В числі політичних факторів виділено та охарактеризовано узурпацію влади, несформованість інститутів громадянського суспільства, відсутність реального виборчого права, реальної політичної опозиції та фактична монопартійність, відсутність вільних, незалежних засобів масової інформації та масової комунікації, цензура.

Ключові слова: *злочин агресії, агресивна війна, детермінація, фашизм, травма, ресентимент, неадекват, узурпація, політична цензура*.

Постановка проблеми. Питання криміногенної детермінації – центральний елемент будь-якого кримінологічного дослідження, адже репрезентують пояснювальний сегмент доктрини, конкретного дослідження і формують його практико-перетворювальний потенціал. Це ж стосується і вивчення злочину агресії проти України, у вітчизняній правничі термінології – планування, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України). Певна річ, проблема ця є масштабною, дуже глибокою,

широкоплановою. І навряд чи існує можливість для надання стислої, короткої відповіді, пред'явлення деякого переліку факторів, обструкція яких неодмінно має призвести якщо не до припинення агресії, то до її унеможливлення (чи-то-пак зниження вірогідності повторення) у майбутньому. Маємо справу з проявом повноцінного фашистського режиму, який спирається на відповідну соціальну базу. Діагностика останньої, а не лише вивчення ролі особистості в історії, є задачею екстраординарною. Адже в росії демократія якимось утаємниченим способом не приживається. Були окремі спроби у 1905, 1917, 1991–1999 рр. Й нічого, як вже зрозуміло, не вийшло. Вона не поповнила когорту демократичних, ліберальних суспільств і країн світу, раз-по-раз скочуючись до автократії, деспотії, ізоляціонізму. Тому на швидкоруч, «з коліна» визначити ключові «больові точки» цього надскладного соціального організму не вийде. Необхідними є міждисциплінарні студії з найширшим предметним та транспредметних охоплення: від філософсько-транизистентних, метафізичних, до соціально-психологічних, культурологічних. Кримінологія в цьому ряду займає вельми скромне місце. І відповідно йому мають бути і пізнавальні задачі, реалізація яких, втім, допоможе у конструювання деякої цілісної панорами, концепції фашизації російського політичного режиму і суспільства, концентрованим проявом і симптомом якого є зовнішня агресія, злочин агресії проти України.

Принагідно зауважимо на тому, що небезуспішні спроби кримінологічних досліджень за відповідним напрямом у вітчизняній науці вже зроблено. Відомим й доводі ґрунтовними, глибокими є наукові праці О. М. Бандурки, В. С. Батиргареєвої, Ю. В. Орлова, В. О. Тулякова й деяких інших дослідників. Проте, віддаючи належне їхньому науковому здобутку, все ж відмітимо те, що лишається чимало вільних зон для наукового пошуку в частині виявлення особливостей детермінації злочину агресії проти України.

Метою цієї статті є виявлення, опис і пояснення окремих, імовірно ключових факторів детермінації планування, розв'язування та ведення агресивної війни російської федерації проти України.

Виклад основного матеріалу. Може здатися, що немає жодних сумнівів у тому, що фактори індивідуального рівня у детермінації злочину агресії є визначальними. Дійсно, злочин агресії – лідерський злочин й індивідуальні фактори вельми потужні. Проте варто бути свідомим і того, що індивідуальні фактори щільно пов'язані із груповими, масовими; вони мають свою проєкцію та відповідники на рівні систем соціальної діяльності. В свою чергу саме у цих системах формуються та артикулюються, візуалізуються чинники легітимізації агресії, її «народної підтримки».

Варто визнати, що збройний напад російської федерації на Україну був не випадковим, він переконливо засвідчив, що війна, розв'язана росією проти України, була зумовлена передусім злочинною, антинародною,

шовіністичною політикою Кремля[1]. Ця політика набула відображення і у стратегічному курсі російської федерації щодо країн СНД, у якому зазначається, що при взаємодії з третіми країнами та міжнародними організаціями досягти з їхнього боку розуміння того, що регіон є насамперед зоною інтересів росії. «Ми не зацікавлені, щоб на території колишнього Союзу хтось домінував, особливо у військовій сфері. Ми не зацікавлені, щоб які-небудь держави відігравали роль буферних країн»[2]. Реалізація цих великошовіністичних імперських настроїв, провокування сепаратистських рухів, спрямованих на послаблення державних інституцій країн СНД та найближчого прикордоння, постійне підтримання в них стану керованого хаосу призводить де-юре і де-факто до руйнації їх державності. Слід також зазначити, що важливим чинником втілення зазначених імперативів виступає підривна діяльність російської дипломатії і спецслужб з використанням «кращих» традицій радянської спадщини. Зокрема, в її арсеналі представлені й підривна діяльність агентури та агентів впливу, дезінформація і шантаж, погрози і тиск, підкуп, а також задіяння у спецопераціях представників криміналітету та терористичних організацій. У цьому контексті неможливо залишити поза увагою політичні інтереси росії, які продукуються сьогодні не тільки у Європі (попри їх важливість), а й у «близькому зарубіжжі». Ці інтереси проявляються у спробах реінтеграції пострадянського простору в лоно російської державності, де привабливість нових земель і територій для Кремля становить загрозу суверенітету інших країн[3].

Беручи до уваги те, що війна, як відомо, є продовженням і втіленням політики, а саме насильницькими засобами, слід зазначити, що, ця формула повністю свого значення не втратила, і надає сьогодні можливість простежити зв'язок війни з політикою у контексті визначення її причин та витоків її ведення і результатів. Зокрема, перша третина XXI ст. перед людством позначилася різким загостренням цілої низки глобальних проблем, серед яких одне із центральних місць посідають виклики та загрози міжнародній безпеці, які можуть призвести до непередбачуваних наслідків. За цих умов цілком очевидним є те, що у ракетно-ядерній війні переможців не буде, а її результатом може стати загибель усього людства. Війни йдуть на межі застосування конвенційного озброєння. І, тим не менш, що стосується причин і витоків війни, то вони, як і раніше, коріняться у політиці, яка проводиться мілітаристськими політичними силами, що є

[1] Антонов В. О. Сучасна воєнна політика Української держави в умовах військової агресії росії проти України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 10. С. 61. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/11.pdf

[2] Екоцин Б. Давайте определимся и прямо скажем нашим народам как мы видим судьбы государств Содружества – вместе нам быть или порознь. *Независимая газета*. 1997. 5 апреля. С. 2; Антонов В. О. Сучасна воєнна політика Української держави в умовах військової агресії росії проти України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 10. С. 61–64. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/11.pdf

[3] Антонов В. О. Сучасна воєнна політика Української держави в умовах військової агресії росії проти України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 10. С. 61–64. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/11.pdf.

прибічниками авантюристичних засобів вирішення міжнародних спорів засобами воєнного насилля[1].

Але, гадаємо, будучи втіленням політики, агресивна війна, все ж, спирається на тісно пов'язане, але етіологічно не політичне підґрунтя – підґрунтя культури, масової свідомості й колективного безсвідомого. Саме тому, звертаючись до дослідження детермінації планування, розв'язування та ведення агресивної війни, вважаємо за доцільне при академічно узвичаєному групуванні відповідних криміногенних факторів на перше місце поставити все ж культурно-психологічні. Саме вони фундують і політичні, і економічні.

Культурно-психологічні фактори злочину агресії – це група чинників конструктивістської природи, що вдітворюються у структурах масової свідомості та безсвідомого, сягаючи рівня колективних травм, національного характеру.

Сучасний російський фашизм, як комплексний культурно-психологічний феномен, уходить своїм корінням в радянський фашистський режим, є його постмодерною реплікою. Як писав Пітер Померанцев, Росія – це «..не країна в перехідному стані, а певний тип постмодерної диктатури, що використовує мову й інституції демократичного капіталізму з авторитарною метою»[2]. В ній дивовижним чином поєднується антураж (підкреслимо – не ідея, а саме ант), православ'я, імперськість, невротичне звернення в історії, у якій формується мегалотимний комплекс «величі-жертовності», тяжкої образи й невизнання у спайці із безпідставною (у моральному, економічному, політичному аспектах) претензійністю на роль глобального гравця, а також усепроникний мілітаризм. Варто, гадаємо, погодитись із Ю. В. Орловим у тому, що російський фашизм постає станом масової свідомості (доксичного мислення) і базових систем соціальної діяльності, для якого характерним є колективізм, етатизм, мілітарна та службістська (поліція, служби безпеки) естетика з поширеними ритуальними та комеморативними практиками, ресентимент як екзистенція величі-жертовності й запаленого (травмованого й гіперкомпенсованого) державницького самолюбства, перманентна присутність зовнішньодержавного об'єкту протистояння, ворожості і пов'язаних з ним внутрішніх агентів-шкідників, а з початком розв'язування повномасштабної агресивної війни проти України – атмосфера боротьби за життя, визивання нації («цивілізації»?), а тому й безальтернативність війни. На цьому соціальному каркасі й виростає фашистський політичний режим з культом держави та неадекватним циклосом – смисловій, дискурсивній, символічній, ціннісній замкненості в минулому[3].

При всьому тому, щодо православ'я – підкреслимо – не йдеться про його ідею, глибокі смисли та відповідні їм духовні практики, а йдеться саме

[1] Там само. С. 62.

[2] Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. К. : Портал, 2021. С. 426.

[3] Орлов Ю. В. Картографія російського фашизму: кримінолого-психоаналітична розмітка. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 70.

про антураж: обрядовість, ритуалізм, фарисейство. Відтак політичний аспект діяльності Російської православної церкви та її фукнціональних сателітів поза межами самої росії постає продовженням та фактором зміцнення недемократичного політичного режиму через мережу горизонтальних, неформальних комунікації, окутих ореолом культу, метафізичності й духовності. Так з'являються дивовижні соціокультурні покручі «священної війни», «благословення» на вбивства й територіальну експансію. Цими ж чинниками доповнюється пропагандистський фундамент «продукування згоди» населення, вибудовування контрреальності, перевизначення зла (за виразом Х. Арендт; про цю ідею більш детально –далі).

Дуже важливо відмітити і те, що *російська держава та народ не здійснили історичну рефлексію*, того, що О. І. Солженіцин називав шляхом усенародного покаяння. Німеччина пройшла денацифікацію. Росія ж не пройшла свою дерадянізацію, декомунізацію й наразі комуно-більшовистський імперський проєкт мімікрував у новітнє фашистське утворення, яке спирається саме на колишній державний проєкт.

Ностальгія та ресентимент є важливими чинниками зациклювання соціального часу й формування претензійності на велич, що по суті презентує мегалотимію, прагнення до відновлення СРСР. Частково ці ефекти є результатом пропаганди, а частково – наслідком перенесення персонального досвіду (щасливого дитинства, молодості) на загальний суспільно-політичний, економічний ландшафт, що є великою помилкою. Звідси ж й збереження державного антисемітизму, нехай і ретельно замаскованого, але, менше з тим, глибоко укоріненого у соціально-психологічній тканині пострадянського російського суспільства.

Не випадково Ю. Тішнер, який констатував, що комунізм залишив по собі антропологічну помилку, помилку у сприйнятті світу[1]. Вона стала наслідком масштабної травматизації населення внаслідок воєн, а також практик терорів, широкомасштабних та перманентних репресії, так званих «культурних революцій», які вдарили, перш за все по мислячій частині населення, так званій інтелігенції. Загнане у капсулу мислення, його буквальна інкапсуляція зумовили поступовий *соціальний неадекват*, той самий, що за словами С. А. Дацюка, являє собою відрив мислення від дійсності, діяльності. Примус до збереження й поглиблення утопічно-ідеологічного неадекватy при реальній дегуманізації, поширених (в тому числі й на дискурсивному рівні) практик знелюднення, у поєднанні з колективної політравмою детермінували масові невротичні комплекси нав'язливих образів та соціальної діяльності довкола культу держави і силового апарату, великого, героїчного, минулого, життя «у ворожому оточенні» та постійне збереження установки на боротьбу. Наявність такої установки, вочевидь, вимагає постійної наявності того, з ким необхідно боротися, ворога. І образ цього ворога не без успіху конструюється засобами державної пропаганди, що легітимізує на рівні доксичної перцепції, мислення акт агресії.

[1] Жаковський Я., Міхнік А., Тішнер Ю. Розмови між паном і панотцем / Пер. с польськ. А. Павлишина. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. С. 6.

Ніхто не очікував, що Путін піде на таку велику авантюру. Український уряд не вірив у це, уряд США не вірив у це, більшість світових спецслужб не прогнозували цього. І я думаю, що вони, мабуть, не розуміли, наскільки Путін був ізольований, дезінформований і дійсно *відірваний від реальності* (*курсив наш – В. С.*) останні роки[1]. Дійсно, цілком справедливо зауважено на відірваності від реальності, від дійсності, що є ключової ознакою стану неадеквату. Але цікаво і те, що це не тільки персональний стан. До неадеквату виявилася занурeною більша частина російського населення, від певної частини політичної еліти, до рядових військовослужбовців. З численних інтерв'ю, а також з досвіду особистого невключного спостереження автора (зокрема за поведінкою російських військовослужбовців на території окупованого до 11 листопада 2023 р. м. Херсону) можна зафіксувати стани когнітивного дисонансу, коли комбатанти армії країни-агресора, будучи впевненими у прихильності до них місцевого населення, у своїй «визвольній» та «миротворчій» місії, зіштовхувалися із зустрічною агресією, опором (вербальним, символічним, фізичним) того таки місцевого населення.

Знову ж таки влучними з цього приводу виявляються зауваги Ф. Фукуями, який наголошує: «Велика проблема зараз полягає в тому, що не лише Путін, а й весь російський народ живе у власному інформаційному всесвіті. Я розмовляв з російським другом, який був змушений покинути свою країну після 24 лютого, і він розповідав, що приблизно 35–40 % російських домогосподарств не мають туалетів, у них немає водопроводу всередині приміщень. Він був у селі, дуже бідному, і місцеві казали, що, на їхню думку, європейці ображаються на них і заздрять їм, тому що вони живуть набагато краще, ніж будь-хто в Європі. Це село, яке не має туалетів у приміщенні. Тож, якщо ви маєте таку інформацію про світ, то ваше ставлення до Європи, до Сполучених Штатів, до інших людей ззовні буде дуже викривленим. І, на жаль, я думаю, що багато росіян зараз живуть саме так»[2]. І це є одним з факторів, який набагато полегшує сприйняття удаваних загроз з боку зарубіжних країн як реальних. Звідси й схвалення агресивної політик керівництва російської федерації, абсолютне несприйняття агресії як такої (правим у цьому контексті був В. Гавел, який стверджував, що громадяни також багато за що відповідають, і кожен окремо як повноцінний індивід, котрий своїми щоденними рішеннями впливає на загальну ситуацію, і всі разом як певне соціально-історичне ціле, обмежене умовами, у яких йому доводиться розвиватися, але як водночас і обмежує ці умови[3]),

[1] Духніч О. Програмне інтерв'ю Фукуями. Зірковий філософ – про те, як Захід проґавив можливості зупинити війну і перебільшив корупцію в Україні. *NV*. 2023. 28 травня. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zahid-perebilshiv-korupciyu-v-ukrajini-ta-ne-zupiniv-viynu-interv-yu-novini-ukrajini-50327495.html (дата звернення: 28.05.2023).

[2] Духніч О. Програмне інтерв'ю Фукуями. Зірковий філософ — про те, як Захід проґавив можливості зупинити війну і перебільшив корупцію в Україні. NV. 2023. 28 травня. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zahid-perebilshiv-korupciyu-v-ukrajini-ta-ne-zupiniv-viynu-interv-yu-novini-ukrajini-50327495.html (дата звернення: 28.11.2023).

[3] Гавел В. Лист до Ґустава Гусака / Пер. с чеської Т. Окопна // Промови та есеї ; пер. с чеської Київ : Видавничий дім «КОМОРА», 2016. С. 47.

зведення її до оборонних дій. І це третій суттєвий фактор, про який варто сказати декілька слів.

Йдеться про два феномени так звану оборонну свідомість та про перевизначення зла. *Оборонна свідомість населення* країни-агресора – такий собі оксюморон, політико-психологічний гротеск. Вже тривалий час в медійному, культурному просторі росії відбувається цілеспрямоване конструювання оборонної свідомості, що явила до життя масовий психологічний стан обложеної фортеці, яку ніхто не тримає в облозі. Розвинулась ціла індустрія ностальгії, збуджене до стану істерії прагнення до активності у сфері борони у здобуття визнання у міжнародному середовищі. Але водночас фіксується парадоксальна ситуація – прагнення до визнання карикатурним чином сполучається до агресії щодо цього середовища, прагнення до здобуття в ньому свого місця, місця серед цивілізованих народів світу та, разом з тим, ненависть до цього світу (у термінології С. А. Дацюка – світозлоба). Чому так стається? У чому причина такого парадоксу, воістину діалектичної протилежності?

На нашу думку, відповідь на це сформулював ще З. Фройд у свій широковідомі праці «Невпокій в культурі». Її лейтмотивом є ідея про почуття вини перед неспроможністю відповідати високим ідеалам культури. Слово «культура», підкреслював З. Фройд, означає всю суму досягнень та інститутів, які віддаляють наше життя від життя наших тваринних предків і слугують двом цілям: захисту людини від природи і впорядкуванню стосунків між людьми»[1]. Відтак, мим розвиненіша культура – тим більше обмежень й заборон, ідеалів, еталонів; тим більше маршрутів, соціально прийнятних й бажаних траєкторій сублімації потягів. Втім, зі зрозумілих причини жоден з цих ідеалів не є досяжним, хіба що для сина Божого. І така недосяжність, базова ницість зумовлює й базове відчуття провини. І воно, це почуття провини, не лишається незмінним, а невпинно наростає з поступом культури та є, водночас, єдиною, на думку З. Фройда, передумовою такого поступу[2]. Посилення відчуття вини (зростання «культурності») призводить до незворотного зменшення – і так уже упослідженого – відчуття щастя. Так виникає замкнене коло, що З. Фройд називає «специфічною людською долею». Коли ми познайомились з механізмом неврозів – наголошував дослідник – з'ясувалося, що людина стає невротичною, тому що не годна витримати всіх тих обмежень, які суспільство накладає на неї в служінні своїм культурним ідеалам. Із цього випливав висновок: якщо ці вимоги будуть зняті або істотно знижені, відкривається можливість повернення до щастя[3]. Саме тому, наголошував З. Фройд, велику частку провини за наші нещастя несе наша культура; ми були б набагато щасливіші, якби відмовились від неї і повернулися у

[1] Фройд З. Невпокій в культурі / Пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Вид-во «Апріорі», 2021. С. 12.

[2] Орлов Ю. В. Картографія російського фашизму: кримінолого-психоаналітична розмітка. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 81.

[3] Фройд З. Невпокій в культурі / Пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Вид-во «Апріорі», 2021. С. 20; Орлов Ю. В. Картографія російського фашизму: кримінолого-психоаналітична розмітка. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 81–82.

первісний стан[1]. Звідси й проростає російсько-фашизоїдна атака на європейську культуру, що іменується у відповідних географіях як «західний світ» чи то як «колективний захід», або просто як «Захід».

Тобто, йдеться про таку собі атаку на «дзеркало», роль якого відіграє європейська культура, цивілізація, досягнення стандартів, відповідність принципів якій немислима при збереження існуючих конфігурацій російського фашистського, клептократичного, спецслужбістського режиму. Водночас саме ця цивілізація є вельми привабливою, бажаною але й недосяжною. Цей дисонанс викликає стан провини, тривожності й агресії. За цією аналітичною схемою Україна постає проєкцією європейської цивілізації, додатково обтяженою постколоніальними претензіями, обрамленими фантомними болями імперської, російсько-шовіністичної свідомості.

Другим, дотичним до цього фактором, постає, як ми вказали вище, феномен перевизначення зла. Х. Аренднт, усесвітньо відома історикиня, документаліст та філософ, яка висвітлювала у стилі *non fiction* процес (публічний суд в Єрусалимі у 1960–1961 рр.) над А. Айхманом, одним з впливових нацистських злочинів, відповідального за так зване «остаточне вирішення єврейського питання», дійшла цікавого висновку. Вона, зокрема, зазначає, що Айхманова нездатність говорити послідовно під час суду була пов'язана із його нездатністю думати, або думати, поставивши себе на місце іншої людини. Його обмеженість жодним чином не була пов'язана з його дурістю. Він уособлював не ненависть чи безумство і не ненаситну спрагу крові, але дещо гірше – безлику природу самого нацистського зла в межах закритої системи, керованої патологічними злочинцями, спрямованого на руйнування людської індивідуальності своїх жертв. Нацистам вдалося перевернути правовий порядок з ніг на голову, зробивши зло та ненависть підґрунтям нового «правопорядку». У Третьому Райху зло втратило свою відмінну рису, за якою досі його визначала більшість людей. *Нацисти перевизначили зло як норму.* Звичайне добро стало просто спокусою, якій більшість німців навчилися не піддаватися. У категоріях елементарної моралі те, що вважалося інстинктами порядності, більше не сприймалося за очевидне[2].

Так, дійсно, перевизначення зла – не унікальна операція російської пропаганди і всього суспільно-політичного устрою. Історія має приклади аналогічних подій. І найбільш яскрава паралель спостерігається саме з нацистською Німеччиною (яка іронія!). При тому варто бути свідомим і тієї обставини, що таке перевизначення сягає найглибших пластів суспільної моралі і дискурсу (мовно-текстуальної репрезентації реальності). А тому цілком закономірною є інертність сприйняття, соціальної перцепції. І це відобразилось як на труднощах реалізації програми з денацифікації післявоєнної Німеччини (саботаж на місцях, зокрема люстраційних

[1] Фройд З. Невпокій в культурі / Пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Вид-во «Апріорі», 2021. С. 37.

[2] Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / Пер. з англ. А. Котенка. 2-ге вид. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. С. 14–15.

процедур, неспіврозмірно м'які покарання, амністії тощо), так і власне, на самій структурі суспільної моралі.

Знову ж таки, показовими є судові фіксації Х. Арендт: «Коли Серватіус (адвокат Айхмана – прим. авт. – В. С.) спробував зняти з підсудного відповідальність «за збирання скелетів, стерилізацію, вбивства у газових камерах та *схожі медичні справи*», суддя Галеві перебив його: «Докторе Серватіус, мені здається, ви обмовилися, коли сказали, що труєння газом було медичною справою». На що той відповів: «Воно справді було медичною справою, адже його готували медики; воно стосувалося убивства, яке теж є медичною справою». І, мабуть, щоб повністю переконатись у тому, що судді в Єрусалимі не забудуть, як німці – звичайні німці, не колишні члени СС чи нацистської партії – навіть тепер називають дії, які в інших країнах називаються убивствами, він повторив цю фразу у своїх «Коментарях про вирок першої інстанції», підготовлених для розгляду справи перед Верховним судом»[1].

Це і подібне до цього спостереження загострює увагу вдумливого читача, аналітика, свідомого громадянина своєї держави на важливій деталі суспільної моралі тих спільнот, в яких відбулось перевизначення зла: цей феномен щільно вмонтовується у дискурсивно-мисленнєву тканину соціодинаміки, визначаючи його спроможності, напрям розвитку, формуючи бар'єри на шляху до демократизації, цивілізаційну фронтирність, а від неї – агресивність. Тільки вмілий та наполегливий вихід з обумовленого перевизначенням моралі стану неадеквату, що послуговується інтеграцією інтелектуальної та політичної еліти може забезпечити той перехід до цивілізованого стану, який здійснили повоєнна Німеччина і на який знадобилося понад півстоліття. В цьому сенсі не є виключенням і сучасне російське суспільства, в якому фашистський режим ще не пав і в якому до глибинної ревізії моральних засновків співжиття, критичної оцінки історії ще надто далеко…

Політичні фактори злочину агресії виявляють себе в особливостях функціонування політичної системи російської федерації. Серед них можна виділити такі:

1) *узурпація влади* президентом росії, що призвела до викривлення парламентаризму, дисфункції судової влади та, як наслідок, виродження права. За слушним зауваженням В. Гавела, відповідальність керівного політика за ситуацію в країні буває різною, але вона ніколи не може бути абсолютною; ніхто не править наодинці, певну відповідальність має й оточення політика при владі[2]. І це оточення є не тільки функціонерами, технічними виконавцями, а й в тій чи іншій мірі однодумцями, опорою політичного лідера, його радниками. Але головне, що цей самий лідер перш за все у своєму оточенні знаходить визнання. І погано, коли це визнання мегалотимне, домінантне, властиве для авторитарних

[1] Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / Пер. з англ. А. Котенка. 2-ге вид. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. С. 101–102.

[2] Гавел В. Лист до Ґустава Гусака / Пер. с чеської Т. Окопна // Промови та есеї ; пер. с чеської Київ : Видавничий дім «КОМОРА», 2016. С. 47.

режимів на кшталт сучасного російського. За такого визнання фактично не значущою (бо ж навіть небезпечною) виявляється політична критика, формуються підвалини для нового «культу особистості». Така конфігурація влади є явним маркером її узурпації.

2) *несформованість інститутів громадянського суспільства*. Збоченою формою політичної стигматизації окремих флуктуації громадянської активності є статус іноземного агента (т.зв. «іноагент»). Росія використовує своє законодавство про «іноземних агентів» для придушення будь-якої критики та громадянських свобод в країні. З 2022 року завдяки цьому законодавству Росія вже багато разів порушувала власні зобов'язання та міжнародне право, зокрема стосовно дотримання прав людини та гарантування фундаментальних свобод для власних громадян. Сотнями обчислюється кількість так званих «іноагентів». Примітно, що кагорту «іноагентів» поповнюють не тільки і не стільки громадянські активісти, скільки діячі культури, митці. Варто згадати лише такі прізвища як Андрій Макаревич, Борис Акунін, Юрій Дудь, Дмитро Биков, Андрій Зубов та інші, а також громадські організації «Меморіал», «Санкт-Петербурзький руський ПЕН-клуб», які мають статус «іноагентів», щоб переконатися у тому, що політика «іноагентства» у поєднанні з цензурою є блідою реплікою на сталінську *культурну революцію*. Тим не менш, не дивлячись на «блідість», продиктовану бажанням зберегти «демократичну міну» при «поганій грі», така внутрішня політика виявляється цілком ефективною для досягнення головної мети – нейтралізація осередків мислення, їх локалізація та соціальна герметизація. Наявність стигми «іноагент» фактично ставить хрест на доступі до широкої внутрішньої аудиторії та можливості впливати на доксу, на масову свідомість. Так плюралізм думок і політична критика, якщо не геть придушені, то розпорошені по «окремим кухням» між якими втрачено зв'язки. Вони безпечні для режиму;

3) *відсутність реального виборчого права*, що відображається у передвизначеності результатів імітації народного волевиявлення; незмінність влади;

4) *відсутність реальної політичної опозиції та фактична монопартійність*. Номінальне існуванні низки політичних партій створює ілюзію політичного плюралізму, однак фактично жодною мірою не впливаю на розстановку та параметри джерел і уособлення реальної влади. В цьому контексті не можна також не відмітити й брутальну складову зміцнення монологічності владного політичного істеблішменту. Такий стан справ не виник моментально, а явився результуючою тривалою роботи з елімінацію діалогічності політико-культурного простору, придушення опозиції, в тому числі й у фізичному сенсі.

Так, широковідомим є ланцюг політичних вбивств і замахів на вбивств, починаючи від позбавлення життя Олександра Литвиненка, Ганни Політковської, посяганням на життя Сергія та Юлії Скрипалів у Лондоні, й закінчуючи убивством Бориса Нємцова. Продовжено радянську традицію утримання політв'язнів або в'язнів сумління. Окремий їх сегмент

– це «українські в'язні Кремля», особи, затримані за політично мотивованими обвинуваченнями на тимчасово окупованих територіях, зокрема, Донецької, Запорізької, Луганської областей, Херсонської, Автономної Республіки Крим. За оцінками експертів на сьогодні не менше 180 українських політв'язнів – це кримчани.

Наростаюча проблема українських «в'язнів сумління» в росії є цілком прогнозованою, адже неможливо поглинути частину більш демократично розвинених територій без ризику для себе, тобто без ризику для недемократичного політичного режиму. Відтак саме українці наразі становлять основний «костяк», осердя політичних в'язнів в росії, доповнюючи менш великий, однак для політичної системи не менш значущий сегмент російських умовно опозиційних активістів. І це є запорукою збереження влади, умовою збереження монологічності політичної режиму, атмосфери взаємин між владою і суспільством;

5) *відсутність вільних, незалежних засобів масової інформації та масової комунікації.* Ефір наповнений медіа-продуктом, що виробляється лише номінально приватним компаніями, тотальний контроль за якими, їх редакційною політикою здійснюється державою. Про масмедіа як умовну «четверту гілку владу» в державі говорити не доводиться, вона є інструментальним продовженням адміністрації президента росії;

6) *цензура на телебаченні*, соціальних мережах, кінопрокаті. Особливо жорстко система цензури почала реагувати на окремі прояви свободи у засобах масової комунікації, інформації від початку повномашстабної війни проти України, з 24.02.2022 року. Так, за даними окремих аналітичних центрів військова цензура вдарила вже більше ніж по 15 тис. сайтів і покликань в сегменті рф. Військова цензура блокує цілі сайти, часто навіть по «масці», тобто зі всіма доменами і піддоменами.

Примітним також є і те, що окремою лінією цензури є збереження позитивного медійного образу президента рф. Так, як засвідчує витік інформації з «Роскомнагляду», який стався у 2022 р. внаслідок хакерської атаки на інформаційні ресурси цього відомства, однією з головних цілей Головного радіочастотного центру (ГРЧЦ) Роскомнагляду є очистка будь-якої непотрібної інформації про Володимира Путіна. Співробітники відомства щодня моніторять ЗМІ та соцмережі на предмет будь-якої інформації, яка, на їх думку, може створити негативний образ російського президента. За підсумками будь-яких заходів за участю Путіна співробітники ГРЧЦ викладають звіти, в яких збирають всю негативну реакцію на повідомлення президента, виділяючи так звані «точки інформаційної напруженості»[1].

В кількох розслідуваннях згадується напівсекретний месенджер КОВ – «Кабінет оперативної взаємодії». Його ГРЧЦ створив ще в кінці 2019 року. Система використовується для захищеного спілкування співробітників

[1] Архитектура российской цензуры : что мы узнали из крупнейшей утечки в истории Роскомнадзора. Главное / BBC News. Русская служба. 2023 9 февраля. URL: https://www.bbc.com/russian/features-64576925 (дата звернення 18.02.2023).

Роскомнагляду з силовиками – Генпрокуратурою, ФСБ, ФСО, Росгвардією і МВС. У групових чатах, наприклад, публікуються звіти про «протестні настрої». А в особистих повідомленнях співробітники ГРЧЦ відправляють в прокуратуру посилання на пости росіян, які містять «фейки» про армію. Їх видають з тисячі повідомлень, які співробітники відомства поміщають в категорію «негатив по СВО і збройним силам РФ». Надалі слідує блокування та репресивна реакція[1].

Не менш прискіпливо влада відноситься й до обігу творів мистецтва. Практикується широка заборона на покази спектаклів в театрах (за критерієм тематики, конкретних творів, авторів, режисерів тощо), низки кінострічок, відмови у видачі прокатних посвідчень (типовий приклад – кінострічка «Пацієнт № 1», 2022 р., режисер – Р. Гігінеішвілі) тощо. Відтак формується не те, що б культурний, мистецький вакуум, а культурна і квазітворча одноманітність у сенсі або політичної компліментарності до влади (підігрування пропаганді), або індиферентна владно значущому політико-культурному монологу.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що детермінаційний комплекс злочину агресії, вчинення якого триває від 2014 р., набувши екстраординарних масштабів після 24.02.2022 р., є вельми розгалуженим. Суперскладні запльоти факторів культурно-психологічної, політичної, економічної природи, а також, безумовно, особистісні, суб'єктивні чинники визначають унікальну картину етіології агресії проти України, що лише віддалено нагадує ті збройні конфлікти, які відомі історії. Тим не менш, виділено, надано опис та пояснення ключовим, на нашу думку, факторам, серед яких особливе місце посідають культурно-психологічні детермінанти: сучасний російський фашизм, як комплексний культурно-психологічний феномен, відсутність історичної рефлексії на рівні масових соціальних практик, збереження імперської комеморації, патерналізму, практик ресентименту; стан соціального неадеквату як відірваності мислення від дійсності та діяльності; примус до збереження й поглиблення утопічно-ідеологічного неадеквату при реальній дегуманізації, поширених (в тому числі й на дискурсивному рівні) практик знелюднення, у поєднанні з колективної політравмою детермінували масові невротичні комплекси нав'язливих образів та соціальної діяльності довкола культу держави і силового апарату, великого, героїчного, минулого, життя «у ворожому оточенні» та постійне збереження установки на боротьбу; підживлювання оборонної свідомості населення; інституціоналізація перевизначення зла та атаки на західну цивілізацію. В числі політичних факторів виділено та охарактеризовано узурпацію влади, несформованість інститутів громадянського суспільства, відсутність реального виборчого права, реальної політичної опозиції та фактична монопартійність, відсутність вільних, незалежних засобів масової інформації та масової комунікації, цензура.

[1] Архитектура российской цензуры : что мы узнали из крупнейшей утечки в истории Роскомнадзора. Главное / BBC News. Русская служба. 2023 9 февраля. URL: https://www.bbc.com/russian/features-64576925 (дата звернення 18.02.2023).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонов В. О. Сучасна воєнна політика Української держави в умовах військової агресії росії проти України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 10. С. 61–64. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/11.pdf (дата звернення: 11.01.2023).

2. Екоцин Б. Давайте определимся и прямо скажем нашим народам как мы видим судьбы государств Содружества – вместе нам быть или порознь. *Независимая газета*. 1997. 5 апреля. С. 2.

3. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. К. : Портал, 2021. 432 с.

4. Орлов Ю. В. Картографія російського фашизму: кримінолого-психоаналітична розмітка. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 68–103.

5. Жаковський Я., Міхнік А., Тішнер Ю. Розмови між паном і панотцем / Пер. с польськ. А. Павлишина. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. 624 с.

6. Духніч О. Програмне інтерв'ю Фукуями. Зірковий філософ – про те, як Захід проґавив можливості зупинити війну і перебільшив корупцію в Україні. *NV*. 2023. 28 травня. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zahid-perebilshiv-korupciyu-v-ukrajini-ta-ne-zupiniv-viynu-interv-yu-novini-ukrajini-50327495.html (дата звернення: 28.05.2023).

7. Гавел В. Лист до Ґустава Гусака / Пер. с чеської Т. Окопна // Промови та есеї ; пер. с чеської Київ : Видавничий дім «КОМОРА», 2016. С. 7–49.

8. Фройд З. Невпокій в культурі / Пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Вид-во «Апріорі», 2021. 197 с.

9. Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / Пер. з англ. А. Котенка. Видання друге, виправлене. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. 376 с.

10. Архитектура российской цензуры : что мы узнали из крупнейшей утечки в истории Роскомнадзора. Главное / BBC News. Русская служба. 2023 9 февраля. URL: https://www.bbc.com/russian/features-64576925 (дата звернення 18.02.2023).

Стаття надійшла до редакції 01.06.2023

Vitalii V. SOKURENKO,
PhD in Law
(Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

THE FEATURES OF THE DETERMINATION OF THE CRIME OF AGGRESSION AGAINST UKRAINE

The article is devoted to the characteristics of certain groups of

determinants of planning, solving and waging an aggressive war. The following cultural and psychological determinants are highlighted, described and explained: modern Russian fascism as a complex cultural and psychological phenomenon, lack of historical reflection at the level of mass social practices, preservation of imperial commemoration, paternalism, practices of resentment; the state of social inadequacy as detachment of thinking from reality and activity; compulsion to preserve and deepen the utopian-ideological inadequacy with real dehumanization, widespread practices of depopulation, combined with collective polytrauma; feeding the defense consciousness of the population; the institutionalization of the redefinition of evil and the attack on Western civilization. Among the political factors, the usurpation of power, the lack of formation of civil society institutions, the lack of real electoral rights, real political opposition and de facto one-party system, the lack of free, independent media and mass communication, and censorship are highlighted and characterized.

Key words: *crime of aggression, aggressive war, determination, fascism, trauma, resentment, inadequate, usurpation, political censorship*.

УДК 351.74(477) *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.24*

Микола Миколайович ГРИБАН
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

СУТНІСТЬ БЕЗПЕКИ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТУ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ)

У статті наголошено на тому, що сутність безпеки на автомобільному транспорті загального користування як об'єкта нагляду (контролю) можна розкрити шляхом звернення до особливостей забезпечення безпеки на автомобільному транспорті загального користування, новітніх соціально-економічних, урбанізаційних реалій та підходів до розуміння транспорту; модернізації громадського транспорту, розвитку вуличної мережі з урахуванням забезпечення її пріоритетів, адаптація міського простору до пересування вразливих учасників дорожнього руху, врахування передового досвіду зарубіжних держав та окремих міст, спрямованості на позитивні зміни у навколишньому середовищі за рахунок використання екологічно чистих (і/або відновлювальних) енергетичних ресурсів, формування культури безпеки, а також лідерства у сфері безпеки, врахування національної безпеки як всеохоплюючої категорії, спрямованості на проведення освітніх заходів з безпеки дорожнього руху, використання новітніх інструментів обробки великої кількості доступних даних за допомогою інтелектуальних систем.

Ключові слова: *безпека, автомобільний транспорт загального користування, об'єкт, державний нагляд, контроль*.

Постановка проблеми. Розглядаючи сутність транспорту, Пан Гі Мун слушно відзначив, що транспорт є життєво важливим для кожної людини, стійкий транспорт допомагає нам організувати краще майбутнє, знизити рівень бідності при одночасному захисті планети й економічному зростанні»[1]. У свою чергу польські дослідниці K. Sosik-Filipiak та O. Osypchuk зазначають, що наразі частка автомобільного транспорту в міських транспортних системах є викликом для сучасних міських територій, що динамічно розвиваються відповідно до концепції стійких і розумних міст[2]. У таких умовах все більшого значення набуває потреба адаптувати міський простір до пересування вразливих учасників дорожнього руху, визначення типології та ієрархії рішень, які сприятимуть підвищенню транспортної безпеки, серед яких важливе значення має налагодження механізмів забезпечення безпеки на автомобільному транспорті загального

[1] Activity report 2014 & 2015. International Association of Public Transport. Bruxelles: UITP, 2016. P. 3.

[2] Sosik-Filipiak K., Osypchuk O. Identification of Solutions for Vulnerable Road Users Safety in Urban Transport Systems: Grounded Theory Research. *Sustainability.* 2023. № 15 (13). URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/15/13/10568.

користування.

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам сутності безпеки як об'єкту адміністративно-правового регулювання приділялась увага різними вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Зокрема, до цієї проблематики звертались А. В. Бабич, А. І. Берлач, В. М. Бевзенко, В. Т. Білоус, К. Л. Бугайчук, С. В. Ківалов, О. В. Когут, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, О. А. Моргунов, О. М. Музичук, О. М. Рєзнік та інші. Втім, незважаючи на розлоге і ґрунтовне вивчення багатьох проблемних аспектів, вчені поза своєю увагою залишили сутність безпеки на автомобільному транспорті загального користування як об'єкту державного нагляду (контролю) у нових цифрових та інформаційних реаліях.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути сутність безпеки на автомобільному транспорті загального користування як об'єкту державного нагляду (контролю). Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: окреслити новітні соціально-економічні, урбанізаційні реалії та підходи до розуміння транспорту; розглянути сутність терміну «безпека» у роботах провідних вітчизняних і зарубіжних дослідників; сформувати авторське розуміння безпеки на автомобільному транспорті загального користування як об'єкту нагляду (контролю).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому крізь призму інтересів вразливих учасників дорожнього руху, врахування передового досвіду зарубіжних держав та окремих міст, спрямованості на позитивні зміни у навколишньому середовищі надано авторське визначення безпеки на автомобільному транспорті загального користування як об'єкту нагляду (контролю).

Виклад основного матеріалу. На початку нашого даного підрозділу ми вважаємо доречним крізь призму зарубіжного досвіду окреслити новітні соціально-економічні, урбанізаційні реалії та підходи до розуміння транспорту, які, у свою чергу, формують сприйняття сутності безпеки на автомобільному транспорті загального користування.

Розглядаючи сутність транспорту, Пан Гі Мун слушно відзначив, що транспорт є життєво важливим для кожної людини, стійкий транспорт допомагає нам організувати краще майбутнє, знизити рівень бідності при одночасному захисті планети й економічному зростанні»[1].

Латвійські дослідники A. Patlinsa, N. Kunicina, L. Ribickis наголошують, що останні роки характеризуються високим рівнем автомобілізації населення, зростанням соціальної значущості громадського транспорту. До негативних наслідків збільшення кількості приватних автомобілів на вулицях можна віднести затори, забруднення, проблеми з безпекою та брак місць для паркування. У світі такі проблеми вирішуються за рахунок модернізації громадського транспорту, розвитку вуличної мережі з

[1] Activity report 2014 & 2015. International Association of Public Transport. Bruxelles: UITP, 2016. P. 3.

урахуванням забезпечення її пріоритетів, виділення смуг з урахуванням структури та технічного рівня транспортних засобів[1].

Саме тому сучасні дослідження у сфері адміністративно-правового регулювання безпеки на транспорті мають охоплювати новітнє бачення та останні тенденції урбанізаційних процесів у світі, а також враховувати передовий досвід зарубіжних держав та окремих міст, які впевнено утримують лідерські позиції у соціально відповідальному, екологічному, рівному та доступному міському будівництві. Адже безпека на транспорті не може, на наше глибоке переконання, розглядатися окремо від розбудови міста в цілому. Так, представники мультинаціонального наукового колективу Friant M., Reid K., Boesler P., Vermeulen W., Salomone R. наголошують, що міста відіграють центральну роль у циркулярній економіці, оскільки вони є важливими центрами виробництва та споживання, відповідальними за 80% світового ВВП. Враховуючи, що європейські міста є особливо важливими через їх вплив у світовій економіці як основні ринки та місця промислових і соціальних інновацій, дослідники порівнюють досвід містобудування у Глазго, Амстердамі та Копенгагені, у результаті чого констатують, що техноцентричні підходи, у тому числі у сфері регулювання безпеки на транспорті, домінують у всіх трьох містах[2].

Водночас китайські науковці Gao Ziyou, Huang Hai-jun, Guo, Jifu, Yang, Lixing, Wu Jianjun, аналізуючи цифрові та науково-технічні реалії сьогодення, стверджують, що впровадження революційних інновацій у транспортну галузь неминуче спричинить серйозні потрясіння у транспортному секторі. Однак, як зауважують науковці, існуючим дослідженням бракує систематичних теорій і методологій для представлення базових характеристик майбутніх міських транспортних систем. Розглядаючи проблематику інституційного забезпечення розвитку інновацій у транспортній галузі, науковці відзначають, що у 2022 році Національний фонд природничих наук Китаю (NSFC) офіційно схвалив проект Центру фундаментальних наук під назвою «Управління міським транспортом майбутнього». Дослідники наголошують, що проєкт охоплюватиме міждисциплінарні дослідження для вивчення критичних питань, що впливають на майбутнє управління міським транспортом, буде спрямований на розробку фундаментальних теорій і методів, заснованих на соціальних і технологічних розробках найближчого майбутнього і досліджуватиме інноваційні рішення в сфері міської мобільності[3].

[1] Patlins A., Kunicina N., Ribickis L. Increasing capacity of infrastructure for public transport co-modality and sustainability in cities. *Archives of Transport System Telematics*. 2011. № 4 (4). P. 49.

[2] Friant M., Reid K., Boesler P., Vermeulen W., Salomone R. Sustainable circular cities? Analysing urban circular economy policies in Amsterdam, Glasgow, and Copenhagen. *Local Environment.* 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/370659731_Sustainable_circular_cities_Analysing_urban_circular_economy_policies_in_Amsterdam_Glasgow_and_Copenhagen.

[3] Gao Ziyou, Huang Hai-jun, Guo Jifu, Yang Lixing, Wu Jianjun. Future urban transport management. *Frontiers of Engineering Management.* 2023. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s42524-023-0255-3.

У світлі окреслених новітніх реалій з'ясуємо саму сутність терміну «транспорт». Як зазначає Н. Г. Фатюха, «дана категорія походить від латинських слів trans (через) і portare (нести). Продукцією транспорту є процес перевезення, тобто процес переміщення вантажів та пасажирів в середовищі життєдіяльності людини. Транспорт – це галузь економічної інфраструктури, що вважається однією із пріоритетних у державі. Своєрідність транспорту як виду економічної діяльності з надання послуг полягає в тому, що у цій сфері не створюються нові матеріальні цінності, але забезпечується сприяння виробничому процесу інших галузей економіки шляхом переміщення продукції від виробника до споживачів»[1].

Відзначимо, що з середини XIX ст. саме завдяки адміністративно-правовому регулюванню з боку держав світу почався як стрімкий розвиток транспорту, так і вдосконалення, модернізація транспортної інфраструктури. Особливо такий розвиток простежується на прикладі автомобільного транспорту загального користування, який виступає економічнішим та більш збалансованим з точки зору сучасного урбанізованого міського середовища аналогом особистого автомобіля. Економічне і соціальне призначення такого транспорту полягає у наданні послуг з перевезення пасажирів, їх ручної поклажі та багажу. І з огляду на це пасажирський транспорт відноситься до сфери послуг населенню, а не до виробничої сфери.

Водночас окремі дослідники, розглядаючи становлення вітчизняного автомобільного транспорту загального користування, зазначають, що після проголошення державної незалежності України у 1991 р. почався процес становлення національного адміністративного і транспортного права. Адже, як зазначають Ю. О. Загуменна та В. В. Лазарєв, «у радянські часи головна роль в організації діяльності та функціонуванні органів державної влади в УРСР до 1990 р. належала Комуністичній партії. Особливостями адміністративно-територіального устрою було те, що на кожному рівні фігурувала відповідна партійна організація, така як обком, райком, міськком, а всі керівники рад чи виконкомів обов'язково належали до правлячої партії»[2].

Вітчизняна дослідниця Н. Аленіна до транспорту загального користування відносить «автотранспортні підприємства і організації, що перебувають у власності Державного департаменту автомобільного транспорту України. Відмінною рисою транспорту загального користування є те, що він задовольняє потреби в перевезенні вантажів підприємств різних форм власності незалежно від відомчої приналежності, а також у пасажирських перевезеннях населення та переміщення багажу і вантажів громадян»[3].

---

[1] Фатюха Н. Г. Автомобільний транспорт як об'єкт статистичного дослідження. *Статистика України.* 2010. № 1. С. 53.

[2] Загуменна Ю.О., Лазарєв В.В. Становлення та розвиток органів місцевого самоврядування в Україні (1991–2019 роки). *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 107.

[3] Аленіна Н. Правове регулювання перевезень автомобільним транспортом в Україні. *Молодий вчений.* 2018. № 5 (57). С. 226.

Л.П. Докіль стоїть на тому, що «автомобільний транспорт загального користування перевозить вантажі в містах і промислових центрах для промислових підприємств, торгових, постачальних і будівельних організацій. На нього покладено завдання з організації міжміських перевезень і централізоване завезення та вивезення вантажів на станції залізниці, у порти й аеропорти. Транспорт загального користування здійснює перевезення і в сільській місцевості, доставляє сільгосппродукцію від виробника до місць її споживання та переробки. Окрім цього транспорт загального користування використовується для організації змішаних перевезень, надання легкових автомобілів державним установам, підприємствам і організаціям для службових поїздок»[1].

Туніські науковці Derbel A. та Boujelbene Y. зауважують, що покращення роботи автомобільного транспорту загального користування може докорінно змінити ситуацію на дорогах. Під таким покращенням дослідники розуміють підвищення якості обслуговування та привабливості громадського транспорту, щоб урівноважити переваги між приватним автомобільним транспортом та автомобільним транспортом загального користування. Дослідники пропонують аналізувати продуктивність останнього шляхом використання системи показників економічної та фінансової ефективності, актуальності та якості обслуговування, контролю операторів громадського транспорту на всіх рівнях, розробки планів управління ризиками продуктивності[2].

Щодо сутності терміну «безпека», який виступає центральною категорією всього дисертаційного дослідження. Як наголошує Л.М. Полюга: «Безпека – це стан, за якого не загрожує небезпека, і отже, припускає небезпеку. Все має свою протилежність, безпека – теж термін, який вживається спеціально для позначення протилежного безпеці – небезпека. Протилежності не існують одне без одного. Безпечний (отже, співвідносний із небезпечним) стан того чи іншого об'єкта. Слова «безпека» і «небезпека» є антонімами – словами, лексичні значення яких протиставляються одне одному, тобто словами із протилежними значеннями»[3].

Американські дослідники McMillion N., Smith A., Miller A. розглядають більш комплексну та осмислену на основі програмного підходу категорію «культура безпеки», яка, на думку науковців, охоплює особисту та громадську відповідальність[4]. Як раз на рівні культури як сукупності цінностей можливо підійти до більш глибокого бачення безпеки не лише як специфічного стану, але й як предметної сфери, що лежить в основі функціонування цілої низки соціальних інститутів.

---

[1] Докіль Л. П., Редзюк А. М., Штанів В. Ф. Основні напрямки розвитку автомобільного транспорту. *Автошляховик України*. 2002. № 1. С. 5–7.

[2] Derbel A., Boujelbene Y. Performance classification of Tunisian public transport operators. *Public Transport*. 2023. № 15 (2). P. 553.

[3] Полюга Л.М. Словник антонімів української мови / за ред. Л.С. Паламарчука. 2-ге вид., допов. і випр. Київ: Довіра, 1999. С. 44.

[4] McMillion N., Smith A., Miller A. Responsibility as a Foundation of Safety Culture. *Journal of Chemical Health & Safety.* № 30 (3). P. 105.

Тайванські науковці Wei Siao-Yun та Kuo Yen-Ku зазначають, що безпека є фундаментальною для будь-якої організації; прийняття організаційних рішень та сам процес управління втратили б будь-який сенс, якби не базувалися на безпеці. Результати дослідження показали, що чим глибше солдати-добровольці на Тайвані відчувають лідерство у сфері безпеки, тим чіткішим є їх сприйняття ризиків і тим більше це дозволяє досягнути показників безпеки. Дослідники також торкаються сутності раніше згадуваної нами культури безпеки, яка, як вони глибоко переконані, може опосередковувати відносини між лідерством у сфері безпеки та показниками безпеки[1].

Ми глибоко поділяємо підхід указаних зарубіжних науковців, зокрема щодо виокремлення окремої категорії «лідерства у сфері безпеки», під якою ми розуміємо сформовану на основі наявної освіти, морально-етичних якостей та навичок здатність особи (організації) спонукати інших до дотримання правил безпеки, у тому числі до підтримання культури безпеки як системи усталених підходів до виконання повсякденних завдань та функцій.

Також варто зазначити, що в умовах воєнного стану поняття безпеки трансформується відповідно до нових безпекових викликів. Так, розпочатий 24 лютого 2022 року збройний конфлікт Російської Федерації на території України та анексія Криму призвели до того, що багато людей покинули свої домівки та переїхали до безпечніших регіонів країни[2].

Подібна позиція наштовхує нас на думку про перебудову сутнісного розуміння безпеки, яка наразі актуалізується саме на рівні національної безпеки як всеохоплюючої категорії, пріоритетної по відношенню до всіх соціальних відносин, що відбуваються у державі з метою вирішення критично важливих питань стримування окупаційних військ та забезпечення суверенності та територіальної цілісності держави.

Отже, безпеку на рівні загального розуміння ми тлумачимо як певний стан організаційно-управлінського, нормативно-правового, соціально-економічного, ціннісно-ідеологічного забезпечення діяльності окремого суб'єкта (особи, організації, регіону), за якого будуть зменшені та/або усунені загрози для даного суб'єкта, у тому числі і загрози для національної безпеки на рівні держави.

Таким чином, під безпекою на автомобільному транспорті загального користування ми розуміємо стан організаційно-управлінського, нормативно-правового, соціально-економічного, ціннісно-ідеологічного забезпечення функціонування такого транспорту, а також всього комплексу транспортної інфраструктури, за якого в умовах новітніх соціально-

[1] Wei S, Kuo Y. The relationship among safety leadership, risk perception, safety culture, and safety performance: Military volunteer soldiers as a case study. *Frontiers in Psychology*. № 14. URL: https://www.researchgate.net/publication/368759631_The_relationship_among_safety_leadership_risk_perception_safety_culture_and_safety_performance_Military_volunteer_soldiers_as_a_case_study.

[2] Ishchenko, I., Shvets, K., Kupina, L., Kulyk, M., Bezpalova, O. Preventive activities of the National Police of Ukraine regarding violations of rights and freedoms of internally displaced persons. *Revista De La Universidad Del Zulia*. 2022. № 13 (38). P. 171.

економічних, цифрових, науково-технічних та урбанізаційних реаліях за якого будуть зменшені та/або усунені загрози для водія та пасажирів даного автомобільного транспорту, пішоходів, інших транспортних засобів та довкілля.

Щодо розгляду безпеки на автомобільному транспорті загального користування саме як об'єкту нагляду (контролю), то у філософській літературі об'єкт розкривається як річ або явище або будь-який фрагмент реальності, на які спрямована пізнавальна або практична діяльність людини. Згідно з поглядами сучасних філософів, об'єктивне само по собі поза людським відношенням постає неможливим, а тому воно набуває умовного характеру і здебільшого позначає те у предметному змісті свідомості, що наділене рисами самовладності та самодостатності[1].

C. O'Callaghan наголошує, що сприйняття об'єкта розгортає набір перцептивних можливостей, які обмежують увагу, спрямовують повторну ідентифікацію, підпорядковують розпізнаванню та закріплюють демонстративне мислення. Так, згідно з поглядом дослідника об'єкти сприйняття - це предмети, які мають ознаки сприйняття і мають частини, які сприймаються, утворюючи єдине ціле[2].

Австралійська філософиня K. Miller окремо зазначає, що існує фундаментальна онтологічна різниця між двома видами сутності: речами та об'єктами. На відміну від речей, стверджує дослідниця, об'єкти не є ідентичними у будь-якому поєднанні (злитті) складових, що до них входять. На відміну від речей, предмети не мають мереологічних (класифікаційно-описових) частин та інші ознаки[3].

За визначенням М. В. Лошицького, об'єктом адміністративного права виступають адміністративно-правові відносини[4].

Останні, на думку О. Н. Ярмиша, – це «суспільні відношення, що охороняються державою та регулюються адміністративно-правовою нормою, в яких одна зі сторін наділена правом вимагати від іншої сторони, в процесі виконавчої та розпорядчої діяльності, здійснення поведінки, вказаної в адміністративно-правовій нормі»[5].

Висновки. Таким чином, сутність безпеки на автомобільному транспорті загального користування як об'єкта нагляду (контролю) можна розкрити крізь такі особливості: особлива мета та перелік завдань, які стоять перед забезпеченням безпеки на автомобільному транспорті загального користування; нерозривний зв'язок з новітніми соціально-економічними, урбанізаційними реаліями та підходами до розуміння

[1] Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. С. 115.

[2] O'Callaghan C. Objects for multisensory perception. *Philosophical Studies.* 2016. № 173 (5). P.1269.

[3] Miller K. Thing and Object. *Acta Analytica-International Periodical for Philosophy in the Analytical Tradition.* 2008. № 23 (1). P. 69.

[4] Лошицький М. В. Адміністративно-правові відносини в сфері охорони громадянського порядку: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2002. С. 19.

[5] Ярмыш А. Н. Наблюдать неотступно: административно-полицейский аппарат царизма и органы политического сыска в Украине в конце XIX – начале XX веков. Киев: Юринформ, 1992. С. 53.

транспорту; спрямованість на модернізацію громадського транспорту, розвиток вуличної мережі з урахуванням забезпечення її пріоритетів; адаптація міського простору до пересування вразливих учасників дорожнього руху; врахування передового досвіду зарубіжних держав та окремих міст, які впевнено утримують лідерські позиції у соціально відповідальному, екологічному, рівному та доступному міському будівництві та транспорті; спрямованість на позитивні зміни у навколишньому середовищі за рахунок використання екологічно чистих (і/або відновлювальних) енергетичних ресурсів; формування культури безпеки як сукупності цінностей, що лежать в основі функціонування цілої низки соціальних інститутів, а також лідерства у сфері безпеки, тобто сформованої на основі наявної освіти, морально-етичних якостей та навичок здатності особи (організації) спонукати інших до дотримання правил безпеки, у тому числі до підтримання культури безпеки як системи усталених підходів до виконання повсякденних завдань та функцій; врахування національної безпеки як всеохоплюючої категорії, пріоритетної по відношенню до всіх соціальних відносин, що відбуваються у державі, з метою вирішення критично важливих питань стримування окупаційних військ та забезпечення суверенності та територіальної цілісності держави; спрямованість на проведення освітніх заходів з безпеки дорожнього руху; використання новітніх інструментів обробки великої кількості доступних даних за допомогою інтелектуальних систем задля зменшення кількості аварій на автомобільному транспорті загального користування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фатюха Н. Г. Автомобільний транспорт як об'єкт статистичного дослідження. *Статистика України.* 2010. № 1. С. 53–58.

2. Загуменна Ю.О., Лазарєв В.В. Становлення та розвиток органів місцевого самоврядування в Україні (1991–2019 роки). *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 106–117.

3. Аленіна Н. Правове регулювання перевезень автомобільним транспортом в Україні. *Молодий вчений.* 2018. № 5 (57). С. 225–228.

4. Докіль Л. П., Редзюк А. М., Штанів В. Ф. Основні напрямки розвитку автомобільного транспорту. *Автошляховик України*. 2002. № 1. С. 5–7.

5. Полюга Л.М. Словник антонімів української мови / за ред. Л.С. Паламарчука. 2-ге вид., допов. і випр. Київ: Довіра, 1999. 275 с.

6. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 264 с.

7. Лошицький М. В. Адміністративно-правові відносини в сфері охорони громадянського порядку: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2002. 181 с.

8. Ярмыш А. Н. Наблюдать неотступно: административно-полицейский аппарат царизма и органы политического сыска в Украине в конце XIX – начале XX веков. Киев: Юринформ, 1992. 186 с.

9. Activity report 2014 & 2015. International Association of Public Transport. Bruxelles: UITP, 2016. 60 p.

10. Derbel A., Boujelbene Y. Performance classification of Tunisian public transport operators. *Public Transport*. 2023. № 15 (2). P. 535–574.

11. Friant M., Reid K., Boesler P., Vermeulen W., Salomone R. Sustainable circular cities? Analysing urban circular economy policies in Amsterdam, Glasgow, and Copenhagen. *Local Environment.* 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/370659731_Sustainable_circular_cities_Analysing_urban_circular_economy_policies_in_Amsterdam_Glasgow_and_Copenhagen.

12. Gao Ziyou, Huang Hai-jun, Guo Jifu, Yang Lixing, Wu Jianjun. Future urban transport management. *Frontiers of Engineering Management.* 2023. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s42524-023-0255-3.

13. Ishchenko, I., Shvets, K., Kupina, L., Kulyk, M., Bezpalova, O. Preventive activities of the National Police of Ukraine regarding violations of rights and freedoms of internally displaced persons*. Revista De La Universidad Del Zulia*. 2022. № 13 (38). P. 169–179.

14. McMillion N., Smith A., Miller A. Responsibility as a Foundation of Safety Culture. *Journal of Chemical Health & Safety.* № 30 (3). P. 105–107.

15. Miller K. Thing and Object. *Acta Analytica-International Periodical for Philosophy in the Analytical Tradition.* 2008. № 23 (1). P. 69–89.

16. O'Callaghan C. Objects for multisensory perception. *Philosophical Studies.* 2016. № 173 (5). P.1269–1289.

17. Patlins A., Kunicina N., Ribickis L. Increasing capacity of infrastructure for public transport co-modality and sustainability in cities. *Archives of Transport System Telematics*. 2011. № 4 (4). P. 49–57.

18. Sosik-Filipiak K., Osypchuk O. Identification of Solutions for Vulnerable Road Users Safety in Urban Transport Systems: Grounded Theory Research. *Sustainability.* 2023. № 15 (13). URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/15/13/10568.

19. Wei S, Kuo Y. The relationship among safety leadership, risk perception, safety culture, and safety performance: Military volunteer soldiers as a case study. *Frontiers in Psychology.* № 14. URL: https://www.researchgate.net/publication/368759631_The_relationship_among_safety_leadership_risk_perception_safety_culture_and_safety_performance_Military_volunteer_soldiers_as_a_case_study.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2023

Mykola M. HRYBAN,
postgraduate student
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE ESSENCE OF SAFETY ON PUBLIC ROAD TRANSPORT AS AN OBJECT OF STATE SUPERVISION (CONTROL)

The article emphasizes that the essence of safety on public road transport as an object of supervision (control) can be revealed by referring to the features of ensuring safety on public road transport, the latest socio-economic, urbanization realities and approaches to understanding transport; modernization of public transport, development of the street network taking into account the provision of its priorities, adaptation of urban space to the movement of vulnerable road users, taking into account the best experience of foreign countries and individual cities, focusing on positive changes in the environment through the use of environmentally friendly (and/or renewable) energy resources, the formation of a safety culture, as well as leadership in the field of safety, taking into account national security as an all-encompassing category, focusing on conducting educational events on road safety, using the latest tools for processing a large amount of available data with the help of intelligent systems.

Key words: *safety, public road transport, object, state supervision, control.*

УДК 342.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.25*

Сергій Юрійович КОЛІСНІЧЕНКО
(Харківський національний університету внутрішніх справ, м. Харків)

ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ЗДІЙСНЕННЯ НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ОХОРОНОЮ, ЗАХИСТОМ, ВИКОРИСТАННЯМ ТА ВІДТВОРЕННЯМ ЛІСІВ В УКРАЇНІ

У статті запропоновано авторське визначення поняття адміністративних процедур здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні. Розкрито зміст та значення відповідних процедур. Здійснено класифікацію адміністративних процедур здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні, які поділено на: 1) процедури, що виникають на етапі отримання довільних документів; 2) процедури втручального характеру, які і мають суто контрольний характер.

***Ключові слова**: адміністративні процедури, нагляд, контроль, охорона, захист, відтворення лісів.*

Постановка проблеми. Здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні являє собою активну діяльність, пов'язану із застосуванням владних повноважень та певним втручанням у роботу інших осіб, і тому вкрай важливо, щоб воно відбувалося виключно у порядку, який чітко визначений у чинному законодавстві, задля того, щоб не допустити владних зловживань і свавілля з боку суб'єктів, які здійснюють цей нагляд і контроль. З огляду на зазначене особливу увагу варто приділити характеристиці адміністративних процедур здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні.

Окремі проблемні аспекти здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів неодноразово потравляли у поле зору різних науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: О.С. Волков, В.В. Касюхнич, І.В. Кирєєва, Ю.Ю. Несторяк, І.П. Прокопенко, О.О. Савчук, Ю.В. Чабанова, Х.В. Юшкевич та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, у вказаній сфері залишається велика кількість проблем, які, зокрема, пов'язані з реалізацією адміністративних процедур здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні.

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику адміністративним процедурам здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити

поняття та значення адміністративних процедур здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів; здійснити класифікацію відповідних процедур та надати їм змістовну характеристику; виокремити ключові етапи реалізації даних процедур.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній удосконалено характеристику адміністративних процедур здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що у контексті нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні під адміністративною процедурою слід розуміти закріплений у законодавстві порядок здійснення повноважними суб'єктами юридично значущих дій і прийняття відповідних рішень щодо перевірки та оцінки відповідності діяльності підконтрольних суб'єктів вимогам чинного законодавства у сфері охорони і захисту, використання та відтворення лісів, а також щодо застосування до таких суб'єктів певних заходів реагування у разі потреби.

З огляду на вище зазначене, можемо дійти висновку, що значення адміністративної процедури у розрізі досліджуваного нагляду та контролю полягає у тому, що:

а) наявність чітко закріплених адміністративних процедур посилює гарантії захищеності прав і законних інтересів осіб, щодо діяльності яких здійснюються досліджуваний нагляд і контроль, а також гарантії законності реалізації повноважними суб'єктами своїх владних повноважень, оскільки:

- по-перше, застосування цих повноважень відбувається не лише за наявності відповідних підстав, але й виключно у встановленому порядку, порушення якого є підставою для оскарження законності контрольно-наглядових заходів і прийнятих в наслідок їх проведення рішень;

- по-друге, вона (тобто процедура) забезпечує уніфікацію, прозорість та зрозумілість механізму втручання у діяльність підконтрольних суб'єктів;

- по-третє, зменшується вірогідність виникнення конфліктних ситуацій між сторонами відносин контролю та нагляду;

б) відповідні адміністративні процедури закріплені з метою підвищити доцільність, ефективність та раціональність рішень і дій суб'єктів нагляду та (або) контролю під час вирішення питань щодо необхідності здійснення відповідних заходів нагляду та контролю, підготовки їх проведення, безпосередньої реалізації цих заходів і вжиття заходів за наслідками їх проведення.

Для більш глибокого розуміння ролі адміністративних процедур у здійсненні нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в нашій державі, розглянемо деякі їх різновиди та зміст цих процедур.

1. Контрольна процедура на етапі отримання дозвільних документів. Документ дозвільного характеру – це дозвіл, висновок, рішення, погодження, свідоцтво, інший документ в електронному вигляді (запис про

наявність дозволу, висновку, рішення, погодження, свідоцтва, іншого документа в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань), який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності та/або без наявності якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності[1]. У сфері лісового господарства таким документом дозвільного характеру є дозвіл на використання лісових ресурсів. В цілому, сам по собі порядок видачі дозволу (дозволів) на використання лісових ресурсів – це самостійна дозвільна процедура, тобто вона на має суто контрольного або наглядового характеру, втім, під час її реалізації суб'єкт видачі дозвільного документа здійснює і певні заходи перевірки, які ми можемо охарактеризувати як первинний контроль. Адже, перед тим як видати відповідний дозвіл на використання лісових ресурсів, компетентний суб'єкт (орган публічної влади, посадова особа) перевіряє документи, які подаються суб'єктом, що має намір отримати вказаний дозвіл, а отже таким чином встановлює відповідність цього суб'єкта та його дій (які вже вчиняються чи плануються у майбутньому) у сфері лісового господарства формальним вимогам чинного законодавства. Встановлення процедури отримання дозволів з одного буку попереджає неконтрольоване використання лісових ресурсів суб'єктами, а з іншого – визначає чіткий набір і послідовність дій, які вимагаються від суб'єктів, що мають намір отримати дозвіл, та повноваженого органу (посадової особи), який розглядає та вирішує питання про надання дозволу. До специфічних властивостей цієї процедури досліджуваного контролю слід віднести також те, що її ініціатором виступає суб'єкт звернення, тобто той, по відношенню до кого власне досліджуваний контроль і здійснюється.

2. Процедури втручального характеру, які мають суто контрольний характер. Процедури цього різновиду ініціюють або безпосередньо суб'єкти контролю, або інші зацікавлені суб'єкти. Втручальна адміністративна процедура може передбачати проведення контрольних заходів як щодо приватних суб'єктів, так і по відношенню до представників публічної влади. Загальні засади організації та здійснення державного нагляду та контролю закріплені у Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 р. № 877-V[2]. Цей Закон визначає правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів

[1] Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України 06.09.2005 р.№ 2806-IV / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15#Text

[2] Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text.

господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю)[1]. Ключовими принципами, на яких ґрунтуються процедури нагляду та контролю є наступні: пріоритетності безпеки у питаннях життя і здоров'я людини, функціонування і розвитку суспільства, середовища проживання і життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами і цілями у сфері господарської діяльності; підконтрольності і підзвітності органу державного нагляду (контролю) відповідним органам державної влади; рівності прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарювання; гарантування прав та законних інтересів кожного суб’єкта господарювання; об'єктивності та неупередженості здійснення державного нагляду (контролю), неприпустимості проведення перевірок суб’єктів господарювання за анонімними та іншими безпідставними заявами, а також невідворотності відповідальності осіб за подання таких заяв; здійснення державного нагляду (контролю) лише за наявності підстав та в порядку, визначених законом; відкритості, прозорості, плановості й системності державного нагляду (контролю); тощо[2].

У середині цього різновиду контрольно-наглядових процедур у досліджуваній сфері, можемо виокремити декілька її підвидів залежно від таких критеріїв:

а) залежно від часу проведення: планові процедури; позапланові процедури, які реалізуються на наявності однієї чи декількох із закріплених у законодавстві підстав;

б) залежно від об’єкту контрольно-наглядової діяльності: процедури нагляду і контролю за дотриманням законодавства у сфері лісовпорядкування; процедури контролю за дотриманням законодавства про охорону і захист лісів. Механізм організації цієї охорони і захисту врегульований Постановою КМУ «Про затвердження Порядку організації охорони і захисту лісів» від 20 .05.2022 р. № 612. Адміністративні процедури цього різновиду опосередковують діяльність повноважених суб’єктів нагляду і контролю спрямовану на збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб; процедури контролю та нагляду за дотриманням законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;

в) залежно від суб’єкта здійснення контрольно-наглядової діяльності адміністративні процедури можна розподілити на ті, що:

- реалізуються Держлісагенством;
- Держекоінспекцією;
- представниками громадянського суспільства.

Слід відзначити, що кожен із зазначених різновидів адміністративних процедур здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні має внутрішню структуру

[1] Там само.
[2] Там само.

(будову), а саме:

1) відкриття провадження, яке відбуваються шляхом прийняття повноваженим суб'єктом відповідного процедурного рішення про початок певної процедури. Ініціювати початок адміністративної процедури нагляду та контролю у досліджуваній сфері може як суб'єкт публічної влади, так і представник (представники) громадськості. На цьому етапі адміністративної процедури суб'єктами контрольно-наглядової діяльності здійснюються заходи щодо: планування проведення перевірки (інспектування, патрулювання тощо), яке передбачає визначення; цілей, об'єкту та предмету перевірки, форми та методи її проведення, безпосередніх виконавців та розподіл між ними завдань тощо;

2) безпосереднє проведення контрольно-наглядових заходів. На даній стадії адміністративної процедури суб'єкти нагляду і контролю здійснюють збір та оцінку інформації про стан об'єкта та предмету контролю, про вплив поведінки (дій чи бездіяльності) суб'єкта на їх стан, про наявні відхилення та прямі порушення вимог законності у діях чи бездіяльності суб'єктів у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

3) вирішення справи та прийняття рішення за результатами проведення контрольно-наглядових заходів. На даній стадії адміністративної процедури суб'єкти контролю і нагляду на підставі проведення відповідної аналітичної роботи формулюють висновки про стан законності у досліджуваній сфері та приймає відповідне рішення – акт про результати перевірки. Цей документ повинен містити такі відомості: дату складення акта; тип заходу (плановий або позаплановий); форма заходу (перевірка, ревізія, обстеження, огляд тощо); предмет державного нагляду (контролю); найменування органу державного нагляду (контролю), а також посаду, прізвище, ім'я та по батькові посадової особи, яка здійснила захід; найменування юридичної особи або прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи – підприємця, щодо діяльності яких здійснювався захід[1]. Щодо результатів самої перевірки, то у акті зазначається стан виконання вимог законодавства суб'єктом господарювання, а в разі невиконання – детальний опис виявленого порушення з посиланням на відповідну вимогу законодавства. У разі створення суб'єктом господарювання перешкод органу державного нагляду (контролю) чи його посадовим особам при здійсненні заходів державного нагляду (контролю) в акті обов'язково зазначається опис дій чи бездіяльності, що призвели до створення таких перешкод, з посиланням на відповідні норми закону. Слід відмітити, що якщо суб'єкт господарювання не погоджується з актом, він підписує акт із зауваженнями. Зауваження суб'єкта господарювання щодо здійснення державного нагляду (контролю) є невід'ємною частиною акта органу державного нагляду (контролю). У разі відмови суб'єкта господарювання підписати акт посадова особа органу державного нагляду (контролю)

[1] Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text.

вносить до такого акта відповідний запис[1]. У випадку наявності у діях суб'єктів, щодо яких здійснюються контроль, порушень, посадові особи контролюючого органу складають акт про усунення правопорушення, який може бути оскаржений. Також за результатами перевірки може бути прийняте рішення про передання матеріалів перевірки іншим компетентним органам виконавчої влади, які мають право відповідно до чинного законодавства прийняти рішення про реалізацію цих матеріалів і застосувати необхідні заходи реагування[2].

4) виконання, прийнятого за результатами перевірки, рішення.

5) процедура проведення вторинної перевірки щодо стану (своєчасності, повноти та якості) виконання приписів контролюючих органів, винесених за результатами первинного (планового чи позапланового) контролю.

Окрім вище зазначеного, слід також відзначити, що адміністративні процедури відіграють важливу роль у врегулюванні порядку оскарження рішень контролюючих органів за результатами проведення контрольно-наглядових заходів. Однак дана процедура має факультативний (необов'язковий) характер і може бути реалізована як у адміністративному, так і судовому порядку.

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, можемо стверджувати, що адміністративні процедури є надзвичайно важливим і неодмінним інструментом забезпечення законності та ефективності здійснення нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні. Встановлення таких процедур сприяє належній реалізації принципів законності, правової визначеності, прозорості та доцільності у діяльності суб'єктів контролю, а також зміцненню гарантій захищеності прав і законних інтересів осіб, які з тією чи іншою метою використовують лісові ресурси, від свавілля та зловживань з боку представників публічної влади й інших суб'єктів, уповноважених на здійснення контрольно-наглядової діяльності у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маркова О. О. Адміністративна процедура контролю (нагляду). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2021. Вип. 49. С. 64-68. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.49.14.

2. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України 06.09.2005 р.№ 2806-IV / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15#Text.

[1] Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text

[2] Маркова О. О. Адміністративна процедура контролю (нагляду). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2021. Вип. 49. С. 67. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.49.14.

3. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text.

Стаття надійшла до редакції 19.06.2023

Serhiy Yu. KOLISNICHENKO,
postgraduate student
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CHARACTERISTICS OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR SUPERVISION AND CONTROL OF PROTECTION, PROTECTION, USE AND REPRODUCTION OF FORESTS IN UKRAINE

Attention is focused on the fact that in the context of supervision and control over the protection, protection, use and reproduction of forests in Ukraine, the administrative procedure should be understood as the procedure laid down in legislation for the implementation of legally significant actions by authorized subjects and the adoption of relevant decisions regarding the verification and assessment of the conformity of the activities of controlled entities subjects to the requirements of current legislation in the field of protection and protection, use and reproduction of forests, as well as regarding the application to such subjects of certain response measures in case of need. The following types of administrative procedures in the supervision and control of protection, protection, use and reproduction of forests are distinguished: 1) control procedures at the stage of obtaining arbitrary documents; 2) interventional procedures, which have a purely control nature.

It was noted that each of the specified types of administrative procedures for the supervision and control of the protection, protection, use and reproduction of forests in Ukraine has an internal structure (structure), namely: 1) the opening of proceedings, which take place through the adoption of a relevant procedural decision by an authorized subject about the start of a certain procedure; 2) direct control and supervision measures; 3) solving the case and making a decision based on the results of the control and supervision measures; 4) implementation of the decision made as a result of the inspection; 5) the procedure for carrying out a secondary check regarding the status (timeliness, completeness and quality) of the execution of the orders of the control bodies issued as a result of the primary (planned or unplanned) control. It is summarized that administrative procedures are an extremely important and indispensable tool for ensuring the legality and effectiveness of supervision and control over the protection, protection, use and reproduction of forests in Ukraine.

Key words: *administrative procedures, supervision, control, protection, protection, reproduction of forests.*

УДК 342.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.26*

Андрій Васильович МАРТИНЮК
(Харківський національний університету внутрішніх справ, м. Харків)

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ НАЦІОНАЛЬНОЮ ГВАРДІЄЮ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства аргументовано, що питання удосконалення організаційно-управлінської системи є нагальним і дуже важливим питанням реформування і розвитку Національної гвардії України. Запропоновано авторське бачення щодо перспективних напрямів покращення адміністративного законодавстві у відповідній сфері. Констатовано, що з метою поліпшення організаційно-управлінського механізму Національної гвардії України в умовах здійснення нею заходів територіальної оборони під час дії воєнного стану, необхідно: а) розробити ефективні підходи децентралізації управління в системі НГ України та забезпечити їх практичну реалізацію; б) запровадження засобів та механізмів оцінювання ефективності забезпечення НГ України територіальної оборони у період дії воєнного стану.

Відмічено, що для того, щоб оцінювання було справедливим, об'єктивним і корисним, воно має відповідати таким умовам: по-перше, ґрунтуватися на чітко визначених принципах таких, як: верховенство права, законність, неупередженість, системність, наукова обґрунтованість тощо; по-друге, мати зрозумілу та прозору процедуру здійснення; по-третє, мати набір доцільних критеріїв, оцінювання за якими відображатиме реальний стан справ у сфері досліджуваного забезпечення; по-четверте, охоплювати усі критичні аспекти забезпечення. Тобто оцінювання не має зводитися до формальної характеристики і без того відомих якостей керівної ланки суб'єкта зазначеного забезпечення.

Ключові слова: *вдосконалення, забезпечення, територіальна оборона, Національна гвардія України, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Вже більше двох років в Україні діє правовий режим воєнного стану, який був введений внаслідок повномасштабного військового вторгнення російської федерації на територію нашої держави. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки

державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень[1]. Режим воєнного стану є складним і дуже важливим інструментом реагування влади на виникнення масштабних кризових ситуацій у державі. А відтак, він впливає на велику кількість аспектів діяльності різних органів державної влади, в тому числі й Національної гвардії України.

Окремі проблемні питання, пов'язані із діяльністю Національної гвардії України у напрямку забезпечення територіальної оборони, у своїх наукових працях розглядали: В. І. Буюклі, О. В. Кривенко, А. М. Куліш, В. А. Пустовіт, В. І. Фелик, С. Д. Черкашин, О. П. Шайтуро та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання забезпечення територіальної оборони Національною гвардією України під час дії правового режиму воєнного стану.

Мета статті полягає у тому, щоб окреслити перспективні напрями покращення забезпечення територіальної оборони Національною гвардією України під час дії правового режиму воєнного стану. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: узагальнити наукові погляди вчених, які переймались дослідженням даної проблематики; розкрити положення норм чинного законодавства, на основі чого виділити існуючи проблеми у ньому, а також окреслити шляхи вирішення останніх.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістали подальшого опрацювання перспективні напрями покращення забезпечення територіальної оборони Національною гвардією України під час дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, зауважимо, що питання вдосконалення організаційно-управлінської системи є нагальним і дуже важливим питанням реформування і розвитку Національної гвардії України. Слід відмітити, що на наявності певних проблем у цій сфері акцентовано увагу і у Концепції розвитку Національної гвардії на період до 2020 року. Зокрема, у цьому документі зазначається, що нормальному функціонуванню і подальшому розвитку Національної гвардії (далі – НГ за текстом) України перешкоджають, окрім іншого: незавершеність процесу побудови ефективної системи оперативного (бойового) управління, зв'язку, розвідки та спостереження відповідно до прийнятих стандартів держав - членів ЄС та НАТО; неузгодженість процедур оборонного планування з бюджетним процесом, недосконалість механізму програмного управління оборонними ресурсами; недоліки організаційно-штатної структури органів військового управління, систем оперативного (бойового) управління, зв'язку, розвідки та спостереження, інформаційної

[1] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

системи управління ресурсами[1].

З огляду на зазначене, вважаємо, що з метою поліпшення організаційно-управлінського механізму НГ України в умовах здійснення нею заходів територіальної оборони під час дії воєнного стану, необхідно:

а) розробити ефективні підходи децентралізації управління в системі НГ України та забезпечити їх практичну реалізацію. В цілому дана ідея вже досить активно обговорюється і дослідниками, і експертами, і журналістами, більш того, вона частково застосовується у Збройних Силах України. В. С. Корендович та О. С. Чірікалов наголошують, що актуальність децентралізація управління у Збройних Силах України зумовлена тим, що система прийняття рішень та їх виконання на сьогодні побудована на засадах централізованої моделі управління, яка передбачає безумовний пріоритет виконання рішення старшого командира, а прояв ініціативи підлеглих – тільки на виконання цього рішення. При цьому практично не залишається місця для прийняття самостійних рішень підлеглими військовими командирами в мінливій обстановці, яка не могла бути передбачена планом дій старшого командира[2]. Зазначене, безумовно, стосується й управління в системі НГ України, де зазначена ідея децентралізації все ще не віднайшла свого належного втілення. Сутність цієї децентралізації полягає у тому, що певна частина повноважень передається нижчим ланкам управління (підпорядкованим військовим частинам, підрозділам чи окремим військовослужбовцям). При цьому відповідальність за виконання визначених завдань залишається за командиром, що делегував повноваження щодо виконання[3]. Важливість зазначеної децентралізації полягає як у: по-перше, необхідності більш оперативного та точкового реагування на потреби і проблеми вирішення НГ України завдань територіальної оборони у конкретній місцевості; по-друге, практичній підготовці командирів середньої та низової ланок механізму управління НГ України. Йдеться про те, що децентралізація є одним із ключових кроків на шляху формування умов для підготовки ініціативних, відповідальних, креативних, здатних швидко адаптуватися до ситуації, що склалася, розуміти ризики і приймати своєчасні та ефективні рішення, вдаватися до рішучих дій. Принцип децентралізації передбачає відмову від суворої лінійної організації управління в системі НГ України та формування прошарку військових-лідерів здатних враховувати і управляти ризиками, а також навчатися, передбачати розвиток подій і адаптуватися до змін оперативного середовища швидше, ніж противник. Основним обов'язком таких лідерів (командирів, начальників) є організація виконання службових (службово-бойових, бойових та спеціальних) завдань, які сприяють

[1] Концепція розвитку Національної гвардії на період до 2020 року, затверджена розпорядженням КМУ від 01.02.2017 р. № 100-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-2017-%D1%80#Text.

[2] Корендович В. С., Чірікалов О. С. Проблема децентралізації управління військами (силами) в гібридній війні. *Наука і оборона*. 2020. № 3. С. 32.

[3] Доктрина діяльності Національної гвардії України: затверджена наказом командувача Національної гвардії України 22.12.2023 № 1097. URL: https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/vkp-ngu-1-00-doktryna-diyalnosti-naczionalnoyi-gvardiyi-ukrayiny.pdf.

досягненню визначених вищим командуванням цілей. Розробники Доктрини діяльності НГ України з приводу впровадження інституту децентралізації відмічають, що для цього потрібне поєднання: військового лідерства, що є частиною морального компонента бойової моці НГУ; командних повноважень, наданих командиру (начальнику) вищим командуванням; контролю за діями підпорядкованих військ шляхом реалізації визначеного підходу до командування і управління в рамках наданих командиру (начальнику) вищим командуванням повноважень. Спосіб, у який військове формування поєднує лідерство, командні повноваження і контроль за діями підпорядкованих військ є основоположним для формування бойової міці[1]. Децентралізоване управління ґрунтується на наданих командиру (начальнику) вищим командуванням повноваженнях, що дозволяють приймати рішення тим, хто перебуває в найкращому становищі для їх прийняття, використовуючи можливості, які виникають у ході протистояння з противником. Децентралізоване управління дає значну перевагу при правильному застосуванні, дозволяючи об'єднаним силам долати суперника в найбільш хаотичних і складних обставинах, максимізуючи ініціативу для використання можливостей[2]. Важливо також відмітити той факт, що децентралізація орієнтовна на сприяння формуванню здорової службової атмосфери у підрозділах НГ України, встановленню довірливих та заснованих на взаємній повазі, відносинах між керівництвом та підлеглими. Довіра є обов’язковою умовою командування на всіх рівнях. Рівень довіри між командиром і підлеглим визначає обсяг повноважень, у рамках яких підлеглий може і буде вільний вирішувати, як виконувати завдання в рамках замислу вищого командування, і включає розуміння: де і як зосередити свої основні зусилля; на які ризики піти; як синхронізувати діяльність щодо виконання визначених завдань. Дух децентралізованого управління вимагає довірчих зв’язків між керівним складом, підлеглими та колегами, які будуть розвиватися завдяки спільному досвіду. У той час як довіру потрібно заслужити, а не вимагати, за замовчуванням командири повинні довіряти вищому командуванню і своїм підлеглим. Так само довіра підлеглих до свого командира ґрунтується на навичках і здібностях командира в поєднанні з бажанням розвивати своїх підлеглих. Побудова взаємної довіри вимагає готовності аналізувати та визнавати помилки як командирів, так і їх підлеглих у рамках прозорого та зваженого підходу[3];

б) запровадження засобів та механізмів оцінювання ефективності забезпечення НГ України територіальної оборони у період дії воєнного стану. Під оцінюванням слід розуміти систематичний процес порівняння діяльності та/чи результатів виконання програми або політики із цілями,

[1] Доктрина діяльності Національної гвардії України: затверджена наказом командувача Національної гвардії України 22.12.2023 № 1097. URL: https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/vkp-ngu-1-00-doktryna-diyalnosti-naczionalnoyi-gvardiyi-ukrayiny.pdf.

[2] Там само.

[3] Там само.

завданнями, комплексом явних або неявно виражених стандартів з метою внесення необхідних адміністративних чи політичних змін. При цьому оцінювання може бути зовнішнім та внутрішнім, кількісним та якісним, формувальним та підсумковим, бути орієнтованим на цілі, рішення, клієнта, практичне використання тощо. В системі органів публічної влади оцінювання є аналітичною діяльністю, спрямованою на збір, аналіз, тлумачення та передавання інформації про економічність, ефективність, результативність політики, програм, проектів, які здійснюються з метою поліпшення соціальних умов. Для того, щоб оцінювання можна було вважати коректним та корисним, воно має бути систематичним та об'єктивним, оскільки спрямоване оцінювання на заплановані, поточні або завершені управлінські впливи і стосується процесу визначення цінності або значущості діяльності, політики чи програми[1]. А. А. Таньчук стверджує, що ефективна публічна управлінська діяльність є важливим чинником розвитку сучасної держави, запорукою суспільного прогресу. Управління як наукова система організації діяльності є однією із найважливіших умов ефективного та результативного функціонування органів публічної влади. Оцінка ефективності публічного управління, цілком справедливо відмічає дослідниця, необхідна як для державних органів влади, так і для суспільства. Вона дає змогу суспільству контролювати якість діяльності державних інститутів, а керівникам та державним службовцям потрібна для самоконтролю, вдосконалення управлінського процесу. Проблема оцінки ефективності – це проблема аналізу управлінської діяльності та прийнятих рішень. Однією із головних проблем, яка перешкоджає підвищенню ефективності функціонування державного механізму, є відсутність об'єктивної «шкали координат» для аналізу і оцінки внеску тих чи інших інститутів і управлінців у соціально-економічні процеси. Вирішення цієї проблеми, з позиції А. А. Таньчук, вимагає більш глибоких наукових знань про конкретні управлінські механізми та систему оцінки ефективності публічних управлінських рішень[2]. Г. А. Мішеніна та Я. В. Кобушко, аналізуючи моніторинг та оцінювання результативності публічного управління, зазначають, що вони ґрунтуються на тому, що управлінська діяльність, яка має на меті досягнення визначених стратегічних цілей за допомогою виконання тактичних завдань, з погляду публічного управління переорієнтовується на кінцевий результат у вигляді задоволеності окремих громадян та суспільства загалом обсягами та якістю товарів і послуг, що ними споживаються, наслідками їхньої діяльності, а також обсягами та якістю публічних послуг, які надають суб'єкти публічного управління та адміністрування, що забезпечує поліпшення умов існування і життєдіяльності громадян[3]. Крім того, наголошують науковці, оцінювання

[1] Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. С. 504.

[2] Таньчук О. А. Основні підходи до оцінювання ефективності публічного управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 3. С. 63–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_11.

[3] Моніторинг і оцінювання управлінської діяльності : конспект лекцій / укладачі: Г. А. Мішеніна,

ефективності управлінської діяльності, яке застосовують в органах державного управління, місцевого самоврядування громадських організацій, має окремі специфічні відмінності від визначення відповідного оцінювання стосовно управління суб'єктами господарювання підприємницької діяльності. Ці відмінності, зокрема, виникли завдяки наявності низки проблем та обмежень, які існують у сфері впливу публічного управління та адміністрування, але не є типовими під час здійснення бізнес-діяльності, а саме: наявність монополії державних установ на виробництво (надання деяких окремих видів товарів) послуг, що виключає можливість більш-менш широкого використання ринкових важелів під час оцінювання керівних дій; труднощі в питаннях конкретизації характеру і результатів діяльності низки окремих об'єктів публічного управління, що, відповідно, ускладнює визначення кількісних і якісних характеристик цієї діяльності, а також критеріїв і показників її ефективності; суперечливість між цільовими установками діяльності низки окремих об'єктів публічного управління та ресурсними забезпеченням для їхньої реалізації суб'єктам споживання результатів цієї діяльності; наявність деяких, не розв'язаних протягом тривалого періоду, проблем у питаннях регламентації і стандартизації окремих видів діяльності суб'єктів публічного управління (зазвичай, що містять велику частку так званого творчого початку), а також проблем, пов'язаних із мотивацією управлінського персоналу, зайнятого в системі публічного управління та адміністрування. Здійснюючи оцінювання ефективності функціонування публічного управління загалом та оцінюючи його результативність, необхідно зробити висновки щодо того, як управлінські процеси повинні враховувати якість життя громадян певної адміністративно-територіальної одиниці чи держави загалом та/або відповідних бізнесових структур за допомогою врахування та задоволення суспільного інтересу[1].

Усе вище зазначене щодо сутнісного змісту в ролі оцінювання у системі публічного управління в цілому, стосується й проблематики забезпечення НГ України територіальної оборони, адже нас цікавить, перш за все, саме управлінський аспект цього забезпечення. Звідси, для того, що б зрозуміти проблеми та недоліки, ускладнення та відхилення у цьому забезпечення слід розуміти стан якості та рівень ефективності управління відповідними забезпечувальними засобами, процедурами, процесами, заходами тощо. Саме для цього і необхідне вище згадане оцінювання.

Висновки. Тож з огляду на зазначене, оцінювання являє собою процедуру порівняння існуючого стану і результатів забезпечення НГ України територіальної оборони із очікуваними результатами, що були заплановані у ході довгострокового, середньо- чи короткострокового планування. Оцінювання дозволяє по-перше, з'ясувати якість та ефективність досліджуваного забезпечення, виявити наявні у ньому

Я. В. Кобушко. Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 5.

[1] Моніторинг і оцінювання управлінської діяльності : конспект лекцій / укладачі: Г. А. Мішеніна, Я. В. Кобушко. Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 5–6.

проблеми та відхилення; по-друге, скорегувати відповідну забезпечувальну діяльність у потрібне русло; по-четверте, з'ясувати ставлення до стану забезпечення як суб'єктів забезпечувальної діяльності, так і тих, в чиїх інтересах вона здійснюються.

Задля того, щоб оцінювання було справедливим, об'єктивним і корисним, воно має відповідати таким умовам:

- по-перше, ґрунтуватися на чітко визначених принципах як: верховенство права, законність, неупередженість, системність, наукова обґрунтованість тощо;

- по-друге, мати зрозумілу та прозору процедуру здійснення. Тут важливо відмітити, що йдеться не стільки про порядок використання конкретних форм і методів оцінювання, скільки про устрій і функціонування інституту оцінювання як політико-правового явища (про його цілі, суб'єктно-об'єктний склад, пріоритетні напрямки і форми тощо).

- по-третє, мати набір доцільних критеріїв, оцінювання за якими відображатиме реальний стан справ у сфері досліджуваного забезпечення. При цьому важливо, щоб в якості таких критеріїв виступала не лише офіційна статистична звітність, але й інші джерела інформації (опитування, незалежні моніторинг, фахові позиції тощо);

- по-четверте, охоплювати усі критичні аспекти забезпечення. Тобто оцінювання не має зводитися до формальної характеристики і без того відомих якостей керівної ланки суб'єкта зазначеного забезпечення. Натомість, слід з'ясовувати реальну ефективність: управлінських рішень та дій, взаємодії та координації, кадрової політики, матеріально-технічного та іншого забезпечення тощо.

Наведені вище кроки та заходи мають на меті підвищити якість, ефективність і дієвість забезпечення територіальної оборони Національною гвардіє України, удосконалити та розвинути можливості адміністративно-правового механізму цього забезпечення в умовах діє воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Доктрина діяльності Національної гвардії України: затверджена наказом командувача Національної гвардії України 22.12.2023 № 1097. URL: https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/vkp-ngu-1-00-doktryna-diyalnosti-naczionalnoyi-gvardiyi-ukrayiny.pdf

2. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

3. Концепція розвитку Національної гвардії на період до 2020 року, затверджена розпорядженням КМУ від 01.02.2017 р. № 100-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-2017-%D1%80#Text.

4. Корендович В. С., Чірікалов О. С. Проблема децентралізації управління військами (силами) в гібридній війні. *Наука і оборона*. 2020. № 3. С. 32–40.

5. Моніторинг і оцінювання управлінської діяльності : конспект лекцій / укладачі: Г. А. Мішеніна, Я. В. Кобушко. Суми : Сумський державний університет, 2022. 138 с.

6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

7. Таньчук О. А. Основні підходи до оцінювання ефективності публічного управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 3. С. 63–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_11.

Стаття надійшла до редакції 19.06.2023

Andriy V. MARTYNYUK,
Postgraduate Student
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PROSPECTIVE DIRECTIONS FOR IMPROVING THE PROVISION OF TERRITORIAL DEFENSE BY THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE DURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE

It was established that in order to improve the organizational and management mechanism of the National Guard of Ukraine in the conditions of its implementation of territorial defense measures during martial law, it is necessary to: a) develop effective approaches to the decentralization of management in the system of the National Guard of Ukraine and ensure their practical implementation; b) the introduction of means and mechanisms for assessing the effectiveness of the provision of territorial defense by the NG of Ukraine during the period of martial law.

It was noted that in order for the assessment to be fair, objective and useful, it must meet the following conditions: first, be based on clearly defined principles such as: the rule of law, legality, impartiality, systematicity, scientific validity, etc.; secondly, to have a clear and transparent implementation procedure; thirdly, to have a set of appropriate criteria, the assessment of which will reflect the real state of affairs in the field of the researched support; and fourth, to cover all critical aspects of provisioning. That is, the assessment should not be limited to the formal characteristics of the already known qualities of the management of the subject of the specified provision.

Key words: *improvement, provision, territorial defense, National Guard of Ukraine, martial law.*

УДК 342.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.27*

Владислав Костянтинович ЗІНКЕВИЧ
(Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк)

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЯКЕ РЕГУЛЮЄ ВЗАЄМОДІЮ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, окреслено проблеми адміністративного законодавства, норми якого спрямовані на регулювання взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Запропоновано авторське бачення щодо напрямів вирішення відповідних проблем. Акцентовано увагу на тому, що наявність прогалин у адміністративному законодавстві, норми якого регулюють взаємодію місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, є явищем об'єктивно обумовленим. Доведено необхідність перегляду діючої на сьогодні «Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки». Окреслено ключові кроки, які мають бути здійснені у даному напрямку. Обґрунтовано, що прийняти концепцію з питань взаємодії місцевих державних адміністрацій з іншими органами державної влади означає виробити основоположні, засадничі ідеї, на яких ґрунтуватиметься дана спільна діяльність, сформулювати її пріоритети і перспективи розвитку. Окреслено чинники, які повинна враховувати «Концепція вдосконалення взаємодії місцевих державних адміністрацій з вищими органами державної влади та органами місцевого самоврядуванням»

Ключові слова: *удосконалення, адміністративне законодавство, удосконалення, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування.*

Постановка проблеми. Аналіз норм чинного законодавства, правозастосовної практики, а також узагальнення позитивного зарубіжного досвіду, свідчить про те, що на сьогоднішній день адміністративне законодавство, яке регулює взаємодію місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні потребує комплексного вдосконалення. В межах представленої проблематики адміністративне законодавство представляє собою систему нормативно-правових актів, положення яких спрямовані на врегулювання правовідносин, які виникають в процесі взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. А відтак, з огляду на запропоноване вище визначення, недосконалість відповідного законодавства обумовлена наявністю прогалин у ньому, подоланню яких і буде присвячено представлене наукове дослідження.

Окремі проблемні питання, пов'язані із взаємодію місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, у своїх наукових працях розглядали: В. Б. Авер'янов, Н. Т. Гончарук, І. О. Дробот, В. В. Іванюшенко, А. Т. Комзюк, В. І. Лобунець, В. М. Михайлов, Н. М. Оніщенко, О. П. Струневич, В. В. Чумак, Т. В. Ященко та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, у зазначеній сфері залишається чимала кількість проблем, які потребують вирішення.

Мета статті полягає у тому, щоб спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, норм чинного законодавства та практики його реалізації, окреслити перспективні напрями вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює взаємодію місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз чинного законодавства, норми якого спрямовані на врегулювання взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування; узагальнити наукові погляд вчених, які займались відповідною проблематикою.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістали подальшого опрацювання перспективні напрями вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює взаємодію місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відзначити, повністю усунити прогалини неможливо, оскільки вони хоча є негативним, втім нормальним явищем у праві. Традиційно, «в юридичній літературі виділять два ключові способи переборення прогалин в законодавстві: а) усунення - відбувається через нормотворчу діяльність шляхом внесення змін і доповнень у закони, видання нових, досконаліших юридичних актів чи створення юридичного прецеденту, або укладання нормативного договору; б) подолання - здійснюється в процесі правозастосовної діяльності за допомогою аналогії закону й аналогії права, а також субсидіарного застосування права (міжгалузевої аналогії)»[1]. На нашу думку, в рамках представленої проблематики найбільш дієвим способом є усунення прогалин шляхом здійснення нормотворчої діяльності. В свою чергу нормотворчість представляє собою особливого роду діяльність спеціально уповноважених органів державної влади, яка спрямована на створення нових та вдосконалення змісту існуючих правових норм з метою забезпечення якісного та всебічного врегулювання певних суспільних відносин.

Розмірковуючи безпосередньо про напрями вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює взаємодію місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні, ми переконані, що до останніх найбільш доцільно віднести наступні:

1. Стратегічний напрямок, який передбачає перегляд діючої на сьогодні «Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки».

[1] Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. 3-те видання. К.: Алерта; ЦУП, 2011. С. 382.

«Ця Стратегія є основним планувальним документом для реалізації секторальних стратегій розвитку, координації державної політики у різних сферах, досягнення ефективності використання державних ресурсів у територіальних громадах та регіонах в інтересах людини, єдності держави, сталого розвитку історичних населених місць та збереження традиційного характеру історичного середовища, збереження навколишнього природного середовища та сталого використання природних ресурсів для нинішнього та майбутніх поколінь українців»[1]. Одним із напрямів вказаної Стратегії є підтримка програм міжрегіональної кооперації та обмінів між регіонами України, в межах якої планується вирішити наступні завдання: «1) забезпечення розвитку транскордонної, міжмуніципальної та макрорегіональної співпраці у сфері розроблення та реалізації спільних проектів сталого розвитку; 2) посилення інституційного забезпечення міжрегіональної взаємодії, в тому числі з питань розроблення плану заходів щодо її ефективної реалізації, вирішення майнових та земельних суперечок; 3) забезпечення проведення інформаційної кампанії та організації міжрегіональної співпраці щодо здійснення регіонами спільних заходів, спрямованих на розвиток економіки, туристично-рекреаційної сфери, транспортної інфраструктури, використання господарського комплексу, зменшення антропогенного навантаження на територію, впровадження сучасних технологій переробки та утилізації побутових і виробничих відходів, впровадження принципів інтегрованого управління територією; 4) створення умов для стимулювання регіонів та територіальних громад до співробітництва та реалізації спільних міжрегіональних проектів»[2]. Тож, в рамках вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює взаємодію місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні, у «Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки» вбачається необхідним: 1) посилити автономію місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, що в свою чергу сприятиме забезпеченню їх ефективної взаємодії, а також вибору форм та напрямів спільної діяльності; 2) розробити механізми для посилення якості та ефективності партнерства між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування; 3) створити систему заходів, спрямованих на підвищення фінансової стійкості місцевих органів влади; 4) забезпечити прозорість та відкритість у прийнятті рішень щодо розвитку регіонів тощо.

2. Концептуальний напрямок, що передбачає необхідність розробки «Концепції вдосконалення взаємодії місцевих державних адміністрацій з вищими органами державної влади та органами місцевого самоврядуванням». Авторський колектив «Енциклопедичного словника з

[1] Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п/conv#Text.

[2] Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п/conv#Text.

державного управління» зазначає, що «концепція» – «це спосіб розуміння, трактування процесів або явищ; система доказів певного положення, сукупність поглядів на окремий предмет дослідження, доктрина, теоретичний напрям або підхід, провідна ідея; форма провідного ідейного задуму при формуванні державної політики або розробленого і затвердженого в установленому порядку документа. Як провідний ідейний задум, пише дослідниця, концепція визначає стратегію дій у здійсненні реформ, програм, планів дій здебільшого на національному рівні. У цьому разі концепція слугує основою для прийняття рішень і вирішення конкретних завдань. Як документ концепція розробляється державними органами з метою визначення основних засад (напрямів, пріоритетів) реалізації державної політики у відповідній сфері, якою передбачаються заходи для вирішення конкретної проблеми»[1]. Таким чином, прийняти концепцію з питань взаємодії місцевих державних адміністрацій з іншими органами державної влади означає виробити основоположні, засадничі ідеї, на яких ґрунтуватиметься дана спільна діяльність, сформулювати її пріоритети і перспективи розвитку.

3. Наступним кроком у напрямку вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює взаємодію місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні має бути розробка та прийняття Типового положення «Про порядок взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування».

Окрім визначених вище нормативно-правових напрямів удосконалення адміністративного законодавства, яке регулює взаємодію місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні, необхідно вирішити ряд організаційно-управлінських проблем. Першим кроком у відповідному напрямку має бути збільшення рівня децентралізації, що дозволить місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування більш ефективно використовувати наявні у них ресурси. Справжня децентралізація, зазвичай вважається надбанням для місцевих адміністрацій. Прийняті на рівні, близькому до керованих та їхніх потреб, рішення є тим більш адаптованими та кращими, оскільки зменшується відстань, яка відокремлює керованих від влади. Це підвищує підзвітність адміністрацій, забезпечує місцеву владу ефективними інструментами для політичної участі та демократичного прийняття рішень – з повним знанням впливу та наслідків прийнятих рішень. Звісно, місцева автономія має й більш суперечливі моменти. Занадто велика автономія, особливо в поєднанні з широкою децентралізацією та дуже маленькими муніципалітетами, може підірвати ефективне та професійне виконання місцевих місій та послуг. Автономія також відкриває двері для різноманітності та нерівності, які важко контролювати. Збільшення місцевої автономії може бути прямим наслідком реформ місцевої

[1] Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. С. 342.

адміністрації або більш опосередкованим наслідком реформ. Таким чином, реформи, пов'язані з розподілом ресурсів і навичок на різних рівнях управління, можуть безпосередньо збільшити або зменшити ступінь місцевої автономії. Об'єднання муніципалітетів може мати прямий вплив на місцеве самоврядування, але це не завжди так.

Ще одним важливим кроком на шляху вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює взаємодію місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні, має бути вдосконалення системи нагляду та контролю за взаємодією досліджуваних суб'єктів. Загалом, «система нагляду визначає процедуру, за якою здійснюється моніторинг рішень органів місцевого самоврядування та реагування на ті рішення, які є незаконними та не відповідають Конституції України. Наприклад, порушення територіальної цілісності України, мовні питання, співпраці з державою-агресором тощо. Нагляд за законністю рішень не стосується контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування та доцільністю прийняття рішень. Тобто громада самостійно вирішує питання місцевого значення (земельні питання, надання необхідних послуг, побудови інфраструктури, облаштування благоустрою тощо). Врегулювання системи нагляду за законністю рішень органів місцевого самоврядування дискутується ще з 2015 року. Саме тоді були запропоновані зміни до Конституції України у частині децентралізації, де пропонувалося введення інституту префекта. Цей інститут мав представляти державу на місцях. Проте процес розгляду проєкту зупинився на першому читанні, більше того – це призвело до людських жертв під Верховною Радою. Норма у проєкті про «особливості здійснення місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» спричинила протести. Друга спроба змін у частині децентралізації була у 2019 році. Перший текст пропозицій Президента відразу розкритикували, бо були прописані занадто широкі повноваження префектів. У 2020 році на центральному та регіональному рівнях напрацьовувалася редакція других змін до Конституції, тривали обговорення в експертному середовищі. Цей проєкт доопрацьовувався, врешті було досягнуто політичного консенсусу, а міжнародні партнери надали позитивний відгук на законопроєкт. Проте наразі в умовах воєнного стану ці зміни до Конституції в частині децентралізації не можуть бути затверджені на національному рівні»[1]. Отже, з метою вдосконалення нагляду і контролю в розрізі представленої проблематики вбачається необхідним: по-перше, закріпити префектурні повноваження за місцевими державними адміністраціями (обласними та районними), які є органами виконавчої влади на місця; по-друге, розробити систему моніторингу та звітності, що дозволить відстежувати та оцінювати рівень взаємодії між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування; по-третє, регулярно проводити аудити, які

[1] Навіщо Україні адміністрації префектурного типу? URL: https://parlament.org.ua/2023/02/22/navishho-ukrayini-administratsiyi-prefekturnogo-tipu/

можуть допомогти виявити проблемні ситуації, недоліки та можливості для поліпшення взаємодії між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування; по-четверте, залучати громадськість до проведення контрольно-наглядових заходів.

І останній момент, на який, на нашу думку, слід звернути увагу в розрізі вдосконалення взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні є розробка системи оцінювання ефективності їх взаємодії. Оцінювання ефективності взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування має важливе значення з точки зору: по-перше, визначення результативності використання вказаними суб'єктами наданих їм людських, економічних, матеріально-технічних та інших ресурсів; по-друге, встановлення доцільності здійснення такої спільної діяльності у майбутньому. Тож, критеріями такого оцінювання, на нашу думку, мають бути: а) професіоналізм діяльності посадових осіб місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування; б) законність дій працівників; в) рівень довіри населення до спільної діяльності досліджуваних суб'єктів; г) ступінь досягнення мети взаємодії, а також кількість витрачених на це ресурсів.

Висновки. У підсумку представленого наукового дослідження слід узагальнити, що наведені вище проблеми адміністративного законодавства, яке регулює взаємодію місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні не є не вирішуваними. Втім, їх подолання має бути комплексним, а правові та організаційні заходи мають реалізовуватись послідовно, незалежно одне від одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.

2. Навіщо Україні адміністрації префектурного типу? URL: https://parlament.org.ua/2023/02/22/navishho-ukrayini-administratsiyi-prefekturnogo-tipu/

3. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п/conv#Text

4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. 3-те видання. К.: Алерта; ЦУП, 2011. 524 с.

5. Ткаченко О. В. Методологічні засади дослідження кадрового забезпечення державного управління освітою в Україні. *Вісник Київського Національного університету ім. Т. Г. Шевченка.* 2014. № 1 (1). С. 88–91.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2023

Vladyslav K. ZINKEVYCH,
Postgraduate Student
(Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine)

PROSPECTIVE DIRECTIONS FOR IMPROVING ADMINISTRATIVE LEGISLATION REGULATING INTERACTION BETWEEN LOCAL STATE ADMINISTRATIONS AND LOCAL GOVERNMENT BODIES

Attention is focused on the fact that the presence of gaps in administrative legislation, the norms of which regulate the interaction of local state administrations and local self-government bodies, is an objectively determined phenomenon

The need to revise the "State Regional Development Strategy for 2021-2027" currently in effect has been proven. The key steps to be taken in this direction are outlined.

It is substantiated that adopting the concept of interaction between local state administrations and other state authorities means developing basic, fundamental ideas on which this joint activity will be based, formulating its priorities and development prospects. The factors that should be taken into account in the "Concept of improving the interaction of local state administrations with higher state authorities and local self-government bodies" are outlined

Key words: improvement, administrative legislation, improvement, local state administrations, local self-government bodies.

УДК 342.95 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.28*

Василь Михайлович ШЕВЧЕНКО
(Харківський національний університету внутрішніх справ, м. Харків)

ДО ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню нормативно-правового закріплення адміністративно-правових інструментів превентивної діяльності Національної поліції України. Наголошено, що застосування адміністративно-правових інструментів превентивної діяльності Національної поліції, по-перше, має відбуватися у чіткій відповідності до загальновизнаних міжнародних та європейських стандартів діяльності поліції, по-друге, базисною основою реалізації арсеналу відповідних адміністративно-правових інструментів, за допомогою яких досягається виконання визначених перед Національною поліцією України завдань щодо здійснення превентивної діяльності має бути інтегральна взаємоузгоджена нормативно-правова база, яка визначає види та регламентує їх реалізацію. Обґрунтовано, що нормативно-правові акти, які закріплюють адміністративно-правові інструменти превентивної діяльності Національної поліції складають системний комплекс пов'язаних між собою елементів, поєднаних у певну структурну єдність, що може бути упорядкована за різними характеристиками та параметрами, які визначають види, регламентують процедури, підстави та особливості застосування адміністративно-правових інструментів за допомогою яких досягається виконання визначених перед Національною поліцією України завдань щодо здійснення превентивної діяльності, спрямованих на запобігання порушень життєдіяльності населення та забезпечення оптимального функціонування безпечного середовища.

Зроблено висновок, що «інтегрованість» превенції як правового явища у всі визначені перед Національною поліцією України завдання свідчить про широкий спектр та складну конструкцію системи нормативно-правових актів, які закріплюють та визначають адміністративно-правові інструменти превентивної діяльності Національної поліції, що, у свою чергу, потребує системного підходу із застосуванням класифікаційного розподілу відповідних нормативно-правових актів.

На підставі узагальнення теоретико-правових підходів до класифікації нормативно-правових актів сформовано авторське бачення щодо критеріїв систематизації нормативно-правових актів, які визначають адміністративно-правові інструменти превентивної діяльності Національної поліції.

Ключові слова: *Національна поліція, поліцейська діяльність, превентивна діяльність, превенція, нормативно-правовий акт, класифікація,*

критерії класифікації нормативно-правових актів, адміністративно-правові інструменти, інструменти діяльності публічної адміністрації

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві базова управлінська діяльність опосередковується правовим регулюванням, оскільки лише за допомогою права, яке завдяки низці власних сутнісних ознак є найдієвішим засобом регулювання суспільних відносин, а також правового інструментарію, видається можливим забезпечення оптимального функціонування соціальної системи та досягнення визначених перед суспільством цілей[1]. Саме завдяки праву й правовому регулюванню відбувається впорядкування суспільних відносин. В свою чергу ефективність правового регулювання залежить від досконалості його правової бази, чіткості приписів, наявності розвиненої системи законодавства[2].

В правовій демократичній державі робота поліції не може проходити поза правом, тому правове регулювання адміністративної діяльності поліції посідає центральне місце в механізмі забезпечення прав і свобод громадян. Нормативно-правовий елемент у механізмі забезпечення прав громадян виконує функцію юридичного встановлення меж діяльності поліції[3]. Оскільки за допомогою правових норм забезпечується юридичне закріплення: 1) системи поліцейських повноважень; 2) форм, видів, напрямків та допустимих меж поліцейської діяльності; 3) системи об'єктів і предметів правоохоронної діяльності працівників поліції; 4) розподілу функцій між підрозділами певного органу та їх працівниками; 5) основних параметрів взаємодії та координації суб'єктів правоохоронної діяльності; 6) юридичного захисту інтересів суб'єктів учасників поліцейських відносин; 7) системи заходів юридичного примусу в інтересах забезпечення захисту прав та свобод людини та громадянина, інтересів суспільства і держави, а також стабільності суспільних відносин[4].

Вагоме значення в межах досліджуваної проблематики становлять роботи таких вітчизняних науковців як В. Безега, Д. Беззубов, І. Бойко., І. Ванчук, М. Вилегжаніна, О. Джафарова, А. Дмитрієв, О. Зайчук, І. Іщенко, М. Кельман, О. Махніцький, Л. Могилевська, О. Мурашин, Н. Отчак, Г. Парханов, Д. Приймаченко, Г. Ситник, Л. Товпига, Я. Троян, В. Фелик, М. Цвік, Ю. Шемшученко, М. Щирук, В. Яцук та ін. Праці наведених авторів заклали науково-теоретичне підґрунтя для формування авторських

[1] Ванчук І. Спосіб правового регулювання: окремі аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2014. № 1. С. 8.

[2] Дмитрієв А. Принципи та правове регулювання діяльності органів Національної поліції із протидії організованій злочинності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1(12). С. 166.

[3] Отчак Н. Правове регулювання адміністративної діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод громадян в Україні. *Порівняльно-аналітичне право.* 2018. № 6. С. 279; Троян Я. Інститут забезпечення конституційних прав і свобод: поняття, основні ознаки. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 6. С. 210–215.

[4] Бойко І. Правове регулювання поліцейської діяльності в Україні. *Наука і правоохорона.* 2017. № 2. С. 19–20.

висновків щодо критеріїв систематизації нормативно-правових актів, які визначають адміністративно-правові інструменти превентивної діяльності Національної поліції.

Метою даної статті є дослідження нормативно-правового закріплення адміністративно-правових інструментів превентивної діяльності Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони[1] Україна взяла на себе зобов'язання наблизити своє законодавство до права, стандартів та практики Європейського Союзу. Так Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» визначила, що «головними цілями поліції в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права, є: підтримання публічного спокою і правопорядку в суспільстві, захист та повага основоположних прав і свобод, закріплених, зокрема, в Європейській конвенції з прав людини; превенція та протидія злочинності; виявлення злочинів; здійснення функцій надання допомоги і сервісних послуг суспільству». Вищенаведеною Рекомендацією також визначено, що «діяльність поліції завжди повинна проводитися у відповідності з національним правом і міжнародними стандартами, визнаними країною»[2]. Отже застосування адміністративно-правових інструментів превентивної діяльності Національної поліції, по-перше, має відбуватися у чіткій відповідності до загальновизнаних міжнародних та європейських стандартів діяльності поліції, по-друге, базисною основою реалізації арсеналу відповідних адміністративно-правових інструментів, за допомогою яких досягається виконання визначених перед Національною поліцією України завдань щодо здійснення превентивної діяльності має бути інтегральна взаємоузгоджена нормативно-правова база, яка визначає види та регламентує їх реалізацію.

Як цілком справедливо відмічає Н. Отчак, поліція України функціонує в досить складних обставинах, що супроводжуються соціальними суперечностями та проблемами. Незважаючи на проблеми, наявні в суспільстві, поліція зобов'язана виконувати завдання та функції на основі Конституції та чинного законодавства. Тільки дотримання цього основоположного принципу може надати функціонуванню поліції необхідної стабільності, виключити в роботі політичну доцільність і кон'юнктуру. Головне в роботі поліції – забезпечення прав і свобод громадян, формування наданими засобами необхідного рівня законності та

[1] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16 вересня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

[2] Recommendation Rec(2001)10 of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics (Adopted by the Committee of Ministers on 19 September 2001 at the 765th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://rm.coe.int/16805e297e.

правопорядку[1].

Ст. 3 Закону України «Про Національну поліцію» безпосередньо визначено правову основу діяльності поліції. Так відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону у своїй діяльності поліція керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами[2].

Тобто правова основа діяльності поліції, як відзначає Товпига Л., це правовий базис, фундамент, закріплений у національних та міжнародних нормативно-правових актах, спираючись на який функціонує вся поліція, у рамках яких ця діяльність починається, розвивається та припиняється, й, відповідно, у рамках яких можуть і повинні діяти всі суб'єкти діяльності поліції[3].

Л. Могилевська в свою чергу зазначає, що сутністю нормативно-правового регулювання діяльності поліції є нормативне закріплення правил діяльності даних органів у цій сфері. Тобто система нормативно-правового забезпечення діяльності органів Національної поліції являє собою сукупність законів і підзаконних та інших нормативних актів, які відрізняються один від одного за багатьма ознаками – назвою, юридичною силою, порядком прийняття, набрання чинності та дії тощо та створюють нормативно-правове поле для функціонування системи забезпечення прав і свобод[4].

М. Щирук, досліджуючи адміністративно-правові інструменти у сфері забезпечення національної безпеки, визначає їх нормативне закріплення як відповідну сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, що регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення національної безпеки та направлені на ефективне, своєчасне реалізацію та застосування правоохоронними органами адміністративно-правових інструментів спрямованих на запобігання, протидію реальних та потенційних загроз національній безпеці, а також відновлення безпекового середовища та збереження національних цінностей держави, а також повномасштабного функціонування правоохоронних органів у відповідній взаємодії та координації з метою реалізації їх повноважень та компетенції у досліджуваній сфері[5].

---

[1] Отчак Н. Правове регулювання адміністративної діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод громадян в Україні. *Порівняльно-аналітичне право.* 2018. № 6. С. 279.

[2] Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2015. № 40-41. ст. 379.

[3] Товпига Л. Правова основа діяльності поліції: сучасний стан в Україні і досвід країн ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. Вип. 3. С. 56–59

[4] Могилевська Л. Правове регулювання забезпечення діяльності Національної поліції у сфері забезпечення прав і свобод дитини. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. Вип. 1. Т. 2. С. 70.

[5] Щирук М. Адміністративно-правові інструменти забезпечення національної безпеки

Тобто нормативно-правові акти, які закріплюють адміністративно-правові інструменти превентивної діяльності Національної поліції складають системний комплекс пов'язаних між собою елементів, поєднаних у певну структурну єдність, що може бути упорядкована за різними характеристиками та параметрами, які визначають види, регламентують процедури, підстави та особливості застосування адміністративно-правових інструментів за допомогою яких досягається виконання визначених перед Національною поліцією України завдань щодо здійснення превентивної діяльності, спрямованих на запобігання порушень життєдіяльності населення та забезпечення оптимального функціонування безпечного середовища.

В. Фелик, досліджуючи правові засади профілактичної діяльності Національної поліції, наголошує, що сучасний стан правового регулювання профілактичної діяльності Національної поліції характеризується чисельністю законодавчих актів в цій сфері, що обумовлює безсистемність такої діяльності, її фрагментарний характер. Поряд з цим, відсутній єдиний нормативний акт, який би визначав завдання, методи та форми, порядок здійснення, критерії оцінки ефективності профілактичної діяльності різними правоохоронними органами, в тому числі Національною поліцією, засади їх взаємодії тощо[1]. При цьому слід погодитися із О. Джафаровою, яка звертає увагу, що превентивна діяльність не є окремою функцією права або частиною тільки однієї із частин функцій права. Це пов'язано з тим, що вона природно вмонтована в усі функції права, оскільки призначення останньої розкриває правову природу такого явища, як «право»[2]. Тому однією із особливостей превентивної діяльності Національної поліції автор визначає те, що така діяльність Національної поліції вмонтована в усі завдання, які покладені на неї[3].

Отже така «інтегрованість» превенції як правового явища у всі визначені перед Національною поліцією України завдання свідчить про широкий спектр та складну конструкцію системи нормативно-правових актів, які закріплюють та визначають адміністративно-правові інструменти превентивної діяльності Національної поліції, що, у свою чергу, потребує системного підходу із застосуванням класифікаційного розподілу відповідних нормативно-правових актів.

Враховуючи, що класифікація являє собою науковий метод пізнання, в основі якого лежить логічна операція поділу обсягу поняття та те, що підставою для класифікації необхідно обирати ознаки, суттєві для цього явища, будь-яка класифікація має сенс, якщо в результаті цієї роботи

правоохоронними органами: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2001. С. 3–4.

[1] Фелик В. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Х., 2017. С. 103.

[2] Джафарова О. Національна поліція України як провідний суб'єкт здійснення превентивної діяльності // Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ. Матер : Міжнародна науково-практична конференція (Харків, 20 лист. 2020 року). Харків: Харківський національний університет внутрішніх, 2020. С. 178.

[3] Там само. С. 178.

відбувається приріст знань про досліджуваний об'єкт або якщо накопичені знання створюють певну систему, що дає змогу більш чітко відобразити його особливості [1].

На науково-теоретичному рівні науковці групують нормативно-правові акти за різними критеріями. М. Цвік, О. Петришин класифікують нормативно-правові акти за: 1) юридичною силою – закони та підзаконні акти; 2) суб'єктами правотворчості – акти, прийняті народом, главою держави, органами законодавчої, виконавчої влади, органами місцевого самоврядування; 3) обсягом і характером дії – акти загальної дії, акти обмеженої дії (спеціальні), акти виняткової дії (надзвичайної); 4) галузевою належністю – акти, які містять норми конституційного, адміністративного, цивільного, трудового, сімейного права тощо; 5) зовнішньою формою вираження – закони, укази, постанови, рішення, розпорядження, накази тощо[2].

М. Кельман та О. Мурашин пропонують класифікувати нормативно-правові акти за такими критеріями: 1) суб'єктами ухвалення ділять на акти органів держави, народу, територіальних громад, громадських об'єднань, трудових колективів, посадових осіб, спільні акти органів держави та недержавних формувань; 2) юридичною силою – закони й підзаконні нормативно-правові акти; 3) сферою дії – загальнообов'язкові, спеціальні, локальні; 4) ступенем загальності правових норм – загальні та конкретизаційні; 5) характером волевиявлення – акти встановлення, зміни та скасування норм права; 6) галузями законодавства – цивільні, кримінальні, кримінально-процесуальні тощо; за часом дії – визначено-строкові й невизначено-строкові[3].

М. Вилегжаніна пропонує класифікаційні ознаки нормативно-правових актів: залежно від характеру волевиявлення державних органів (нормативно-правові акти, що встановлюють, змінюють або відміняють норми права); за галузями права; за часом дії; за суб'єктами нормотворення; за територіальним принципом дії; за колом осіб, на яких розповсюджується дія акту; за юридичною силою[4].

Аналіз наведених підходів до класифікації нормативно-правових актів дає підстави зробити узагальнюючий висновок, що найбільш усталеним критерієм упорядкування та групування нормативно-правових актів є їх юридична сила, тобто «властивість, яка виражає співвідношення, зіставлення одних актів з іншими, їх місцем у системі правових актів»[5]. Саме така властивість нормативно-правових актів як юридична сила на наш

[1] Приймаченко Д. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави: дис. … доктора юрид. наук: спец 12.00.07. Дніпропетровськ, 2007. С. 258.

[2] Загальна теорія держави й права: підручник / За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України М. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 281.

[3] Кельман М., Мурашин О. Загальна теорія держави й права: підручник. К.: Кондор, 2006. С. 231.

[4] Вилегжаніна М. Класифікаційний аналіз нормативно-правових актів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2011. № 1. С. 35–40.

[5] Мурашин О. До проблеми сутності та природи правових (нормативно-правових) актів. *Інформація і право.* 2014. № 2. С. 13.

погляд дозволяє найбільш оптимальним чином у загальному вигляді згрупувати великий масив нормативно-правових актів з урахуванням їх ієрархічного співвідношення між собою.

Такої ж позиції дотримуються й інші науковці. Зокрема В. Безега, досліджуючи правові засади діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони, зробив висновок щодо їх об'єктивації в численних нормативно-правових актах, які завдяки ієрархічним зв'язкам становлять систему, яку можна представити таким чином: Конституція України, чинні міжнародні договори України, базові та спеціальні закони, кодифіковані акти, акти Президента України та Кабінету Міністрів України, акти Міністерства внутрішніх справ і Національної поліції України[1]. Г. Парханов, розглядаючи нормативно-правові засади превентивної поліцейської діяльності, зауважує, що вони складають досить розгалужену систему законодавчих і нормативно-правових актів різної юридичної сили (Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, закони України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України, підзаконні нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України)[2]. В. Фелик, аналізуючи правові засади профілактичної діяльності Національної поліції України, згрупував відповідні законодавчі акти на: 1) міжнародні акти; 2) кодекси та закони України; 3) підзаконні нормативно-правові акти; 4) організаційно-розпорядчі та інші управлінські акти Міністерства внутрішніх справ України[3].

О. Махніцький здійснив систематизацію нормативно-правових актів, які закріплюють адміністративно-правові інструменти правової охорони прав людини органами прокуратури України за різними критеріями, а саме: 1) в залежності від юридичної сили нормативно-правових актів, які закріплюють контрольно-наглядові, юрисдикційні та представницькі повноваження органів прокуратури; 2) в залежності від правового статусу суб'єкта адміністративно-правової охорони; 3) в залежності від юридичних фактів, які стали підставою для здійснення адміністративно-правової охорони; 4) в залежності від виду та специфіки діяльності органів правопорядку, діяльність яких є об'єктом контрольно-наглядової діяльності органів прокуратури; 5) в залежності від сфери виникнення відносин, пов'язаних з адміністративно-правовою охороною прав людини[4].

Висновки. Узагальнюючи наведені теоретико-правові підходи щодо класифікації нормативно-правових актів спробуємо сформувати власне

[1] Безега В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. С. 14–15.

[2] Парханов Г. Адміністративно-правові засади превентивної діяльності Національної поліції України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. С. 85.

[3] Фелик В. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Х., 2017. С. 90.

[4] Махніцький О. Адміністративно-правові засади дотримання прав людини в діяльності органів прокуратури України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. С. 175.

бачення щодо систематизації нормативно-правових актів, які визначають адміністративно-правові інструменти превентивної діяльності Національної поліції.

З метою більшої деталізації огляду та формування цілісного уявлення про сукупність нормативно-правових актів, які визначають адміністративно-правові інструменти превентивної діяльності Національної поліції вбачається доцільним систематизувати їх не лише за юридичною силою, й за такими критеріями:

– залежно від рівня об'єктивізації: 1) міжнародні акти; 2) національні акти;

– за характером дії: 1) стратегічно-планові (визначають пріоритетні завдання та плани реалізації державної політики щодо забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку); 2) загальні (визначають загальні засади діяльності Національної поліції); 3) спеціальні: (організаційно-структурного характеру – визначають адміністративно-правовий статус підрозділів превентивної діяльності поліції; процедурного характеру – визначають порядок застосування адміністративно-правових інструментів превентивної діяльності Національної поліції);

– залежно від сфери застосування адміністративно-правових інструментів – нормативно-правові акти за напрямками превентивної діяльності Національної поліції: 1) забезпечення публічної безпеки та порядку; 2) забезпечення безпеки дорожнього руху; 3) дотримання вимог дозвільної системи; 4) запобігання та протидії домашньому насильству; 5) ювенальної превенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безега В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 311 с.

2. Бойко І. Правове регулювання поліцейської діяльності в Україні. *Наука і правоохорона.* 2017. № 2. С. 17–24.

3. Ванчук І. Спосіб правового регулювання: окремі аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2014. № 1. С. 8–11.

4. Вилегжаніна М. Класифікаційний аналіз нормативно-правових актів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2011. № 1. С. 35–40.

5. Джафарова О. Національна поліція України як провідний суб'єкт здійснення превентивної діяльності // Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ. Матер : Міжнародна науково-практична конференція (Харків, 20 лист. 2020 року). Харків: Харківський національний університет внутрішніх, 2020. С. 176–178.

6. Дмитрієв А. Принципи та правове регулювання діяльності органів Національної поліції із протидії організованій злочинності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1(12). С. 164–174.

7. Загальна теорія держави й права: підручник / За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України М. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. Петришина. Х.: Право, 2009. 584 с.

8. Кельман М., Мурашин О. Загальна теорія держави й права: підручник. К.: Кондор, 2006. 478 с.

9. Махніцький О. Адміністративно-правові засади дотримання прав людини в діяльності органів прокуратури України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 260 с.

10. Могилевська Л. Правове регулювання забезпечення діяльності Національної поліції у сфері забезпечення прав і свобод дитини. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. Вип. 1. Т. 2. С. 68–72.

11. Мурашин О. До проблеми сутності та природи правових (нормативно-правових) актів. *Інформація і право.* 2014. № 2. С. 10–15.

12. Отчак Н. Правове регулювання адміністративної діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод громадян в Україні. *Порівняльно-аналітичне право.* 2018. № 6. С. 279–282.

13. Парханов Г. Адміністративно-правові засади превентивної діяльності Національної поліції України: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 238 с.

14. Приймаченко Д. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави : дис. … доктора юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2007. 477 с.

15. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2015. № 40-41. ст. 379.

16. Товпига Л. Правова основа діяльності поліції: сучасний стан в Україні і досвід країн ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. Вип. 3. С. 56–59.

17. Троян Я. Інститут забезпечення конституційних прав і свобод: поняття, основні ознаки. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 6. С. 210–215.

18. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16 вересня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

19. Фелик В. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Х., 2017. 480 с.

20. Щирук М. Адміністративно-правові інструменти забезпечення національної безпеки правоохоронними органами: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2001. 276 с.

21. Recommendation Rec(2001)10 of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics (Adopted by the Committee of Ministers on 19 September 2001 at the 765th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://rm.coe.int/16805e297e.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2023

Vasyl M. SHEVCHENKO,
Postgraduate Student
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

TO THE ISSUE OF REGULATORY AND LEGAL CONSOLIDATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL INSTRUMENTS OF PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article is devoted to the study of the regulatory and legal consolidation of the administrative and legal instruments of preventive activities of the National Police of Ukraine. It was emphasized that the application of administrative and legal tools for the preventive activities of the National Police, firstly, should be in clear compliance with the generally recognized international and European standards of police activity, and secondly, the basic basis for the implementation of the arsenal of relevant administrative and legal tools, with the help of which the implementation is achieved tasks defined for the National Police of Ukraine regarding the implementation of preventive activities should be an integral mutually agreed normative legal framework, which defines the types and regulates their implementation.

It is substantiated that the normative-legal acts that establish the administrative-legal instruments of preventive activities of the National Police constitute a system complex of interconnected elements combined into a certain structural unity, which can be organized according to various characteristics and parameters that determine the types and regulate the procedures , the grounds and features of the application of administrative and legal instruments, which are used to achieve the tasks set before the National Police of Ukraine regarding the implementation of preventive activities aimed at preventing violations of the population's daily life and ensuring the optimal functioning of a safe environment.

It was concluded that the «integration» of prevention as a legal phenomenon in all the tasks assigned to the National Police of Ukraine testifies to the wide range and complex structure of the system of normative and legal acts that establish and define the administrative and legal instruments of the National Police's preventive activities, which, in turn, , requires a systematic approach using the classification distribution of the relevant regulatory and legal acts.

On the basis of the generalization of theoretical and legal approaches to the classification of regulatory and legal acts, the author's vision was formed regarding the criteria for the systematization of regulatory and legal acts, which determine the administrative and legal instruments of preventive activities of the National Police.

Keywords: *National Police of Ukraine, police activity, preventive activity, prevention, normative legal act, classification, criteria for the classification of normative legal acts, administrative and legal instruments, instruments of public administration.*

УДК 343.98 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.29*

Геннадій Євгенович БЕРШОВ,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ПРАВОЗАСТОСОВНУ ПРАКТИКУ РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті наголошено на підвищеній суспільній небезпеці військових злочинів, передусім в умовах збройної агресії проти України та ведення активних бойових дій на її території. Підкреслено, що правозастосовна практика відіграє значиму роль у виробленні уніфікованого підходу до застосування норм кримінального матеріального та процесуального права, особливо під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах дії правового режиму воєнного стану. Встановлено, що з'ясування стану правозастосовної практики розслідування військових злочинів є важливою складовою теоретичних основ дослідження цих кримінальних правопорушень. Наголошено, що правозастосовна практика, у тому числі розслідування військових злочинів, є «дзеркалом», в якому відображується надійність і дієвість норм матеріального та процесуального права. Обґрунтовано, що правозастосовна практика розслідування військових злочинів відображає рівень: нормативного врегулювання кримінальної процесуальної діяльності; організації розслідування; наукового, методичного та ресурсного забезпечення; ефективності процесу розслідування окресленої категорії кримінальних правопорушень. Встановлено, введення та дія правового режиму, як і підстави для такого рішення, безпосередньо впливають на структуру військової злочинності, а також на процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування таких кримінальних правопорушень. З'ясовано, що правозастосовна практика змінювалася під впливом багатьох чинників: зміни порядку початку досудового розслідування у зв'язку з прийняттям у 2012 році нового КПК України; введення інститутів «кримінальне правопорушення» та «кримінальний проступок»; зміни в системі правоохоронних органів, уповноважених виявляти та здійснювати досудове розслідування військових злочинів; зміни в регламентації оборонної сфери взагалі та порядку несення військової служби зокрема; структура та динаміка військової злочинності; наявність і характер збройного конфлікту на території України; т. п.

Ключові слова: *військові злочини, досудове розслідування, правозастосовна практика, правоохоронні органи, правовий режим, воєнний стан, чинники.*

Постановка проблеми. Правозастосовна практика «відображає ступінь тієї надійності, яка була закладена ще на початку розроблення процесу, його нормативного наповнення. Звичайно ж, на етапі

правотворчості подекуди складно передбачити всі нюанси майбутньої правозастосовної діяльності у відповідній сфері, спрогнозувати можливі труднощі, забезпечити правові механізми повноцінного відновлення нормального режиму юридичного, зокрема й кримінального процесу, у разі допущених порушень. Однак усе ж таки краще не допускати недоліків під час розроблення та прийняття законів, ніж потім виправляти їх і правозастосовну практику після набрання ними чинності»[1]. З урахуванням підвищеної суспільної небезпеки військових злочинів, особливо в умовах дії правового режиму та ведення активних бойових дій державою-агресором на території України, вбачається актуальним питання стосовно правозастосовної практики розслідування окресленої категорії кримінальних правопорушень.

На теоретичному рівні велика увага приділяється кримінально-правовим, кримінальним процесуальним і криміналістичним аспектам розслідування кримінальних правопорушень. Не є винятком військові злочини. Але, на превеликий жаль, питання про правозастосовну практику досудового розслідування взагалі й окремих різновидів протиправних діянь зокрема з невідомих причин залишається поза увагою науковців. При цьому вказана практика відіграє значиму роль у виробленні уніфікованого підходу до застосування норм кримінального матеріального та процесуального права, особливо під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Метою цієї статті є встановлення впливу воєнного стану на правозастосовну практику розслідування військових злочинів.

Виклад основного матеріалу. Правозастосовна практика відображає яким чином реалізуються процесуальні норми під час здійснення досудового розслідування військових злочинів. При цьому потрібно пам'ятати, що «матеріальне право взаємопов'язане із процесуальним через юридичний процес як регламентовану нормами процесуального права послідовну динамічну діяльність уповноважених органів влади, посадових осіб, а також зацікавлених суб'єктів права, що мають права й обов'язки, яка має комплексний характер і спрямована на досягнення юридично значущого результату»[2]. Тобто правозастосовна практика, у тому числі розслідування військових злочинів, є «дзеркалом», в якому відображується надійність і дієвість норм матеріального та процесуального права. Зокрема, як указує А. М. Колодій, «принцип надійності встановлює, що юридичний процес із високим ступенем імовірності повинен забезпечувати настання результату, який передбачався, гарантувати досягнення поставленої мети». При цьому надійність процесу «залежить від його простоти, забезпеченості правовими та іншими гарантіями, наукової обґрунтованості, наближеності до суспільних відносин, що ним регулюються, практичної відпрацьованості

[1] Мамка Г. М. Роль правозастосовної практики в забезпеченні надійності кримінального провадження. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2018. № 3 (61). С. 164.

[2] Слинько Д. В. Поняття, зміст та основні ознаки юридичного процесу. *Національний юридичний журнал: теорія та практика.* 2016. № 2. С. 22–23.

та інших факторів»[1].

З огляду на вищезазначене можна стверджувати, що правозастосовна практика розслідування військових злочинів відображає рівень: нормативного врегулювання кримінальної процесуальної діяльності; організації розслідування; наукового, методичного та ресурсного забезпечення; ефективності процесу розслідування окресленої категорії кримінальних правопорушень. При цьому правозастосовна практика розслідування військових злочинів змінювалася під впливом багатьох чинників.

Приміром, до 2012 року досудове розслідування (до 2001 року – попереднє розслідування) здійснювалося згідно з положеннями кримінально-процесуального законодавства України, тобто заява (повідомлення) про вчинений військовий злочин перевірялися протягом 10 днів і за результатами такої перевірки приймалося рішення про порушення кримінальної справи, відмову в порушенні кримінальної справи чи направлення заяви (повідомлення) за належністю[2]. З прийняттям нині чинного Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України «досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань»[3] (ч. 2 ст. 214), а не з моменту винесення постанови про порушення кримінальної справи. Винятком є випадки, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, які пов'язані з дією правового режиму воєнного стану та відсутності технічної можливості внести відомості про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Ще одним чинником зміни правозастосовної практики досудового розслідування військових злочинів є введення інститутів «кримінальне правопорушення» та «кримінальний проступок». Зокрема, законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»[4] було внесено зміни до Кримінального кодексу (далі – КК) України, згідно з якими «кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення»[5] (ч. 1 ст. 11 КК України); «кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини»[6] (ч. 1 ст. 12 КК України). Разом із тим указаним

[1] Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права (методологічний аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02. Київ, 1998. С. 204

[2] Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 № 1001-05. *Відомості Верховної Ради України.* 1961. № 2. Ст. 15.

[3] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

[4] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617–VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2019. № 9–10, № 17. Ст. 5. Ст. 71.

[5] Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341–III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

[6] Там само.

нормативно-правовим актом унесено зміни й до положень КПК України, які регламентують порядок здійснення досудового розслідування у формі дізнання, та визначають процесуальний статус дізнавача, керівника органу дізнання у кримінальному провадженні.

Крім того, на правозастосовну практику розслідування військових злочинів впливають й зміни в системі правоохоронних органів.

Розслідування військових злочинів до прийняття та набрання чинності КПК України 2012 року[1] згідно зі ст. 112 Кримінально-процесуального кодексу України від 1960 року здійснювалося слідчими прокуратури та слідчими органів Служби безпеки України[2]. При цьому в системі органів прокуратури функціонували військові прокуратури, до яких належали «Головна військова прокуратура (на правах структурного підрозділу Генеральної прокуратури України), військові прокуратури регіонів (на правах обласних), військові прокуратури гарнізонів та інші військові прокуратури, прирівняні до прокуратур міст і районів»[3] (ч. ч. 1, 2 ст. 13 закону України «Про прокуратуру»).

Проте у зв'язку з прийняттям КПК України від 2012 року на органи прокуратури більше не покладалася функція досудового розслідування. Прокурор у кримінальному провадженні здійснює «нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням»[4] (ч. 2 ст. 36 КПК України). При цьому «у разі потреби рішенням Генерального прокурора можуть утворюватися спеціалізовані прокуратури на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, на правах обласних прокуратур, на правах підрозділу обласної прокуратури, на правах окружних прокуратур, на правах підрозділу окружної прокуратури»[5]. Зокрема, нині в структурі прокуратури функціонують Спеціалізована прокуратура у сфері оборони (на правах Департаменту)[6], Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Центрального регіону[7], Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Південного регіону[8], Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Західного регіону[9], Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Східного

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

[2] Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 № 1001-05. *Відомості Верховної Ради України.* 1961. № 2. Ст. 15.

[3] Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 793.

[4] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

[5] Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

[6] Структура Офісу Генерального прокурора. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/struktura-struktura-ofisu-generalnogo-prokurora-zatverdzhena-nakazom-generalnogo-prokurora-vid-21-12-2019-no-99-shc.

[7] Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Центрального регіону. URL: https://vppnr.gp.gov.ua/ua/index.html.

[8] Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Південного регіону. URL: https://vppdr.gp.gov.ua/ua/index.html.

[9] Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Західного регіону. URL:

регіону.

Досудове розслідування військових кримінальних правопорушень відповідно до ст. 216 КПК України підслідне слідчим органів безпеки, детективам Національного антикорупційного бюро України, слідчим органів державного бюро розслідувань[1]. Відповідно розслідування військових злочинів здійснюють органи досудового розслідування в структурі органів Служби безпеки України[2], Державного бюро розслідувань[3], Національного антикорупційного бюро України[4].

Серед чинників, які впливають на правозастосовну практику розслідування військових злочинів, також слід виокремити: зміни в регламентації оборонної сфери взагалі та порядку несення військової служби зокрема; структуру та динаміку військової злочинності; наявність і характер збройного конфлікту на території України; т. п. Наприклад, як демонструє аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора, в 2013 році було зареєстровано 369 військових злочинів, а повідомлено про підозру в 232 кримінальних провадженнях, у 2014 році відповідно 4153 і 2240, в 2015 році – 6213 і 4756, в 2016 році – 3650 і 2596, в 2017 році – 4577 і 2981, у 2018 році – 3694 і 1742, у 2019 році – 3616 і 1660[5]. Починаючи з 2020 року, органи досудового розслідування обліковують і розслідують військові кримінальні правопорушення – військові кримінальні проступки та військові злочини. Зокрема, в 2020 році зареєстровано 4055 військових кримінальних правопорушень та повідомлено про підозру в 1314 кримінальних провадженнях, у 2021 році відповідно 3037 і 1172, в 2022 році – 13766 і 2616, в 2023 році – 28666 і 3207, у січні–лютому 2024 року – 8949 і 172[6]. З наведеного помітно, що в 2014 році кількість облікованих військових злочинів збільшилася в понад 11 разів. Така динаміка спричинена анексією Криму та окупацією Донбасу, початком антитерористичної операції на сході України. Наступний сплеск облікованих військових кримінальних правопорушень припадає на 2022 рік – рік початку повномасштабного вторгнення рф на територію України, коли їх кількість зросла з 3037 до 13766. Найбільша кількість військових кримінальних правопорушень зареєстровано в 2023 і становить 28666.

Звісно, правозастосовна практика розслідування військових злочинів формується з урахуванням й якісних показників військової злочинності. Як приклад, «до найбільш розповсюджених військових злочинів належать непокора, тобто відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше

---

https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/index.html.

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

[2] Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 27. Ст. 382.

[3] Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.

[4] Про Національне антикорупційного бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

[5] Статистика. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika.

[6] Там само.

умисне невиконання наказу (ст. 402 КК) – 7,5 %, порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК) – 2,3 %, дезертирство (ст. 408 КК) – 15,6 %, викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК) – 5,4 %, втрата військового майна (ст. 413 КК) – 2,1 %, порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК) – 4,2 %, недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК) – 4 %, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК) – 1,8 %»[1]. При цьому повністю погоджуємося з аргументуванням наведених показників військової злочинності, запропонованим Д. В. Казначеєвою. Вчена стверджує, що «зазначена тенденція пояснюється тим, що під час АТО значно зросла чисельність військовослужбовців, як наслідок – кількість злочинів, пов'язаних із непокорою, дезертирством, невиконанням наказів і самовільним залишенням місця служби; насиченість суспільства зброєю – активізується її незаконний обіг»[2]. Крім того, науковець зазначає, що «злочинність воєнного часу та в зоні АТО має низку особливостей. Війна й бойові дії радикально впливають на всі соціальні процеси, серед іншого і криміногенні. Істотне збільшення рівня злочинів проти порядку проходження військової служби вплинуло на збільшення загального рівня військової злочинності. На цей час злочини, передбачені статтями 407–409 КК, складають своєрідне ядро військової злочинності, оскільки на їх питому вагу припадає 50 % усіх злочинів, що вчиняються військовослужбовцями»[3].

Після початку повномасштабного вторгнення рф на територію України 24 лютого 2022 року якісні показники військової злочинності вкотре змінилися. Зокрема:

– в 2022 році найчастіше вчинялися наступні військові злочини: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) – 44,92 %, дезертирство (ст. 408 КК України) – 23,35 %, непокора (ст. 402 КК України) – 11,4 %, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України) – 3,1 %, втрата військового майна (ст. 413 КК України) – 2,99 %, порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК України) – 2,2 %, недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України) – 1,98 %, викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та

[1] Казначеєва Д. В. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2018. № 2 (19). С. 137–138.

[2] Там само. С. 138.

[3] Там само. С. 139.

спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України) – 1,82 %;

– у 2023 році більша питома вага припадала на такі військові злочини: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) – 57,61 %, дезертирство (ст. 408 КК України) – 27,11 %, непокора (ст. 402 КК України) – 5,85 %, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України) – 1,7 %, порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК України) – 1,18 %.

При цьому зміна в структурі військової злочинності безумовно призвела до необхідності здійснювати досудове розслідування вказаних кримінальних правопорушень з урахуванням чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства, досягнень науки та техніки. У такий спосіб виробилася правозастосовна практики розслідування військових злочинів.

Висновки. Отже, з'ясування стану правозастосовної практики розслідування військових злочинів є невід'ємною складовою теоретичних основ дослідження названих кримінальних правопорушень. Введення та дія правового режиму, як і підстави для такого рішення, безпосередньо впливають на структуру військової злочинності, а також на процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування таких кримінальних правопорушень. З'ясовано, що правозастосовна практика змінювалася під впливом багатьох чинників: зміни порядку початку досудового розслідування у зв'язку з прийняттям у 2012 році нового КПК України; введення інститутів «кримінальне правопорушення» та «кримінальний проступок»; зміни в системі правоохоронних органів, уповноважених виявляти та здійснювати досудове розслідування військових злочинів; зміни в регламентації оборонної сфери взагалі та порядку несення військової служби зокрема; структура та динаміка військової злочинності; наявність і характер збройного конфлікту на території України і т. п.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Казначеєва Д. В. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2018. № 2 (19). С. 132–140.

2. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права (методологічний аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02. Київ, 1998. 401 с.

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341–III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

5. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 № 1001-05. *Відомості Верховної Ради України.* 1961. № 2. Ст. 15.

6. Мамка Г. М. Роль правозастосовної практики в забезпеченні надійності кримінального провадження. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2018. № 3 (61). С. 164–169.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: закон України від 13.04.2012 № 4652–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 21. Ст. 208.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617–VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2019. № 9–10, № 17. Ст. 5. Ст. 71.

9. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.

10. Про Національне антикорупційного бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

11. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 793.

12. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

13. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 27. Ст. 382.

14. Слинько Д. В. Поняття, зміст та основні ознаки юридичного процесу. *Національний юридичний журнал: теорія та практика.* 2016. № 2. С. 19–23.

15. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Західного регіону. URL: https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/index.html.

16. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Південного регіону. URL: https://vppdr.gp.gov.ua/ua/index.html.

17. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Центрального регіону. URL: https://vppnr.gp.gov.ua/ua/index.html.

18. Статистика. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika.

19. Структура Офісу Генерального прокурора. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/struktura-struktura-ofisu-generalnogo-prokurora-zatverdzhena-nakazom-generalnogo-prokurora-vid-21-12-2019-no-99-shc.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2023

Hennady Ye. BERSHOV,
PhD in Law
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE INFLUENCE OF MARTIAL STATUS ON THE LAW ENFORCEMENT PRACTICE OF INVESTIGATING MILITARY CRIMES

In the article it has been emphasized that military crimes are characterized by increased public danger, especially in the conditions of armed aggression against Ukraine and active hostilities on its territory. It has been emphasized that law enforcement practice plays a significant role in the development of an unified approach to the application of the norms of criminal material and procedural law, especially during the investigation of criminal offenses under the conditions of the legal regime of martial law. It has been established that clarifying the state of law enforcement practice in the investigation of military crimes is an important component of the theoretical foundations of the study of these criminal offenses. It has been emphasized that law enforcement practice, including the investigation of military crimes, is a "mirror" that reflects the reliability and effectiveness of substantive and procedural law. It has been substantiated that the law enforcement practice of investigating military crimes reflects the level of: regulatory regulation of criminal procedural activity; investigation organization; scientific, methodical and resource support; effectiveness of the investigation process of the defined category of criminal offenses. It has been established that the introduction and operation of the legal regime, as well as the grounds for such a decision, directly affect the structure of military crimes, as well as the procedural and forensic aspects of the investigation of such criminal offenses. It has been found that the law enforcement practice of investigating military crimes changed under the influence of many factors: changes in the order of initiation of pre-trial investigation in connection with the adoption in 2012 of the new Code of Criminal Procedure of Ukraine; introduction of the institutions "criminal offense" and "criminal misdemeanor"; changes in the system of law enforcement agencies authorized to detect and carry out pre-trial investigation of war crimes; changes in the regulation of the defense sphere in general and the order of military service in particular; the structure and dynamics of military crime; presence and nature of the armed conflict on the territory of Ukraine; etc.

Keywords: *military crimes, pre-trial investigation, law enforcement practice, law enforcement agencies, egal regime, martial law, factors*.

УДК 342.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.30*

Олександр Олегович ІЛЬЄНКОВ
(Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)

ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ ПРОКУРОРОМ В СУДІ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ НОРМАТИВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ

У статті виявлено, що судове представництво прокурором диференціюється на два різновиди, кожен з яких має власну специфіку в аспекті формування процесуальних відносин, де за встановленими правилами прокурор має набути статусу сторони судового процесу. Визначено, що формулювання конституційних норм щодо повноважень прокуратури «здійснювати представництво інтересів держави в суді» слід розглядати у розширеному трактуванні.

Категорію «інтереси держави» визначено як об'єктивні потреби та цінності держави, які базуються на загальносуспільних (публічних) потребах і є релевантними для цих потреб з правової точки зору.

Виявлено, що забезпечення конституційної функції представництва держави прокуратурою у суді визначається як ефективна форма захисту законних інтересів країни. Проте, її реалізація потребує подальшого нормативного забезпечення та уточнення, особливо у контексті захисту інтересів держави під час воєнного стану, який не тільки обмежує права громадян, але і створює додаткові виклики для забезпечення національних інтересів. Окрім того, означений період яскраво демонструє свавільність дій окремих суб'єктів владних повноважень, які використовують кризовий стан для нехтування своїми обов'язками або навіть неправомірного збагачення. У цьому контексті органи прокуратури мають бути готовими до усіх викликів наявністю достатнього арсеналу доступних методів роботи для запобігання зловживанням та забезпечення реального захисту інтересів держави і її громадян.

Уточнено, що органи державної влади, в особі їх політичних представників, та інші зацікавлені сторони усвідомлюють важливість цієї проблеми, активно працюють над стратегією відновлення України. У ході

прийняття остаточних рішень важливо, щоб вони забезпечили ефективне представництво інтересів держави у суді під час воєнного стану та в інших складних ситуаціях.

Ключові слова: *законні інтереси держави, захист інтересів держави, повноваження прокурорів, представництво інтересів, судове представництво, функції прокуратури.*

Постановка проблеми. Конституційними змінами 2016 року прокуратура була позбавлена низки невластивих повноважень (загальний нагляд, представництво громадян у судах, здійснення досудового розслідування)[1]. Однак на цьому оптимізація засад діяльності прокуратури не є завершеною. Зокрема реформа прокуратури, що триває в Україні з 2019 року, усебічно позначилася на зовнішніх і внутрішніх процесах функціонування відповідної системи. Втім, попри успішне реформування окремих напрямів, з одного боку, та низку законодавчих, організаційних і правозастосовних проблем, з другого, на теперішній час у прокуратури ще наявний невикористаний потенціал, що має реалізовуватись у межах концепції збалансованого, послідовного та поступового стратегічного планування[2].

Так на кінець 2023 року Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженою Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021 ставилось завдання забезпечити удосконалення реалізації прокурорами конституційних повноважень із підтримання публічного обвинувачення, організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням та представництва інтересів держави в суді, зокрема шляхом запровадження спеціалізації, уніфікації прокурорської і судової практики[3]. На початок 2022 року план реалізації Стратегії не був затверджений. Проте в липні 2022 року на Міжнародній конференції з питань відновлення України було презентовано План відновлення України, який містить заходи та щодо проведення реформи системи правосуддя. У межах реформи прокуратури передбачається удосконалення реалізації прокурорами конституційних повноважень шляхом заповнення існуючих законодавчих прогалин[4].

Тому це дослідження має *за мету* розкрити нормативно визначені особливості здійснення представництва інтересів держави прокурором в суді, що надасть можливість з'ясувати, які існують законодавчі прогалини у цій сфері.

---

[1] Реформа системи правосуддя Бриф. Центр політико-правових реформ, 2023. С. 5. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Bryf-sudova-reforma-.pdf.

[2] Проект Плану відновлення України: Матеріали робочої групи «Юстиція». Національна рада з відновлення України від наслідків війни, 2022. С. 66. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf

[3] Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/202. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text.

[4] Реформа системи правосуддя Бриф. Центр політико-правових реформ, 2023. С. 13. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Bryf-sudova-reforma-.pdf.

Проблематика вивчення особливостей здійснення представництва інтересів держави прокурором в суді має значний науковий і практичний інтерес, який виявляється через ряд актуальних досліджень та публікацій науковців і практиків. Наприклад, праці А. Кубко відображають важливі аспекти державних інтересів в правовій системі України, де автор уточнює їх поняття, ознаки, призначення та особливості відповідальності держави за їхній захист. Також актуальними є праці Я. Берназюка та О. Таможньої, де вчені розглядають питання оновлення законодавства та підходи Верховного Суду у справах, пов'язаних із захистом державних інтересів прокурорами. Однак важливо враховувати, що не всі аспекти цієї проблеми можуть бути вичерпно описані. Тому необхідно постійно поглиблювати дослідження цієї теми для збагачення наукового розуміння особливостями та специфікою функціонування цієї функції прокуратури.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що згідно конституційних положень в Україні діє прокуратура, яка здійснює представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом[1]. Своєю чергою, ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» визначає, що на прокуратуру покладається функція представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу ІІІ Цивільного процесуального кодексу України[2].

Стаття 23 цього Закону містить уточнення, що: «представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом» … «прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист» … «прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу»[3].

Аналіз зазначеного дає можливість визначити, що судове представництво прокурором диференціюється на два різновиди, кожен з яких має власну специфіку в аспекті формування процесуальних відносин,

[1] Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

[2] Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text.

[3] Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text.

де за встановленими правилами прокурор має набути статусу сторони судового процесу. Тобто формулювання конституційних норм щодо повноважень прокуратури «здійснювати представництво інтересів держави в суді» слід розглядати у розширеному трактуванні. Зокрема ми підтримуємо думку О. Таможної, що виключення з конституційних положень можливості представництва прокурором інтересів громадян у судах з функцій прокуратури, не можна розглядати як неможливість захисту інтересів громадян у судовому порядку крізь призму захисту інтересів держави (у тому числі захисту прав і свобод дітей, захисту прав територіальної громади чи невизначеного кола осіб на землю, її надра, безпечне для життя довкілля, доступ до інформації тощо). Ця функція прокурора з урахуванням законодавчих новел має бути трансформована й інтегрована у функцію представництва інтересів держави, а саме захисту прокурором конституційних інтересів держави, що проголошені й захищаються Конституцією України[1].

Щодо категорії «інтереси держави» доцільно вказати, що з позиції теоретичного дискурсу існує думка, що це об'єктивні визнані державою інтереси, засновані на загальносуспільних (публічних) потребах і релевантні до цих потреб із погляду правових засобів їх реалізації[2]. Тлумачення безпосередньо феномену інтересів держави було надано Конституційним судом України у 1999 році. У рішенні від 8 квітня 1999 року[3] Конституційний суд України навів низку ознак державних інтересів. По-перше, вони встановлюються нормами Конституції або нормами інших правових актів. По-друге, в основі державних інтересів завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм. По-третє, такі потреби спрямовані на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону земель, захист прав усіх суб'єктів права власності тощо. Цим інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин і, як далі відзначив Конституційний суд, можуть збігатись або не збігатись з інтересами державних органів, державних підприємств й організацій. Водночас у тому ж рішенні Конституційний суд визнав, що інтереси держави є оціночним поняттям[4]. Як витікає із вказаного, перелік потреб, які становлять основу інтересів держави, має відкритий характер. Коло інтересів, які можуть потенційно бути визнані державними і розглядатись як об'єкт захисту з боку органів прокуратури, може не

[1] Таможня О. Представництво інтересів держави в адміністративному судочинстві: особливості та проблеми нормативно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 182.

[2] Кубко А. Державні інтереси в правовій системі України: поняття, ознаки, призначення. *Юридичний журнал «Право України»*. 2020. № 6. С. 234-250.

[3] Справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді: рішення Конституційного суду України № 3-рп/99 від 8 квітня 1999 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99.

[4] Кубко А. Державні інтереси у правовій системі України: деякі теоретичні питання. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 2 (68). С. 16-17.

обмежуватись інтересами, вказаними у рішенні Конституційного Суду. Це свідчить про те, що закон, тлумачення якого було надано Конституційним Судом, передбачав можливість достатньо широкого застосування правового механізму представництва прокуратурою інтересів держави в судах[1]. Щодо цього висловився Верховний Суд, що: «інтереси держави» охоплюють широке і водночас чітко не визначене коло законних інтересів, які не піддаються точній класифікації, а тому їх наявність повинна бути предметом самостійної оцінки суду у кожному конкретному випадку звернення прокурора з позовом. Надмірна формалізація «інтересів держави», особливо у сфері публічних правовідносин, може призвести до необґрунтованого обмеження повноважень прокурора на захист суспільно значущих інтересів там, де це дійсно потрібно[2]. Тому актуальними є висновки Конституційного Суду, що у кожному конкретному випадку прокурор самостійно визначає, з посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, у чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, обґрунтовує у позовній заяві необхідність їх захисту та зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах[3].

Отже, з позиції судової доктрини доречним для розгляду є підхід, що передбачає гнучке тлумачення та застосування правових механізмів для захисту державних інтересів у відповідь на конкретні ситуації та виклики. Таким чином, категорію «державні інтереси» можемо визначити як об'єктивні потреби та цінності держави, які базуються на загальносуспільних (публічних) потребах і є релевантними для цих потреб з правової точки зору.

Водночас Велика Палата Верховного Суду зауважила: «Конституція України та Закон України «Про прокуратуру» надають прокурору повноваження з представництва не тільки загальнодержавних інтересів, але й локальних інтересів держави»[4]. І, як вказано вище, у ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» йдеться саме про «законні інтереси держави». Законними інтересами держави слід вважати інтереси, визначені Конституцією та законами України, оскільки закріплення їх на законодавчому рівні свідчить про їх законність та гарантує захист у разі їх порушення[5]. При цьому розширене тлумачення випадків (підстав) для

[1] Кубко А.Є. Державні інтереси і відповідальність держави: деякі питання співвідношення. *Часопис Київського університету права*. 2019. №4. С. 29.

[2] Судова практика. Про здійснення прокурором представництва інтересів держави в суді розповідає Північно-західний апеляційний господарський суд (частина І). URL: https://court.gov.ua/press/news/1514873/

[3] Справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді: рішення Конституційного суду України № 3-рп/99 від 8 квітня 1999 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99.

[4] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.09.2020 року у справі № 469/1044/17. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=92270734&red=100003dcd5f202919a52df8faceb6d2c83a656&d=5.

[5] Закон України «Про прокуратуру»: науково-практичний коментар. Станом на 20 травня 2018 року; кол. авт.; за ред. М.В. Лошицького. К: Видавничий дім «Професіонал», 2018. С. 115-117; Науковий висновок на звернення судді ВС у справі 483/448/20 щодо повноважень прокурора по представництву інтересів держави в суді. URL:

представництва прокурором інтересів держави в суді не відповідає принципу змагальності, який є однією із засад правосуддя (п. 3 ч. 2 ст.129 Конституції України). Перший «виключний випадок» передбачає наявність органу, який може здійснювати захист інтересів держави самостійно, а другий – відсутність такого органу. Однак підстави представництва інтересів держави прокуратурою у цих двох випадках істотно відрізняються. У першому випадку прокурор набуває право на представництво, якщо відповідний суб'єкт владних повноважень не здійснює захисту або здійснює неналежно. «Нездійснення захисту» має прояв в пасивній поведінці уповноваженого суб'єкта владних повноважень – він обізнаний про порушення інтересів держави, має відповідні повноваження для їх захисту, але всупереч цим інтересам за захистом до суду не звертається. «Здійснення захисту неналежним чином» має прояв в активній поведінці (сукупності дій та рішень), спрямованій на захист інтересів держави, але яка є неналежною[1].

Уточнимо також, що для того, щоб правовий концепт «належна діяльність» не був оціночним з функціональної точки зору, важливою є наявність підстав, які детермінують її як таку. Зокрема Конституція України встановлює обов'язок для органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України[2]. З-поміж того, що вони мають безпосередньо виконувати свої функціональні обов'язки, КАС України деталізує, що повноваження суб'єктів владних повноважень мають бути реалізованими з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); безсторонньо (неупереджено); добросовісно; розсудливо; з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; своєчасно, тобто протягом розумного строку[3].

Відповідно, «неналежність» захисту може бути оцінена з огляду на встановлений порядок захисту інтересів держави, який, серед іншого, включає досудове з'ясування обставин порушення інтересів держави, обрання способу їх захисту та ефективне здійснення процесуальних прав позивача[4]. Бездіяльність компетентного органу (нездійснення захисту

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/nauk_visn/Nauk_visn_483_448_20_3.pdf.

[1] Судова практика КГС ВС щодо права прокурора представляти інтереси держави у суді. URL: https://vl.arbitr.gov.ua/sud5004/pres-centr/news/1121579/.

[2] Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

[3] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text.

[4] Судова практика КГС ВС щодо права прокурора представляти інтереси держави у суді. Судова влада в Україні, 2021. URL: https://vl.arbitr.gov.ua/sud5004/pres-centr/news/1121579/.

інтересів держави) означає, що компетентний орган знав або повинен був знати про порушення інтересів держави, мав повноваження для захисту, але не звертався до суду з відповідним позовом у розумний строк[1].

Слід наголосити, що представництво прокурором інтересів держави у суді має допоміжний характер, оскільки основну роль у цьому процесі мають відігравати органи державної влади чи органи місцевого самоврядування[2]. Тому на прокурорів покладається обов'язок належного обґрунтування такої необхідності, підтвердження достатніми доказами, зокрема, але не виключно, вжиття прокурором всіх передбачених чинним законодавством заходів, які передують зверненню прокурора до суду для здійснення представництва інтересів держави, повідомленням прокурора на адресу відповідного органу про звернення до суду від його імені, відповідними запитами, а також копіями документів, отриманими від органу, що свідчать про наявність підстав для такого представництва[3]. Важливим у цьому контексті є те, що суб'єкт, в особі якого прокурор може звертатись із позовом в інтересах держави, має бути суб'єктом владних повноважень незалежно від наявності статусу юридичної особи[4], а обов'язок повідомленням прокурора про необхідність звернення до суду від його імені фактично надає можливість останньому відреагувати на стверджуване порушення інтересів держави, зокрема, шляхом призначення перевірки фактів порушення законодавства, виявлених прокурором, вчинення дій для виправлення ситуації, а саме подання позову або аргументованого повідомлення прокурора про відсутність такого порушення[5].

Загалом такі обмеження, з одного боку, є цілком виправданими, адже це обумовлюється недопущенням свавільного втручання прокуратури у конкретні правовідносини. Однак з іншого, – у судовій практиці вже склалась неоднозначна ситуація щодо вирішення питання представництва прокурором інтересів держави в суді, зокрема, у статусі позивача[6]. Наприклад, судами постійно наголошується на «субсидіарній ролі» прокурора й на тому, що прокурор не може вважатися альтернативним суб'єктом звернення до суду й замінювати належного суб'єкта владних повноважень. Жодних положень з цих питань законодавство не містить. Тобто суди трактують норми закону щодо повноважень прокурора, спрямовано обмежуючи повноваження прокурора в судовому процесі

[1] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 травня 2020 року, справа № 912/2385/18. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90458902.

[2] Берназюк Я. Особливості представництва прокурором інтересів держави в суді: нове законодавство та актуальні підходи Верховного Суду. *Судово-юридична газета.* 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/941986/.

[3] Судова практика КГС ВС щодо права прокурора представляти інтереси держави у суді. Судова влада в Україні, 2021. URL: https://vl.arbitr.gov.ua/sud5004/pres-centr/news/1121579/.

[4] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06 липня 2021 року в справі № 911/2169/20. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98483103.

[5] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 травня 2020 року, справа № 912/2385/18. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90458902.

[6] Берназюк Я. Особливості представництва прокурором інтересів держави в суді: нове законодавство та актуальні підходи Верховного Суду. *Судово-юридична газета*. 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/941986/.

(обмежуючи навіть у праві звернення до суду на захист інтересів держави) з метою забезпечення рівності сторін адміністративного процесу, що навпаки призводить до нерівного становища прокурора відносно учасників справи. Проблемним з погляду правового регулювання є також питання регламентації порядку збирання доказів, що підтверджують факт порушення інтересу держави, вжитих уповноваженим органом заходів, спрямованих на їх захист. Адже право прокурора витребувати за письмовим запитом копії документів і матеріалів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій та отримувати від їх посадових і службових осіб усні або письмові пояснення передбачено профільним законом виключно в разі відсутності суб'єкта владних повноважень, до компетенції якого віднесено захист законних інтересів держави[1]. Якщо ж йдеться про неналежне виконання суб'єктом владних повноважень своїх зобов'язань, – прокурор може збирати відповідні докази, але законодавцем не враховано, що, коли орган належним чином не здійснює своїх повноважень або в разі його бездіяльності, відповідні документи й матеріали можуть не бути в його розпорядженні, а можливість їх витребування прокурором самостійно з інших джерел можливо лише в разі відсутності суб'єкта владних повноважень[2].

Як бачимо, забезпечення органами прокуратури конституційної функції представництва – одна з дієвих форм захисту законних інтересів держави у суді, яка натепер не має ефективної альтернативи серед органів державної влади і контролю як за рівнем вмотивованості, так і послідовності досягнення позитивних результатів[3]. Однак реалізація зазначеної функції все ще потребує нормативного забезпечення та уточнення. Особливо в контексті захист інтересів держави в суді під час війни. Наприклад, наразі прокуратура сфокусувалась на оптимізації питань організації представництва інтересів держави в суді у сфері бюджету, зокрема створення умов для оперативного реагування на кожен факт порушення інтересів держави у бюджетній сфері та усунення їх у судовому порядку[4] (більшою мірою під час проведення публічних закупівель в умовах воєнного стану, адже це прямий суспільний запит).

Висновки. Забезпечення конституційної функції представництва держави прокуратурою у суді визначається як ефективна форма захисту законних інтересів держави. Причому йдеться не тільки про ресурси держави та аспекти її функціональності, адже слід враховувати, що захист

[1] Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text.

[2] Таможня О. Представництво інтересів держави в адміністративному судочинстві: особливості та проблеми нормативно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 183.

[3] Миновська О. В. Тенденції та перспективи розвитку інституту представництва прокуратурою інтересів громадянина та держави в суді. *ПУЕТ*. 2020. С. 125-126.

[4] У фокусі прокурорів – захист інтересів держави в суді під час війни. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/u-fokusi-prokuroriv-zaxist-interesiv-derzavi-v-sudi-pid-cas-viini.

неповнолітніх, недієздатних або обмежено дієздатних у випадку відсутності у них можливості самозахисту теж є державним пріоритетом, зумовленим наявністю обов'язку держави піклуватись про своїх громадян.

Проте, її реалізація потребує подальшого нормативного забезпечення та уточнення, особливо у контексті захисту інтересів держави під час воєнного стану, який не тільки обмежує права громадян, але і створює додаткові виклики для забезпечення національних інтересів. Окрім того, означений період яскраво демонструє свавільність дій окремих суб'єктів владних повноважень, які використовують кризовий стан для нехтування своїми обов'язками або навіть неправомірного збагачення. У цьому контексті органи прокуратури мають бути готовими до усіх викликів наявністю достатнього арсеналу доступних методів роботи для запобігання зловживанням та забезпечення реального захисту інтересів держави і її громадян.

Органи державної влади, в особі їх політичних представників, та інші зацікавлені сторони усвідомлюють важливість цієї проблеми, активно працюють над стратегією відновлення України, однак не враховують один важливий аспект – наявні проблеми судового представництва прокурорами можуть бути нормативно вирішеними, однак чи будуть відповідні рішення практично дієвими залишається відкритим питанням. Щонайменше в аспекті наявності у суду можливості самостійного вирішення питання про наявність у прокурора процесуальної правоздатності для звернення з позовом щодо специфічного предмета спору, який формально може не відповідати вимозі доцільності захисту, але потребує такого у зв'язку з фактичними обставинами. Виходячи з цього, важливо продовжувати вдосконалювати законодавство та процедури, щоб забезпечити ефективне представництво інтересів держави у суді під час воєнного стану та в інших складних ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берназюк Я. Особливості представництва прокурором інтересів держави в суді: нове законодавство та актуальні підходи Верховного Суду. *Судово-юридична газета.* 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/941986/.

2. Закон України «Про прокуратуру»: науково-практичний коментар. Станом на 20 травня 2018 року; кол. авт.; за ред. М.В. Лошицького. К: Видавничий дім «Професіонал», 2018. С. 115-117.

3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text.

4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

5. Кубко А. Державні інтереси в правовій системі України: поняття, ознаки, призначення. *Юридичний журнал «Право України».* 2020. № 6. С. 234-250.

6. Кубко А. Державні інтереси у правовій системі України: деякі теоретичні питання. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2020. № 2 (68). С. 14-19.

7. Кубко А.Є. Державні інтереси і відповідальність держави: деякі питання співвідношення. *Часопис Київського університету права.* 2019. №4. С. 28-34.

8. Миновська О. В. Тенденції та перспективи розвитку інституту представництва прокуратурою інтересів громадянина та держави в суді. *ПУЕТ*. 2020. С. 125-128.

9. Науковий висновок на звернення судді ВС у справі 483/448/20 щодо повноважень прокурора по представництву інтересів держави в суді. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/nauk_visn/Nauk_visn_483_448_20_3.pdf.

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06 липня 2021 року в справі № 911/2169/20. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98483103.

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.09.2020 року у справі № 469/1044/17. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=92270734&red=100003dcd5f202919a52df8faceb6d2c83a656&d=5.

12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 травня 2020 року, справа № 912/2385/18. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90458902.

13. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text.

14. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/202. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text.

15. Проект Плану відновлення України: Матеріали робочої групи «Юстиція». Національна рада з відновлення України від наслідків війни, 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf.

16. Реформа системи правосуддя Бриф. Центр політико-правових реформ, 2023. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Bryf-sudova-reforma-.pdf

17. Справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді: рішення Конституційного суду України № 3-рп/99 від 8 квітня 1999 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99.

18. Судова практика КГС ВС щодо права прокурора представляти інтереси держави у суді. URL: https://vl.arbitr.gov.ua/sud5004/pres-centr/news/1121579/.

19. Судова практика. Про здійснення прокурором представництва інтересів держави в суді розповідає Північно-західний апеляційний господарський суд (частина І). URL: https://court.gov.ua/press/news/1514873/.

20. Таможня О. Представництво інтересів держави в адміністративному судочинстві: особливості та проблеми нормативно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 178-185.

21. У фокусі прокурорів – захист інтересів держави в суді під час війни. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/u-fokusi-prokuroriv-zaxist-interesiv-derzavi-v-sudi-pid-cas-viini.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2023

Oleksandr Ol. ILIENKOV,
Postgraduate Student
(Research Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine)

REPRESENTATION OF STATE INTERESTS BY THE PROSECUTOR IN COURT: IDENTIFICATION OF REGULATORY FEATURES

The judicial representation by the prosecutor has been found to differentiate into two types, each with its own specificity regarding the formation of procedural relations, where, according to established rules, the prosecutor should acquire the status of a party to the judicial process. Thus, the formulation of constitutional norms regarding the powers of the prosecution to "represent the interests of the state in court" should be considered in an expanded interpretation.

The category of "state interests" is defined as the objective needs and values of the state based on public needs and is relevant to these needs from a legal point of view.

It has been found that ensuring the constitutional function of state representation by the prosecution in court is defined as an effective form of protecting the legitimate interests of the country. However, its implementation requires further normative provision and clarification, especially in the context of protecting the interests of the state during a state of war, which not only limits the rights of citizens but also creates additional challenges for ensuring national interests. Additionally, this period vividly demonstrates the arbitrariness of actions by certain subjects of governmental authority, who use the crisis situation to neglect their duties or even engage in unlawful enrichment. In this context, prosecutorial authorities must be prepared for all challenges with a sufficient arsenal of available methods to prevent abuses and ensure the real protection of the interests of the state and its citizens.

It is clarified that government authorities, including their political representatives, and other stakeholders recognize the importance of this issue and actively work on the strategy for Ukraine's recovery. During the final decision-making process, it is crucial that they ensure effective representation of the state's interests in court during a state of war and in other complex situations.

Keywords: *state's legitimate interests, protection of state interests, powers of prosecutors, representation of interests, judicial representation, functions of the prosecution.*

УДК 342.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.31*

Денис Євгенійович ДЕНИЩУК
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ З ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ В ДЕРЖАВНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНИ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

В статті досліджено особливості здійснення контролю знань з охорони державної таємниці в Державній кримінально-виконавчій службі України, при цьому приділено увагу як типовим ознакам відповідного контролю, так і рисам характерним передусім для ДКВС України. Спираючись на опрацьовані дані, запропоновано таке визначення поняття «контроль знань з охорони державної таємниці»: це передбачене чинним законодавством завдання, яке здійснюється відповідними суб'єктами забезпечення режиму секретності в межах їх повноважень, мета якого полягає у забезпечені та підтримуванні достатнього рівня обізнаності й підготовки працівників, які необхідні для належного виконання такими працівниками своїх обов'язків з охорони державної таємниці. Контроль знань є складовою єдиного комплексу заходів, в якому він (контроль) органічно й нерозривно поєднується із навчально-інформаційною діяльністю суб'єктів забезпечення контролю.

Ключові слова: *Державна кримінально-виконавча служба України, державна таємниця, інформація, контроль знань, навчання, режим секретності, режимно-секретний орган (РСО).*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення стан Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС України) характеризується великою кількістю трансформацій, зокрема таких, що стосуються організаційно-структурних перетворень та нормативно-правового врегулювання діяльності. Так, від 18 травня 2016 року Постановою Кабінету Міністрів України № 348 «Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних

органів Міністерства юстиції» було «ліквідовано як юридичні особи публічного права територіальні органи управління Державної пенітенціарної служби та утворено як юридичні особи публічного права територіальні органи Міністерства юстиції – міжрегіональні управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації: Західне, Південне, Південно-Східне, Північно-Східне, Центральне, Центрально-Західне» [1]. Внаслідок перебудови кожне міжрегіональне управління стало здійснювати управлінську діяльність одразу в декількох областях України. Завдяки чому в міжрегіональних управліннях з'явились посади, робота на яких передбачає постійне фізичне знаходження службових осіб поза межами області, в якій розташовано міжрегіональне управління. Серед таких посад є і такі, зайняття яких передбачає роботу із відомостями, що становлять державну таємницю. Отже, проведення очного контролю знань в таких випадках, із зрозумілих причин, зазнало певних незручностей та ускладнень.

Окреслені нами нормативно-правові та структурно-організаційні зміни вочевидь підвищують важливість забезпечення належного контролю знань з охорони державної таємниці в системи ДКВС України, зумовлюють пошук нових прогресивних форм реалізації такого контролю та доводять актуальність теми, обраної для дослідження.

Проблематика охорони державної таємниці вже неодноразово привертала до себе увагу науковців. Отже, наразі варто звернути увагу на такі корисні для нашого дослідження інформаційні матеріали як: програма (силабус) навчального курсу для денної форми навчання спеціальності 081 «Право» – «Режим таємності» (О. Кузнєцов; 2019 рік)[2]; програма вибіркової навчальної дисципліни підготовки бакалаврів спеціальності 081 «Право» – «Охорона державної, службової та особистої таємниці» (О. Кузьмич, 2019 рік)[3]; навчальний посібник – «Організація охорони державної таємниці в Україні» (А. Супруненко та інші; 2020 рік)[4]; навчальний посібник – «Режим секретності» (С. Пекарський; 2021 рік)[5]; навчальний посібник – «Управління повсякденною діяльністю підрозділів» Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського; 2021 рік)[6]; робоча програма (силабус)

[1] Державна кримінально-виконавча служба України (офіційний сайт ДКВС України). «Про службу / Історія ДКВС». URL: https://kvs.gov.ua/about-service/history/

[2] Режим таємності : програма (силабус) навчального курсу для денної форми навчання спеціальності 081 «Право» / О.О. Кузнєцов, І.В. Бондар. Кафедра тактико-спеціальної підготовки Академії державної пенітенціарної служби Міністерства юстиції України. Чернігів. 2019. 17 с.

[3] Охорона державної, службової та особистої таємниці : програма вибіркової навчальної дисципліни підготовки бакалаврів спеціальності 081 «Право» / Затверджено Вченою радою Навчально-наукового юридичного інституту, Протокол № 2 від 25.10.2019 р. / О.Я. Кузьмич. Кафедра цивільного права навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ. 2019. 6 с.

[4] Організація охорони державної таємниці в Україні : навчальний посібник / А.М. Супруненко, І.І. Башта, А.М. Лисеюк, К.С. Свіріна ; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь : УДФСУ, 2020. 370 с.

[5] Пекарський С.П. Режим секретності : навчальний посібник. Київ: ВД «Дакор», 2021. 144 с.

[6] Управління повсякденною діяльністю підрозділів : навч. посібн. / колектив авторів. К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2021. 416 с.

навчальної дисципліни – «Основи організації та забезпечення режиму секретності в установах і організаціях України» (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації КПІ ім. Ігоря Сікорського. Спеціальна кафедра № 2; 2022 рік)[1]; план-конспект заняття з особовим складом ГУ ДСНС України в Івано-Франківській області – «Відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю» (І. Турчин; 2022 рік)[2]; спеціальна короткострокова освітня програма для підвищення кваліфікації державних службовців працівників режимно-секретних органів суб'єктів режимно-секретної діяльності – «Охорона державної таємниці» (Національна академія служби безпеки України; 2023 рік)[3].

Наголосимо, що наведений перелік навчально-освітніх матеріалів вже дозволяє зробити деякі попередні спостереження і висновки. Наприклад: по-перше, охорона державної таємниці охоплює широке коло наукових галузей (про це свідчать навчальні матеріали авторства Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації КПІ, який беззаперечно передусім відноситься до закладів технічної освіти); по-друге, підтримання високого рівня знань в сфері охорони державної таємниці є важливим для ДКВС України напрямом роботи (про це свідчить названий вище навчальний курс «Режим таємності», сформований в Академії державної пенітенціарної служби); по-третє; навчання в сфері охорони державної таємниці здійснюється не лише на рівні закладів освіти (у якості основних та вибіркових освітніх програм, а також й у формі підвищення кваліфікації, про що свідчить курс розроблений Національною академією СБУ), крім цього, навчальна діяльність активно провадиться на рівні окремих державних суб'єкті, тобто реалізується в форматі внутрішніх навчальних заходів (на що вказує, наприклад, програма занять з особовим складом ГУ ДСНС України, підготовлена РСО цього органу).

Відтак проаналізована література дає підстави стверджувати, що режимно-секретні органи (РСО) тих суб'єктів, які належать до Державної кримінально-виконавчої служби України, не лише здійснюють контроль знань з охорони державної таємниці але й беруть участь у навчально-освітній діяльності з цього специфічного напряму знань.

Варто також звернути увагу на те, що наведений вище перелік літератури охоплює період з 2019 по 2023 роки включно. При цьому, навчально-освітні матеріали активно видавались в кожен з цих років. Така

[1] Основи організації та забезпечення режиму секретності в установах і організаціях України : робоча програма навчальної дисципліни (силабус) / Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації КПІ ім. Ігоря Сікорського. Спеціальна кафедра № 2. 2022. 14 с.

[2] Відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю : план-конспект заняття з особовим складом ГУ ДСНС України в Івано-Франківській області / І. Турчин. Затвердив І. Оксентюк. 2022. 6 с.

[3] Охорона державної таємниці : спеціальна короткострокова освітня програма для підвищення кваліфікації державних службовців працівників режимно-секретних органів суб'єктів режимно-секретної діяльності. / Національна академія служби безпеки України. Київ. 2023. 15 с.

особливість може бути опосередкованим свідченням доволі активних трансформацій та змін в законодавства і наукових напрацюваннях у сфері охорони державної таємниці. На користь цього припущення свідчить й, наприклад, такий факт як кількість змін і редакцій внесених до Закону України «Про державну таємницю». За майже три десятка років свого існування (з 1994 року) Закон отримав 27 редакцій, при чому, останні 5 – протягом 2022-2023 років. На додачу до цього маємо констатувати, що й інші акти законодавства, що пов'язані із унормуванням в сфері охорони державної таємниці, зокрема підзаконні й такі, що мають гриф обмеження доступу, також періодично зазнають змін.

Метою статті є виявлення особливостей забезпечення реалізації контролю знань з охорони державної таємниці в системі Державної кримінально-виконавчої служби України та в цілому.

Для досягнення поставленої мети було проаналізовано та надано характеристику заходам, які містять в собі ознаки здійснення контролю знань з охорони державної таємниці; виявлено характеристики суб'єктів контролю знань з охорони державної таємниці та їх діяльності; розглянуто особливості контролю знань з державної таємниці в Державній кримінально-виконавчій службі; зроблено узагальнені висновки та запропоновано визначення поняття «контроль знань з охорони державної таємниці».

Виклад основного матеріалу. Звернемо увагу на те, що фактично кожна визнана держава світу володіє певними відомостями, розголошення яких може завдати їй шкоди, наприклад, в сфері її оборони тощо. Частина подібних відомостей на цілком законних підставах підлягають державній охороні від розголошення. В такому випадку ці дані можна розглядати як «державну таємницю». Схожа логіка визначення сутності інформації, яка становить державну таємницю, прослідковується і в законодавстві України. Так, стаття 1 Закону України «Про державну таємницю» характеризує останню як відомості «…розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою»[1].

Звісно, що навіть у мирний час належне забезпечення охорони державної таємниці є вкрай важливим. Проте, в стані відбиття ворожої агресії, в якому зараз знаходиться Україна, збереження державної таємниці стає критично необхідним. Виконання цього завдання безперечно потребує вироблення державою відповідної системи охорони, правових механізмів її реалізації, визначення відповідальних державних суб'єктів та належних порядків їх дій, інших нормативно врегульованих заходів. Разом із тим, перелічене, на наш погляд, – це не єдина необхідна умова. Не менш важливими є грамотні та ефективні дії осіб, що безпосередньо працюють з інформацією, яка становить державну таємницю, а в загальних масштабах

[1] Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII (із змінами). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 16, ст. 93. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text

України це вочевидь десятки тисяч осіб. Хто ці люди та чи мають вони необхідну для цього підготовку і кваліфікацію?

Зміст названого вище профільного (спеціального) Закону дозволяє зробити висновок про те, що із відомостями, які становлять державну таємницю, працюють лише ті суб'єкти, зміст роботи яких вимагає цього за умовами їх професійної діяльності: службової, посадової або виробничої, науково-технічної, суто наукової чи навіть просто пов'язаної із навчанням. З цього випливає, що загальна спрямованість професійної діяльності означених осіб напрочуд широка та охоплює різноманітні наукові галузі і сфери. Відтак, з відомостями, які становлять державну таємницю, працюють люди із абсолютно різною освітою: гуманітарною, природничою, отриманою в галузі точних наук тощо. Тобто такими особами є: економісти, історики, педагоги, медики, інженери, особи що мають іншу фахову освіту. При цьому, деякі з них, як це вказано вище, ще навіть не завершили своє навчання та не отримали диплом. Отже, постає питання: що гарантує наявність у означених осіб сукупності специфічних за своїм змістом юридичних знань, для того аби вони могли дотримуватись встановлених національним законодавством правових вимог та водночас належним чином забезпечувати виконання заходів з охорони державної таємниці?

В цьому контексті наголосимо, що навіть отримання фахової правової освіти далеко не завжди передбачає докладне вивчення нормативно-правової бази з охорони державної таємниці. А остання доречи зовсім немаленька за своїм обсягом і всіх її специфічних особливостей не знають навіть ті, хто згідно із своїми посадовими обов'язками постійно працює над забезпеченням режиму секретності.

Зауважимо, що Закон України «Про державну таємницю» безпосередньо вимагає бути обізнаним із складом чинного законодавства про державну таємниці лише *від керівників* тих органів, установ, підприємств та організацій, які провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею. Про це зазначено в статті 20 названого Закону. Для усіх інших учасників провадження відповідної діяльності такі вимоги на рівні спеціального закону незадекларовані.

Разом із тим, необхідно визнати, що державою вироблено типові заходи, які спрямовано на додержання режиму секретності та нерозголошення відомостей, що становлять державну таємницю. Зокрема вони безпосередньо стосуються осіб, які були ознайомлені з такою інформацією або яким вона стала відома в ході професійної діяльності. До таких заходів можна віднести процедуру надання «допуску до державної таємниці». Вона визначена статтею 22 названого вище Закону. Підчас її здійснення, наприклад, усувається такий ризик, як допущення до секретних відомостей осіб, які мають психічні захворювання (питання, щодо виявлення недієздатності, в пов'язаних із цією обставиною випадках, урегульовано законодавством). Також законодавством передбачена обов'язкова перевірка Службою безпеки України інформації: стосовно причетності особи до організацій, що заборонені в установленому

законодавством порядку; виявлення інших обставин, що підвищують ризик розголошення особою секретних відомостей, в разі якщо вони стануть їй відомі; тощо. Унеможливленим також є отримання «допуску до державної таємниці» без письмово підтвердженого громадянином взяття на себе зобов'язань, щодо збереження довірених йому секретних відомостей. Крім того, тим особам, яким надається «допуск до державної таємниці», повідомляється про відповідальність за її розголошення та за інші порушення вимог законодавства про державну таємницю.

Варто також зазначити, що для деяких категорій осіб застосовуються й інші заходи, щодо поінформування про необхідність збереження державної таємниці. Така діяльність може провадитись навіть поза процедурою надання «допуску». Наприклад, для громадян, які вперше зараховуються на посади як рядового, так і начальницького складу кримінально-виконавчої служби, статтею 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» передбачено прийняття присяги. В змісті останньої зазначене зобов'язання: «…зберігати державну та іншу охоронювану законом таємницю»[1]. В той же час, зауважимо, що особовий склад Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС України) становлять не лише означені посадові особи але й державні службовці та й цивільні особи також. Деякі з них не приймають жодної присяги, а в змісті присяги інших суб'єктів окремих згадувань про державну таємницю не міститься, а натомість зазначено лише зобов'язання: «…дотримуватися Конституції та законів України…»[2] (ст. 36).

З викладеного можна зробити висновок, що означені заходи (і процедура надання «допуску», і прийняття на себе зобов'язань особою шляхом присяги) є лише першою ланкою для отримання громадянином можливості працювати з секретною інформацією. А питання проблематики рівня знань означених осіб на цьому етапі вирішуються лише частково та здебільшого поверхово.

Проте існує також і інша обов'язкова процедура. Нею є надання «доступу до державної таємниці». Основний її зміст визначено в статті 27 Закону України «Про державну таємницю», а особливості та різні варіанти її реалізації унормовано здебільшого на підзаконному рівні.

Надання «доступу» фактично є другим етапом, необхідним для реального санкціонованого ознайомлення особи з таємною інформацією. При цьому, отриманий «допуск» закріплює за людиною право працювати із секретними відомостями в цілому, а надання «доступу», яке за ним слідує, завжди надається лише до конкретної обмеженої сукупності даних. Отже, враховуючи викладене, той момент, коли особа вперше отримує «доступ» за основним місцем зайнятості, видається найбільш вдалим для перевірки

[1] Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV (із змінами). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 30, ст. 409. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#top

[2] Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII (із змінами). Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 4, ст. 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

наявності в неї належного рівня знань з охорони державної таємниці.

Для пояснення зробленого твердження варто навести аналогію із обов'язковим інструктажем та контролем знань з охорони праці, які завжди передують початку виконання особою своїх посадових обов'язків. Так, навряд чи будь-який розважливий роботодавець дозволить робітнику працювати із складним пристроєм, або виконувати небезпечні роботи не проконтролювавши перед цим, що така особа ознайомлена із правилами безпеки.

Наразі, згідно Закону України «Про державну таємницю», надання «доступу» до секретних відомостей здійснюють керівники державних органів, а також органів місцевого самоврядування. Крім того рішення про надання «доступу» приймають керівники підприємств, установ і організацій різних форм власності. Тобто відповідні повноваження віднесено до компетенції перших осіб тих суб'єктів, у яких провадять діяльність пов'язану із секретною інформацією. Втім цілком зрозуміло, що керівники, приймаючи відповідні рішення, безпосередньо не здійснюють саму процедуру. Цю функцію забезпечують підпорядковані ним режимно-секретні органи (РСО). Отже, здебільшого саме РСО перевіряють належний рівень знань (хоча в деяких випадках, визначених законодавством, такі дії виконує й Служба безпеки України).

Варто зазначити, що на рівні спеціального закону діяльність РСО, щодо забезпечення контролю знань з охорони державної таємниці, слабо деталізована. Отже, зміст та форма заходів, які обирає РСО для провадження, можуть значним чином варіювати, залежно від ситуації та вподобань працівників окремого режимно-секретного органу. З особистої практики нам відомо, що зміст питань, включених до перевірки, може стосуватись як лише декількох простих відповідей, так і передбачати тривале й дуже поглиблене опитування. Звернемо увагу на те, що на рівні закону зміст поняття «контроль знань з охорони державної таємниці» не визначене.

Висновки. Підсумовуючи викладене, виникають підстави стверджувати, що контроль знань виступає важливим, дієвим та необхідним заходом забезпечення належного рівня кваліфікації в сфері охорони державної таємниці для осіб з різноманітною освітою. Також можна дійти висновку, що такий контроль варто сприймати як двоступеневу комбінацію окремих процедур. Перша сходинка якого пов'язана із усвідомленим та формалізованим взяттям особою на себе відповідних зобов'язань (наприклад, шляхом прийняття присяги, чи складанням «підписки про нерозголошення», які стимулюють особу до самостійного поглиблення власних знань у відповідній сфері) та/або із повідомленням особі про відповідальність (як це робиться під час реалізації процедури «допуску» до державної таємниці). Друга ж сходинка, або етап, здебільшого реалізується режимно-секретними органами (в тому числі так відбувається й в ДКВС України). Стартом для цієї роботи виступає оформлення «доступу» до державної таємниці. Втім діяльність РСО, щодо контролю знань, на цьому не завершується. Вона триває рівно стільки, скільки особа наділена

«допуском» до державної таємниці. При цьому, режимно-секретні органи кожного підприємства, установи, організації, органу влади та місцевого самоврядування мають широкі можливості для самостійного обрання (на власний розсуд) тих форм, способів та засобів здійснення контролю знань, які вони вважають за потрібне застосовувати. Така діяльність супроводжується не лише контролем вже засвоєних знань але й відслідковуванням обізнаності працівників та, за потреби, забезпеченням їх інформацією для підвищення свого рівня підготовки. Враховуючи виявлені особливості, означена діяльність режимно-секретних органів, в тому числі тих, що відносяться до системи ДКВС України, заслуговує на формулювання якщо не нормативно-правового, то хоча б наукового визначення поняття «контроль знань з охорони державної таємниці».

Спираючись на опрацьовані дані, виникають підстави запропонувати таке визначення поняття «контроль знань з охорони державної таємниці»: це передбачене чинним законодавством завдання, яке здійснюється відповідними суб'єктами забезпечення режиму секретності в межах їх повноважень, мета якого полягає у забезпечені та підтримуванні достатнього рівня обізнаності й підготовки працівників, які необхідні для належного виконання такими працівниками своїх обов'язків з охорони державної таємниці. Контроль знань є складовою єдиного комплексу заходів, в якому він (контроль) органічно й нерозривно поєднується із навчально-інформаційною діяльністю суб'єктів забезпечення контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю : план-конспект заняття з особовим складом ГУ ДСНС України в Івано-Франківській області / І. Турчин. Затвердив І. Оксентюк. 2022. 6 с.

2. Державна кримінально-виконавча служба України (офіційний сайт ДКВС України). «Про службу / Історія ДКВС». URL: https://kvs.gov.ua/about-service/history/

3. Організація охорони державної таємниці в Україні : навчальний посібник / А. М. Супруненко, І. І. Башта, А. М. Лисеюк, К. С. Свіріна ; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь : УДФСУ, 2020. 370 с.

4. Основи організації та забезпечення режиму секретності в установах і організаціях України : робоча програма навчальної дисципліни (силабус) / Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації КПІ ім. Ігоря Сікорського. Спеціальна кафедра № 2. 2022. 14 с.

5. Охорона державної таємниці : спеціальна короткострокова освітня програма для підвищення кваліфікації державних службовців працівників режимно-секретних органів суб'єктів режимно-секретної діяльності / Національна академія служби безпеки України. Київ. 2023. 15 с.

6. Охорона державної, службової та особистої таємниці : програма вибіркової навчальної дисципліни підготовки бакалаврів спеціальності 081 «Право» / Затверджено вченою радою Навчально-наукового юридичного інституту, Протокол № 2 від 25.10.2019 р. / О. Я. Кузьмич : Кафедра цивільного права навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ. 2019. 6 с.

7. Пекарський С. П. Режим секретності : навчальний посібник. Київ: ВД «Дакор», 2021. 144 с.

8. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV (із змінами). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 30, ст. 409. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#top

9. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII (із змінами). Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 4, ст. 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

10. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII (із змінами). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 16, ст. 93. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text

11. Режим таємності : програма (силабус) навчального курсу для денної форми навчання спеціальності 081 «Право» / О.О. Кузнєцов, І.В. Бондар. Кафедра тактико-спеціальної підготовки Академії державної пенітенціарної служби Міністерства юстиції України. Чернігів. 2019. 17 с.

12. Управління повсякденною діяльністю підрозділів : навч. посібн. / колектив авторів. К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2021. 416 с.

Стаття надійшла до редакції 30.05.2023

Denis Ev. DENISCHUK
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CONTROL OF KNOWLEDGE ON THE PROTECTION OF STATE SECRETS IN THE STATE CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE: TODAY'S ISSUE

The article examines the peculiarities of the control of knowledge on the protection of state secrets in the State Criminal Enforcement Service of Ukraine, while paying attention to both the typical features of the appropriate control and the features characteristic primarily of the State Security Service of Ukraine. Based on the processed data, the following definition of the concept of "control of knowledge on the protection of state secrets" is proposed: this is a task provided for by the current legislation, which is carried out by the relevant subjects of ensuring the secrecy regime within the limits of their powers, the purpose of which is to ensure and maintain a sufficient level of awareness and training employees, which are necessary for the proper performance by such employees of their duties for the protection of state secrets. Control of knowledge is a component of a single set of measures in which it (control) is organically and

inextricably combined with the educational and informational activities of control enforcement subjects.

Key words: *State Criminal Enforcement Service of Ukraine, state secret, information, knowledge control, training, regime of secrecy, regime-secret body.*

УДК 342.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.32*

Роман Ігорович БОГДАНОВ,
доктор філософії з менеджменту
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, надано характеристику системі матеріально-фінансового забезпечення територіальних управлінь ДБР. Аргументовано, що матеріально-фінансове забезпечення можна розглядати у двох аспектах –як процес і, як сукупність форм, методів та засобів. Відмічено, що в цілому обидва підходи не суперечать і не виключають один одного, а лише відображають різні боки досліджуваного забезпечення. Обґрунтовано, що матеріально-фінансове забезпечення діяльності територіальних управлінь ДБР доцільно розглядати як врегульовану нормами права діяльність компетентних суб'єктів щодо здійснення комплексу рішень і заходів із відшукування джерел, формування фондів, раціонального розподілу та використання матеріальних (тобто речових) засобів і грошових коштів з метою створення сприятливих умов для ефективного, якісного та неупередженого виконання територіальними управліннями ДБР покладних на них завдань, функцій і повноважень.

Доведено, що матеріально-фінансове забезпечення територіальних управлінь ДБР має включати: 1) матеріально-технічні ресурси, до яких належать: а) будівлі та приміщення (офісні, житлові, навчальні, охорони здоров'я, технічні тощо); б) транспорт і засоби необхідні для його нормальної експлуатації; в) меблі та канцелярські товари; г) комп'ютерна техніка та оргтехніка; ґ) спеціальне обладнання та устаткування; д) зброя; е) засоби заохочення та мотивації персоналу; 2) фінансові ресурси: а) грошові кошти на придбання та оплату обслуговування матеріальних засобів; б) грошові кошти на оплату і стимулювання праці персоналу територіальних управлінь ДБР; в) грошові кошти на придбання інформаційних, комп'ютерних та інших технологій; г) кошти на забезпечення навчання та професійного розвитку персоналу; ґ) кошти на виконання соціальних гарантій та зобов'язань перед персоналом управлінь; д) кошти на проведення просвітницької та іміджевої роботи.

***Ключові слова**: матеріально-фінансове забезпечення, територіальні управління, Державне бюро розслідувань.*

Постановка проблеми. Важливим елементом організаційного забезпечення адміністративно-правового статусу територіальних управлінь

ДБР є матеріально-технічне забезпечення. Дане питання, на нашу думку, протягом останніх років не отримує достатньої уваги з боку правників, більшість із них, досліджуючи діяльність органі влади, зокрема тих, що здійснюють правоохоронну функцію, відмічають важливість матеріально-технічного забезпечення як складової більш масштабної організаційно-управлінської діяльності, однак при цьому у розрізі висвітлення засад і проблем діяльності Державного бюро розслідувань науковці, як правило, не розкривають сутності цього забезпечення, не виокремлюють його ознак, не деталізують його правових засад та структури.

Варто відзначити, що окремі проблемні аспекти, пов'язані із забезпеченням діяльності Державного бюро розслідувань, а також його територіальних управлінь, у своїх наукових працях розглядали В. М. Данюк, П. О. Комірчий, А. М. Михненко, В. М. Петюх, В. Б. Пчелін, Н. Т. Рудь, С. О. Шатрава та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, у юридичній літературі недостатньо опрацьованим є питання матеріально-фінансового забезпечення діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття матеріально-фінансового забезпечення діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «матеріально-фінансове забезпечення»; розкрити положення норм чинного законодавства, яке регулює питання матеріально-фінансового забезпечення діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що на сьогоднішній день поняття матеріально-фінансового забезпечення взагалі, а також у розрізі діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань, зокрема, є малодослідженим. Так, А. Суббот, аналізуючи питання фінансового та матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів як складові їх безпечної діяльності, зазначає, що вони завжди стояли надзвичайно гостро через особливості системи господарювання й обмеженість бюджетних коштів[1]. Нині, наголошує правник, безпека діяльності правоохоронних органів й особиста безпека їхніх працівників безпосередньо залежить від фінансового й матеріально-технічного забезпечення самих правоохоронних органів. І навпаки, успішна робота правоохоронних органів значною мірою залежить від умов праці, соціального обслуговування працівників[2]. Підтримуючи позицію О.М. Бандурки, А. Суббот веде мову про матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів як систему товарно-грошових і господарських відносин, що виникають між центральними апаратами відповідних правоохоронних органів, органами влади, підприємствами, організаціями, фізичними особами, з одного боку, і правоохоронними органами та їхніми

[1] Суббот А. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів як складові їх безпечної діяльності. *Вісе*. 2012. № 24. С. 16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2012_24_8.

[2] Там само. С. 18.

підрозділами — з другого, в процесі централізованого постачання матеріальних, технічних і військових ресурсів (сировина, паливо, обладнання, речове майно, зброя, боєприпаси й матеріали); виконання договорів купівлі-продажу (оптова торгівля), реалізації фондів, комісійного й роздрібного продажу продуктів і засобів виробництва; надання матеріальнотехнічної допомоги та фінансування їх діяльності[1]. Виходячи з наведених визначень, на думку М. Суббота, можна класифікувати ресурси, що використовуються системою правоохоронних органів, залежно від їхньої ролі, матеріального управління й особливостей впливу на процес функціонування правоохоронних органів, при цьому кожен із видів ресурсів поділяється на підвиди: а) фінансові ресурси (сукупність усіх цільових фондів грошових коштів правоохоронних органів, необхідних для їхнього функціонування; надходження грошових коштів і здійснювані виплати): централізовані та децентралізовані; б) матеріальні ресурси; в) технічні ресурси: охорона (система контролю, сигналізації); оргтехніка тощо[2]. Безпосередньо фінансове забезпечення правоохоронних органів науковець розтлумачив як систему фінансових відносин, чітко визначену державними та відомчими нормативними правовими актами. Це діяльність, яка здійснюється в межах фінансової системи держави в усіх її проявах та виступає формою участі в розподілі грошових коштів шляхом отримання фінансових ресурсів. Зміст фінансового забезпечення правоохоронних органів випливає з його мети: наділення правоохоронних органів відповідними матеріально-технічними ресурсами, потрібними не лише для виконання основних обов'язків і завдань, а й для забезпечення їхньої професійної діяльності[3]. В. С. Шапіро та Я. А. Пащенко, розмірковуючи про матеріально-технічне забезпечення у контексті діяльності органів Національної поліції України, зазначають, що забезпечення профілактичної діяльності національної поліції виступає однією з умов ефективного і результативного виконання відповідних завдань і функцій у зазначеній сфері. Завдяки даним видам забезпечення, зауважують дослідники, створюється можливість для формування матеріальної основи і технічної бази з метою здійснення профілактичної роботи в органах поліції. Матеріально-технічні ресурси і достатній обсяг фінансування, необхідні у всіх сферах державного управління, оскільки крім іншого, це дозволяє запобігти корупційним правопорушенням, є гарантією незалежності відповідного органу та належного виконання ними своїх функціональних обов’язків[4]. Проаналізувавши позиції численних науковців, В. С. Шапіро та Я. А. Пащенко відзначають, що для діяльності органів поліції ці процеси мають велике значення не тільки для належного і злагодженого

[1] Бандурка О. М., Соболєв В. О. Теорія та методи роботи з персоналом в органах внутрішніх справ : підручник. Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. С. 17.

[2] Суббот А. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів як складові їх безпечної діяльності. *Вісник*. 2012. № 24. С. 16–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2012_24_8.

[3] Там само. С. 16.

[4] Шапіро В. С., Пащенко Я. А. Матеріально-технічне забезпечення національної поліції України. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 12 (25). С. 71.

функціонування всіх структурних елементів Національної поліції, але і для прийняття ефективних управлінських рішень в системі цих органів. Крім цього вони акцентують увагу на тому, що між фінансовим і матеріально-технічним забезпеченням діяльності національної поліції, існує нерозривний зв'язок. Зокрема, підкреслюють правники, від обсягів фінансування, виділених з державного бюджету та інших джерел, безпосередньо залежить можливість придбання необхідного обладнання та інших матеріально-технічних ресурсів[1]. Виходячи з вищесказаного фінансове забезпечення, на думку дослідниць, можна визначити як процес розподілу бюджетних коштів а також надходження і використання фінансових ресурсів з інших не заборонених законодавством джерел в обсягах необхідних для оплати праці медичного, санітарно-курортного, пенсійного житлового та інших видів соціального забезпечення поліцейських, здійснюючих профілактику правопорушень та у встановлених випадках членів їх сімей. Матеріально-технічне ж забезпечення – це процес планування закупівлі, використання і контролю за використанням земель, будівель і інших споруд автотранспортних засобів, обладнання та інших матеріально-технічних ресурсів національної поліції в обсягах необхідних для ефективного прийняття управлінських рішень в сфері профілактичних правопорушень і їх належного виконання працівниками поліції[2]. А. Г. Гончар, досліджуючи вище згадане забезпечення, доводить, що адміністративно-правове регулювання фінансування та матеріально-технічного забезпечення Національної поліції України є комплексом адміністративно-правових норм, що врегульовують суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення фінансування та матеріально-технічного забезпечення Національної поліції України, з метою раціонального використання коштів Державного бюджету України й інших джерел фінансування. При цьому він визначає фінансове й матеріально-технічне забезпечення Національної поліції України як систему товарно-грошових і господарських відносин, які виникають між органами та підрозділами Національної поліції, а також суб'єктами публічної адміністрації, уповноваженими на їх матеріально-технічне постачання[3]. На думку І. Є. Руколайніної під матеріально-технічним забезпеченням правоохоронних органів слід розуміти систему соціально-економічних заходів, що гарантують та забезпечують задоволення матеріальних потреб цих органів, виконання останніми покладених на них завдань та функцій щодо створення, розподілу і використання фондів грошових коштів в конкретній сфері правоохоронної діяльності. Під фінансовим забезпеченням правоохоронних органів дослідниця розуміє діяльність, що здійснюється в межах фінансової системи держави у всіх її проявах та є формою участі в

[1] Шапіро В. С., Пащенко Я. А. Матеріально-технічне забезпечення національної поліції України. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 12 (25). С. 72.

[2] Там само. С. 72–73.

[3] Гончар А. Г. Адміністративно-правове регулювання фінансування і матеріально-технічного забезпечення Національної поліції України : дис. … докт. філоссоф.. за спеціальністю 081 (Право) / Національна академія внутрішніх справ. К., 2021. С. 18.

розподілі грошових коштів шляхом отримання фінансових ресурсів із метою наділення правоохоронних органів відповідними матеріально-технічними ресурсами[1].

О. О. Панова, висвітлюючи проблематику матеріально-фінансового забезпечення публічної безпеки в Україні, визначає забезпечення публічної безпеки в Україні у загальному сенсі – як процес, здійснюваний суб'єктами публічної безпеки (державними та громадськими), з надання ресурсів, створення умов та вчинення інших дій, з метою гарантування та задоволення потреб зазначеної сфери[2]. При цьому дослідниця стверджує, що ключовим поняттям у даному вислові, на нашу думку, є категорія «фінанси», тобто сукупність грошових відносин, пов'язаних із формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов - і національного багатства[3]. Спираючись на аналіз численних наукових позицій, дослідниця доходить висновку, що під фінансовим забезпеченням публічної безпеки в Україні слід розуміти виконання суб'єктами забезпечення публічної безпеки своїх функцій щодо формування, розподілу, перерозподілу та використання наявних фінансових активів, направлених на попередження, припинення та усунення порушень у сфері публічної безпеки[4]. Що ж стосується матеріально-фінансового забезпечення публічної безпеки в Україні, то воно, відмічає О. О. Панова, має складну структуру, елементами якої є: джерело фінансування (державне та позадержавне); види фінансових надходжень; розпорядник отриманих матеріально-фінансових благ; методи контролю використання та акумулювання грошових надходжень, тощо. Означене забезпечення, на думку юристки являє собою складний комплекс заходів та напрямів реалізації, який залежить від етапу використання матеріальних ресурсів (попередження, припинення, або ліквідації наслідків порушення публічної безпеки та порядку), концентрується в руках численних суб'єктів забезпечення публічної безпеки на різних рівнях (загальнодержавному, регіональному, місцевому), та використовується з метою підвищення ефективності функціонування всієї сфери публічної безпеки країни[5].

Висновки. Отже, з викладеного видно, що матеріально-фінансове забезпечення є не менш важливою ланкою (або складовою) механізму організаційно-управлінського забезпечення діяльності органів влади,

---

[1] Руколайніна І. Є. Поняття та основні напрями матеріально-технічного та фінансового забезпечення в діяльності органів внутрішніх справ. *Право і Безпека*. 2011. № 5. С. 92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_5_21.

[2] Панова О. О. Матеріально-фінансове забезпечення публічної безпеки в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.* Серія: Юридичні науки. 2018. Т. 29 (68). № 1. С. 80.

[3] Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник. 2-ге вид., дон. і перероб. Київ : КНЕУ, 2002. С. 5.

[4] Панова О. О. Матеріально-фінансове забезпечення публічної безпеки в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.* Серія: Юридичні науки. 2018. Т. 29 (68). № 1. С. 81.

[5] Там само. С. 82.

зокрема територіальних управлінь ДБР, аніж інформаційне чи кадрове забезпечення, адже воно також спрямоване на надання у розпорядження зазначених суб'єктів такої кількості та обсягів матеріальних і фінансових ресурсів, які необхідні для їх нормального функціонування та належного виконання покладених на них завдань і повноважень. Матеріально-фінансове забезпечення можна розглядати у двох аспектах – це і як процес і, як сукупність форм, методів та засобів. В цілому обидва підходи не суперечать і не виключають один одного, а лише відображають різні боки досліджуваного забезпечення. На наше переконання, матеріально-фінансове забезпечення діяльності територіальних управлінь ДБР доцільно розглядати як врегульовану нормами права діяльність компетентних суб'єктів щодо здійснення комплексу рішень і заходів із відшукування джерел, формування фондів, раціонального розподілу та використання матеріальних (тобто речових) засобів і грошових коштів з метою створення сприятливих умов для ефективного, якісного та неупередженого виконання територіальними управліннями ДБР покладних на них завдань, функцій і повноважень.

Враховуючи вище викладене, вважаємо, що матеріально-фінансове забезпечення територіальних управлінь ДБР має включати:

1) матеріально-технічні ресурси, до яких належать: а) будівлі та приміщення (офісні, житлові, навчальні, охорони здоров'я, технічні тощо); б) транспорт і засоби необхідні для його нормальної експлуатації; в) меблі та канцелярські товари; г) комп'ютерна техніка та оргтехніка; ґ) спеціальне обладнання та устаткування; д) зброя; е) засоби заохочення та мотивації персоналу;

2) фінансові ресурси: а) грошові кошти на придбання та оплату обслуговування матеріальних засобів; б) грошові кошти на оплату і стимулювання праці персоналу територіальних управлінь ДБР; в) грошові кошти на придбання інформаційних, комп'ютерних та інших технологій; г) кошти на забезпечення навчання та професійного розвитку персоналу; ґ) кошти на виконання соціальних гарантій та зобов'язань перед персоналом управлінь; д) кошти на проведення просвітницької та іміджевої роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О. М., Соболєв В. О. Теорія та методи роботи з персоналом в органах внутрішніх справ : підручник. Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 480 с.

2. Гончар А. Г. Адміністративно-правове регулювання фінансування і матеріально-технічного забезпечення Національної поліції України : дис. … докт. філоссоф.. за спеціальністю 081 (Право) / Національна академія внутрішніх справ. К., 2021. 209 с.

3. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник. 2-ге вид., дон. і перероб. Київ : КНЕУ, 2002. 240 с.

4. Панова О. О. Матеріально-фінансове забезпечення публічної безпеки в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.* Серія: Юридичні науки. 2018. Т. 29 (68). № 1. С. 79–83.

5. Руколайніна І. Є. Поняття та основні напрями матеріально-технічного та фінансового забезпечення в діяльності органів внутрішніх справ. *Право і Безпека*. 2011. № 5. С. 90–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_5_21.

6. Суббот А. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів як складові їх безпечної діяльності. *Віче*. 2012. № 24. С. 16–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2012_24_8.

7. Шапіро В. С., Пащенко Я. А. Матеріально-технічне забезпечення національної поліції України. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 12 (25). С. 70–73.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2023

Roman Ih. BOGDANOV,
PhD in Management
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE CONCEPT AND MEANING OF MATERIAL AND FINANCIAL SECURITY OF THE ACTIVITIES OF THE TERRITORIAL OFFICES OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS

It is argued that material and financial support can be considered in two aspects - as a process and as a set of forms, methods and means. It is noted that, in general, both approaches do not contradict or exclude each other, but only reflect different sides of the researched provision.

It is substantiated that the material and financial support of the activities of the territorial administrations of the DBR should be considered as the activity of competent subjects regulated by legal norms regarding the implementation of a complex of decisions and measures to search for sources, the formation of funds, the rational distribution and use of material (i.e. material) means and money for the purpose creation of favorable conditions for efficient, high-quality and impartial performance by the territorial administrations of the SBI of tasks, functions and powers assigned to them.

It has been proven that the material and financial support of the territorial administrations of the DBR should include: 1) material and technical resources, which include: a) buildings and premises (office, residential, educational, health care, technical, etc.); b) transport and means necessary for its normal operation; c) furniture and stationery; d) computer equipment and office equipment; e) special equipment and facilities; e) weapons; f) means of encouraging and motivating personnel; 2) financial resources: a) funds for purchasing and paying for maintenance of material means; b) funds for payment and labor incentives of the staff of the territorial offices of the SBI; c) funds for the purchase of information, computer and other technologies; d) funds for training and

professional development of personnel; e) funds for the fulfillment of social guarantees and obligations to the personnel of departments; e) funds for educational and image work.

Keywords: *material and financial support, territorial administration, State Bureau of Investigation.*

УДК 343.98 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.33*

Михайло Васильович ЛЕПЕЙ,
кандидат юридичних наук
(КУП «ЕкоВін», м. Вінниця)

СУТНІСТЬ ВЗАЄМОДІЇ ОКРЕМИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ХУЛІГАНСТВА: НАУКОВІ ДИСПУТИ

Стаття присвячена розгляду деяких аспектів розслідування хуліганства. Досліджується сутність взаємодії окремих підрозділів правоохоронних органів під час розслідування хуліганства. Зазначено, що працівники правоохоронних органів реалізують різні категорії кримінальних проваджень. Сформульовано поняття взаємодії як врегульованого узгодженими нормативно-правовими актами в рамках компетенції співробітництва окремих підрозділів правоохоронних органів з метою максимально швидкого та ефективного вирішення конкретних завдань кримінального провадження.

Визначено об'єктивні та суб'єктивні фактори, які позначаються на взаємодії окремих підрозділів в конкретних випадках, як-от: протиправне діяння вчинено при відсутності очевидців в умовах певного місця та часу; знищення або пошкодження окремих слідів і доказів зацікавленими особами; невчасний виїзд на місце події; недостатнє використання техніко-криміналістичних засобів при проведенні слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів; недостатнє застосовування спеціальних знань в процесі реалізації кримінального провадження; незадовільне здійснення оперативно-розшукових заходів для встановлення та затримання правопорушника «по гарячих слідах». Вказані фактори пояснюють недоліки в організації взаємодії працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: *хуліганство, розслідування, кримінальне провадження, взаємодія, слідчі (розшукові) дії, правоохоронні органи.*

Постановка проблеми. Працівники правоохоронних органів реалізують різні категорії кримінальних проваджень. Одним з аспектів зазначеної діяльності є взаємодія між окремими підрозділами як

Національної поліції, так й інших правоохоронних органів, зокрема, органами прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідування та ін. Визначення сутності зазначеної криміналістичної категорії було предметом досліджень багатьох вчених-криміналістів та процесуалістів. Більшість з них вводили взаємодію підрозділів правоохоронних органів України до складу методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Тому вважаємо за необхідне опрацювати визначену наукову категорію.

Розгляду проблематики взаємодії окремих підрозділів правоохоронних органів в різних категоріях кримінальних проваджень присвятили свої праці такі науковці як Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. А. Погорецький, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інші. Зі свого боку, аналізу взаємодії окремих підрозділів правоохоронних органів під час розслідування хуліганства приділили увагу в своїх роботах Л. І. Аркуша, О. В. Антонюк, Р. І. Благута, О. М. Дуфенюк, С. С. Герасимчук, М. М. Єфімов, Н. О. Кононенко, М. А. Очеретяний та інші. У той же час, наше дослідження на відміну від попередніх розкрило більш точно визначену наукову категорію з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції інших дослідників.

Метою статті є дослідження сутності взаємодії окремих органів і підрозділів правоохоронних органів України під час розслідування хуліганства.

Виклад основного матеріалу. Стосовно сутності взаємодії необхідно звернутися до загальних принципів її формулювання. Для прикладу, О. М. Бандурка зауважив, що «…взаємодія – це комплекс спільних або узгоджених за часом і місцем дій кількох оперативних підрозділів з вирішення певних завдань у боротьбі зі злочинністю спільними зусиллями»[1]. Зі свого боку окрема група вчених-криміналістів (Р. І. Благута, О. М. Дуфенюк, Є. В. Пряхін) вказали, що «…однією з важливих умов досягнення успіху в розслідуванні протиправних діянь визначають взаємодію органів, які беруть участь у цій діяльності. У протидії злочинності, як доречно наголошують вказані автори, правоохоронні органи становлять єдину систему та здійснюють свої функції відповідно до Конституції України й інших законів. Водночас правоохоронна система характеризується тим, що до її складу входять управлінські структури різної відомчої підпорядкованості. Спільність мети, завдань, принципів і характеру діяльності пов'язують їх у цілісну систему. Це стосується й органів і посадових осіб, які реалізують свої повноваження під час досудового розслідування, проблема взаємодії яких є нині актуальною, оскільки безпосередньо пов'язана із посиленням ефективності боротьби зі

[1] Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник : Ч. І / Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. С. 139–140.

злочинністю»[1].

Досить вдало І. П. Козаченко та В. Л. Регульський наголосили на тому, що взаємодія є «…концентрацією сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети, здійснення відповідних спільних заходів, вибором таких тактичних прийомів або їх комбінацій, які найкраще забезпечують виконання завдань у винятково короткі терміни силами і засобами, що є в розпорядженні суб'єктів взаємодії, при найменших витратах і при безумовному дотриманні чинного законодавства»[2]. У свою чергу, М. М. Марков зазначив, що «…належна організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами у кримінальному провадженні є одним з напрямів підвищення ефективності виконання завдань із захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод і законних інтересів учасників такого провадження, швидкого, повного та неупередженого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений»[3]. Зі свого боку, О. П. Трясун порадив «…під взаємодією слідчих з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами у розслідуванні хуліганства, вчиненого у публічних місцях, розуміти передбачену чинним законодавством та угоджену за часом, місцем і послідовністю проведення систему певних взаємодоповнюючих дій, спрямованих на реалізацію його повноважень у цій сфері з використанням можливостей оперативних підрозділів, інших суб'єктів, зокрема підрозділів Національної поліції України, які не є оперативними, інших правоохоронних органів і органів державної влади й місцевого самоврядування, окремих громадян»[4]. В свою чергу, О. В. Антонюк зауважує, що «…налагоджена і доцільна взаємодія зазначених суб'єктів посідає місце в сукупності умов, що забезпечують вдале розслідування кримінальних правопорушень. Оскільки слідчі та оперативно-розшукові підрозділи виконують свої спеціальні функції, які, в своїй сукупності, надають змогу досягти мети кожного кримінального провадження. З огляду на зазначене, ми можемо визначити взаємодію слідчого та оперативних підрозділів під час розслідування хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень, як засноване на нормативно-правових актах узгоджене та спільне функціонування цих підрозділів, за керівної ролі

[1] Криміналістика : підручник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 556

[2] Козаченко І. П., Регульский В. Л. Правові, морально- етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності. Львів : Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України, 1999. С. 179.

[3] Марков М. М. Взаємодія оперативних та слідчих підрозділів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання організації та розвитку наукової, науково-технічної й науково-педагогічної діяльності в Україні* : збірник тез за матеріалами Всеукр. наук.-практ. інтер.-конф. (м. Київ, 30 серп. 2016 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2016. С. 106.

[4] Трясун П. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування хуліганства, вчиненого у публічних місцях : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2020. С. 12.

слідчого, планомірно направлене на вирішення окремих завдань кримінального провадження шляхом реалізації слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Загалом, підставами взаємодії слідчого та оперативних підрозділів під час розслідування хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень, є наступні: спільність мети і завдань оперативних працівників та слідчого (адже лише при об'єднанні зусиль, органи досудового розслідування і оперативні підрозділи зможуть ефективно виконати свої завдання); однакова юридична сила процесуальних актів оперативних підрозділів та слідчого; необхідність використання можливостей оперативного підрозділу і слідчого (слідчий має право провадити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії (ст. 40 КПК України), оперативний підрозділ може здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні виключно за письмовим дорученням слідчого, прокурора (ст. 41 КПК України))»[1]. Зі свого боку, В. М. Малюга вказує на те, що «…у сучасній юридичній науці під взаємодією слідчого з оперативними підрозділами й іншими суб'єктами у кримінальному провадженні розуміється передбачене в законі, відомчих нормативних актах або ж рекомендоване криміналістичною наукою сумісне функціонування зовнішньо (юридично, організаційно, професійно) не підпорядкованих суб'єктів взаємодії з притаманною їм комунікативно-діяльнісною чи/та специфічно-професійною компетенцією, спеціалізацією, що спрямовується й узгоджується слідчим (прокурором – процесуальним керівником) за часом, місцем, формами, а також засобами та методами реалізації для вирішення конкретних завдань, обумовлених характером слідчої ситуації, з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування злочинів і їх запобіганню»[2].

Досить вдалою вбачаємо тезу О. А. Антонюка, який зауважив, що «…неможливо досягти максимального результату, якщо для його здобутку не задіяні всі наявні сили та засоби. Це стосується і розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. Адже усі працівники правоохоронних органів на різних етапах розслідування можуть внести свій вагомий вклад в кримінальне провадження визначеної категорії. Оскільки слідчий (дізнавачі, прокурор) здійснює усі обов'язкові слідчі (розшукові) дії, працівники підрозділів кримінальної поліції та превентивної діяльності забезпечують їх проведення та виявлення оперативної інформації, працівники підрозділів ювенальної превенції – спілкування з неповнолітніми особами тощо. Тобто вся система правоохоронних органів задіяна в кримінальних провадженнях

[1] Антонюк О. В. Окремі аспекти взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. С. 9.

[2] Малюга В. М. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами в системі методики розслідування злочинів : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2016.

досліджуваної категорії. Тому визначення найбільш оптимальних форм їх взаємодії є однією з перспективних задач вчених-криміналістів»[1].

В. Ю. Шепітько наголошує на тому, що «…взаємодія в діяльності з розкриття і розслідування злочинів повинна мати конкретний характер, ґрунтуватися на законі і правильному поєднанні форм і методів роботи та здійснюватися з додержанням таких принципів: процесуальної самостійності слідчих і органів дізнання, невтручання в їх процесуальну діяльність; законності; самостійності співробітників оперативно-розшукових підрозділів, слідчих і спеціалістів в обранні засобів при здійсненні узгоджених заходів; поділу компетенції між учасниками взаємодії; нерозголошення учасниками взаємодії даних процесуальної, оперативно-розшукової та іншої діяльності; узгодженості планування і виконання дій учасниками взаємодії, наявності обміну інформацією та ін. У даний час існують такі види взаємодії: 1) взаємодія слідчого та органів дізнання в роботі з конкретної кримінальної справи. Цей вид взаємодії є найбільш поширеним і здійснюється в різних формах; 2) взаємодія прокурора зі слідчим. У цьому разі взаємодія має місце тоді, коли прокурор дає доручення і вказівки слідчому по конкретних кримінальних справах або сам бере участь у розслідуванні, здійснює окремі слідчі дії; 3) взаємодія слідчого з експертами і спеціалістами. Така взаємодія здійснюється в процесі підготування і збирання інформації та матеріалів для експертного дослідження або під час експертного дослідження. Дана взаємодія має місце і при проведенні окремих слідчих дій, в яких бере участь експерт або спеціаліст (огляду місця події, допиту неповнолітніх, обшуку автотранспортних засобів та ін.); 4) взаємодія слідчого з окремими представниками державних служб. Така взаємодія припускає наявність взаємовідносин і співробітництва щодо одержання інформації у службових осіб податкових інспекцій або адміністрацій, пенсійного фонду, митних служб тощо; 5) взаємодія слідчого з громадськими формуваннями»[2].

Зі свого боку В. А. Колесник стосовно особливостей взаємодії оперативних і слідчих підрозділів акцентує, що «…взаємодія має організаційні та кримінально-процесуальні аспекти, і якщо в окремих випадках можуть здійснюватися узгоджені дії під час участі оперативних співробітників в проведенні окремих слідчих дій, і це буде спільною діяльністю слідчого й оперативного працівника, то участь слідчого у проведенні оперативних заходів виключена. Але якщо такі оперативні заходи будуть здійснюватися з метою виконання узгоджених завдань у поєднанні з процесуальними діями, то попри відсутність спільності дій оперативного працівника та слідчого питання взаємодії матимуть місце. Тому у взаємодії оперативних і слідчих підрозділів треба акцентувати увагу

[1] Антонюк О. А. Особливості взаємодії окремих підрозділів правоохоронних органів при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Юридична наука.* 2020. № 12. С. 189.

[2] Криміналістика : Підручник / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. С. 280-281

не на спільності, а на узгодженості дій слідчих та оперативних підрозділів, якщо такими діями розв'язується виконання спільних чи взаємовигідних завдань. Проте за певних обставин взаємодія матиме прояв саме у спільних діях і лише в межах повноважень, наданих слідчому й оперативному співробітнику»[1].

М. Є. Шумило зазначає, що «…на початку розслідування виникає потреба у активному проведенні розшукових і процесуальних дій для якомога найшвидшого заволодіння даними про сліди вчиненого злочину і встановлення причетності до його вчинення конкретної особи. Необхідність розшукової діяльності обумовлюється також протидією з боку зацікавлених осіб. Процесуальний закон покладає обов'язок в кожному випадку виявлення ознак злочину вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні 109 злочину, і до їх покарання. Виконати даний припис – вимогу закону можливо лише в органічній взаємодії розшукових і процесуальних дій. Розшукова діяльність тісно пов'язана зі слідчими діями. Як правило, фактичні підстави обшуків, виїмок, оглядів, затримання формуються в межах розшукової діяльності. Необхідність домінуючої переваги розшукової діяльності на початковому етапі розслідування пояснюється і тим, що особа, яка вчинила злочин, має переваги перед суспільством, в тому числі перед органами кримінального переслідування»[2].

Досить доречним вважаємо принципи взаємодії, визначені О. С. Саінчиним, як-от: найсуворіше дотримання законності; плановість; швидкість, активність і широке застосування науково-технічних засобів у ході розслідування; обов'язкове залучення громадськості; правильне ставлення до оцінки доказів; знання кожним учасником взаємодії повноважень і форм діяльності органів слідства та дізнання; точне розмежування компетенції учасників взаємодії; врахування провідної ролі слідчого у процесі взаємодії; нерозголошення даних досудового слідства, а також засобів і методів, застосовуваних в ОРД, відносна самостійність органу дізнання у виборі засобів і методів, використовуваних для здійснення ОРЗ[3].

У розрізі зазначеного вважаємо за необхідне визначити об'єктивні та суб'єктивні фактори, які позначаються на взаємодії окремих підрозділів в конкретних випадках. Позаяк саме вони впливають на здійснення окремих завдань кримінального провадження. Аналіз опитування працівників правоохоронних органів стосовно факторів, які впливали на розслідування хуліганства, дозволив нам визначити наступні фактори, як-от:

---

[1] Колесник В. А. Криміналістична тактика в забезпеченні діяльності оперативних та слідчих підрозділів СБ України з виявлення й розкриття злочинів : монографія. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. Ч. 2. С. 121.

[2] Шумило М. Є. Основні напрями реформування досудового провадження в новому КПК України. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару. Вип. 2. Харків : Оберіг, 2010. С. 272-273.

[3] Саінчин О. С. Криміналістичні умови розкриття умисних вбивств. *Правова держава*. Одеса : ОНУ, 2008. № 10. С. 267.

Об'єктивного характеру:

– протиправне діяння вчинено при відсутності очевидців в умовах певного місця та часу – 57 %;

– знищення або пошкодження окремих слідів і доказів зацікавленими особами – 26 %.

Суб'єктивного характеру:

– невчасний виїзд на місце події – 12 %;

– недостатнє використання техніко-криміналістичних засобів при проведенні слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів – 59 %;

– недостатнє застосовування спеціальних знань в процесі реалізації кримінального провадження – 68 %

– незадовільне здійснення оперативно-розшукових заходів для встановлення та затримання правопорушника «по гарячих слідах» – 37 %.

Вказані фактори пояснюють недоліки в організації взаємодії працівників правоохоронних органів.

Висновки. Констатуючи вищенаведене, зазначимо, що взаємодія – це врегульоване узгодженими нормативно-правовими актами в рамках компетенції співробітництво окремих підрозділів правоохоронних органів з метою максимально швидкого та ефективного вирішення конкретних завдань кримінального провадження. Визначено об'єктивні та суб'єктивні фактори, які позначаються на взаємодії окремих підрозділів в конкретних випадках, як-от: протиправне діяння вчинено при відсутності очевидців в умовах певного місця та часу; знищення або пошкодження окремих слідів і доказів зацікавленими особами; невчасний виїзд на місце події; недостатнє використання техніко-криміналістичних засобів при проведенні слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів; недостатнє застосовування спеціальних знань в процесі реалізації кримінального провадження; незадовільне здійснення оперативно-розшукових заходів для встановлення та затримання правопорушника за «гарячими» слідами. Вказані фактори пояснюють недоліки в організації взаємодії працівників правоохоронних органів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк О. В. Окремі аспекти взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. С. 12–19.

2. Антонюк О. А. Особливості взаємодії окремих підрозділів правоохоронних органів при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Юридична наука*. 2020. № 12. С. 189–195.

3. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник : Ч. І / Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.

4. Козаченко І. П., Регульский В. Л. Правові, морально- етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності. Львів : Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України, 1999. С. 178–203.

5. Колесник В. А. Криміналістична тактика в забезпеченні діяльності оперативних та слідчих підрозділів СБ України з виявлення й розкриття злочинів : монографія. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. Ч. 2. 378 с.

6. Криміналістика : підручник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.

7. Криміналістика : Підручник / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с.

8. Малюга В. М. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами в системі методики розслідування злочинів : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2016. 289 с.

9. Марков М. М. Взаємодія оперативних та слідчих підрозділів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання організації та розвитку наукової, науково-технічної й науково-педагогічної діяльності в Україні* : збірник тез за матеріалами Всеукр. наук.-практ. інтер.-конф. (м. Київ, 30 серп. 2016 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2016. С. 106–108.

10. Саінчин О. С. Криміналістичні умови розкриття умисних вбивств. *Правова держава*. Одеса : ОНУ, 2008. № 10. С. 267–273.

11. Трясун П. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування хуліганства, вчиненого у публічних місцях : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2020. 20 с.

12. Шумило М. Є. Основні напрями реформування досудового провадження в новому КПК України. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару. Вип. 2. Харків : Оберіг, 2010. С. 269–276.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2023

Mykhailo V. LEPEI,
PhD in Law
(Municipal Unitary Enterprise «Ekovin», Vinnytsia, Ukraine)

THE IMPORTANCE OF MUTUAL RELATIONS BETWEEN DIFFERENT PARTS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF UKRAINE DURING THE INVESTIGATION OF HOOLIGANISM: SCIENTIFIC DEBATES

The article is devoted to consideration of some aspects of hooliganism investigation. The essence of the interaction of individual units of law

enforcement agencies during the investigation of hooliganism is investigated.

It is noted that law enforcement officers implement various categories of criminal proceedings. One of the aspects of the mentioned activity is interaction between individual units of both the National Police and other law enforcement agencies (prosecutor's office, Security Service of Ukraine). Determining the essence of the specified forensic category was the subject of research by many forensic scientists and proceduralists. Most of them included the interaction of law enforcement units as part of the methodology for investigating criminal offenses.

The concept of interaction as regulated by agreed normative legal acts within the competence of cooperation of individual units of law enforcement agencies with the aim of solving specific tasks of criminal proceedings as quickly and efficiently as possible is formulated.

Objective and subjective factors have been identified that affect the interaction of individual units in specific cases, such as: the illegal act was committed in the absence of eyewitnesses in the conditions of a certain place and time; destruction or damage of individual traces and evidence by interested persons; untimely departure to the scene; insufficient use of technical and forensic means when conducting investigative (search) actions, covert investigative (search) actions and other measures; insufficient application of special knowledge in the process of criminal proceedings; unsatisfactory implementation of investigative measures to identify and detain an offender "on hot pursuit". The specified factors explain the shortcomings in the organization of the interaction of law enforcement officers.

Keywords: *hooliganism, investigation, criminal proceedings, interaction, investigative (search) actions, law enforcement agencies.*

УДК 342.9: 347.700 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.34*

Тарас Ігорович ОЛЕКСЮК
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

НАПРЯМКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСЦЕВИМИ ДЕРЖАВНИМИ АДМІНІСТРАЦІЯМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ В УКРАЇНІ

У статті наголошено на тому, що забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні має знаходити свій вияв у реалізованих відповідно до адміністративно-правового статусу останніх, структурованих, регламентованих на нормативно-правовому та організаційно-управлінському рівні напрямках, що позначають у своїй сукупності та взаємообумовленості сфери реалізації відповідних повноважень місцевих державних адміністрацій у контексті забезпечення територіальної оборони в Україні. Повноваження уповноважених суб'єктів лежать в основі напрямків забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні, формуючи їх ідеологічне, морально-етичне, організаційне, координаційне підґрунтя.

Виокремлено такі напрямки забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні, як координаційний, який знаходить свій вияв у тому, що саме місцеві державні адміністрації відповідальні за виконання на місцевому рівні державних програм у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, цивільного захисту, функціонування критичної інфраструктури, безперебійної роботи агропромислового комплексу, транспорту і зв'язку; ідейно-виховний та освітній напрямок, який зводиться до підготовки громадян України до національного спротиву, охоплюючи морально-етичні, соціально-психологічні, історичні засади такої підготовки; встановлення на місцевому рівні зумовлених дотриманням інтересів національної безпеки і оборони України обмежень, а також контроль за їх реалізацією; фінансово-економічний напрямок; напрямок міжнародного співробітництва; антикорупційний напрямок забезпечення територіальної оборони; напрямок відновлення цивільної інфраструктури, культурної, освітньої, наукової діяльності населення, а також ділової активності підприємств.

Ключові слова: *напрямки, місцеві державні адміністрації, забезпечення територіальної оборони в Україні, адміністративно-правове регулювання.*

Постановка проблеми. Забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні має знаходити свій вияв у реалізованих відповідно до адміністративно-правового статусу останніх, структурованих, регламентованих на нормативно-правовому та організаційно-управлінському рівні напрямках, що позначають у своїй сукупності та взаємообумовленості сфери реалізації відповідних

повноважень місцевих державних адміністрацій у контексті забезпечення територіальної оборони в Україні.

Фундаментальні проблеми, пов'язані з забезпеченням місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні, осмислювали у своїх комплексних дослідженнях такі провідні вітчизняні науковці як О. М. Бандурка, О. С. Бодрук, К. Л. Бугайчук, О. С. Власюк, Є. В. Гармаш, Н. В. Горло, С. М. Гусаров, І. І. Дейнега, О. В. Джафарова, Ю. Л. Калгушкін, Ю.М. Кириченко, О.В. Левченко, О.М. Музичук, О. В. Пабат, В.А. Пастушенко, А.М. Подоляка, О. Ю. Салманова, О. Ю. Синявська, В. В. Сокуренко, В. І. Теремецький, О. П. Угровецький, В. В. Хомутянський, С. В. Чумаченко, Р. В. Шаповал та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання напрямків забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити перелік основних напрямків забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: окреслити напрямки забезпечення територіальної оборони на основі аналізу вітчизняного законодавства; осмислити основний зміст категорії «порядок реалізації напрямків забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні»; на основі досліджуваних позицій науковців, приписів нормативно-правових актів, а також актуальних інформаційно-технічних, безпекових, соціально-економічних, зовнішньополітичних тенденцій розвитку держави та суспільства виокремити та проаналізувати окремі напрямки забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» до повноважень, що мають фундаментальне значення для осмислення відповідних напрямків забезпечення територіальної оборони, можна віднести: «забезпечення виконання законодавства про територіальну оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, військовий обов'язок посадовими особами і громадянами, підприємствами, установами і організаціями; здійснення заходів, пов'язаних з територіальною обороною, мобілізаційною підготовкою, цивільним захистом на відповідній території; забезпечення виконання законодавства про пільги, встановлені для ветеранів війни та прирівняних до них осіб, військовослужбовців, звільнених з військової служби, а також про пільги і допомогу сім'ям військовослужбовців строкової служби; участь в організації та забезпеченні заходів підготовки населення України до участі в русі національного спротиву та підготовці молоді до військової служби, забезпечення направлення громадян для проходження базової військової служби та альтернативної (невійськової) служби на відповідній території; вжиття заходів щодо створення належних умов для

функціонування пунктів пропуску через державний кордон України тощо»[1].

Ми глибоко переконані, що повноваження уповноважених суб'єктів лежать в основі напрямків забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні, формуючи їх ідеологічне, морально-етичне, організаційне, координаційне підґрунтя.

Водночас напрями забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні багато в чому обумовлюються організацію та порядком діяльності місцевих державних адміністрацій, багатоступеневим механізмом організації їх роботи, визначеним Законом України «Про місцеві державні адміністрації». В основі такої роботи лежить злагоджена система керівників і посадових осіб, яка і приводить у рух відповідні напрямки діяльності, формує їх межі, окреслює коло відповідальних виконавців. Ця система, з одного боку, забезпечує безперебійність, системність та плановість реалізації відповідних напрямків, а, з іншого боку, встановлює рамки і обмеження їх реалізації, обумовлені необхідністю забезпечення національної безпеки, виконання положень міжнародних договорів, врахування економічних, соціальних і культурних особливостей регіону, закріплених на рівні стратегій і концепцій.

Законом України «Про місцеві державні адміністрації» визначено внутрішню структуру функціонування місцевих державних адміністрацій. Відповідно до даного нормативно-правового акту «голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень Президента України... Кандидатури на посади голів районних державних адміністрацій Кабінету Міністрів України вносяться головами відповідних обласних державних адміністрацій»[2].

Так, кожен із вищевказаних уповноважених суб'єктів є відповідальним за певні напрямки забезпечення територіальної оборони в межах покладених на нього повноважень. При цьому сам процес реалізації даних напрямків на рівні повноважень вищевказаних суб'єктів є суворо регламентованим з метою забезпечення його уніфікованості та безперебійності.

З огляду на це ми стоїмо на необхідності виділення такої категорії, як порядок реалізації напрямків забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні, що являє собою визначений на нормативно-правовому рівні стан взаємовідносин між різними посадовими особами та структурними підрозділами місцевих державних адміністрацій, їх взаємодії з іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування, бізнесом та громадськістю відповідно до приписів вітчизняного законодавства, положень відомчих і міжвідомчих договорів, адміністративних договорів, що напрямку визначає

[1] Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14.

[2] Там само.

особливості планування, реалізації, звітування щодо виконання напрямків забезпечення територіальної оборони в Україні. Проте варто зазначити, що окремі напрямки можуть бути реалізовані і поза даним порядком, особливо в межах взаємодії з громадськістю, здійснення міжнародного партнерства, реалізації соціальних проєктів громадян, їх об'єднань, ініціативних груп і громадських організацій у партнерстві з місцевими державними адміністраціями.

Щодо виокремлення, систематизації та класифікації окремих напрямків забезпечення територіальної оборони, то Ю. Л. Калгушкін на основі глибинного аналізу повноважень уповноважених суб'єктів зазначає, що до основних напрямів здійснення територіальної оборони доречно віднести: «посилення охорони громадського порядку та безпеки громадян; охорона та захист державного кордону; підготовка до боротьби з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора, антидержавними незаконно утвореними озброєними формуваннями та мародерами; завчасна підготовка у мирний час до охорони та оборони в особливий період важливих об'єктів; створення сприятливих умов для належної підготовки у мирний час особового складу підрозділів територіальної оборони до виконання завдань за призначенням; підтримання правового режиму воєнного стану; забезпечення взаємодії суб'єктів територіальної оборони»[1].

На основі досліджуваних нами позицій науковців, приписів законів України «Про основи національного спротиву», «Про місцеві державні адміністрації» та інших нормативно-правових актів, а також актуальних інформаційно-технічних, безпекових, соціально-економічних, зовнішньополітичних тенденцій розвитку держави та суспільства нами були виокремлені та проаналізовані окремі напрямки забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні.

Першим напрямком є координаційний, який знаходить свій вияв у тому, що саме місцеві державні адміністрації відповідальні за виконання на місцевому рівні державних програм у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, цивільного захисту, функціонування критичної інфраструктури, безперебійної роботи агропромислового комплексу, транспорту і зв'язку, утвердження української національної ідентичності з точки зору національної культури та пам'яті. Саме місцеві державні адміністрації узгоджують, зводять до уніфікованих стандартів, встановлюють взаємозв'язки між різними органами державної влади, а також забезпечують плідну взаємодію останніх із органами місцевого самоврядування та міжнародними співтовариством у ході забезпечення територіальної оборони в Україні. Саме завдяки координації з боку місцевих державних адміністрацій формується система управління територіальної оборони в зоні (районі) територіальної оборони та підготовки громадян України до національного спротиву, яка об'єднує навколо місцевих

[1] Калгушкін Ю. Л. Адміністративно-правове забезпечення територіальної оборони України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. С. 14.

державних адміністрацій таких уповноважених суб'єктів, як органи місцевого самоврядування, Національна поліція України, Національна гвардія України, Служба безпеки України, Державна службу України з надзвичайних ситуацій та інших суб'єктів, у тому числі відповідальних за культурний, освітній напрямок національного спротиву.

Другим не менш важливим напрямком забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні є ідейно-виховний та освітній напрямок, який зводиться до підготовки громадян України до національного спротиву, охоплюючи морально-етичні, соціально-психологічні, історичні засади такої підготовки, формуючи у населення стійкий комплекс необхідних знань, умінь та навичок, необхідних в ході національного спротиву. Подібна підготовка є наскрізною, охоплюючи формальну, неформальну, інформальну освіту, дошкільну освіту, повну загальну середню освіту, позашкільну освіту, вищу освіту, освіту дорослих та інші рівні вищої освіти в межах даних складників системи освіти. Згідно з Законом України «Про основи національного спротиву» в основі даного напрямку лежить загальновійськова підготовка громадян України, яка «полягає в опануванні базовими загальновійськовими знаннями, практичними вміннями і навичками та поділяється на початкову і базову підготовку»[1]. При цьому очевидною в межах загальновійськової підготовки громадян є необхідність участі в ній широкого кола суб'єктів, формування стандартів загальновійськової підготовки, матеріально-технічної бази та кадрових ресурсів, побудова злагодженої системи, організація та контроль за якою на місцевому рівні має бути покладений на місцеві державні адміністрації.

Третім напрямком забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні є встановлення на місцевому рівні зумовлених дотриманням інтересів національної безпеки і оборони України обмежень, зокрема заходів правового режиму воєнного стану, а також контроль за їх реалізацією.

Фінансово-економічний напрямок зводиться до вирішення питань бюджету, фінансів та обліку, пов'язаних із забезпеченням місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні. При цьому в умовах воєнного стану місцеві державні адміністрації також зіштовхнулися з новими викликами щодо фінансування соціальних програм, спрямованих на населення, що є найбільш незахищеним в умовах воєнного стану, зокрема на внутрішньо-переміщених осіб

Окремі вітчизняні науковці акцентують увагу на необхідності ресурсного забезпечення системи соціального захисту населення, у тому числі постраждалого від наслідків війни, виявлення ймовірних соціальних та ресурсних викликів та загроз в короткостроковій перспективі, а також на подальшому інерційно-нормативному прогресі у їх розвитку.

Ще одною надважливою гранню фінансово-економічного напрямку є

[1] Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339.

підтримка бізнесу, який в умовах воєнного стану опинився у доволі складних умовах. Окремі дослідники наголошують, що військове вторгнення в Україну супроводжується руйнуванням інфраструктури, окупацією територій, вимушеною міграцією, катастрофічним падінням ВВП, високими темпами інфляції тощо. Внутрішній бізнес є одним із найважливіших джерел податкових надходжень до державного бюджету, а тому питання його підтримки під час воєнного стану є актуальним і своєчасним. Науковці виокремлюють пріоритетні напрями фінансування бізнесу в умовах воєнного часу, зокрема фінансування інноваційного та сталого розвитку[1].

Напрямок міжнародного співробітництва є надзвичайно важливим з огляду на те, що багато проблем у сфері забезпечення територіальної оборони вимагають у сучасних умовах налагодження тісної міждержавної взаємодії та залучення міжнародних організацій. B. Fredriksen зазначає, що, незважаючи на те, що ефективне багатостороннє співробітництво, яке виходить за межі благочестивих побажань, висловлених на глобальних конференціях, до фактичного впровадження, є більш потрібним, ніж будь-коли, світова спільнота стикається з новими складними викликами в сучасному все більш взаємозалежному, багатополярному світі[2]. Особливо необхідність міжнародного співробітництва проявляється у сфері лікування та реабілітації військовослужбовців. У межах напрямку міжнародного співробітництва також надаються необхідні фінанси, ресурси, техніка, необхідні для забезпечення територіальної оборони.

На рівні місцевих державних адміністрацій даний напрямок знаходить свій вияв у прийнятті відповідних стратегій та програм. Так, в Антикорупційній програмі Вінницької обласної військової адміністрації на 2023–2025 роки зазначено, що «для реалізації засад загальної відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції у обласній військовій адміністрації вживаються такі заходи: контроль своєчасності подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що подаються працівниками структурних підрозділів обласної військової адміністрації, її апарату; перевірка інформації, що міститься у зверненнях фізичних або юридичних осіб, отриманої через внутрішні та регулярні канали повідомлень про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень» тощо[3].

Ще одним напрямком забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні є відновлення цивільної інфраструктури, культурної, освітньої, наукової діяльності населення, а

[1] Shaleny V., Shtefan N., Krylova O., Myronchuk V., Tsurkan I. On the question of financial support for business during the war (Ukrainian case). *Amazonia Investiga.* 2022. № 11 (54). P. 232.

[2] Fredriksen B. 100 years of international cooperation in education: Some takeaways from my 55 years of involvement. *International Journal of Educational Development.* 2023. № 103. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0738059323001931.

[3] Про затвердження Антикорупційної програми обласної військової адміністрації на 2023–2025 роки : Наказ Вінницької обласної військової адміністрації від 26.04.2023 р. № 617. URL: https://www.vin.gov.ua/oda/normatyvno-pravovi-dokumenty/794-nakazy-nachalnyka-oblasnoi-viiskovoi-administratsii/54606-nakaz-617-vid-26-kvitnia-2023-roku.

також ділової активності підприємств.

Окремі науковці в цьому контексті зазначають, що збройна агресія та спричинена нею соціально-економічна криза ставлять на перший план проблеми збереження національного фінансового сектору та його післявоєнного відновлення. Особлива роль фінансового сектору в забезпеченні належності функціонування господарського механізму та соціально-економічної системи держави ще більше загострює цю проблему. Зокрема, відзначено значне подорожчання фінансових ресурсів для суб'єктів господарювання, що проявляється у різкому підвищенні облікової ставки НБУ з 9,0% у 2021 році до 25,0% у 2022 році. Виявлено пригнічення біржової торгівлі в Україні, що свідчить про зниження ділової активності в поточному та перспективному періодах. Зокрема, індекс фондової біржі «ПФТС Україна» знизився до 519,2 (2022) з 522,7 (2021), а загальний обсяг торгів ПФТС знизився до 90,251 млн грн (2022) порівняно з 221,578 млн грн (2021)[1].

J. Cifuentes-Faura наголошує на необхідності відбудови країни в короткостроковій та довгостроковій перспективі, а також важливості створення плану реконструкції, заснованого на стійкості та енергоефективності. Слід запровадити політику захисту навколишнього середовища, щоб сприяти зеленій трансформації економіки. Зелений перехід дозволить підвищити економічну ефективність і конкурентоспроможність України на європейському та світовому ринках. Прозорість та ефективність управління є ще одним викликом, якого необхідно досягти під час реконструкції з метою досягнення екологічно стійких та розумних міст та досягнення Цілей сталого розвитку[2].

Висновки. Таким чином, у межах даної статті було зазначено, що забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні має знаходити свій вияв у реалізованих відповідно до адміністративно-правового статусу останніх, структурованих, регламентованих на нормативно-правовому та організаційно-управлінському рівні напрямках, що позначають у своїй сукупності та взаємообумовленості сфери реалізації відповідних повноважень місцевих державних адміністрацій у контексті забезпечення територіальної оборони в Україні. Повноваження уповноважених суб'єктів лежать в основі напрямків забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні, формуючи їх ідеологічне, морально-етичне, організаційне, координаційне підґрунтя.

Виділено таку категорію, як порядок реалізації напрямків забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні, що являє собою визначений на нормативно-правовому

[1] Prykaziuk N., Lobova O., Motashko T., Prokofieva O., Yukhumenko V. Prospects of the post-war recovery of the financial sector of Ukraine. *Financial and Credit Activity-Problems of Theory and Practice*. 2023. № 4 (51). P. 53.

[2] Cifuentes-Faura J. Ukraine's post-war reconstruction: Building smart cities and governments through a sustainability-based reconstruction plan. *Journal of Cleaner Production.* 2023. № 419. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959652623024812?via%3Dihub.

рівні стан взаємовідносин між різними посадовими особами та структурними підрозділами місцевих державних адміністрацій, їх взаємодії з іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування, бізнесом та громадськістю відповідно до приписів вітчизняного законодавства, положень відомчих і міжвідомчих договорів, адміністративних договорів, що напрямку визначає особливості планування, реалізації, звітування щодо виконання напрямків забезпечення територіальної оборони в Україні.

Виокремлено такі напрямки забезпечення місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні, як координаційний, який знаходить свій вияв у тому, що саме місцеві державні адміністрації відповідальні за виконання на місцевому рівні державних програм у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, цивільного захисту, функціонування критичної інфраструктури, безперебійної роботи агропромислового комплексу, транспорту і зв'язку, утвердження української національної ідентичності з точки зору національної культури та пам'яті; ідейно-виховний та освітній напрямок, який зводиться до підготовки громадян України до національного спротиву, охоплюючи морально-етичні, соціально-психологічні, історичні засади такої підготовки, формуючи у населення стійкий комплекс необхідних знань, умінь та навичок, необхідних в ході національного спротиву; встановлення на місцевому рівні зумовлених дотриманням інтересів національної безпеки і оборони України обмежень, зокрема заходів правового режиму воєнного стану, а також контроль за їх реалізацією; фінансово-економічний напрямок зводиться до вирішення питань бюджету, фінансів та обліку, пов'язаних із забезпеченням місцевими державними адміністраціями територіальної оборони в Україні; напрямок міжнародного співробітництва, який є надзвичайно важливим з огляду на те, що багато проблем у сфері забезпечення територіальної оборони вимагають у сучасних умовах налагодження тісної міждержавної взаємодії та залучення міжнародних організацій; антикорупційний напрямок забезпечення територіальної оборони; відновлення цивільної інфраструктури, культурної, освітньої, наукової діяльності населення, а також ділової активності підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Калгушкін Ю. Л. Адміністративно-правове забезпечення територіальної оборони України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 26 с.

2. Про затвердження Антикорупційної програми обласної військової адміністрації на 2023–2025 роки : Наказ Вінницької обласної військової адміністрації від 26.04.2023 № 617. URL: https://www.vin.gov.ua/oda/normatyvno-pravovi-dokumenty/794-nakazy-nachalnyka-oblasnoi-viiskovoi-administratsii/54606-nakaz-617-vid-26-kvitnia-2023-roku.

3. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14.

4. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339.

5. Cifuentes-Faura J. Ukraine's post-war reconstruction: Building smart cities and governments through a sustainability-based reconstruction plan. *Journal of Cleaner Production.* 2023. № 419. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959652623024812?via%3Dihub.

6. Fredriksen B. 100 years of international cooperation in education: Some takeaways from my 55 years of involvement. *International Journal of Educational Development.* 2023. № 103. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0738059323001931.

7. Prykaziuk N., Lobova O., Motashko T., Prokofieva O., Yukhumenko V. Prospects of the post-war recovery of the financial sector of Ukraine. *Financial and Credit Activity-Problems of Theory and Practice*. 2023. № 4 (51). P. 53–65.

8. Shaleny V., Shtefan N., Krylova O., Myronchuk V., Tsurkan I. On the question of financial support for business during the war (Ukrainian case). *Amazonia Investiga.* 2022. № 11 (54). P. 232–242.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2023

Taras Ih. OLEKSYUK,
Postgraduate Student
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

AREAS OF PROVISION OF TERRITORIAL DEFENSE BY LOCAL STATE ADMINISTRATIONS IN UKRAINE

The article emphasizes that the provision of territorial defense by local state administrations in Ukraine should be manifested in the directions implemented in accordance with the administrative and legal status of the latter, structured, regulated at the regulatory, legal and organizational and management level, which indicate in their totality and interdependence spheres of implementation of relevant powers of local state administrations in the context of ensuring territorial defense in Ukraine. The powers of the authorized subjects are at the basis of the directions of provision of territorial defense by local state administrations in Ukraine, forming their ideological, moral and ethical, organizational and coordination basis.

The following areas of provision of territorial defense by local state administrations in Ukraine are singled out, such as coordination, which is manifested in the fact that it is local state administrations that are responsible for the implementation of state programs at the local level in the field of ensuring public safety and order, civil protection, functioning of critical infrastructure, uninterrupted operation of the agro-industrial complex, transport and communication; ideological, educational and educational direction, which boils

down to the preparation of citizens of Ukraine for national resistance, covering the moral-ethical, social-psychological, historical foundations of such preparation; establishment of restrictions at the local level due to compliance with the interests of national security and defense of Ukraine, as well as control over their implementation; financial and economic direction; international direction; anti-corruption direction of territorial defense provision; the direction of restoration of civil infrastructure, cultural, educational, scientific activity of the population, as well as business activity of enterprises.

Key words: *directions, local state administrations, provision of territorial defense in Ukraine, administrative and legal regulation*.

УДК 342.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.35*

Іван Сергійович НАУМЕНКО
(Науково-дослідний інституту публічного права, м. Київ)

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОКРЕСЛЕННЯ ЗНАЧЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття «безпека у банківській діяльності». Запропоновано власний підхід щодо розуміння категорії «забезпечення безпеки у банківській діяльності». Підкреслено, що значення забезпечення безпеки у досліджуваній сфері полягає у тому, що воно створює умови для стабільної та надійної роботи банківської системи. Акцентовано увагу на тому, що в сутності безпеки криється характеристика захищеності, стабільності, непорушності, недоторканості чогось або когось. Це нульова точка реальності де відсутні будь-які фактори або чинники, що чинять негативний вплив, або потенційно можуть його чинити. При цьому, безпека є чутливою до контексту категорією, остаточний зміст якої залежить від сфери в якій її використовують. З'ясовано, що забезпечення безпеки у банківській діяльності — це комплекс організаційних, технічних, правових та управлінських заходів, спрямованих на захист банківських установ, їхніх активів, клієнтів та фінансових операцій від внутрішніх і зовнішніх загроз, таких як шахрайство, кіберзлочини, фінансові зловживання, відмивання коштів, а також ризики, пов'язані з економічною нестабільністю.

Значення забезпечення безпеки у досліджуваній сфері полягає у тому, що воно створює умови для стабільної та надійної роботи банківської системи, що є основою для підтримки довіри громадян, інвесторів та бізнесу до фінансових установ. Ефективна система безпеки дозволяє мінімізувати фінансові ризики, запобігати загрозам кібербезпеки, захищати конфіденційні дані клієнтів і забезпечувати стійкість банків до зовнішніх та внутрішніх загроз та викликів.

Ключові слова: *безпека, забезпечення, банк, банківська діяльність, система.*

Постановка проблеми. В реаліях сьогодення одним із важливих напрямів діяльності законодавця є забезпечення стабільності української економіки. Досягти зазначеного є фактично неможливим без належного функціонування всього банківського сектору нашої держави. При цьому необхідно відмітити, що сьогодні ефективність банківської діяльності напряму залежить від стану її захищеності та безпеки. Значення забезпечення безпеки у сфері банківської діяльності полягає в гарантуванні

стійкості та надійності банківської системи, що критично важливо для економічної стабільності країни та захисту інтересів клієнтів. Безпека запобігає загрозам, таким як шахрайство, кіберзлочини, відмивання грошей та фінансування тероризму, що може призвести до значних фінансових втрат як для банків, так і для їх клієнтів.

Окремі проблемні питання, присвячені аналізу забезпеченню безпеки у сфері банківської діяльності, у своїх наукових працях розглядали П. Д. Біленчук, О. Г. Диннік, Ж. М. Довгань, А. Є. Лісняк, І. О. Лютий, О. П. Орлюк, І. О. Чкан, А. О. Шаповалова, Н. Г. Шукліна та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, подальшого опрацювання потребує теоретичний підхід щодо визначення поняття та розкриття значення забезпечення безпеки у сфері банківської діяльності.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття та розкрити значення забезпечення безпеки у сфері банківської діяльності. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити загальнотеоретичні підходи щодо тлумачення поняття «безпека»; з'ясувати сутність категорії «банківська безпека».

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що феномен безпеки (як і небезпеки) має подвійну природу. Оскільки у своїй загальності природу безпеки становить природа речей, то в об'єктивному сенсі безпечне тотожне збереженню природного визначення буття, а будь-яке заперечення природи речей небезпечне. Тому в об'єктивному сенсі для речей, напевно, безпечним є лише те, що визначено їхньою природою. Небезпека, відповідно, тотожна антиприродному визначенню. Особливість феномена безпеки, як і небезпеки, полягає у тому, що він виникає та існує як форма суб'єктивного визначення. За своєю сутністю феномен безпеки є суб'єктним рефлексивним визначенням (оформленням) існування, опосередкованого відсутністю небезпеки. Питання безпеки протягом сотень і тисяч років перебуває в центрі уваги багатьох учених, істориків, правників, філософів, а також політиків, можновладців, військових. На проблему безпеки звертали увагу ще в античні часи. Проте тоді розуміння безпеки не виходило за рамки повсякденного і тлумачилося як відсутність небезпеки для людини. Саме в такому значенні вживав термін «безпека» давньогрецький філософ Платон. У філософських і політико-правових ученнях античних мислителів проблема забезпечення безпеки громадян розглядалася як засіб досягнення загального блага. Так, Аристотель у своїх роздумах про ідеальне державне облаштування та способи управління суспільством висував критерій безпеки громадян. Відомий мислитель Б. Спіноза головною метою створення «громадянського суспільства» називав мир та безпеку життя, а Ж.-Ж. Руссо вважав, що найважливішою турботою держави має бути турбота про самозбереження[1].

[1] Корж І. Ф. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері державної безпеки України : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2013. С. 9–10.

Проводячи глибокий семантичний аналіз поняття «безпека» В. П. Тихий відмітив, що наведене слово складається з прийменника «bez» і основи іменника «peka», пов'язаного з дієсловом «pekti», українське «пекти». Прийменник «без» загальнослов'янського індоєвропейського характеру. Вихідне, початкове значення, за одними джерелами, – «поза», за іншими – при відсутності – «крім». Слово «пека» походить від слова «пек», яке запозичене з голландської мови – «pek» («смола»). Старослов'янською «пькъ, nькълъ» (смола; пекло). Згідно із догмами християнства, грішники киплять у пеклі в смолі, горять у вічному вогні; через те в народній етимології слово «пекло» пов'язують зі словом «пекти». Пекло – найнебезпечніше місце. Етимологія безпеки пов'язана з міфом про Пека. Пек – це слов'янський бог пекла. У давньоукраїнській міфології «пек» – бог пекла, а також війни, кривавих бійок, кровопролить та всілякої біди. Син Чорнобога і Марі. Згідно з повір'ям, – кровожерний, страхітливий, підступний, нещадний, але лякливий, надто боявся Чура (звідси давнє прислів'я «Чур тобі, Пек»). «Пекло» – царство Пека, страхітливе підземелля, куди «провалювалися» (крізь «криваві горловини») душі грішників після смерті. Російською іменник «пека» означає «спека», «спекота»; слово «пека» – від nekti (піч), а «піч» створене від основи «пек» і буквально означає «місце, де печуть, жарять, смажуть»[1].

Аналізуючи етимологічний бік поняття «безпеки» Г. В. Назарова, А. А. Дем'яненко та А. А. Гриценко виділили наступні форми його тлумачення: а) безпека як стан захищеності інтересів; безпека як стан (умова) діяльності, що сприяє збереженню і успішному функціонуванню суб'єкта (об'єкта); б) безпека як специфічна діяльність з виявлення та нейтралізації небезпек; в) безпека як фактор розвитку і безпека як така, що забезпечується розвитком; г) безпека як стійкість (стабільність) відкритих нелінійних нерівноважних систем, що самоорганізуються[2]. Проведений В. Заплатинським аналіз визначення поняття «безпека» свідчить про універсальне формулювання безпеки як системи, яка, за своїми характеристиками, може змінюватися. Такий підхід, за його баченням, представляє інтерес як з теоретичної, так і з практичної точок зору, тому може використовуватися у будь якій галузі знань. Природно, що безпека залежить від рівнів захищеності, проте, захищеність, на думку вченого, не є абсолютною умовою безпеки, а тільки частково позначається на її забезпеченні. Вчений наводить логічні обґрунтування та сформульоване загальне визначення безпеки як умови, в якій знаходиться складна система, коли дія зовнішніх і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними по відношенню до даної складної системи у відповідності до існуючих, на певному етапі, потреб, знань та уявлень[3].

[1] Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. К. : Наук. думка, 1982. Т. 1 : А-Г. С. 163.

[2] Назарова Г. В., Дем'яненко А. А. Теоретичні аспекти визначення сутності поняття «безпека» // Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця : Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (31 травня – 1 червня 2018 р.) Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 109–110.

[3] Михайлов В. М. Поняття «безпека» і «цивільна безпека» у міждисциплінарному науковому

О. А. Чуваков наголошує на тому, що безпеку необхідно розглядати як реально існуюче явище об'єктивної дійсності, тому що об'єктивна реальність «містить у собі різні матеріальні об'єкти, їх властивості, простір, час, рух, закони, різні суспільні явища – виробничі відносини, державу, культуру тощо. На його думку безпека як явище виявляється такою ж об'єктивною реальністю, як і будь-який об'єкт (суб'єкт), що володіє певним комплексом фізичних характеристик. Науковець оцінює поняття безпеки як явище, яке має поліфункціональний характер, де безпека як соціальна цінність суспільства – діяльність певної групи різних суб'єктів, а як соціальна потреба – це цілеспрямований результат такої діяльності. Причому безпека є необхідною умовою існування особистості, суспільства і держави, що гарантує можливість подальшого прогресивного розвитку цих елементів[1].

Таким чином, в сутності безпеки криється характеристика захищеності, стабільності, непорушності, недоторканості чогось або когось. Це нульова точка реальності де відсутні будь-які фактори або чинники, що чинять негативний вплив, або потенційно можуть його чинити. При цьому, безпека є чутливою до контексту категорією, остаточний зміст якої залежить від сфери в якій її використовують. Іншими словами, в кожному окремому випадку для стану безпеки того чи іншого об'єкта або суб'єкта буде характерним власний набір показників, факторів та інших аспектів. Отже, безпеки у банківській сфері відрізняється конкретними вимогами до об'єктивної дійсності, задоволення яких дає підстави казати про відсутність небезпеки для роботи банківського сектору та його окремих представників.

Досліджуючи зміст банківської безпеки Н. В. Зачосова визначила її, як обов'язкову умову для досягнення безпеки банківських установ, які призначені для циркуляції грошових потоків між різними елементами фінансової системи країни. Авторка досліджує банківську безпеку в цілому, використовуючи ресурсний підхід: визначає безпеку як стан корпоративних ресурсів, власних та залучених, що забезпечує, за умови ефективного управління ними, високий рівень захисту інтересів установи від негативного впливу наявних і потенційних небезпек на результати процесів їх реалізації та досягнення фінансовими установами мети їх створення)[2].

Банківська безпека в контексті суб'єктного підходу розкривається у дослідженнях О. Барановського, де визначається її вплив на багатьох учасників ринкових відносин. Однак найбільше втрат від виникнення ризикованої ситуації, пов'язаною із загрозами банківській безпеці, несуть власники (зокрема, акціонери банків). В межах трактування вчений уточнює суб'єктів ринкових відносин та характер впливу означених загроз на їх діяльність. До їх числа вчений зараховує: 1) клієнтів банку (фізичних та

дискурсі. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи.* 2020. Вип. 1 (17). С. 77.

[1] Чуваков О. А. Безпека : соціально-політична сутність поняття. *Правова держава*. 2014. № 18. С.121.

[2] Зачосова Н. В. Формування системи економічної безпеки фінансових установ : монографія. Черкаси : ПП Ю.А. Чабаненко, 2016. С. 12.

юридичних осіб), які розміщують кошти на депозитних рахунках, виступають як позичальники та користувачі інших банківських послуг; 2) власників (акціонерів); 3) персонал банку, включаючи вищий менеджмент[1]. Як вважає М. Ілляш, безпека банку і його діяльності – це система заходів, які забезпечують захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників і керівництва банку від зовнішніх і внутрішніх загроз. Рівень захищеності характеризується здатністю банку протистояти спробам як прямого несанкціонованого проникнення до приміщень банку зі злочинною метою, так і спробам завдати шкоди банку з боку конкурентів і кримінальних структур шляхом втручання в банківську діяльність, набуття впливу на банк із метою здійснення фінансових афер і махінацій, відмивання «брудних грошей», незаконних переказів їх за кордон тощо[2].

На думку С. Букіна, питання безпеки банку є актуальними не лише безпосередньо для банків, а також і для решти учасників ринкових відносин. Безумовно, в першу чергу цією проблемою опікуються власники банку, його акціонери, що турбуються про розвиток свого бізнесу і несуть за нього матеріальну, моральну і соціальну відповідальність, якщо, звичайно, банку первісно не відведена роль кримінальної організації. Безпека банку турбує також і клієнтуру, що склалася навколо нього з постійних і нових юридичних осіб, а також аналогічну частину фізичних осіб, які є вкладниками, позичальниками кредитів і користувачами будь-яких банківських послуг (пластикові картки, комірки сховища). Дана проблема актуальна і для партнерів по бізнесу, і особливо для банківського персоналу, який з не завжди зрозумілих причин сприймає дану проблему частіше як якусь далеку, що знаходиться поза банком і не відноситься безпосередньо до нього. З огляду на зазначене, він підкреслює, що безпеку банківської діяльності слід розуміти, передусім, як: безпеку банку як організації; безпеку банківського персоналу; безпеку банківських операцій[3].

О. А. Кириченко аналізуючи безпеку банківської діяльності та її структуру визначив, що це сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційних банків дії чи обставини, попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони нездатні завдати шкоди встановленому порядку функціонування банківської системи, збереженню й відтворенню її майна та інфраструктури і перешкодити досягненням банками статутних цілей[4]. Аналізуючи фінансову безпеку банківської діяльності О. І. Хитрін описав її, як динамічний стан, при якому банк: юридично і технічно здатний виконувати та реально виконує властиві йому

---

[1] Барановський О. Безпека банківської сфери. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 6. С. 20–27; Попов О. Г. теоретичні основи забезпечення банківської безпеки держави. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. №3 (105). С. 196.

[2] Енциклопедія банківської справи України. К. : Молодь, 2001. С. 91.

[3] Барановський О. І. Банківська безпека: проблеми виміру. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 1. С. 8.

[4] Сучасна банківська установа: організація управління та фінансів : монографія / О. А. Кириченко, І. М. Грищенко, М. П. Денисенко, А. П. Гречан, С. А. Єрохін, С. М. Лаптєв ; Ун-т економіки та права «Крок», Київ. нац. ун-т технологій та дизайну, Ін-т вищ. освіти АПН України. К. : Вид-во ХНУ; Хмельницький, 2009. С. 89.

функції; забезпечує стійкий захист життєво важливих соціально-економічних інтересів громадян, суб'єктів господарювання, суспільства та держави від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз; володіє потенціалом як для кількісного, так і для якісного зростання і має в своєму розпорядженні механізми для реалізації цього потенціалу[1].

Н. С. Ситник, І. М. Васьків, М. Зубок трактують безпеку банківської діяльності як: стан стійкої життєдіяльності, за якого забезпечується реалізація мети банку та основних його інтересів, захист від внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов функціонування; властивість своєчасно й адекватно реагувати на всі негативні прояви внутрішнього і зовнішнього середовища банку; здатність протистояти різним посяганням на власність, діяльність та імідж банку, створювати ефективний захист від внутрішніх і зовнішніх загроз. Завдання безпеки банківської діяльності: 1) захист законних інтересів банку і його працівників; 2) профілактика й попередження правопорушень і злочинних посягань на власність та персонал банку; 3) своєчасне виявлення реальних і потенційних загроз банку, проведення заходів щодо їх нейтралізації; 4) оперативне реагування елементів структури банку на загрози, що виникають, та негативні тенденції розвитку зовнішніх і внутрішніх обставин; 5) виявлення внутрішніх і зовнішніх причин і умов, які можуть сприяти заподіянню банку, його працівникам, клієнтам і акціонерам матеріальної та іншої шкоди, що заважає їхній нормальній діяльності; 6) послаблення шкідливих наслідків від акцій конкурентів або злочинців, спрямованих на підрив безпеки банку. Основний напрям фінансової безпеки банків повинен орієнтуватися на підвищення економічної ефективності і мати своєю метою ріст обсягу та ефективності використання фінансових ресурсів. Однак має місце і низка слабких сторін, які є негативними чинниками в боротьбі за банківську безпеку[2].

Ю. В. Гірман, М. Ю. Богуславський в своїй науковій праці розмежували декілька видів безпеки в банківській сфері, виділивши: 1) банківську безпеку безпосередньо – загальний стан стійкої життєдіяльності, за якого забезпечується реалізація та захист інтересів та цілей банку при відсутності загроз і небезпек; фінансова безпека банку; 2) економічну безпеку банку – інтегрована категорія, яка визначається як стан, за якого при найбільш ефективному використанні матеріальних, інтелектуальних та фінансових ресурсів реалізуються його основні інтереси, забезпечується стабільність функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивний розвиток, гарантується захист фінансового та кадрового потенціалу від усіх видів загроз та дестабілізуючих факторів; 3) фінансову безпеку банку і банківської діяльності – поточна здатність миттєво реагувати на зміни внутрішнього та зовнішнього середовищ, що забезпечить конкурентну перевагу на ринку банківських послуг, розраховану на безпечне

[1] Хитрін О. І. Фінансова безпека комерційних банків. *Фінанси України*. 2004. № 11. С. 118–124.

[2] Ситник Н. С., Васьків І. М. Фінансова безпека банків як один зі складників фінансової безпеки держави. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2018. Том 29 (68). С. 130.

проходження банківських операцій у розрізі потенціалу й бізнес-структури банку та його стратегічних орієнтирів і профілю діяльності[1]. Тож, безпека в сфері банківської діяльності – це статична категорія, яка показує об'єктивну дійсність в якій відсутні реальні та мінімізовані потенційні ризики законного та правильного здійснення банками своєї діяльності, а також порушення прав і законних інтересів інших суб'єктів, зокрема, громадян, які користуються банківськими послугами.

Висновки. Таким чином, забезпечення безпеки у банківській діяльності — це комплекс організаційних, технічних, правових та управлінських заходів, спрямованих на захист банківських установ, їхніх активів, клієнтів та фінансових операцій від внутрішніх і зовнішніх загроз, таких як шахрайство, кіберзлочини, фінансові зловживання, відмивання коштів, а також ризики, пов'язані з економічною нестабільністю.

Значення забезпечення безпеки у досліджуваній сфері полягає у тому, що воно створює умови для стабільної та надійної роботи банківської системи, що є основою для підтримки довіри громадян, інвесторів та бізнесу до фінансових установ. Ефективна система безпеки дозволяє мінімізувати фінансові ризики, запобігати загрозам кібербезпеки, захищати конфіденційні дані клієнтів і забезпечувати стійкість банків до зовнішніх та внутрішніх загроз та викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановський О. Безпека банківської сфери. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 6. С. 20–27.

2. Барановський О. І. Банківська безпека: проблеми виміру. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 1. С. 7–25.

3. Гірман Ю. В., Богуславський М. Ю. Основи та особливості фінансової безпеки комерційних банків на вітчизняному ринку. *Ефективна економіка*. 2016. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5843.

4. Енциклопедія банківської справи України. К. : Молодь, 2001. 680 с.

5. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. К. : Наук. думка, 1982. Т. 1 : А-Г. 632 с.

6. Зачосова Н. В. Формування системи економічної безпеки фінансових установ : монографія. Черкаси : ПП Ю.А. Чабаненко, 2016. 375 с.

7. Корж І. Ф. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері державної безпеки України : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2013. 384 с.

8. Михайлов В. М. Поняття «безпека» і «цивільна безпека» у міждисциплінарному науковому дискурсі. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи.* 2020. Вип. 1 (17). С. 77–89.

[1] Гірман Ю. В., Богуславський М. Ю. Основи та особливості фінансової безпеки комерційних банків на вітчизняному ринку. *Ефективна економіка*. 2016. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5843.

9. Назарова Г. В., Дем'яненко А. А. Теоретичні аспекти визначення сутності поняття «безпека» // Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця : Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (31 травня – 1 червня 2018 р.) Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 109–110.

10. Попов О. Г. теоретичні основи забезпечення банківської безпеки держави. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. №3 (105). С. 195–202.

11. Ситник Н. С., Васьків І. М. Фінансова безпека банків як один зі складників фінансової безпеки держави. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2018. Том 29 (68). С. 129–132.

12. Сучасна банківська установа: організація управління та фінансів : монографія / О. А. Кириченко, І. М. Грищенко, М. П. Денисенко, А. П. Гречан, С. А. Єрохін, С. М. Лаптєв ; Ун-т економіки та права «Крок», Київ. нац. ун-т технологій та дизайну, Ін-т вищ. освіти АПН України. К. : Вид-во ХНУ; Хмельницький, 2009. 547 с.

13. Хитрін О. І. Фінансова безпека комерційних банків. *Фінанси України*. 2004. № 11. С. 118–124.

14. Чуваков О. А. Безпека : соціально-політична сутність поняття. *Правова держава*. 2014. № 18. С.119–123.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2023

Ivan S. NAUMENKO,
Postgraduate Student
(Research Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine)

TO THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT AND DEFINING THE MEANING OF SECURITY IN THE SPHERE OF BANKING ACTIVITIES

Attention is focused on the fact that the essence of security lies in the characteristic of protection, stability, inviolability, inviolability of something or someone. This is the zero point of reality where there are no factors or factors that have a negative impact, or can potentially have it. At the same time, security is a context-sensitive category, the final meaning of which depends on the field in which it is used.

It was found that ensuring security in banking is a set of organizational, technical, legal and managerial measures aimed at protecting banking institutions, their assets, customers and financial operations from internal and external threats, such as fraud, cybercrimes, financial abuse, money laundering, as well as risks associated with economic instability.

The importance of ensuring security in the researched area is that it creates conditions for the stable and reliable operation of the banking system, which is the basis for maintaining the trust of citizens, investors and businesses in financial institutions. An effective security system allows you to minimize financial risks, prevent cyber security threats, protect confidential customer data and ensure

banks' resilience to external and internal threats and challenges.

Key words: *security, provision, bank, banking activity, system.*

УДК 342.9: 346.7 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.36*

Юлія Юріївна ТОЛЧІНІНА-БУРУНСЬКА
(Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

У статті наголошено на тому, що електроенергетика як об'єкт адміністративно-правового впливу розглядається у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині крізь призму електронного урядування. Сутність електроенергетики як об'єкту адміністративно-правового впливу зводиться до суспільних відносин із зберігання, агрегації, передачі, розподілу, купівлі-продажу, передавання, використання, вимірювання та заощадження, у тому числі в рамках міжнародного співробітництва, електроенергії, а також вирішення низки проблем у сфері публічного управління, пов'язаних із формуванням у публічних службовців та всього населення України культури енергозбереження, розвитком енергоменеджменту, енергоефективності та екологічності у вітчизняній електроенергетиці.

Наголошено, що ще однією особливістю електроенергетики як об'єкта адміністративно-правового впливу є адаптивність та відкритість до інновацій, що проявляються як на рівні поведінки споживачів електроенергії, так і на рівні публічного управління у сфері електроенергетики. Під адміністративними інноваціями в контексті дослідження визначено не лише зміни в правилах і структурах, але і комплексне, багатоаспектне, сутнісне переосмислення на основі вітчизняної і зарубіжної доктрини, досвіду провідних держав світу завдань та функцій, предмету та меж, системи суб'єктів, адміністративних інструментів та інших важливих аспектів публічного управління в сфері електроенергетики.

Ключові слова: *електроенергетика, об'єкт адміністративно-правового впливу, сутність, особливості, електронне урядування, культура енергозбереження, енергоменеджмент.*

Постановка проблеми. Використання енергії має важливе значення для існування будь-якої країни в сучасному світі. Електроенергетика надзвичайно важлива для економіки і має на неї великий вплив, оскільки запорукою енергетичної безпеки країни, її сталого розвитку є надійне, стабільне, достатнє, економічно ефективне та екологічно чисте енергопостачання. Таким чином, забезпечення енергетичної безпеки стає пріоритетним напрямом економічної політики країн, а зміни на світовому енергетичному ринку постійно підтверджують актуальність цієї проблеми для всієї світової спільноти[1]. Питання раціонального використання джерел

[1] Samoilenko V., Kopytsia I., Belevtseva V., Skulysh Y., Shumilo O. Conceptual basis of national energy security against the backdrop of global challenges. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 10 (1). P. 329.

енергії, підвищення енергоефективності та безпеки є передумовою гармонійного економічного та соціального прогресу країни XXI століття. Забезпечення всіх сфер народного господарства різними видами енергії та палива є одним із найважливіших завдань системи господарювання, економічної політики країни, основною умовою її успішного та гармонійного розвитку[1].

Окремі питання особливостей публічного управління в сфері електроенергетики України розглядали такі провідні дослідники, як О. М. Бандурка, С. М. Гусаров, Т. О. Коломоєць, К. Б. Левченко, П. С. Лютіков, О. М. Рєзнік, А. О. Собакарь, Р. В. Шаповал, М. І. Шутов, О. Г. Ярема та багато інших вчених. Проте проблеми сутності та особливостей електроенергетики як об'єкту адміністративно-правового впливу вченими-адміністративістами досі фактично не досліджувались.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити сутність та особливості електроенергетики як об'єкту адміністративно-правового впливу. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розкрити сутність електроенергетики як об'єкту адміністративно-правового впливу на основі глибокого аналізу актуальних проблем у даній сфері суспільних відносин; визначити ключові особливості електроенергетики в ході дослідження позицій зарубіжних і вітчизняних авторів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній адміністративно-правовій доктрині зростає важливість осмислення електроенергетики у суспільних відносинах у сфері публічного управління. Сучасні управлінські процеси стають невіддільними від електронного простору, що багато в чому породжується безпековими викликами, які постали перед Україною після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, в умовах яких максимально ускладняється доступ органів публічної влади, підприємств, установ та організацій, а також всього населення України до електроенергії, а через постійні повітряні тривоги унеможливлюють безперервне, своєчасне та якісне надання публічних послуг населенню.

Окремі вітчизняні та зарубіжні науковці прагнули розкрити сутність електроенергетики як об'єкту адміністративно-правового впливу. Так, Н. Ю. Цибульник, І. І. Задоя, І. С. Курбатова, Ю. В. Мех у цьому контексті стоять на тому, що питання розвитку електронного простору в умовах сучасної глобалізації та інформаційного світу в наш час набуває особливої актуальності. Цей незаперечний факт актуалізує дослідження комплексу проблем, які безпосередньо впливають на розвиток суспільства. Насамперед, це стосується питань підвищення ефективності діяльності державних установ, у тому числі органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, шляхом впровадження інформаційно-комунікаційних технологій на основі електронного урядування. Крім того, прагнення України інтегруватися та бути повноправним членом Європейського Союзу

[1] Samoilenko V., Kopytsia I., Belevtseva V., Skulysh Y., Shumilo O. Conceptual basis of national energy security against the backdrop of global challenges. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 10 (1). P. 330.

суттєво підвищило пріоритетність впровадження європейських норм і стандартів для реалізації державної інформаційної політики. Для цього Україна має забезпечити комплексний розвиток електронного урядування відповідно до європейських вимог та в рамках Угоди про асоціацію. Для цього Указом Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» № 5/2015 від 12 січня 2015 року розвиток електронного урядування визначено одним із першочергових напрямів реформування системи публічного управління. Останнім часом в українському суспільстві дедалі частіше звучать заклики до запровадження системи електронного урядування в національний державно-політичний устрій. Ці заклики ґрунтуються на тому, що будь-яка система публічного управління наразі не може ефективно функціонувати без використання сучасних методів та засобів дистанційного надання адміністративних послуг населенню. До таких засобів, серед іншого, слід віднести технології електронного урядування[1].

З огляду на таку позицію дослідників електроенергетика як об'єкт адміністративно-правового впливу розглядається у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині крізь призму електронного урядування. Ба більше, останнім часом актуалізуються дослідження і в суміжних сферах, зокрема у царині електронного судочинства, електронного банкінгу тощо. Так, впровадження електронного банкінгу постає різновидом дистанційного банківського обслуговування, яке можливо за наявності у клієнта підключення до мережі Інтернет. На сьогоднішній день саме електронний банкінг дозволяє фізичним і юридичним особам постійно контролювати стан своїх рахунків незалежно від їх місцезнаходження, консолідувати всі свої рахунки, оптимізувати витрати, а банкам економити на рекламі та витратах на обслуговування клієнтів безпосередньо в офісі[2].

Розглядаючи феномен електронного урядування, окремі науковці наголошують на тому, що розвиток комп'ютерних технологій призвів до їх використання практично у всіх сферах суспільного життя, у тому числі у сфері публічного управління, і отримав назву електронного урядування, яке є не просто технологічним рішенням, а сучасною інноваційною концепцією публічного управління, вагомим важелем масштабних перетворень у суспільстві, особливо у сфері децентралізації влади та її взаємодії з бізнесом. Водночас процес запровадження електронного урядування не є однозначним і залежить від ряду факторів, тому в кожній державі е-урядування знаходиться на різних стадіях розвитку[3]. Згідно з індексом розвитку електронного урядування ООН за 2016 рік Україна посіла 62 місце серед 193 країн світу. Тоді як, наприклад, у Данії, за останніми даними

[1] Tsybulnyk N.Y., Zadoia I.I., Kurbatova I.S., Mekh Y.V. E-government within public administration. *Jurnal cita hukum-indonesian law journal*. 2020. № 8 (3). P. 473.

[2] Tykhonova O., Lytvyn N., Ivantsov V., Chyshko K., Yarosh A. Electronic banking as a prospective directive for the financial services market development. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2019. № 22 (SI 2). P. 1–2.

[3] Volik V., Lozhmets Y., Davydova O., Sprynchuk S., Shvets D. Electronic governance in Ukraine and Estonia current situation and prospectives. Journal of Legal, Ethical and Regulatory. 2019. № 22 (SI 2). P. 1.

Єврокомісії, 80,8% громадян і 89% датських підприємств взаємодіють з державними органами через інтернет-портали, що є досить високим показником у світі. Крім Данії, ефективний електронний уряд наявний сьогодні в Люксембурзі, Нідерландах, Німеччині та за межами європейського регіону в Канаді, Кореї, Сінгапурі, Новій Зеландії та Австралії, де було запроваджено широкий спектр онлайн-сервісів[1].

Осмислюючи окремі особливості електроенергетики як об'єкту адміністративно-правового впливу, варто звернути увагу і на те, що стрімкий розвиток інформаційних технологій призвів до того, що практично всі види правовідносин виникли або частково реалізувалися в електронному форматі. Онлайн-сервіси та електронні ресурси стали невід'ємною частиною життя сучасного суспільства. Реформи, які зараз відбуваються в Україні та в інших країнах світу, у багатьох випадках спрямовані на те, щоб відповідні сфери враховували та використовували сучасні досягнення науки і техніки, а також потреби сучасного суспільства з точки зору мобільності, доступу до ресурсів і послуг, а також інформації. Без ефективного використання ІТ-потенціалу, а також правильного розподілу кадрового потенціалу державних служб неможливо досягнути підвищення рівня цифрової участі в політичних процесах[2].

Водночас електроенергетика набуває комплексного значення та фундаментального впливу не лише на рівні окремих сфер життєдіяльності суспільства, зокрема і публічного управління, але і забезпечує дотримання стратегічних пріоритетів державної політики України, з-поміж яких Н. Веселовська, В. Сліпенюк, Д. Ясинок, І. Жукевич, А. Горбенко називають розвиток інформаційного суспільства в Україні та впровадження новітніх інформаційно-комунікативних технологій в усі сфери суспільного життя та діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування. Внаслідок такої саморегуляції суспільства, коли інформатизація, автоматизація, віртуалізація процесів є невід'ємною частиною всіх сфер життя, можна вже говорити про певні позитивні зрушення щодо ускладнення корупції та інших негативних явищ, які десятиліттями викликають обурення та формують у населення правовий нігілізм[3].

Водночас ми стоїмо на тому, що сутність електроенергетики як об'єкту адміністративно-правового впливу зводиться до суспільних відносин із виробництва, зберігання, агрегації, передачі, розподілу, купівлі-продажу, передавання, використання, вимірювання та заощадження, у тому числі в рамках міжнародного співробітництва, електроенергії, а також вирішення низки проблем у сфері публічного управління, пов'язаних із формуванням у публічних службовців та всього населення України культури енергозбереження, розвитком енергоменеджменту,

[1] Там само. С. 1–2.

[2] Sadykova Y.M., Starynskyi M.V., Horobetc N.O., Zhornokui Y.M. A cost-benefit analysis of preconditions and predicted effects from e-voting implementation in Ukraine. *Trames*. 2018. № 22 (3). P. 257–258.

[3] Veselovska N., Slipeniuk V., Yasynok D., Zhukevych I., Gorbenko A. Electronic proceedings in modern legal conditions. *International journal of computer science and network security*. 2021. № 21 (8). P. 224.

енергоефективності та екологічності у вітчизняній електроенергетиці.

З огляду на таке розуміння сутності електроенергетики як об'єкту адміністративно-правового впливу розгляд відповідних особливостей останньої доречно розпочати з тісної взаємозалежності вітчизняної електроенергетики з формуванням у населення культури енергозбереження.

Не випадково свого часу британський філософ Бертран Рассел зазначав, що «здатність розумно наповнити вільний час - є найвищим щаблем особистої культури»[1].

Водночас феномен культури є надзвичайно багатогранним, втілюючись на рівні адміністративно-правової доктрини в традиційній культурі, корпоративній культурі та культурі адміністративних цінностей.

H. Yang звертає увагу на те, що у 21 столітті, коли змішуються культури, сутність традиційної культури має бути високо оцінена. З метою побудови гармонійних, стабільних міжособистісних стосунків і сприяння ініціативі людей до участі в громадській діяльності важливою проблемою, яку слід враховувати, є виховання особистої моральності та особистого вдосконалення шляхом шанування обрядів, чесності та мудрості[2]. На рівні традиційних цінностей культура енергозбереження закладається шляхом формування звичаїв та традицій, вірувань та релігійних заборон, нерозривно пов'язаних із світоглядним розумінням ощадливості, стриманості та скромності.

R. Stefko, A. Turakova зазначають, що корпоративна культура є специфічною для кожної компанії, і на неї впливає багато факторів. Основним елементом корпоративної культури є співробітники. На їхню поведінку в компанії впливає визначена корпоративна культура, але вплив має також національна (традиційна) культура. Корпоративна культура безпосередньо впливає на всі важливі операції компанії, включно з особистим маркетингом. Особистий маркетинг має бути узгоджений зі стратегією компанії. Особистий маркетинг є видимою частиною корпоративної культури і використовується для залучення талановитих, компетентних людей[3]. На корпоративному рівні культура енергозбереження зводиться до формування серед персоналу стійких переконань та цінностей енергозбереження, корпоративних правил, матеріальних і нематеріальних заохочень та стягнень за поведінку, яка пов'язана із енергозбереженням.

S. Chen стверджує, що культура адміністративних цінностей - це

[1] Бертран Расселл, цитати // Фенікс Слово: сайт. URL: https://fenixslovo.com/2023/07/12/25329/

[2] Yang H. A brief analysis of relations between traditional culture and personal cultivation from the perspective of intercultural communication. In: 7th International Conference on Society Science (ICoSS) / International Conference on Education, Management, Computer and Society (ICEMCS). Shenyang, 17–19 April 2017. P. 102.

[3] Stefko R., Turakova A. The Behavioral differences of employees according Lewis's Model as a part of corporate culture influencing personal marketing in Slovak and Chinese companies. In: 6th International Scientific Conference on International Business and Management, Domestic Particularities and Emerging Markets in the Light of Research. Slovakia, 29 September – 02 October 2016. P.189.

постійне відображення та відкладання в суспільній свідомості систем адміністративних цінностей. Така культура охоплює уявлення про адміністративну цінність, культуру структури адміністративної цінності, операційну культуру адміністративної цінності, культуру зв'язків з громадськістю адміністративної цінності тощо[1]. Глибоко переконані, що на рівні адміністративних цінностей культура енергозбереження охоплює визначення цінностей, характерних для публічної служби, розроблення етичних кодексів, підзаконних нормативно-правових актів, що закладають уніфіковане розуміння доброчесності поведінки публічних службовців, невіддільною складовою якої і виступає культура енергозбереження.

Ще однією особливістю електроенергетики як об'єкта адміністративно-правового впливу є адаптивність та відкритість до інновацій, що проявляються як на рівні поведінки споживачів електроенергії, так і на рівні публічного управління у сфері електроенергетики. Особливо виразно подібна адаптивність проявляється у кризові періоди, зокрема подібна ситуація мала місце в часи пандемії COVID-19, а також з перших днів повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

Щодо інновацій в ході формування енергозберігаючої поведінки H. Lee, J. Butler та J. Jeong стоять на тому, що адміністративні інновації визначаються як зміни в правилах і структурах, які характеризують методи спілкування та роботу співробітників всередині організації, а технологічні інновації стосуються впровадження програм і послуг. Науковці зазначають, що сильна організаційна культура позитивно впливає на взаємозв'язок між адміністративними та технологічними інноваціями. Дослідники переконують, що лише зміни правил організації недостатньо, щоб привести до технологічних інновацій, які повинні підтримуватися сильною культурою та лідерством[2].

Ми ж стоїмо на необхідності широкого дослідження у сучасній адміністративно-правовій доктрині сутності адміністративних і технологічних інновацій. Під адміністративними інноваціями в контексті дослідження ми розуміємо не лише зміни в правилах і структурах, але і комплексне, багатоаспектне, сутнісне переосмислення на основі вітчизняної і зарубіжної доктрини, досвіду провідних держав світу завдань та функцій, предмету та меж, системи суб'єктів, адміністративних інструментів та інших важливих аспектів публічного управління в сфері електроенергетики.

Не менш важливою особливістю електроенергетики як об'єкта адміністративно-правового впливу є необхідність вимірювання, моделювання та прогнозування споживання електроенергії.

У цьому контексті J. Light зазначає, що вибір ефективних екологічних комп'ютерних апаратних і програмних ресурсів може зменшити вуглецевий

[1] Chen S. Probing into the structure & effects of administrative value culture. In: International Conference on Management Science and Engineering. Wuhan, 08–20 November 2006. P. 1327.

[2] Lee H., Butler J., Jeong J. Administrative and technological innovation: the indirect effects of organizational culture and leadership. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*. 2023. № 68 E. P. 34.

слід, заощадити гроші та покращити цикл повторного використання. Існує багато досліджень, проведених у всьому світі, щоб мотивувати людей контролювати споживання енергії обчислювальними ресурсами та оптимізувати їх використання. Для планування сталого споживання енергії та скорочення викидів вуглекислого газу важливо вимірювати, моделювати та прогнозувати споживання енергії організаціями з різною потужністю та їхніми обчислювальними ресурсами[1].

Неможливо оминути увагою і таку особливість електроенергетики, як те, що енергоменеджмент виступає організаційно-управлінською основою адміністративно-правового впливу.

Питання енергоменеджменту постає у контексті впровадження інтелектуальної мережі споживання електроенергії, управління генеруючими ресурсами, накопиченням енергії, електричними транспортними засобами, що підключаються до електромережі, якими слід керувати та оптимізувати таким чином, щоб економити енергію, підвищувати ефективність, надійність і підтримувати безпеку, задовольняючи зростаючий попит при мінімальних експлуатаційних витратах. Як наслідок, системи енергоменеджменту отримують більше уваги з боку дослідників та комунальних підприємств[2].

Ми переконані, що управлінська частина енергоменедменту, яка найбільше привертає увагу в контексті адміністративно-правової доктрини, охоплює побудову цілісного механізму, що об'єднує прийняття управлінських рішень, кадрову політику, завдання, функції, напрямки публічного управління у сфері енергоменедменту. Технічна ж частина охоплює провідні технології, які використовуються в ході виробництва, передавання, розподілу, використання, вимірювання та заощадження електроенергії.

Висновки. Таким чином, електроенергетика як об'єкт адміністративно-правового впливу розглядається у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині крізь призму електронного урядування. Ба більше, останнім часом актуалізуються дослідження і в суміжних сферах, зокрема у царині електронного судочинства, електронного банкінгу тощо.

Сутність електроенергетики як об'єкту адміністративно-правового впливу зводиться до суспільних відносин із зберігання, агрегації, передачі, розподілу, купівлі-продажу, передавання, використання, вимірювання та заощадження, у тому числі в рамках міжнародного співробітництва, електроенергії, а також вирішення низки проблем у сфері публічного управління, пов'язаних із формуванням у публічних службовців та всього населення України культури енергозбереження, розвитком енергоменеджменту, енергоефективності та екологічності у вітчизняній

[1] Light J. Energy usage profiling for green computing. In: IEEE International Conference on Computing, Communication and Automation (ICCCA). Noida, 05-06 May 2017. P. 1287.

[2] Mostafa H., El Shatshat R., Salama M. A Review on energy management systems. In: IEEE PES T and D Conference and Exposition. Chicago, 14–17 April 2014. URL: https://www.scribd.com/document/678110747/A-Review-on-Energy-Management-Systems.

електроенергетиці.

З огляду на запропоноване розуміння сутності електроенергетики як об'єкту адміністративно-правового впливу розгляд відповідних особливостей останньої доречно розпочати з тісної взаємозалежності вітчизняної електроенергетики з формуванням у населення культури енергозбереження. Феномен культури є надзвичайно багатогранним, втілюючись на рівні адміністративно-правової доктрини в традиційній культурі, корпоративній культурі та культурі адміністративних цінностей. На рівні адміністративних цінностей культура енергозбереження охоплює визначення цінностей, характерних для публічної служби, розроблення етичних кодексів, підзаконних нормативно-правових актів, що закладають уніфіковане розуміння доброчесності поведінки публічних службовців, невіддільною складовою якої і виступає культура енергозбереження.

Ще однією особливістю електроенергетики як об'єкта адміністративно-правового впливу є адаптивність та відкритість до інновацій, що проявляються як на рівні поведінки споживачів електроенергії, так і на рівні публічного управління у сфері електроенергетики. Під адміністративними інноваціями в контексті дослідження визначено не лише зміни в правилах і структурах, але і комплексне, багатоаспектне, сутнісне переосмислення на основі вітчизняної і зарубіжної доктрини, досвіду провідних держав світу завдань та функцій, предмету та меж, системи суб'єктів, адміністративних інструментів та інших важливих аспектів публічного управління в сфері електроенергетики.

До інших особливостей електроенергетики як об'єкта адміністративно-правового впливу віднесено необхідність вимірювання, моделювання та прогнозування споживання електроенергії та те, що енергоменеджмент виступає організаційно-управлінською основою адміністративно-правового впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бертран Расселл, цитати // Фенікс Слово: сайт. URL: https://fenixslovo.com/2023/07/12/25329/.

2. Chen S. Probing into the structure & effects of administrative value culture. In: International Conference on Management Science and Engineering. Wuhan, 08–20 November 2006. P. 1327–1331.

3. Lee H., Butler J., Jeong J. Administrative and technological innovation: the indirect effects of organizational culture and leadership. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*. 2023. № 68 E. P. 34–57.

4. Light J. Energy usage profiling for green computing. In: IEEE International Conference on Computing, Communication and Automation (ICCCA). Noida, 05-06 May 2017. P. 1287–1291.

5. Mostafa H., El Shatshat R., Salama M. A Review on energy management systems. In: IEEE PES T and D Conference and Exposition. Chicago, 14–17 April

2014. URL: https://www.scribd.com/document/678110747/A-Review-on-Energy-Management-Systems.

6. Sadykova Y.M., Starynskyi M.V., Horobetc N.O., Zhornokui Y.M. A cost-benefit analysis of preconditions and predicted effects from e-voting implementation in Ukraine. *Trames*. 2018. № 22 (3). P. 257–271.

7. Samoilenko V., Kopytsia I., Belevtseva V., Skulysh Y., Shumilo O. Conceptual basis of national energy security against the backdrop of global challenges. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 10 (1). P. 329–343.

8. Stefko R., Turakova A. The Behavioral differences of employees according Lewis's Model as a part of corporate culture influencing personal marketing in Slovak and Chinese companies. In: 6th International Scientific Conference on International Business and Management, Domestic Particularities and Emerging Markets in the Light of Research. Slovakia, 29 September – 02 October 2016. P.189–194.

9. Tsybulnyk N.Y., Zadoia I.I., Kurbatova I.S., Mekh Y.V. E-government within public administration. *Jurnal cita hukum-indonesian law journal*. 2020. № 8 (3). P. 471–488.

10. Tykhonova O., Lytvyn N., Ivantsov V., Chyshko K., Yarosh A. Electronic banking as a prospective directive for the financial services market development. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2019. № 22 (SI 2). 6 p.

11. Veselovska N., Slipeniuk V., Yasynok D., Zhukevych I., Gorbenko A. Electronic proceedings in modern legal conditions. *International journal of computer science and network security*. 2021. № 21 (8). P. 224–228

12. Volik V., Lozhmets Y., Davydova O., Sprynchuk S., Shvets D. Electronic governance in Ukraine and Estonia current situation and prospectives. Journal of Legal, Ethical and Regulatory. 2019. № 22 (SI 2). 5 p.

13. Yang H. A brief analysis of relations between traditional culture and personal cultivation from the perspective of intercultural communication. In: 7th International Conference on Society Science (ICoSS) / International Conference on Education, Management, Computer and Society (ICEMCS). Shenyang, 17–19 April 2017. P. 102–105.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2023

Yuliya Yu. TOLCHININA-BURUNSKA,
Postgraduate Student
(Research Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine)

THE ESSENCE AND PECULIARITIES OF THE ELECTRIC POWER INDUSTRY AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL INFLUENCE

The article emphasizes that the electric power industry as an object of administrative and legal influence is considered in the domestic administrative and legal doctrine through the prism of electronic governance.

It was determined that the essence of the electric power industry as an

object of administrative and legal influence is reduced to social relations of storage, aggregation, transmission, distribution, purchase and sale, transfer, use, measurement and savings, including in the framework of international cooperation, electricity, as well as solving a number of problems in the field of public administration, related to the formation of a culture of energy saving among public servants and the entire population of Ukraine, the development of energy management, energy efficiency and environmental friendliness in the domestic electric power industry.

It is noted that in view of the proposed understanding of the essence of the electric power industry as an object of administrative and legal influence, it is appropriate to start the consideration of the relevant features of the latter with the close interdependence of the domestic electric power industry with the formation of the culture of energy conservation among the population. The phenomenon of culture is extremely multifaceted, embodied at the level of administrative and legal doctrine in traditional culture, corporate culture and the culture of administrative values.

It is emphasized that another feature of the electric power industry as an object of administrative and legal influence is adaptability and openness to innovations, which are manifested both at the level of behavior of electricity consumers and at the level of public management in the field of electric power. Under administrative innovations in the context of the study, not only changes in rules and structures are defined, but also a complex, multifaceted, essential rethinking based on domestic and foreign doctrine, the experience of the world's leading states of tasks and functions, subject matter and boundaries, a system of subjects, administrative tools and other important aspects of public management in the field of electricity.

Other features of the electric power industry as an object of administrative and legal influence include the need to measure, model and forecast electricity consumption and the fact that energy management is the organizational and management basis of administrative and legal influence.

Key words: *electric power industry, object of administrative and legal influence, essence, features, electronic governance, culture of energy saving, energy management.*

УДК 343.98 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.37*

Сергій Володимирович НАКОНЕЧНИЙ
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА НЕВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Стаття присвячена актуальним питанням запровадження міжнародних стандартів забезпечення права на невтручання у приватне життя особи у кримінальний процес. Визначено історичні передумови формування права на приватність, його сутність та значення. Встановлено, що розквіт запровадження міжнародних стандартів права на невтручання у приватне життя особи припав на період після Другої Світової війни 1945 року коли виникла нагальна потреба у дієвому захисті прав людини. Проаналізовані міжнародно-правові документи, які вперше закріпили міжнародні стандарти забезпечення прав людини, загалом, та права на невтручання у приватне життя, зокрема. Окреслені національні нормативно-правові акти, що визначають засади невтручання у приватне життя особи. Визначено, що в основу національного законодавства у сфері захисту прав людини покладені міжнародно-правові стандарти утвердження та забезпечення прав людини, зокрема, які викладені у Європейській конвенції з прав людини. Наголошено на значенні засади невтручання у приватне життя особи під час здійснення кримінального провадження. Визначено сутність правового регулювання міжнародних стандартів невтручання у приватне життя особи. Зроблено висновок, що дослідження міжнародних стандартів забезпечення прав людини слугують запорукою чіткої імплементації останніх у національне законодавство та практику його застосування.

***Ключові слова**: міжнародні стандарти, право на невтручання у приватне життя, засади, кримінальний процес.*

Постановка проблеми. Права людини являють собою досить широке та багатогранне поняття, що почало формуватися з появою перших ознак

державності. Сьогодні, досліджуючи феномен прав людини, науковці все частіше звертаються до історичних аспектів їх виникнення та формування як соціального явища, що допомагало регулювати відносини між людьми та державою. Відтоді логічним виникло питання про захист порушених прав людини та їх утвердження як одного із пріоритетних завдань держави.

Історично витоки прав і свобод людини можна знайти ще у міфології, а також у різних світових релігіях. У науковій та навчальній літературі зазначається, що слово «свобода» вперше з'явилося ще у XXIV ст. до н. е., коли правитель держави Шумер встановив «свободу» для своїх підданих шляхом застосування санкцій до податківців, захисту вдів і сиріт від несправедливих дій людей, що володіли владою. Зародження ідеї прав людини у V–VI ст. до н. е. в Афінах та Римі пов'язано з появою принципу громадянства. Кожна нова ступінь суспільного розвитку додавала нові якості правам людини, поширювала їх на більш широке коло суб'єктів[1]. Тож, можна вважати, що відтоді розпочався поступовий процес декларування прав і свобод людини як головної цінності, де розквіт ідеї верховенства права набув в епоху Просвітництва, а сама категорія «права людини» вперше була відображена в Декларації прав людини і громадянина 1789 року.

В сучасних складних умовах воєнного стану в Україні питання утвердження прав і свобод людини посідають чільне місце на порядку денному, а відповідно й зумовлює пошук нових форм та методів їх забезпечення, зокрема і в кримінальному провадженні. Варто брати до уваги і те, що в існуючих міжнародних відносинах увага до України є особливо прикутою з точки зору дотримання міжнародно-правових стандартів забезпечення основоположних прав і свобод людини. Адже, як вдало зауважують Л. Р. Наливайко та К. В. Степаненко, «впевнений курс України на інтеграцію до європейських співтовариств спонукає все більше звертати увагу на дотримання європейських стандартів прав людини. Як член Ради Європи із 1995 року, відповідно до Паризької Хартії для нової Європи від 21 листопада 1990 року, наша держава взяла на себе зобов'язання приєднатися до міжнародних стандартів у галузі прав людини, створити внутрішньодержавні гарантії їх здійснення, що ґрунтуються на відповідних міжнародно-правових нормах»[2]. Відповідно, дослідження історико-правових аспектів запровадження міжнародно-правових стандартів забезпечення права на невтручання у приватне життя особи в кримінальному процесі є вельми актуальним і своєчасним. Крім того, визначення міжнародно-правових стандартів захисту прав людини, що мають досить широку розгалужену систему свого регулювання, матимуть вагоме значення при винесенні справедливого судового рішення.

[1] Основи міжнародно-правових стандартів прав людини : навч.-метод. посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с.

[2] Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.

Питання міжнародно-правових стандартів загалом, та засади невтручання у приватне життя особи, зокрема, неодноразово ставали предметом наукових пошуків серед таких науковців як: О. Бабаєва, О. Бігняк, В. Галаган, О. Іордонова, А. Кардаш, К. Лагутіна, Л. Наливайко, К. Степаненко, Ж. Удовенко та інші. Проте сучасний стан забезпечення права на невтручання у приватне життя в кримінальному процесі спонукає звернутися до історико-правових аспектів запровадження міжнародно-правових стандартів забезпечення цього права.

Метою статті є дослідження історико-правових аспектів запровадження міжнародно-правових стандартів забезпечення права та невтручання у приватне життя. У відповідності до зазначеної мети, у роботі необхідно вирішити такі *завдання*: 1) окреслити історичний ракурс запровадження міжнародно-правових стандартів права на невтручання у приватне життя особи; 2) визначити сутність міжнародно-правових стандартів права на невтручання у приватне життя особи; 3) з'ясувати правове регулювання міжнародно-правових стандартів права на невтручання у приватне життя особи.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне провадження завжди передбачає обмеження та втручання у права і свободи людини, що є само по собі примусовою мірою, а тому вимагає свідомого та неупередженого ставлення до осіб, права яких обмежуються. Одним із заходів дотримання прав людини під час кримінального провадження є засади кримінального провадження, що виступають своєрідним мірилом, вимогою, межею, за яку заборонено обмежувати прав і свободи людини. При цьому відповідні заборони щодо втручання у права і свободи особи не є абсолютними, свідченням чого є певні відступи, передбачені законом. Згідно чинного КПК України однією з таких засад кримінального провадження є засада невтручання у приватне життя особи, або ще як можна зустріти у науковій літературі «право на приватність». Право на приватність тісно пов'язано із самим фактом конституювання прав людини загалом, оскільки його коріння сягає 1678 року, коли актом Хабеас корпус введено поняття «належна процедура», що передбачала гарантії недоторканності особи, принцип презумпції невинуватості та інші важливі для захисту прав особи норми[1]. Нині унормування належної процедури як гарантування відповідного права, так і можливості його обмеження залишається вельми важливим питанням.

Категорія «приватності» («privacy») є загальновживаною як у повсякденному житті, так і в правовій сфері, що підкреслює різноманітність проявів та втілень даного терміна. Увагу поняттю приватності приділяли у своїх роботах ще філософи та юристи Стародавнього світу. Античні мислителі розглядали термін «приватність» здебільшого з економічного боку, наприклад, у працях Платона містяться згадки про приватність щодо

[1] Кардаш А. В. Право на приватність як основоположне право людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 47. Т. 1. С. 76–80.

поділу землі в межах держави на дві частини: приватне і державне володіння[1].

Наступними історичними документами, що визначали та дотично торкалися питань невтручання у приватне життя особи були Велика Хартія Свободи 1215 року та Білль про права 1689 року. Зазначені документи визначали право невтручання у приватне життя особи залежно від того класу до якого такі особи відносилися. Тобто був своєрідний розподіл прав залежно від групи, класу або статусу. Чим більшого статусу була особа, тим ширшим обсягом прав вона була наділена. Через декілька століть дана тенденція відійшла до минулого і вже на порядку денному були питання чіткого встановлення прав людини, встановлювалися права управителів та громадян. Розпочався відлік визначення прав людини, що були закріплені у Декларації прав людини 1789 року.

Також, окремо слід наголосити на Мирному акті (Peace Act) 1361 року, що був прийнятий англійськими суддями, інакше його йменували законодавство «прайвесі». Даний юридичний документ був базовим для накладення арешту на кореспонденцію.

Нового витку розвитку ідеї прав людини набули після Другої Світової війни 1945 року, а Підписання Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) 26 червня 1945 р. перевело сприйняття прав людини з виключно національної сфери також на міжнародний рівень. У 1948 році Комісія ООН з прав людини, створена на початку 1946 р., представила на розгляд Генеральної Асамблеї ООН проект Загальної декларації прав людини, який був схвалений 10 грудня 1948 р. Пізніше цей день був оголошений Днем прав людини[2].

Право на недоторканність приватного життя на думку Т. Соколан, є багатоаспектним, а деякою мірою й універсальним поняттям, що ускладнює пошук його «досконалого» визначення. Так, один із дослідників зауважував, що всі права людини якоюсь мірою є складовими права на недоторканність приватного життя. Між тим, такий підхід, на думку автора, є надто загальним. Взагалі у різних державах розробляються свої підходи до тлумачення даного терміна. Наприклад, Л. Брендейс сформулював концепцію недоторканності приватного життя таким чином, що її головним елементом була визнана можливість особи залишатися наодинці. Конкретизуючи дане положення, Л. Брендейс писав, що недоторканість приватного життя є найбільш бажаною з усіх свобод у демократичному суспільстві, і наполягав на тому, щоб це право було закріплено в Конституції[3].

---

[1] Платон. Держава / за ред. Д. Коваля. Київ : Основи, 2000. 355 с.; Бабаєва О., Іордонова О., Лагутіна К. Право на невтручання у приватне та сімейне життя: практика Європейського Суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 5. С. 220–227.

[2] Основи міжнародно-правових стандартів прав людини : навч.-метод. посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с.

[3] Соколан Т. В. Право на недоторканність приватного життя та основи його дотримання під час здійснення відеоспостереження. *Вісник Харківського національного університету внутрішні справ.* 2011.

Сьогодні однією із визначальних засад кримінального провадження є невтручання у приватне життя особи. Остання визначена п. 8 ч. 1 ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), а розуміння зазначеної засади законодавець детальніше розкрив у ст. 15 КПК України. Законодавець встановив, що під час кримінального провадження кожному його учасникові гарантується невтручання в особисте та сімейне життя. Інформація про приватне життя особи повинна бути отримана у порядку, що встановлений КПК України та не може бути використана в чиїхось особистих цілях, а лише з метою реалізації завдань кримінального провадження. Особи, які отримали доступ до інформації особи про її приватне життя зобов'язані вживати заходів щодо її збереження та розголошення[1].

Розглядаючи національний аспект регулювання невтручання у приватне життя, слід положення ст. 32 Конституції України, де закріплено, що «ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України»[2]. Тобто, в Основному Законі нашої держави законодавець встановив та підкреслив важливість принципу невтручання в особисте, сімейне життя особи та передбачив можливість судового захисту свого права у випадку його порушення. Крім того, ст. 28 Конституції визначено, що «кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню»[3]. Тобто закріплена фізична приватність; ст. 30 «кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду» та ст. 31 «кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції»[4].

Норми Основного Закону дають вичерпний перелік підстав порушення права на приватність або його обмеження, проте вони наразі не мають свого розвитку, що є суттєвою прогалиною у національному законодавстві.

Відповідно до роз'яснення Конституційного Суду України, невтручання у приватне життя (як особисте так і сімейне) гарантується у всіх сферах суспільного життя, зокрема, під час кримінального

№ 2 (53). С. 302; Warren S. D., Brandeis L. D. The Right to Privacy. *Harvard Law Review*, vol. 4, no. 5, 1890, pp. 193–220. https://doi.org/10.2307/1321160.

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

[2] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

[3] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

[4] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

провадження[1].

Особливістю засади невтручання у приватне, сімейне життя особи під час здійснення кримінального провадження є те, що орган досудового розслідування, як правило, проводить негласні слідчі (розшукові) дії, що вже самі по собі є втручанням у приватне життя осіб. Взяти для прикладу парагаф 2 КПК України, що передбачає втручання у приватне спілкування, але в той же час, на орган досудового розслідування покладається обов'язок не розголошувати відомості, що стали йому відомі у ході реалізації негласної слідчої (розшукової) дії. Слушною в даному контексті є думка авторів В. Галагана та Ж. Удовенко, що «положення щодо прав громадян, які є стороною захисту чи іншими учасниками кримінального провадження, кореспондується з обов'язком сторони обвинувачення забезпечити їх дотримання при проведенні слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Законодавчий механізм такого забезпечення відображається у Конституції України, КПК України, підзаконних нормативно-правових актах, але потребує свого вдосконалення з урахуванням практики розслідування кримінальних правопорушень»[2].

Ми приєднуємося до позиції автора В. Назарова, який зауважує, що «засада невтручання у приватне життя є формою втілення у кримінальне процесуальне законодавство положень статей 32 Конституції України, а також узгоджується із ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також ст. 12 Загальної декларації прав людини». Автор також слушно вказує, що засада невтручання у приватне життя особи заснована на ідеї того, що кожна людина унікальна, індивідуальна, є суб'єктом великої кількості неформальних зв'язків, носієм приватних інтересів, що є її особистою справою. Держава надає можливості особі контролювати інформацію про себе, про членів своєї сім'ї та родину, не допускати розголошення відомостей особистого, сімейного характеру, а разі необхідності припинити розголошення небажаної інформації, тобто, певної мірою бути незалежною щодо інших людей, їх колективів, суспільства і держави загалом[3].

Наголошуючи на важливості дотримання міжнародного стандарту забезпечення права на невтручання у приватне життя особи під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, О. Блищик та А. Піддубна вказують, що «приватне (особисте) життя особи є невід'ємним правом кожного й перебуває під особливим правовим захистом. Втручання в приватне спілкування особи шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій вимагає чіткого дотримання нормативних положень,

[1] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України (справа № 1-9/2012 від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012).

[2] Галаган В., Удовенко Ж. Забезпечення засади невтручання у приватне життя при проведенні обшуку житла чи іншого володіння особи. *Наукові записки.* 2014. Т. 155. С. 115.

[3] Назаров В. В. Засада невтручання у приватне життя особи як засіб для захисту особи у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник.* 2012. № 3 (24). С. 115.

встановлених кримінальним процесуальним законодавством[1].

З часу введення у дію КПК України 2012 р. кримінальне провадження має здійснюватися з дотриманням міжнародних стандартів захисту прав людини, а національні суди все частіше при винесенні рішення по справі звертають увагу на практику ЄСПЛ, що зумовлює дослідження міжнародних стандартів забезпечення права на невтручання у приватне життя.

Під міжнародними стандартами прав і свобод людини прийнято розуміти як загальновизнані положення міжнародних актів обов'язкового і рекомендаційного характеру, а також принципи міжнародного права, що закріплюють фундаментальні права особистості, які мають визначальне значення для захисту людини від незаконних та необґрунтованих дій з боку держави, посадових і інших осіб, які порушують або обмежують ці права, а також виконують функцію орієнтира для всіх держав при регламентації і забезпеченні прав своїх громадян[2]. Тому, слід окремо зупинитися на правовому регулюванні міжнародних стандартів забезпечення права на невтручання у приватне життя особи. До нього можна віднести наступні нормативно-правові документи:

– Міжнародний білль про права людини, що проголошує невід'ємні права і основні свободи людини, та складається із Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р.[3],

– Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.[4]

– Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р.[5];

– Конвенцію про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р.[6];

– Європейську соціальну хартію від 18 жовтня 1961 р.[7].

Слід зазначити, що одним із базових документів, що закріпив право на приватність була Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня

---

[1] Блищик О., Піддубна А. Забезпечення невтручання у приватне життя під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1. Харків : ХНУВС, 2022. С. 73.

[2] Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.

[3] Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

[4] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

[5] Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

[6] Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 № 995_004, ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

[7] Європейська соціальна хартія від1 18.10.1961, ратифікована Законом України № 137-V від 14.09.2006 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.

1948 року Генеральною Асамблеєю Організації об'єднаних націй[1]. У статті 12 Загальної декларації визначено, що «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань»[2].

У статті 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права встановлено, що «ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь та репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань»[3].

Своєю чергою, Конвенція про захист прав і основних свобод людини у статті 8 закріпила право на повагу до приватного і сімейного життя. А саме: «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб»[4].

Таким чином, можна констатувати, що вказані міжнародно-правові документи встановили базовий для міжнародного права принцип невтручання у приватне, сімейне життя, що цілком узгоджується із європейським підходом щодо забезпечення конфіденційності людини.

Ведучи мову про право на невтручання у приватне життя, слід наголосити, що практика ЄСПЛ не має єдиного розуміння, що являє собою приватне життя особи. Так, ЄСПЛ узагальнив питання, що охоплюються категорією «приватне життя особи», до яких віднесено: 1) персональні дані про людину; 2) деякі аспекти фізичного та соціального «я» особи («Мікулич проти Хорватії»; 3) встановлення та підтримання стосунків з іншими людьми та зовнішнім світом («Бурґгартц проти Швейцарії» (Burghartz v. Switzerland); «Німітц проти Німеччини» (Niemietz v. Germany); 4) ім'я, прізвище особи (зміна, написання) («Ґійо проти Франції» (Guillot v. France); «Булгаков проти України»; «Гарнага проти України»; 4) зовнішній вигляд

[1] Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

[2] Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

[3] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

[4] Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 № 995_004, ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

особи; 5) визначення персональної ідентичності («В. проти Франції» (B. v. France) ; «Бурґгартц проти Швейцарії» (Burghartz v. Switzerland); «Даджен проти Сполученого Королівства» (Dudgeon v. the United Kingdom); 6) право визначати своє приватне життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб («Пек проти Сполученого Королівства» (Peck v. the United Kingdom); 7) право на доступ до інформації, пов'язаної з особою та визначенням її правового статусу («Ґаскін проти Сполученого Королівства» (Gaskin v. the United Kingdom); «Мікулич проти Хорватії» (Mikulić v. Croatia); 8) право на приватний простір та інші[1].

Висновки. Історія розвитку міжнародно-правових стандартів захисту прав людини, загалом, та невтручання у приватне життя особи, зокрема, налічує вже більше кількох століть. Міжнародно-правові стандарти невтручання у приватне життя особи почали формувалися з прийняттям Великої Хартії Свободи 1215 року та Біллі про права 1689 року, а набули свого активного розквіту після подій Другої Світової війни 1945 року.

Під міжнародно-правовими стандартами невтручання у приватне життя ми розуміємо загальновизнані положення міжнародно-правових актів, що мають загальнообов'язковий та рекомендаційний характер та які закріплюють основоположні права особи, та які носять функцію захисту від необґрунтованих дій органів державної влади.

Правове регулювання міжнародних стандартів невтручання у приватне життя складають: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав і основних свобод людини, Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Подальшими перспективними напрямами наукового дослідження вбачаємо застосування судами України практики Європейського суду з прав людини щодо дотримання міжнародно-правових стандартів забезпечення права на невтручання у приватне життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Warren S. D., Brandeis L. D. The Right to Privacy. *Harvard Law Review*. 1890. Vol. 4. №. 5. P. 193–220. https://doi.org/10.2307/1321160.

2. Бабаєва О., Іордонова О., Лагутіна К. Право на невтручання у приватне та сімейне життя: практика Європейського Суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 5. С. 220–227.

3. Блищик О., Піддубна А. Забезпечення невтручання у приватне життя під час проведення слідчих (розшукових) дій // Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези

[1] Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2013. С. 102–104; Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. URL: https://textbook.com.ua/pravo/1474613155/s-10.

доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1. Харків : ХНУВС, 2022. С. 70–73.

4. Галаган В., Удовенко Ж. Забезпечення засади невтручання у приватне життя при проведенні обшуку житла чи іншого володіння особи. *Наукові записки.* 2014. Т. 155. С. 114–117.

5. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 № 995_004, ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

6. Європейська соціальна хартія від 18.10.1961, ратифікована Законом України № 137-V від 14.09.2006 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.

7. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

8. Кардаш А. В. Право на приватність як основоположне право людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 47. Т. 1. С. 76–80.

9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

12. Назаров В. В. Засада невтручання у приватне життя особи як засіб для захисту особи у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник.* 2012. № 3 (24). С.114-118.

13. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.

14. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини : навч.-метод. посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с.

15. Платон. Держава / за ред. Д. Коваля. Київ : Основи, 2000. 355 с.

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного

тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України (справа № 1-9/2012 від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012).

17. Савченко В. А. Невтручання у приватне життя як фундаментальна засада кримінального провадження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. № 1 (3). С. 376-384.

18. Соколан Т. В. Право на недоторканність приватного життя та основи його дотримання під час здійснення відеоспостереження. *Вісник Харківського національного університету внутрішні справ*. 2011. № 2 (53). С. 301–307.

19. Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 228 с.

20. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. URL: https://textbook.com.ua/pravo/1474613155/s-10.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2023

Serhii V. NAKONECHNY,
Postgraduate Student
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL STANDARDS FOR ENSURING THE RIGHT TO NON-INTERFERENCE IN THE PRIVATE LIFE OF A PERSON IN CRIMINAL PROCEDURE

The article is devoted to the topical issues of implementing international standards for ensuring the right to privacy in the private life of a person in criminal proceedings. The author identifies the historical background for the formation of the right to privacy, its essence and significance are determined. It is established that the heyday of the introduction of international standards of the right to privacy life of a person occurred in the period after the Second World War in 1945, when there was an urgent need for effective protection of human rights arose. The article analyzes international legal documents that first enshrined international standards for ensuring human rights in general and the right to privacy in particular, in particular. The author outlines national legal acts that define the principles of non-interference in a person's private life. It is determined that the basis of national legislation in the field of human rights protection is based on international legal standards for the promotion and protection of human rights, in particular, those set out in the European Convention. The author emphasizes the importance of the principle of non-interference with the private life of a person during criminal proceedings is emphasized. The essence of the of the legal regulation of international standards of non-interference with the

private life of a person is determined. It is concluded that the study of international standards of human rights are the key to a clear implementation of the latter in national legislation and practice of its application.

Keywords: *international standards, right to privacy, principles, criminal procedure.*

УДК 343.98 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.38*

Олександр Олександрович ПРЯДКО
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

СУБ'ЄКТИ ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті наголошено, що взаємодія під час розслідування воєнних злочинів – це форма організації узгодженої спільної діяльності між різними суб'єктами, спрямованої на вирішення єдиної цілі з метою оптимізації процесу досудового розслідування вказаного різновиду кримінальних правопорушень. Встановлено, що основними ознаками, які визначають специфіку взаємодії є: врегульованість на нормативно-правовому рівні; спільний характер дій; узгодженість; цілеспрямованість; різноманітність форм реалізації; суб'єктний склад. Окремо зазначено, що вказані ознаки взаємодію можуть уточнюватися залежно від її виду. Підкреслено, що однією з відмінних рис указаного різновиду взаємодії є її суб'єктний склад. З'ясовано, що взаємодія під час розслідування воєнних злочинів переважно організовується та реалізується: між органами досудового розслідування різних відомств (наприклад, слідчими Національної поліції та Служби безпеки України); між органами досудового розслідування та іншими підрозділами правоохоронних органів (зазвичай, між працівниками слідчих та оперативних підрозділів); між органами досудового розслідування й іншими правоохоронними органами, в тому числі іноземними; між органами досудового розслідування та обізнаними особами (спеціалістами, експертами); між органами досудового розслідування та Збройними Силами України; між органами досудового розслідування та міжнародними організаціями, установами; між органами досудового розслідування та громадськістю; між органами досудового розслідування та засобами масової інформації.

Ключові слова: *взаємодія, розслідування, кримінальне провадження, воєнні злочини, суб'єкти.*

Постановка проблеми. Україна з 24.02.2022 року знаходиться в стані війни, що, своєю чергою, відобразилося на структурі кримінальної протиправної діяльності. Зокрема, в питому вагу в ній займають раніше не відомі нашій країні кримінальні правопорушення, а саме – воєнні злочини. Вказані протиправні діяння є складними за механізмом учинення. Крім того, на процес їх розслідування впливають такі фактори, як: відсутність практичного досвіду з виявлення, документування та розслідування названих кримінальних правопорушень у багатьох працівників органів досудового розслідування; регламентованість воєнних злочинів не тільки нормами національного кримінального законодавства, а й міжнародним гуманітарним правом; недостатня кількість методичних

напрацювань щодо організації розслідування воєнних злочинів; необхідність постійної та належної співпраці працівників органів досудового розслідування, в тому числі різних відомств, між собою й іншими підрозділами та органами; здійснення в небезпечних для життя та здоров'я умовах і т. п. Тому важливим і актуальним убачається дослідження особливостей взаємодії під час розслідування воєнних злочинів, зокрема в частині визначення суб'єктів такої співпраці.

Як указує з цього приводу К. О. Чаплинський, швидке розкриття й розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів напряму залежить від належної взаємодії оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції України у кримінальних провадженнях. Це дозволяє якісно спланувати проведення першочергових слідчих (розшукових) і процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів. Зважаючи на це, розробка практичних рекомендацій щодо взаємодії слідчих і працівників оперативних підрозділів Національної поліції є, безумовно, одним із пріоритетних напрямків для досягнення мети кримінального провадження, особливо в умовах воєнного стану[1]. Проте це утруднено, а то й неможливо без визначення кола суб'єктів, які взаємодіють під час розслідування воєнних злочинів.

Питання про взаємодію під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, її форми та види, а також особливості організації для окремих різновидів кримінальних проваджень часто є предметом наукових дискусій з боку правників і наукової спільноти. Зокрема, основні аспекти окресленої проблематики досліджували в своїх працях С.Є. Абламський, В.П. Бахін, В.С. Бондар, А.Ф. Волобуєв, О.Ф. Кобзар, Є.Д. Лук'янчиков, О.В. Пчеліна, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, К.О. Чаплинський та інші. Разом із тим чимало питань з окресленої проблематики залишається спірними чи невирішеними. Крім того, більшість із наукових напрацювань стосуються або загальних положень організації взаємодії під час розслідування у цілому чи окремих різновидів кримінальних правопорушень, або організаційних засад розслідування воєнних злочинів, або особливостей дій слідчо-оперативних груп під час огляду місця події в кримінальних провадженнях про воєнні злочини, або окремих аспектів міжнародного співробітництва у виокремленій категорії кримінальних проваджень. У своїй сукупності наведені фактори вказують на недостатній рівень розробленості вказаної наукової проблеми та свідчать про актуальність обраної теми наукового дослідження.

Тому *метою* представленого дослідження є виокремлення суб'єктів взаємодії під час розслідування воєнних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Взаємодія під час розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі воєнних злочинів, є однією з форм організації досудового розслідування. Вказана діяльність спрямована на консолідацію сил і засобів з метою оптимізації їх діяльності та

[1] Чаплинський К. О. Проблемні питання взаємодії слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка.* 2022. Вип. 4 (100). С. 248. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.247-258.

забезпечення якомога швидшого досягнення внаслідок узгодженої діяльності спільної мети. Зокрема, під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі виокремленої категорії злочинів, загальною метою є вирішення завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України. При цьому вказана мета досягається шляхом вирішення проміжних, як їх ще прийнято називати в криміналістиці, тактичних завдань. Такі завдання, як приклад, можуть стосуватися встановлення певних обставин учинення кримінального правопорушення, встановлення особи злочинця та/чи її співучасників, збирання достатньої доказової бази тощо.

Більше за все, очевидно, що органи досудового розслідування реалізують свої повноваження не ізольовано, а значить у своїй професійній діяльності пересікаються з іншими суб'єктами, які вирішують аналогічні чи суміжні завдання. Відповідно виникає необхідність організовувати всіма суб'єктами свою діяльність у такий спосіб, щоб не просто не заважати одне одному, а щоб навпаки – допомагати, полегшувати виконання поставлених завдань. Саме тому уповноважені суб'єкти навчилися співпрацювати, тим самим не тільки пришвидшуючи досягнення кінцевого результату, а й підвищуючи кількісно-якісні показники такої діяльності. Інструментом, за допомогою якого вдається підвищити ефективність і продуктивність досудового розслідування, в нашому випадку воєнних злочинів, є взаємодія.

У цьому контексті вбачається слушною позиція О. В. Пчеліної з приводу того, що взаємодія в рамках кримінального провадження дозволяє оптимізувати діяльність її суб'єктів, тим самим забезпечуючи ефективність досудового розслідування та судового розгляду загалом. Це один із методів протидії злочинності, котрий полягає в узгодженості та поєднанні в порядку та на основі закону зусиль декількох осіб, підрозділів, органів тощо заради забезпечення оптимізації досудового розслідування кримінальних правопорушень. Причому потрібно враховувати, що взаємодія зумовлюється потребою раціоналізації кримінального провадження[1].

З огляду на вищенаведене вважаємо доречним і водночас необхідним з'ясувати, в чому полягає взаємодія під час розслідування воєнних злочинів. Тільки після цього з урахуванням специфіки досудового розслідування воєнних злочині слід з'ясувати, які суб'єкти взаємодіють під час такого розслідування.

Так, взаємодія не є новою категорією в криміналістичній і кримінальній процесуальній науці. Наприклад, О. Ф. Кобзар пропонує тлумачити взаємодію під час розслідування злочинів як спеціальну взаємодію. Свою позицію вчений обґрунтовує тим, що вказаний різновид

[1] Пчеліна О. В. Щодо поняття та сутності взаємодії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2015. № 1 (11). С. 172; Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. С. 384–385; Пчеліна О. В. Взаємодія слідчого та інспекторів-криміналістів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»:* збірник наукових праць. 2020. Випуск 1. С. 108. DOI https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.59.

взаємодії містить об'єднані однією метою спільні погоджені заходи, які мають значення для боротьби зі злочинністю, проведені декількома зацікавленими суб'єктами[1]. Цікавим і лаконічним є трактування взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень, запропоноване В. О. Маляровою. Зокрема, вчена пропонує її розуміти як форму інтеграції спільних зусиль різних суб'єктів, узгоджену за метою, завданням, місцем та часом застосування[2].

Разом із тим за допомогою аналізу сформованих наукових позицій щодо визначення основних ознак, структурних елементів і поняття взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень можна помітити, що взаємодію прийнято трактувати у широкому та вузькому розумінням. Приміром, авторський колектив монографічного дослідження «Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів» у вузькому значенні взаємодію визначають як сумісну діяльність спеціалізованих суб'єктів, для яких є характерним виконання одних і тих же завдань, але з використанням різних засобів і методів, а у широкому значенні – сумісну діяльність правоохоронних органів і неспеціалізованих суб'єктів[3].

Дещо інноваційною позицією до трактування взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень є виділення трьох підходів до визначення сутності такої взаємодії. Р. Л. Степанюк виокремлює наступні підходи до розуміння взаємодії:

– у широкому сенсі, взаємодія розглядається стосовно сумісної діяльності всіх органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне судочинство;

– у вузькому розумінні, взаємодія розглядається як форма організації розслідування, а одним з її суб'єктів завжди виступає слідчий;

– комбінований підхід полягає у намаганні різнобічного розуміння взаємодії[4].

Підсумовуючи вищезазначене, можна дійти проміжного висновку, що взаємодія – це форма організації узгодженої спільної діяльності між різними суб'єктами, спрямованої на вирішення єдиної цілі з метою оптимізації процесу досудового розслідування кримінального правопорушення. При цьому основними ознаками, які визначають специфіку вказаної форми організації розслідування кримінальних правопорушень є: врегульованість на нормативно-правовому рівні; спільний характер дій; узгодженість; цілеспрямованість; різноманітність форм реалізації; суб'єктний склад.

---

[1] Кобзар О. Ф. Взаємодія як вид соціальної діяльності в боротьбі зі злочинністю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 3. С. 26.

[2] Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика: монографія / за ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С.М. Гусарова. Харків: Диса плюс, 2013. С. 262–265.

[3] Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів: монографія / кол. авт.: А. Ф. Волобуєв та ін.; За заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. Ф. Волобуєва. Харків: «Курсор», 2009. С. 20–21.

[4] Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. Ф. Волобуєва. Харків: Вид-во ХНУВС, 2012. С. 191–194.

Окремо варто зазначити, що вказані ознаки взаємодію можуть уточнюватися залежно від її виду.

Щодо суб'єктного складу взаємодії під час розслідування воєнних злочинів, він безсумнівно залежить від виду та відповідно особливостей учинення воєнного злочину, що, своєю чергою, зумовлюють специфіку організації та здійснення його досудового розслідування.

Органи досудового розслідування під час розслідування воєнних злочинів часто змушені співпрацювати зі слідчими підрозділами інших правоохоронних органів, наприклад, у інших регіонах України (у випадку необхідності проведення процесуальних дій за участю осіб, які є внутрішньо переміщеними тощо). Крім того, як убачається зі ст. 216 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, досудове слідство воєнних злочинів підслідне слідчим органів безпеки. Проте через велику кількість виявлених і облікованих воєнних злочинів і разом із тим недостатньою штатною кількістю слідчих у органах Служби безпеки України поширеною є практика зміни підслідності відповідно до ч. 5 ст. 36 КПК України. Зокрема, часто досудове розслідування воєнних злочинів доручається слідчим підрозділам органів Національної поліції, Державного бюро розслідувань. Також розповсюдженою є практика створення міжвідомчих слідчих груп згідно з ч. 4 ст. 39 КПК України[1].

Ще одним суб'єктом, із яким взаємодіють органи досудового розслідування під час розслідування воєнних злочинів, є оперативні підрозділи. Найчастіше така взаємодія полягає у спільній діяльності з: аналізу інформації про виявлене кримінальне правопорушення; організації та проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні; проведення окремих процесуальних дій слідчо-оперативною групою (зазвичай, це огляди); взаємного обміну інформацією про проведені заходи, їх результати, взаємної консультативної та методичної допомоги; виконання співробітниками оперативного підрозділу доручень слідчого; з підготовки та проведення окремих слідчих (розшукових) дій; пошуку співучасників, встановлення місцезнаходжень фігурантів проваджень тощо[2].

Крім того, під час розслідування воєнних злочинів, зокрема при організації діяльності органів і підрозділів Національної поліції на деокупованих територіях, взаємодія здійснюється за такими напрямами:

– організація евакуації населення з районів, які піддаються постійним обстрілам з боку рф;

– здійснення «подворового» або «поквартирного» обходу працівниками поліції з метою опитування про прикмети військовослужбовців рф (належність до певного військового підрозділу;

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

[2] Шевчук О. О. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. *Електронний репозитарій НАВС.* URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/37563669-8158-4881-b7a7-f473f913455e/content.

кількість техніки, яка зайшла до населеного пункту, та зброї тощо); характер насильницьких дій, які вчинювали військовослужбовці рф (вбивства, зґвалтування, побиття)[1].

Враховуючи, що більшість воєнних злочинів учиняються у спосіб, небезпечний для життя та здоров'я особи, із застосуванням зброї масового ураження тощо, під час розслідування вказаних кримінальних правопорушень і відповідно проведення в рамках такого провадження окремих процесуальних дій у працівників органів досудового розслідування виникає потреба у співпраці зі службами порятунку, які усувають наслідки ворожих уражень (пожеж, вибухів тощо), перевіряють об'єкт на його безпечність для учасників слідчої (розшукової) дії і т. п. Також під розслідування воєнних злочинів слід взаємодіяти з представниками Збройних Сил України, зокрема, для отримання консультативної та методичної допомоги під час планування розслідування, підготовки та проведення окремих процесуальних дій тощо. Крім того, слідчі часто стикаються із ситуаціями, коли потрібна допомога обізнаної особи для вирішення важливих для доказування та кримінального провадження питань. У таких випадках з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження та ситуативно зумовлених тактичних завдань відбувається взаємодія органу досудового розслідування з обізнаними особами у формі їх залучення до розслідування в якості спеціалістів чи експертів.

Як раніше наводилося, однією з особливостей досудового розслідування воєнних злочинів є те, що багато жертв і очевидців таких протиправних діянь на момент здійснення їх розслідування перебувають за межами України. У таких випадках часто органи досудового розслідування взаємодіють з іноземними правоохоронними органами у рамках міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Окремо зазначимо, що з огляду на те, що воєнні злочини підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), під час розслідування досліджуваної категорії злочинів відбувається взаємодія з МКС, як приклад, прокурором МКС.

Під час розслідування воєнних злочинів не варто недооцінювати такий вид взаємодії як співпраця між органами досудового розслідування та громадськістю, засобами масової інформації. Зокрема, до проведення огляду місць масових захоронень залучаються волонтери, які доставлятимуть трупи оглянутих осіб, особи (волонтери), які проводитимуть роботи із розкопування могил (масових захоронень)[2].

Висновки. Отже, взаємодія під час розслідування воєнних злочинів – це форма організації узгодженої спільної діяльності між різними суб'єктами,

[1] Чаплинський К. О. Проблемні питання взаємодії слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка.* 2022. Вип. 4 (100). С. 250. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.247-258.

[2] Піддубна А. Взаємодії учасників кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Актуальні питання досудового розслідування*: зб. тез Круг. столу (м. Кривий ріг, 28 квіт. 2023 р.) / Донец. держ. ун-т внутр. справ, Криворіз. навч.-наук. ін-т. Кривий ріг: ДонДУВС, 2023. С. 26.

спрямованої на вирішення єдиної цілі з метою оптимізації процесу досудового розслідування вказаного різновиду кримінальних правопорушень. Однією з відмінних рис указаного різновиду взаємодії є її суб'єктний склад. Взаємодія під час розслідування воєнних злочинів переважно організовується та реалізується між органами досудового розслідування різних відомств (наприклад, слідчими Національної поліції та Служби безпеки України); між органами досудового розслідування та іншими підрозділами правоохоронних органів (зазвичай, між працівниками слідчих та оперативних підрозділів); між органами досудового розслідування й іншими правоохоронними органами, в тому числі іноземними; між органами досудового розслідування та обізнаними особами (спеціалістами, експертами); між органами досудового розслідування та Збройними Силами України, службами порятунку тощо; між органами досудового розслідування та міжнародними організаціями, установами; між органами досудового розслідування та громадськістю; між органами досудового розслідування та засобами масової інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів: монографія / кол. авт.: А. Ф. Волобуєв та ін.; За заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. Ф. Волобуєва. Харків: «Курсор», 2009. 320 с.

2. Кобзар О. Ф. Взаємодія як вид соціальної діяльності в боротьбі зі злочинністю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 3. С. 25–27.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

4. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика: монографія / за ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С.М. Гусарова. Харків: Диса плюс, 2013. 422 с.

5. Піддубна А. Взаємодії учасників кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Актуальні питання досудового розслідування*: зб. тез Круг. столу (м. Кривий ріг, 28 квіт. 2023 р.) / Донец. держ. ун-т внутр. справ, Криворіз. навч.-наук. ін-т. Кривий ріг: ДонДУВС, 2023. С. 26–28.

6. Пчеліна О. В. Взаємодія слідчого та інспекторів-криміналістів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»:* збірник наукових праць. 2020. Випуск 1. С. 107–111. DOI https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.59.

7. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 568 с.

8. Пчеліна О. В. Щодо поняття та сутності взаємодії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2015. № 1 (11). С. 167–172.

9. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. Ф. Волобуєва. Харків: Вид-во ХНУВС, 2012. 382 с.

10. Чаплинський К. О. Проблемні питання взаємодії слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка.* 2022. Вип. 4 (100). С. 247–258. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.247-258.

11. Шевчук О. О. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. *Електронний репозитарій НАВС.* URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/37563669-8158-4881-b7a7-f473f913455e/content.

Стаття надійшла до редакції 02.05.2023

Oleksandr Ol. PRIADKO,
Postgraduate Student
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

SUBJECTS OF INTERACTION DURING THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES

In this article, it has been emphasized that interaction during the investigation of war crimes is a form of organizing coordinated joint activities between various entities aimed at solving a common goal in order to optimize the process of pre-trial investigation of the specified type of criminal offenses. It has been established that the main features that determine the specificity of interaction are: regulation at the regulatory and legal level; joint nature of actions; consistency; purposefulness; variety of implementation forms; subject composition. It has been separately stated that the indicated signs of interaction can be specified depending on its type. It has been emphasized that one of the distinguishing features of this type of interaction is its subject composition. It has been found that interaction during the investigation of war crimes is mainly organized and implemented: between pre-trial investigation bodies of different departments (for example, investigators of the National Police and the Security Service of Ukraine); between pretrial investigation bodies and other units of law enforcement agencies (usually, between employees of investigative and operative units); between pre-trial investigation bodies and other law enforcement bodies, including foreign ones; between pretrial investigation bodies and knowledgeable persons (specialists, experts); between pretrial investigation bodies and the Armed Forces of Ukraine; between pretrial investigation bodies and international organizations, institutions; between pretrial investigation bodies and the public; between pretrial investigation bodies and mass media.

Key words: *interaction, investigation, criminal proceedings, war crimes, subjects.*

УДК 343.13 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.39*

Олександр Сергійович ШАДРІН
(Харківський національний університету внутрішніх справ, м. Харків)

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті наголошено, що участь захисника в кримінальному провадженні для здійснення захисту є одним із складників такого міжнародного правового стандарту як право захищати себе особисто або використовувати правову допомогу захисника, вибраного ним на власний розсуд. Обґрунтовано, що невід'ємним компонентом забезпечення права на захист у кримінальному провадженні є використання професійної правничої допомоги захисника. Доведено, що процесуальний статус захисника – це визначена кримінальним процесуальним законодавством діяльність адвоката з надання правничої допомоги підозрюваному, особі, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченому, засудженому, виправданому, особі, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особі, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) з метою захисту його прав, свобод і законних інтересів у кримінальному провадженні. Виокремлено й охарактеризовано основні змістовні елементи процесуального статусу захисника: завдання та функції захисника в кримінальному провадженні; його права, обов'язки та відповідальність; гарантії діяльності захисника.

Ключові слова: *захисник, адвокат, кримінальне провадження, право на захист, процесуальний статус, змістовні елементи.*

Постановка проблеми. Україна, будучи правовою державою, будує державну політику, керуючись пріоритетом «утвердження і забезпечення прав і свобод людини»[1]. При цьому в Основному законі України закріплено таке конституційне право як право на захист. У ст. 59 указаного нормативно-правового акта зазначається, що «кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав»[2].

Більше за все, в Конституції України серед засад судочинства законодавець називає забезпечення обвинуваченого права на захист

[1] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

[2] Там само.

(ст. 129)[1]. Вказана конституційна засада знайшла своє відображення й відповідно втілення в загальній засаді кримінального провадження, закріпленій у п. 13 ч. 1 ст. 7 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, – забезпечення права на захист[2]. Більш детально сутність указаної засади кримінального провадження розкрито в ст. 20 КПК України, згідно з якою право на захист включає в себе такі складові елементи, як: надання підозрюваному, обвинуваченому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення; право збирати і подавати докази; право брати особисту участь у кримінальному провадженні; право користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права[3].

Окремо варто наголосити, що участь захисника в кримінальному провадженні для здійснення захисту є одним із складників такого міжнародного правового стандарту як «право захищати себе особисто або використовувати правову допомогу захисника, вибраного ним на власний розсуд»[4]. До того ж обов'язок держави гарантувати можливість вільного вибору обвинуваченим захисника розглядається як невід'ємний елемент ефективного засобу правового захисту[5]. При цьому, як роз'яснює Конституційний Суд України, право вільного вибору захисника полягає у забезпеченні можливості з метою отримання правової допомоги вибрати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи[6].

З наведеного вбачається, що невід'ємним компонентом забезпечення права на захист у кримінальному провадженні є використання професійної правничої допомоги захисника. У зв'язку з чим актуальним є питання про процесуальний статус такого учасника кримінального провадження як захисника. Адже процесуальний статус захисника є однією з найскладніших та найактуальніших проблем не лише практики, але й доктрини кримінального процесу. Це пояснюється тим, що участь захисника у кримінальному провадженні є чи не єдиною реальною гарантією дотримання усіх, передбачених законодавством, прав та свобод особи, щодо

---

[1] Там само.

[2] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

[3] Там само.

[4] Європейська конвенція з прав людини : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. *Офіційний вісник України.* 1998. № 13. Ст. 270.

[5] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Організації Об'єднаних Націй від 16.12.1966. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

[6] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) : Рішення Конституційного Суду України від 16.11.2000 № 12-рп/2000. *Офіційний вісник України.* 2000. № 47. Ст. 109. Ст. 2045.

якої здійснюється захист[1].

Питання про забезпечення права на захист у кримінальному процесі України, реалізацію функції захисту в кримінальному провадженні, роль захисника під час досудового розслідування та судового провадження часто викликають зацікавленість і жваві дискусію з боку правників і наукової спільноти. Зокрема, основні аспекти окресленої проблематики досліджували в своїх працях такі вчені: Б. Баженов, С. Гап'як, В. Гончаренко, С. Гончаренко, Є. Лук'янчиков, О. Мартовицька, А. Молдован, В. Нор, В. Попелюшко, Р. Сибірна, О. Татаров та інші. Разом із тим чимало питань з окресленої проблематики залишається спірними чи невирішеними. Крім того, зміни в суспільному житті як початок повномасштабного вторгнення на територію України і введення правового режиму воєнного стану, мінливість через постійне оновлення нормативно-правової бази, яка регулює діяльність із забезпечення права на захист у кримінальному провадженні, реформування системи кримінальної юстицію призводять до втрати актуальності й, як результат, необхідності перегляду багатьох раніше сформованих наукових підходів до визначення процесуального статусу захисника в кримінальному провадженні.

Тому *метою* представленого дослідження є з'ясування сутності та змісту процесуального статусу захисника в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. У ст. 20 КПК України зазначається, що одним із складових елементів права на захист у кримінальному провадженні є можливість користуватися правовою допомогою захисника. При цьому в ч. 2 цієї статті законодавець корелює із правом на захист обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді «роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника». Разом із тим законодавець у ч. 4 ст. 20 КПК України застерігає, що «участь у кримінальному провадженні захисника підозрюваного, обвинуваченого, представника потерпілого, представника третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, не звужує процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, третьої особи, щодо майна якого вирішується питання про арешт»[2].

Визначення категорії осіб, які можуть здійснювати захист у кримінальному провадженні, порядок залучення захисника та загальні правила його участі в кримінальному провадженні закріплені в ст. ст. 45–54 КПК України, а також у спеціальних нормах кримінального процесуального законодавства, які регулюють підстави та процесуальний порядок проведення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень.

У кримінальному процесуальному законодавстві України, як

[1] Сибірна Р., Гап'як С. Процесуальний статус захисника у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2021. № 2 (30). С. 208–209. https://doi.org/10.23939/law2021.30.207.

[2] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

демонструє ст. 45 КПК України, встановлена адвокатська монополія на здійснення в кримінальному провадженні захисту «підозрюваного, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)»[1].

Зокрема, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат – це фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені цим Законом[2]. Більш детально вимоги до фізичної особи, яка може бути адвокатом, розкрито в ст. 6 цього ж нормативно-правового акта. Такими вимогами є: наявність вищої юридичної освіти; володіння державною мовою, що засвідчується документом про повну загальну середню освіту за умови, що такий документ підтверджує вивчення особою української мови як навчального предмета (дисципліни), або державним сертифікатом про рівень володіння державною мовою, що видається Національною комісією зі стандартів державної мови[3]; наявність стажу роботи за спеціальністю в галузі права після здобуття повної вищої юридичної освіти не менше двох років; складений кваліфікаційний іспит; пройдене стажування (або наявність стажу роботи помічником адвоката не менше одного року за останні два роки); складена присяга адвоката України; наявність свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю[4].

При цьому не може бути захисником у кримінальному провадженні «адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю»[5].

Крім того, керуючись ч. 1 ст. 45 КПК України, захисником є адвокат, який залучається до кримінального провадження для реалізації такого виду адвокатської діяльності як захист. Останній полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів тих учасників кримінального провадження, які перераховані в ч. 1 ст. 45 КПК України[6] та п. 5 ч. 1 ст. 1

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

[2] Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 27. Ст. 282.

[3] Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704–VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2019. № 21. Ст. 81.

[4] Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 27. Ст. 282.

[5] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

[6] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»[1]. При цьому, виходячи зі значення терміну «адвокатська діяльність» можна припустити, що здійснення захисту є одним із різновидів правничої допомоги адвоката клієнту[2]. Разом із тим у ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» наводиться невичерпний перелік видів адвокатської діяльності, серед яких законодавець також називає захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)[3]. Тобто помітно, що законодавець корелює положення різних нормативно-правових актів, якими регулюється забезпечення права на захист у кримінальному провадженні, тим самим не допускаючи колізійності вказаних норм кримінального процесуального законодавства. Вказана обставина позитивно впливає на правозастосовну практику, оскільки сприяє виробленню уніфікованого підходу до тлумачення та застосування норм кримінального процесуального законодавства під час забезпечення права на захист, зокрема шляхом залучення захисника.

Щодо процесуального статусу захисника в кримінальному провадженні, насамперед слід з'ясувати, що означає такий статус і з яких елементів він складається. Аналіз сформованих у кримінальному процесі наукових підходів до визначення процесуального статусу окремих суб'єктів кримінального провадження показує, що вчені передусім акцентують увагу на його врегульованість нормами кримінального процесуального права та наводить його складники. Наприклад, А. Б. Антонюк, О. О. Лисецький, О. О. Мазурець, стверджують, що процесуальний статус слідчого змістовно містить сукупність таких елементів:

– функції (основні напрями кримінальної процесуальної діяльності);
– завдання;
– повноваження (права та обов'язки);
– процесуальна самостійність;
– гарантії законності та обґрунтованості діяльності;
– процесуально-правова відповідальність[4].

При цьому А. Б. Антонюк, О. О. Мазурець підкреслюють, що особливості кримінального процесуального статусу слідчого залежать від покладених повноважень та характеру обов'язків, специфіки діяльності правоохоронних

[1] Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 27. Ст. 282.

[2] Там само.

[3] Там само.

[4] Лисецький О. О. Слідчий як суб'єкт кримінального провадження: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. С. 156; Антонюк А. Б., Мазурець О. О. Визначення процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 2. С. 271. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/65.

органів. Більше за все, науковці пропонують процесуальний статус слідчого розглядати через його правосуб'єктність з урахуванням призначення правоохоронних органів, їх завдань, функцій, повноважень тощо[1].

В. В. Сидорчук, М. М. Стоянов, досліджуючи поняття та складники процесуального статусу слідчого, зазначають, що процесуальний статус є складовою частиною правового статусу. При цьому процесуальний або, як його ще йменують учені, процесуально-правовий статус слідчого регламентується кримінально-процесуальним правом і визначає становище слідчого безпосередньо у кримінальному провадженні у його зв'язку з іншими суб'єктами кримінального провадження. Він, на їх думку, включає такі елементи, як завдання, функції, права та обов'язки, які загалом забезпечують виконання завдання кримінального провадження у рамках наділеної законодавцем[2].

За аналогією з вищенаведеними науковими позиціями можна виокремити наступні основні елементи процесуального статусу захисника – це визначені кримінальним процесуальним законодавством: завдання та функції захисника в кримінальному провадженні; його права, обов'язки та відповідальність; гарантії діяльності захисника. Зупинимося на окресленні основних аспектів кожного з названих змістовних елементів процесуального статусу захисника в кримінальному провадженні.

Так, як зазначалося раніше, основною функцією захисника, яку він реалізує в кримінальному провадженні безперечно є захист прав, свобод і законних інтересів підзахисного – підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого й інших учасників кримінального провадження, зазначених у ч. 1 ст. 45 КПК України. При цьому, як уточнює В. П. Машика, основну функцію, яку виконує захисник у кримінальному провадженні, – це надання належного права на захист, роз'яснення ситуації клієнту, який його залучив, надання консультацій, участь у процесуальних діях з клієнтом, написання правових документів та їх подання тощо[3].

Завданням діяльності захисника в кримінальному провадженні є надання правничої допомоги підзахисному з метою забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів клієнта. Зокрема, правнича допомога (раніше в нормативно-правових актах і науковій фаховій літературі використовувався термін «правова допомога»), як зазначає Конституційний Суд України, є «багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта

[1] Антонюк А. Б., Мазурець О. О. Визначення процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 2. С. 273. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/65.

[2] Сидорчук В. В. Поняття та види правового статусу слідчого. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2019. № 3. С. 142; Сидорчук В. В., Стоянов М. М. Поняття процесуального статусу слідчого, його складники. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2021. Вип. 2 (50). С. 168.

[3] Машика В. П. Родь захисника у здійсненні представництва в кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права.* 2019. № 2. С. 187. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2019.33.

надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати. При цьому у передбачених законом випадках, зокрема для захисту прав і свобод дітей, неповнолітніх батьків та для захисту від обвинувачення, відповідні державні органи, їх посадові та службові особи під час здійснення своїх повноважень зобов'язані забезпечити надання зазначеним особам необхідної правової допомоги»[1].

Нормативне визначення поняття «правнича допомога» наводиться у Законі України «Про безоплатну правничу допомогу». Зокрема, в п. 3 ч. 1 ст. 1 цього правового акта зазначається, що правнича допомога – це «надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення». При цьому в цій же статті в п. 4 дається роз'яснення, що слід розуміти під правничими послугами. Це «надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації»[2].

Права та обов'язки захисника в кримінальному провадженні визначені як загальними, так і спеціальними кримінальними процесуальними нормами. Зокрема, взаємопов'язана сукупність прав і обов'язків захисника в кримінальному провадженні визначена як положеннями КПК України, так і ст. ст. 20–22 закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»[3]. У КПК України адвокат, який бере участь у кримінальному провадженні участь в якості захисника, поряд із професійними правами адвоката, користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання слідчому, прокурору, слідчому судді, суду свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордеру, договору із захисником або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги[4]. З наведеного вбачається, що «КПК України наділяє адвоката-захисника правами, якими володіє підзахисний, а також особливим процесуальним статусом, в основі якого – законні інтереси особи, які встановлюють правові межі діяльності захисника. Із цього випливає найважливіша особливість

[1] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу): рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 № 23-рп/2009. *Офіційний вісник України.* 2009. № 79. Ст. 62. Ст. 2694.

[2] Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 51. Ст. 577.

[3] Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 27. Ст. 282.

[4] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

правового статусу захисника, яка полягає в тому, що права захисника є похідними від прав особи, щодо якої він здійснює захист, а захисник є суб'єктом обов'язку доказування усіх сприятливих для підзахисного обставин кримінального провадження, але цей обов'язок може обмежити лише підзахисний»[1]. Відповідальність захисника варіюється залежно від виду та характеру вчиненого ним правопорушення. Зокрема, у випадку вчинення дисциплінарного правопорушення захисник несе дисциплінарну відповідальність згідно з Розділом IV Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Особливості притягнення захисника до адміністративної та кримінальної відповідальності передбачені відповідними галузями матеріального права.

Гарантії діяльності захисника представлені гарантіями адвокатської діяльності, визначеними у ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», процесуальними гарантіями (заборона оглядати, вилучати чи розголошувати слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом документи, пов'язані з виконанням захисником його обов'язків, без його згоди (ч. 6 ст. 46 КПК України), обов'язок органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб виконувати законні вимоги захисника (ч. 7 ст. 46 КПК України), заборона допитувати як свідка адвоката про відомості, які становлять адвокатську таємницю (п. 2 ч. 2 ст. 65 КПК України) тощо), встановленням відповідальності, наприклад, кримінальної за втручання в діяльність захисника (ст. 397 КК України), погрози чи насильство щодо захисника (ст. 398 КК України), умисне знищення або пошкодження майна захисника (ст. 399 КК України), посягання на життя захисника у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК України)[2] і т. п.

Висновки. Отже, процесуальний статус захисника – це визначена кримінальним процесуальним законодавством діяльність адвоката з надання правничої допомоги підозрюваному, особі, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченому, засудженому, виправданому, особі, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особі, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) з метою захисту його прав, свобод і законних інтересів у кримінальному провадженні. Основними змістовними елементами процесуального статусу захисника є завдання та функції захисника в кримінальному провадженні; його права, обов'язки та відповідальність; гарантії діяльності захисника.

[1] Сибірна Р., Гап'як С. Процесуальний статус захисника у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2021. № 2 (30). С. 213. https://doi.org/10.23939/law2021.30.207.

[2] Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк А. Б., Мазурець О. О. Визначення процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 2. С. 270–273. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/65.

2. Європейська конвенція з прав людини : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. *Офіційний вісник України.* 1998. № 13. Ст. 270.

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

6. Лисецький О. О. Слідчий як суб'єкт кримінального провадження: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 287 с.

7. Машика В. П. Родь захисника у здійсненні представництва в кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права.* 2019. № 2. С. 186–189. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2019.33.

8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Організації Об'єднаних Націй від 16.12.1966. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 27. Ст. 282.

10. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 51. Ст. 577.

11. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704–VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2019. № 21. Ст. 81.

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) : Рішення Конституційного Суду України від 16.11.2000 № 12-рп/2000. *Офіційний вісник України.* 2000. № 47. Ст. 109. Ст. 2045.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу): рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 № 23-рп/2009. *Офіційний вісник України.* 2009. № 79. Ст. 62. Ст. 2694.

14. Сибірна Р., Гап'як С. Процесуальний статус захисника у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2021. № 2 (30). С. 207–215. https://doi.org/10.23939/law2021.30.207.

15. Сидорчук В. В. Поняття та види правового статусу слідчого. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2019. № 3. С. 140–142.

16. Сидорчук В. В., Стоянов М. М. Поняття процесуального статусу слідчого, його складники. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2021. Вип. 2 (50). С. 167–171.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2023

Oleksandr S. SHADRIN,
Postgraduate Student
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PROCEDURAL STATUS OF THE DEFENDER IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In this article, it has been emphasized that the participation of a defense attorney in criminal proceedings to provide protection is one of the components of such an international legal standard as the right to defend oneself personally or to use the legal assistance of a defense attorney chosen by him at his own discretion. It has been substantiated that an integral component of ensuring the right to defense in criminal proceedings is the use of professional legal assistance of a defense attorney. It has been proven that the procedural status of a defense attorney is defined by the criminal procedural legislation as the activity of a lawyer to provide legal assistance to a suspect, a person in respect of whom sufficient evidence has been collected to report a suspicion of committing a criminal offense, but the suspicion in connection with her death has not been reported to the accused, convicted, acquitted, a person in respect of whom the application of coercive measures of a medical or educational nature is envisaged or the issue of their application has been decided, as well as a person in respect of whom the issue of extradition to a foreign state (extradition) is envisaged to be considered for the purpose of protecting his rights, freedoms and legitimate interests in criminal proceedings. The main content elements of the procedural status of the defender have been highlighted and characterized: tasks and functions of the defender in criminal proceedings; his rights, duties and responsibilities; guarantees of the activity of the defender.

Key words: *defender, lawyer, criminal proceedings, right to defense, procedural status, substantive elements.*

УДК 343.123.1:343.163 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.40*

Костянтин Володимирович ЩЕРБАК
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОВНОВАЖЕНЬ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДІЗНАННЯ

Досліджено повноваження прокурора під час здійснення дізнання через їх зв'язок із його функціональним призначенням. Запропоновано до основних функцій прокурора у кримінальному процесі в цілому, та під час дізнання відносити наступні: публічного обвинувачення та процесуального керівництва. Встановлено, що функція досудового розслідування носить допоміжний характер по відношенню до функції процесуального керівництва. В залежності від функціональної спрямованості запропоновано виокремлювати такі повноваження: 1) спрямовані на реалізацію функції публічного обвинувачення; 2) ті, що спрямовані на реалізацію функції процесуального керівництва; 3) спрямовані на реалізацію функції досудового розслідування. Також запропоновано класифікацію повноважень прокурора в залежності від етапу дізнання на: 1) повноваження на початковому етапі дізнання; 2) повноваження на етапі повідомлення особі про підозру та обрання особі запобіжного заходу; 3) повноваження на етапі закінчення дізнання.

Визначено, що різняться повноваження прокурора і залежно від характеру його діяльності, що може бути: 1) направлена на збирання доказів під час дізнання (самостійне проведення процесуальних дій чи надання доручень дізнавачу, оперативним працівникам на їх проведення) або 2) повноваження, спрямовані на виконання організаційних завдань із координації проведення дізнання. Повноваження прокурора під час здійснення дізнання також запропоновано класифікувати за їх юридичним закріпленням: а) ті, що визначені у Конституції України; б) ті, що визначені у КПК України; в) ті, що визначені у Законі України «Про прокуратуру» та інших законах України та г) ті, що визначені у підзаконних нормативно-правових актах.

Обґрунтовано необхідність доповнити ст. 36 КПК України положенням про реалізацію прокурором повноважень із нагляду за дотриманням законодавства при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян під час кримінального провадження.

Ключові слова: *кримінальне провадження; дізнання; прокурор; функції; повноваження.*

Постановка проблеми. Кримінальна процесуальна діяльність прокурора під час здійснення дізнання розкривається через аналіз його повноважень. Більше того, що через здійснення прокурором своїх

повноважень реалізуються і його функції у кримінальному провадженні. Крім того, повноваження, поряд із функціями складають зміст правового статусу прокурора у кримінальному провадженні, зокрема і під час дізнання. Власне, повноваження прокурора відносять до функціональної складової його кримінального процесуального статусу[1]. Отже, повноваження виконують ключову роль при визначенні інших згаданих категорій. Саме тому визначення поняття, сутності та кола повноважень прокурора під час дізнання має ключове значення і неможливе у розриві від розуміння його процесуального статусу та функцій у кримінальному провадженні. Початку розглянемо більш детально поняття кримінального процесуального статусу прокурора у кримінальному процесі як родового поняття щодо його повноважень.

У науковій літературі питання здійснення повноважень прокурором під час досудового розслідування висвітлювався у працях таких відомих вчених як С. А. Альперт, Ю. П. Аленін, В. М. Бабкова, Є. М. Блажівський, В. І. Бояров, Т. В. Варфоломеєва, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, Ю.М. Грошевий, В. В. Долежан, В.А. Колесник, М.В. Косюта, О. М. Ларін, В. І. Малюга, В.Т. Маляренко, І.Є. Марочкін, О. Р. Михайленко, М.І. Мичко, М.М. Михеєнко, В. В. Назаров, В. Т. Нор, М. В. Руденко, М. А. Погорецький, В.М. Савицький, О. В. Сапін, Г.П. Середа, М. І. Смирнов, А. В. Столітній, В. В. Сухонос, О. Ю. Татаров, В. Я. Тацій, О. М. Толочко, В.М. Юрчишин, О.В. Копіца, Ю. Н. Коробко, А. В. Холостенко, О. О. Цимбалістенко, М. В. Чорноусько, О. О. Шпак, Н. І. Щегель та інших. Вказані праці торкаються згаданих проблем в частині участі прокурора у процесі досудового слідства. Втім, введення у кримінальний процес інституту дізнання вимагає активізації наукових пошуків щодо реалізації повноважень прокурора й під час цієї форми досудового розслідування.

Метою статті є дослідження та визначення кола повноважень прокурора під час дізнання, яка досягається через послідовне вирішення наступних завдань: аналіз існуючих наукових підходів та положень законодавства щодо визначення функцій та повноважень прокурора у кримінальному провадженні та досудовому розслідуванні, їх критичний аналіз та формулювання власної концепції.

Виклад основного матеріалу. Зміст кримінальної процесуальної діяльності прокурора під час дізнання має свої функціональні напрями, які хоча логічно й взаємопов'язані та взаємообумовлені, але в той же час не тотожні. У доктрині кримінального процесу зазначені напрями називають кримінально-процесуальними функціями[2].

Слід також зазначити, що на сучасному етапі розвитку кримінальної

[1] Корж В. Новий підхід до визначення основних функцій органів прокуратури та пріоритетних напрямів її діяльності. *Вісник прокуратури*. 2011. № 1. С. 69.

[2] Бабошин А. М. Сутність та функціональна структура кримінально-процесуальної діяльності прокурора. *Наукові записки Львівського ун-ту бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 27; Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. Нац. ун-тет «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юрид. літ-ра, 2015. С. 341.

процесуальної науки відомі різні підходи до визначення кола функцій прокурора у кримінальному провадженні. Так. В. С. Зеленецький, здійснивши аналіз поняття функцій взагалі та кримінальних процесуальних функцій, зокрема, запропоновав структурний підхід до вирішення цієї проблеми та здійснив їх поділ на загальні, окремі, зовнішні і внутрішні. Науковцем було запропоновано наступні види функцій прокурора у кримінальному процесі: контрольно-пізнавальна; кримінального переслідування; державного обвинувачення; вищого нагляду за додержанням законів; попередження злочинів (профілактична функція)[1]. М.А. Погорецький, в свою чергу, наголошує на наявності таких процесуальних функцій прокурора у кримінальному провадженні як: процесуальне керівництво досудовим розслідуванням; контрольно-наглядова функція за здійсненням процесуального керівництва; організаційно-контрольна функція за проведенням досудового кримінального провадження; підтримання обвинувачення; доведення суду позиції щодо підтримання або заперечення судового рішення[2].

Більш лаконічною є позиція Г.А. Ніколайчук, відповідно до якої прокурор у кримінальному провадженні виконує наступні функції: процесуального керівництва; державного обвинувачення; нагляду за додержанням законів; правозахисну[3]. В свою чергу, В.М. Юрчишин надає більш широку класифікація функцій прокурора у кримінальному провадженні, поділяючи їх на основні та додаткові. До основних вчений відносить функції: нагляду за додержанням законів усіма суб'єктами певної стадії кримінального провадження; процесуального керівництва органами, які розслідують кримінальні правопорушення; підготовки обвинувального акту (кримінального позову); правозахисну. Додатковими функціями прокурора, на думку автора, є: безпосередньої участі прокурора у розслідуванні кримінальних правопорушень; координаційна; запобіжна (попереджувальна); організаційного забезпечення[4].

Слід звернутись до аналізу чинних нормативно-правових актів, які регулюють діяльність прокурора під час кримінального провадження. Так, стаття 131-1 Основного Закону декларує, що Україні діє прокуратура, яка у кримінальному провадженні здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді та 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку[5]. Ці норми не надають

[1] Зеленецкий В. С. Функциональная структура прокурорской деятельности: учеб. пособ. Харьков, 1978. С. 31-33.

[2] Погорецький М. Прокурор у кримінальному процесі: щодо визначення функцій. *Право України*. 2015. № 6. С. 89.

[3] Ніколайчук Г. А. Повноваження прокурора та їх реалізація у судовому провадженні : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2019. С. 27.

[4] Юрчишин В. М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Класич. приват. ун-т ; Запоріжжя, 2015. С. 150.

[5] Конституція України : Закон України від ід 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

вичерпного переліку повноважень прокурора під час дізнання, вони закріплюють його функції як учасника дізнання. Нагадаємо, що повноваження є засобом реалізації функції будь-якого суб'єкта, ці поняття є різнорівневими.

Серед інших законодавчих актів, які регулюють повноваження прокурора під час дізнання слід згадати Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII[1]. Так, ст. 22 розділу IV «Повноваження прокурора з виконання покладених на нього функцій» цього Закону якого визначає, що прокурор підтримує державне обвинувачення в судовому провадженні щодо кримінальних правопорушень, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України. Інша норма цього розділу – ст. 25 визначає, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України.

В цілому, Закон України «Про прокуратуру» виокремлює три функції прокурора у кримінальному провадженні: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 3) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Відмінно, від положень ст. 131-1 Конституції України профільний Закон визначає функції органів прокуратури під час кримінального провадження Закон України «Про прокуратуру». Так, вказується на функцію підтримання державного, а не публічного обвинувачення в суді. Словосполучення «публічне («publicus») обвинувачення» походить від латинської і означає: «суспільний», «народний», його вжито у законодавстві України внаслідок євроінтеграційних процесів. Саме це поняття використано у Рекомендації REC (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції» від 6 жовтня 2000 р. Зокрема, «публічні обвинувачі» розглядаються у цьому документі як державний орган, який від імені суспільства й у суспільних інтересах забезпечує правозастосування в разі, якщо порушення закону має наслідком кримінальне покарання, з урахуванням, з одного боку, прав особи, а з другого потрібної дієвості системи кримінальної юстиції[2]. Окремі науковці звертають увагу на невідповідність цих категорій за обсягом. Так, С. О. Патюк приходить до

[1] Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text

[2] Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції : Рекомендації REC (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам членам від 6 жовтня 2000 р. URL: http://pravo.org.ua/files/zarub_zakon/ rek_2000.pdf.

висновку, що публічне обвинувачення здійснюється в інтересах всього суспільства, включаючи державу, а державне обвинувачення здійснюється виключно в інтересах держави, її органів та посадових осіб, та останні можуть і не відстоювати волю більшості суспільства. Тому, на думку науковця, термін «публічне обвинувачення» лінгвістично захищає і державні інтереси, і суспільні інтереси й потерпілого у кримінальному провадженні[1]. Так само стверджує й І. І. Шульган, де поняття «публічне обвинувачення» є ширшим від поняття «державне обвинувачення» та означає, що прокурор у кримінальному провадженні виступає не тільки від імені держави, а й від імені всього суспільства (принаймні більшої його частини)[2]. Різними за змістом ці поняття розглядає й А. В. Плюскова, зазначаючи, що поняття «державне обвинувачення» є вужчим ніж «публічне обвинувачення», адже головним завданням, що покладається на прокурора - є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінально провадження та підтримання застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального процесу. Тому, підтримуючи обвинувачення прокурор діє як в інтересах держави, так і суспільства в цілому, із чим слід погодитись[3].

Звертав на вказану проблему й Верховний Суд, який зазначив, що: «Термінологічна колізія в частині конституційно-правового та галузевого визначення функції прокуратури може бути пояснена гармонізацією конституційно-правового регулювання функціонування органів прокуратури з відповідними міжнародними стандартами. Відповідно до п. 12 Керівних принципів ООН щодо ролі обвинувачів, прийнятих восьмим Конгресом ООН з профілактики злочинності і поводження з порушниками (27 серпня 7 вересня 1990 р.), при виконанні своїх обов`язків обвинувачі захищають державні інтереси, діють об`єктивно, належним чином враховують положення підозрюваного та жертви і звертають увагу на всі обставини, що мають відношення до справи, незалежно від того вигідні або невигідні вони для підозрюваного»[4]. Отож, на думку Верховного Суду з огляду на концепцію загального інтересу, прав і свобод людини, державні інтереси по своїй суті є аналогічними публічним інтересам.

Слід підтримати позицію згаданих науковців із цієї проблематики, виходячи із того, що більш вірним з точки зору термінології та міжнародних стандартів було б застосування поняття «публічне обвинувачення», а не державне. Та й сама боротьба із злочинністю є інтересом суспільства в

---

[1] Патюк С. Нормативна невизначеність співвідношення категорій «державне» та «публічне» обвинувачення як підстава для зловживання правом у кримінальному провадженні. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства.* 2017. Т. 1. № 2. URL: https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/73/69

[2] Шульган І. І. Окремі аспекти підтримання прокурором публічного обвинувачення. *Юрид. наук. електронний журнал.* 2016. №. 6. С. 239.

[3] Плюскова А. В. Розмежування поняття підтримання «публічного» чи «державного» обвинувачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 431.

[4] Постанова Верховного суду від 26 червня 2019 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885531.

цілому, а не тільки держави.

Крім того, функція процесуального керівництва не згадується, а говориться про нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Втім, на наше переконання процесуальне керівництво, власне і полягає у здійсненні нагляду за додержанням законів під час кримінального провадження. Слід вести мову про нагляд за додержанням законів у формі процесуального керівництва. На це вказує й аналіз п. 2 ст. 131-1 Конституції України, де ці поняття розглядаються нерозривно. У зв'язку із цим хибною видається думка Г.А. Ніколайчук, яка розмежовує ці функції та окремо зазначає про функції процесуального керівництва та нагляду за додержанням законів.

Поряд із цим, у Законі України «Про прокуратуру» згадується й третя функція – нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Одразу привертає увагу неточність формулювання законодавця у зв'язку із відсутністю у кримінальному процесуальному законодавстві поняття «кримінальна справа», замість якого наразі КПК України оперує поняттям «кримінальне провадження».

Отже, мова йде про нагляд за додержанням законів не лише при виконанні судових вироків, а й за умовами тримання затриманих, осіб, до яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, поміщених до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку. Крім того, в КПК України, зокрема у ст. 36, немає прямої норми, яка б вказувала на повноваження прокурора щодо нагляду за додержанням законів слідчим чи дізнавачем при виконанні ними ухвал слідчого судді, що на нашу думку є недоліком. Так, можна сказати, що така діяльність прокурора входить до функції процесуального керівництва в цілому, проте наявність окремої норми, на нашу думку, підвищить правову визначеність у реалізації цієї функції прокурором. На підставі зазначеного, пропонуємо доповнити ст. 36 КПК України положенням про реалізацію прокурором повноважень із нагляду за дотриманням законодавства при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян під час кримінального провадження.

Отже, можна класифікувати повноваження прокурора під час дізнання і за їх юридичним закріпленням: а) ті, що визначені у Конституції України; б) ті, що визначені у КПК України; в) ті, що визначені у Законі України «Про прокуратуру» та інших законах України та г) ті, що визначені у підзаконних нормативно-правових актах.

Щодо інших можливих функцій прокурора у кримінальному провадженні, слід погодитись із тими науковцями, які виокремлюють функцію досудового розслідування. Хоча, як вірно зазначає М. І. Бортун про те, що прокурор не повинен виконувати функції слідчого, а лише здійснювати нагляд за розслідуванням кримінального провадження у формі процесуального керівництва. Це означає, що прокурор або визнає

процесуальні дії слідчого законними і погоджується з ними, або не визнає і відхиляє клопотання слідчого, визначає обсяг доказів достатнім для повідомлення особі про підозру і встановлює подальший хід розслідування. Слідчий своєю чергою обирає тактичні прийоми розслідування злочинів і погоджує їх із прокурором. Таким чином, створюється певний тандем слідчого і прокурора, який повинен забезпечити розслідування кримінального провадження[1]. Попри це, КПК України наділяє прокурора достатніми повноваженнями навіть для самостійного здійснення досудового розслідування, хоча не є його основною функцією. На наше переконання ця функція має допоміжний характер до функції процесуального керівництва та є запобіжником у ситуаціях, коли слідчий не здійснює свої повноваження, а здійснює їх неналежним чином, поряд із такими засобами як заміна слідчого у кримінальному провадження та притягнення його до дисциплінарної відповідальності. На це вказує й саме формулювання згаданого повноваження у п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України, де відзначено, що проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій здійснюється прокурором *у необхідних випадках*. Тобто, законодавець наголошує на тому, що така діяльність прокурора у кримінальному провадженні є нетиповою для нього, не носить систематичний характер.

На підставі викладеного, пропонуємо до основних функцій прокурора у кримінальному процесі в цілому, та під час дізнання відносити наступні: публічного обвинувачення та процесуального керівництва. Функція досудового розслідування носить допоміжний характер. Окремо слід відзначити, що прокурор виконує функцію публічного обвинувачення і на стадії досудового розслідування. Зокрема, під час доведення перед слідчим суддею необхідності в обранні запобіжного заходу, затримання особи, проведення слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій відносно підозрюваного.

В.М. Юрчишин до основних функцій прокурора у кримінальному провадженні відносить: 1) нагляд за додержанням законів усіма суб'єктами цієї стадії кримінального провадження; 2) процесуальне керівництво органами, які розслідують кримінальні правопорушення; 3) підготовку обвинувального акта (кримінального позову); 4) правозахисну функцію. Додатковими функціями прокурора є: 1) безпосередня участь прокурора в розслідуванні кримінальних правопорушень; 2) координаційна; 3) запобіжна (попереджувальна); 4) організаційного забезпечення[2]. Близьку позицію відстоює й Г.А. Ніколайчук, виокремлюючи функції процесуального керівництва, державного обвинувачення, нагляду за додержанням законів та

[1] Бортун М. Взаємодія прокурора зі слідчим, слідчим суддею на стадії досудового розслідування. *Вісник національної академії прокуратури України.* 2013. № 4. С. 97-98.

[2] Юрчишин В. М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Класич. приват. ун-т ; Запоріжжя, 2015. С. 150.

правозахисну[1]. Вказана пропозиція видається доволі дискусійною. Окрім того, що функція процесуального керівництва є процесуальною формою функції прокурорського нагляду за дотриманням законності, виникає питання, чим тоді вирізняється від зазначеної функція правозахисну? Адже процесуальне керівництво, зокрема, передбачає і нагляд за дотриманням прав і свобод учасників кримінального провадження. Крім того, виділення функції щодо складання обвинувального акту є недоцільним, адже це є повноваженням прокурора з реалізації його обвинувальної функції. Щодо безпосередності участі прокурора у кримінальному провадженні – то це не функція, а скоріш засада його діяльності. Запобіжна функція також є стороною чи складовою функції процесуального керівництва.

Раніше ми вже відзначали, що функції прокурора визначають спрямованість його діяльності та коло повноважень, якими він наділяється саме для реалізації покладених на нього законом функцій. Із цього приводу слушною є теза Г.А. Ніколайчук: «Повноваження (права) є засобом, що забезпечують виконання функції, складовою частиною функції і повинні надаватися в обсязі, необхідному для виконання функції»[2]. У зв'язку із цим пропонуємо першу класифікаційну підставу функцій прокурора під час дізнання – це їх функціональна спрямованість. Тобто, в залежності від функціональної спрямованості, пропонується виокремлювати такі повноваження: 1) спрямовані на реалізацію функції публічного обвинувачення; 2) ті, що спрямовані на реалізацію функції процесуального керівництва; та 3) спрямовані на реалізацію функції досудового розслідування.

Крім того, повноваження прокурора різняться і в залежності від етапу дізнання. На це вже звертали увагу у літературі відносно досудового розслідування в цілому. Так, О. О. Цимбалістенко зазначає, що із числа повноважень прокурора, визначених у ч. 2 ст. 36 КПК України окремі стосуються лише безпосередньо початкового етапу досудового розслідування, їх два і це: 1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК (п. 1 ч. 2 ст. 36 КПК України) та 2) доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування (п. 3 ч. 2 ст. 36 КПК України). Дослідниця вважає, що зазначені повноваження реалізуються виключно на початковому етапі досудового розслідування, тоді як інші з передбачених ч. 2 ст. 36 КПК України, можуть реалізовуватись прокурором як на цьому, так і на інших етапах досудового розслідування[3]. У науковій літературі також є точка зору, згідно з якою вони відносяться до групи повноважень прокурора, за допомогою яких останній може ініціювати досудове розслідування[4].

---

[1] Ніколайчук Г. А. Повноваження прокурора та їх реалізація у судовому провадженні : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2019. С. 27.

[2] Там само. С. 24.

[3] Цимбалістенко О. О. Повноваження прокурора при здійсненні нагляду за додержанням законів на початковому етапі досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2015. Вип. 35. Ч. 1. Том 3. С. 155.

[4] Лапкін А. В. Основи прокурорської діяльності в Україні : навч. посіб. у схемах. Вид. 3-є, змін. та

Специфічність повноважень прокурора на початковому етапі досудового розслідування вказує на можливість їх виокремлення від кола інших повноважень. Це цілком стосується й дізнання як форми досудового розслідування. Отже, слід вести мову про повноваження прокурора на початковому та наступних етапах дізнання.

У зв'язку із зазначеним, пропонуємо класифікувати повноваження прокурора в залежності від етапу дізнання на: 1) повноваження на початковому етапі дізнання; 2) повноваження на етапі повідомлення особі про підозру та обрання особі запобіжного заходу; 3) повноваження на етапі закінчення дізнання.

Крім того, залежно від характеру діяльності прокурора під час дізнання, можна говорити про наявність повноважень, направлених на збирання доказів під час дізнання: самостійне проведення процесуальних дій чи надання доручень дізнавачу, оперативним працівникам на їх проведення та повноважень, спрямованих на виконання організаційних завдань із координації проведення дізнання.

Висновки. Отже, повноваження прокурора під час дізнання є доволі різноманітними, корелюються із його функціональним призначенням та можуть бути класифіковані в залежності від цього та за іншими підставами: етапу дізнання, характеру діяльності прокурора, нормативного закріплення. Їх розуміння сприяє розкриттю процесуального статусу прокурора як учасника дізнання. Так, до функцій прокурора під час дізнання слід відносити наступні: публічного обвинувачення, процесуального керівництва та досудового розслідування. В залежності від функціональної спрямованості, слід виокремлювати такі повноваження: 1) спрямовані на реалізацію функції публічного обвинувачення; 2) ті, що спрямовані на реалізацію функції процесуального керівництва; 3) спрямовані на реалізацію функції досудового розслідування. Повноваження прокурора в залежності від етапу дізнання поділяються на: 1) повноваження на початковому етапі дізнання; 2) повноваження на етапі повідомлення особі про підозру та обрання особі запобіжного заходу; та 3) повноваження на етапі закінчення дізнання.

Залежно від характеру діяльності прокурора його повноваження різняться на: 1) направлена на збирання доказів під час дізнання (самостійне проведення процесуальних дій чи надання доручень дізнавачу, оперативним працівникам на їх проведення або ж повноваження, спрямовані на виконання організаційних завдань із координації проведення дізнання).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

допов. Харків: Право, 2015. С. 97.

1. Бабошин А. М. Сутність та функціональна структура кримінально-процесуальної діяльності прокурора. *Наукові записки Львівського ун-ту бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 270–275.

2. Бортун М. Взаємодія прокурора зі слідчим, слідчим суддею на стадії досудового розслідування. *Вісник національної академії прокуратури України.* 2013. № 4. С. 95–100.

3. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. Нац. ун-тет «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юрид. літ-ра, 2015. 711 с.

4. Зеленецкий В. С. Функциональная структура прокурорской деятельности: учеб. пособ. Харьков, 1978. 76 с.

5. Конституція України : Закон України від ід 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

6. Корж В. Новий підхід до визначення основних функцій органів прокуратури та пріоритетних напрямів її діяльності. *Вісник прокуратури*. 2011. № 1. С. 68–75.

7. Лапкін А. В. Основи прокурорської діяльності в Україні : навч. посіб. у схемах. Вид. 3-є, змін. та допов. Харків: Право, 2015. 152 с.

8. Ніколайчук Г. А. Повноваження прокурора та їх реалізація у судовому провадженні : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2019. 252 с.

9. Патюк С. Нормативна невизначеність співвідношення категорій «державне» та «публічне» обвинувачення як підстава для зловживання правом у кримінальному провадженні. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*. 2017. Т. 1. № 2. URL: https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/73/69

10. Плюсква А. В. Розмежування поняття підтримання «публічного» чи «державного» обвинувачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 430–432.

11. Погорецький М. Прокурор у кримінальному процесі: щодо визначення функцій. *Право України*. 2015. № 6. С. 86–95.

12. Постанова Верховного суду від 26 червня 2019 року URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885531

13. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text

14. Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції : Рекомендації REC (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам членам від 6 жовтня 2000 р. URL: http://pravo.org.ua/files/zarub_zakon/ rek_2000.pdf.

15. Цимбалістенко О. О. Повноваження прокурора при здійсненні нагляду за додержанням законів на початковому етапі досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 35. Ч. 1. Том 3. С. 153–156.

16. Шульган І. І. Окремі аспекти підтримання прокурором публічного обвинувачення. *Юрид. наук. електронний журнал*. 2016. №. 6. С. 238–240.

17. Юрчишин В. М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Класич. приват. ун-т ; Запоріжжя, 2015. 443 с.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2023

Konstantin V. SHCHERBAK,
Postgraduate Student
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

AUTHORITY OF THE PROSECUTOR DURING INVESTIGATION

The powers of the prosecutor during the investigation were investigated due to their connection with his functional purpose. It is suggested that the main functions of the prosecutor in the criminal process as a whole and during the investigation include the following: public prosecution, procedural management and pre-trial investigation. Depending on the functional orientation, it is proposed to distinguish the following powers: 1) aimed at implementing the function of public prosecution; 2) those aimed at implementing the function of procedural management; and 3) aimed at implementing the pre-trial investigation function. It is also proposed to classify the powers of the prosecutor depending on the stage of inquiry into: 1) powers at the initial stage of inquiry; 2) authority at the stage of notifying a person of suspicion and selecting a preventive measure for a person; and 3) authority at the stage of completion of inquiry.

It was determined that the powers of the prosecutor differ depending on the nature of his activity, which can be: 1) directed to the collection of evidence during the investigation (independently conducting procedural actions or giving orders to the investigator, operatives to carry them out, or the powers aimed at carrying out organizational tasks from coordination of inquiry).

It is also proposed to classify the powers of the prosecutor during the inquiry according to their legal enshrinement: a) those defined in the Constitution of Ukraine; b) those specified in the Code of Criminal Procedure of Ukraine; c) those defined in the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" and other laws of Ukraine, and d) those defined in secondary regulatory legal acts.

The need to supplement Art. 36 of the Criminal Procedure Code of Ukraine by the provision on the prosecutor's exercise of powers to supervise compliance with the law when applying coercive measures related to the restriction of the personal freedom of citizens during inquiries and criminal proceedings in general.

Keywords*: criminal proceedings; inquiry; public prosecutor; functions; powers.*

УДК 343.148 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.41*

Валерій Валерійович МОРОЗЕНКО
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПУБЛІЧНОСТІ ЯК ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Актуальність даної статті полягає в тому, що сучасні тенденції процесу демократизації та гуманізації кримінального провадження зумовлюють інакше переосмислити сутність базових категорій кримінального процес, зокрема й засад кримінального провадження. Розгляд наукових підходів до тлумачення публічності кримінального процесу дав можливість автору сформувати власну точку зору щодо його розуміння. Визначено, що сфера дії публічності кримінального процесу має поширюється на всіх учасників кримінального провадження, зокрема незалежно від їх приналежності до державних органів та посадових осіб.

***Ключові слова**: кримінальне провадження, засади (принципи), нормативні вимоги, публічність, гласність, офіційність.*

Постановка проблеми. Розвиток кримінальних процесуальних відносин тісно пов'язаний із змінами до кримінального процесуального законодавства, яке довгий час не містило важливих для кримінального провадження положень, одним із яких є публічність. Даний термін відносно нещодавно з’явився в кримінальному процесуальному законі, зокрема у 2012 році, адже КПК України 1961 року взагалі не містив положення про публічність. Натомість, незважаючи на те, що положення про публічність існують в сучасному правовому полі вже більше 10 років, питання щодо його сутності та значення й досі виступають предметом наукових дискусій та практичних суперечок. З цього приводу слушною є думка С. Деревянкіна, який в межах дослідження публічності у кримінальному процесі за КПК 1961 року зауважив, що «на проблемність цього питання вказує і відсутність нормативного визначення публічності і диспозитивності в КПК України, що неможливо зробити без вирішення питання про публічність та диспозитивність як принципів кримінального судочинства та елементів методу правового регулювання кримінального процесуального права, у зв’язку з чим необхідно розглянути поняття кримінального процесу»[1].

На нагальність вивчення питання публічності кримінального процесу вказує й той факт, що сьогодні панує твердження про те, що сам кримінальний процес є суто публічним процесом, що потребує, на наш погляд, підтвердження та визначення правової природи досліджуваного

[1] Деревянкін С. Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві.: монографія. ОДУВС: Одеса, ОЮІ НУВС, 2008. С. 8.

явища. Проте наразі ми не будемо дискутувати на цю тему, лише зазначимо, що дослідження засади публічності кримінального процесу тісно пов'язано із самою категорію кримінальний процес як особливого виду діяльності державних органів та посадових осіб.

Питання публічності кримінального процесу України неодноразово досліджували такі вчені та науковці як: С. Альперт, А. Барабаш, Ю. Грошевий, С. Деревянкін, Т. Добровольська, Л. Лобойко, В. Маляренко, І. Петрухін, М. Строгович, А. Федулов, М. Шумило та інші. Проте, незважаючи на наявні наукові доробки, на сьогодні питання публічності кримінального процесу як галузевої засади кримінального провадження залишаються дискусійними. Численні наукові праці, присвячені питанням публічності кримінального процесу України, свідчать про відсутність кардинальних змін визначення його сутності та значення, що зумовлює актуальність даного наукового дослідження.

Метою статті є дослідження генезису становлення та розвитку публічності кримінального процесу України. У відповідності до поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: 1) дослідити сутність поняття «публічність»; 2) визначити національне регулювання публічності кримінального процесу; 3) окреслити історичні аспекти значення публічності у кримінальному процесі.

Головною перевагою КПК України 2012 року, на відміну від КПК 1961 року, є закріплення нових для кримінального провадження положень, що мають вагоме значення для досягнення завдань кримінального судочинства. Одними із таких нововведень є закріплення на законодавчому рівні засад кримінального провадження. Важливість з'ясування сутності та призначення засад кримінального провадження України, на думку М. Почтового, «обумовлено їх значущістю для кримінального судочинства в цілому, впливом на явища і процеси, особливо у випадках відсутності чіткого нормативного врегулювання певних правових положень (прогалина у праві –застосовується тлумачення на основі принципів (засад) процесу)»[1].

В аспекті нашого дослідження, в першу чергу, розглянемо саму категорію «публічності». Таку, у перекладі з латинського слово «public» означає «суспільний», «державний», «народ», «публіка», «громадськість»[2].

Відповідно до сучасного словника української мови термін «публічний» розглядається у таких значеннях: 1) який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний; 2) призначений для широкого відвідування, користування; громадський[3].

---

[1] Почтовий М. М. Про вичерпність переліку засад кримінального провадження. *Юридична наука.* 2020. № 9 (111). С. 157.

[2] Васильєва Л. Поняття публічності та його змістовні межі у філософсько-антропологічному вимірі. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 32. С. 14.; English-Ukrainian Dictionary Advanced. URL: https://www.dict.com/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D1%96%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B8.

[3] Словник української мови // Портал української мови та культури : сайт. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9.

Відповідно до Нового тлумачного словника української мови» поняття «публічний» визначається як: 1) який відбувається в присутності публіки, привселюдний, гласний, відкритий; 2) призначений для широкого користування; загальний, загальнодоступний; 3) стосується публіки[1].

Наголошуючи на важливості розвитку публічності як сфери діяльності, А. Ващенко вказує, що «на сучасному етапі ступінь розвитку публічної сфери є мірилом та одним із основних критеріїв оцінки якості демократії, оскільки дотримання, захист та гарантія прав та свобод громадянина можливі лише за її наявності. Публічна сфера виступає своєрідним «продовженням» громадянського суспільства як арена участі в державних справах та як форма контролю над державними інститутами»[2].

Категорія «публічність», за позицією С. Костюкевича, характеризує відкриту громадсько-політичну сферу та інші види діяльності держави, доступні спостереженню і контролю процедури прийняття рішень, гласність дискусій, політичну відкритість тощо. Відповідно публічність утворює таку сферу, в якій за різними ознаками групуються члени суспільства, відбувається обмін поглядами, виникають і функціонують політичні партії, громадські організації, творчі та інші союзи, зустрічаються і взаємодіють організовані, інституціональні, формалізовані і спонтанні громадські формування[3].

Л. Карабут ототожнює публічність із категорією офіційність, пояснюючи свою думку тим, що «однією із ознак публічності кримінального процесу є офіційний характер відносин між посадовими особами органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, з одного боку, та з іншого – всіх інших суб'єктів кримінального процесу»[4].

Досліджуючи принцип публічності кримінального процесу як гарантію незалежності судової діяльності, Н. Дроздович вказує, що «зміст принципу публічності кримінального процесу переконує у тому, що це саме та засада його організації, яка закладає гарантії та умови незалежності судової діяльності, в ході якої суд (суддя) зобов'язаний і діє в публічних (державних і суспільних) інтересах»[5]. Варто додати, що в державних і суспільних інтересах мають діяти не тільки суд та слідчий суддя, але й всіх державні органи та посадові особи, які залучаються до кримінального провадження.

Загалом у кримінальній процесуальній науці можна виокремити два

---

[1] Новий тлумачний словник української мови. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9.

[2] Ващенко А. Громадянське суспільство та публічна сфера: контури теоретичного огляду. *Evropský politický a právní diskurz.* 2018. Vol. 5 Iss. 5. C. 72-79. http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_5_13.

[3] Костюкевич С. Ф. Реалізація та захист адміністративно-правового статусу приватної особи у публічній сфері : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. 2022. С. 26.

[4] Карабут Л. Щодо визначення принципу публічності у кримінальному процесі. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / ред. кол. Ю. В. Баулін та ін. Харків : Кроссроуд, 2007. Вип. 13. С. 180, 188.

[5] Дроздович Н. Принцип публічності кримінального процесу як гарантія незалежності судової діяльності. *Слово Національної школи суддів України.* 2016. № 1 (16). С. 102.

підходи щодо розуміння категорії «публічність» - вузьке та широке. Прибічники першого (вузького розуміння) підходу тлумачать «публічність» крізь призму ст. 25 КПК України, в якій передбачено, що «прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила»[1]. Тобто, вузьке значення поняття публічності розкривається лише через законодавче визначення.

Вперше спробу розширити сутність поняття «публічність кримінального процесу» здійснив вчений Т. Маляренко, який вбачав доцільним розуміти під вказаною категорією принцип офіційної (владної) діяльності державних органів (їх посадових осіб), які уповноважені вести кримінальне судочинство у відповідності із нормами кримінально-процесуального законодавства, а також інші напрями їх діяльності[2].

На думку професора Л. Лобойка, зміст принципу публічності визначають наступні положення:

- обов'язки органів досудового розслідування, публічного обвинувача: в межах своєї компетенції розпочати кримінальне провадження в кожному випадку виявлення ознак кримінального правопорушення і вжити передбачених законом заходів щодо встановлення події правопорушення, осіб, винуватих у його вчиненні, і щодо їх покарання; встановити всі суттєві обставини, зібрати і перевірити всі необхідні докази незалежно від клопотань учасників процесу протягом певного строку; забезпечити реалізацію прав усіх учасників кримінального процесу;

- заборони для органів досудового розслідування, публічного обвинувача: 1) на здійснення кримінального провадження у випадках, коли у них з'являються інші, крім інтересів справи (загальносуспільних інтересів), інтереси; 2) домагатись свідчень обвинуваченого та інших осіб шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів[3].

Як вважає Д. Говорун, публічність – це принцип кримінального процесу, яким визначаються вимоги цілеспрямованої процесуальної активності та ініціативності суб'єктів, уповноважених на ведення кримінального процесу, спрямованій на виявлення злочинів та осіб, які їх вчинили, кримінальне переслідування таких осіб, прийняття загальнообов'язкових кримінальних процесуальних рішень за власним розсудом та захист прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у справі,

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

[2] Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. С. 89.

[3] Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2014. С. 17.

з метою досягнення завдань кримінального судочинства[1]. Крім того, О. Тищенко та Д. Говорун вказують, що засадою публічності визначаються вимоги цілеспрямованої процесуальної активності та ініціативності суб'єктів, що здійснюють кримінальне провадження, спрямованих у межах їхньої компетенції на розслідування кримінальних правопорушень, встановлення осіб, які їх вчинили, для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини. Межі активності та ініціативності визначаються кримінальним процесуальним законодавством, а загалом вони спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження[2].

Дослідивши публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві, С. Деревянкін запропонував розглядати публічність у кримінальному процесі України у двох аспектах: 1) як державної засади побудови судочинства взагалі; 2) як засади діяльності органів кримінального переслідування (органів дізнання, особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора)[3].

В. О. Попелюшко принцип публічності у кримінальному процесі розкрив у трьох значеннях: 1) як вимога закону до державних органів, які уповноважені здійснювати кримінальне судочинство, вести процес від імені держави (ex officio); 2) як вимога закону до цих органів керуватися законом, діяти в межах своїх повноважень на виконання поставлених завдань за власною ініціативою, в інтересах держави незалежно від інтересів, бажань та уподобань будь-яких інших державних органів, службових осіб, політичних партій і громадських організацій, окремих осіб; 3) заінтересовані особи та організації мають право звертатися до уповноважених державних органів за захистом своїх прав та інтересів, а останні зобов'язані вжити заходів для захисту їхніх прав та інтересів[4].

Публічність являє собою правову засаду, згідно з якою органи досудового розслідування, публічний обвинувач і суд повинні на підставі наданих їм державою повноважень здійснити в офіційному порядку незалежно від позиції будь-яких суб'єктів всі процесуальні дії для досягнення мети кримінального провадження і задоволення таким чином загальносуспільних інтересів у сфері протидії злочинності[5].

Під публічністю, на думку М. М. Почтового, варто розуміти нормативно закріплений принцип (засаду) кримінального процесу, який має офіційний, державно-власний характер, наділений силою процесуального примусу та відзначається посадовою активністю й правовою ініціативністю під час реалізації встановлених законом повноважень, в т.ч. і дискреційних,

[1] Говорун Д. Поняття принципу публічності та його нормативний зміст. *Теорія і практика правознавства* : електрон. наук. фах. вид. 2011. № 1. С. 9.

[2] Тищенко О., Говорун Д. Окремі питання процесуального порядку повідомлення про підозру в контексті реалізації засади публічності. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 9. С. 154.

[3] Деревянкін С. Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві.: монографія. ОДУВС: Одеса, ОЮІ НУВС, 2008. С. 19.

[4] Попелюшко В. О. Публічність кримінального судочинства і захист. *Адвокат*. 2003. № 2. С. 8.

[5] Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.

спрямованих на захист й охорону прав і свобод учасників кримінального провадження та виконання завдань кримінального судочинства[1].

Аналіз наведених позицій свідчить по доволі таки різні наукові підхід до визначення змісту досліджуваного поняття. На наш погляд, під публічністю кримінального процесу доцільно розуміти сукупність положень кримінального процесуального законодавства, що визначають вимоги до діяльності учасників кримінального процесу під час реалізації ними повноважень, передбачених законом, з метою досягнення завдань кримінального провадження. І як слушно зауважила Т. Мірошниченко, «засада публічності охоплює не лише виключну спеціальну діяльність органів досудового розслідування, але й розпорядження учасниками кримінального процесу своїми правами, які не можуть бути обмежені законом, проте повинні бути встановлені у ньому»[2].

Таким чином, можна стверджувати, що свого розквіту та всебічного дослідження категорія «публічності» набула лише з 2012 року з прийняттям чинного КПК України, адже до цього періоду в науці кримінального процесу переважно панували думки радянських вчених, які тлумачили зміст публічності досить вузько без розкриття головних для даного поняття ознак.

Як було зазначено попередньо, публічність кримінального процесу розглядалася переважно у двох значеннях: як засада побудови судочинства взагалі та як засада діяльності органів кримінального переслідування. Дана думка панувала до 2012 року. Слід вказати на тому факті, що загалом проблема публічності розглядалася лише в контексті порушення кримінальної справи, тобто, коли об'єктом посягання ставали державні або суспільні інтереси, і лише в окремих випадках права громадянина. У випадку, коли об'єктом посягання ставали права громадянина, які безпосередньо не зачіпали інтереси держави або ж суспільства, кримінальний процес не набував ознак публічності.

З розвитком тенденцій гуманізації національного кримінального процесуального законодавства все більшою мірою увага стала приділятися безпосередньо кримінальному процесу як складному та багатоаспектному явищу. Як відомо, кримінальний процес будується на своєрідній системі засад (нормативних вимог), що визначають зміст правового регулювання та є критерієм правомочності діяльності учасників кримінального процесу.

Таким чином, сьогодні дискусії стосовно визначення сутності категорії «публічність» набули інакшого забарвлення та змісту. Насамперед, це пов'язано з тенденціями гуманізації кримінального процесуального законодавства та імплементацією норм міжнародно-правових документів та практики Європейського суду з прав людини.

---

[1] Почтовий М. М. Методологічні та практичні засади публічності та диспозитивності у кримінальному провадженні України: дис. … док-ра юрид. наук: спец. 12..00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 106.

[2] Мірошниченко Т. М. Реалізація засади диспозитивності під час кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2017. Вип. 46. Т. 2. С. 110.

Висновки. Дослідження засад кримінального провадження загалом та засади публічності, зокрема, зумовлюється їх значущістю для кримінального процесу, оскільки за умови відсутності норми, яка б допомагала врегулювати відносини, звертаються до засад як керівних положень (норм-вимог).

Генезис публічності кримінального процесу тісно пов'язаний із самою категорією кримінальний процес, проте не вичерпується нею самою. Публічність є багатогранною категорією, яка повинна розглядатися ширше, ніж визначена нормами чинного КПК України.

Сучасна парадигма розвитку кримінального процесу свідчить про те, що сфера дії публічності має поширюється на всіх учасників кримінального провадження, зокрема незалежно від їх приналежності до державних органів та посадових осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильєва Л. Поняття публічності та його змістовні межі у філософсько-антропологічному вимірі. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 32. С. 12–20.

2. Ващенко А. Громадянське суспільство та публічна сфера: контури теоретичного огляду. *Evropský politický a právní diskurz.* 2018. Vol. 5 Iss. 5. С. 72-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_5_13.

3. Говорун Д. Поняття принципу публічності та його нормативний зміст. *Теорія і практика правознавства* : електрон. наук. фах. вид. 2011. № 1. С. 1-11. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11041/1/Govorun_2011_1.pdf.

4. Деревянкін С. Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві.: монографія. ОДУВС: Одеса, ОЮІ НУВС, 2008. 174 с.

5. Дроздович Н. Принцип публічності кримінального процесу як гарантія незалежності судової діяльності. *Слово Національної школи суддів України.* 2016. № 1 (16). С. 96–104.

6. Карабут Л. Щодо визначення принципу публічності у кримінальному процесі. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. праць / ред. кол. Ю. В. Баулін та ін. Харків : Кроссроуд, 2007. Вип. 13. С. 178–189.

7. Костюкевич С. Ф. Реалізація та захист адміністративно-правового статусу приватної особи у публічній сфері : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. 2022. 203 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

9. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.

10. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.

11. Мірошниченко Т. М. Реалізація засади диспозитивності під час кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2017. Вип. 46. Т. 2. С. 109–113.

12. Попелюшко В. О. Публічність кримінального судочинства і захист. *Адвокат*. 2003. № 2. С. 7–10.

13. Почтовий М. М. Методологічні та практичні засади публічності та диспозитивності у кримінальному провадженні України: дис. … док-ра юрид. наук: спец. 12..00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 478 с.

14. Почтовий М. М. Про вичерпність переліку засад кримінального провадження. *Юридична наука.* 2020. № 9 (111). С. 157–163.

15. Словник української мови // Портал української мови та культури : сайт. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9.

16. Тищенко О., Говорун Д. Окремі питання процесуального порядку повідомлення про підозру в контексті реалізації засади публічності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 153–157.

17. English-Ukrainian Dictionary Advanced. URL: https://www.dict.com/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D1%96%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B8.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2023

Valery V. MOROZENKO,
Postgraduate Student
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

DOCTRINAL APPROACHES TO UNDERSTANDING PUBLICITY AS A PRINCIPLE OF CRIMINAL PROCEDURE

The relevance of this article is in the fact that current trends in the process of democratization and humanization of criminal proceedings require a different rethinking of the essence of the basic categories of criminal procedure, including the principles of criminal proceedings. Consideration of the scientific approaches to the interpretation of publicity of criminal procedure allowed the author to form his own point of view on its understanding. It is determined that the scope of the publicity of criminal proceedings should extend to all participants to criminal proceedings, in particular, regardless of their affiliation with public authorities and officials.

Keywords*: criminal proceedings, principles, regulatory requirements, publicity, transparency, formality.*

УДК 342.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.42*

Олександр Васильович БАЛДУХА
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті визначено, що адміністративні послуги в сфері підприємницької діяльності спрямовані на надання суспільно значущих благ, необхідних для успішного ведення бізнесу в Україні, а також недопущення переходу підприємців до «тіньового» сектору економіки. Розбудовуючи систему надання адміністративних послуг населенню, держава тим самим забезпечує прозорість, підзвітність, ефективний контроль за всім масивом складних і багатоетапних управлінських процесів, унеможливлюючи проникнення в них корупційних практик і організованої злочинності.

Ключові слова: *адміністративні послуги, підприємницька діяльність, поняття, цифровізація, центри надання адміністративних послуг.*

Постановка проблеми. Наразі в Україні мають місце неефективність та непрозорість публічно-сервісної діяльності органів влади, наявність невирішених проблем та недоліків у організації діяльності суб'єктів державного обслуговування, які створюють корупційне середовище. Проте найсуттєвішим недоліком сервісної діяльності органів державної влади в Україні є ставлення до особи – суб'єкта звернення – як до заявника, орієнтація не на задоволення очікувань споживачів, а на формальну відповідність правилам. Зауважимо, що однією з вимог Європейського Союзу до України (для якої євроінтеграція є стратегічним напрямком) є вжиття необхідних заходів щодо вдосконалення процедур надання публічних послуг, підвищення якості, доступності та прозорості цих послуг для споживачів, усунення корупційних ризиків під час їх надання[1]. З огляду на це Україні необхідно побудувати власну систему надання адміністративних послуг з урахуванням ефективних моделей здійснення державного управління в розвинених країнах Заходу. В свою чергу якість надання адміністративних послуг представникам різних верств населення є одним із тих критеріїв, за якими можна оцінити ефективність державного управління[2].

Незважаючи на те, що якість і рівень державних послуг у сучасному суспільстві значно покращилися порівняно з минулим, усе ще важко

[1] Klymenko I.V., Shvets D.V., Tsyhanov O., Mohilevska L.H. Services Provided by Public Authorities: Features of Legal Regulation in Ukraine and the European Union. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (31). P. 45.

[2] Zadoia I. I., Denysyuk S. Tanko A. Nedrya K. M. Analysis of the International Experience in Providing Administrative Services to the Population: What Relevance for its Enforcement in Ukraine? *DIXI*. 2021. № 23 (1). URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/ff034b3e-9743-43cc-b01e-f04d8d389955.

задовольнити швидко зростаючі потреби населення, що породило багато конфліктів і протиріч. З постійним становленням та розвитком сервісно-орієнтованого уряду шляхи ефективного управління діяльністю центрів надання адміністративних послуг, вирішення існуючих проблем управління ефективністю, підвищення ефективності роботи центрів надання адміністративних послуг та поглиблення урядової реформи насправді стали дуже важливими[1].

В українській адміністративно-правовій доктрині теоретико-правові основи наукового осмислення питання публічних послуг ґрунтовно розглядали у своїх роботах В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Василенко, В. Іванцов, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, С. Кузніченко, О. Кузьменко, В. Куйбіда, Р. Мельник, О. Миколенко, О. Музичук, В. Невядовський, Д. Приймаченко, В. Развадовський, О. Рябченко, А. Селіванов, В. Сокуренко, С. Стеценко, В. Тимощук, Ю. Шаров та інші вчені. Водночас у сучасних умовах сфера бізнесу переживає період значних трансформацій у світовому контексті, що пов'язано з поглибленням цифровізації, протиепідемічними заходами у світлі пандемії коронавірусної хвороби, зміною клімату, перебудовою безпекової реальності в умовах російсько-української війни, що потребує проведення нових наукових пошуків.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити поняття адміністративних послуг у сфері підприємницької діяльності. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати сутність адміністративних послуг в ході аналізу положень нормативно-правових актів і тверджень вітчизняних і зарубіжних науковців; проаналізувати сутність, види та напрями вдосконалення адміністративних послуг у сфері підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Адміністративні послуги є провідним засобом реалізації прав громадян, оскільки переважна більшість справ, які вирішуються державними органами, порушуються за ініціативою самих громадян і стосуються їх суб'єктивних прав. Саме тому надзвичайно актуальним є питання оптимального правового регулювання порядку надання державними органами адміністративних послуг з метою запобігання порушенням прав і свобод громадян[2].

Правова та загальносоціальна природа адміністративних послуг постає зі споконвічної «суперечності між потребами і соціальними засобами їх задоволення поряд із розлагодженістю соціального статусу індивіда (освітнього, культурного)»[3] .

---

[1] Ting L., Hong G. Research on the Performance Management Problems in Local Governments' Administrative Service Centers and the Countermeasures. In: *International Conference on Economics, Finance and Statistics*. Hong Kong, 14-15 January 2017. P. 571.

[2] Zadoia I. I., Denysyuk S. Tanko A. Nedrya K. M. Analysis of the International Experience in Providing Administrative Services to the Population: What Relevance for its Enforcement in Ukraine? *DIXI*. 2021. № 23 (1). URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/ff034b3e-9743-43cc-b01e-f04d8d389955.

[3] Панасюк О. В. Сучасні наукові підходи щодо визначення адміністративного проступку. *Право і Безпека*. 2020. № 1 (76). С. 83.

з цієї суперечності постає значення адміністративних послуг як гарантованих державою «запобіжників» від вчинення особами різного роду правопорушень і злочинів у разі, якщо законні шляхи отримання суспільного блага є занадто складними та бюрократизованими. Розбудовуючи систему надання адміністративних послуг населенню, держава тим самим забезпечує прозорість, підзвітність, ефективний контроль за всім масивом складних і багатоетапних управлінських процесів, унеможливлюючи проникнення в них корупційних практик і організованої злочинності.

Законом України «Про адміністративну процедуру» до функцій публічної адміністрації віднесено «надання адміністративних послуг, здійснення інспекційної (контрольної, наглядової) діяльності, вирішення інших справ за заявою особи або за власною ініціативою адміністративного органу»[1]. Як бачимо, вітчизняним законодавцем надання адміністративних послуг визначене однією з основних функцій публічної адміністрації. Подібна позиція перекликається з думками європейських науковців у сфері досліджуваної проблематики. Так, словацький науковець О. Мітал, виокремлює чотири основні функції публічної адміністрації: функцію державного управління, функцію самоорганізації, функцію регулювання та функцію надання суспільних благ і суспільних послуг. При цьому дослідник звертає увагу на те, що сучасне державне управління стикається з багатьма викликами. Глобалізаційні потоки представляють собою практичні аспекти глобалізації, а функції публічної адміністрації представляють практичний аспект діяльності уряду[2].

На рівні Закону України «Про адміністративні послуги» закріплене визначення вітчизняним законодавцем адміністративної послуги, а саме як «результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону»[3]. Водночас на рівні адміністративно-правової доктрини наявні різні підходи до розуміння сутності адміністративної послуги. Так, О. Григораш стверджує, що сутність останньої може бути розкрита в єдності таких аспектів: «1) управлінська діяльність органів публічної влади та їх службових осіб, пов'язана із роботою з громадянами, підприємствами, установами, організаціями; 2) дії публічних суб'єктів із організації обслуговування населення, підприємств, установ, організацій та надання їм життєво необхідних благ; 3) публічні послуги, що надаються населенню у режимі цивільно-правового регулювання, але мають масовий характер, відповідальність за організацію

[1]Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

[2] Mital O. The impacts of globalisation processes on the execution of public administration functions. *Politicke Vedy*. 2018. № 21 (4). P. 96-117.

[3]Про адміністративні послуги : Закон України від 06 вересня 2012 р. № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text.

яких несе орган публічної влади»[1].

Є. О. Легеза розглядає адміністративну послугу як «врегульовану публічно-правовими нормами діяльність органів публічної адміністрації щодо задоволення публічного інтересу з розгляду заяви фізичної або юридичної особи про видачу адміністративного акту (рішення, дозвіл, ліцензія, сертифікат, акт, посвідчення тощо), спрямовану на забезпечення її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків шляхом фінансування за рахунок публічних коштів»[2].

Щодо окремих особливостей адміністративних послуг, то слід погодитися з позицією Н. Розмаріциної про те, що «адміністративна послуга є провідним засобом реалізації прав громадян у сфері виконавчої влади, оскільки абсолютна більшість справ, які вирішуються органами державного управління, ініціюються самими громадянами та стосуються їх суб'єктивних прав. Як другорядна ознака адміністративних послуг вчені розрізняють їх закономірність. Ця функція особливо актуальна для адміністративних послуг, де спілкування між адміністративним органом та особою, як правило, не вимагає особистого заслуховування, а передбачає отримання певних документів та видання адміністративного акта»[3]. Водночас у контексті окремих особливостей адміністративних послуг варто вказати і важливу роль створення відповідних центрів надання адміністративних послуг задля їх максимального територіального наближення до населення, а також забезпечення інклюзивності та доступності таких послуг. Зокрема окремі науковці переконані, що місцевий центр надання адміністративних послуг є різновидом організації, яка є бізнес-орієнтованою, а також спрямованою на потреби людей і низовий сектор послуг, і її адміністративні дії безпосередньо пов'язані з фундаментальними інтересами людей та іміджем уряду, орієнтованого на надання послуг[4].

В Україні основними завданнями центрів надання адміністративних послуг є: «1) організація надання адміністративних послуг у найкоротший строк та за мінімальної кількості відвідувань суб'єктів звернень; 2) спрощення процедури отримання адміністративних послуг; 3) забезпечення інформування суб'єктів звернень про вимоги та порядок надання адміністративних послуг у центрі; 4) проведення моніторингу якості надання адміністративних послуг відповідно до частини четвертої статті 7 Закону України «Про адміністративні послуги», визначення та вжиття заходів до підвищення рівня якості їх надання, оприлюднення інформації про результати моніторингу та вжиті заходи; 5) забезпечення процесу

[1] Григораш О. Публічні послуги у сфері державного управління: поняття та зміст. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2007. № 385. С. 74.

[2] Легеза Є.О. Концепція публічних послуг: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис…. доктора юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2017. С. 10.

[3] Rozmaritsyna N. Essence and main characteristics of administrative services. *Tribuna tânărului cercetător*. 2019. № 3. pp. 125-131.

[4] Chen J. The Research on Problems and Solutions of Administrative Culture in the Local Administrative Service Center of China. In: 8th International Conference on Public Administration. Hyderabad, 25-27 October 2012. pp. 324-331.

автоматизації прийому документів та надання адміністративних послуг шляхом використання інформаційних систем та систем електронного документообігу»[1]. Водночас одним із головних покликань адміністративних послуг є сприяння реалізації прав і свобод, зокрема права на підприємницьку діяльність, яке згідно з Конституцією України зводиться до того, що «держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом. Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів»[2].

Задля реалізації даного конституційного права державою передбачені специфічні адміністративні послуги в сфері підприємницької діяльності. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 р. № 523-р затверджено перелік із 450 видів адміністративних послуг органів виконавчої влади, які надаються через центри надання адміністративних послуг, зокрема в сфері підприємницької діяльності пропонуються такі адміністративні послуги: «державна реєстрація юридичної особи або фізичної особи, яка має намір стати підприємцем; видача витягу, виписки, довідки з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців; державна реєстрація змін до установчих документів юридичної особи; включення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців відомостей про створення відокремленого підрозділу юридичної особи або про його закриття; державна реєстрація змін до відомостей про фізичну особу-підприємця, які містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців; державна реєстрація припинення юридичної особи в результаті її ліквідації, злиття, приєднання, поділу або перетворення; державна реєстрація припинення підприємницької діяльності фізичною особою-підприємцем за її рішенням» тощо[3]. Варто зазначити, що адміністративні послуги також надаються і в сферах, що пов’язані з підприємницькою діяльністю, зокрема в сфері публічних закупівель. Підкреслимо в цьому контексті, що спосіб, у який здійснюються публічні закупівлі, впливає на всю економіку та, опосередковано, на якість життя людей. Вільна конкуренція між суб’єктами господарювання, що беруть участь у тендерах, справедливість і чесність тендерів мають бути гарантовані в рамках цифрових публічних послуг, орієнтованих на бізнес.

[1] Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2013 р. № 118. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-%D0%BF#Text.

[2] Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-вр // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

[3] Деякі питання надання адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 р. № 523-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-%D1%80#Text.

Вони мають стимулювати розвиток бізнес-середовища, пропонуючи контракти на постачання товарів, послуг і робіт в рамках прозорої, об'єктивної та справедливої конкуренції.

Ведучи мову про вдосконалення процесу надання адміністративних послуг в сфері підприємницької діяльності, можна вказати на необхідність їх подальшої цифровізації, адже електронні адміністративні послуги є ключовим змістом електронного урядування. Наступними кроками мають бути подальше уточнення функцій адміністративних послуг, підвищення якості таких послуг, інновації в системі управління інформатизацією адміністративних послуг[1]. Важливого значення також набуває маркетизація адміністративних послуг, що спрямована на безперервне підвищення ефективності державних витрат, постійне покращення якості адміністративних послуг, впровадження професійних інструментів управління в державному секторі, наголос на множинності форм власності в адміністративних послугах, співпраця з громадянським суспільством, партнерство, співпраця та співтворчість у наданні адміністративних послуг[2].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що під адміністративними послугами в сфері підприємницької діяльності необхідно розуміти дії уповноважених суб'єктів надання адміністративних послуг, спрямовані на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків суб'єктів звернень у сфері державної реєстрації створення чи припинення юридичної особи, державної реєстрації фізичної особи-підприємця, а також відомостей про них, їх власників тощо.

Адміністративні послуги в сфері підприємницької діяльності спрямовані на надання суспільно значущих благ, необхідних для успішного ведення бізнесу в Україні, а також недопущення переходу підприємців до «тіньового» сектору економіки.

Щодо подальших напрямів удосконалення надання адміністративних послуг в сфері підприємницької діяльності, то варто звернути увагу на їх подальшу цифровізацію, впровадження інструментів штучного інтелекту в ході надання адміністративних послуг, максимальне спрощення процедури звернення до державних органів за рахунок удосконалення потенціалу застосунку «Дія» та «Дія. Бізнес», у тому числі в частині інформаційної, консультативної допомоги підприємцям у створенні та розвитку малого та середнього бізнесу, впровадженні принципів соціально-відповідального бізнесу, дотримання високих морально-етичних стандартів підприємницької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Xu Y. E-Government: The Informationization of Public Service. In: International Conference on Engineering and Business Management. Chengdu, 25-27 March 2010. pp. 5447-5450.

[2] Merickova B., Svidronova M. Co-creation in Public Services: An Alternative Public Service Delivery Arrangement. In: 19th International Conference on Theoretical and Practical Aspects of Public Finance. Prague, April 2014. pp. 188-196.

1. Григораш О. Публічні послуги у сфері державного управління: поняття та зміст. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2007. № 385. С. 73–78.

2. Деякі питання надання адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 р. № 523-р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-%D1%80#Text.

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-вр // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

4. Легеза Є. О. Концепція публічних послуг: адміністративно-правовий аспект : автореф. дис…. доктора юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 34 с.

5. Панасюк О. В. Сучасні наукові підходи щодо визначення адміністративного проступку. *Право і Безпека*. 2020. № 1 (76). С. 83–88. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.11

6. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text.

7. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

8. Chen J. The Research on Problems and Solutions of Administrative Culture in the Local Administrative Service Center of China. In: *8th International Conference on Public Administration*. Hyderabad, 25–27 October 2012. pp. 324–331.

9. Klymenko I.V., Shvets D.V., Tsyhanov O., Mohilevska L.H. Services Provided by Public Authorities: Features of Legal Regulation in Ukraine and the European Union. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (31). pp. 44–51. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2020.31.07.4.

10. Merickova B., Svidronova M. Co-creation in Public Services: An Alternative Public Service Delivery Arrangement. In: 19th International Conference on Theoretical and Practical Aspects of Public Finance. Prague, April 2014. pp. 188–196.

11. Mital O. The impacts of globalisation processes on the execution of public administration functions. *Politicke Vedy*. 2018. № 21 (4). Pp. 96-117.

12. Rozmaritsyna N. Essence and main characteristics of administrative services. *Tribuna tânărului cercetător*. 2019. № 3. pp. 125-131.

13. Ting L., Hong G. Research on the Performance Management Problems in Local Governments' Administrative Service Centers and the Countermeasures. In: *International Conference on Economics, Finance and Statistics*. Hong Kong, 14–15 January 2017. pp. 571–578.

14. Xu Y. E-Government: the informationization of public service. In: International Conference on Engineering and Business Management. Chengdu, 25–27 March 2010. pp. 5447–5450.

15. Zadoia I. I., Denysyuk S. Tanko A. Nedrya K. M. Analysis of the International Experience in Providing Administrative Services to the Population: What Relevance for its Enforcement in Ukraine? *DIXI*. 2021. № 23 (1). URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/ff034b3e-9743-43cc-b01e-f04d8d389955. DOI: https://doi.org/10.16925/2357- 5891.2021.01.07.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2023

Oleksandr V. BALDUKHA,
Postgraduate Student
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CONCEPTS AND TYPES OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE FIELD OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

The article determines that administrative services in the field of entrepreneurial activity are aimed at providing socially significant benefits necessary for successful business in Ukraine, as well as preventing the transition of entrepreneurs to the "shadow" sector of the economy. By building a system of providing administrative services to the population, the state thereby ensures transparency, accountability, and effective control over the entire array of complex and multi-stage management processes, making it impossible for corrupt practices and organized crime to penetrate them.

Key words: *administrative services, entrepreneurial activity, concepts, types, digitization, administrative service provision centers.*

УДК 342.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.43*

Ірина Миколаївна ПОПОВИЧ,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСУДДЯ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито загальнотеоретичні підходи щодо тлумачення поняття «адміністративно-правове регулювання». Запропоновано авторське бачення щодо переліку характерних особливостей правосуддя як об'єкту адміністративно-правового регулювання та забезпечення законності.

Аргументовано, що адміністративно-правове регулювання правосуддя, крізь призму законності, є цілеспрямованою діяльністю уповноважених суб'єктів щодо забезпечення роботи судів згідно до вимог чинного процесуального законодавства (кримінального, цивільного, адміністративного) щодо утвердження верховенства права, на основі об'єктивного та всебічного аналізу фактичних обставин та прийняття обґрунтованих рішень, спираючись на існуючу в державі ієрархічну систему нормативно-правових актів.

Узагальнено, що як об'єкт адміністративно-правового регулювання правосуддя має такі особливості: 1) наявність спеціального правового статусу та гарантій діяльності у суб'єктів здійснення правосуддя, - суддів; 2) розмежування повноважень судів щодо розгляду справ, тобто наявність підсудності справ; 3) неупереджене та справедливе прийняття рішень на основі положень Конституції України та інших законодавчих та підзаконних актів; 4) обов'язковість прийнятих судових рішень для виконання всіма суб'єктами незалежно від походження (публічні чи приватні суб'єкти), форм власності, тощо. А відтак, забезпечення законності є важливою метою та одночасно з цим однією із необхідних ознак правосуддя.

Ключові слова: *адміністративно-правове регулювання, правосуддя, законність, суди, судді.*

Постановка проблеми. Верховенство права в країні забезпечується таким важливим інструментом, як правосуддя. Ідея правосуддя не є новою. В. С. Смородинський підкреслює, що в Європі перші цілісні теоретичні концепції правосуддя, як цілеспрямованої поточної публічної діяльності й громадянського обов'язку, з'явилися завдяки правничим розвідкам мислителів Стародавньої Греції класичного періоду. У попередні часи, що умовно звуться деякими вченими «архаїчним періодом» грецької (і європейської) історії, панувало уявлення про правосуддя як діяльність богів

(звідси – «божественний суд», «божа кара»)[1]. Отже, правосуддя в контексті історичної думки, – це певна встановлена вищою силою (божественною, державною, публічно-суспільною) справедливість. Разом із тим, в сучасних реаліях сутність правосуддя вийшла далеко за межі його історичного розуміння, що обумовлює важливість та необхідність вивчення останнього, зокрема як об'єкту адміністративно-правового регулювання та забезпечення законності.

Окремим проблемним питанням, присвяченим забезпеченню законності правосуддя, у своїх наукових роботах присвячували увагу М. І. Байтін, В. В. Біліченко, Л. В. Гапоненко, І. В. Зозуля, Т. С. Ківалова, В. М. Лаговський, М. В. Лошицький, Ю. С. Плігун, О. І. Шостенко та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованою є характеристика правосуддя як об'єкту адміністративно-правового регулювання та забезпечення законності.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити особливості правосуддя як об'єкту адміністративно-правового регулювання та забезпечення законності. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття адміністративно-правове регулювання; розкрити зміст категорії правосуддя.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо окреслення особливостей правосуддя, як об'єкту адміністративно-правового регулювання та забезпечення законності.

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що з огляду на специфіку піднятої у роботі проблематики, перш за все, доцільно звернути увагу на загальній специфіці адміністративно-правового регулювання у цій сфері. Перед усім, доцільно зважити на те, що воно є одним із різновидів правового регулювання, специфікою якого є превалювання адміністративних норм, визначених ними прийомів та способів впливу на відносини, що складають його об'єкт. І. М. Шопіна розглядає відразу кілька підходів до розуміння значення «правове регулювання»: 1) виходячи з теорії природного права, правове регулювання – це частина (елемент) правового впливу держави на суспільні відносини за допомогою специфічних правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації права) з метою упорядкування, закріплення, охорони і розвитку суспільних відносин; 2) виходячи з теорії позитивного права, правове регулювання – нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини, що здійснюється як за допомогою спеціальних правових засобів, так і завдяки іншим правовим явищам, до яких належать правосвідомість, правова культура, принципи права; 3) в інституційному аспекті правове регулювання – це процес, наслідками якого є здійснення цілеспрямованого правового впливу

[1] Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба / (Відп. ред. В.С. Бігун). К., 2009. С. 47.

держави на суспільні відносини; 4) у нормативно-юридичному аспекті правове регулювання – це здійснюване за допомогою спеціальних юридичних засобів упорядкування суспільних відносин, що включає їх юридичне закріплення, охорону, контроль за їх стабільністю та відновлення у випадку порушення; 5) у діяльнісному аспекті правове регулювання – це діяльність держави, її органів і посадових осіб, а також уповноважених на те громадських організацій щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів права їх реалізації в конкретних відносинах та застосування державного примусу до правопорушників з метою досягнення стабільного правопорядку в суспільстві[1]. Перелічені авторкою підходи дають можливість зрозуміти правове регулювання як процес, що реалізується спеціально уповноваженими суб'єктами (органами державної влади) шляхом застосування наданих їм в межах встановлених правомочностей засобів впливу на суб'єктів конкретних правовідносин з метою їх упорядкування згідно встановленому в державі правопорядку.

О. П. Завадяк зазначає, що в основі адміністративно-правового регулювання лежать норми адміністративного права, за допомогою яких здійснюється регулюючий вплив на правовідносини в певній сфері. Ним визначається зміст регулятивної діяльності, форми та методи її впровадження[2]. Об'єктом, на який здійснюється адміністративно-правовий вплив, є суспільні відносини та створювані в їх процесі блага.

Саме визначення адміністративно-правового регулювання, яке зустрічається в науковій літературі, спирається на один чи інший із вищезазначених І. М. Шопіною підходів. Наприклад, зміст адміністративно-правового регулювання діяльності Державної судової адміністрації України С. Рудниченко характеризує як основну мету (завдання) призначення такого регулювання, перелік її частин, що описується за допомогою адміністративно-правових норм. Саме адміністративно-правове регулювання діяльності Державної судової адміністрації України авторка окреслює як спеціально-юридичний механізм впливу посадових осіб центрального апарату та територіальних підрозділів ДСА на різноманітних суб'єктів адміністративного права. Адміністративно-правове регулювання – це процес застосування спеціального адміністративного інструментарію – форм, методів та адміністративних процедур[3]. Дослідниця концентрує увагу на процесуальній стороні адміністративно-правового регулювання як певного механізму, що завдяки низці інструментів здійснює вплив на поведінку кола суб'єктів.

---

[1] Шопіна І. М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання. *Форум права*. 2011. № 2. С. 1059. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7556/1/FP_index.htm_2011_2_173.pdf.

[2] Завадяк О. П. Проблемні питання адміністративно-правового регулювання забезпечення законності і дисципліни в діяльності органів виконавчої влади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 3. 2017. С. 82.

[3] Рудниченко С. Зміст адміністративно-правового регулювання діяльності Державної судової адміністрації України. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 1. С. 151.

О. М. Єщук адміністративно-правове регулювання визначає, як здійснюваний усією системою адміністративно-правових засобів вплив суб'єктів публічної адміністрації на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони та розвитку[1]. На думку авторки, механізм адміністративно-правового регулювання (охорони) – це засоби функціонування єдиної системи такого регулювання з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, функціонування громадянського суспільства і держави[2]. Тут акцентується увага на цілеспрямованості адміністративно-правового регулювання, його функціональному характері як засобу досягнення визначених цілей.

Подібний наголос в своєму дослідженні робить й С. Г. Грабар, який наголошує на тому, що адміністративно-правове регулювання впорядковує поведінку учасників суспільних відносин за допомогою юридичних норм. Регулювання є ширшим поняттям ніж управління, так як надає альтернативність об'єкту регулювання. Адміністративно-правове регулювання характеризує спеціально-юридичний механізм впливу адміністративного права на поведінку і діяльність його адресатів. Як процес застосування державними органами влади спеціальних методів впливу адміністративно-правове регулювання формує юридичну основу та формує орієнтири для організації учасників адміністративно правових відносин для досягнення завдань адміністративного права[3].

На думку Р. В. Шаповала та Н. Ю. Цибульник, адміністративно-правове регулювання – це сукупність певних засобів та прийомів, що застосовують органи виконавчої влади в процесі правозастосування для забезпечення контролю та регулювального впливу на управлінські відносини з боку адміністративного права. Змістом же адміністративно-правового регулювання, та його головною метою, на погляд авторів, виступає забезпечення відповідного добросовісного вчинення правозастосовної діяльності суб'єктів публічних адміністрацій шляхом застосування дозволів, заборон та приписів, тоді як очікуваним результатом такого регулювання суспільних відносин є встановлення порядку організації та діяльності суб'єктів, як тих, що наділені адміністративною владою, так і тих, що її не мають[4]. Тут автори в основу визначення покладають інструментальний характер адміністративно-правового регулювання як правозастосовної діяльності.

Варто назвати доволі влучним визначання адміністративно-правового регулюванням організаційних основ судоустрою України, надане

---

[1] Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / за ред. проф. В. В. Галунька. Херсон : Грінь Д.С., 2015. С. 211.

[2] Там само. С. 214.

[3] Грабар С. Г. Адміністративно-правове регулювання у сфері адміністративного судочинства України. Кваліфікаційна робота магістра зі спеціальності 8.030401 «Правознавство». Суми. 2020. С. 28.

[4] Шаповал Р. В., Цибульник Н. Ю. Зміст адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів публічного адміністрування у секторі безпеки України. *Право та державне управління*. 2021. № 4. С. 41.

О. В. Щерблюк, під яким вона розуміє організаційно-розпорядчий владний вплив органів державної влади на суспільні відносини у сфері судоустрою щодо їх упорядкування, закріплення, охорони та розвитку, а також на суб'єктів судової діяльності з метою гарантування належної організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні[1].

Таким чином, у найбільш узагальненому розумінні адміністративно-правове регулювання являє собою здійснюваний за допомогою норм адміністративного права регулюючий та упорядковуючий вплив на суспільні відносини з метою забезпечення їх відповідності принципам верховенства права та законності. В розрізі піднятої у роботі проблематики, ключовими ознаками адміністративно-правового регулювання можна назвати те, що воно спрямовано на реалізацію уповноваженими суб'єктами правових заходів, забезпечуючих належне (відповідне чинному законодавству) функціонування об'єкта, що являє собою сукупність однорідних правовідносин в тій чи іншій сфері буття. Що ж стосується безпосередньо правосуддя, то загальним об'єктом адміністративно-правового регулювання у даному контексті є забезпечення роботи судової системи як незалежної ланки, що має монопольне право на вирішення правових конфліктів на засадах верховенства права та обов'язковості судових рішень.

Відсутність законодавчої дефініції поняття «правосуддя» викликала значну різноманітність наукових поглядів на визначення та характеристику ознак цього терміну.

Зокрема, правосуддя розглядається як здійснювана судом державна діяльність, яку проводить суд, шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях в особливій встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справ при неухильному дотриманні вимог закону, що забезпечують законність, обґрунтованість, справедливість і загальнообов'язковість судових рішень. В загальних рисах, правосуддям можна назвати діяльність органів судової влади по розгляду правових конфліктів. Тому потреба у здійсненні функції правосуддя обумовлена перш за все наявністю конфліктів у суспільстві і прагненням держави захистити від будь-яких посягань встановлений правопорядок. Суди це роблять у порядку цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства[2]. Отже, правосуддя – це діяльність спеціально-уповноважених державних органів (судів), яка спрямована на вирішення правових конфліктів шляхом реалізації певного різновиду судочинства. Як бачимо, правосуддя за спрямованістю на забезпечення правого порядку в державі має схожі риси із правоохоронною діяльністю.

[1] Щерблюк О. В. Організаційні основи судоустрою в Україні : дис … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. С. 26.

[2] Судові та правоохоронні органи України: навчальний посібник / М. А. Макаров, А. С. Симчук, М. Й. Кулик, Ю. В. Терещенко, С. В. Харченко. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 74.

Водночас правосуддя характеризується специфічними ознаками, а саме: по-перше, воно здійснюється шляхом розгляду та вирішення у судових засіданнях цивільних справ стосовно спорів, захисту прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави; розгляду у судових засіданнях кримінальних справ і вжиття встановлених законом заходів покарання до осіб, які винні у вчиненні злочину, або виправдовування невинних; вирішення господарських спорів, що виникають між учасниками господарських правовідносин. По-друге, розгляд і вирішення у судових засіданнях цивільних, кримінальних, господарських та інших справ ґрунтується на конституційних засадах. По-третє, правосуддя здійснюється відповідно до законодавства України, на основі кодифікованих актів (Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Кодекс України про адміністративні правопорушення), які детально регламентують порядок, процесуальну форму судового розгляду і рішень, які виносить суд. По-четверте, судові рішення ухвалюються судами іменем України, вони обов'язкові до виконання на всій території України[1]. Вважаємо, що названі особливості перераховують головні, але не всі специфічні ознаки правосуддя.

Схоже, але дещо збільшене у порівнянні з попереднім, коло особливостей правосуддя, які відрізняють його від інших видів державної діяльності, називає К. В. Гусаров: 1) правосуддя – основна і єдина діяльність органів судової влади з властивими їй функціями; 2) здійснюється виключно органами судової влади; 3) регламентоване процесуальним законодавством (наявність процесуальної форми); 4) виражається в розгляді й вирішенні судами юридичних справ; 5) пов'язане не лише з розглядом і вирішенням справи в суді першої інстанції, а й проявляється у формах апеляційного і касаційного проваджень; 6) рішення чи ухвала, що набрали законної сили, є обов'язковими для всіх органів, підприємств, установ, посадових осіб, громадян і держави, та підлягають виконанню на території України і за її межами у визначених законодавством випадках[2].

В. М. Лаговський визначає правосуддя як особливу функцію державної влади, що здійснюється через розгляд і вирішення в судових засіданнях юридичних справ зі спорів, стосовно прав та інтересів громадян, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань та кримінальних справ, і застосування встановлених законом карних заходів щодо осіб, винних у вчиненні злочину чи виправданні невинних. До основних ознак правосуддя науковець відносить: здійснення правосуддя виключно судами, безпосередньо єдиним суб'єктом судочинства є суддя; розгляд юридичних

[1] Судові та правоохоронні органи України : навчальний посібник / автори-упорядники В. М. Висоцький., Ю. А. Хатнюк. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 16–17.

[2] Гусаров К.В. Функції правосуддя у цивільному процесі. *Зовнішня торгівля: право та економіка.* 2006. № 3 (26). С. 82.

справ здійснюється із дотриманням особливого процесуального порядку, рішення суддів проголошуються ім'ям України і захищаються державним примусом. При цьому автор вважає функцію правосуддя стрижнем системи функцій судів загальної юрисдикції. За способами реалізації правосуддя – функція його здійснення В. М. Лаговським поділяється на додаткові функції: правозастосовну, нормотворчу, правозахисну та представницьку[1]. Перелічені автором додаткові функції можна віднести до категорії допоміжних, які обслуговують правосуддя та забезпечують його втілення.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дає змогу дійти до висновку, що адміністративно-правове регулювання правосуддя, крізь призму законності, є цілеспрямованою діяльністю уповноважених суб'єктів щодо забезпечення роботи судів згідно до вимог чинного процесуального законодавства (кримінального, цивільного, адміністративного) щодо утвердження верховенства права, на основі об'єктивного та всебічного аналізу фактичних обставин та прийняття обґрунтованих рішень, спираючись на існуючу в державі ієрархічну систему нормативно-правових актів.

У підсумку також варто зауважити, що як об'єкт адміністративно-правового регулювання правосуддя має такі особливості: 1) наявність спеціального правового статусу та гарантій діяльності у суб'єктів здійснення правосуддя, - суддів; 2) розмежування повноважень судів щодо розгляду справ, тобто наявність підсудності справ; 3) неупереджене та справедливе прийняття рішень на основі положень Конституції України та інших законодавчих та підзаконних актів; 4) обов'язковість прийнятих судових рішень для виконання всіма суб'єктами незалежно від походження (публічні чи приватні суб'єкти), форм власності, тощо. А відтак, забезпечення законності є важливою метою та одночасно з цим однією із необхідних ознак правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / за ред. проф. В. В. Галунька. Херсон : Грінь Д.С., 2015. 272 с.

2. Грабар С. Г. Адміністративно-правове регулювання у сфері адміністративного судочинства України. Кваліфікаційна робота магістра зі спеціальності 8.030401 «Правознавство». Суми. 2020. 78 с.

3. Гусаров К.В. Функції правосуддя у цивільному процесі. *Зовнішня торгівля: право та економіка.* 2006. № 3 (26). С. 81–83.

4. Завадяк О. П. Проблемні питання адміністративно-правового регулювання забезпечення законності і дисципліни в діяльності органів

[1] Лаговський В. М. Правосуддя як основна функція судів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 3. С. 20.

виконавчої влади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 3. 2017. С. 82–86.

5. Лаговський В. М. Правосуддя як основна функція судів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 3. С. 18–21.

6. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба / (Відп. ред. В.С. Бігун). К., 2009. 316 с.

7. Рудниченко С. Зміст адміністративно-правового регулювання діяльності Державної судової адміністрації України. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 1. С. 149–152.

8. Судові та правоохоронні органи України : навчальний посібник / автори-упорядники В. М. Висоцький., Ю. А. Хатнюк. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 220 с.

9. Судові та правоохоронні органи України: навчальний посібник / М. А. Макаров, А. С. Симчук, М. Й. Кулик, Ю. В. Терещенко, С. В. Харченко. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 656 с.

10. Шаповал Р. В., Цибульник Н. Ю. Зміст адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів публічного адміністрування у секторі безпеки України. *Право та державне управління*. 2021. № 4. С. 39–44.

11. Шопіна І. М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання. *Форум права*. 2011. № 2. С. 1055–1061. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7556/1/FP_index.htm_2011_2_173.pdf.

12. Щерблюк О. В. Організаційні основи судоустрою в Україні : дис … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 253 с.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2023

Iryna M. POPOVICH,
PhD in Law
(National Scientific Center «Hon. Prof. M.S. Bokarius Forensic Science Institute» of the Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

FEATURES OF JUSTICE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION AND ENSURING LEGALITY

The article, based on the analysis of the scientific views of scientists, reveals general theoretical approaches to the interpretation of the concept of "administrative-legal regulation". The author's vision is proposed regarding the list of characteristic features of justice as an object of administrative-legal regulation and ensuring legality.

It is argued that administrative-legal regulation of justice, through the prism of legality, is a purposeful activity of authorized entities to ensure the work of courts in accordance with the requirements of current procedural legislation

(criminal, civil, administrative) to establish the rule of law, based on an objective and comprehensive analysis of factual circumstances and making reasoned decisions, relying on the hierarchical system of regulatory legal acts existing in the state.

It is generalized that as an object of administrative and legal regulation, justice has the following features: 1) the presence of a special legal status and guarantees of activity for the subjects of justice administration, judges; 2) the delimitation of the powers of courts regarding the consideration of cases, that is, the presence of jurisdiction over cases; 3) impartial and fair decision-making based on the provisions of the Constitution of Ukraine and other legislative and subordinate legislation; 4) the binding nature of the adopted court decisions for execution by all subjects regardless of their origin (public or private subjects), forms of ownership, etc. Therefore, ensuring legality is an important goal and at the same time one of the necessary features of justice.

Keywords: *administrative and legal regulation, justice, legality, courts, judges*.

УДК 342.9 *DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.44*

Григорій Петрович МАРОЩАК
(Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», м. Київ)

ОСНОВНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

У статті наголошується на пріоритетному значенні для держави сільського господарства як галузі економіки. На думку автора, можна виділити такі основні ознаки даної галузі: 1) суспільно-корисна діяльність, що забезпечує соціальну продовольчу безпеку населенню нашої держави та частини населення інших держав; 2) залежність такої діяльності від природно-кліматичних умов, а останнім часом в Україні і від безпекової та економічної ситуації; 3) сезонність даного виду діяльності; 4) основним засобом виробництва виступають землі сільськогосподарського призначення; 5) здійснюється з метою отримання прибутку суб'єктами господарювання; 6) значна роль адміністративно-правового регулювання даної діяльності, високий ступінь залежності від державної політики, значна потреба у державній підтримці суб'єктів господарювання, що здійснюють сільськогосподарську діяльність; 7) основною (але не єдиною) метою даної діяльності є виробництво сільськогосподарської продукції. Констатовано, що з огляду на те, що сільське господарство забезпечує продовольчу безпеку нашої країни, є однією з основних галузей економіки, роль держави і, зокрема, адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності сільськогосподарського господарства, повинна бути вагомою. При цьому автор вважає, що на сьогодні актуальними є наступні засади: пріоритетність сільського господарства серед галузей економіки, відновлення безпечного фізичного та екологічного стану земель, дотримання високих стандартів у сфері якості та безпечності сільськогосподарської продукції, участь громадськості у формуванні державної політики, спрямованість на захист навколишнього природного середовища, підзвітність органів державної влади та контроль за їхньою діяльністю, а також міжнародна співпраця та євроінтеграція.

***Ключові слова**: адміністративно-правове регулювання, сільське господарство, підприємницька діяльність, принципи, державна політики.*

Постановка проблеми. Підприємницька діяльність є основою економічного розвитку держави. Водночас у сучасних умовах фундаментального значення в контексті розвитку підприємництва у сфері сільського господарства набувають високі технології, спрямованість на захист навколишнього середовища, раціональне землекористування, що дозволяють не лише отримувати прибуток, але й вирішувати важливі соціальні проблеми, забезпечувати сталість не лише фінансових

надходжень, але й розвитку економіки держави, зменшення викидів вуглецю та слідів, що залишають підприємства на природних багатствах нашої планети. Саме на дотримання соціально-орієнтованого вектору розвитку підприємницької діяльності у сфері сільського господарства, захист прав і свобод громадян спрямовані положення відповідного вітчизняного законодавства, успішне дотримання яких на рівні окремого підприємства є неможливим без злагодженої системи адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності у сфері сільського господарства.

Широке коло питань адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності розглянуто у наукових працях І. В. Арістової, Г. В. Атаманчука, Ю. П. Битяка, І. П. Голосніченка, В. Л. Грохольського, Р. А. Калюжного, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюка, В. Р. Котковського, Ю. І. Крегула, Д. М. Лук'янця, В. Я. Малиновського, О. М. Музичука, В. П. Нагребельного, О. П. Світличного та інших вчених. Зазначимо, що при цьому науковці не враховували актуальні проблеми розвитку сільського господарства, які особливо загострилися з введенням правового режиму воєнного стану.

Мета статті – проаналізувати основні засади адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності у сфері сільського господарства. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розглянути сутність та основні ознаки сільськогосподарської діяльності; сформувати розуміння адміністративно-правового регулювання в агропромисловому комплексі; з'ясувати зміст і мету адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності; визначити коло основних засад адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності у сфері сільського господарства; розглянути вплив російсько-української війни на сільське господарство.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором було здійснено першу у вітчизняній адміністративно-правовій думці спробу виокремити основні засади адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності у сфері сільського господарства та здійснити авторський аналіз сутності окремих із запропонованих засад.

Виклад основного матеріалу. Чинним законодавством встановлено, що «сільськогосподарська діяльність – це діяльність з виробництва продукції рослинництва, тваринництва, залісення, розведення, утримання, обробки та/або консервації риби або інших прісноводних чи морських безхребетних, інших об'єктів аквакультури, дикорослих водоростей, надання послуг сільськогосподарського характеру»[1]. Т. В. Курман у своїй науковій роботі доходить висновку, що «сільське господарство – це не вид господарської діяльності, а галузь матеріального виробництва, яка поєднує і сільськогосподарське виробництво, і переробну харчову промисловість, і сільськогосподарську науку та освіту, і інформаційну сферу, тобто сферу

[1] Про державну підтримку сільського господарству України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text.

аграрних інформаційних відносин, а також сільськогосподарський туризм, лісове господарство, захист довкілля, тощо»[1].

Таким чином, проаналізувавши нормативно-правові акти та доктрину аграрного права, на наш погляд, можна виділити такі ознаки сільськогосподарської діяльності: 1) суспільно-корисна діяльність, є одним із пріоритетних видів діяльності в Україні, що забезпечує соціальну продовольчу безпеку населенню нашої держави, а в певній мірі і населенню інших держав, оскільки, незважаючи навіть на повномасштабне вторгнення, Україна продовжує займати провідне місце в світі серед експортерів сільськогосподарської продукції. Зазначимо, що відповідно до ст. 8 Закону України «Про основи національної безпеки» основним напрямом державної політики з питань національної безпеки в економічній сфері є забезпечення продовольчої безпеки; 2) залежність такої діяльності від природно-кліматичних умов, а останнім часом в Україні і від безпекової та економічної ситуації, оскільки на значній частині земель на сьогодні не можливо здійснювати сільськогосподарські роботи через активні бойові дії; 3) сезонність даного виду діяльності; 4) основним засобом виробництва виступають землі сільськогосподарського призначення; 5) здійснюється з метою отримання прибутку суб'єктами господарювання; 6) значна роль адміністративно-правового регулювання даної діяльності, високий ступінь залежності від державної політики, значна потреба у державній підтримці суб'єктів господарювання, що здійснюють сільськогосподарську діяльність; 7) основною (але не єдиною) метою даної діяльності є виробництво сільськогосподарської продукції.

Як уже зазначалося, важливу роль в ефективному розвитку даного виду діяльності відіграє держава та відповідне державне адміністративно-правове регулювання. Можна повністю погодитися з позицією, що «цільова спрямованість сучасного сільськогосподарського виробництва має характеризуватися поєднанням як приватних цілей сільськогосподарських товаровиробників (насамперед отримання прибутку), так і загальних цілей (досягнення суспільно-корисного результату, задоволення потреб українського народу в якісних і безпечних продуктах харчування та продовольстві, забезпечення продовольчої безпеки держави, розвиток агросфери на умовах сталості тощо)»[2]. Як бачимо, досягнення загальних цілей повністю відповідає суспільним, загальнонаціональним інтересам, а отже роль держави є досить вагомою в ході організації такої діяльності.

У своїй роботі Г. С. Іванова робить висновок, що «адміністративно-правове регулювання в агропромисловому комплексі є видом публічної діяльності, яка має організуючий, виконавчо-розпорядчий характер, галузевої групи органів державної влади та місцевого самоврядування, їх

[1] Курман Т. В. Щодо поняття та ознак сільськогосподарського виробництва як аграрно-правової категорії. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 1. Т. 1. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/733724.

[2] Курман Т. В. Щодо поняття та ознак сільськогосподарського виробництва як аграрно-правової категорії. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 1. Т. 1. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/733724.

посадових осіб щодо практичної реалізації функцій та завдань аграрної політики»[1]. Оскільки агропромисловий комплекс поєднує в собі, зокрема, виробництво сільськогосподарської продукції, її сільськогосподарську переробку, то вважаємо дане дослідження та визначення релевантним і щодо нашої теми.

Загалом можемо стверджувати, що основною метою адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності є забезпечення сталої продовольчої безпеки населення, а також стабільний розвиток відповідної сфери економіки, з метою отримання державою прибутку (в тому числі у вигляді податків) з такої діяльності. Зміст такої діяльності вбачається у здійсненні «заходів державно-правової підтримки сільськогосподарських товаровиробників усіх форм власності на засадах дотримання балансу суспільних та приватних інтересів і являє собою сукупність сформульованих і законодавчо закріплених цілей, якими керуються органи державної влади під час здійснення ними функцій управління»[2].

Важливе значення при здійсненні адміністративно-правового регулювання відіграють основоположні засади, базисні ідеї, тобто принципи, які закладаються в основу такої діяльності, оскільки саме ці положення визначають зміст і сутність відповідного регулювання. Відповідно до Закону України «Про державну підтримку сільського господарству України» «принципами підтримки сільського господарства України є: прозорість, публічність, прогнозованість, послідовність, справедливість, ефективність, цільове спрямування, верифікація права на підтримку та її моніторинг»[3]. Принцип прозорості та публічності полягає в тому, що держава забезпечує «формування, ведення та надання відкритого доступу до державних реєстрів, зокрема, «Державного аграрного реєстру». Прогнозованість та послідовність державної політики «забезпечується шляхом створення стабільної законодавчої та нормативно-правової бази з питань стимулювання розвитку агропромислового комплексу»[4]. Справедливість полягає у пропорційному розподілі державної підтримки та обмеження максимального розміру підтримки на одного виробника сільськогосподарської продукції. Принцип ефективності означає «створення сприятливих умов для здійснення сільськогосподарської діяльності, підвищення якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції з метою мінімізації природно-кліматичних та економічних ризиків сільськогосподарського виробництва та гарантування продовольчої безпеки держави»[5]. Цільове спрямування державної

[1] Іванова Г. С. Адміністративно-правове регулювання у сфері агропромислового комплексу : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. С. 6.

[2] Іванова Г. С. Адміністративно-правове регулювання у сфері агропромислового комплексу : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. С. 11.

[3] Про державну підтримку сільського господарству України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text.

[4] Там само.

[5] Там само.

підтримки відбувається шляхом першочергової підтримки саме малих сільськогосподарських товаровиробників. А верифікація права на отримання державної допомоги та моніторинг цільового використання державної допомоги досягається за рахунок обов'язкового використання даних Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та інших електронних ресурсів[1].

Вищезазначені засади визначаються та розкриваються на законодавчому рівні, однак варто підкреслити, що їх перелік загалом є значно ширшим. Так, наприклад, на доктринальному рівні до принципів адміністративно-правового регулювання зазначеної сфери справедливо також відносять наступні: «законність, системність, справедливість і свобода, єдність і несуперечність, пріоритетність і соціальна спрямованість, ефективність, відповідальність»[2].

Окрему увагу вважаємо за необхідне приділити саме засаді пріоритетності. Так, сільське господарство – це один із локомотивів національної економіки України. Галузь стабільно зростала до початку повномасштабного вторгнення, частка сільськогосподарського виробництва у ВВП становила 10%, сільське господарство було одним із лідерів світового виробництва деяких видів продовольства[3]. Однак війна спричинила колосальний вплив на аналізовану сферу. Так, істотних руйнувань зазнали інфраструктурні об'єкти (сільськогосподарські, складські, транспортні, енергетичні, переробної промисловості), мінування сільськогосподарських земель, а також значне пошкодження внаслідок активних бойових дій. Більше того, відбулося і фізичне знищення частини аграрних підприємств у зоні бойових дій. Також суттєвий негативний вплив мало і блокування морських портів, що призвело до значного скорочення експорту, а отже втрати доходу підприємствами. Усе вище окреслене яскраво демонструє складне становище сільського господарства в Україні в нинішніх умовах. А тому надзвичайно важливо зараз здійснювати ефективну державну політику, визначити пріоритетне місце сільського господарства серед сфер державної економіки, спрямовувати цільову державну політику, а також залучати максимально іноземні інвестиції для відновлення зруйнованої та пошкодженої інфраструктури. Необхідно забезпечити відновлення безпечного фізичного та екологічного стану земель, забезпечити конкурентоспроможність галузі, налагодити логістику, розблокувати морські порти та забезпечити альтернативні експортні маршрути.

Ще однією концептуальною засадою адміністративно-правового регулювання вважаємо забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської продукції. З огляду на євроінтеграційні процеси та

[1] Там само.

[2] Іванова Г. С. Адміністративно-правове регулювання у сфері агропромислового комплексу : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. С. 7.

[3] Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf.

задля того, щоб українська продукція могла конкурувати на західних ринках, необхідно дотримання високих стандартів у сфері якості та безпечності сільськогосподарської продукції. «Гарантування якості та безпеки сільськогосподарської продукції розглядається в нерозривній єдності з досягненням продовольчої безпеки, що є однією із ключових функцій держави, адже стабільне виробництво продуктів харчування, доступність їх отримання та споживання завдяки власному виробництву й імпорт можливі лише під контролем державних органів»[1]. Можемо цілком погодитися, що якість і безпечність продукції означає наявність в держави правової системи, яка б забезпечила належний рівень правової відповідальності, а також відповідного механізму контролю за дотриманням вимог законодавства в даній сфері.

Важливим, на наш погляд, є також така засада адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності у сфері сільського господарства, як спрямованість на захист навколишнього середовища. Це, зокрема, включає такі аспекти як: пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійснення господарської діяльності, екологізація виробництва, дотримання необхідних стандартів та нормативів, збереження цілісності природних об'єктів та комплексів, раціональне використання земель, в тому числі і сільськогосподарського призначення та інше. Відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» реалізація засад державної екологічної політики здійснюється за принципами: відкритості, підзвітності, гласності органів державної влади, участі громадськості у формуванні державної політики, дотримання екологічних прав громадян, заохочення до ведення екологічно відповідального бізнесу та екологічно свідомої поведінки громадян, запобігання екологічній шкоді, міжнародної співпраці та євроінтеграції[2]. Вважаємо дані принципи важливими та релевантними і в аспекті адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності в сільському господарстві. Зокрема, на особливу увагу заслуговують такі принципи як участь громадськості у формуванні державної політики, підзвітність органів державної влади та контроль за їхньою діяльністю, а також міжнародна співпраця та євроінтеграція. Дійсно, враховуючи всі виклики в сфері сільського господарства спричинені війною, лише при допомозі іноземних партнерів, залучення інвестицій, відновлення ринків збуту продукції, можливо відновити довоєнні потужності галузі сільського господарства.

Висновки. Сільське господарство завжди було пріоритетною галуззю

[1] Пустовіт О. Ю. Забезпечення адміністративно-правового регулювання у сфері якості та безпечності сільськогосподарської продукції. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 1. Т. 2. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/65/58.

[2] Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text.

української економіки, що забезпечувало значну частку внутрішнього валового продукту. На жаль, з початком повномасштабного вторгнення серйозні виклики постали перед сільським господарством. Це зокрема, відновлення пошкодженої інфраструктури, знищених аграрних підприємств, відновлення безпечного використання земель, логістичних шляхів поставки готової продукції на експорт, забезпечення даної галузі кваліфікованими кадрами та низка інших. Безумовно, з огляду на те, що сільське господарство забезпечує продовольчу безпеку нашої країни, є однією з основних галузей економіки, роль держави і, зокрема, адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності сільськогосподарського господарства є і повинна бути вагомою. Важливе місце у визначенні змісту адміністративно-правового регулювання відіграють принципи, тобто керівні засади, такої діяльності. Чинним законодавством визначений певний їх перелік. Також він доповнений на рівні доктринальних досліджень. На наш погляд, даний перелік також повинен бути доповнений такими базисними ідеями як: пріоритетність сільського господарства серед галузей економіки, спрямування цільової фінансової допомоги та залучення міжнародних інвестицій, відновлення безпечного фізичного та екологічного стану земель, дотримання високих стандартів у сфері якості та безпечності сільськогосподарської продукції, участь громадськості у формуванні державної політики, спрямованість на захист навколишнього природного середовища, підзвітність органів державної влади та контроль за їхньою діяльністю, а також міжнародна співпраця та євроінтеграція.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванова Г. С. Адміністративно-правове регулювання у сфері агропромислового комплексу : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 38 с.

2. Курман Т. В. Щодо поняття та ознак сільськогосподарського виробництва як аграрно-правової категорії. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 1. Т. 1. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/733724.

3. Про державну підтримку сільського господарству України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text.

4. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text.

5. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf.

6. Пустовіт О. Ю. Забезпечення адміністративно-правового регулювання у сфері якості та безпечності сільськогосподарської продукції. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 1. Т. 2. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/65/58.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2023

Hryhoriy P. MAROSCHAK
(Kyiv University of Intellectual Property and Law of the National University «Odesa Law Academy», Kyiv, Ukraine)

BASIC PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES IN THE SPHERE OF AGRICULTURE

In the work, the author emphasizes the priority importance of agriculture as a branch of the economy for the state. In the author's opinion, the following main features of this branch can be distinguished: 1) socially useful activity that ensures social food security for the population of our state and part of the population of other states; 2) the dependence of such activity on natural and climatic conditions, and recently in Ukraine on the security and economic situation; 3) seasonality of this type of activity; 4) the main means of production are agricultural lands; 5) it is carried out with the aim of making a profit by business entities; 6) a significant role of administrative and legal regulation of this activity, a high degree of dependence on state policy, a significant need for state support for business entities engaged in agricultural activity; 7) the main (but not the only) purpose of this activity is the production of agricultural products. It is stated that given that agriculture ensures the food security of our country and is one of the main sectors of the economy, the role of the state and, in particular, the administrative and legal regulation of entrepreneurial activity in agriculture should be significant. An important role in the implementation of administrative and legal regulation is played by the fundamental ideas, according to which the content of this activity is revealed. Such principles are established at the level of current legislation and the doctrine of agrarian and administrative law. At the same time, the author believes that the following principles are relevant today: the priority of agriculture among the sectors of the economy, the direction of targeted financial assistance and the attraction of international investments, the restoration of a safe physical and ecological state of lands, compliance with high standards in the field of quality and safety of agricultural products, public participation in the formation of state policy, the focus on environmental protection, accountability of state authorities and control over their activities, as well as international cooperation and European integration.

Keywords: *administrative and legal regulation, agriculture, entrepreneurial activity, principles, state policy.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ збірника наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» № 1 (28) 2023

АБЛАМСЬКИЙ Сергій Євгенович – кандидат юридичних наук, доцент, начальний відділу організації наукової діяльності та захисту інтелектуальної власності Харківського національного університету внутрішніх справ.

АБЛАМСЬКА Вікторія Вікторівна – науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів Харківського національного університету внутрішніх справ.

АВДЄЄВ Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

БАЛДУХА Олександр Васильович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

БАНДУРКА Олександр Маркович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, професор кафедри теорії та історії держави та права факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

БЕРШОВ Геннадій Євгенович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

БОГДАНОВ Роман Ігорович – доктор філософії з менеджменту, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ.

БОДНАР Сергій Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, проректор з фінансово-господарської роботи Вінницького фінансово-економічного університету.

ВИГАНЯЙЛО Світлана Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГАРИГА-ГРИХНО Маргарита Михайлівна – кандидат історичних наук, проректор Чернігівського інституту інформації, бізнесу і права ЗВО «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая».

ГЕРАСИМЕНКО Олександр Валентинович – старший оперуповноважений

3-го відділу (боротьби з екстремістськими та радикальними організованими злочинними групами) управління стратегічних розслідувань в м. Києві Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України.

ГЛАДКОВА Євгенія Олексіївна – доктор юридичних наук, старший дослідник, Харківський національний університет внутрішніх справ.

ГОНЧАРЕНКО Леся Леонідівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГРИБАН Микола Миколайович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДАНИЛЬЧЕНКО Павло Юрійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДЕНИСОВ Сергій Федорович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДЕНИЩУК Денис Євгенійович – науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЄМЕЛЬЯНОВ Вячеслав Павлович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЗІНКЕВИЧ Владислав Костянтинович – аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки.

ІЛЬЄНКОВ Олександр Олегович – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права.

КОЛЕСНИК Марина Олександрівна – викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОЛІСНІЧЕНКО Сергій Юрійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОЛОБИЛІНА Олександра Олегівна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОЛОМІЄЦЬ Вадим Іванович – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права.

КРІЦАК Іван Васильович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛЕПЕЙ Михайло Васильович – кандидат юридичних наук, заступник директора з юридичних питань КУП «ЕкоВін».

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, директор Департаменту науки і освіти Харківської обласної військової адміністрації.

ЛУК'ЯНЕНКО Сергій Вікторович – викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛУЦЕНКО Ірина Геннадіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

МАКАРЕНКО Наталія Костянтинівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ.

МАРОЩАК Григорій Петрович – Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія.

МАРТИНЮК Андрій Васильович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

МИТРОФАНОВА Юлія Сергіївна – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

МОРОЗЕНКО Валерій Валерійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

НАКОНЕЧНИЙ Сергій Володимирович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

НАУМЕНКО Іван Сергійович – здобувач Науково-дослідного інституту

публічного права.

НИТКА Ярослав Михайлович – аспірант ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ОЛЕКСЮК Тарас Ігорович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ОРЛОВ Юрій Володимирович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПЕРЕДЕРІЙ Олександр Сергійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ПОПОВИЧ Ірина Миколаївна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

ПРІБИТКОВА Наталія Олександрівна – науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПРЯДКО Олександр Олександрович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

СЕМЕНОВИХ Ольга Станіславівна – аспірантка кафедри права уманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

СОКУРЕНКО Віталій Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ.

ТОЛЧІНІНА-БУРУНСЬКА Юлія Юріївна – аспірантка Науково-дослідного інституту публічного права.

ЧЕРЕВКО Кирило Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

ШАДРІН Олександр Сергійович – аспірант Харківського національного

університету внутрішніх справ.

ШЕВЧЕНКО Василь Михайлович – ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ.

ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЩЕРБАК Костянтин Володимирович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

ВИМОГИ
до оформлення наукових статей, що публікуються в збірнику наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України»

3. Загальні вимоги до структури наукових статей

- постановка проблеми в загальному вигляді, визначення мети;
- аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено цю статтю;
- виклад основного матеріалу;
- висновки із цього дослідження або рекомендації щодо поліпшення ситуації, що склалась, чи вирішення існуючої проблеми.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей

- обсяг статті/публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова), як правило, не повинен перевищувати 15 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, кегль 14, поля: верхнє, нижнє, праве, ліве – 2 см);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (ліворуч) – фото, ім'я, по батькові, прізвище автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності) і четвертий рядки (ліворуч) –місце роботи автора (співавторів); науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності);
- нижче (посередині рядка) – назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- коротка (150 слів) анотація українською мовою з ключовими словами (5–7 слів);
- текст статті – через 2 інтервали;
- список використаних джерел з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»;
- коротка анотація (150 слів) та ключові слова (5–7 слів) англійською мовою;
- посилання у тексті здійснюються посторінково (посторінкові виноски) з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні

положення та правила складання».

4. Вимоги до надання матеріалів до редакції

До редакції мають подаватись такі матеріали:

- роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором, із зазначенням дати надання статті до редакції). На час дії воєнного стану ця вимога є факультативною;
- електронний варіант статті;
- довідка про автора (співавторів) із зазначенням П. І. Б. (повністю), наукового ступеня, вченого звання, членства в НАПрН України (за наявності), місця роботи й посади, контактного номера телефону, електронної пошти та поштової адреси з індексом, на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділу наукового збірника (нижче перелічено розділи), в якому доцільніше розмістити статтю;
- фото автора 3.5х4.5 у форматі jpg.

Усі матеріали підлягають обов'язковому рецензуванню членами редакційної колегії.

Усі матеріали мають надсилатися на електронну пошту (kpik.univd@gmail.com).

ТЕРМІНИ ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО РЕДАКЦІЇ:

Вісник КАУ № 1	Вісник КАУ № 2	Вісник КАУ № 3
до 1 квітня	до 1 вересня	До 1 грудня

Відповідальність за достовірність поданої інформації та використаних джерел покладається на авторів. Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Авторів поінформовано про те, що електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на офіційному сайті видання (https://visnikkau.webnode. com.ua).

Розділи збірника наукових праць:

1. Стаття номера.
2. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінального права.
3. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінології.
4. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінально-виконавчого права.
5. Питання кримінальної юстиції.
6. Кримінологічна безпека у міждисциплінарній оптиці.
7. Трибуна молодих дослідників.
8. Інституційні трансформації у фокусі правничих студій.

Адреса:
61080, Харківська обл., м. Харків, просп. Льва Ландау, 27, Харківський національний університет внутрішніх справ, корп. 4, каб. 407.
Контактні телефони:
+38 (050) 954–72-28, Орлов Юрій Володимирович

Більш детальна інформація міститься на офіційному веб-сайті збірника наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України»
http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca

Наукове видання

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 1 (28) 2023

Українською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ № 18944-7734ПР

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Національної академії наук України у розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca).

Відповідальні за випуск: *Ю. В. Орлов*
Переклад англійською: *авторський*
Дизайн обкладинки, верстка: *А. С. Тяпкін*

Підписано до друку 27.06.2023 р. Формат 70×100 1/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 22,43. Обл. вид. арк. 20,1. Наклад 50 прим.
Замовлення № 2023-115

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ, 61080,
Україна, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27. Тел.: +38 (057) 7398–031.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008